DOI: 10.15773/EKE.2019.006

Szegő Iván Miklós

Gazdasági ingadozás és elitváltozás

Finnország és Magyarország 1945–1990

Témavezető: Dr. Rainer M. János

Eszterházy Károly Egyetem,

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2018

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés: a kutatás hipotézisei és eredményei (4. oldal)
1.1. A hipotézisekhez vezető út
1.2. A kutatás hipotézisei és eredményei
1.3. Módszertani problémák
2. Fogalmak definíciója (14. oldal)
3. A ciklusok évezredei: váltások a történetfilozófiában (18. oldal)
3.1. Válság- és hanyatláselméletek ciklusai: Malthus, Marx, Spengler és Toynbee
3.2. Megosztott magyar elitek a függőségi és a világrendszer-elmélet tükrében
4. Elitelméletek és az elit definiálása (23. oldal)
4.1. Elitdefiníciók – pozicionális elit, nómenklatúra, egységes elitek
4.2. Elitek és a gazdasági fejlődés
5. A kapitalizmus ciklus- és növekedéselméletei (29. oldal)
5.1. Cikluselméletek
5.1.1. A „ciklushívő” és „ciklustagadó” közgazdászok ciklikus felbukkanása
5.1.2. Cikluselméletek és a magyar, finn, illetve szovjet adatok elemzése
5.1.3. Cikluskeltés rendszertől függetlenül: a beruházások kulcsszerepe
5.1.4. A nagy válságok mint az üzleti ciklusok metszéspontjai
5.2. A modern növekedéselméletek
6. A szovjet típusú rendszer beruházási ciklusai (37. oldal)
6.1. Beruházások és elitek összefüggései
6.2. A szovjet típusú rendszerek beruházási ciklusai: „rendszertani” leírás
6.3. A beruházási ciklus Bauer-féle négy fázisa és Bródy cikluselmélete
7. Szovjet folyamatok 1945 után – és hatásuk Magyarországra (44. oldal)
7.1. Beruházási ciklusok: a szovjet kivétel – és egy hosszú távú trend
7.2. Sztálin uralmának utolsó korszaka és a magyar elitcserére gyakorolt szovjet hatás
7.3. A Hruscsov-éra (1953–1964)
7.3.1. Desztalinizáció és a magyar ’56 leverése
7.3.2. Gazdasági átalakítás, DIP és a „szovjet feudalizmus” felszámolásának kezdete
7.3.3. Hruscsov bukása – az elit önvédelmi reakciója
7.4. Megújítási kísérletek és pangás Brezsnyev idején (1964–82)
7.5. Gorbacsov felbukkanása, Andropov és Csernyenko átmeneti uralma; a Gorbacsov-éra
7.6. A legitimációs és gazdasági válság – a szovjet elit krízise és az állam megszűnése
8. Magyar gazdasági trendek, beruházási ciklusok és elitváltások (67. oldal)
8.1. Ciklus vagy trend?
8.2. A HDI-mutatók elemzése: magyar–finn összehasonlítások
8.3. Kísérletek az 1945–90 közötti korszak szakaszolására
8.4. Hosszabb trendek: a növekedés kifulladása, a termelékenység romlása és a hanyatlás
8.5. Gyarmatosítás szovjet módra vagy lemaradás a Nyugattól?
8.6. Az 1945 utáni magyar gazdaságtörténet főbb szakaszai
8.6.1. Helyreállítási periódus, államosítás, szovjetizáció és a tervgazdaság kiépítése
8.6.2. Beruházási ciklusok 1949 után
8.6.2.1. Az 1949–53-as beruházási ciklus és a hadiipar felfuttatása
8.6.2.2. Az „új szakasz” (1953–55), a forradalom és az 1955–57-es intervallum

8.6.2.3. „Nagy ugrás” a régióban: az 1957–61-es beruházási ciklus
8.6.2.4. A második ötéves terv és az 1961–65-ös ciklus
8.6.2.5. Újabb beruházási ciklus és a közbeeső mechanizmusreform (1965–69)
8.6.2.6. Az 1969–73-as ciklus: tervalkuból szabályozóalku, majd ellenreform
8.6.2.7. Beruházási ciklus 1973–76 között
8.6.2.8. A restrikcióba torkolló ciklus 1976-tól
8.6.2.9. Az utolsó beruházási cikluskezdemény Magyarországon
8.7. A hazai gazdaságpolitika bukása – különböző közgazdaságtani megközelítések alapján
9. A finn gazdasági növekedés és a növekedés tényezői (1945–1990) (113. oldal)
9.1. A finn növekedés kulturális háttere: protestáns etika (pietizmus) és intézményi reform
9.2. A finn konszenzusos elit kulcsszerepe a növekedésben – finn versus magyar kisállamiság
9.3. Finn–japán párhuzamok: szuperhatalmak szatellitjeiből exportállamok
9.4. Toynbee modelljének alkalmazása egy kis országra, Finnországra
9.4.1. Az első szovjet kihívás és a finn válasz: a letelepítési politika, 1945–1962
9.4.2. A második kihívásra adott válasz: a szovjetizálás elkerülése és a külső finlandizáció
9.4.3. A finlandizáció és német kérdés (a 2. és a 3. kihívás összefüggései)
9.4.4. A belső finlandizáció nem szovjetizálást jelentett (harmadik kihívás)
9.4.5. A svéd modell vonzása (4. kihívás), és a finn-svéd gazdasági pálya
9.4.6. A jóléti-korporatív állam és a modernizáció (a 4. és az 5. kihívás összhatása)
9.5. Társadalmi változás és pártrendszer összefüggései, a pártok kekkonenizációja
9.6. A női egyenjogúság és a nők mobilitása – erős tényező a finn növekedésben
9.7. A finn GDP hároméves ingadozása és a leértékelési ciklusok 1945 és 1990 között
9.8. A finn szuverenitás visszanyerése és egy trend a disszertáció „hatókörén kívül”
9.9. Az 1945–90 közötti finn gazdaság- és politikatörténet értelmezési keretei
10. A finn és magyar gazdasági és elitváltozások összehasonlítása (171. oldal)
10.1. Főbb megállapítások
10.2. A finn elitváltások kevésbé drasztikusak és kevésbé hirtelenek
10.3. A konszenzusos finn elit kvantitatív vizsgálata
10.4. Finn és magyar elitváltások 1945–1990 között
10.4.1. A magyar elitváltások periodizálása és kategorizálása
10.4.2. A finn és magyar adatok elemzése: kiegyensúlyozottabb finn változások
11. Összefoglalás és új kutatási irányok (203. oldal)
12. Irodalomjegyzék (205. oldal)
13. Mellékletek
I. Finn és magyar váltások a kormányzati és nem kormányzati politikai pozicionális csúcselitben
II. Rokoni viszonyok a finn politikai pozicionális csúcselit tagjai között
III. Stabil finn kormányok miniszterei a politikai pozicionális csúcselit mobilitási vizsgálatához
IV. Magyar cégvezetői posztok változása 1945–1990 között
V. Finn cégvezetői posztok változása 1945–1990 között
VI. Magyar és finn vállalati rangsorok
VII. Vezetőváltások 30 magyar vállalatnál, szövetkezetnél és állami gazdaságnál (1957–1982)

1. Bevezetés: a kutatás hipotézisei és eredményei

Milyen összefüggés van a gazdasági növekedés ingadozása és a pozicionális csúcselitek változása között? Két eltérő társadalmi berendezkedésű államot, a kapitalista – de „finlandizált", azaz szovjet hatás alatt álló – Finnországot és a magyarországi szovjet típusú rendszert hasonlítom össze e szempontból. Azt vizsgálom: miként érvényesült Moszkva befolyása eltérő gazdasági, társadalmi és politikai szisztémákban, s miként reagált a két „kisállami" politikai és gazdasági elit a geopolitikai erőviszonyok változására 1945–1990 között. Kiderült: a két ország alkalmazkodásában a döntő szerepet a politikai csúcselitek játszották.[1] Az elitnek ez a része alkalmazkodott Finnországban a legkülönbözőbb kihívásokhoz, és ez bukott el többször is Magyarországon 1945–90 között. A finn politikai elit ütközőzónaként, védőpajzsként fogta fel a külső szovjet hatásokat, megkímélve a gazdasági elitet a szovjetizációtól. Ezért a finn politikai elit – különösen pedig a katonai elit, amely a „védőpajzsból" a legjobban „horpadt be"[2] – változott jobban: a magyar történelem egyik legtragikusabb évében, 1945-ben nem volt váltás a vizsgált 15 finn cég élén. Az itt tárgyalt finn gazdasági csúcselitcsoport 46 éven keresztüli változása is sokkal kisebb, mint a finn politikai elité.[3]

A politikai pozicionális csúcselitek a két országban 1956 tájékán cserélődtek a legnagyobb mértékben.[4] A gazdasági szférát érő kihívásokra – jóléti társadalom, globalizáció, külkereskedelmi nyitás – a pozicionális gazdasági elit csak Finnországban reagált folyamatosan. Ennek oka, hogy Magyarországon a pozicionális gazdasági elit[5] a nómenklatúrához (a szovjet típusú rendszerekben a politikai kinevezettek csoportjához) hasonlóan viselkedett, és a politikai elithez igazodott.[6] Azaz a magyar pozicionális gazdasági elit összetétele *elsősorban* nem a gazdasági válságjelenségek miatt

---

[1] Az adott korban a magyar politikai rendszer gazdasági rendszer fölötti primátusáról lásd: Nove (1990a), viii.; ill. Bihari M. (2005), 252. Bihari a „világtörténelem talán legkoncentráltabb hatalmi rendszerének" nevezi a „diktatórikus szocializmust". Bihari M. (2005), 271. Az institucionalista iskola a nemzetállamok és a politikai elitek szerepét emeli ki. Tomka (2009), 236. Valuch nagymértékű politikai elitcseréről beszél 1945 után. A szűkebb politikai elit létszámát 1400–1500 főre, a tágabbét 5500–6000-re teszi 1945–1949 között. Az elitek összefogását mint problémát az 1989–90-es rendszerváltás során emeli ki. Valuch (2005), 121-124., 133., 141.

[2] A második világháborús katonai vezetés jelentős része direkt szovjet hatásra, de a finn kommunista belügyminiszter intézkedésére cserélődött le. 1945–47 között 1500 elmarasztaló ítélet született az úgynevezett „fegyverrejtegetési ügy" miatt. Richly (1997). 1944–45-ben a katonai hírszerzés egyes vezetői maguk döntöttek az ország elhagyásáról. A Finnországban maradt katonák közül sokan később politikai, gazdasági, sőt katonai pozíciókat szereztek, így összességében átmenetinek nevezhető a politikai és a katonai elit viszonyában a törés, miközben az egyéni karrierek közül több is derékba tört. Részletesen elemzem mindezt a 10.2. alfejezetben.

[3] Egy 1762–2010 közti prozopográfiai elemzés a finn családi cégek 456 tagját követte. A család a harmadik generáció után általában kiesik az elitből. Egy család általában száz évig marad az üzleti elit tagja. Csak egyetlen família volt, amely öt generáción maradt bent az elitben. Kansikas (2015), 8. A 20. századi magyar gazdasági elit nem ilyen stabil. Így nem meglepő disszertációm eredménye sem: a finn gazdasági elit cserélődése lassabb, mint a magyaré, melynek karrierje, tulajdona, szabadsága, élete folyamatosan veszélyben volt. Ez hosszú távon a gazdaság teljesítményét is rontotta. A finn pozicionális gazdasági elit minimális változást mutat az elemzett 46 év során (10. fejezet). A változás trendvonalának meredeksége 0,03, azaz kvázi-stagnálásról volt szó.

[4] Nem ekkor tűnt fel a legtöbb új szereplő, hanem a legtöbben ekkor léptek be újonnan a vizsgált pozíciókba és/vagy foglaltak el más vezető tisztséget – ez a váltást egységesen kezelő vizsgálati módszerből fakadó adat.

[5] Ezt az elitcsoportot időnként még csúcselitnek sem lehet minősíteni itthon, hiszen a stratégiai irányítás nem vállalati szinten történt. Valuch (2005), 134. Vizsgálatomban a gazdasági elit szűk értelmezését követem, tehát a nagyvállalatok első számú vezetőit soroltam ide, nem a tágabb értelmű, miniszteriális, szakszervezeti és egyéb döntéshozókkal kiegészített tábort elemzem. E szűkebb felfogás szerint a gazdasági és pénzügyi miniszteriális vezetők a politikai elit tagjai – ezért a pozicionális politikai csúcselitnél vizsgáltam pl. a pénzügyminisztereket és a jegybankelnököket. A gazdasági elit értelmezéséről lásd: Szalai (2001), 14.

[6] A fordulat évei (1947–1948) után hosszú ideig „nem volt érdemi kapcsolat az elitbe kerülés és az egyéni képességek, szaktudás és teljesítmények között". Ehelyett az „abszolút lojalitás" számított. Valuch (2005), 126.

változott, hanem *inkább* a politikai hullámzást követte. Ez nem meglepő, hiszen a csúcselit általam használt definíciójának nem is felelt meg ez a csoport:[7] az össztársadalmi elosztási folyamatokról nem a magyar vállalatok vezetői döntöttek, bár a vizsgált korszak végére erősödött pozíciójuk.[8]

Az államközpontú, konszenzusos finn és a döntően állampárti, a vizsgált kor nagy részében ideológiailag kényszeresen egységes (de a megosztottságot búvópatakszerűen magában hordozó[9], társadalmi robbanás idején pedig a megosztottságot megjelenítő) magyar politikai elit eltérő sajátosságai – nem kizárólag, de – hatottak arra, hogy a katonai, politikai és gazdasági helyzet is eltérően alakult a két államban. Munkám abból a szempontból is fontos lehet: miként alakul egy nagyhatalom és egy nála sokkal kisebb ország viszonya akkor, ha az utóbbi társadalmi rendszerét nem akarja a nagyhatalom megváltoztatni, de befolyását érvényesíteni próbálja. Így a finlandizáció tanulságai – Magyarország szűkebb térségére nézve – a 21. század elején is relevánsak lehetnek.

Miként lehet egy társadalom „hatékonyságát", „fejlődését" vizsgálni? S a hatékonyságban milyen szerepet játszanak a gazdasági folyamatok (ciklusok és trendek), illetve a politikai elitek? Ezekre a kérdésekre keresem többek között a választ abban a kutatásban, amelynek a végeredménye közismert: 1945–1990 között hasonlítottam össze Magyarország és Finnország gazdasági fejlődését, s nem volt kérdés, hogy melyik ország lett sikeresebb – a félperifériáról a világgazdaság centrumába jutó északi ország vagy a félperiférián veszteglő Magyarország. A kérdés inkább az: mi okozta azt, hogy a század elején még közel azonos fejlettségű országok[10] között óriási különbség alakult ki? S milyen folyamatok zajlottak 1945–90 között, amikor a két országra döntő hatást gyakorolt Moszkva?

A választ megelőlegezem: a finn konszenzusos elit szerepét meghatározó (de nem kizárólagos) tényezőnek tartom abban, hogy az északi országban *trendszerű* volt a fejlődés és Finnország elkerülte a szovjetizációt. Főleg a tárgyalt kor elején fontos a politikai pozicionális csúcselit

---

[7] A továbbiakban ezért a pozicionális gazdasági elit kifejezést használom, nem csúcselitnek nevezve a csoportot.

[8] 1968-tól egyes nagyvállalatok „diktáló" pozícióba kerültek, mások az „alkalmazkodók" közé tartoztak. Szalai (1989), 10-11. A „diktálók" befolyása is csak ágazati szintű és időben változó mértékű. Az 1963-as vállalat-összevonási kampány és az 1972–74-es ellenreform (49, ill. 53 cég kiemeltté nyilvánítása) erősítette a nagyvállalati szférát, ami 1979–82 között gyengült. Szalai (1989), 68., 377-380. Így 1980–82-ben több trösztöt feloszlattak. Kondor, 234-235. Antal László szabályozólebontásról, Hámori „bújtatott kézi vezérlésről" ír 1968 után: egyes vállalatok kedvezőbb pozíciókat értek el a központtal folytatott szabályozóalkuban. David Stark nyomán Hámori felveti: a nagyvállalatok köré épülő társadalmi hálózat klánnak nevezhető, és a pártállami, ill. nagyvállalati vezetők közös, „nómenklatúra-tulajdonáról" beszél. Hámori, 284-285., 292. Erről ír Csaba László is a tulajdonjog mellett használati jogot is említve. Csaba (1994), 45. A klánosodás – a vezetők vállalatok élén töltött éveit összesítő – vizsgálataim szerint nem mindenütt alakulhatott ki. Harminc Kádár-kori vállalatból 17-nél fordulhatott csak elő, hogy egy vezető évtizedekre „bebetonozódjon". (VII. melléklet; Szegő (kézirat, é.n.). A közlekedésben és a kohászat egy részében (Lenin Kohászati Művek) és a fémiparban (Csepel Művek) sem jellemző az évtizedesnél sokkal hosszabb vezetés, kivéve a dunaújvárosi Borovszky Ambrust, aki a várost és a Dunai Vasművet is meghatározó személyiség. Lásd: Csanádi (1988). Valódi tulajdonosa mégsincs a vállalatoknak a szovjet típusú rendszerben. Az állami paternalizmus ugyanis tartósan érvényesült, így a vállalatok szükség esetén számíthattak a megmentésükre, ami puha költségvetési korlathoz vezetett. Ez jelzi: nem volt tulajdonosi kontroll a pénzköltésnél, ebből fakadt a hiány. (Ez nem alapprobléma, a pártállami osztatlan uralomból, az állami tulajdonból és a bürokratikus koordinációból fakadó tünet.) A cégeket Hámori is „kvázi-vállalatoknak" minősíti. Kornai elkülöníti a klasszikus kapitalista vállalatot (keresletkorlát) a hagyományos szocialista vállalattól (erőforráskorlát). Kornai (1989), I. 43-44., II. 575-578.; Kornai (1993), 381.; Hámori, 291.; Kondor 165-167.

[9] Az ideológiailag egységesnek tűnő elit megosztottságáról, ennek a félperifériával és a gazdasági ciklusokkal való összefüggéséről: Éber et al. (2014). Az 1948 utáni jobboldali búvópatakokról: Rainer (2013); Rainer (2014).

[10] „Finnország ipari szempontból 1913-ban nagyjából azonos szinten állt, vagy talán valamivel fejletlenebb is volt, mint a korabeli Magyarország." Az ipari népesség csak 11 százalékra rúgott (Magyarországon 17%). A két állam már nem volt azonos fejlettségű Magyarország szovjetizálása előtt: 1937-ben az egy főre finn nemzeti jövedelem 200 dollár volt, a magyar pedig 120 dollár. Ránki (1977), 384., 389.

reagálása (alkalmazkodása) a szovjetizáció kihívásaira. Az általam vizsgált gazdasági elitcsoport összetételét 1945-ben például teljesen érintetlenül hagyta a külső, szovjet nyomás.

A Putnam által megkülönböztetett pozicionális, reputációs és decíziós elitvizsgálati szempontok közül a pozicionális megközelítést alkalmazom: vagyis azt a pozicionális elitet vizsgálom, amelynek tagjai fontos szervezeteket irányítanak.[11] A pozicionális politikai elit jelentőségét emelem ki az 1945–1990 közti Magyarországon és Finnországban is.[12] A szovjetizált és a finlandizált rendszerben is megfigyelhető a politika primátusa, csak a cél teljesen más. A szovjetizáció a politikai elit gazdaság fölötti hegemóniáját eredményezi. A finlandizáció során viszont a politikai elit külső kényszerhez alkalmazkodása megvédte a fennálló gazdasági–társadalmi rendszert a szétzúzástól. A pozicionális elitek a gazdaságban is mások: Magyarországon a politika a gazdasági elitet hol abnormális ütemű cserélődésre késztette, hol pedig mesterségesen lefojtotta a váltást. Finnországban a pozicionális gazdasági elit mozgása elkülönül a szovjetek által befolyásolt politikai elitétől. A gazdasági folyamatok zavartalanabbul érvényesültek (9–10. fejezet), így a gazdaságielit-csere a világpiachoz és a jóléti társadalom kialakulásához[13] igazodva gyorsult 1945 után – de csak fokozatosan és kis mértékben.

A gazdaságban kimutatható trendszerűség összefügg az anticiklikus és exportvezérelt finn gazdaságpolitikával, amit a fokozatosan és folyamatosan változó elit követett, s ami segítette a GDP stabil, exportvezérelt emelkedését.[14] (Ennek visszahatása a gazdasági elit fokozódó cserélődése, hiszen a korszak végén részben e csoport veszi át a gazdasági kihívások kezelését.) Közben a helsinki politikai elitváltás csillapodó trendet mutat 1945–90 között. 1944–1945, 1948 és 1956 döntő évek: a konszenzusos finn elit ekkor a magyar elitnél hatékonyabban kezelte a szovjet hatásokat.[15] A finnek figyelembe vették a Kreml biztonsági igényeit – még háború idején is. Ám a magyar elit vagy nem volt képes konszenzusos egység megteremtésére (1944–1945 és 1956), vagy ideológiai egység jött létre (1948 és 1956 után) az adott pillanatban hatalmon lévő, pozicionális politikai csúcselit tagjaiból.[16]

A *ciklikus* magyar jelenségekre egyik finn sajátosság sem volt tehát jellemző: nálunk nincs szó konszenzusos elitről és nincs szó töretlen gazdasági fejlődésről sem. A magyar gazdaság ingadozó pályája és az elitváltások között az összefüggés nem látható oly tisztán, mint a finneknél, a politikai akarat itthoni érvényesítése miatt. Tehát a politikai rendszer gazdaság fölötti primátusa miatt kevésbé szabályosak a magyar gazdasági változások: az ingadozó pályára a beruházási ciklusok bő

[11] Lampl (2008). Valuch szerint a pozicionális politikai elitbe tartoznak „az országot irányító testületek, intézmények, szervezetek" tagjai, vezetői, akik „meghatározó befolyással rendelkeznek" a társadalom ügyeinek intézésében és a döntéshozatalban makro- és mikroszinten. Szűkebb értelemben a pártvezetők, parlamenti képviselők, miniszterek és országos hatáskörű szervek vezetői tartoznak ide, tágabb értelemben a helyi vezetők, a polgármesterek is. Valuch (2015), 132-133.

[12] Mindkét országban ez az elitcsoport vezényelte le azt az alkalmazkodási folyamatot, amelyet a szovjet befolyás kényszerített 45 évig az adott országra. A pozicionális politikai és gazdasági elit vizsgálata az operacionalizálás miatt fontos. Lasswell nem zárja ki gazdasági tényezők szerepét a kormányzó elit rekrutációjában, de az elitet a hatalommal kapcsolja össze. Lasswell–Kaplan, 203., 209. Guttsman szerint a pozíció alapján vizsgálható könnyebben a hatalmi befolyás. Takács K. (1998).

[13] „A gazdaságtörténeti kutatások sokoldalúan bemutatták, hogy az 1950 utáni évtizedekben Nyugat-Európában a leglátványosabb fejlődést azok az országok vitték végbe, melyekben a jóléti kiadások aránya is a leginkább emelkedett ebben az időszakban (pl. Ausztria, Finnország, Norvégia)." Tomka (2009), 240.

[14] A finn gazdasági fejlődés számos tényezője közül a konszenzusos elit szerepére fókuszálok, de később más faktorokra is kitérek. A finn elit fő gazdasági hatása, hogy a két világrendszerrel kiegyensúlyozott kapcsolatokra törekedve piacokat szerzett a finn cégeknek. Így közvetítővé váltak Kelet és Nyugat között. Az anticiklikus pénzpolitika (leértékelési ciklusok) sem lett volna megvalósítható a finn elit nyugati pénzügyi kapcsolatai nélkül.

[15] Hasonló a véleménye a finn elit konszenzusáról Heino Nyyssönennek: „a baloldaliak (szociáldemokraták) és a centristák (agrárpártiak) együttműködése stabilizálta az országot 1930-as években." Szegő (2017d).

[16] A tudományos, művészeti, gazdasági élet elitcsoportjaiban és a társadalom szélesebb rétegeiben bizonyos mértékig maradhatott ideológiai sokszínűség – de hatalmi szempontból ennek jelentősége nem volt 1945 után.

hazai szakirodalma önmagában is tudásszociológiai bizonyíték – a véres, hektikus politikai elitváltásokról, illetve a válaszul mesterségesen lefojtott, „pangó” elitek korszakairól nem is beszélve.[17] Ami a gazdasági ciklusokat illeti, azokon belül a beruházási ciklusok mutatnak némi szabályszerűséget, így ez utóbbiakra fókuszálok a hazai folyamatoknál. Ám itt sem természeti törvényekhez hasonló általános szabályszerűségekről van szó (tehát a 2. fejezetbeli definíciók szerint nem „elméletileg szabályos ciklusról”), sokkal inkább a voluntarista politikára adott gazdasági kényszerreakciók ismétlődéséről, ami időről időre jelezte a politikai elitnek, hogy a gazdaság fizikai vagy pénzügyi korlátaiba ütközik a politikai akarat túlhajszolása.

Mostani eredményeim más korszakokra nézve is bizonyos hipotézisek felállítására adnak alapot. Az 1990–1993-as gazdasági válság hatására például fel kellene gyorsulniuk a finn elitváltozásoknak.[18] Ha ezt kimutatja egy kutató, a finn elitváltási *trend* helyett akár egy *ciklust* is hangsúlyozhat. Eredményeim tehát csak Finnország és Magyarország 1945–1990 közötti folyamataira relevánsak, az általam vizsgált 3–4 éves periódusidejű ingadozások is csupán a lokális maximumokon és minimumokon alapuló, leegyszerűsített statisztikai módszerem keretei között értelmezendők.

1.1. A hipotézisekhez vezető út

Mit jelent a gazdasági növekedés? Herman van der Wee a társadalmi célok „pentagonjáról” beszél. A „teljes foglalkoztatottság, a termelőkapacitások teljes kihasználása, a stabil árak, a növekedő termelékenységen alapuló emelkedő jövedelmek, valamint a kiegyensúlyozott fizetési mérleg” a fontos.[19] Egy célnál szerepel csak a növekedés, de ott a jóléti állam[20] gazdaságpolitikai alapvetését látjuk: stabilitás és növekedés közötti egyensúlyozást, harmonikus növekedésre törekvést. A „harmonikus” jelzőn van a hangsúly. Hiszen az árak stabilitása a pusztító inflációt előzi meg, a kapacitások kihasználtsága a termelés növekedését vonja maga után, a növekvő termelékenység pedig az extenzív helyett az intenzív növekedés fontosságára mutat rá.

Miért fontos a „célpentagon”? A választ és egyben a modern kapitalizmus hatékonyságon alapuló önlegitimációját Jeremy Bentham (1748–1832) adja meg: a kormányzat feladata, hogy „a

---

[17] Kitérek majd a nómenklatúra-problémára is. Nincs hatással eredményeimre, hogy az elit „kiválasztódik” vagy csak „kineveződik”, ahogyan azt Huszár nómenklatúra-felfogása megkülönbözteti: Huszár (2007), 47. Az általam vizsgált magyar tisztségek betöltői (a pozicionális politikai csúcselit tagjai) döntően nem is részei a Huszár-féle nómenklatúrának, hiszen a PB tagjait és a KV/KB-titkárokat nem hatásköri listák alapján nevezték ki. A csúcselit Bihari szerint a nómenklatúra része. Bihari M. (2005), 284. Nem tartja a Politbürót a nómenklatúra részének Podgórecki, mivel a PB, a nómenklatúra felső rétegei és a titkosszolgálatok kormányozták a totalitárius rendszert. Podgórecki, 98. Bőhm a „nómenklatúra elit” részének tartja a „hivatásos forradalmárokat” (vagyis a politikai csúcselitet), de némileg ellentétben a nómenklatúra definíciójával, elkülöníti őket a „kinevezett vezetőktől”. Bőhm, 84. Ezért felesleges e csoportot a nómenklatúra részének tekinteni.

[18] Ugyanakkor ez nem vulgármarxista felfogást jelent: a gazdasági válságot ugyanis olyan elitjelenségek magyarázhatják, amelyekkel e disszertációban részletesen foglalkozom. Így inkább egy körfolyamatról lehet beszélni: az elitek rossz politikája gazdasági válsághoz vezet, ami pedig elitváltást vonhat maga után. Az 1991 utáni finn elitváltozásokkal – kitérve a 90-es évek eleji válság hatására is – foglalkozik: Ruostetsaari (2015).

[19] Berend T. (2008), 208.

[20] A jóléti állam 3 típusa Gøsta Esping-Andersen szerint: modern liberális (USA és – korlátokkal – Nagy-Britannia); szociáldemokrata (Svédország, Dánia, Finnország, Norvégia); korporatista/konzervatív (Németország, Franciaország, Ausztria, Olaszország). A legfontosabb különbség köztük az, hogy a szociális ellátás különböző formái alanyi jogon járnak-e a kedvezményezetteknek, vagy szelektíven bírálják-e el azokat. Megkülönböztethető az állam szerepvállalása (szabályozás, finanszírozás, végrehajtás). A két szélsőséges pólus: a piaci biztosítás, illetve jogosultság politikai elismerése és biztosítása. Andor, 12-13., Tomka (2009), 224.

lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb boldogságot biztosítsa".[21] A brit filozófus gondolkodását áthatotta a hasznosság (ezt a boldogsággal azonosította) alapelve. Bentham a hasznosságot alapelvvé tevő irányzat, az utilitarizmus első filozófiai rendszerezője – bár hasonló gondolatokat mások is megfogalmaztak előtte.[22] Az embert két tényező motiválja szerinte: az öröm és a fájdalom. Ráadásul a boldogságot számszerűsíteni lehet. Bármely két tettről eldönthető, melyik a hasznosabb, mivel a tett okozta fájdalom vagy öröm értéke számokban kifejezhető. Az értékek összeadhatók és kivonhatók egymásból.[23] E logika vezet a „boldogságszámításhoz", amit ma inkább hasznosságszámításnak nevezünk. A társadalom esetében ez átvezet a makroökonómiába: valójában a növekedés kutatói is az összboldogság maximalizálását vizsgálják.

Ha az ismert mutatókat nézzük – GDP, HDI (Human Development Index) – kiderül: nominális értékük nehezen indokolható, vitatott a számításuk, de fontos tendenciákra mutatnak rá.[24] Jelentőségüket nem egy adott ország aktuális helyzete, hanem a vizsgált időszak alatti változása adja. A GDP változása a gazdasági növekedést, a HDI-é a jólét emelkedését jelzi. Több ország azonos mutatója az egyidejű összehasonlítást segíti elő, ha megfelelő módszertannal készülnek a számítások.

Ám a növekedés önmagában nem elég. Az ebből fakadó „többletjavak" elosztása is hat az ország hatékonyságára, és ez nem csak igazságosság kérdése. Nem lehet matematikai formulát adni rá, mikor tökéletes az elosztás. A túlzott – nominálj övedelmek szintjén megvalósuló – egyenlősítés, mint arra a szovjet típusú rendszerek összeomlása rámutatott, hosszabb távon feszültséget kelt.[25] A túl nagy egyenlőtlenség pedig az állam fennmaradását veszélyezteti. Így sokszor nem is az elosztás egyenlőségéről van szó (Piketty ezt vizsgálja[26]), hanem esélyegyenlőségről. A jóléti közgazdaságtan hatékonysági szempontból bizonyos egyenlőtlenséget megenged, de túlzottá válása veszélyezteti a gazdasági hatékonyságot:[27] ezért hol a piac, hol az állami beavatkozás érvényesül, és különböző társadalmi szférákban eltérően jelenik meg verseny és egyenlőség. Döntő, hogy a piacgazdaságot fenntartó, esélyegyenlőséget és szabadságjogokat őrző „éjjeliőr-állam" legyen erős, ne ennek az ellentéte, a totális állam.[28] Nyugat és Kelet államfelfogása között ez fontos különbség. Az éjjeliőr- és a totális állam összekeverésével a helyi elit kihasználhatja, hogy Kelet-Európában többnyire rosszul működik az éjjeliőr-állam,[29] ezért a totális állam funkcióit erősítik. Ennek oka kulturális és gazdasági tényezőkben rejlik. A világrendszer-elmélet szerinti megosztott perifériális elit éppen hatalmon lévő része nem hajlik az önkorlátozásra, a megosztottság kulturálisan elválasztja az elit tagjait a konszenzustól: képtelenek túllépni az ideológiailag egységes elitek[30] türelmetlenségén és kizárólagosságra törekvésén, s nem tudnak konszenzusosan egységes elitet kreálni (3–4. fejezet.)

---

[21] Bentham, 5. 1. lj.
[22] Hasonló gondolatokat vetett fel: Hume, Helvétius és Cesare Beccaria. Crimmins (2015).
[23] Horváth N., 59.; Bentham, 29-30.
[24] A GDP (bruttó hazai termék) függ az egyes tényezőknek tulajdonított hasznosságtól. A szovjet típusú rendszerek ezért olyan mutatót (nemzeti jövedelem) használtak, amelyben az anyagi termelést vették inkább figyelembe. A GDP (és GNP, bruttó nemzeti termék) számításának fő problémája az árazás: az országok nehezen vethetők össze az árfolyamváltozás, ill. a nem konvertibilis valuta becslési problémái miatt. Mások a HDI összeállításával igyekeznek a társadalmi hasznosságot kidomborítani. Így a HDI-ben az életminőség kap szerepet (születéskor várható élettartam, iskolalátogatás alap- és középfokon, fajlagos GNP vásárlóereje). Kornai (1993), 221.; Ehrlich (1991); Márki-Zay; Tomka (2011), 37-43., 181-193.
[25] A szovjet rendszert az egyenlőtlen szisztémák közé sorolja a privilégiumok alapján: Acemoglu-Robinson, 372.
[26] Piketty, 1-17.
[27] Barr (2009); Acemoglu, 622.; Tomka (2009), 240.
[28] Hasse-Schneider–Weigelt, 66-68.
[29] A szerződéseket nem tartatják be, a magántulajdont nem védik megfelelően, a korrupció elleni küzdelem gyenge, oligopol- vagy monopoljellegű piacok alakulnak ki, ami a tartós gazdasági növekedés ellen hat.
[30] Higley–Burton, 1-2.

Ezzel szemben az elitek önkorlátozására, így a társadalom más csoportjaiban szunnyadó lehetőségek kibontakoztatására kiváló példa a 19–20. századi Finnország. Az eredetileg szűk, svéd nyelvű elit képes volt a mintegy 200 éves fejlődés alatt a politikában feladni a hatalmi pozícióit, s ma már döntően finn nyelvű, kibővített elitről beszélhetünk. (Bár a gazdaságban a régi svéd családoknak – vagy elfinnesedett utódaiknak – erős pozíciói maradtak.[31] Lásd: 9–10. fejezet.) Az önkorlátozásnak kulturális háttere van: az egységes lutheránus vallás és annak pietista irányzata *a gazdasági növekedés beindulásakor* (nem később) játszott szerepet.[32] Az önkorlátozás a kisállami elitek önfenntartásának fontos eszköze. A finn elitek erre és az összefogás szükségességére az orosz/szovjet külső nyomás (katonai fenyegetés, kül- és belpolitikai befolyás) árnyékában ébredhettek rá.[33] Az, hogy a finnországi elit levált a 18–19. század fordulóján a svéd birodalmi elitről, és – Arwidsson nyomán – „elhatározta, hogy finn lesz", a világtörténelemben ritka jelenség. Ám páratlan sikerre vezetett: a svéd és finn nyelvű, illetve agrárius és ipari érdekeket képviselő, továbbá munkás-, arisztokrata és paraszti rekrutációjú elitek konszenzusa hatékony államot teremtett, amely képes volt Sztálin két katonai offenzíváját átmenetileg megállítani, illetve lelassítani (1939/40 és 1944) és így Moszkvát diplomáciai tárgyalásra kényszeríteni.

A politikai döntésekre ható tényezőket, azt, hogy befogadó vagy kizsákmányoló intézmények jönnek-e létre, elitelméletek is vizsgálják: a konszenzusos elitek kellően rugalmasak és egységesek a dinamikus gazdasági növekedés fenntartásához. Gazdaságilag azok a szisztémák a leghatékonyabbak, amelyek a befogadó intézmények fenntartása mellett a tulajdonjogot erőteljesen védik.[34] A tulajdon biztonsága a társadalom egy vagy több csoportja, vagy akár az egész közösség számára is sokszor megkérdőjeleződött Magyarországon 1918 óta. Államosítás, háborús jóvátétel, földosztás, szövetkezetesítés, privatizáció és reprivatizáció, faji diszkrimináció, kuláküldözés, kitelepítés és még számos más intézkedés gyengítette a tulajdonjogot. A folyamat 2010 után sem állt le,[35] hosszú távon gyengítve a stratégiai gondolkodást, megrendítve a társadalmi csoportok egymás iránti bizalmát.

Magyarországon 1945 után a magántulajdonon alapuló tőkés társadalmat megpróbálták eltörölni. A kapitalizmus helyébe lépő szovjet típusú rendszer prioritásai egészen mások. Triviális, hogy a sztálini diktatúra sugallta boldogságeszmény gyökeresen eltér a 18. századi angliai felfogástól. Ám hogy mi a lényege az eltérésnek, az kevésbé nyilvánvaló: a sztálinizmus boldogságképét Anna Toropova korabeli szovjet filmek alapján elemezte. Ezekben az önfeláldozás, a hősi halál, az egyén és az állam viszonyának sajátos értelmezése áll: a szovjet állam összboldogsága nem a „benthami" független individuumok boldogságának összessége. Éppen ellenkezőleg: az egyén számára a boldogság az, ha teljesíti a kötelességét az államnak: nem boldogságmaximalizálásról van szó, hanem adósságcsökkentésről! Csak akkor lehet boldog a szovjet hős, ha „megtette a dolgát". Sztahanovista munkások, rekorder berepülőpilóták, hősi halált haló partizánok önfeláldozásának ideológiai háttere ez: nem az összboldogság kumulálódik, hanem az egyén törleszti az adósságát.[36] Ezért a rendszer legitimációja is más Kelet-Európában. Előbb az ideológiai legitimáció hódít,[37] majd a gazdasági

[31] A 18-19. században még svéd nyelvű volt az üzleti elit, a finnesedés a 20. sz.-ra jellemző. Kansikas (2015), 14. A gazdasági elitbe az 1850-től egyre több finn nyelvű család is bekerül. Kansikas (2016), 30.

[32] A növekedés intézményi előfeltételeinek megteremtéséről viszont szó van: a pietista ihletésű 1765-66-os svéd reformok például a finn területek növekedését segítették. Lásd: 9. fejezet.

[33] Lásd ismét Nyyssönen 2017-es interjúját. Szegő (2017d).

[34] Acemoglu-Robinson, 78.

[35] Ilyen intézkedés volt például a magánnyugdíjpénztárak államosítása Magyarországon 2010 után.

[36] Toropova, 665., 667.

[37] A „bolsevik típusú kommunista párt az egyedül hivatott politikai szervezet a hatalom birtoklására és gyakorlására" – legalábbis ez volt a párt önképe. Bihari M. (2005), 264.

növekedésre alapozott legitimáció, ám Schöpflin szerint a gazdasági verseny erőltetése a szovjet típusú rendszerek lemaradása miatt visszájára fordult legitimációs bázisként. Ám a növekedés hajszolása a rendszer immanens része volt, ami a beruházásoknál ciklikus ingadozáshoz vezethetett.

1.2. A kutatás hipotézisei és eredményei

a) A finn elitváltások kevésbé hektikusak és véresek, mint a magyar elitcserélődés. E hipotézist kutatásom igazolta a pozicionális politikai és gazdasági elitekre[38] nézve egyaránt (10. fejezet).

b) Az 1945–90 között konszenzusosan egységes[39] finn elit hatékonyabb,[40] mint a változó magyar elit. Ez nem hipotézis – ismert a sikeresebb finn gazdasági teljesítmény. A kérdés ezért az: **miként korszakolható a magyar elitstruktúra változása, és hogyan függ ez össze a rosszabb gazdasági teljesítménnyel.** A magyar politikai elit a korszakban 3 kategóriába sorolható:

> i) megosztott:[41] nem tud a hatékony és stabil kormányzatot kialakítani (1945–48, 1953–56);
> ii) ideológiailag egységes:[42] dogmatikus elvekhez[43] ragaszkodva, rugalmatlanná válva, közép- vagy hosszabb távon gazdasági káoszba vezeti az országot[44] (1948–53, 1957–89);

---

[38] A politikai elit csúcsának a minisztereket és államtitkárokat tekinti a két háború között: Bódy (2017a), 12.
[39] A konszenzusos elit a közös játékszabályokat elfogadja, a nézetek pluralizmusa mellett. Higley-Burton, 1-2.
[40] Hatékonyság: lásd 1.1. alfejezet, ill. Bentham, 5. 1. lj. Operacionalizálva: az egy főre jutó GDP-t tekintem a hatékonyság legfontosabb mérőszámának, de a HDI számításai alapján is hasonló lenne a finn-magyar összehasonlítás eredménye – ezt Tomka és Márki-Zay kutatásai igazolják. Tomka (2011); Márki-Zay (2005).
[41] A kritikus fordulópontokon (Acemoglu–Robinson, 111.) a magyar elit 1944–89 közt nem lép fel egységesen: 1944–45-ben két csoportra oszlott az új elit is, miközben a régivel 1948-ig folyt a leszámolás. M. Kiss, 77-80., Valuch (2005), 121-122. 1953-ban a szovjet beavatkozás osztotta meg a politikai pozicionális elitet, 1956-ban politikai elitről és ellenelitről beszélhetünk. Valuch (2005), 133. A játékszabályok folyamatosan változtak, s a félperiférián hazai elit megosztottságát előbb a németek, majd a szovjetek használták ki. Többször ideológiailag egységes eliteket kreáltak „a saját képükre" (1944; 1948, 1956). Az ilyen politikai elitek általában forradalmak után alakulnak ki, de itthon inkább idegen hatalmak beavatkozása kreálta ezeket, így különösen dogmatikusak, rugalmatlanok voltak – hiszen alapvetően külső elvárásoknak próbáltak meg megfelelni.
[42] 1947 őszétől a magyar politikai elit homogenizálódik. Valuch (2005), 125. Az elitteóriák szerint ideológiailag egységes elitnél az a fontos, hogy tagjai valamilyen teleologikus és mozgósító jellegű ideológiát vallanak. Higley-Burton, 1-2. Az adott ideológián belül különböző irányzatok fennmaradhatnak. A magyar állampárt ideokratikus hatalmat gyakorolt, azaz „egyetlen, általa hirdetett és egyedül üdvözítőnek elfogadott ideologikus társadalom- és jövőkép alapján hozta meg" döntéseit, ám az „ideológiagyártók" közt vannak „hivatalos pártideológusok", „tudományos szakértők", illetve „tolerált mértéken belül maradó »kritikusok« és továbbfejlesztők". Bihari M. (2005), 275., 297. A kommunista elitre jellemző „pártszerűség" miatt az irányzatok döntően nem a nyilvánosság előtt jelentek meg. Lásd: Nagy Imre különvéleményét a „szocialista építés aktuális fázisáról". Rainer (1999), 59.
[43] Nemcsak a Rákosi-érában dogmatikus a gondolkodás. A Kádár-kor „életszínvonalpolitikája" is dogma lett, akadályozva a hatékony gazdasági döntéseket. A kádári „pragmatizmust" sem a hatékonyság vezérli, hanem a túlélés, az „útkarbantartás". Ezt mutatja a reform 70-es évekbeli, ideológiai alapú leállítása is. A vezetés tudatos politikai döntéssel feszítette a húrt végsőkig a gazdaságban (1973–79): a szakpolitika szempontjait „rendre felülírták a pártpolitikai érvek". Germuska (2014b), 144. E pragmatizmust Rainer kvázi-konzervativizmusnak tartja: Kádár „pragmatikus kommunista politikus volt – és ez a pragmatizmus – a doktrinerekkel összehasonlítva – nem lebecsülendő tulajdonság. (…) A pragmatista kommunista vezető olyan, mint a kaméleon: ha kell, reformer színt ölt, ha kell, konzervatív színekben pompázik. Valódi színe (…) ez utóbbihoz áll közel." Rainer (2011), 199. Kádár nem Nagy Imre-i útkereső, hanem „útkarbantartóként" az utat „adottnak" tekintette: „Számára az út minősége a fontos, és a javítástól egészen a karbantartó beavatkozásig sok mindenre hajlandó." Rainer (2011), 197. A rendszer működőképességét megőrző attitűdöt matematikailag modellezi: Faragó (é.n.).
[44] Az ideológiailag egységes elitek rettegnek a technológiaváltástól és az innovációval járó, schumpeteri „teremtő rombolástól", így halogatják a hosszabb távon elkerülhetetlen, a hatékonyságot növelő – de a lakosság körében népszerűtlen – intézkedéseket. Acemoglu–Robinson, 88.; Higley-Burton, 1-2.

iii) elmozdul a konszenzusosan egységes elit felé: az általam vizsgált korszakon belül azonban ez befejezetlen, ellentmondásos folyamat (1989–90).[45]

A magyarországi szovjet típusú rendszer elitjének ideológiai egysége többször megtört, de a rendszer centralizáló hajlamai miatt helyreállt (két rendszerkiépítő fázis[46]). Így a „jobb- és baloldali elhajlók" elleni harc a rendszer sajátossága. Az ideológiailag egységes elit kizárólagosságra törekvése miatt hol felerősíti az elitváltást (rendszerkiépítő fázisok), hol pedig akadályozza a „normális ütemű" váltást (pangás). Hosszú távon így a rendszer hatékonysága romlik. Kutatásaim ezt az 1945–57-es periódusban a finn elithez képesti felfokozott magyar elitcserénél, ill. az 1958–89-as lefojtott – de kisebb ciklusokkal tarkított (VII. melléklet) – cserélődésnél mutatják ki. A szovjet típusú rendszer magában hordozza az ellentmondást: reform nélkül működésképtelen, ám a reform egy ponton túl a stabilitást veszélyezteti. Ez ritmikus hullámzást épít be a gazdaságba és az elitváltásokba egyaránt.

A finn konszenzusos elit kialakulásánál lényeges tényező az – üzleti életben is létfontosságú – egymás iránti bizalom, amit Guiso és társai leginkább az USA észak-európai (többek között: finn) és japán bevándorlóinál, ill. az amerikai angolszász többségnél mutatott ki.[47] Az 1945–90 közti GDP-ből látszik, hogy a konszenzusos finn elit a válságokat sikeresebben kezeli, mint a megosztott vagy ideológiailag egységes magyar elit. E korban a magyar elit tartósan csak ideológiai egységet tudott kialakítani.[48] Konszenzus 1989-ben körvonalazódott, de stabilizálódásáról nem beszélhetünk. A kerekasztaltárgyalások létrejötte és a szabad választások azt mutatják, hogy az elitcsoportoknak sikerült egységes játékszabályokat elfogadniuk, de ezt nem kísérte széles körű konszenzus.[49]

c) Hipotézisem szerint a gazdasági ciklus hívei ciklikusan lépnek fel. Tudásszociológiai megközelítéssel, helytől és időtől függően, ciklusosan válik korszellemmé a tudósok felfogása a ciklusok létezéséről vagy tagadásáról – ezt mutatom ki a 3. és 5. (elmélettörténeti) fejezetekben.[50]

d) Ciklust a politikai elit is kelthet. A ciklust nem törvényszerűnek fogom fel, hanem a politikai elit ciklusgeneráló hatását vizsgálom. A ciklusok Magyarországon (nem minden szocialista országban) beruházási ciklusként léptek fel, ezek hatását vizsgáltam 1948–90 közt. Finnországban 1945–90 közt anticiklikus pénzpolitika érvényesült.[51] Ez Bródy elméletét igazolva, fontos tényező abban, hogy a finn

---

[45] A konszenzusos elit stabilizációjának elemzése e disszertáció kereteit meghaladná. Elméletileg sem elég 1-2 év elemzése: a konszenzusos elit csak hosszú távon hatékonyabb az ideológiailag egységesnél. Acemoglu–Robinson, 88.; Higley-Burton, 1-2. Valuch is óvatos a hazai elitek konszenzusa kapcsán. Valuch (2005), 141-142.
[46] Rainer (2004a), 14-16.
[47] Guiso et al. (2006), 31. A bizalmat emeli ki tényezőként a jóléti államok kialakulásánál: Tomka (2009), 237.
[48] E kérdés vitatott. Friss Istvánt és Nyers Rezsőt ellenfélként ábrázolják a '68-as reform során. Ám a döntő pillanatban mindkettő párthűnek bizonyult: megszavazta a Nagy Imre kivégzését előrevetítő párthatározatot 1957. december 21-én. Nyers a – KB-ülés jegyzőkönyve szerint – „egyetért azzal is, hogy a népköztársaság elleni árulást kell hangsúlyozni", s egy másik kérdésben „Friss elvtárs javaslatával ért egyet". Nyers vitatta e beszámoló hitelességét, a halálos ítélet lehetősége „fel sem merült" benne. Huszár (2004), 213-214.
[49] A konszenzust már 1989–90-ben is megkérdőjelezte (de nem akadályozta meg) a közvetlen elnökválasztás terve, a kerekasztal-tárgyalások felemás lezárása és a négyigenes népszavazás. Lásd: Bozóki–Ripp, 21. A későbbi folyamatok az elit megítélésének romlását hozták. Valuch (2015), 149.
[50] Kondratyev 1926-ban azzal szembesült, hogy a hosszú ciklusok felvetése nem esik egybe a szovjet hivatalos ideológiával, így bírálói a hosszú hullámokat a naturális adatoknál tagadták, árak és bérek „hullámzásává" szelídítették. Kövér (1988), 559., 561. A Kondratyev-ciklus megítélése periodikus: 1945 előtt itthon méltó helyen ismertették koncepcióját, majd kihullott a hazai társadalomtudományok emlékezetéből. A 60-as évek elején a nemzetközi színtéren is ritkultak a hivatkozások (Léon H. Dupriez és Gaston Imbert kivételével). Kövér (1985), 435. Hayden White szerint a történetírás nem fejlődik, csupán ciklikusan változik. Gyáni, 63.
[51] Az ún. leértékelési ciklusokra, a ciklikus monetáris politikára Urkuti hívja fel a figyelmet. Urkuti (2001), 71-73.

gazdaság dinamikusabban nőtt 1945–90 közt. Magyarországon a b) pontban említett rosszabb hatékonyságról van szó: a politikai akarat túlhajszolása politikai és gazdasági ciklusokhoz vezet.

e) Hipotézisem szerint létezik szovjet, finn és magyar gazdasági ciklus is 1945 és 1990 között. Kutatásaim mindhárom országban rövid, nagyjából 3 éves periódusidejű ciklusokat mutattak ki.

f) A folyamatosan és egyenletesen növekvő GDP csökkenti az elit fluktuációját. A rosszabbodó gazdasági helyzet (csökkenő GDP, ciklikus gazdaság hullámzás) gyorsítja az elitváltást. E hipotézist kutatásaim részlegesen igazolták. A gazdasági recesszió a magyar és a finn pozicionális politikai elitváltást is felgyorsítja. Hosszú távú összefüggést a finneknél találtam: a trendszerű GDP-növekedés a politikai csúcselit változásának csillapodásával párosul. A gazdasági elitnél stagnálást, ill. minimális növekedést tapasztaltam. Ez az exportvezérelt gazdaság nyitottabbá válásával és a globalizálódással függ össze, így Helsinkiben a nem politikai jellegű kihívásokat a gazdasági elit kezelte a tárgyalt korszak végén. Magyarországon viszont nem találtam egyértelmű összefüggést a gazdaság állapota és az elitváltások között: súlyos gazdasági visszaesés az elitváltás kulminálásához vezetett a politikai és a gazdasági pozicionális elitnél is. Ám az utóbbi főleg a politikai elit mozgását követte. Csak kataklizmaszerű GDP-zuhanásnál módosult a pozicionális magyar gazdasági elit (amikor tehát a politikai elit is). Rövidtávon Finnországban sem egyértelmű a kép: a 3 évesnél rövidebb (hirtelen) növekedés párosulhatott a pozicionális politikai elitváltások sűrűsödésével vagy csillapodásával is.

g) A finn „gazdasági revízió" sikere: a finn elit alkalmazkodása a gazdasági sikereket segíti elő. Helsinki 1956-tól a szovjet politikai befolyás erősödése fejében engedményekre bírta rá Moszkvát: „gazdasági revíziót" ért el a Saimaa-csatorna bérbevételével. Ez a Kreml érdekében is állt: a szovjeteknek fontos volt Kekkonen, és a finn elnök népszerűségét növelni akarták az engedménnyel.

h) Előzetes tézis nélküli eredmény: rokoni kapcsolat a finn politikai és gazdasági elitben. Ha 1945–90 közt egy tetszőleges év bármely pozicionális politikai csúcselit-posztját kiválasztjuk, 20% az esélye, hogy az e poszton lévők bármely rokona egy korábbi, akkori vagy későbbi finn politikai tisztségben található (10. fejezet). A gazdasági elit házassági szokásaira a 9. fejezetben térek ki.

i) A kritikus gazdasági fordulópontok kezelése és az elit társadalmi beágyazottsága összefügg. Kulturális–társadalmi faktorok hatnak a gazdasági döntés hatékonyságára: az első (elit)döntés meghozatala sokszor csak az elitre hat vissza, de a gyakorlati alkalmazásnál figyelni kell a társadalomra ható összes kulturális, gazdasági–társadalmi tényezőt – egy kihívás kezelése ekkor lehet sikeres. Toynbee civilizációs elméletét alkalmazom itt kis országokra: a finn elit 1945–1990 közt az újabb és újabb kihívásokra sorozatban jó választ adott. Ám rossz válasz esetén – erre Magyarország lesz a példa – mindig ugyanabba az akadályba ütközik az elit.[52] 1945–1990 között a beruházási ciklusok, illetve a „növekedés szűk keresztmetszetei" jelzik a sorozatos magyar megtorpanásokat.[53]

1.3. Módszertani problémák

[52] Toynbee (1971), 129-130. Toynbee a civilizáció bomlását is kihívás–válasz-modellel vizsgálja. A kihívásra adott rossz válaszok egészen a civilizáció megszűntéig tartanak. Gyurgyák – Kisantal, I. 687.

[53] A szűk keresztmetszet tünete az alapproblémának. A „fal", melybe sorozatban ütközött a gazdaság: a párt oszthatatlan hatalma és ideológiája, ill. az állami tulajdon és a bürokratikus koordináció. Kornai (1993), 381.

Kutatásom a történettudomány, a szociológia, a politológia, a történetfilozófia, a statisztika és a közgazdaságtan határterületein mozog. Az adatsorok maximum- és minimumpontjait követve állapítottam meg a ciklusok periódusidejét. A 10. fejezetben mozgóátlagokon, korrekciós tényezőkön alapuló módszereket, trendszámítást is alkalmaztam. Egyre nagyobb időtávot átfogó átlagokat összesítettem és különböző tagszámú mozgó átlagokkal dolgoztam.

Az elitváltásoknál a pozicionális politikai csúcselit és a pozicionális gazdasági elit változásait elemeztem. Az előbbit két csoportra bontottam: a finn kormányzati és a magyar pártállami elit adják a kutatás gerincét. A politikai csúcseliten belül egy „kontrollcsoportot" alakítottam ki, a két országban a politikai elit részterületein felbukkanó pozíciókból. Vagyis a kultúrpolitikai, az igazságszolgáltatási, a gazdaságpolitikai és a fegyveres testületi elitből választottam egymással összevethető posztokat. Kiderült, hogy a „nem kormányzati" kontrollcsoport lassabban változott. A kiválasztásnál nem a kiválóságra vonatkozó, első paretói definíciót vettem figyelembe, hanem a másodikat, amely a döntési helyzettől tette függővé, hogy beletartozik-e az elitbe az adott poszt.[54]

Magyarországon a politika primátusa miatt elég lenne a folyamatok elemzéséhez a politikai elit vizsgálata. Finnországban főleg a politika alkalmazkodott a szovjet nyomás kényszereihez, de a kihívásokra a gazdasági elit is reagált. Finnországban ezért van jelentősége a politikai és gazdasági elit vizsgálatának. Ám a finn és a magyar gazdaság eltérései miatt az elemzésnek korlátai vannak 1945 és 1990 között. Magyarországon ekkor az állami tulajdon dominált, míg a finn gazdaságban megmaradt a magántulajdon túlsúlya,[55] így vállalattulajdonosokat (személyeket) nem lehetett egymással összehasonlítani, csak a cégvezetőket vethettem össze. Ám a finn magán- és állami cégek tulajdonos-menedzserei a magyar állami vállalatok menedzser–hivatalnok típusú vezetőivel nem teljesen összemérhető funkciót töltöttek be. Az adatok eltérését a komparatisztika vizsgálja.[56]

Történettudományi módszereim közül a levéltári kutatás, forráskritika, adattárbeli gyűjtés volt elsődleges. Majd az adatok strukturálása és elemzése következett. A szakirodalom feldolgozása alapvető volt a történetfilozófiai, elitelméleti és szovjet történeti részeknél. A komparatisztikára – Heinz-Gerhardt Haupt és Jürgen Kocka nyomán – azért volt szükségem, mert történelmi események és folyamatok szisztematikus összehasonlítását végeztem el. Haupt és Kocka szerint a komparatisztika célja: a) különbségek kimutatása; b) általánosítás. Az összehasonlító módszer segítheti a pontos definiálást, cáfolhat látszólagos összefüggést és kiléphetünk általa a nemzeti történetírások paradigmáiból. Az összehasonlítás négy típusa: 1. aszimmetrikus (az egyik eset kiegészítésre szolgál); 2. diakrón; 3. tipologizáló; 4. átfogó érvelésrendszer magját alkotja.[57] Vizsgálatomban általános összefüggések (Toynbee teóriájának kisországokra alkalmazása) mellett diakrón finn, magyar, szovjet, japán és svéd jelenségeket is elemzek, így a 2. és 4. módszertani típusba is besorolható e munkám.

---

[54] Nem a legjobb operaénekest, hanem az operaigazgatót vizsgáltam. S bár az utóbbi sem hat a GDP-re, de a zuhanó GDP megrendítheti a kultúra pozícióit. Ráadásul az opera igazgatói posztja nem politikafüggetlen Finnországban sem a vizsgált időszakban: Einojuhani Rautavaara 1956-os magyar forradalomra írt operáját, *A bányá*t nem állították színpadra hazájában, pedig 1957-ben versenyt nyert. 1963-ban készült televíziós változata, koncerten 2011-ben adták elő, színpadi ősbemutatója 2016-ban Budapesten volt. Verasztó (2016).
[55] Az 500 legnagyobb skandináv vállalat közé 100 finn került, közülük 10 volt állami. Világgazdaság, 1979. I. 4., 2.
[56] A komparatív vizsgálatnál Hartmut Kaelble hívja fel a figyelmet arra, hogy a két összehasonlítandó jelenség nem lehet egymástól túlzottan különböző. Kaelblét idézi: Keller M., 107.
[57] Keller M., 105-106.

2. Fogalmak definíciója

C***iklus:*** A gazdasági ciklus fellendülés és visszaesés kombinációja. Jellemzői: kezdőpont, periódusidő (fellendülési és visszaesési szakasz együttvéve) és amplitúdó (kilengés).[58] Elméletileg szabályos ciklus: periódusideje és amplitúdója állandó. A valóságban a ciklusok gyakorisága szabálytalan, akárcsak mélységük és hosszuk. A ciklusok *általános érvényűek*: egyszerre jelentkezik a hatásuk több gazdasági ágban. A ciklusok *perzisztensek*: hosszabb ideig fennállnak.[59]

Trend: viszonylag hosszabb távon azonos irányba ható változás (növekedés vagy csökkenés).

Elit: azok a személyek, akiknek módjukban áll személyes döntésükkel és véleményükkel befolyásolni a társadalmi újratermelési folyamatokat.[60] Az elit nem a legjobb képességű személyekből áll, ahogyan azt Pareto első elitdefiníciója (4. fejezet) sugallná, és nem is egy uralkodó kisebbségről van szó.

Pozicionális elit: Putnam pozicionális megközelítése alapján azokat vizsgálom, akik fontos szervezeteket irányítanak, vagy meghatározó befolyásuk van ezek működésére.[61]

Pozicionális politikai csúcselit:[62] öt szempont alapján választottam ki a politikai csúcselit vizsgálandó posztjait: 1. az elitdefiníció alapján a politikai elitből a legnagyobb döntési kompetenciával rendelkező posztokat vizsgáltam; 2. Magyarországon és Finnországban is egymásnak lehetőleg megfeleltethető posztokat vettem figyelembe; 3. olyan posztokat vizsgáltam, amelyekről elég adat állt rendelkezésre; 4. a különböző szakpolitikai területek – belügy, külügy, pénzügy, oktatás, kultúra, hadsereg, igazságszolgáltatás[63] – irányító pozícióban lévő döntéshozóit vizsgáltam, pozicionális és nem meritokratikus szempontokat mérlegelve;[64] 5. a választott vagy rövid mandátumú tisztségviselők mellett olyan csoportokat is vizsgáltam, melyek tagjai kinevezett, illetve hosszabb időre szóló mandátummal betölthető posztokat töltöttek be. Ezek a változékony magyar pártvezetés és a szintén gyorsan változó finn kormányzati csúcselit kontrollcsoportjai voltak.

Pozicionális gazdasági elit: a gazdasági elitet is pozicionális megközelítésből vizsgálom. Olyan vállalatvezetői tisztségeket sorolok ide, amelyek a két országban formailag hasonlók, de tartalmilag más jellegűek. Magyarországon 1948–90 között a vállalatvezetők a hivatalnokok és a menedzserek között helyezkedtek el (bár vannak közgazdászok, akik a nómenklatúra részeként tulajdonosnak is tartják őket, e nézetekre a nómenklatúra definíciójánál térek ki). A magyar vállalatigazgatók helyezete attól függött, hogy a szovjet típusú rendszer milyen fokú önállóságot engedett az állami vállalatok számára. Finnországban a vállalatvezetők a tulajdonosi és menedzseri funkciók között ingadoznak. A vezetői lehetnek a cég tulajdonosai (az adatbázisban ők rendszerint igazgatótanácsi

[58] Braudel, 1160-1163.
[59] Lőcsei, 9.; Horváth–Pete (2011);
[60] Lengyel (1993), 15-16.
[61] Lampl (2008); Valuch (2015), 132-133.
[62] Nem azonosítom az elitet a politikai elittel, de kiemelem a jelentőségét az 1945–90 közötti Magyarországon és Finnországban. Guttsman szerint a pozíció alapján vizsgálható könnyen a hatalmi befolyás. Takács K. (1998).
[63] Itt Lengyeltől eltérve, Böröczöt és Róna-Tast követve, a miniszteriális gazdasági vezetőket nem a szűk értelemben vett gazdasági, hanem a politikai elithez sorolom. Böröcz J.–Róna-Tas Á.: Formation of new Economic Elites: Hungary, Poland and Russia. Theory and Society, 24. 5. Idézi: Szalai (2001), 14.
[64] Nem a legjobb operaénekes, hanem a fontos döntéseket hozó operaházi főigazgató szerepel az adatbázisban.

vagy felügyelőbizottsági elnökként tűnnek fel) vagy vállalatvezetésre specializálódott szakemberek (ügyvezető és vezérigazgatók). A pozicionális gazdasági elitet szűken értelmezve, a vállalatok első számú vezetőit sorolom e csoportba. Ezért a pozicionális politikai elithez soroltam a miniszteri szintű vagy azokhoz hasonló jogállású gazdasági vezetőket.[65]

Ideológiailag egységes elit: stabil autokratikus rezsimeket hoz létre, forradalmi feltételek között formálódik. Létrejötte szempontjából közömbös az ideológia tartalma, de fontos, hogy teleologikus és mozgósító legyen. Ilyen a kelet-európai országok elitstruktúrája a korai szocializmus időszakában.[66]

Konszenzuálisan egységes elit: megosztott ideológiailag, de tagjai egységesen elfogadják a politika játékszabályait, azaz a hatalomgyakorlás adott módját és intézményi feltételeit illetően alapvetően egyetértenek. Az ilyen elit ezért stabil demokráciákat generál.[67]

Elitváltási egység (ee): mutató az elitváltozások jellemzésére. Ha egy posztot egy ember tölthet csak be – pl. kormányfő –, akkor a poszton történt cserét 1 ee-nek (váltásnak) tekintek. Ha egy posztot egyszerre többen is betölthettek vagy kollektív testületről van szó, akkor minden távozást és bekerülést külön váltásnak tekintek. (A poszt megszűnése vagy létrehozatala szintén 1 ee.) A IV. mellékletben kitérek az ettől való részleges, nem lényegi eltérésre, amit speciális okok magyaráznak.

Nómenklatúra: a szovjet típusú rendszerben a nómenklatúra „a politikai szempontból jelentős vezető pozíciók megnevezését és ezek jegyzékét jelenti".[68] Más közelítésben „a nómenklatúra pozíciók betöltését, ellenőrzését és átszervezését biztosítani hivatott kinevezési listák a pártállam hatalmi kizárólagosságának eszközei".[69] Huszár Tibor szerint az elit és a nómenklatúra nem azonos: „az elit kiválasztódik, tagjainak kiemelkedését – legalábbis ideáltipikusan – tudáson, teljesítményen nyugvó tekintély alapozza meg, s ez szuverenitásuk forrása, míg a nómenklatúra tagjait kinevezik".[70] Podgórecki szerint a Politbüró, a nómenklatúra felső rétege és a titkosszolgálat kormányozza a totalitárius kommunista rendszert. Bőhm a „nómenklatúra eliten" belül két alcsoportot tételez: a hivatásos forradalmárokét és a kinevezéssel elitbe kerülőket. Így bizonyítja az elmélet korlátait: a hivatásos forradalmárokat (akiknek két alcsoportja – „moszkoviták" és „hazai kommunisták" – küzdött itthon a hatalomért) elkülöníti a kinevezettektől.[71] A „nómenklatúra-tulajdon" koncepcióját

---

[65] „Szelényi Iván, Csite András, Kovách Imre, Böröcz József és Róna-Tas Ákos a gazdasági elit szűkebb értelmezését adják": a legnagyobb vállalatok vezetőit tekintik csak a gazdasági elit részének. Böröcz és Róna-Tas a menedzsereket, menedzsereket–tulajdonosokat és a tiszta tulajdonosokat sorolja a gazdasági elitbe. A minisztériumi tisztviselők „nagyhatalmú szereplői lehetnek a gazdaságnak", de „politikai megbízottak", így a politikai elit tagjai. Szalai Erzsébet, Lengyel György és Vedres Balázs a gazdasági elitet tágabban értelmezik, így a nagy horderejű gazdasági döntések meghozóit tekintik e csoport tagjainak. Mindezt áttekinti: Szalai (2001),14.
[66] Lengyel (2007a), 22.
[67] Etzioni-Halevy, 4422.; Lengyel (2007a), 22.
[68] A szovjet típusú rendszerben szűkebb értelemben „a párt és állami pozíciók jegyzéke", tágabban „a hatalom gyakorlása szempontjából jelentős gazdasági, tudományos, kulturális, sajtó és tömegtájékoztatási vezető pozíciók jegyzéke". Funkciója alapján „a politikai nómenklatúra a politikai hatalmat gyakorlók személyi körét, a szocialista társadalom politikai uralkodó osztályát jelenti." Bihari M. (2005), 278.
[69] Huszár (2007), 91.
[70] Huszár (2007), 47. Az elit Huszár-féle meghatározása egy üres halmazra szűkíti le az elitelméletek hatókörét, az emberi történelemben még sosem valósult meg tisztán meritokratikus alapú kiválasztódás. Huszár Pareto első (kiválóságon alapuló), és nem második (döntési helyzeten, befolyáson nyugvó) elitdefiníciójára alapozza érvelését (4. fejezet), így a már rég meghaladott definícióból származó nómenklatúra-elvet nem használom.
[71] Podgórecki, 98.; Bőhm, 84.

képviselő közgazdászok a pártállami és a vállalati vezetők egyfajta közös tulajdonlásáról beszélnek a szovjet típusú rendszer vállalatai fölött.[72]

Jóléti állam: „az állam felelősségvállalását jelenti polgárai jólétének egy meghatározott szintjéért, amelyet jövedelemtranszferek és a szociális szolgáltatások rendszere útján kíván biztosítani".[73]

Fogyasztói társadalom: olyan társadalmi formáció, „mely nem a javak és szolgáltatások termelése, hanem azok fogyasztása körül szerveződik".[74]

Finlandizáció: Urkuti szerint a kül- és belpolitikai szuverenitás önkéntes korlátozása, „a vélt szovjet érdekek messzemenő figyelembevétele". Sz. Bíró szerint államközi kapcsolat, ahol egy gyengébb állam „kénytelen bizonyos engedményeket tenni a nála jóval nagyobb és erősebb szomszédjának azért, hogy nemzeti szuverenitását (vagy legalább annak nagy részét) megőrizhesse".[75]

Külső finlandizáció: pillanatnyi erőviszonyoktól függő, a finn semlegességi és a szovjet befolyásolási törekvések eredőjeként alakuló folyamat. A külső finlandizáció – Halmesvirta alapján kidolgozott periodizációm szerint – az 1948-as szovjet–finn YYA-egyezménytől 1956-ig tartott. Ekkor Helsinki külpolitikája alkalmazkodott Moszkva igényeihez.[76] Később, a belső finlandizáció idején is igaz ez, így a külső finlandizációt 1948–90 közé is tehetnénk. Ám a belpolitikában elitelméleti szempontból minőségi változás történt 1956 után, így a belső finlandizáció visszahat a szovjet–finn „külső" viszonyra és az ország nemzetközi pozíciójára is.[77] Így a külső finlandizáció szakaszát 1956-tal zárom.

Belső finlandizáció: a külső finlandizáció e korban (1956-1989) továbbra is érvényesült, azaz Helsinki külpolitikáját továbbra is meghatározzák a Szovjetunió – finnek által – vélt vagy valós érdekei. Így ez a korszak elvileg lehetne akár a külső finlandizáció egyik alperiódusa is. Definíciómban azonban inkább éles határvonalat húzok. A belső finlandizáció időtartamát 1956 és 1989/1990 közé teszem, így a belső finlandizáció járulékos részének tekintem, hogy a külpolitikában továbbra is érvényesül a külső

---

[72] E fogalmat használja: Hámori, 292.; Csaba (1994), 45. E disszertációban azonban – Kornai nyomán – az 1948 – 90 közt érvényesülő „puha költségvetési korlát" miatt a hazai vállalatokat igazi tulajdonos nélkülinek tekintem.
[73] Tomka (2009), 203.
[74] A fogyasztói társadalmat a hétköznapokban a magas életszínvonallal azonosítják. Tomka (2009), 345.
[75] Urkuti (2005), 519.; Sz. Bíró, 40.
[76] A külső finlandizáció definíciója szinte azonos a finlandizációéval, de ezt Halmesvirta elsősorban a külvilág Finnországot illető percepciója alapján különbözteti meg a belső finlandizációtól. Halmesvirta (2008), 4. E megkülönböztetést egy 2013-as tanulmányomban operacionalizáltam, és a külső és a belső finlandizációt időben pontosan elhatároltam – Anssi Halmesvirtával is konzultálva. Így 1956-ot tekintem a két szakasz közti fordulópontnak. Szegő (2013a). Időben határolom el tehát egymástól a két korszakot, míg Halmesvirta inkább megéléstörténetileg választja szét a folyamatokat. Ő is hangsúlyozza 1956 sorsdöntő mivoltát, de a belső finlandizáció kapcsán legalább ilyen fontosnak tartja 1959-et és 1961-et. Ez nem ellentétes disszertációm felfogásával, hiszen a belső finlandizációt folyamatnak tekintem, melyben állandóan változott a szovjet nyomás erőssége és minősége. Az elitváltozások azonban 1957-ben kulminálnak, amikor a finn politikai elit számos – átmenetileg egymással ellentétes tendenciájú – személycserével reagált a magyar forradalom leverésére.
[77] Finnország a külső finlandizáció idején még az ENSZ tagállama sem volt – 1955 decemberében csatlakozott az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez –, míg a belső finlandizáció zenitjén Helsinkiben rendezték meg 1975-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet, és ekkorra az ország a két világrendszer egyik legfontosabb közvetítőállamává vált, nemcsak politikai, hanem gazdasági szempontból is. A szovjetek mindazonáltal az 1975-ös helsinki csúcs előtt továbbra is fokozottan érdeklődtek a finn belpolitikai folyamatok iránt. Meinander, 459.

finlandizáció. Belső finlandizáció alatt – Halmesvirta alapján[78] – az öncenzúrát, a belpolitikában érzékelhető szovjet befolyást és egyes politikusok hatalomból kiszorítását értem. A parlamentarizmus e korszakban gyengült, a finn politikai kultúra antidemokratikus irányba fordult. A belső finlandizáció kezdetét az 1956-os magyar forradalom leverése jelezte: ezután a finn elit már a belpolitikában *is* alkalmazkodott a vélt vagy valós szovjet elvárásokhoz.

Kekkonenizáció: Kekkonen finn államfő informális befolyása saját pártjában, az Agrárpártban (később: Centrumpárt) és más pártokban egyaránt. Sikerült lojális politikusokat ültetnie más pártok vezetőségébe is, bomlasztva, gyengítve a belső finlandizációt veszélyeztető erőket.[79] A kekkonenizáció miatt 1956 után a kormány befolyása csökkent, számos kisebbségi, ügyvezető vagy hivatalnokkormány alakult, nem feltétlenül képviselve a választói akaratot.

Szerves fejlődés: szerves fejlődésről akkor beszélek, ha a gazdasági növekedés a lehető legkisebb „súrlódással" megy végbe, azaz minimális veszteséggel, minimális gazdasági és elitváltási ciklussal párosul. A gazdasági ciklus az erőforrások pazarlását vagy a gazdaságpolitika felelőtlenségét, túlzásait jelzi: túlberuházást alulfogyasztással vagy túlfogyasztást külkereskedelmi hiánnyal párosítva. (Erre inkább Magyarországon találunk példát 1945 és 1990 között.) Az elitváltások túlzott sűrűsödése vagy abnormális lefojtása szintén többnyire Magyarországon jelezte, hogy nem szerves folyamatokról van szó. (De a finn katonai elit 1945-ös lecserélése is hasonlóan „szervetlen" folyamat volt – külső, szovjet hatásra történt.) A szerves fejlődésre Magyarországnál sokkal jobb példa mindazonáltal Finnország a vizsgált időszakban. Fontos a kulturális hagyomány abban, hogy miként alkalmazkodnak az elitek a kihívásokhoz. Ha az elitválasz összhangban van a kulturális hagyományokkal, társadalmi-gazdasági adottságokkal, akkor kerülhető el a gazdasági és az elitváltási ciklus. A ciklus elkerülése és az elit változatlan ütemű cserélődése – minimálisan növekvő trenddel – a finn pozicionális gazdasági elitnél látszik. (10. fejezet). Az általam itt – részben Bródy András gondolatai alapján – elemzett ciklusmentesség a fizikában a legkisebb hatás elvének felel meg.[80] Ám a szovjet típusú rendszerben az a fő probléma, hogy nincs optimalizálható célfüggvény, ezért Faragó rendszerműködtető modellje (8. fejezet) írja le jobban az 1945–90 közötti magyar gazdaságpolitikát.

[78] Halmesvirta (2008), 4., 8.

[79] „A belső finlandizálás azonban a Centrum Pártban volt a legmélyebb. Sukselainen, a párt elnöke, akinek Moszkva szerint »túl szorosak voltak a kapcsolatai az észtekkel«, 1964-ben Svédországba menekült. Ez a döntés teljesen önkéntes finlandizálásnak tekinthető. A Nemzeti Koalíció (Kokoomus), a konzervatív nemzeti párt régebben erősen bírálta, most támogatni kezdte Kekkonent. A pártot megszállták az úgynevezett Kekkonen-»férfiak«." Halmesvirta (2008), 9.

[80] Erőtérben egy részecske mozgása két függvény különbsége (a saját és a helyzeti energia közötti differencia). Ez a különbség a pálya egyes pontjaiban integrálható. A tényleges pálya az lesz, amelynél az így kiszámított integrál a legkisebb értéket veszi fel. Feynman, VI., 69-71.

3. A ciklusok évezredei: váltások a történetfilozófiában

A görög körforgáselméletek nem a változást emelik ki. Még a változást is igyekeznek stabil alapra helyezni – a ciklus révén.[81] Platón univerzális inga- vagy csigamozgásról írt: oda-vissza forgásról van szó nála. A radikális politikai változást a hatalmon lévők egységének hiányával magyarázta.[82]

Arisztotelész elkülöníti a tiszteletreméltó embereket (*hoi gnorimoi*) – valójában: az elitet – a tömegektől. A politikai ciklus elkerülését hangsúlyozta a hatalom korlátozása révén.[83] A gazdagok privilégiumait ellenezte, a magisztrátusok hivatali idejét korlátozta volna, ahogy újraválasztásukat is tiltotta volna. Ez az elit hatalmának korlátozását is jelentette. Oligarchia, demokrácia és türannisz problémáira is kitért. A különböző kormányzati rendszerekből a legjobb elemeket kiválogatva hozta volna létre ideális kormányzatot, a politeiát.[84] Platónnal együtt a változatlanságot hangsúlyozza: „a városállamok jönnek és mennek, de a városállam ideája örökre fennmarad”.[85]

Polübiosz (Kr. e. 200 k.–118) ciklikus gondolkodó. Ami elődeinél „örök”, az nála mulandó. A városállam is: a történelem „az eszmények változása is”. Megalkotta az ókori cikluselméletet. Pesszimista volt és „a körforgásszerű változás által bekövetkező elkorcsosulást” akarta feltartóztatni kevert alkotmányával. Szerinte a demokráciához nem elég, hogy a tömegek irányítsanak: a hagyományt is tisztelni kell, és engedelmeskedni a törvényeknek: ezzel felismerte a politikai kultúra fontosságát. Hat (plusz egy) államformából alkotott körforgást. Háromból lehet az ideális alkotmányt összeolvasztani: a királyságból, az arisztokráciából és a demokráciából. A három „elkorcsosult” forma: az egyeduralom, a kevesek uralma (oligarchia) és a csőcselék uralma (ochlokrácia). (A hetedik államforma a türannisz.)[86] Polübiosz a svájci reformációra is hattt. A zwingliánus Wolfgang Musculus (az ő „jóléti” államra vonatkozó tanaival még foglalkozom) hat államformáját Polübiosztól veszi át.[87]

Ibn Khaldún a politika és a gazdaság közötti összefüggéseket észlelte, sőt a kétféle ciklus közti kapcsolatot is kimutatta. A két jelenséget a csoportkohézió (aszabija) erősödésével vagy gyengülésével magyarázta. A gazdasági növekedést és annak ciklikus jellegét szociológiai tényezővel (aszabija) hozta összefüggésbe, mely a társadalmi kohéziónak feleltethető meg, s ciklikusan változik: a dinasztiaváltásokkal is összefügg ez a „társadalmi-politikai alakulatokat összetartó irracionális csoportszolidaritás”. Az aszabija nomád törzsi társadalmakban a legerősebb, de a fejlettebb városi társadalmakban gyengül. Az uralkodócsalád emelkedése során nő az uralma alá vont terület és népesség, de gyengül a kohézió. Ezt egy perifériku elit használja ki, melyben az aszabija még erős. Amikor az új elit a központot meghódítja, új kulturális problémák merülnek fel, gyengül az összetartás és az uralom is. Minden dinasztia magában hordozza bukásának okait: ahogy bekerül a központba, gyengülni kezd. A dinasztia bukása után pedig újabb ciklus indul.[88] Az elitváltás gazdasági ciklussal

---

[81] Empedoklész a „mozdulatlan körforgás változásával” operál. Hérakleitosz úgy vélte, hogy a „változást egy változatlan törvény szabályozza”. Kirk et al., 417.; Popper, 31-33.; Störig, 103.; Simonovitsné Beke Anna, 41.
[82] Kahn, 343., Platón, 43-44.; Popper, 31., 40., 48-49., 147.
[83] Seager, 7.; Arisztotelész, 245.
[84] Az oligarchiát születés, gazdagság és műveltség határozza meg, míg a demokráciát egyszerű származás, szegénység, kétkezi munka. A legtisztább oligarchia esik a legközelebb az úgynevezett politeiához. Ebben „a cenzust felosztják egy kisebb és egy nagyobb vagyon szerint: a kisebbnél a közszükségletekkel foglalkozó hivatalokba, a nagyobbnál az uralkodó tisztségekbe lehet jutni”. Arisztotelész, 294-295., 304.
[85] Arisztotelész, 241.; Collingwood, 271.
[86] Collingwood, 271.; Walbank, 141.; Tegyey, 467., 469.; Polübiosz, 389-390.; Breisach, 55.
[87] A *Loci Communes* c. munkája dogmatikai fejezetében. Musculus jelentősége, hogy tőle is merített John Whitgift canterbury érsek, az anglikán egyház feletti Tudor-hatalmat megalapozva. Lányi G. J., 189., 218.
[88] Az elitkörforgás miatt Paretóhoz hasonlították, de ez a jelen bekebelezési kísérlete. Simon, 14-15., 231.

való összefüggésére is választ ad az aszabija. A profit a nagy civilizációkban magasabb, mert több a munkaerő, nagyobb a piac és a kereslet is. Ám a profit növekedésével – a piac bővülésével – fordítottan arányos a társadalmi kohézió erőssége, ami a dinasztia bukását készíti elő. Ibn Khaldúnt a magyar közgazdaságtani szakirodalom is kezdi felfedezni, ezt példázza Oláh tanulmánya, amely elsősorban az arab gondolkodó munkamegosztásra és adózásra vonatkozó teóriáit elemzi.[89]

A történelmi cikluselmélet a modernizálódó Európán belül először a reneszánsz Firenzében, majd Dél-Itáliában fogalmazódott meg a legmarkánsabban. Machiavelli (1469–1527) és Vico (1668–1744) a felemelkedés és hanyatlás ismétlődő hullámairól kezdett gondolkodni. Előfutáraik közül Gioacchino da Fiore (1130 k.–1202) szerint a történelem nem statikus. Korszakai közül az elsőben az Atya, a másodikban a Fiú, a harmadikban a Szentlélek munkálkodása a döntő. Utolsó periódusa 1260-tól egy olyan korig tart, amikor az emberiség tisztább és szabadabb állapotba jut. Gioacchino három fázisának jelentősége logikai: korszakai nem egymást követik, hanem *egymásból* következnek.[90]

Machiavelli állam nélküli állapotból indul ki, melyből kétféle kormányzat formálódhat. Az egyik a fejedelemség, viszonylag nagy egyenlőtlenséggel. A másik kormányzati forma a köztársaság, egyenlőséggel. (Ezért a kétféle kormányzatnak mások a céljai: a fejedelmségnek az egyenlőtlenségre, a köztársaságnak az egyenlőségre kell törekednie uralma fenntartásához.) E két államforma degradálódhat zsarnoksággá. A ciklus – vagy „hurok" – azáltal jön létre, hogy a zsarnokság instabil. Így forradalom törhet ki, fejedelemség lesz, ebből pedig akár megint köztársaság. A ciklus keletkezésében nagy szerepet játszik a politikai élet két nagy osztálya, az elit *(il Grandi)* és a tömegek. Viszonyuk megfelelő kezelése az ideális kormányzat alapja. Ha nem így történik, megkezdődik a hatalom degradálódása és beindul a ciklus. Machiavellinél jelenik meg a ravasz róka és a fenevadat elpusztító oroszlán mint politikustulajdonságok megszemélyesítője. Ezek nála a nagy fejedelem személyében egyesülnek, de e két típust Pareto kettéválasztja majd. Vicónál újdonság, hogy több ciklust kapcsol össze és ismétlődésükben „az egyetemes történelem lényegi formáját" látja. A ciklikus mozgás: „nem kör, hanem spirál, mert a történelem sohasem ismétlődik meg, hanem minden új fázisba olyan formában lép át, amelyet az előzőek alakítottak."[91]

3.1. Válság- és hanyatláselméletek ciklusai: Malthus, Marx, Spengler és Toynbee

„Azt a nézetet, hogy válság egyáltalában nincsen, lehet tartani,
de éppoly fölösleges, mint azt, hogy a válság végzetes."
(Hamvas Béla: Modern Apokalipszis; 1935)

A 18–19. század fordulóján Malthus évszázados hullámzást jelzett demográfiai ciklusoknál: a fő probléma, hogy a hullámzás a társadalom különböző rétegeit eltérő súllyal érinti. Míg a profitok emelkedését a gazdagok élvezik, és kompenzálhatják korábbi veszteségeiket, addig szerinte a bérek csökkenését a szegények súlyosabban érzik, veszteségeiket nem kompenzálja a felívelő szakaszok béremelkedése (Pikettyt előlegezi meg ezzel). A brit gondolkodó a munkanélküliség letörésére szegényeket alkalmazott volna az útépítéseken, s a közmunkát fokozta volna – jóval Keynes előtt.[92] Amikor korábbi írásait a valóság nem igazolta, Marx is 1848 után rádöbbent: a munkások nem mindig szegényednek el. Ezért javított kizsákmányolási elméletén. Malthus nyomán *A tőké*ben leírta: a

[89] Oweiss (é. n.).; Oláh, 825-827., ill. 832.
[90] Tonglet, 10.; Skinner, 25.; Breisach, 149.; Kaposi M., 107.; Cross, 296.; Eliade, 180-181.; Löwith, 266-267.
[91] Gagné, 127-133.; Zetterberg, 6., 15.; Ormos (2003); Kaposi M., 111.; Collingwood, 119-120.
[92] Buchholz, 85., 99-103., 109-111.; Commons et al., 244.

munkások a tőkésekhez képest szegényednek el. 1899-ben vette revízió alá Bernstein a marxizmust. „A kapitalizmus a vártnál nagyobb alkalmazkodóképességről és megújuló erőkről tett tanúbizonyságot”, ezért hirdette: a szocializmus folytonos társadalmi reformmal érhető el.

A századfordulón nem foglalkoztak az amerikai Brooks Adamsszel, aki a nyugati civilizáció hanyatlásáról írt. Ez 1918 után lesz téma.[93] A civilizációk életciklusaival foglalkozók a 20. század elején szakítottak a szüntelen fejlődés gondolatával. A német Oswald Spengler és a brit Arnold J. Toynbee a világtörténelmet „a kultúrák és civilizációk keletkezéseként és elmúlásaként” értelmezték.

Spenglernél optimistább Toynbee: ő lát esélyt a civilizációk fennmaradására. Ezt a kihívás–válasz-elmélettel magyarázta. Ez kihívással kezdődik, amire a civilizáció választ ad: eljön a növekedés kora. A primitív társadalomból a kihívás–válasz-effektus alakít ki fejlett civilizációt. A kihívásra a választ a kreatív kisebbség adja, a többség csak követi ezt. A kreatív kisebbség van olyan pozícióban, hogy választ találjon a kihívásra, ami a modern elitelméleti elitdefiníciót idézi. A második a válságok korszaka, ekkor az alkotó kisebbség uralkodóvá válik: a fejlődés megakad, a fennálló intézmények bálványozása után viharos átalakulás következik. A harmadik korszak az egyetemes állam, amely a belső viszályoknak véget vet: béke, stabilitás, jólét, az osztályok megszűnése jellemzi. Ám ez sem tartós, mert jön az interregnum. amikor a belső (korábbi vezető, kreatív, ill. eliten kívüli rétegek) és a külső proletariátus (nagyobb életerejű és kreativitású ellenségek) összefog és elpusztítja az államot.[94]

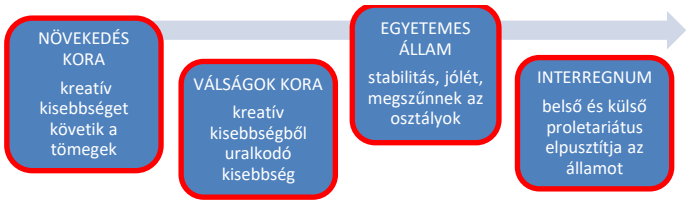

1. ábra Toynbee korszakai[95]

Toynbee-nál a civilizáció életciklusa: születés, növekedés, bukás, szétesés. Utóbb módosított koncepcióján, ám hatása miatt a hanyatláselméletekhez sorolható.[96] Toynbee kapcsolódik az elitelméletekhez is, mivel teremtő kisebbségek vezetnek szerinte minden civilizációt növekedéskor.[97] Véleményem szerint erre példa lehet az elfinnesedő svédnyelvű elit, jóllehet Finnország nem önálló civilizáció. Ám az itteni kreatív kisebbség elemzése is hasonlóan releváns eredményt hozhat, mint amikor a nyugati világ kreatív kisebbségének „Angliát” tekinti Toynbee.[98] Szerinte növekedéskor „az egymást követő ütemeket egy-egy új kihívás vezeti be, mely egy előző kihívás sikeres megválaszolásából fakad; az új kihívás szintén sikeres válaszra talál, és ebből ismét új kihívás fakad”. A válasz kudarca „minden társadalmi megroppanás katasztrófájának a lényege – ennek következtében szakad meg a növekedés folyamata, és indul el a bomlásé”. A bomló társadalom „képtelen a felmerülő kihívást megválaszolni; és mindaddig, amíg egy kihívás válasz nélkül marad, nem foglalja el másik a helyét”. A bomló társadalom egy kihívás megválaszolásával küzd, „melynek folytán megroppant”. A sorrendiséget így látja: vereség–erőgyűjtés–visszaesés.[99]

---

[93] Buchholz, 175.; Kehl és Sipos, 278.; Breisach, 303-305., 329.; Schumpeter, 244-245.;
[94] Breisach, 408.; Sanderson, 16. Toynbee (1956), V. 63., IX. 287.; Toynbee (1955), IX. 296.;
[95] Részletesebben lád: Breisach, 408.
[96] Utóbb nem civilizációk soraként értelmezte a történelmet, hanem a vallást tartotta alapvetőnek. Végül a történelmet Isten evilági működéseként fogta fel, ami a világcivilizáció és a béke felé halad. Breisach, 408-409.
[97] Toynbee (1971), 125-126.
[98] Toynbee (1956), I. 17., 21-22.; Toynbee (1956), III. 350-363.
[99] Toynbee (1971), 80-89., 129-130.; ill. Toynbee (1956), VI. 280. Öt kihívástípusa: 1. természeti adottságokból fakadó; 2. új területek elfoglalásából adódó; 3. háborúk, forradalmak keltette; 4. geopolitikai helyzetből fakadó,

Vizsgálatom szerint Finnország a kihívásokra sorozatban jó választ adott, így mindig újabb kihívásokkal szembesült. Magyarország viszont a szovjet típusú rendszer alapvető korlátaiba ütközött, így a „vereség–erőgyűjtés–visszaesés" ciklusát látjuk Bauer beruházásiciklus-elméletében, Rainer történeti elemzésében és Faragó József matematikai modelljében. Az utóbbi kettő alapja a „rendszer életben tartását" elsődleges célnak tekintő „útkarbantartói" (kádári) szemlélet modellezése.[100]

A kihívásokra adott elitválasz modellezésekor Toynbee észrevesz néhány sajátosságot. Az elitek ilyenkor elkülönülnek az adott civilizáción belül, hogy az angol „splendid isolation"-höz hasonló módon megtalálják a választ. Azt is vizsgálja, hogy az olasz városállamok miért nem találták meg a megfelelő választ a kihívásokra. Pontosabban: megtalálták, de nem tudtak hozzá megfelelő állami, politikai, gazdasági és társadalmi kereteket teremteni (akárcsak Svájcban és Hollandiában). Az ipari forradalom előtti Anglia a nyugati civilizáció előtt álló – több helyen egyszerre felmerülő – kihívásra adott jó választ: demokratizálással, a parlamentarizmus erősítésével. A kihívások itáliai, holland és svájci városállamokban is felléptek, csak ezekben nem volt megfelelő politikai–gazdasági keret a megoldáshoz.[101] Toynbee a konszenzusos döntéshozatal gazdasági praktikumát emeli ki, ami a konszenzusos elit kialakulása felé mutat – s ez a finn fejlődés szempontjából is fontos észrevétele.

Hogy a kihívásra választ találjanak, a nagy újítók elvonulnak a világtól. Ám a remeteéletmód nem teszi lehetővé, hogy az újítás társadalmi hatással bírjon. Ezért – ahogy az angol elit sem különülhetett el véglegesen a nyugati civilizációtól Toynbee szerint[102] –, úgy a nagy újítók sem vonulhattak ki végleg a társadalomból. Az elvonulás után jött az a fázis, amikor a társadalommal elfogadtatták újításaikat. Két ütemben zajlik ez: az elvonuláskor születik a válasz, de a megvalósításkor a hagyományokkal, társadalmi igényekkel is számolnak. Csak akkor sikeres az újítás, ha az újítók újra kölcsönhatásba lépnek a környezetükkel.[103] Az elit hozza meg a döntést, de a döntés alkalmazásakor a tömegek igényeire kell figyelnie. A sikertelen elitek – így például az 1945–1990 közötti magyar politikai elit és a nómenklatúra – viszont elkülönülnek a társadalomtól.[104]

3.2. Megosztott magyar elitek a függőségi és a világrendszer-elmélet tükrében

„…istenem vajon én népi vagyok-e vagy urbánus?"
(Esterházy Péter: Termelési regény (kisssregény); 1979)

A fejlődés problémáira adott választ két elméleti irányzat 1945 után: a függőségi és a világrendszer-elmélet (Wallerstein). A „Nyugat" és a fejlődő országok közötti kereskedelmi egyensúly e teóriák szerint felbomlott, s ez a kizsákmányolás elszívta a tőkét a fejletlen országoktól. Legfeljebb „függő

(szomszédos társadalmak versenyéből adódó); 5. büntető jellegű (alávetettségből fakadó). A kihívás optimális mértéke pozitív választ vált ki, hozzájárul a civilizáció fejlődéséhez. Sanderson, 16.

[100] Rainer (2001), 197.; Faragó (é.n.);

[101] A brit válasz a demokrácia kiterjesztése volt, itáliai mintára. Ám az itáliai folyamatok más irányt vettek: a nemzetállami keret megteremtésére a demokratizálással ellentétes folyamatokat indítottak be. Ám ez mégsem kreált elég nagy egységes térséget a fejlődéshez. Félúton megrekedtek: a városállamok száma 70-80-ról tízre csökkent, ami nem volt elég. A lemaradást helyi okok is magyarázták: a gazdasági–társadalmi adottságok nagyobb koncentrációt nem tettek lehetővé. Anglia nemcsak itáliai innovációkat vett át: a parlamentarizmus francia és spanyol hagyomány is, bár ezek az önkényuralom mozdultak el. Toynbee (1956), III. 350-363.

[102] Toynbee (1956), I. 17-21.

[103] A buddhai aszketikus visszavonultságnak (nem a buddhizmusnak!) akkor van értelme, ha Buddha feladja az extremitásig vitt aszkézist, visszatér a társadalomba és olyan metódust talál, amit hívei is követni tudnak. A buddhizmus végül is nem az önmegsemmisítő aszkézist (az egyéni boldogságot) ajánlja, hanem altruisztikus etikával hirdeti: mindenki tegyen valami jót az egész világ érdekében. Toynbee (1956), II. 271-272.

[104] Huszár (2007)., 47.

fejlődés" indulhatott be, amivel még inkább leigázódott a fejletlen ország a Nyugathoz képest. Itt értékelődik fel a perifériás elit szerepe: a harmadik világ kizsákmányolása e réteg közreműködésével történik (lásd: rabszolgaság), ami csak egy nagyobb kapitalista rendszer tükrében érthető meg.[105]

A (fél)perifériás elit viselkedése a legfontosabb kérdés munkám szempontjából. Az elitelméletek a gyorsan növekedő államokban az egységes elit létrejöttét tartják a siker fő tényezőjének.[106] Magyarország és Finnország között is döntő különbség az elitstruktúra. Míg a finn elitegységet sikerült megteremteni, addig itthon hosszabb távon (nemcsak 1945 után) megosztottak az elitek. Ennek magyarázatát Wallerstein Lengyelország kapcsán adja meg: az állam erősítése „a centrumban párhuzamosan zajlott a periférikus területek államgépezeteinek hanyatlásával. A lengyel monarchia hanyatlása a 16–17. században jó példa erre a jelenségre. A periférikus országokban a kapitalista földbirtokosok érdekei ellentétesek a helyi kereskedő burzsoázia érdekeivel. Az ő érdekük azt diktálja, hogy nyílt gazdaságot tartsanak fenn a világpiaci kereskedelemből származó maximális profitjuk érdekében. Ez az export korlátlanságát, és olcsó ipari termékeket jelent a centrum-országokból. Érdekük még ezen felül a kereskedőburzsoázia megsemmisítése és külföldi kereskedők előnyben részesítése, akik nem jelentenek belső politikai fenyegető erőt. Így az állam szempontjából hiányzik az a koalíció, ami a központi országokat éppen erősítette."[107]

Magyarországon a 19–20. század fordulójától megfigyelhető az agrár- és az ipari–kereskedelmi tőke érdekeinek különbsége. Ezt Erdei Ferenc kettőstársadalom-teóriája és Wallerstein félperiférikus, elitjei is magyarázzák. Ám ez nem univerzális törvény, a finneknél Toynbee a relevánsabb: egy külső kihívás ébresztette rá az egységes fellépésre az elitet. Ez a külső kihívás a téli háború volt 1939–40-ben, de a sikeres választ a belső konszolidáció is segítette.[108] 1944-ben újabb szovjet offenzívát állítottak meg, s a finn elit továbbra is egységesen lépett fel a háború után. Magyarországon viszont az elit megsemmisülése miatt hatalmi vákuum lépett fel 1945-ben. Ezt használta ki Sztálin a szovjetizálás itteni megvalósításakor Schöpflin szerint. M. Kiss szerint az 1944–45 fordulóján előlépő új elit két fő csoportból állt: a Horthy-rendszer legális és illegális, baloldali ellenzékéből. A legális a múltja miatt manipulálható volt, a „másik egynemű, Moszkvából irányítva". A kommunista párt a legális ellenzék „tévedéseit, ellentéteit és botlásait" használta ki.[109] Megosztott magyar politikai elitről beszél 1945 és 1948 között Bőhm is.[110]

Éber és társai a félperifériális hazai elitek küzdelmét a világrendszerbe való betagozódásként és sikertelen felzárkózási kísérleteként fogják fel, gazdasági ciklusokhoz is kötve. A tőkés világrendszerbe bekapcsolódni akaró agrárliberális Széchenyivel szembeállítják a protekcionista, iparfejlesztő Kossuthot, de ezt az ellentétet az 1948 utáni „terv vagy piac"-vitában is észreveszik. A tervezést hangsúlyozók ugyanis a protekcionistább megoldásokat részesítették előnyben.[111]

---

[105] Gunder Frank, 70-74., 78-79.; Langer, 217-218.
[106] Putnam az USA elitjét vizsgálva változatlanságot fedezett fel az elit rekrutációjában. Putnam, 186.
[107] Wallerstein, 119.
[108] Erdei (1976a); Erdei (1976b); Lásd Nyyssönen érvelését a finn konszenzuskeresésről. Szegő (2017d).
[109] Hanák (1997); Wallerstein, 119.; Schöpflin, 63.; A nyilas hatalomátvétel a horthysta elit teljes bukását jelentette". Október 15. és december 21. között „nem volt olyan hatalmi csoportosulás, amelyik reprezentálhatta volna az országot", amely „a senki földjévé vált". M. Kiss, 77-78., 80.
[110] Bőhm, 83-84.
[111] A félperiféria történetét a liberalizáció és a protekcionizmus stratégiái kísérik végig. A szemben álló stratégiák megjelenése a globális világgazdaság ciklusaitól és az ezek határait jelző válságoktól függ. Az 1870-es, az 1930-as és az 1970-es években, ill. a 2007 óta tartó válságok vezérelte makroátrendeződések fontosak. A tervezés a világpiactól távolodást segítette, tompítva a külső gazdasági ciklusokat. Éber et al. 20., 36-38., 42.

4. Elitelméletek és az elit definiálása

Az első elitelméletek az „ökonómiai determinizmussal szemben" alternatívát kínáltak az uralmi rendszer működésének magyarázatára – írja Lengyel György. Az elitelméletek alapító atyái (Pareto, Mosca, Michels) a gazdasági magyarázó elvvel a politikait, az osztályelmélettel az elitelméletet, a marxizmussal a machiavellizmust állították szembe.[112] Elitekkel 1945 után történészek kezdtek foglalkozni itthon,[113] de a téma hamar népszerű lett más társadalomtudósok körében is.[114]

4.1. Elitdefiníciók – pozicionális elit, nómenklatúra, egységes elitek

Pareto elmélete a marxizmussal szemben fogalmazódott meg. Machiavellihez hasonlóan az irracionalitás felé fordult. Az emberi cselekvéseket logikusakra és nem-logikusakra osztotta fel.[115] Tipológiáját az elitekre jellemző domináns reziduumok szerint alakította ki. Pareto kategóriái:

Domináns reziduum	Gazdasági elit	Politikai elit
kombináció	spekuláns	róka
megőrzés	járadékos	oroszlán

Az elitcirkuláció során a pénz és a hatalom új emberei váltják a régieket, s az elit domináns reziduuma[116] változik: a konszolidátorok az innovátorok helyébe lépnek, az újítók pedig a konszolidátorokéba. A reziduumok az emberi cselekvés fő motivációi, míg a derivációk a külső megnyilvánulások. Pareto reziduumai közül a kombináció és a megőrzés fontos az elitelméletében.[117] Politikai elitkategóriái a „kombinatív rókák" és az „őrző oroszlánok". Machiavelli nyomán rajzolta meg kora főbb politikustípusait: „a nagy fejedelem ötvözi a fenevadat elpusztító oroszlán és a hurkot elkerülő róka alkatát". A két alaptípust vizsgálja: az oroszlánforradalmárt és az íróasztalrókát.[118] Marx osztályharcaival szemben a történelmet elitek állandó cseréjeként fogta fel.[119]

Pareto pontozásos elitdefiníciója azt jelentette, hogy a tevékenységek minden ágában az egyéni képességekhez indexskálát rendelt. Ekkor tehát a legnagyobb pontszámú személyeket tekintette elitnek.[120] Máskor azokat nevezte elitnek, akik a döntéshozatali pozíciók csúcsán vannak.[121] Ismerte a két definícióból adódó problémát, ezért írta: elvben a kormányzó elitek kiválóbbak a többieknél, de a gyakorlatban nem feltétlenül van ez így.[122] Pareto felfogásától eltérnek a szovjet

---

[112] Lengyel (1993), 8-9.; Burnham, 27. Idézi: Coenen-Huther, 15.; Szczepanski, 319., 321.
[113] Kovács I., 43. Márkus László 1965-ös elittanulmánya, és előzménye, Ránki György 1962-es értekezése az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisáról szólt. Ránki (1962); Sipos, Stier és Vida a kormánypárti képviselőket elemezte. Utóbbi az első modern empirikus vizsgálat. Sipos-Stier-Vida (1967).
[114] A Bozóki által említettek: Szakály Sándor, Majtényi György, Ilonszki Gabriella, Böröcz József, Huszár Tibor, Körösényi András, Szalai Erzsébet. Bozóki (2003), 29.
[115] Szczepanski, 323.; Bottomore, 8.
[116] Pareto reziduumai: az emberi cselekvések nagyobb része nem a logikus gondolkodásban gyökerezik, hanem érzésekben. S bár az embert nem logikus motívumok vezérlik, hajlamos tetteit logikai alapelvekhez kötni. Ezért *a posteriori* találja ki az alapelveket – önigazolásra. A cselekvések kevésbé variábilis elemei a reziduumok. Ezek kombinálódnak a változóbb elemekkel (derivációkkal).
[117] Zetterberg, 5-5., 7-8. A négy másik reziduum-osztályról: Szczepanski, 324-325.
[118] A két természet (a szimbolikus oroszláné és rókáé) sok politikusban „egyszerre megtalálható". Ormos (2003)
[119] Zetterberg, 8-9.
[120] Lengyel (2007a), 14-15., Coenen-Huther ezt a definíció általánosnak nevezi. Coenen-Huther, 8.
[121] Lengyel (2007b), 5. Coenen-Huther ezt korlátozott definíciónak hívja. Coenen-Huther, 10.
[122] Etzioni-Halevy, 4421.

típusú rendszert jellemző 20. századi nómenklatúra-elméletek.[123] A nómenklatúra kinevezett vezetői réteget jelent az 1948–90 közötti Magyarországon Huszár Tibor szerint. Huszár nem elitnek tartja e réteget, mert ez nem „kiválasztódott",[124] hanem kinevezéssel került hatalmi helyzetbe.

Huszár definíciója alapján elitről aligha lehetne a világtörténelemben beszélni, hiszen ehhez tökéletesen meritokratikus kiválasztódásra lenne szükség. S ha ez meg is történne, még akkor is számolni kellene Michels oligarchiákra vonatkozó vastörvényével, miszerint a demokratikusan mgválasztott szervezetekben is elkülönül egy oligarchikus csoport. Michels logikája egyszerű: a) erős szervezet kell a kollektív demokratikus célok eléréséhez; b) az erős szervezet a szuverenitás delegálását igényli egy autonóm és önfenntartó vezető rétegnek; c) az autonóm vezető réteg inkompatibilis a valódi demokráciával. Tehát a demokratikus célokat követő szervezetek nem lehetnek demokratikusak.[125] Ez az „oligarchia vastörvénye", ami Max Weber bürokráciaelméletén alapul: a szervezeti elit elkülönülése a komplex tömegszervezetekben a munkamegosztásból fakad.

Pareto első definíciójával további probléma, hogy aszerint „a társadalmak olyan eliteket kapnak, amilyeneket (…) megérdemelnek". Pareto is felismerte e problémát, ezért dinamikus elemet vezetett be, a körforgást. Ám e ciklus aláássa az elitek kiválóságáról szóló definíciót. Hiszen ha állandóan változik, akkor „mégsem a legjobb minőségű emberekből áll" mindenkor. Ezért Lengyel a második paretói definíciót fogadja el: azok tartoznak az elithez, akik a politika, a gazdaság vagy más társadalmi ágak döntéshozó pozícióinak csúcsán állnak, függetlenül attól, hogy ők-e a legjobbak.[126]

Az elitelméletek másik úttörője Gaetano Mosca. Szerinte a modern társadalmakban nagy az elitcirkuláció, s az elitek összetétele reflektál a társadalmi erők egyensúlyára. Az elit túlélése függ attól, mennyire képes alkalmazkodni a társadalmi igényekhez.[127] Ez a finn folyamatoknál válik érdekessé, amikor Toynbee alapján az elit reagálását vizsgálom a kihívásokra. Toynbee és Mosca alapján az alkalmazkodást két fázisra bontom: előbb az elit észleli a kihívást és válaszol rá, majd a választ összhangba hozza a társadalom igényeivel, hagyományaival, adottságaival, elvárásaival.

C. W. Mills hatalmielit-koncepciója az 1945 után átalakult USA-elitet írja le: azokról a körökről van szó, amelyek egymást átfedő domináns csoportokból állnak és olyan döntéseket hoznak, melyek az egész országra hatnak. A politikai, katonai és gazdasági vezetők által alkotott hatalmi elit tagja elfogadják, befogadják, megértik egymást. Egymással házasodnak, dolgoznak, gondolkodnak, sőt egymáshoz hasonulnak, hatalmuk pedig kiterjed. (Mint a 9–10. fejezetben látni fogjuk, a finn elitre is jellemző ez.) Millsnél az elit egységén van a hangsúly, és a politika primátusát hangsúlyozza a gazdaság felett. Suzanne Keller szerint nem egy elitcsoportnak van befolyása, hanem független (de kölcsönös viszonyban álló) „stratégiai elitek" hálójáról van szó. Mills mégis lényeges a modern elitdefiníció szempontjából: a döntéshozatalt tartja ugyanis az elit legfontosabb jellemzőjének.[128]

Weber szerint a bürokrácia hatalmát nem ellenőrizheti politikai tekintély. Ő a porosz bürokráciából indult ki,[129] de Dahl az angolszász fejlődést vette alapul, s a bürokratikus szervezetekkel szembeni autonómiát, a hatalom ellenőrzését, a kölcsönös kontrollt emelte ki. Hatalmi túlsúlyra törhet egy csoport, de nem biztos, hogy az uralom fenntartása és kiépítése „megéri" neki.[130]

---

[123] Harasymiw (1984) nevezte először a szovjet káderkinevezési rendszert nómenklatúrának. Huszár (2007), 51.
[124] Huszár (2007), 47.
[125] Az oligarchia vastörvényét a szovjet típusú rendszerekre is alkalmazták. McGovern, 30-31.
[126] Lengyel (2007b), 6.
[127] Bottomore, 48.; Parry, 51.
[128] Doob, 18., 38.; Mills, 11-15., 23., 368.
[129] Bottomore, 64.
[130] „Az uralom alárendeltjei esetenként bizonyos függetlenséget nyerhetnek (…), ha sikerül addig növelniük az uralom költségeit, hogy az uralom további fenntartása már értelmetlennek tetszhet." Dahl (2001), 215-217.

Higley és Lengyel átfogó sémát adtak az elitkörforgás változataira. Szerintük a körforgás állandó, de a cirkuláció típusa különbözhet: klasszikus, reprodukciós, felváltó és kvázifelváltó lehet.

Az elitcirkuláció típusai Higley és Lengyel szerint[131]			
	Az elitkörforgás mértéke		
Az elitkörforgás módja		széles és mély	szűk és sekély
	fokozatos és békés	klasszikus cirkuláció	reprodukciós cirkuláció
	hirtelen és kikényszerített	felváltó cirkuláció	kvázifelváltó cirkuláció

Van, aki tagadja az „univerzális" elitcirkulációt. Geissler szerint „a csúcspozíció elhagyása rendszerint egyenértékű a pozícióelitből való kiválással: csak kivételes esetben zajlik le elitcirkuláció".[132]

A posztindusztriális társadalmak problémáit a tulajdonviszonyokra épülő osztálykategóriák nem magyarázták jól.[133] Elit- és osztályelméletet összekötve Aron az 1945 utáni francia társadalmi differenciálódás és a politikai hierarchia közti kapcsolatot vizsgálta. Mannheim hatása itt jelentős: osztályrendszertől az elitrendszer felé mozdult el a 20. század, vagyis nem az örökölt vagyon, hanem a teljesítmény számít.[134] Aron a modern elitelméletek felé mozdult a funkcionális elemzéssel: az elit a lényegi intézményes funkciókhoz kötődik. Öt elitcsoportja: pártpolitikai, kormányzati, gazdasági, tömegszervezeti és katonai vezetők. Mások is funkcionális elitekről írtak.[135]

Struktúráját nézve az elit lehet „unifikált hierarchia csúcsa" vagy összetevődhet különböző csoportokból is. Unifikált elit uralma a demokrácia visszaszorításával járhat. Ám ha egy frakcionált elit képtelen a kompromisszum megteremtésére, elveszítheti kormányzási kompetenciáját. Az egységes elit két alapvető típusa ideológiailag vagy konszenzuálisan egységes. Az előbbi forradalmi feltételek közt formálódik. Létrejötte szempontjából közömbös az ideológia tartalma, csak teleologikus jellegűnek és mozgósító erővel bírónak kell lennie. Ilyen a kelet-európai országok elitstruktúrája a korai szocializmus idején. A nem egységes elit Higley és Burton szerint instabil rendszert generál, míg az ideológiailag egységes stabil autokratikus rezsimet. A konszenzuális elit megosztott ideológiailag, de egységesen elfogadja a politika játékszabályait, stabil demokráciákat generálva. Létrejöhet ez megosztott vagy korlátozottan egységes elitcsoportokból, ha az alapkérdésekben megegyeznek. Konszenzuális elit alakulhat ki az ország függetlenségének elnyerése után, ha a politikai harcokból a hazai elit egységesen kerül ki és nem fragmentálódik. Ha az ilyen elit kialakult, önfenntartóvá válhat – erre példa Finnország, ahol a játékszabályok 1945–48-ban alakultak ki Varga Domokos szerint.[136] (Ám Nyyssönen szerint – őt már idéztem – maga a konszenzusos finn elit a 30-as évek végén jött létre.[137])

A Bibóra is hatást gyakorló Ferrero veti fel: a demokrácia nem alulról, a néptől származik, hanem egy szervezett kisebbség, a politikai elit hozza létre. Ehhez a sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadságon kívül „félelem nélküli szabad választásokra van szükség". Ám azt, amit Higley és Burton

[131] Higley-Lengyel, 5.
[132] Geissler, 154.
[133] A társadalmi osztály a termelőeszközökhöz való viszony definiálja, míg a társadalmi réteg a foglalkozás, végzettség, lakóhely, a jövedelem nagysága alapján definiált. Andorka (1990), 87. Az osztályelméletet revízió alá vevő E. P. Thompson szerint a munkásosztály részese saját formálódásának. Ö. Kovács, 127.
[134] Lengyel (1993), 10.; Bottomore, 31.; Etzioni-Halevy, 4423.
[135] Zapf politikai, közigazgatási, gazdasági, szakszervezeti, egyházi, kulturális és kommunikációs elitről beszél. Dahrendorf: „gazdasági vezetők, politikai vezető erők, a képzés területéről professzorok és tanárok, egyházi elit, a tömegkommunikáció prominensei, katonai vezetők, bírók és ügyészek". Kovács I., 40.
[136] Lengyel (1993), 11.; Etzioni-Halevy, 4422.; Lengyel (2007a), 22.; Varga D., 260.
[137] Szegő (2017d). A konszenzusos elit még nem jelent nemzeti egységet. Ezt a 30-as évek végi gazdasági és szociális törvények segítették elő. Az egység jelképe utóbb az 1939/40-es téli háború lett. Bereczki (2017), 5-7.

a konszenzusos elitnek tulajdonít, Ferrero a „korlátozott demokráciára” tartja érvényesnek. Ez foglalkoztatta 1945 után Bibót is: az ilyen demokráciában „érvényesülnek a politikai szabadságok: vannak szabad választások, és a parlamentben van valódi ellenzék, ugyanakkor vannak bizonyos közösen elfogadott alapelvek, melyeket nem szabad kétségbe vonni.”[138]

Higley, Field és Groholt az elitbe sorolják azokat, akik „személy szerint tartós befolyással rendelkeznek a társadalmi ügyek intézésében”. Az elit egysége intézményes stabilitással, megosztottsága intézményes instabilitással járhat.[139] Lengyel ez alapján újradefiniálja az elit tagjait: ők *azok, akiknek módjukban áll személyes döntésükkel és véleményükkel befolyásolni a társadalmi újratermelési folyamatokat.* Az elit így nem a maximális képességűek gyűjtőfogalma, nem is a társadalom fölött uralkodó kisebbség, nem szűkül le a politikusokra sem.[140] E disszertációban Lengyel elitdefiníciójához képest szűkebb csoportot elemzek, a pozicionális politikai és gazdasági eliteket. Célom ezzel az volt, hogy kizárólag egymással összehasonlítható posztokat vessek össze. Mivel az 1948 utáni Magyarországon a páratlan hatalmi centralizáció miatt[141] a legfelsőbb politikai elit birtokolta a hatalmat, e csoport nem teljesen feleltethető meg a strukturált finn eliten belüli pozicionális politikai csúcselitnek, annál ugyanis a magyar csoport nagyobb hatalmú volt.[142] A finn pozicionális magángazdasági csúcselit viszont a magyar vállalatvezetőknél (pozicionális gazdasági elitnél – de nem csúcselitnél!) volt nagyobb hatalmú, hisz e finn csoportba akár a tulajdonosok is beletartozhattak. A finn gazdasági elit lassabban változott, mint a finn politikai elit,[143] s a váltás értelmezése magyar–finn összehasonlításban gondot is okozhat.[144] Ennek ellenére is egyértelmű az eredményekből a finn elit kiegyensúlyozottabb és kevésbé hektikus változása a vizsgált időszakban.

Az általam vizsgált magyar politikai csúcselit nem azonos a nómenklatúra fogalmával (2. fejezet). A politikai elit csúcsát, legfelső rétegét ugyanis nem a hazai káderhatásköri lista döntötte el. Külső – döntően szovjet, illetve a szovjet álláspontot befolyásoló kínai, jugoszláv és más – hatás is kimutatható abban, hogy a legfelső magyar pártelitbe vagy kormányzati tisztségekbe (néha alacsonyabb, de kulcsfontosságú posztokra) kik kerültek. Arról például, hogy ki legyen a magyar miniszterelnök, 1953-ban és 1956-ban is szovjet döntés született. Direkt moszkvai beavatkozás eredménye volt Nagy Imre kiválasztása, de Berija bukása után Rákosi újbóli – akkor még csak Nagy Imréhez képesti relatív – erőre kapása is. Kiszeljov szovjet nagykövetnek fontos szerepe volt abban, hogy Nagy Imrét 1951-ben visszavették a Politikai Bizottságba, Vas Zoltán szerint Kiszeljov követjelentései vezettek ahhoz, hogy 1953-ban kormányfő lehetett Nagy Imréből, és az is, hogy Nagy a Központi Vezetőség (KV) titkárának választatta Farkas Mihályt.[145] Kádár János kiválasztása Tito és Hruscsov 1956. novemberi tárgyalásán látszott eldőlni (így nem Münnich lett az új kormányfő).[146]

---

[138] Kovács G. 24-25.
[139] Etzioni-Halevy, 4422. Akkor egységes az elit, „ha kellő belső kohézióval” bír ahhoz, hogy egyetértsen a „társadalom alapvető természetét és szükségleteit illetően”. Lengyel (1993), 12-13.; Lengyel (2007a), 22.
[140] Lengyel (1993), 15-16.
[141] Bihari M. (2005), 271.
[142] Magyarországon a legfontosabb gazdasági döntéseket a politikai elit hozta. Erre számos példát találunk: az 50-es évek erőltetett iparosításában, illetve az ország végzetes lemaradását okozó 70-es években a gazdasági tanácsadók javaslatainak figyelmen kívül hagyásában. Honvári (1996), 489.; Germuska, (2014b), 125-126.
[143] Kansikas szerint az 1918 utáni finn családi cégelit tagjai közül minden harmadik bekerült a helyi képviselőtestületekbe. Így tehát a helyi politikai és gazdasági elit között volt átfedés. Kansikas (2015), 8-9. A lassabb változást – Kansikas korábban említett tézisét erősítve – a 10. fejezetbeli számításaim is alátámasztják.
[144] A száz éve családi irányítás alatt álló Kone liftgyártó élén a személyi változás jelentősége (nagyapa–fiú–unoka) nem hasonlítható ahhoz, ami 1945 után történt a magyar cégek tulajdonosi körében és vezetésében.
[145] Gyarmati, 329-330.; Rainer (1999), 10.; Vas, 132-133.
[146] Mićunović, 131.

Apró Antal vagy Dögei Imre sem a hazai kinevezési lista miatt volt a vezetés tagja (Dögei csak átmenetileg, Apró viszont évtizedekig). Apró orosz-szovjet kapcsolatai vezetőtársai számára is nyilvánvalóak voltak, de az akkori moszkvai jugoszláv követ is megemlíti őt, mint aki fontos volt 1956-ban a szovjeteknek, akik alacsonyabb beosztásúak érdekében is beavatkoztak Nyers szerint.[147]

Nómenklatúra-jegyzékek alapján megmagyarázhatatlan lenne Fekete János szerepköre is a magyar adósság kezelésében.[148] De az 1952-től hullámszerűen kimutatható antiszemitizmus szintén olyan tényező, amelyet a nómenklatúra-elv nehezen magyarázhat a politikai elit kiválasztásakor.[149] Ez az elv a nómenklatúra-jegyzék összeállítóira logikailag sem lehet érvényes.[150] Ám a nómenklatúra-fogalomba beletartoznak a PB-tagok, KB-titkárok is. A kormánytagok szerepeltek a kinevezési listán, ami Németh Miklós kormánya idején módosul.[151] Így a nómenklatúrával akkor foglalkozom, amikor összevetem a sokezres nómenklatúra-vizsgálatok eredményeit az általam kimutatott elitváltásokkal. (Az általam vizsgált pozicionális gazdasági elit viselkedése – hipotézisemnek megfelelően – a nómenklatúráéhoz volt hasonló, de a pozicionális politikai csúcselit cserélődése némileg eltért a „tömeges" káderpolitikai mozgásoktól, vagyis a nómenklatúra változásaitól.)

A döntéshozatali pozícióra alapozott második paretói elitdefinícióra megy vissza a pozicionális elitek megközelítése is – ez vizsgálati szempontként fontos, közelít a nómenklatúra fogalmához is (de nem azonos vele). Ez a formális intézményekben betöltött posztok alapján különíti el az elitet (de nem csupán a szovjet típusú rendszerekben).[152] E megközelítésnek is vannak problémái: az informális hatalmat nehezen tudja kezelni (lásd: „szürke eminenciások").[153] Ezért e probléma feloldására általában a reputációs elit kategóriáját alkalmazzák.[154]

4.2. Elitek és a gazdasági fejlődés

Schumpeter szerint demokratikus szisztémában az elit korlátozott, békés versenyben nyeri el a vezető posztokat.[155] Az oligarchiák és a demokráciák közötti hatékonyságkülönbséget és a köztük való váltás esélyeit Acemoglu is vizsgálja. Szerinte egy modernizációs szakasz kezdetén hatékonyabb lehet az oligarchikus szerveződés, de van egy fordulópont, amely után a rendszer kreálta egyenlőtlenség már ineffektív. Ha ekkor nem indul meg a demokratizálás, nem fordítható vissza az oligarchizálódás. A jövedelem egyenlőtlen elosztása ugyanis konzerválja az oligarchikus intézményeket. A gazdasági

---

[147] Huszár (2004), 235., 239.; Mićunović, 130.
[148] Oplatka–Németh, 103.
[149] A cionizmus Rákosi vádjaként Péter Gábor 1953-as letartóztatása után hangzott el. Ez egybeesett a moszkvai kampánnyal és a „zsidó orvosok perének" előkészítésével. E faktor már Nagy Imre 1953-as kormányfői kinevezésében is szerepet játszhatott. Gyarmati, 301-302., 330. Hruscsov 1956 után kiemelte a jugoszláv követnek: „Münnich kijelentette, hogy ez az első olyan magyar kormány, amelyben nincsenek zsidók." Mićunović, 143. Kádár nem tűrte Németh Miklós szerint, hogy „visszatérjen a zsidó származásúak befolyása". Oplatka – Németh, 100., 139-140. Nyers Rezső a szovjet politika 1967 utáni „anticionistává" válását említi. Huszár (2004), 358-359.
[150] A „párt testületei határoztak a kulcspozíciók betöltéséről". A Politikai Bizottságnak, a KB-nak és a KB-titkárságnak is megvolt a maga hatásköre, ahogy a megyei pártbizottságoknak is. Oplatka–Németh, 403.
[151] Bihari M. (2005)., 284.; Oplatka–Németh, 172-174.
[152] Az elitkutatók Putnam nyomán jelölik ki „vizsgálati mintájukat, aki pozicionális, reputációs és decizionális elitet különböztetett meg. A pozícionális elit meghatározásakor a különböző formális szervezetekben és intézményekben betöltött helyek és pozíciók szereplőit tekintik az elit tagjainak". Ennek alapja: a szervezeti–intézményi háttér az egyén hatalmának forrása, ez biztosítja az elit pozícióját a közösségben. Légmán, 61.
[153] Takács K. (1998).
[154] A reputációs elit fogalma „a pozícionális meghatározás hiányosságait" próbálja kiegészíteni. Légmán, 61.
[155] Walker, 71.

bukást hosszú távon a kizsákmányoló gazdasági intézmények okozzák: ezeket az elit a saját gazdagodására és hatalmának őrzésére formálja. Ez a marxi irány megfordítása, a politika primátusa a gazdaság fölött. A kizsákmányoló intézmények ördögi kört keltenek: nő a szegénység, az elitek egymás ellen fordulnak, így nem alakulhat ki konszenzusos elit, hanem újabb válságba jut az állam.

Dahl látszólag ellentmond Acemoglunak. Valójában ugyanazt más oldalról vizsgálja: szerinte a demokrácia és a (tökéletesen) szabad piac egymással összeegyeztethetetlen, de egy korlátozott piacgazdaság képes a demokráciával együtt élni. Tehát beavatkozás kell a piac működésébe.[156] Jó példa erre a finn nemzeti bank működése az olajválságok évtizedében: a klasszikus liberális gazdaságtan alapelveivel dacolva, a gyakorlatban nem volt független a kormánytól, közvetlenül hitelezett időnként a vállalatoknak, hogy nehéz helyzetükön segítsen. Exportjukat is támogatta. A kereskedelmi bankoknak nem írta elő a kötelező jegybanki tartalékrátát, ám a 70-es évek végén maximálta az általuk felszámítható hitelkamatot.[157] A válság hatásait ellensúlyozta a korporatív–jóléti rendszer is, ami konszenzussal teremtett „munkabékét" az 1979-es választások előtt: gazdasági csomagtervet fogadtak el. Ezt a szakszervezetek, munkáltatók és a kormány képviselői írták alá. A cél a munkanélküliség csökkentése, az infláció megfékezése és a finn export versenyképességének javítása volt. A megállapodás fontos eleme volt a fogyasztói árindexhez kötődő béregyezmény.[158]

A politikai bajok gyökerét a politikai és gazdasági egyenlőtlenség közti ellentmondásban látta Mosca. Ezért javasolt egy vegyes rendszert, melyben „sem az autokratikus, sem a liberális rendszer" nem totálisan uralkodik, s ahol „a politikai osztály lassan, de folyamatosan megújul". Ebből a szempontból fontos, hogy a finn elit 1945–90 közt a magyarnál lassabban, folyamatosan újult meg, de tagjait szoros rokoni kapcsolat fűzte össze. Bibó összegzi a szabadságjogok nyugati technikáját: „parlamentarizmus, többpártrendszer, sajtószabadság, bírói jogvédelem", mely eredményes „társadalomszervezési lecsapódása a keresztény erőszakmentesség programjának".[159] A modern társadalmak ellentmondása: fontos az érdem szerinti elismerés, de ez a meritokrácia kiemelkedését jelenti, ami beleütközik a demokráciák másik alapelvébe, az egalitarianizmusba és a társadalmi szolidaritásba. Az eliteknél ezért fontos a bibói minőségi kritérium: a szociális érzékenység.

Szelényi és Konrád a rendies, bürokratikus (értelmiségi jellegű, de nem csak értelmiségiekből álló) államszocialista pártelit harcát írják le a technokrata és a szabad értelmiséggel. Az ellentétek tompulását és az egész értelmiség osztályhatalomra törését jósolták (Bibó ötlete nyomán).[160] „Újosztály-elméletük" Gyilaszra megy vissza, aki szerint a kommunista társadalomban a politikai bürokrácia a kizsákmányoló osztály. Ez rekrutációját a munkásosztályból biztosítja, de a munkások felett uralkodik. Kolosi szerint „a döntési és rendelkezési lehetőségek megosztottsága" miatt „van különbség a munkásosztály egésze és a vezetők között", de ez nem osztályelkülönülés. Majtényi szerint nem az értelmiség, hanem a legszűkebb pártvezetés tartotta a kezében a hatalmat. Elit és technokrácia fogalmának összefonódását vizsgálta Rácz. Szerinte a „technokrácia" kifejezés időnként (így a késő Kádár-korban) nem egyszerűen gazdasági és műszaki értelmiséget jelentett.[161]

---

[156] Acemoglu (2008), 622.; Acemoglu-Robinson, 379-382.; Gyöngyösi et al., 660., 662.; Dahl (1992), 89., 95.
[157] H[irschler]. R[ichárd]., 13.
[158] Sorsa kormányfő szerint így nyugalmat teremtettek a munkaerőpiacon. Világgazdaság, 1979. I. 12., 2.
[159] A Mosca 1937-es levelét ismertető Albertonit idézi: Bottomore, 122.; Bibó (1986), 59.
[160] Coenen-Huther, 2-3.; Bibó (1986), 90-91.; Konrád-Szelényi, 7-8. ; Bibó: „A kommunizmus legnagyobb hazugsága, hogy proletárdiktatúrának hirdeti magát. Holott az értelmiség diktatúrája." Szelényi (2003), 20.
[161] Kolosi, 114-117.; Rácz A., 179-181.

5. A kapitalizmus ciklus- és növekedéselméletei

5.1. Cikluselméletek

A közgazdászoknál a ciklustagadás – ciklikusan lép fel. Az üzleti ciklusok expanziós és recessziós szakaszból állnak. A fő probléma: nem lehet prognosztizálni a recesszió idejét és mélységét, illetve a fellendülés kezdetét és erősségét. A kapitalizmus gazdasági hullámainak kutatása ezért nem tekinthető lezártnak.[162] Lőcsei szerint a ciklusok *általános érvényűek* (egyszerre jelentkezik fellendülés több gazdasági tevékenységben, amelyet hasonlóan általános hanyatlás követ). Másrészt *alapvetően a kapitalista gazdaság jellemzői*. Harmadrészt *perzisztensek*, hosszabb ideig fennállnak. Földvári szerint az üzleti ciklusok jellemzője az *ismétlődés*, de *nem periodikusak*, nem azonos hosszúságúak, ezért elavultnak tekinti a periodikus ciklusok létezését. A rövidebb ciklusokat empirikusan elveti, a hosszabbak pedig szerinte ellenőrizhetetlenek. Pete és Horváth szerint a ciklusok perzisztensek, de gyakoriságuk időben szabálytalan, akárcsak mélységük és hosszuk.[163]

5.1.1. A „ciklushívő" és „ciklustagadó" közgazdászok ciklikus felbukkanása

Malthusnál és Ricardónál már kimutatható a ciklikus gondolkodás, később Jevons (1835-1882) a napfoltok időszakos változásával hozta összefüggésbe a konjunktúrákat. Foglalkozott a szezonális (éven belüli) ciklusokkal is. Ezt azóta háttérbe szorította az üzleti ciklusok vizsgálata. Juglar statisztika és történelem összefüggéseit vizsgálva állította: a gazdaság természetes sajátossága a 7-11 éves periodikus váltakozás. Spiethoff hosszabb ritmust sejtett, melynek részei a gazdasági ciklusok.[164]

Kondratyev hosszú hullámról írt, ezt sokan Kondratyev-ciklusnak nevezik. A neoklasszikus közgazdaságtan nem a ciklust, hanem az egyensúlyt hangsúlyozza, így a cambridge-i iskola alapítója, Alfred Marshall is. A „ciklushívő" Mitchell törte át Marshall egyensúlyi elméletének korlátait 1913-as könyvével (*Business Cycles*). Ebben a „gazdasági élet öntörvényű jelenségeként" írt a ciklusokról. Mitchell az USA-ban 1890 és 1910 között ötször mutatott ki gazdasági fellendülést. A ciklusokat azzal magyarázta, hogy azok az erők, amelyek egy fellendülést kiváltanak, maguk járulnak hozzá a későbbi visszaeséshez. A neoklasszikus elméletet az 1929–33-as válság ingatta meg. Keynes munkaerő-piaci tökéletlenséggel, ármerevséggel magyarázta a ciklust. Az 1945 utáni keynesiánusok szerint ha a piac nem hatékony, akkor állami beavatkozás kell, ezzel megszüntethetők a káros ingadozások.[165]

A ciklustagadók ciklikusan lépnek fel tartós növekedés vagy stagnálás idején. A nagy válság előtt 4 évvel Irving Fisher vitatta az üzleti ciklusok létezését. Utána viszont felértékelődött az amerikai National Bureau of Economic Research szerepe, amelyet olyan cikluskutatók neve fémjelez, mint Mitchell, Burns és Kuznets. A ciklustagadók új hulláma egy fellendüléssel esik egybe. Bronfenbrenner az 1960-as évek végén – az USA leghosszabb konjunktúrájakor – kérdőjelezte meg a ciklusok létét. Az USA-val foglalkozó közgazdász, Molnár Ferenc is úgy látta 1967-ben: „jelenleg a tőkés újratermelés menetének nem kell szükségképpen ciklikusnak lennie és nem is az".[166]

Ám a 70-es és a 80-as évek válságaival újraéledt az érdeklődés a ciklusok iránt. Hall szerint az üzleti ciklusok változó hosszúságúak: 28 és 117 hónap között ingadoztak az USA-ban 1921–82 között.

---

[162] Kehl–Sipos, 249.; Kornai (1993), 214-221.
[163] Lőcsei, 9.; Földvári (é. n.); Horváth–Pete (2011);
[164] Schumpeter, 138-139.; Clausing (2008); a szezonális ciklusokról lásd: Miron. 1.
[165] Kemenes, 175.; Mitchell, 1., 61-62.; Lőrincz Sz., 509-510.
[166] Mullineux et al., 1-2.; Molnár (1967), 88., 91.

Ám ha a *növekedési ciklus*okat is belekalkulálnánk, akkor más képet kapunk: a leghosszabb, 106 hónapos konjunktúrán belül – 1961 februárja és 1969 decembere között – kisebb hullámokat is felfedezhetünk.[167] Ezek a bővülés lassulásához vezettek 1963-ban és 1967-ben.[168]

Bródy szerint a ciklusok a termelés növekedési trendje mentén jelentkeznek (tehát nemcsak visszaesésről, hanem a növekedés mértékének hullámzásáról van szó). Az USA két legtartósabb növekedési szakaszában, az 1938–1945 és az 1961–1969 között is expanziós politika érvényesült (II. világháború, vietnami háború). Hall viszont ezeket kiszűrve vizsgálta a ciklikusságot. Még így is túl nagy szóródást talált a periódushossznál. Bródy is bizonytalanul összegezte a periódusidőket: „4 hónapos, valamint 5, 7, 18 és 27 éves ciklus" keletkezhet „a maximális és 65 évnek adódó lengés mellett." A Kondratyev-hullám vizsgálata „a 65 év körüli érték mellett hozott fel érveket". Ám a ciklus kilengését modellje „rosszul és az idő múltával egyre pontatlanabbul közelíti meg".[169]

5.1.2. Cikluselméletek és a magyar, finn, illetve szovjet adatok elemzése

Ciklusokat mindegyik általam elemzett országban ki tudtam mutatni, ezek periódusideje nagyjából három év. Három esztendő körül szóródnak a gazdasági és az elitváltási hullámzások is az adatbázisomban, illetve a statisztikákból kölcsönzött gazdasági idősorokban egyaránt. Ez a hároméves ingadozás a kapitalista országokat vizsgáló közgazdászok üzleti ciklusai közül a Kitchin-féle hullámzásra hasonlít a legjobban. Elsősorban a hároméves hullámzások érdekeltek engem, mivel az általam vizsgált időszak 45 évet fog át, így szignifikáns eredményre csak a Kitchin-ciklus esetében juthattam. Hosszabb, 8-10 éves, ill. 40-50 éves ciklusok elemzésére ez az időtáv nem elegendő.

A tőkés gazdaságokat vizsgáló közgazdászok cikluselméletei közül a rövidebbek közé tartozik a Kitchin-féle „készletezési ciklus". Joseph Kitchin (1923) szerint a 3-4 éves (40 hónapos) hullámzás oka, hogy a készletezés összefügg a rövidtávú felhalmozással és leapasztással. E ciklust Rutherford 3-5 évesnek tartja. Kitchinnel egy időben (1923) W. L. Crum 40 hónapos periódusidejű hullámzást írt le, a New York-i részvényárfolyamok alapján. Később Mitchell is megerősítette egy 42 ($\pm$12,4) hónapos ciklus létezését, ennek mediánja 40 hónap volt.[170] E ciklust nemcsak saját vizsgálatom miatt tartom relevánsnak. A legutóbbi válságban is kitűnt e hatás. A krízis mélypontján (2008–2009) az USA autóimportja drámaiabban zuhant, mint ahogyan azt az importált autók tényleges eladásai indokolták volna. Az értékesítés kevésbé esett vissza, mint maga az import. Ez a készletezéssel, illetve az importőrök várakozásaival függ össze.[171] Más területen is így van ez: egyes beruházásoknál negyed- vagy féléves csúszással lehet érzékelni a hatásokat, míg az árképzésben 2-4 hónapos az eltolódás, mire a termelők, piaci szereplők felmérhetik döntéseik következményeit.[172]

Mivel az általam vizsgált korszak (1945–1990) időhossza miatt nem alkalmas hosszabb ciklusok periódusidejének verifikálására, ezért csak megemlítem, hogy léteznek hosszabb lefutású hullámzások is. A Juglar-ciklus 8–10 (esetleg 7–11) éves.[173] A Kondratyev-hullám két 25–30 év körüli alperiódusra, egy felívelő és egy hanyatló szakaszra bontható, összesen 50–60 (esetleg 40–60) évet

---

[167] A növekedési ciklusok elmélete azt vizsgálja, hogy egy bizonyos átlagos (trendszerű) növekedéstől felfelé vagy lefelé miként tér el a gazdaság bővülése. Hall, 7., 9.
[168] Az adatokat lásd: Bródy (1997b), 123.
[169] Bródy (1980), 179-181.; Hall, 6., 8.; Bródy (1997a) 749.
[170] Kövér (2008); Rutherford, 254.; Schumpeter, 140-141.
[171] Az importőrök a megrendelések leadásakor nem tudják, mi lesz a piacon több hónap múlva, amikor odaérnek az autók. Így az importkészletekkel gazdálkodó aktorok túlreagálják a válságot. Alessandria et al., 1-2.
[172] Kwasnicki (é. n.).
[173] Kemenes, 174.; Rutherford, 248.; Kwasnicki (é. n.); Kövér (2008); Kövér (1985), 436.

fog át.[174] Kondratyev első ciklusa 1789–1849 közti, a második 1849–1896 közti, a harmadiknak csak a 24. évéig jutott.[175] Schumpeter az innovációk időbeli tömörülésével hozta összefüggésbe e ciklust.[176] Ezt a mozgást nagy horderejű „innovációk", illetve „innovációcsaládok" létrejöttével és terjedésével magyarázta.[177] A Braudel-féle „long durée" hullámhossza viszont már oly nagy, hogy adott korban trendszerűen érvényesül a felfelé vagy lefelé ívelő ága, ezért szekuláris trendként is emlegetik.[178]

5.1.3. Cikluskeltés rendszertől függetlenül: a beruházások kulcsszerepe

Samuelson és Nordhaus a ciklusok kialakulására adott magyarázatokat két fő csoportra bontják: külső (exogén) és döntően a gazdasági életen belüli tényezőn alapuló elméletekre. Kompromisszumos javaslatuk: „a konjunktúraciklusokat összekapcsolódott külső és belső tényezők mozgatják". A későbbi cikluselméletek a tartós fogyasztói javakat s a beruházásokat sejtik a ciklusok hátterében. A szovjet típusú rendszerek ciklikusságát magyarázó elméletek jelentős része (Bródy, Bauer) is a beruházásokból indul ki. Mitchell gazdaságon belüli (endogén) tényezőkkel magyarázta a ciklusokat. A kutatók egy része (főleg Bródy) szerint a piacba beavatkozó kormány kelti a ciklust. Az így kialakuló fellendülési szakaszokat követik a depressziók, a gazdaság alkalmazkodása miatt.[179]

Endogén cikluskeltő faktor az akcelerátorelv:[180] a termelési szinttől függő tőkeállomány csak akkor nő, ha a kibocsátás bővül. A prosperitás nem csak akkor ér véget, ha az eladás csökken, hanem akkor is, ha azok magas szinten stagnálnak. *Az akcelerációelv szerint az értékesítéseknek ugyanazzal a sebességgel kell tovább növekedniük, hogy a beruházások szinten maradjanak* – mivel a beruházások jobban ingadoznak, mint az értékesítések. Az akcelerátorelv a gazdasági instabilitást fokozza: a kibocsátás változásai felerősödve jelentkeznek a beruházásokban (gerjesztési elv, Röpke szerint).[181]

Az üzleti ciklusokat Wicksell szerint az generálja, hogy a technikai és kereskedelmi fejlődés üteme eltér a szükségletek növekedésétől, amelyet alapvetően a lakosság természetes szaporulata határoz meg. Ilyenkor előreszaladásról vagy lekésésről lehet beszélni. Innen erednek a túlberuházási vagy alulfogyasztási cikluselméletek (Hayek, L. von Mises, Keynes). Az egymással látszólag ellentétes nézeten lévő Hayek és Keynes a wickselli elméletben leírt helyzet két oldalát vizsgálta: azt, amikor a

---

[174] Nyikolaj D. Kondratyev 1919-20-ben feltehetően nem ismerte van Gelderen 1913-as tanulmányát a gazdaság hosszú távú fluktuációjáról. Kövér (1988), 561.; Kövér (1985), 436-437.

[175] Egyik ciklus sem ismétli a másikat. Ciklusát magyarázzák az ember aktív munkában töltött éveinek hosszával: az a 25-30 év, amely egy alperiódus ideje. Mások a hosszú távú beruházások szerepét emelik ki. Ezek kifutási ideje lehet akár 50-60 év is. Kemenes, 176.; Kövér (1985), 437.; Kövér (1988), 563.; Tonglet, 11.; Kövér (2008).

[176] Rechnitzer, 225.; Kövér (1988), 654.

[177] A 3 innovációs család: gőzgép (1790–1842), vasút (1843–1897), a villamos energia és a gépkocsi (1898–1949). Ezt fejleszti tovább G. Mensch. Szerinte a 4. hosszú ciklus felszálló ágát a számítógép, az atomenergia, a biotechnológia segítették (1950–2000). Kemenes, 176.; Kehl–Sipos, 254. Rechnitzer a 3. hullámot a benzin- és az elektromotor bevezetésével kezdi. A 4. az elektronika, az 5. a vezérlő és kommunikációs rendszerek, mikroelektronika, bio- és a géntechnika megjelenésével függ össze. „Minden ciklus létrehozta a saját centrumát, és azok rendszerint távol estek az előző periódus központjaitól". Ez Wallerstein elméletéhez kötődik. A ciklus másképp zajlik a centrumban és a periférián. Az innováció súlypontja áthelyeződik. A centrumban csökken a hatása, a perifériákon kitelepített tevékenységek tűnnek fel. Rechnitzer, 225-228.

[178] A szekuláris trend Scandella szerint 150–250 éves. Négy nagy hullám/trend bontakozik ki: középkori (1250-1510), merkantilista (1510–1743), kapitalista (1743–1896) és tervezési (1896–). A „longue durée" fordulópontjai közelebb kerül(het)nek egymáshoz. Korábban 200 évig tartott egy hullám, ez akár a felére is csökkenhetett. Mások szerint az évszázados trend mutatja a Kondratyev duplázódását. Bródy az évszázados trend duplázódásáról írt. Tonglet, 10.; Kövér (2008).; Kehl–Sipos, 253.; Bródy (1997b), 118.

[179] Samuelson–Nordhaus, I. 276., 286-90.

[180] Aftalion, Spiethoff, Harrod és Domar, illetve Samuelson és Hicks kutatásai alapján tárgyalom ezt az elvet.

[181] Röpke, 81.; Samuelson–Nordhaus, I. 209-292.

termelési erőforrások iránt kisebb a kereslet, mint a rendelkezésre álló erőforrások.[182] Keynes a ciklusok csillapítását emelte ki, ehhez kellett az állam beavatkozása, amit Hayek ellenzett.

A legtöbb gazdaságpolitikai ciklust *politikai cikluselmélettel* foglalkozó közgazdászok alkotják (Kalecki, Nordhaus, Tufte). Választási ciklusokkal magyaráznak üzleti ingadozást. A választások után 1-2 évig megszorításokat alkalmaznak a politikusok, aztán kb. egy évvel a választások előtt ösztönzést adnak a gazdaságnak.[183] Bruno Frey, a public choice híve szerint politikai ciklusok jellemzik a demokráciákat, mivel a politikusok győzelmük érdekében manipulálják az inflációt. Bródy a ciklusokat, Jánossy Ferenc a trendeket kutatta, de elméleteik összekapcsolhatók: ha megfelelően mérik fel a döntéshozók a keresletet, akkor a ciklusok elkerülhetők, vagy enyhíthetők. Bródy szerint akkor kezdődik a ciklus, amikor a politika félreértelmezi Keynest, és ott is mesterséges keresletet próbál támasztani, ahol nem kéne, beindítva a gazdaságpolitikai ciklusokat.[184]

A cikluselmélet szempontjából lényegesek a neo-keynesiánus teóriák: ezek a keresleten túl, a kínálat ingadozásaira is rámutatnak: instabilitásuk szintén üzleti ciklusokat indíthat be. Hall szerint a kereslet instabilitása azért indukál körfolyamatot, mert árak és bérek nem tökéletesen rugalmasak rövidtávon. A kínálati ingadozás pedig azért okoz ciklust, mert a munkaerőpiac valóságos változása és a termelési függvények tényleges módosulása módosítja a cégeknek azt a hajlandóságát, hogy egy adott árszinten mennyit akarnak termelni.[185] A túlzott állami beavatkozás is bajt okozhat: ha túl sok a mesterséges kereslet, nő a büdzsé hiánya, egyensúlyi problémák lesznek. Ezt igazolja egy kutatás, amely a világ 115 országának adatait 40 éven át elemezte: a hasonló költségvetési pozíciójú országok konjunktúraciklusai között szorosabb az együttmozgás. A büdzsék kisebb deficitje növeli a ciklusok együttmozgását, míg a felelőtlen országok aszimmetrikus (árfolyam- és bérjellegű) sokkokat képesek produkálni. Kevésbé agresszív költségvetési politikák kisebb makrogazdasági változást generálnak.[186]

A *pszichológiai modell* a ciklust olyan esetnek tekinti, amikor az emberek pesszimista és optimista várakozásokkal fertőzik meg egymást. A *monetáris iskola* a ciklust a pénz/hitelkínálat változásának tulajdonítja: a pénzmennyiség instabil bővülése tévesen emeli az összkeresletet. Káldor szerint „bár a szabályozás egyetlen hathatós eszköze a pénzkínálat szabályozása", a jegybankok nem érvényesíthetik e stabilizációs politikát, mert ciklust okozhatnak. A stabilitáshoz a pénzkínálatot állandóan 4–5%-kal (mások szerint 2%-kal) kell bővíteni, így „állandó növekedés lesz, infláció nélkül." Mises és Hayek a túlzott bankhitelekkel okolja a ciklust (*túlberuházási elmélet)*. Az *alulfogyasztási teória* szerint túl sok a pénze a takarékos gazdagoknak. Az *egyensúlyi konjunktúraciklus* elmélete (Lucas, Barro, Sargent) szerint a helyzet félreértése miatt az emberek túl sokat dolgoznak. A racionális várakozások iskolája szerint a termelők a pénzkínálat váratlan növekedéséből fakadó általános drágulást tévesen saját termékük áremelkedésének tartják, növelik termelésüket, a gazdaság letér az ideális pályáról. Ez a pénz „gyenge semlegessége", ami az előre bejelentett gazdaságpolitika hatástalanságát jelenti. Ám ez nem magyarázza a beruházások pozitív korrelációját a kibocsátással.[187]

5.1.4. A nagy válságok mint az üzleti ciklusok metszéspontjai

[182] Shackle, 7.
[183] Samuelson–Nordhaus, I. 287-289.
[184] Bródy (1983), 138.; Bródy (1980), 191-192.
[185] Hall, 114., 118-119.
[186] Darvas–Rose–Szapáry, 937., 939-940.
[187] Samuelson-Nordhaus, I. 287.; Kemenes, 176-177.; Hall, 83., 92.; Káldor, 191.; Lőrincz Sz., 510-511.

A négyféle hullámzás, a 40 hónapos készletezési (Kitchin), a 7–13 éves kereskedelmi ciklus (Juglar), az 50–60 évet átfogó beruházási, vagy innovációs hullám (Kondratyev) és az évszázados, azaz szekuláris trend váltakozása adja meg a gazdaság ritmusát Kövér szerint. E ciklusok felerősíthetik és kiolthatják egymást. Akkor alakulhat ki komoly krízis, ha egy Juglar- és egy Kondratyev-ciklus fordulópontja találkozik, vagy egy süllyedő Kondratyev-szakasz és az évszázados szekuláris trend esik egybe. Schumpeter olyan válságokat is kimutatott – például 1929–33-ban –, amelyekben a Kitchin-, a Juglar- és a Kondratyev-ciklusok depressziós időszaka is egybeesett.[188] Nemcsak a hullámzások tető- és mélypontjai ütközésekor lehet válság: konjunktúraváltás is megrázhatja a gazdaságot. (Ez történt a finn jóléti társadalom kialakulásakor, ill. az agrárium átalakulásakor a 60-as évek végén és a 70-es évek elején.) Az évszázados trend és a Kondratyev-váltás találkozására példa a napóleoni háborúk utáni kor. Az első Kondratyev-ciklus, amely 1790-től kezdődött, 1814 környékén ért a csúcspontra, s mélypontra 1848 körül jutott.[189] Schumpeter a kondratyevi első ciklust 1787–1842 közé teszi, s ezt is technikai innovációkhoz (ipari forradalom) köti. Ennek utolsó alciklusában bukkan fel a következő (1843–97) ciklus hajtóereje, a vasútépítés. Forradalmi hullámhoz az első Kondratyev vége vezetett 1848–50 körül. Kondratyev szerint a hullámok leszálló ágában gyakoribb a társadalmi konfliktus.

A 19. század második felében a legsúlyosabb krízis az 1873-as válság volt: ez egy Kondratyev-ciklus csúcspontja és egy Juglar találkozását jelentette, ami gyorsan nemzetközi válsággá szélesedett. Ez Magyarországon sorsfordítónak bizonyult a polgárosodásban Kövér szerint (politika-, társadalom- és mentalitástörténeti fordulatról van szó). De az elit megosztottsága is ekkor vált nyilvánvalóvá: a vasvári szolgabíró, Istóczy Győző, a politikai antiszemitizmus képviselőjének 1875-ös parlamenti interpellációja jelezte ezt. Ez nemcsak a dzsentri elégedetlenségével magyarázható, hanem az 1870-es évek végétől jelentkező tartós mezőgazdasági áresés az agrárérdekek képviselői és a kereskedelmi és iparoskörök szembekerüléséhez vezetett.[190] (A félperifériás elitek megosztottságát Wallersteinnél láthattuk a 4. fejezetben, s erről írt Éber szerzőtársaival együtt Széchenyi és Kossuth kapcsán is.)

Az 1929–33 közti krízis a század legpusztítóbb válsága: egy Kondratyev-ciklus 1925-től lejtmenetbe fordult, a Juglar 1930 júliusától zuhant, a Kitchin 1931 áprilisától hatott. A 70-es évek olajválsága egy Juglar egy Kondratyev és egy évszázados periódus egymásra torlódása. Ezt 1945 után megjósolta Leon-Hugo Dupriez. Nem figyeltek rá, csak a 70-es években: a háború utáni konjunktúra nem tarthatott örökké, de a döntéshozók nem érzékelték a Kondratyev- és a szekuláris ciklusokat. 1974-re Tonglet egy Kondratyev csúcspontját jelezte: ekkortól hanyatló periódus kezdődik. Szintén a 70-es években vélte tetőzni a Kondratyevet Bródy, hanyatlást jósolva az ezredfordulóig.[191] Az évszázados trendek és a Kondratyev-ciklusok alakulását Kehl és Sipos vázolja. Ha az évszázados trend és a Kondratyev a felszálló ágban van (1790–1815, 1896–1930, 1945–1973), akkor egymást erősítik. A leszálló ágak egybeesése (1815–1850, 1875–1896, 1973–1996) a válságot mélyíti.[192]

5.2. A modern növekedéselméletek

A két háború közt „paradox" növekedéselméletek jelentek meg: ekkor nem volt tartós növekedés, és tartós stagnálást hirdető tanokat dolgoztak ki: az érett kapitalista gazdaságban „a beruházások nem

[188] Kövér (2008).; Schumpeter, 331.
[189] Kövér (2008).; Tonglet, 15.
[190] Magyarországon az 1873-as krízis a hazai polgárosodás folyamatának sorsfordulójává vált. Kövér a válság hatását a gazdasági (és politikai) elitre nézve is tartósnak véli: ekkor vált ketté a magyar gazdasági elit, melynek rekrutációja leszűkült. Kövér (1986), 5., 137., 141-144.
[191] Kövér (2008); Tonglet, 15.; Bródy (1983), 14.
[192] Kehl–Sipos, 278.

képesek lépést tartani a megtakarítások és munka növekvő kínálatával". A stagnálási teóriák közül a legnépszerűbb Hansené volt, aki szerint az USA hosszú ideig nem fog fejlődni.[193] Elméletét gyorsan elfelejtették, amikor a 40-es években az USA gazdasága rendkívüli ütemben kezdett nőni. Az 50-es/60-as években Keynes és az ökonometria megjelenése, illetve a háború alatti és utáni konjunktúra adott lökést. Egyesek ekkor a fejlődő országokra koncentráltak, mások a fejlettekre.[194]

Az utóbbiak közül Harrod Keynes nyomán hosszú távú következtetést vont le, az akcelerátor- és multiplikátorelméletet összekötve. Domar modelljének is az alapja Keynes „dinamizált" teóriája. Ebből alakult ki a Harrod–Domar-modell, amely az egy főre eső jövedelem időbeli ingadozását és a válságokat is magyarázni próbálja.[195] Ám termelési függvényük speciális helyzetet ír le: az 1929-es válság után bőven volt munkaerő. Így a tőke volt a szűk keresztmetszet – ha volt beruházás, volt munkaerő is. E tőkecentrikus modellről Easterly 1997-ben bizonyította be, hogy eltér a valóságtól.[196]

A modern növekedéselméletet Kuznets alapozta meg: „egy ország gazdasági növekedését úgy definiáljuk, mint annak a képességnek a hosszú távú növekedését, hogy népességét egyre többféle gazdasági jószággal lássa el. E növekvő képessége a technológia előrehaladásán és az ehhez szükséges intézményi, ideológiai alkalmazkodáson alapul."[197] Samuelson és Nordhaus a gazdasági fejlődés hét trendjéről beszél. Példájuk szerint az USA-ban a népesség és a munkaórák száma 1900-tól csaknem megháromszorozódott. Közben a fizikai tőkeállomány nyolcszorosára nőtt. Minthogy a kibocsátásgörbe a tőkegörbe felett húzódik, így a valóságban technikai újításoknak kellett történniük: 1900–1984 között az egy munkásra jutó kibocsátás évi 2,2%-os növekedéséből 0,5% tulajdonítható a tőkeintenzitás fokozódásának, 1,7% pedig a technikai fejlődésnek. Ez utóbbi a „teljes tényezőtermelékenységből" fakad, amelyben az ismeretek fejlődése, a méretgazdaságosság is szerepel. Ez megfelel a schumpeteri értelemben vett innovációnak, ami nemcsak technikai, hanem szervezési, vállalkozói újítást jelent. Samuelsonék hét trendje: 1. fokozódó tőkeintenzitás; 2. reálbérek erős növekedése; 3. a tőkehozadékhoz képest alig növekvő bérek; 4. a tőkehozadékráta és a reálkamatláb stagnál, ciklushoz igazodik; 5. a tőke/kibocsátás aránya csökken vagy alig változik; 6. a nemzeti megtakarítások kibocsátáshoz képesti aránya stabil; 7. a nemzeti termék állandó ütemben nő. E trendek nem sérthetetlenek: 1973 óta a kibocsátás, a reálbér és a fajlagos kibocsátás bővülése is lassult.[198] Piketty a harmadik trendre alapoz, amikor a tőkehozam és a munkajövedelem közti növekvő szakadékra figyelmeztet.

A növekedés szakaszaira fókuszáló Rostow-elmélet sarokpontja a nekilendülési (take-off) szakasz. Ám Kuznets cáfolta ezt: „nincs éles határvonal az előfeltételeket létrehozó" – ez egy másik rostowi fejlődési fázis – és a nekilendülési szakasz között. „A nekilendülési és az előfeltételeket létrehozó szakaszok elkülönített vizsgálata figyelmen kívül hagyja a történelmi örökségeknek, a modern gazdasági növekedésbe való bekapcsolódás időpontjának, az elmaradottság fokának és más fontos tényezőknek a tradicionális társadalmak modern gazdasági növekedésének kezdeti időszakára

---

[193] Deane, 228-229.

[194] Arthur Lewist a „fejlődésszakértők" tartják fontosnak. Deane, 231-232. A fejlődő országokkal foglalkozó irányzat közgazdasági ördögi köre az elmaradottaknál: 1. alacsony szintű átlagjövedelem → 2. alacsony szintű megtakarítások → 3. lassú ütemű tőkefelhalmozás → alacsony szintű termelékenység. Az angyali kör „egy nagy lökéssel" indulhat be: a beruházások növelését, a szakképzettség fejlesztését és a népességnövekedés megfékezését egyidejűleg elérve gyorsítható a növekedés. Samuelson–Nordhaus, III. 1161-1162.

[195] Deane, 231-232.; Abramovitz (1967), 36.

[196] Óriási az eltérés a valóság és a modell között, például Zambiát esetében. Easterly, 24.

[197] Gelei, 15.

[198] Samuelson–Nordhaus, III. 1122-1128.

gyakorolt hatását."[199] A 9. fejezetben tárgyalt finn alkalmazkodás mutatja: mekkora jelentősége van a kulturális hagyománynak abban, hogy miként reagálnak az elitek a kihívásokra.

Kuznets kimondja: a tőkeképződésnek van felső határa, egy idő után ugyanis nem nő a megtakarítási hányad, miközben a fajlagos nemzeti jövedelem igen. E gondolatmenetet viszi tovább Mankiw is: a „megtakarítási ráta növelése az új stacionárius állapot eléréséig átmenetileg gyors növekedéshez vezet. Hosszú távon a megtakarítási ráta nincs hatással a növekedés ütemére. Az egy munkásra jutó kibocsátás tartós növekedése a technikai haladástól függ".[200] Solow a tőke akkumulációjától független műszaki fejlődést nevezi meg nem testesült műszaki fejlődésnek. Három faktorral magyarázza, miért nő a gazdaság hosszú távon: a munka-, a tőkeállomány növekedéséből és a technológiai haladásból. Az utóbbit exogénnek tartja: a Solow-féle reziduum a technológiai szint változója. Ezt új teóriák endogénné teszik, a megtakarítási rátával belső tényezőként számolnak.[201]

A gazdasági fejlődés trendvonalának elméletét megalkotó Jánossy Ferenc a statisztikák mértani haladványait logaritmikusan ábrázolta, így a növekedés egy egyenes képét mutatta. Ám az egyes országok egyenesei a fordulópontokon megtörtek. Ilyen az 1914 előtti kor az USA-ban és Nyugat-Európában. Jánossy megdöbbent a trendvonal állandóságán, amikor a termelési görbék maximumait, az egészséges gazdaságra vonatkozó pontokat kötötte össze. A maximumpontokra fektetett, meredeken emelkedő egyenes a Jánossy-féle trendvonal, burkoló görbe. Jelentősége, hogy ha a valóság eltér az ideálistól (háború, katasztrófa), akkor a trendvonal jelzi, milyen pályán haladt volna a gazdaság a zavaró tényező nélkül. Ezzel az 1945 utáni „gazdasági csodák" magyarázatát adta. Ez az a „helyreállítási periódus", amikor egy háború sújtotta gazdaság óriási növekedést mutatva, újra eléri, megközelíti a trendvonalat. Jánossy Japánról is kimutatta ezt, de később megállapította: a trendvonal fölé emelkedett az ország növekedése, ezért mégsem a legjobb példa.[202]

Bródy szerint a trendvonalat a humán tőke szintje és összetétele szabja meg. Az újjáépítéskor a rendszer szabadabban használja fel az emberi erőforrást. „Ezek a »csodálatos« fellendülések egyszerűen a régi és gátlóvá vált megkötések eltörléséből erednek."[203] Mankiw is úgy véli, a humán tőke szerepe az életszínvonalbeli különbségekben legalább akkora, mint a fizikaié.[204] Jánossy trendvonala magyarázza a „gazdasági csodák" utáni kijózanodást is. A gyors növekedés után a kormányok a növekedést fétisként tisztelik. Nem észlelik a helyreállítási periódust. Ezzel váltják ki az első nagy gazdasági ciklust.[205] „Az újjáépítési szakasz megszűnésével a kormányok hosszú sora küzd rituálisan a sárkánnyal, amelyet maga keltett életre. (…) Később azonban mindig kiderül, hogy az ügyeletes baj éppen e korábbi megmentésből származik." – írja Bródy, az elitváltás és a ciklusok közötti összefüggésre rámutatva. Itt látszik a fejlett országok előnye: „egy cseppnyi keresletkövető magatartás beépítése már konvergenssé teszi a gazdaság menetét". Ezzel arra utal: létezik a ciklust

---

[199] Kuznets, 126-127.
[200] Gelei, 19-20.; Mankiw, 143.
[201] Szakolczai Gy., 122.; Lőrincz Sz., 510.; Mankiw, 143.
[202] Jánossy (1975), 7-11., 20-25., 38. A japán helyreállítás szakasz végét a kutatók egyik csoportja 1952-54 közé teszi, míg Ohkawa, Rosovsky és Jánossy szerint ez tovább tartott. Ehrlich szerint a 60-as évek 2. felében már nem emiatt nőtt dinamikusan Japán, s az iparosodás I. és II. szakaszáról szól. Az I.-ben háború és gyarmatosítás közben vettek át nyugati technológiát az 1880-as évektől 1940-ig, a II.-ban (1946-50-től) békés körülmények között, óriási növekedéssel, az átvett technika továbbfejlesztésével ért el sikert Japán. Ehrlich (1979), 54-55.
[203] Bródy (1997a) 751-752.
[204] Mankiw, 140.
[205] Bródy szerint a folyamatot szabályozó jel a „termelj többet" esetében már nem (A-1)x, a még ki nem elégített kereslet, hanem maga a többlet. „A többlet pedig az előbbi egyenes ellentéte, a hiány negatívja, azaz tagadása, (1-A)x. A kereslet követése által létrehozott folyamat konvergens. Éppen ezért a többlet kergetése divergens." Ez a matematika nyelvén azt jelenti, hogy a folyamat cikluskeltővé válik.

kiküszöbölő megoldás: a kereslet követése. (Ezt láthatjuk a finn leértékelési ciklusoknál; 9. fejezet.) A ciklus csak felesleges kerülő: a gazdaság mesterséges fellendítése lehetséges, de nem ingyenes.[206]

Mankiw szerint a megoldást a (piacgazdasági) állam „versenysemlegessége" jelenti, lehetővé téve, hogy azokba a beruházásokba áramoljon a tőke, amelyek a legnagyobb hasznot hozzák: az államnak csak „vízszintes játszóteret" kell biztosítania a tőkéknek, azonosan kell az adórendszernek a tőkefajtákat kezelnie, a gazdasági szereplők pedig megtalálják a tőke leghatékonyabb elosztását.[207]

A Michigani Egyetem paneltanulmányában 1969 óta figyeltek 2000 családot: hogyan *élik meg* a recessziót és a fellendülést. Az „előretekintő"[208] és az „egyszerű" fogyasztási modellt tesztelték. Kiderült: a fogyasztás érzékeny a rendelkezésre álló jövedelem átmeneti változásaira. Az eredmények szerint a háztartások mintegy 80%-a az „előretekintő modellt" követte, míg kb. 20% az egyszerű modellt (eszerint a fogyasztás arányos a rendelkezésre álló jövedelemmel).[209]

A reál üzleti ciklusok (real business cycles, RBC) teóriája összekapcsolja a növekedés- és cikluselméleteket. Cikluskeltő tényező a gazdaság reálváltozóit érő sokk. A standard növekedési modell így kiegészül a technológiai fejlődés paraméterével (Solow sztochasztikus tényezőjével). Ám az RBC-t a 90-es években bírálták.[210] Az emiatt továbbfejlesztett modell a véletlenszerű elemek beépítésével általánosabb érvényű: az egyensúlyelméleteket a növekedéselméletekkel hozta összhangba. A módosított teória „a makroökonómia egyik legfontosabb elemzési eszközévé vált", s versengő környezetben volt képes technológiai sokkokkal magyarázni a ciklusjelenségeket.[211]

Disszertációm szempontjából a Kitchin-ciklus, illetve Bródy beruházási elmélete fontos. A Kitchin periódusideje hasonló ahhoz az ingadozáshoz, amit kimutattam három ország gazdasági és elitváltásainál. Bródy pedig megmagyarázza, hogy növekvő trend mellett miért érzékelhető gazdasági hullámzás.[212] A növekedéselméletek közül a finn fejlődést magyarázó innovációs és tudástőke-teóriák a legfontosabbak. Vonyó a hiányzó magyar tudástőkére és az emiatt bekövetkező lemaradásra figyelmeztet. A globális kihívásokra innovációval válaszoltak a finn elitek, ráadásul a hagyományaikkal összhangban. (A finn cégek technológiai előnye a távközlés és az infokommunikáció terén visszavezethető a II. világháborúra, ahol a drótnélküli kommunikációnak is köszönhető a mennyiségi fölényben lévő szovjet támadók megállítása.) De az innováció a faiparra is jellemző: a vizsgált korszak végén már szolgáltatásexportról, iparitechnológia-exportról van szó, nem fa- vagy papírkivitelről.[213]

---

[206] Bródy (1997a) 752.

[207] Mankiw, 140.

[208] Előre tekintő fogyasztási elmélet: „a pótlólagos jövedelemekre vonatkozó fogyasztási határhajlandóság attól függ", hogy e jövedelem egyszeri vagy tartósan visszatérő forrásnak tekinthető-e. Ezt a racionális várakozások elmélete úgy módosította, hogy az emberek „átmenetinek tartják az üzleti ciklusokat", úgy tesznek, mintha „számszerűsített modell lenne a fejükben". Ám ez nem így van. Hall–Taylor, 294., 299-300.

[209] Hall–Taylor, 302.

[210] Lőrincz Sz., 509-511.; Mullineux et al., 4.

[211] A reál üzleti ciklusok modelljét továbbfejlesztették: így alkalmas lett a tökéletlen versenyhelyzet leírására is. Kydland–Prescott és Long–Plosser megállapították: a technológiaváltozás nem egyenletes, inkább sokkszerű, ami fluktuációkat generál. Így a ciklus természetes jelensége a tökéletes piacoknak. Lőrincz Sz., 509-512.

[212] Bródy termelési függvénye: $x_t = x_0 \cdot \exp(\lambda t + \mu D^{1/2} \sin D^{-1/2} t)$. Lásd: 6. fejezet.

[213] A finn K+F-tevékenység főleg a tradicionális iparokban zajlott. A II. világháború előtt az ipar és a katonaság együttműködött a ma infokommunikációs technológiának (ICT) nevezett területen. A finn innováció jellemzői: magas oktatási kiadások, a lakosság és a mérnökök magas képzettsége, stabil gazdaságpolitika, egészséges pénzügyi szektor. Az innováció terjedési sebessége nagy az országon belül. Aho–Alkio–Lakaniemi, 320-325.

6. A szovjet típusú rendszer beruházási ciklusai

E fejezetben a beruházási döntések és elitváltozások összefüggéseit tekintem át a szovjet típusú rendszerben. Milyen viszonyban van a beruházási ciklus a gazdasági ciklussal? Kelet-Közép-Európában a politikai csúcselitek döntése következtében a gazdasági ciklusok sajátos formát öltöttek, főleg beruházási ciklusok formájában jelentkeztek. Csaba László szerint „a tervgazdaságot a piacgazdaságtól döntően a beruházás–elosztás módja különböztette meg", vagyis az, hogy az előbbiben „politikusok és hivatalnokok határoztak ideológiai alapon arról, amiről piacgazdaságban a tőkepiac, a bankrendszer és a vállalkozók a várható nyereség alapján".[214] Ám a szovjet típusú rendszerben sem csak az ideológia dönt. Bauer rámutat: a kisállamoknak nagyobb mozgástérük volt, mint Moszkvának, és ez főleg a beruházási politikában jelentkezett. A politikai elit döntésétől függött ugyanis, hogy fellépnek-e beruházási ciklusok. Az ingadozás pedig a hibás gazdaságpolitika terméke: a tervek túlfeszítettségéből fakadt. Tehát nem általános közgazdasági törvény hatása a beruházási ciklus, hanem ha bizonyos lépéseket erőltetett a vezetés, akkor lépett fel e jelenség (Bauer szerint akkor viszont „törvényszerűen"). E rendszerek összkibocsátása viszonylag stabilan alakult. Így a beruházási ciklus az ingadozás azon formája, amely a legjobban volt érzékelhető a kisállamokban.

A szovjet típusú rendszer fő cikluskeltő tényezője tehát a politikai akarat. A növekedési hajsza fizikai korlátját a hiánygazdaság jelentette.[215] Nem volt szükség a represszió legvéresebb változatának állandó fenntartására, e nélkül is megvalósulhatott a csúcsvezetés politikai akarata. Helyi, regionális vagy országos kampányokkal bármikor „lecsaphatott" a központ az esetleg a totalitárius centrumtól távoli területekre.[216] A politikai akarat nyomán a „falba ütközés" általában mennyiségi vagy pénzügyi (egyensúly)hiányt jelentett. Extrém példákat Germuska említ: az 50-es évek hadiipari fejlesztéseinél nem létező kohászati, vegyipari kapacitásokkal számoltak.[217] Máskor a külső adósságállomány és a külkereskedelmi hiány jelentette a szűk keresztmetszetet (főleg 1956 után) a hazai gazdaságban. Ezért jelent meg a reform igénye előbb a gazdaság terén, így az ezért felelős vezetők alkották általában az állampárt reformszárnyát. Itthon is e szférában jelentkeztek a reformerek, de nem a gazdaság szereplői voltak a meghatározóak (tehát nem a pozicionális gazdasági elit), hanem a politikai elit azon tagjai, akik gazdasággal foglalkoztak (Nyers Rezső, Fehér Lajos, Fock Jenő).[218]

Az 5. fejezetben láthattuk: a tőkés gazdaságban hosszú távon nem a beruházások döntenek a növekedési pályájáról, azok csak a technikai fejlettség adott szintjének korlátaiig képesek emelni egy ország kibocsátását. Ez igaz lehet a szovjet típusú rendszerekre is. A Jánossy-féle trendvonalat (adott technológia mellett) ezért alapvetően az adott ország lakosságának képzettsége és népességének nagysága szabja meg. A technikai fejlettség szintjét – Schumpeter és Solow szerint – a kreatív rombolás, azaz az innováció révén emelik a tőkés gazdaságok. Ez a magyarázat a trendvonalnál is meredekebb valóságos fejlődésre az 1945 utáni Japánban. A lakosság képzettsége ugyanis megugrott a századforduló környékén, ami a II. világháború után folytatódott,[219] ami hosszú távon új pályára terelte a japán gazdaságot. A trendvonal kutatói ezért az emberi erőforrás képzettségében és az alkalmazott technika színvonalában látják a felső határát a fejlődésnek. A Human Development Index

[214] Csaba (1994), 57.
[215] Kricman 1925-ben, Novozsilov pedig 1926-ban általános hiányról írt a szovjet vitákban. Kornai (1989), I. 45.
[216] Kampányt folytatott már Lenin is a kulákok ellen, de Hruscsov a szűzföldek feltörésére hirdetett hasonló akciót. Nove (1990a), 50., 323-324.
[217] Germuska (2014a), 142-143.
[218] Germuska (2014b), 125-128. Politikai és gazdasági elit ekülönítéséről lásd: Szalai (2001), 16.
[219] Ehrlich (1979), 67-68.

(HDI) kapcsán kitérek majd arra, hogy Magyarország az oktatás és az emberi erőforrások elhanyagolása miatt (is) maradt le hosszú távon a fejlett országoktól a 60-as évek közepétől, amikor a legjobb pozíciót érte el az életminőséget jellemző HDI-mutató szerint (8. fejezet).

Acemoglu és Robinson szerint az autoriter–diktatórikus rendszerek, így a kelet-európai államszocializmusok félnek a teremtő rombolástól, az innovációtól és a technikai haladástól a munkanélküliség miatt. A 60-as években a magyar reformtervezés is úgy indult, hogy Nyers Rezső kiadta az utasítást Nagy Tamásnak: innováció és szervezeti átalakítás nem lehet a reform része![220] Minthogy az innovációnak politikai–ideológiai korlátja volt, a szovjet típusú rendszerek fokozatosan lemaradtak az adott kor technológiai szintjének felső határát elérve. A 60-as és 70-es évekre „futott ki" a nehéziparra alapozott fejlődési pálya. Ezután új műszaki, társadalmi és szervezeti innováció kellett volna a hatékonyság javításához. Itt érdemes megemlíteni a később tárgyalandó vaskohászati cég, a finn Fiskars megújulását, amely a tömegtermelés helyett a fogyasztói piacra, a formatervezett ollók gyártására állt át már a 60-as évek végétől. (A Fiskars ma már inkább egy „design-cégnek" tekinthető, s nem kibocsátott tonnában mérhető a teljesítménye.) Eközben Magyarországon egy a megújulást, a vállalatvezetési és a technikai innovációt egyaránt elmulasztó, részlegesen vagy későn megvalósító üzemnél, az ózdi Finomhengerműnél a mennyiségi kibocsátás csökkenése ugyancsak elkerülhetetlen volt. Az üzem 1975-ös termelésének már csak ötödét állította elő 1990-ben, viszont itt nem történt meg a marketingszemléletre váltás.[221] Az innovációra jó hazai példák is akadtak: az agráriumban és a vegyiparban (8. fejezet), de a gazdaság egészében csekély változás ment végbe.

A beruházási cikluselmélet a szovjet típusú rendszerben nem univerzális gazdasági törvényen alapul: a döntéseket nem ökonómiai racionalitás, hanem a politikai elit voluntarizmusa szabja meg. A jugoszláv–szovjet-szakítás (1948), a koreai háború (1950), a kínai „nagy ugrás" követése, a berlini és kubai válság (1961) – Magyarországon ezek mind hadiipari fejlesztési hullámokat váltottak ki. Egyik sem immanens belső okokkal magyarázható, hanem a szovjet vezetés utasításaival, „kéréseivel". A csatlósállamok beruházási ciklusai tehát tisztán gazdasági számítások alapján vitathatóak. Bauer és Soós 4 éves ciklusokat látott, a ciklusokat tagadó dogmatikus marxistákon kívül is voltak kritikusok: Mihályi és Wiles kétségbe vonták a ciklusok létezését, és Soós is megingott.[222]

6.1. Beruházások és elitek összefüggései

Politika és gazdaság összefonódott a szovjet típusú rendszerben: a pártállami politikai elit a marxizmus tantételeit megcáfolva igyekezett a politika uralma alá vonni a gazdaságot, s azon belül a

---

[220] Molnár A., 86.

[221] Az Ózdi Kohászati Üzemekhez tartozó Finomhengerű egy kifutó technológia sorsát illusztrálja. A Jánossy-féle helyreállítási periódus és a hadiipari felfutás együttes hatása 1953-ig észlelhető: 1945–48-ban ötszörösére nőtt a termelés (23,8-ről 125,3 ezer tonnára), majd a következő öt évben bőven megduplázódott (269,7 ezer tonna). 1953-ban, 1956-ban, 1960-ban a 3–4 éves gazdaságpolitikai és beruházási ciklusok hatására visszaesett a termelés. Újabb négy év múlva stagnált (351-ről 354 ezer tonnára nőtt a kibocsátás 1963/64-ben). A következő stagnálás 1970–71-ben jött, majd az olajválság ellenére erőltetett növekedés 1974–75-re merült ki. 1975-ben érték el a háború utáni csúcsteljesítményt: 500,8 ezer tonnát, ami 1945-höz képest 21-szeres ugrás, majd 1990-ig 102,1 ezer tonnára zuhant a termelés. Vass, 71. Vagyis az egykor korszerűnek számító technológiával a termelést a 70-es évek közepéig lehetett fokozni: „A második világháború után a finomhengerművet csak részlegesen fejlesztették. Ez érthető, mert ez volt még mindig az Ózdi Kohászati Üzemek legkorszerűbb üteme. A fejlesztés elsősorban arra irányult, hogy a megfelelő berendezések kihasználását fokozzák, ezért a technológiai folyamatokban megfelelő racionalizálást hajtottak végre." Vass, 55.

[222] A szovjet típusú rendszerekben meglepő stabilitást mutat a GNP Wiles szerint. Mihályi, xv.; Mihályi, 1. Bauer szerint az általa leírt ciklus Csehszlovákiára a 70-es évektől, a Szovjetunióra pedig 1945 után nem jellemző.

beruházási döntéseket.[223] Mivel a gazdaságban ciklust kelthettek a beruházások,[224] ezért az elit- és a gazdasági változások közti összefüggés vizsgálata disszertációm központi eleme. Kelet-Európában[225] elég lenne ehhez a hatalmat kisajátító politikai elitet elemezni, de a finn összehasonlítás miatt a gazdasági elitre is kitérek. 1945–90 között egy régiónak számítottak a szovjet típusú rendszer államai, de a beruházási ciklusok egy szovjet és egy kelet-közép-európai szubrégióra választották ketté e térséget. A különbség az államméretből fakadt. Paradox módon a szovjet gazdasági mozgástér kisebb volt, mint a csatlósoké: a Kreml nem számíthatott akkora külső finanszírozásra, mint a kisállamok.[226]

A ciklikus kelet-európai ingadozásokhoz mindenekelőtt a rendszer fennmaradását kell tanulmányozni. Ennek kapcsán megállapítható, hogy a reformok tartották életben a Szovjetuniót, de e reformok időről időre feszegették a szisztéma politikai kereteit. Ezeket tehát időről időre le kellett állítani. Ebből fakadt egy alapvető hullámzás a szovjet típusú rendszerekben. Példa erre a „kommunizmus", amely elméleti konstrukcióként már a kezdet kezdetén megbukott:[227] a gazdaság ellehetetlenülését hozta Szovjet-Oroszországban 1918-19-ben.[228] A hadikommunizmus csak parancsuralommal működhetett, ami ellentmondott a munkásönigazgatásnak.[229] Végül az ország működőképessé tételéhez kellett a NEP-et bevezetni 1921-ben. A szovjet rendszer tehát 1921-től egy megreformált kommunista rendszer volt, Sztálin idejére is igaz ez. Később, az elitváltás finomodásával a váltás üteme lelassult, mert nem volt lehetséges a folyamatos és békés megújulás.

Szelényi és Konrád magyarázata a növekedési kényszerre: „a tradicionális redisztribúcióval" szemben a racionális redisztribúció (államszocializmus) és az önszabályozó piac is „bővített reprodukciót biztosít és gazdasági növekedésre orientálja" a társadalmat.[230] A szovjet típusú rendszer sem tudta azonban kiküszöbölni az ingadozást, sőt a ciklusok akár a kapitalista országokénál nagyobb hullámzást is okozhattak. A ciklusokban nem „hívő" Kornai endogén beruházási hullámzással indokolja ezt, de „naptári" lüktetésről és politikai irányváltásokról is ír. A konzervatív-represszív és sztálinista-dogmatikus korszakokban a nehézipart és a beruházási javak előállítását erőltették. A „liberális", enyhülő periódusokban a könnyűipart és a mezőgazdaságot fejlesztették jobban.[231]

A szovjet típusú rendszerekben a politika elsődlegességét Kornai is kiemeli, az úgynevezett „klasszikus rendszer" (a sztálinista dirigizmus) koherenciáját és kauzalitását vizsgálva: az állami tulajdon szerinte bürokratikus, a magántulajdon pedig piaci koordinációt hoz magával. Ez kötődik von Miseshez: ha a források elosztása bürokratikus, illetve politikai döntéssel történik, akkor az élet más területein is diktatórikus módszerek uralkodnak el.[232]

---

[223] Konrád-Szelényi, 45.; Heller-Nyekrics, II. 472.; Feiwel (1967), 1-2.
[224] A beruházási tevékenység az elsődleges, a pénzügyi fedezet másodlagos. Kornai (2011), 541-542. A tőkés gazdaságban az ingadozások csak a beruházás és a „fogyasztói beruházás" (lakásépítés, tartós fogyasztási cikkek) csoportjában játszódnak le. Molnár (1981), 263. E fogalom alkalmazható a szovjet típusú rendszerre is.
[225] Kelet-Európa 1945–1990 között: Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, az NDK és a Szovjetunió. Az első három országot Kelet-Közép-Európaként különbözteti meg: Szűcs (1983).
[226] Bauer, 11., 13.
[227] Buharin és Preobrazsenszkij 1919-es munkájáról, a *Kommunizmus ábécéjé*ről írja Krausz: „A valóságban végbemenő, ezzel ellentétes folyamatokat »hibának« tekintették, s nem érzékelték, hogy az egész történelmi fejlődés vesz olyan fordulatot, amely a maxi kommunizmust végső soron ad acta tette." Font et al., 482-483.
[228] A hadikommunizmus bukását jelezte az élelmiszerhiány, majd ebből fakadóan a munkások elmenkülése a városokból. Emiatt viszont a termelés állt le, miközben a kereskedelmet korlátozták. Nove (1990a), 45-47.
[229] Nove (1990a), 47-48.
[230] Bauer, 11.; Konrád-Szelényi, 44-45.
[231] E. Fehér, 6.; Kornai (1993), 220.
[232] Kornai (1993), 131-132., 380.; Csaba (2006), 357.

Kornai szerint a rendszer kiindulópontja az uralmon lévő párt osztatlan politikai hatalma, a párt és az állam összefonódása. A szisztéma egypártrendszerű és ehhez járul a szocialista rendszer hivatalos (csak részben marxista-leninista) ideológiája. A kommunista párt osztatlan uralma (1. blokk) hozza létre a többi rendszerspecifikus jelenséget. Így túlsúlyban van az állami tulajdon (2. blokk). A 3. blokkot, a koordinációs mechanizmust az első kettő sajátosságai magyarázzák.[233] Így a klasszikus rendszerben a bürokratikus koordinációé a főszerep. A szabad verseny kiiktatódik, a hierarchikus függés túlsúlyos.[234] A 4. blokk is az előzőektől függ: a szereplők érdekeltségére vonatkozik, magatartásukat, a fennálló viszonyokat jellemzi (tervalku, mennyiségi hajsza, paternalizmus, puha költségvetési korlát). 5. blokk: a rendszerre jellemző, tartós gazdasági jelenségek (erőltetett növekedés, munkaerő- és áruhiány). Ez Csaba szerint mono-archikus, „egyoldalú vertikális függőségek rendszerére" felépülő szisztéma volt. Nem érvényesült a fejlett társadalmakra jellemző funkcionális elkülönülés.[235] Kornai szerint a klasszikus rendszer tartósan fennmaradhat (Észak-Korea, Kuba), de a nagy államok (Szovjetunió, Kína) túlléptek ezen. Belső ellentmondások éleződtek ugyanis ki, a versenyben a rendszer lemaradt a kapitalistától. Ez okot adott a változtatásra. Az olyan változtatásoknak, amelyek nem hajtanak végre legalább közepesen radikális módosítást az 1., a 2. vagy a 3. blokk alapvonásain, Kornai nem adja meg a reform rangját: reformokat és álreformokat[236] különböztet meg, ezeken belül 1+6 tendenciát.[237]

A klasszikus és a megreformált rendszer közti különbség egy része a pénzügyi szektorban csapódott le. A klasszikus tervutasításos rendszerben a vállalati szektorban nem a megszokott értelemben vett pénz létezett. Korlátozott likviditású pénz helyettesítette az „általános egyenértékest". Létezett anyagpénz és léteztek beruházási összegek: a klasszikus rendszer pénze átmenet volt az adminisztratív kiutalás felé. Az 50-es évek közepétől az európai kisállamokban fokozódott a bankok, a pénz és a piac szerepe (főleg Lengyel- és Magyarországon). Ám a tervgazdaság kereteit érintetlenül hagyták, így a változás összeütközött e keretekkel: vagy az új pénzügyi ösztönzők hatékonysága csökkent, vagy negatív gazdasági jelenségek léptek fel. Ekkor dönteni kellett: visszalépnek a változástól vagy kioltják a reform hatását. A későbbi reform sem volt átütő erejű: a 60-as évek hullámában Magyarország megszüntette a tervutasításos rendszert, de a központtal folytatott alku megmaradt – írja Soós. S nem változtatott alapvetően a rendszer működésén az elvileg az önigazgatás felé tett (de Hámori szerint a gyakorlatban csak a menedzsment kontrollálatlan erősödéséhez vezető) vállalati tanácsok megalakítása sem 1984–85-ben.[238]

6.2. A szovjet típusú rendszerek beruházási ciklusai: „rendszertani" leírás

„A magyar gazdaságban a beruházások növekedési üteme rendszeres ingadozást mutat: a beruházási volumen 2-3 évig tartó gyors növekedését 1-2 éves lassú fejlődés, stagnálás, esetenként csökkenés

---

[233] 1. blokk: a párt osztatlan uralma → 2. blokk: állami tulajdon túlsúlya → 3. blokk: bürokratikus koordináció → 4. blokk: tervalku, puha költségvetési korlát → 5. blokk: erőltetett növekedés, hiány. Kornai (1993), 381.
[234] Kornai (1993), 380-381.
[235] Kornai (2011), viii.; Csaba (2006), 356.
[236] Kornai (1993), 398-399., 407., 588-599.
[237] A 0. tendencia a szabályozás tökéletesítése: a klasszikus rendszert konzerválja. A politikai liberalizálás (1. tendencia) nem következetes. A magánszféra feltámadása (2. tendencia) a tulajdonviszonyokat módosítja, de szűk sávban. Az önigazgatás (3. tendencia): a koordináció formáit módosítja, a központi tervezés részbeni feladásával. A piaci szocializmus (4. tendencia): a párt monopóliumát és a köztulajdon túlsúlyát nem adja fel. Részleges árreform (5. tendencia). A 6. tendencia a reform makrofeszültsége. Kornai (1993), 588.
[238] Soós (1986), 105., 109-113.; Hámori, 296.

követi.” Más szocialista országok beruházásai is hasonló ingadozást mutattak.[239] A szovjet blokk ciklikusságát az argentin Julio Olivera írta le először. A ciklus ellentmondott a marxizmus-leninizmusnak,[240] ezért a „blokkon belül” ennek kimutatására többet kellett várni. A korszak végén Simonovits a hazai cikluskutatás eredményeit így összegezte: a négyfázisú (megélénkülés, fellendülés, megtorpanás visszaesés) négyéves ciklusokra jellemző a késleltetés, vagyis a gazdaságpolitika észlelési és intézkedési késése, s közben a hatás jelentkezésének időigénye közel két év.[241]

Olivera elmélete egybecseng Bajt teóriájával, miszerint a beruházások növekedése a lakossági fogyasztás lehetőségeit korlátozza, mivel a nemzeti jövedelem felhasználásakor háttérbe szorítja a fogyasztást. A beruházásoknak azonban alacsony a rövid távú hozama, így az expanzió egy határon túl nem folytatható. Goldmann tervgazdasági kváziciklusokról írt az 1962–63-as csehszlovák recesszió kapcsán, a helyzetet az 1953–54-eshez hasonlítva. Chelinski a növekedés szakaszosságát írta le. Előbb a beruházás dominál, majd a fogyasztásnövekedés. Čobejlić és Stojanović szocialista beruházási ciklusokról írt, melyek oka „a technikai fejlődés egyenetlensége”.[242]

Bauer átfogó elmélete a szovjet típusú rendszerek gazdasági viselkedését a cikluselmélet felől közelítette meg. A negatív visszacsatolást és a gyakorlati tapasztalatokat a 60-as évek második feléig elemezte. Soós a pozitív visszacsatolásra és a pénzügyekre koncentrált, 1980-ig követve a hullámzást. Ungvárszki Ágnes a gazdaságpolitika ciklusait az ötéves tervek alapján vizsgálta, 1948-tól egészen a nyolcvanas évek második feléig.

A parancsuralmi, a reformok előtti rendszerben sem zárható ki egyes szervezetek önállósága (Bauer). Nem arról van szó, hogy a központ utasít, a gazdaság többi szereplője pedig végrehajt. Ennél bonyolultabb volt a helyzet, ezért lépett fel ciklus: „a hierarchikus döntésmegosztást a tervutasításnál jobban kifejezi a tervlebontás szó”, ezt kiegészíti a terv-felösszesítés. Ezek egymást feltételezték. A tervek összekapcsolódása „kelet-európai tervgazdaság legfontosabb megkülönböztető jegye”: ez a „közvetlen tervgazdálkodás”. Kétirányú volt a döntéshozatal: alulról felterjesztés jött, ezt „fent” módosítva jóváhagyták. Ez ismétlődhetett, a piaci szabályozást imitálva. Feladatok és erőforrások között lépcsőzetes alkudozás alakult ki (tervalku), de ez többnyire mesterséges kapcsolat volt. Valóságos csak két ponton létezett: felül, a népgazdasági mérlegek szintjén, és alul, az üzemekben. Fent a teljesítmények eredményeiből kellett előteremteni az erőforrásokat, az üzemekben pedig a technikai koefficiensek gyári szintű megfelelőinek „előirányzott értékeiről” volt szó.[243] Erről Kornai 1957-ben írt: „akármilyen jól ismeri az ipari igazgatóság a vállalatait, olyan jól sosem ismerheti, mint maguk a vállalati emberek.” Soós ezt nevezi az „alárendeltek ismereti monopóliumának”. Korábban a „man on the spot” információs előnyét Hayek taglalta, a mindent szabályozó központi tervezés fő akadályaként.[244] Az információs aszimmetria piacgazdaságban is probléma: Stiglitz is vizsgálta ezt.[245]

A szovjet típusú rendszerben lehetetlen a teljes decentralizáció – erre Soós és Berliner „indirekt” bizonyítást adhatunk. A decentralizált rendszer vállalatainak ugyanis nemcsak a „helyes döntésekre” kellene törekedniük, hanem tudniuk kellene, hogy mi is az a „helyes döntés”! Feltéve, hogy ezt úgy definiáljuk, hogy megegyezik azzal, amit az állam döntene akkor, ha a gyakorlatban is képes lenne mindent előírni a vállalatoknak. Vagyis logikai problémába ütközik egy szovjet típusú

[239] Soós (1975), 104.
[240] A magyar Bereit és a szovjet Havinát idézi: Bauer: 356-357.
[241] Simonovits, 1027.
[242] Soós (1986), 193., 201.; Bauer, 60-62.; Stojanović, 906.
[243] E koefficiensek tényleges értéke az a kulcsfontosságú információ, amely csak az üzemekben hozzáférhető. A népgazdasági mérlegösszefüggések viszont csak a központi szinten áttekinthetők. Bauer, 12-13.
[244] Kornai (1957), 42.; Soós (1986), 45.; Hayek (1945).
[245] Stiglitz (2001).

rendszerben a gazdasági decentralizáció: ha ugyanis az összgazdasági szempontok a meghatározóak, akkor a helyes döntést kizárólag a központból lehet látni. Ráadásul e döntésről a hírt gazdaságon kívüli módszerrel, kampánnyal kell továbbítani az egyes vállalatokhoz.[246] Így a szovjet típusú rendszer önszabályozása hosszú távon nem hatékony, hiszen a helyi információkat a központ továbbra sem ismeri tökéletesen, viszont a decentralizált vállalatoknak a központ elvárásait kellene teljesíteniük.[247]

A beruházástervezés további baja: a termelésből nem számíthatók ki normák és mutatók, hiszen nem ismétlődő akciókból áll a projekt. Romlik a központ és a vállalatok közti információáramlás. Ez a gazdaság ciklikusságához is hozzájárul. A hierarchikus tervezésnél a „tervakaszkodás" miatt a központ nem tudja féken tartani a beruházási szándékot.[248] Ennek oka az is, hogy maga a központ is a növekedésben érdekelt! Bauer leszögezi: „törvényszerűen jönnek létre túlfeszített beruházási tervek". Erre a központ kétféleképpen reagálhat: a) „fut a pénze után", vagyis ha elköltöttek valamennyi pénzt egy beruházásra, akkor azt mindenképpen megpróbálják befejezni, de ez cikluskeltő hatású; b) a központ tartja magát az eredeti volumenhez, a beruházások egy részét az eredeti ütemben folytatja, de más projekteket lassít, szüneteltet vagy halaszt. A valóság a két verzió kombinálása volt, ami országonként eltérő.[249] A b) verzióra volt példa a Szovjetunió, de Bauer itt is kimutatott ingadozást.

6.3. A beruházási ciklus Bauer-féle négy fázisa és Bródy cikluselmélete

Akárhogy is alakul a két verzió belső aránya, a beruházási tevékenység nemcsak a központ elhatározása alapján zajlik, hanem a különböző (gazdasági) szereplőktől kiinduló, eltérő törekvések eredője. Ez fontos a „beruházások terjedelmének negatív visszacsatolás révén történő szabályozása" terén is. A ciklusokban két periódus váltakozik: a beruházások gyors növekedése és a visszafogás, illetve a gyors növekedés és a lassú növekedés (csökkenés). A szovjet típusú rendszerben Bauer a negatív visszacsatolást hangsúlyozta, Soós pedig a pozitívat.

Bauer szerint a beruházási ciklus négy fázisból áll. Az elsőt „a nagyszámú beruházás egyidejű megindítása, a beruházásindítások időbeli sűrűsödése, megélénkülése jellemzi." Ez a *megélénkülés*. Nőnek az elkötelezettségek, de a volumennövekedés „még nem vezet feszültségekhez". A második fázisban folytatódik az új beruházások indítása, ami egyre több pénz kell, nemcsak az új projektek miatt, hanem mert a meglévőkről egyre több részlet derül ki. Ekkor beavatkozás kell: gyorsítják a megvalósítást, ám nő a kapacitáshiány és a nemzeti jövedelem beruházási és felhalmozási hányada. A *fellendülés* addig tart, amíg a folyamat bele nem ütközik az expanzió korlátaiba. Ekkor a politikai irányítás „benyomja a féket". A *megtorpanás* a ciklus harmadik szakaszát jelenti: a központ

---

[246] Berliner így fogalmaz: „Ha a helyes döntést úgy definiáljuk, mint azt, amit maga az állam hozna, abban az esetben, ha az állam a gyakorlatban képes lenne minden döntést meghozni minden vállalat és műhely számára, akkor ahhoz, hogy a döntés helyes legyen, két követelménynek kell teljesülnie. Először a vállalati vezetésnek törekednie kell a helyes döntés meghozatalára, másodszor pedig valamilyen módon tudnia kell, mi a helyes döntés." Berlinert idézi: Soós (1986), 50.

[247] A decentralizáció megvalósíthatatlanságát fejezi ki a gyakorlatilag Berlineréhez hasonló okfejtés, a Montias-teoréma is: „Ahhoz, hogy indirekt módszerekkel sok vállalat együttes kibocsátását a tervező szerv által helyesnek tartott értékre lehessen beállítani, pontosan annyi információ kell, mint ahhoz, hogy a vállalatokra lebontott egyedi tervutasításokkal érjük el ugyanazt a célt. Éppen ezért, ha a naturális tervfeladatok kijelölésével nem sikerült a központi tervezésnek a kibocsátást optimalizálnia, akkor az indirekt módszerekkel sem fog sikerülni." Montiast idézi: Hámori, 286.

[248] A tervakaszkodás oka: a központ az éves beruházási volumenre figyel, ami újratermeli a szétforgácsoltságot. Ha a központ állományt szabályoz, akkor a cégek a ráfordítások alátervezésével reagálnak. Bauer, 14.

[249] Zala (1967); Bauer, 15.

korlátozza az új beruházások indítását, csökken a „jóváhagyási koefficiens”. A beruházások növekedése csökken. A magyar központ korlátozó intézkedéseit 1968 után már főleg a külkereskedelmi feszültség váltja ki. Ekkor jön a negyedik fázis, a *visszaesés*. Csökken a nemzeti jövedelem beruházási és felhalmozási hányada. Ekkor a nem korlátozott beruházásokat felpörgetik. Az egyensúly javulása miatt csökken a központ „ébersége”: emelkedik a beuházások „jóváhagyási koefficiense”, indul az újabb *megélénkülés*. A ciklus kezdődhet elölről, a beruházási volumen ingadozik tovább. Soós párhuzamba állítja a szocialista ciklusokat a tőkés hullámzásokkal: a ciklushoz kell pozitív visszacsatolás is. Ezért a mozgósítást új modellbe helyezi: a szovjet típusú rendszerekben a dinamikus elemet jelentette a kampány, elkülönülve a bürokratikus és lassú központi gazdaságirányítástól.[250] Bauer fogyasztás- és külkereskedelem-szimmetrikus ingadozásról ír.[251] A külkereskedelmi korlátot Subáné vizsgálta, ciklushoz kötve: a tőkés és szocialista kereskedelemben négyéves periodicitást lát, mivel a beruházási ciklusok konjunkturális változást keltenek. A fellépő egyensúlyi zavart a központ a külkereskedelmen akarta levezetni. Subáné szerint ez a séma a 60-as évek elejétől a 70-es évek közepéig tipikus. Ekkor jelent meg a külkereskedelmi ciklus tiszta formájában, ami 1978-tól bizonytalanabbá vált.[252]

A tipikus forgalmi ciklus jellemzői a tőkés viszonylatú magyar külkereskedelemben				
	1. fázis, első év	1. fázis, második év	2. fázis, első év	2. fázis, második év
Egyenleg	romlik	romlik	javul	javul
Export	növekedési ütem csökken	növekedési ütem csökken	növekedési ütem nő	növekedési ütem nő
Import	növekedési ütem nő	bizonytalan	volumen csökken	növekedési ütem nő
Forrás: Subáné Varga, 887.				

Bródy szerint „a piac egyensúlya törékeny”. Sokáig úgy hitték: ez tervezéssel szabályozható, ám tévedtek. A beruházási döntés megvalósulása időbe telik („gesztációs periódus”). Ha túl nagy növekedés a terv, az túlkeresletet okoz. Ha az elméleti egyensúlyi növekedési ráta λ, és a növekedés sebessége s, akkor nem λ és s eltérése, hanem az eltérés integrálja, befolyásolja a termelési döntést. Tervgazdálkodásban nem a megcélzott változóról, a termelésről (x), hanem a növekedési ütemről döntenek. Tehát $\dot{s}$ a döntési változó. Az x termelési érték az idő átlagában λ rátával nő: $x_t = x_0 \cdot \exp(\lambda t + \mu D^{1/2} \sin D^{-1/2} t)$. Ez a gazdasági mozgás alapformája: növekvő trendből és rárakódó ciklusból áll. Ha a tőkeigényesség b és a gesztációs periódus hossza g, akkor $D = bg$. Ebből a ciklus hossza: $T = 2\pi\sqrt{bg}$. Tehát például a nagyberuházások ciklusa hosszabb. Ez a szocialista országok beruházási ciklusainak képlete: beruházásaik és a növekedésük ingadozásának átlagideje négy év.[253]

[250] Soós (1986), 37-45., 191-192., 251-256.; Kornai (2011), 225-227.; Bauer, 15-23.; Mong, 65.
[251] A külkereskedelem-szimmetrikus beruházások „fogyasztáspárhuzamosak”: a fogyasztás bővülése a beruházással együtt gyorsul, s csak akkor törik meg, ha a belső felhasználást korlátozzák. Soós (1988), 857-858.
[252] Subáné Varga, 879-883., 887., 895.
[253] A μ az egyensúlytól elmozdulás (%), a $D^{-1/2}$ az ingadozás frekvenciája. Bródy (1983), 114-122., 129-135., 147.

7. Szovjet folyamatok 1945 után – és hatásuk Magyarországra

A szovjet politikatörténet, az elitek mozgása és a gazdasági pálya óriási befolyást gyakorolt a kisebb kelet-európai országokra. Moszkvában 1945 után többnyire nem zajlott Kornai-féle értelemben vett reform,[254] inkább a „szabályozás tökéletesítésére" törekedtek. Ám, ami a birodalom központjában hangsúlyeltolódás volt, az a periférián éles váltást is jelenthetett. Hiába maradt Moszkvában az egypártrendszer, az állami tulajdon túlsúlya és a bürokratikus koordináció, Kelet-Európában a belső feszültségek és az önmozgások felerősítették a szovjet irányváltások „alaphullámát". 1956-ban a XX. kongresszus óvatos desztalinizációja ezért váltott ki szellemi erjedést, majd véres eseményeket Lengyel- és Magyarországon. Ez történt a peresztrojka idején is, de ekkor már a Szovjetunión belüli periférián is megállíthatatlan volt a bomlás. A 60-as évektől gyengülő szovjet gazdaság lazította a kelet-európai államok függését. Először e téren látszott: a Kreml képtelen finanszírozni eladósodó szatellitállamait, melyek így nyugati hitelezőik és kereskedelmi partnereik felé gravitáltak.[255]

A politikavezérelt átalakítás megtorpant, ha a Szovjetunió stabilitását veszélyeztette. A rendszer „a végrehajtó techno-bürokráciákat túlságosan, az ellenőrző párt- és rendőri bürokráciákat túl kevéssé" ellenőrizte, így a „liberalizáló reformkorszakokat a kontrollapparátus túltengésével jellemezhető", „politikai jégkorszakok" váltották.[256] Moszkva 1956-ban Budapesten és 1968-ban Prágában is akkor avatkozott be, amikor a párt egyeduralma került veszélybe vagy a szovjet katonai blokkhoz tartozás megkérdőjeleződött, „birodalmi ösztönöket" kiváltva.[257] A reformkurzus vagy a rendszer bomlását vitte végig (Gorbacsov), vagy de- és resztalinizáló fordulatokat tett (Hruscsov).

Az 1945 utáni szovjet történelem periodizációja				
		Külpolitika	Belpolitika/Kultúra	Gazdaság/Társadalom
1945-53		**A birodalom kialakulása**[258]	Sztálin utolsó évei	Újjáépítés
	1945-48	hidegháború, Kelet-Európa szovjetizálása, szakítás Titóval	zsdanovscsina	újjáépítés; agrárium: zveno-szisztéma vége
	1949-53	KGST; koreai háború	1949: leningrádi ügy	hadiipari alapú dinamikus növekedés[259]
1953-1964[260]		Enyhülés, krízisekkel	**Olvadás**	Dinamizáló racionalizálás[261]
	1953 tavasz	Kelet-Berlini felkelés	Berija és Malenkov uralma	a lakosság ellátás javítása, agrárreformok
	1953. VI.–1955. I.	szovjet vegyes vállalatok megszűnése	Hruscsov és Malenkov duumvirátusa	a párt erősödik a gazdaságban; szűzföldek feltörése;
	1955. II. – 1957. VI.	osztrák alapszerződés, Porkkala visszaadása, Varsói Szerződés; új birodalmi expanzió;[262] 1956 leverése; finn válságok; kubai válság; berlini fal	desztalinizáció – 1. hullám; pártellenes csoport bukása	rakétatechnológia fejlődése, ipari és mezőgazdasági átszervezések
	1957. VI. – 1962		Hruscsov egyeduralma, desztalinizáció – 2. hullám	törekvés az USA utolérésére és meghaladására, hétéves terv
	1962 – 1964. VIII.	atomcsend-egyezmény – törékeny détente (1963-69)	Hruscsov gyengülése, represszió, kísérlet a rotáció bevezetésére	szűzföldek katasztrófája; olajipar felfutása
1964-1982		Brezsnyev-doktrína	**Álreformok és pangás**	Statikus racionalizálás
	1964-1968	vita Kínával, enyhülés (Nyugattal)	konzervatív fordulat	koszigini gazdasági reformok
	1968-1978	Brezsnyev-doktrína: Prágai Tavasz leverése, détente (1969-1979); Helsinki Záróokmány;	Brezsnyev-kultusz erősödik, Helsinki emberjogi szerveződések;	1973: olajipar felfut; 1974: a falusi lakosság költözési joga; 1974: trend: stagnálás 1984-ig[263]

[254] Kornai (1993), 380-382., 407.
[255] Brezsnyev közölte (1981): forrásaik kimerültek. Ezután lépett be Magyarország az IMF-be. Mong, 181.
[256] Konrád–Szelényi, 210.
[257] Grecsko hadügyminiszter (1968): készen állunk, hogy „segítséget nyújtsunk", ha az imperialisták és az ellenforradalmárok megpróbálnák „Csehszlovákiát a szocialista országok közül kiragadni". Karner et al., 33.
[258] Zubok a szovjet birodalom terjeszkedés első időszakát 1945–1947 közé teszi. Zubok (1994), 163.
[259] Évi 3,6 százalékos növekedés. Mazat-Serrano, 6.
[260] Hruscsov-korszak alperiódus-határai: Zubkova, 68.; Utolsó korszakot több alperiódusra osztva: Naumov, 111.
[261] Kalmár ezt a rendszer átfogó szanálásának nevezi. Kalmár (2014), 87.
[262] Zubok (1994), 163. Ez a harmadik világot célozta. A birodalom Európában pozíciókat adott fel
[263] Az évi átlagos növekedés 0,93%. Mazat-Serrano, 6.

	1979-1982	afgán beavatkozás; Brezsnyev-doktrína gyengül, moszkvai olimpia bojkottja	vezetés elöregedése, a gerontológiai sokk (1982-85)	1979-es csúcs után az olajár csökken, a szovjet gabonaimport nő; államadósság emelkedik;
1982-1991		Gyengülő birodalom és széthullás	**Peresztrojka és bukás**	Gazdasági lassulás, utolsó reformok
	1982-1984	amerikai csillagháborús program (1983)	Andropov: korrupció elleni fellépés;	Andropov: gyorsítás; a hatékonyság javítása;
	1984-1985	Los Angeles-i olimpia bojkottja; Gorbacsov nyugati tárgyalásai	Csernyenko átmenetileg visszafogja a változásokat;	megalakul a Glavkoszmosz az űrtechnológia irányítására (1985)
	1985-1986	új külpolitika: osztályharc feladása; enyhülés; afgán kivonulás; leszerelésre készülés	Gorbacsov hatalomra kerülése;[264] személycserék; glasznoszty; kultúrpolitika átalakítása;	olajár a mélyben, alkoholtilalom; gyorsítás után peresztrojka; trend: zsugorodás (1985-91)[265]
	1987-1988	afganisztáni kivonulás; Brezsnyev-doktrína vége – Gorbacsov (1988)	demokratizálás gyorsítása; radikális politikai reform	felemás vállalati reform, nincs tulajdonreform; hiányjelenségek
	1989 – 1990 ősz	demokratikus átalakulás Kelet-Európában; berlini fal leomlása (1989); a hidegháború vége (máltai csúcs); német egység (1990)	szabad választás – népképviselők kongresszusa; a PB-t korlátozzák, eltörlik a párt vezető szerepét	a Központi Bizottság gazdasági részlegeit gyengítik vagy megszüntetik
	1990 ősz – 1991. III.	a vilniusi szovjet beavatkozás; balti népszavazások	Gorbacsov jobboldali fordulata; nemzetiségi konfliktusok;	Radikális gazdasági reform: 500 napos program
	1991. IV-VIII.	megszűnik a KGST és a Varsói Szerződés; szovjet csapatkivonás;	novo-ogarjevói folyamat: az önkéntes föderáció kísérlete;	hiperinfláció; hiányjelenségek fokozódása; lakossági elégedetlenség
	1991. VIII-XII.	tagköztársaságok függetlenednek; orosz-ukrán-belorusz vezetők kimondják a Szovjetunió végét	sikertelen puccs; az SZKP vége; Jelcin erősödése; Oroszország független állam	

A négy fő szakasznál keményebb és puhább periódusok váltakoztak. A brezsnyevi pangás alatt trendforduló (lassulás 1973–74-től) jött, ami gazdasági válságba fordult. Az erre reagáló peresztrojka felpuhította a birodalom szerkezetét, és összeomláshoz vezetett. E periodizációt követi több szakkönyv, de az 1982–85 közti szakaszt nem a pangáshoz, hanem a reformperiódushoz soroltam.[266]

7.1. Beruházási ciklusok: a szovjet kivétel – és egy hosszú távú trend

„A tervgazdaság beruházási ciklusainak kutatói számára mindig gondot okoz a szovjet fejlődés értelmezése: a Szovjetunió háború utáni fejlődésében ugyanis a beruházási volumen viszonylag egyenletes ütemben növekedett” – írja Bauer. Ez a központi irányításnak arra a dilemmájára vezethető vissza, amikor a tervezettnél nagyobb a beruházási elkötelezettség (6. fejezet).[267] A kisebb csatlósok a 70-es években az eladósodást választották, míg a szovjet gazdaság hullámzása sokkal kisebb maradt, sőt csökkent a beruházások kontrollja miatt. A szovjet statisztikák megbízhatatlansága miatt a változások irányát figyelve, a fordulópontokat vizsgálva, a növekedésben látszik egy hároméves ciklus. Ha a kiugró éveket nézzük, majdnem szabályos periódusokat kapunk.[268]

A gazdasági visszaesések és az elitváltások között látványos az egybeesés. Az 1951-es és 1953-as mélypontok hozzájárulhattak a sztálini gazdasági szisztéma bomlásához az 1953 utáni időszakban, tehát Sztálin halála után gazdasági okok is erősíthették az 1953–55 közti gyakori személycseréket. Ez Magyarországra is hatott.[269] Az 1957–59 közti lassulás Hruscsov egyeduralma idején adhatott muníciót az első titkárnak a „pártellenes csoporttal” való leszámolásra. Hruscsov bukásához az 1963-as gazdasági mélypont is hozzájárult, a gazdasági nehézségek miatt. Ez adott

[264] A gorbacsovi korszak periodizációjánál Archie Brown szakaszolását veszem alapul.
[265] Az évi átlagos növekedés -1,3 százalék. Mazat-Serrano, 6.
[266] Thompson, 234., 268. Proszkurin, 23.; Ponton, 63-64.; Zsuravljev et al. (1997)
[267] Bauer, 23., 398., 536.
[268] A szovjet „megtermelt nemzeti jövedelem” kategóriáját 1958-79 közt elemeztem. Bauer kiugró évei: 1958, ’60, ’64, ’67, ’70, ’73, ’76, ’78. Bauer, 378-381. Ha a lokális minimumokat, azaz az egy főre eső gazdasági növekedés (GDP) mélypontjait nézzük egy másik statisztikában, akkor a 40 éves sornak szintén 3 éves a periodicitása, de nagyobb szórással. A 40 éves adatsor mélypontjai: 1951, ’53, ’57, ’59, ’63, ’67, ’69, ’72, ’75, ’77, ’79, ’84, ’87, ’91. Mazat–Serrano, 6.; A húszéves sor (Bauer) átlagos periódusideje: 2,86 év. Szórása: ±0,6 év. A 40 éves sorozat átlag periódusideje 3,08 év, szórása: ±1,045.
[269] Az inflációt is kalkulálva, 1952-ben és 1954-ben Magyarországon is visszaesés volt. Germuska (2012), 76.

lendületet a koszigini reformoknak, amelyek 1965–67 közt jártak „csúcsra”, majd az 1967-es és az 1969-es lassulás (és a Prágai Tavasz leverése) impulzust adott a reformellenes erőknek. A kutatók a trendváltást a szovjet gazdaságban 1974-től mutatják ki, amit hét éven belül 4 mélypont (1972, 1975, 1977, 1979) is illusztrál. Az 1950–73 közötti 3,6%-os évi átlagos bővülés ekkor 0,93%-ra zsugorodik.

Ezután a birodalom bukása következett: 1985–91 között a növekedés negatív: (-1,35%) – ezt 1984, 1987 és 1991 mélypontja mutatta. A 40 éves adatsorban a kevésbé szabályos 3 éves hullámzás látszik az egy főre eső GDP-adatokból is. Hruscsov és Malenkov hatalomra kerülését, Hruscsov egyeduralmát, illetve Brezsnyev előrelépését is válság előzte meg. (Ezek Magyarországra direkt módon az 50-es években hatottak.) A ciklus és a trendszerű lassulás 1974–84 közt a rendszer átfogó reformját tette szükségessé. Mivel a peresztrojka hibás volt, az egész birodalom összeomlása is felgyorsult.[270] A szovjet statisztikák 1950–84 közt folyamatos növekedést mutattak. Ám a hivatalos adatok és a kutatók számításai eltérőek.[271] A gazdaságot lassuló trend jellemezte az 50-es évektől. Ez Acemoglut igazolja: a diktatórikus rendszer az adott technológia kifutásával elveszti versenyelőnyét.

Gazdasági mutatók a Szovjetunióban (1928-1990)[272] *Átlagos évi növekedési ráták (%)*							
	1928-40	*1940-50*	*1950-60*	*1960-70*	*1970-80*	*1980-85*	*1986-90*
GNP	5,8	2,2	5,2	4,9	2,5	1,8	1,3
Egy főre eső GNP	3,6	3,0	3,3	3,6	1,6	0,9	0,4
Teljes termelékenységi tényező	1,7	2	0,4	0,5	-1,2	-1,0	-
Fogyasztás	3,5	3,3	5,2	5,2	3,4	1,9	2,2
Egy főre eső fogyasztás	1,4	2,5	3,3	3,9	2,5	1,0	1,3

Az USA-ban a beruházások 1949-től emelkedtek. Moszkva még e versenyben is lemaradt.[273] Az adatokat torzítja az önkényes árrendszer s az, hogy az árrendszer nem érzékeli a minőségváltozást.[274]

A szovjet növekedés hivatalos és alternatív becslései Kornai szerint[275]							
	1961-1970	*1971-1980*	*1981-1985*	*1986*	*1987*	*1988*	*1989*
NNT hivatalos	6,9	5,0	3,2	2,3	1,6	4,4	2,4
GNP (hivatalos)	7,6	5,5	3,7	3,3	2,9	5,5	3,0
GNP (alternatív)	4,9	2,6	1,9	4,0	1,3	1,5	-

A szovjet gazdaság extenzíven nőtt, de ennek feltételei a 70-es évekre kimerültek: a munkaerő és a tőke is lassabban bővült. A termelékenység szerényen nőtt, és a technológia terén kezdett lemaradni Moszkva. Az egységnyi inputra jutó termelés, vagyis a teljes termelékenységi tényező[276] 1928–40 között évi 1,7%-kal, 1940–50 között 2%-kal nőtt, majd csökkenni kezdett, végül pedig negatív lett. Ekkor látta be a politika, hogy megújulás kell – Bajbakov tervbizottsági elnök 1981-ben beszélt a termelékenység javításáról: fontos a „munkásoknak nyújtott vállalati szolgáltatások javítása”. Ő ekkor jó viszonyban volt a KB agrártitkárával, Gorbacsovval.[277] Augusztinovics hasonlóan írja le a magyar

[270] Mazat–Serrano, 6.
[271] 1937-60 között a nemzeti jövedelem nem 4,47, hanem csak 2,1%-os évi növekedést mutatott. Ehrlich, 81.
[272] Millar, 429.
[273] Az amerikai vállalati beruházások 1949-59 között a GNP 9,1%-át tették ki. 1959-69 között: 9,8%, 1969-74 között: 10,5 százalék, s az első olajválság után sem zuhantak: 10,3 százalék. Simai, 1466.
[274] Kornai (1993), 221-224.
[275] NNT: nettó nemzeti termelés = Nettó output = „nemzeti jövedelem”. A becsléseket a Világbank készítette. Az alternatív becslések forrása a CIA 1989-es kiadványa. Kornai (1993), 221-223.
[276] Tfp: total factor productivity – ez mutatja a technikai fejlettséget is.
[277] Bajbakov, 1414.; Gorbacsov, 202.

helyzetet is: a szolgáltatások termelékenységnövekedése egy darabig lépést tartott az ipar bővülésével, de az infrastruktúra hiányosságait egy idő után már nem lehetett ellensúlyozni. Az anyagi termelés erőltetése beleütközött a nem anyagi szektorok elégtelenségébe.[278]

7.2. Sztálin uralmának utolsó korszaka és a magyar elitcserére gyakorolt szovjet hatás

A II. világháború alatt és közvetlenül utána voltak a legtöbben szovjet kényszermunkatáborban, nem av30-as években. Ám a halálozás nem érte el az 1937/38-ast.[279] Az 1921-es „lenini" Politbüró rendes tagjait (Kamenyev, Kresztyinszkij, Trockij) 1940-ig megölette Sztálin. Az első „sztálini generáció" az 1926-os Politbüróban tűnt fel. A tíz tag közül hatan végezték erőszakos halállal. Az első sztálini generációból csak a behódolók maradtak életben: Molotov (96 évet élt), Vorosilov (88), Kaganovics (97), Mikojan (83) és Kalinyin (71). A hatalmon lévők rettegtek, de a sztálini nemzedékek halálozási rátája csökkenő: a '34-es Politbüróban 42%-os.[280] Az 1930-as évek terrorja Krausz szerint értelmiségváltást jelentett.[281] Amint a sztálini elit kialakult, a csere lassult. A diktátor 1952-ben nagy létszámú pártelnökséget hozatott létre, de a régi tagok a tisztogatás újabb hullámától féltek. Sztálin halála után csökkentették a pártvezetőség létszámát.[282] 1945 után, Sztálin életében a Politbüró tagjai közül egyet végeztek ki: Ny. Voznyeszenszkijt, az Állami Tervbizottság elnökét a „leningrádi ügyben" (1950). Ez a zsdanovisták elleni, Malenkov irányította (de Sztálin sugalmazta) fellépés csúcspontja volt. Az erőszakos halálozás 8%-ra esett 1939–52 közt a legfelső pártvezetésben.[283]

Az 1945–53 közti korszak szovjet belpolitikai eseményei közül a „zsidó orvosok perét" szokták kiemelni. Pedig ekkor három leszámolás-sorozat zajlott, melyek össze is függtek. Közvetlenül a háború után az „aviacionnoje gyelo" került napirendre, amely a hadsereg egyes vezetőit is sújtotta. Minden más 1945 utáni megtorlásnál mélyebb, rendszerszintű okokra vezethető vissza a harmadik akció, a „leningrádi ügy". Ennek háttere a kormányzati és pártirányítás, illetve az ideológia és a szakértelem küzdelme – az, hogy miként lehet hatékonyan kormányozni a szovjet gazdasági szisztémát. Erre Sztálin sem tudta a választ, ezért hagyta a zsdanovista frakciót (a leningrádiakat) és Malenkovot egymással vitatkozni. A vita Zsdanov híveinek bukásával és kivégzésével végződött.

Közvetlenül az 1945 utáni években Magyarországnak nem volt kitüntetett szerepe régióján belül. Ám, „mint a Szovjetunióval határos ország, a szovjet katonai–biztonsági zóna részévé vált", így Moszkva érdeke volt, hogy olyan, iránta „barátságos magatartást tanúsító kormányzat létesüljön, amelynek tagjai személy szerint is elfogadhatóak" számára. Schöpflinhez hasonlóan Baráth is kiemeli: 1944–45-ben „tabula rasa" jött létre, vagyis a korábbi magyar politikai elit elvesztette hatalmát. Így „az új magyar hatalmi szervek, az ideiglenes törvényhozás és kormány a közvetlen szovjet beleszólás és ellenőrzés körülményei között jöttek létre és működtek" 1944 végétől. Érdekérvényesítéséhez Moszkva „nemzetközi jogi szempontból legitim eszközökkel" rendelkezett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság révén: „a szovjetek katonai-politikai jelenlétükkel támogatták a kommunistáknak politikai ellenfeleik kiszorítására irányuló törekvéseit", ebben Vorosilov SZEB-elnöknek kulcsszerepe volt.[284]

---

[278] Augusztinovics (1981).
[279] 1921-54 között ellenforradalmi tevékenység miatt 3,8 millió személyt ítéltek el, 643 ezret halálra. 2,37 millió főt táborokba és börtönökbe zártak, 765 ezret száműztek és kitelepítettek ki. A „börtönöknek, táboroknak és telepeknek" 1939-ben 2,6 millió lakója volt. 1950-ben volt a legtöbb elítélt (2,56 millió). Rogovin, 139-143.
[280] Vorosilov feleségét is fenyegette a letartóztatás. Béládi–Krausz, 216.; Krausz (1999), 228., 251., 259.
[281] Krausz (1999), 266.
[282] Shoemaker, 64.; Krausz (1999), 266-267.
[283] Az 1952-es Politbüróból Hruscsov és Malenkov öleti meg Beriját. Az erőszakos halálozás így 4 százalékos.
[284] Baráth (2010), 89-91.

A moszkvai döntéselőkészítés részleteibe enged bepillantást egy 1944 végi dokumentum, amelyben Dekanozov helyettes külügyi népbiztos tájékoztatást kért V. N. Merkulovtól, a szovjet Állambiztonsági Népbiztosság vezetőjétől, hogy „rendelkeznek-e Önök adatokkal a következő magyar politikusokról: Gyöngyösi János, Erdei Ferenc. Vásáry István, Nagy Imre, Takács Ferenc, Gábor József, Valentiny Ágoston, Molnár Erik, Kossa István, Karácsonyi Ferenc." Vagyis többnyire az Ideiglenes Kormány leendő minisztereinek háttérellenőrzését, „átvilágítását" kezdeményezte Dekanozov.[285]

Moszkva regionális politikájában 1947–48-at tekinti Baráth választóvonalnak, amikor Magyarország a szovjet „külső birodalomba" került be. Ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy a világ „két táborra szakadt". Ez Zsdanov ideológiai tétele volt a Kominform 1947-es szervezésekor. A jugoszlávok ekkor még lelkesen együttműködtek Zsdanovval, de nem akarták teljesíteni Sztálin parancsait, amikor a balkáni föderációról volt szó 1948-ban. A közvetlen szovjet utasítások „zónájából" való kilépést csak egy egységes és intakt elit hajthatta végre, s 1948 volt az utolsó olyan év, amikor erre reális esély volt. Finnország (konszenzusosan) és Jugoszlávia (ideológiailag) egységes elitjei ezt az esélyt megragadták, országaik kiszabadultak a „szovjet külső birodalomból" Zsdanov halálának évében.[286] Magyarországnak ez nem sikerült, Baráth szerint 1949–53 közt egyesek hazánkat a Szovjetunió gyarmatának tekintik, míg Borhi „leninista kliens államnak" nevezi az országot. Csingiz Ajtmatov a kelet-európai kisállamok függőségét „politikai hűbérességnek" nevezte.[287]

A magyar egységes elit hiányát és a belső ellenségkeresést bizonyítja Rákosi Mátyásnak, a kommunista párt vezetőjeként az 1947-es választások utáni magyar kormányalakításról szóló levele, amelyet a szovjet kormánynak küldött 1947. október 2-án. Ebben szó esik a szociáldemokratákkal folytatott heves sajtóvitáról, a kisgazdapárton belüli kommunista befolyásról. Így amikor a kisgazdák Politikai Bizottsága nem akart jelölni baloldaliakat a négy miniszteri posztra, elérték, mégiscsak Dinnyés legyen a miniszterelnök, Ortutay a vallás- és közoktatési miniszter, Nyárádi a pénzügyminiszter és Szabó Árpád a földművelésügyi miniszter. Rákosi megjegyezte levele vége felé: „Némi jártasságra tettünk szert a parlamenti demokrácia adta lehetőségek kihasználásában, s azt reméljük, hogy mint a legnagyobb, legegységesebb és világos céllal rendelkező párt, meg fogjuk tudni védeni politikai irányvonalunkat, miközben más pártoknál fejetlenség és bizonytalanság uralkodik. Bizonyára lesznek olyan helyzetek, amikor nem fogjuk tudni szigorúan betartani a formális demokrácia szabályait."[288] Ebből látszik, hogy a Magyar Kommunista Párt esetében szó sincs a konszenzusos elitekre leginkább jellemző tulajdonságról, a játékszabályok betartásáról.

Az 1949-es a leningrádi ügy a Malenkov–Berija-páros túlzott erősödéséhez vezetett a Szovjetunión belül. Sztálin ekkor hívta vissza Moszkvába Hruscsovot egyfajta ellensúlyként, hogy másodszor is legyen itt pártvezető. Hruscsov Ukrajnában kiszolgálta Sztálint, s együttműködött a belügyi egységeket ott vezető Ivan Szerov tábornokkal, aki azonban főnökének, Berijának írt arról, hogy Hruscsovval kell vitáznia a túl kemény fellépés miatt.[289] (Szerov később Hruscsov híve lett.)

Sztálin utolsó 3 évében zajlott a koreai háború, amely a kelet-európai gazdaságok és a szovjet költségvetés szerkezetét[290] is eltorzította. Európában hidegháborús határvonalak rajzolódtak ki. A

---

[285] V. G. Dekanozov átirata V. N. Merkulovnak, Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága vezetőjének. In: Vida, 57.

[286] Erről lásd részletesebben: Szegő (2017c). Külső birodalomról beszél: Baráth (2010), 95.

[287] Baráth (2010), 94-96.

[288] Rákosi Mátyás levele a szovjet kormánynak a választások utáni magyar kormányalakításról. Budapest, 1947. október 2. In: Vida, 292-296.

[289] Shapoval, 21., 23., 27.; Volhíniáról és Kelet-Galíciáról van szó. Magocsi, 642.

[290] A katonai kiadások költsévetés kevesebb, mint egyötödéről (18,6 százalék 1950-ben) majdnem egynegyedére nőttek (23,9 százalék, 1952). Közben a traktorok gyártása csökkent. Nove (1990a), 312.

KGST megalakítása korlátozta a csatlósok szuverenitását. Jugoszlávia kizárása a Kominformból a hadiipar felfutását eredményezte, s a magyar–jugoszláv határon a feszültség szinte háborús szintre fokozódott. A szovjet blokk államainak vezetői és Sztálin között ekkoriban alá-fölérendeltségi viszony volt. Az ellenőrzés a „szovjet képviselőkön keresztül az élet minden szférájára kiterjedt", így az 50-es évek elején szovjet tanácsadók működtek a magyar gazdasági-társadalmi élet összes területén.[291]

2017-ben egy a keresztény egyházak elitváltásait vizsgáló kutatásom során összeállítást készítettem a hazai elitváltásokról 1943–49 közt. Ebben Schöpflin és Baráth kutatásaival összhangban arra jutottam, hogy a német megszállás, a sikertelen Horthy-féle kiugrás és a nyilas hatalomátvétel után „tabula rasa" keletkezett a „régi" magyar elitben, tehát nemcsak Sztálin és Molotov[292] járult hozzá a két háború közti elit lecseréléséhez, hanem már 1944 márciusától elkezdődött a folyamat. A Horthy-kori elitből a két legnagyobb keresztény egyház tartotta magát a legtovább intakt formában, 1948–49-ig a katolikus és református püspökök majdnem mindegyike megőrizte a tisztségét.

A magyar elit átalakulása 1943–1949 között[293]

Tisztség	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
államfő	Horthy Miklós	Horthy / Szálasi F. / Dálnoki Miklós Béla	Szálasi Ferenc / Dálnoki Miklós Béla	Tildy Zoltán	Tildy Zoltán	Tildy Z. / Szakasits Árpád	Szakasits Árpád
kormányfő	Kállay Miklós	Kállay / Sztójay / Szálasi / Dálnoki Miklós Béla	Dálnoki Miklós Béla / Tildy Zoltán	Tildy Zoltán / Nagy Ferenc	Nagy Ferenc / Dinnyés Lajos	Dinnyés Lajos / Dobi István	Dobi István
parlament elnöke	-	Zsedényi Béla	Zsedényi Béla / Nagy Ferenc	Nagy Ferenc / Varga Béla	Varga Béla / Szabó Árpád / Nagy Imre	Nagy Imre	Nagy Imre / Olt Károly
belügyminiszter	Keresztes-Fischer Ferenc	Keresztes-Fischer / Jaross Andor/ Bonczos Miklós / Schell Péter / Vajna G. / Erdei Ferenc /Nagy Imre	Vajna Gábor / Nagy Imre / Rajk László	Rajk László	Rajk László	Rajk László / Kádár János	Kádár János
külügyminiszter	Kállay Miklós / Ghyczy Jenő	Ghyczy / Sztójay Döme / Hennyey Gusztáv / Kemény G. / Gyöngyösi J.	Kemény Gábor / Gyöngyösi János	Gyöngyösi János	Gyöngyösi J. / Mihályfi Ernő / Molnár Erik	Molnár Erik / Rajk László	Rajk László / Kállai Gyula
igazságügyi miniszter	Radocsay László	Radocsay / Antal István / Vladár Gábor / Budinszky / Valentiny	Budinszky László / Valentiny Ágoston / Ries István	Ries István	Ries István	Ries István	Ries István
Kúria elnöke	Töreky Géza	Töreky Géza / Szemák Jenő	Szemák Jenő / Kerekess István	Kerekess István	Kerekess István	Kerekess István	Kerekess I. / Somogyi Ö.
koronaügyész / legfőbb áll.ügyész	Timkó Zoltán	Timkó Zoltán / Mendelényi L.	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos Józsfe	Domokos József
honvédelmi miniszter	Nagy Vilmos / Csatay Lajos	Csatay Lajos / Beregfy Károly / Vörös János	Beregfy Károly / Vörös János/ Tombor Jenő	Tombor J. / Nagy Ferenc / Bartha A.	Bartha Albert /Veres Péter	Veres Péter / Dinnyés L./ Farkas M	Farkas Mihály
vezérkari főnök	Szombathelyi Ferenc	Szombathelyi F. / Vörös János/ Beregfy Károly	Vörös János	Vörös János	-	Sólyom László	Sólyom László
Budapest főpolgármestere	Homonnay Tivadar	Homonnay T. / Keledy Tibor / Mohay Gyula	Mohay Gyula / Vas Zoltán / Szakasits Árpád	Szakasits Árpád	Szakasits Árpád	Szakasits Á. / Köböl József	Köböl József
Budapest rendőrkapitánya	Éliássy Sándor	Éliássy /Petrányi György / Kovács Nagy Pál / Sédey	Sédey Gyula / Sólyom László	Sólyom László / Münnich	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc	Münnich / Ratulovszky János
pénzügyminiszter	Reményi-Schneller Lajos	Reményi-Schneller L. / Vásáry István	Reményi-Schneller / Vásáry István / Oltványi	Gordon Ferenc / Rácz Jenő	Rácz Jenő / Nyárádi Miklós	Nyárádi Miklós / Gerő Ernő	Gerő Ernő / Kossa István

[291] Baráth (2010), 96.; Baráth (2017);

[292] Molotov később úgy emlékezett vissza, hogy 1944 végén ő hozta létre az Ideiglenes Magyar Kormányt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés is „közvetlen szovjet beleszólás és ellenőrzés mellett jött létre". Baráth (2014), 37.

[293] A politikusok színe pártjukat jelzi (lásd: Jelmagyarázat). 1944 decemberétől 1945 elejéig a nyilas kormányzat és az ideiglenes nemzeti kormány egyidejűleg működött. A táblázat (más jelöléssel) publikálva: Szegő (2017a).

			Imre / Gordon F.				
földművelésügyi miniszter	Bánffy Dániel	Bánffy Dániel / Jurcsek Béla / Pálffy Fidél / Nagy Imre	Pálffy Fidél / Nagy Imre / Kovács Béla	Kovács B. / Dobi István / Bárányos Károly	Bárányos Károly / Szabó Árpád	Szabó Á. / Dobi István/ Csala I.	Csala István / Erdei Ferenc
MNB elnöke	Baranyai Lipót / Pósch Gyula	Pósch Gyula/ Temesváry László	Oltványi Imre / Kárász Artúr / Oltványi Imre	Oltványi I. / Csejkey Ernő[294]	Csejkey Ernő	Csejkey Ernő	Csejkey Ernő / Jeszenszky F.
Gazdasági Főtanács	-	-	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Vas Zoltán
Országos Tervhivatal	-	-			Vajda Imre	Vajda Imre	Vajda Imre / Vas Zoltán
MTA elnöke	Habsburg József fhg.	Habsburg József fhg.	Kornis Gyula / Moór Gyula	Moór Gyula / Kodály Z.	Kodály Zoltán	Kodály Zoltán	Kodály Z. / Rusznyák István
vallás- és közoktatásügyi / népművelési miniszter	Szinyei Merse Jenő	Szinyei Merse J. / Antal István / Rakovszky Iván / Rajniss F. / Teleki Géza	Rajniss Ferenc / Szálasi Ferenc / Teleki Géza / Keresztury Dezső	Keresztury Dezső	Keresztury Dezső (lemondva) / Ortutay Gyula	Ortutay Gyula	Ortutay Gyula
Írószövetség elnöke	-	-	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor
Zeneakadémia igazgatója	Dohnányi Ernő / Zathureczky	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede
Operaház igazgatója	Márkus László	Márkus László / Lukács Miklós / Sámy Zoltán	Székely Mihály – Nádasdy Kálmán – Komáromy Pál	Székely – Nádasdy – Komáromy / Tóth A.	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár
Pázmány Péter Tudományegyetem rektorai	Bakay Lajos / Mauritz Béla	Mauritz Béla / Aisleitner József	Aisleitner J. / Frigyesi József / Moór Gyula	Moór Gy. / Ádám Lajos	Frigyesi József / Német Gy.	Német Gyula	Német Gyula / Vadász Elemér
esztergomi érsek	Serédi Jusztinián	Serédi Jusztinián	Serédi J./ Mindszenty J.	Mindszenty József	Mindszenty József	Mindszenty József	Mindszenty József
kalocsai érsek	Grősz József	Grősz József	Grősz József	Grősz J.	Grősz J.	Grősz J.	Grősz József
egri érsek	Szmrecsányi L. / Czapik	Czapik Gyula	Czapik Gyula	Czapik Gyula	Czapik Gyula	Czapik Gyula	Czapik Gyula
veszprémi kat. püspök	Czapik Gyula	Mindszenty József	Mindszenty József	Bánáss László	Bánáss László	Bánáss László	Bánáss L. / Badalik B.
győri püspök	Apor Vilmos	Apor Vilmos	Apor Vilmos	Papp K.	Papp K.	Papp K.	Papp Kálmán
sz.fehérvári kat. p.	Shvoy Lajos	Shvoy Lajos	Shvoy Lajos	Shvoy L.	Shvoy L.	Shvoy L.	Shvoy Lajos
csanádi kat. püspök	Glattfelder.	Hamvas Endre	Hamvas Endre	Hamvas E.	Hamvas E.	Hamvas E.	Hamvas E.
váci kat. püspök	Pétery József	Pétery József	Pétery József	Pétery J.	Pétery J.	Pétery J.	Pétery József
pécsi kat. püspök	Virág Ferenc	Virág Ferenc	Virág Ferenc	Virág F.	Virág F.	Virág F.	Virág Ferenc
szombathelyi kat. p.	Grősz József	Kovács Sándor	Kovács Sándor	Kovács S.	Kovács S.	Kovács S.	Kovács S.
hajdúdorogi gkat. p.	Dudás Miklós	Dudás Miklós	Dudás Miklós	Dudás M.	Dudás M.	Dudás M.	Dudás M.
tiszáninneni ref. p.	Enyedy A.	Enyedy Andor	Enyedy Andor	Enyedy A.	Enyedy A.	Enyedy A.	Enyedy A.
tiszántúli ref. püspök	Révész Imre	Révész Imre	Révész Imre	Révész Imre	Révész Imre	Révész Imre	Révész Imre / /Péter János
dunántúli ref. p.	Győri Elemér	Győri Elemér	Győri Elemér	Győri E.	Győri E.	Győri E.	Győri Elemér
dunamelléki ref. püspök	Ravasz László	Ravasz László	Ravasz László	Ravasz László	Ravasz László	Ravasz L. / Bereczky	Bereczky Albert
bányai ev. püspök	Raffay Sándor	Raffay Sándor	Raffay Sándor / Ordass Lajos	Ordass Lajos	Ordass Lajos	Ordass Lajos	Ordass Lajos
tiszai ev. püspök	Turóczy Zoltán	Turóczy Zoltán	Turóczy Zoltán	Turóczy Zoltán	Turóczy Zoltán	Turóczy Z. / Vető L.	Vető Lajos
dunáninneni ev. p.	Kardos Gyula	Kuthy Dezső	Kuthy Dezső	Kuthy D.	Kuthy D.	Szabó J.	Szabó József
dunántúli ev. p.	Kapi Béla	Kapi Béla	Kapi Béla	Kapi Béla	Kapi Béla	Turóczy Z.	Turóczy Z.

JELMAGYARÁZAT:
ZÖLD: nyilasok, szélsőjobboldaliak, „imrédysták" vagy nácibarátok 1944-45-ben
PIROS: kommunisták vagy hozzájuk lojális, illetve baloldali szociáldemokraták
SÁRGA: kisgazda és más polgári párthoz, irányzathoz tartozók, jobboldali szociáldemokraták, nem kommunistabarát parasztpártiak
LILA: kommunistabarát és baloldali kisgazdák, parasztpártiak, a kiépülő pártállammal 1948/49-től együttműködő egyházi vezetők
TÜRKIZ: Horthy-kori vezető (bíró, miniszter, püspök, rendtartományi főnök; klinikaigazgató, dékán), 1944-ben nácikkal szemben álló
Baloldali „kétszínűek": kriptokommunisták – más pártban tevékenykedő titkos MKP-tagok (Erdei Ferenc, Ortutay Gyula).
Jobboldali „kétszínűek": Vörös János nácibarát tábornokként lett vezérkari főnök 1944-ben, de később a kiugrást támogatta. Reményi-Schneller Lajos a Horthy-kor végének pénzügyminisztere, de aktív nácibarát politikus a nyilas kormányzatban is.
Egyházi „kétszínű": Bereczky Albert kisgazda parlamenti képviselő, de később a kommunistákhoz közeledett.
SZÜRKÉK: főpapok börtönbe vetve vagy hivataluk gyakorlásában korlátozva
SZÍNTELENEK: besorolásukhoz kevés az információ vagy ellentmondásos, illetve kollektíven látták el feladatukat. (Például: Operaház.)

[294] 1946-ban Jeszenszky Ferencet nevezték ki vezérigazgatónak. Fehérvári Kis Újság, 1946. augusztus 2., 3.

A táblázatból látszik: a Horthy-kori elit 1943-ig őrizte a pozícióit. 1944-ben megkezdődött a nyilas és – az év végén, az ország keleti felében – a kommunista elit hatalomra jutása. Ám a kommunista befolyásszerzés folyamata átmenetileg megfordult (erre Rainer hívja fel a figyelmet[295]). 1945–46-ban a kisgazda elit fontos pozíciókat birtokolt, bár a belügyben és az igazságszolgáltatásban már 1945-ben kulcspozíciókban (belügyminiszter, igazságügyi miniszter, Budapest rendőrkapitánya) jelentek meg a kommunista, kriptokommunista és baloldali szociáldemokrata funkcionáriusok.[296] A kommunista hatalomátvétel csak 1947–48-ban történt meg, s utolsóként az egyházakat érte el a kikényszerített elitcsere (1948–49). Az evangélikus egyház e tekintetben a legrosszabb helyzetben volt: hívei között sok szlovák és német volt, akiket kitelepítések és lakosságcserék érintettek, egyházi elitjük ezért a másik két nagy keresztény egyházhoz képest korábban szembesült a kényszerintézkedésekkel.[297])

7.3. A Hruscsov-éra (1953–1964)

„Sztálin halála alkalmából az egész város kivonult a Hősök terére. Akárcsak a május elsejei felvonuláson, a Sztálin fasori fák tele voltak aggatva hangszórókkal. Persze most nem előre rögzített üdvrivalgást harsogtak, hanem ugyanazt a klasszikus gyászindulót játszották újra és újra és újra" – így emlékezett az 1953-as gyászra a gimnazista Gróf András. Ezt már Amerikában, 56-os emigránsként, az Intel cég vezetőjeként – Andy Grove-ként – tette.[298] A fasori menetelés közben még azon töprengett, „vajon megváltoznak-e most a dolgok?". „Az újságok semmire sem engedtek következtetni. Rövid időtartamokra mindig előretoltak egy-egy korábban ismeretlen orosz politikust, ám ezek csakhamar egytől egyig süllyesztőbe kerültek" – összegezte a szovjet hatalmi harcot.

Gróf számára 1953–56 közt áttekinthetetlen volt Sztálin utódjainak küzdelme a hatalomért. Pedig ekkor dőlt el: tartalmilag ugyanaz a rendszer marad, de enyhébb formában. E változás Hruscsov nevéhez kötődött, mégsem csak formai változásokat hozott. A váltásnak az új generációk számára lett megéléstörténeti jelentősége: a magánszféra nagyobb fokú tiszteletben tartása, a represszió formáinak enyhülése, a csúcsvezetésen belül megszűnő erőszak. Hruscsov fő politikai ellenfelével, Malenkovval nem úgy számolt le, hogy azt bebörtönözték, kivégezték volna. Ez Hruscsov leváltásáról is elmondható, ami a politikai kultúra változását jelzi – s amit maga is érdemnek tartott. A történelmi emlékezetben leginkább a desztalinizáció élharcosaként maradt meg, de a 2000-es években orosz történészek (Naumov, Barszukov) kimutatták: Hruscsov is represszíót alkalmazott. A rehabilitáció uralma végén leállt. Az 1956–87 között szovjetellenes agitáció miatt elítéltek 41,5%-át 1957/58-ban marasztalták el.[299] A magyar forradalommal és a Szovjetunión belüli megmozdulásokkal véresen leszámolt, ezt Tbiliszi (1956) és Novocserkasszk (1962) is mutatta.

7.3.1. Desztalinizáció és a magyar '56 leverése

Hruscsov Sztálin legbelsőbb köréhez csatlakozott a diktátor halála előtti utolsó években, de Malenkov számított kijelölt utódnak.[300] Sztálin 1953-as halálakor tehát Malenkov – Berija javaslatára – lett a

[295] Rainer (1998).
[296] Más kérdés, hogy a közigazgatás alsóbb szintjein egyre csökkent a kisgazda befolyás. Gyarmati, 70-71.
[297] Az evangélikus egyház fellépett a híveiért, így a represszió is előbb érte el ezt az elitcsoportot. Tóth (2008).
[298] Grove, 173.
[299] Naumov, 111.; Elkner, 144.
[300] Heller-Nyekrics, II. 420.

kormányfő, ő viszont Beriját a belügy és állambiztonság élére jelölte. Így a második sztálini generáció két vezetője hatalma csúcsára érkezett (első duumvirátus). A KB Elnökség és Elnöki Iroda helyett jött létre az SZKP KB tízfős elnöksége, a Prezídium. Malenkov és Berija mellett tag lett Molotov, Vorosilov, Kaganovics (első sztálini generáció). A második sztálini generáció tagjai közül bejutott Mikojan, Hruscsov, Bulganyin. A formálódó harmadik nemzedék pályáját Malenkovék megtörték, az 1952-es kongresszuson bekerült 16 tagból csak Szaburov és Pervuhin maradt az 1953-as elnökségben.

1953. március 14-én Malenkov lemondott a KB-titkárságról. Ekkor a kormányfői poszt volt magasabb rangúnak számított. A párt Titkársága tagja lett Hruscsov és Szuszlov. Ez nem jelentett döntő befolyást, de Hruscsov vált a pártvezetés fő tényezőjévé. 1953 elején úgy tűnt, hogy a magát reformerként „újrapozícionáló" Berija teljhatalomra tör. Ekkor rendelték a magyar pártvezetést Moszkvába, és Malenkov kormányfősége mintájára szemelték ki Nagy Imrét csúcsvezetőnek. Rákosi megtarthatta pártvezéri tisztségét, de akkor Nagy újsütetű miniszterelnöksége látszott erősebbnek. A találkozón Berija erélyesen támadta Rákosit. Ám Hruscsov az 1953-as berlini felkelést használta fel a keletnémet reformokat támogató Berija megbuktatására, Malenkovval és Molotovval fogott össze Berija ellen, aki júliusban letartóztattak.[301] Ez egész Kelet-Európában elbizonytalanította a reformot. Megint Moszkvába hívták a magyar vezetést, és Hruscsov kiemelte: Berija „leleplezéséhez sokban hozzájárult az a magatartása, ahogy a magyar kérdés tárgyalásánál viselkedett". Rákosi próbálta kihasználni a helyzetet, és megváltoztatni a korábbi döntéseket, de ez ekkor még nem sikerült neki.[302]

Közben a szovjet belügy számos vezetőjét letartóztatták, a leningrádi ügyet felülvizsgálták. Ez gyengítette Malenkovot, ami Rákosit pedig erősítette itthon, mivel Nagy Malenkovhoz kötődött.[303] 1953 szeptemberében Hruscsov formálisan is az SZKP KB első titkára lett (Hruscsov és Malenkov duumvirátusa). Malenkov engedékenyebb a parasztok felé. A háztájit támogatva a magánszektort erősítette, ami a valódi reform felé mutatott, ellentétben a hruscsovi extenzív fejlesztéssel.[304] Ezzel összhangban Magyarországon Nagy Imre adómentes haszonbérlettel állt elő, amit 25 holdig lehetett igénybe venni, illetve enyhítettek a magánkisipar és magánkiskereskedelem szabályain.[305]

1953-ban négyezer szovjet politikai foglyot engedtek szabadon, Magyarországon pedig Nagy Imre amnesztiára készült. Ám még mindig milliók rekedtek szovjet táborokban, ami lázadásokhoz vezetett. Ezeket leverték, de a GULAG szabályait enyhítették. A törvénytelenségek lelepleződése átszervezést váltott ki. 1954-ben belügyre és az államvédelemre (KGB) választották szét a belügyi vezetést. Mindkét szervtől megvonták az ügyészi jogkört. Ekkor sikerült először az államvédelmet technikai végrehajtóvá lefokozni. A KGB élére Szerovot, Hruscsov ukrajnai ismerősét nevezték ki. Itthon pedig Nagy Imre hozta létre a Legfőbb Ügyészséget.[306]

Malenkov pozíciói 1954 tavaszán meginogtak. Ekkor Molotov és Hruscsov fogott össze ellene, 1955 februárjában váltották le. Nagy Imre első bukása ezzel is összefügg: sorsát egy 1955. januári moszkvai tanácskozás pecsételte meg, amit Rákosi javasolt. Ekkor az SZKP vezetése Nagyot támadta, de Hruscsov nem leváltást akart, csak önkritikát. Nagy áprilisi leváltása előtt, a magyar párt történetében először, Szuszlov szovjet KB-titkár jelenlétében készítette elő a KV „jobboldali elhajlásról" szóló határozatát.[307] Baráth írja: „A Szovjetunióhoz való »igazodás« szükségessége Sztálin

[301] Gyarmati, 329-330.; Krausz-Szilágyi, 181-182., 186.; Naumov, 97-98.; Heller-Nyekrics, II. 425.; Paxton, 119.
[302] Rainer (1999), 10.
[303] Medvegyev, 90-93.; Vronskaya, 359.; Rainer (1994), 162.; Nagy Imrét megnyugtatta Malenkov 1953. augusztusi beszéde a korrekciós intézkedések folytatásáról. Rainer (1999), 17-18.
[304] Malenkov jelentette be az agráradó megfelezését. Krausz-Szilágyi, 184., 187.; Heller-Nyekrics, II. 426-429.
[305] Rainer (1999), 23., 27.
[306] Heller-Nyekrics, II. 424-428.; Medvegyev, 92-94.; Naumov, 98.; Rainer (1999), 17.
[307] Hasanli, 208.; Rainer (2016b), 103-104.

halála után nem szűnt meg, és a függőség is csupán annyiban enyhült, hogy ettől kezdve nem a diktátor akarata, hanem a kollektív vezetés elvét valló szovjet pártelnökség (egymással is harcoló) tagjainak szándékai alakították a magyarországi eseményeket."[308] Ezt illusztrálja, hogy Hruscsov Malenkovot az ortodoxia védelmezőjeként buktatta el.[309] Mintha ismerte volna Kornai teóriáját: a piaci koordináció inkoherens az állami tulajdonnal.

A kulturális életben 1953–55 enyhülésnek számít. Ám az óvatos és visszalépésekkel tarkított szovjet „olvadás" Magyarországon radikálisabb lett. 1953-ban az írószövetség csoportot küldött ki a falusi helyzetet tanulmányozására. Erdei Ferenc igazságügyi miniszter arra kérte az írókat: szépítés nélkül tárják az állami vezetés elé benyomásaikat. A „falukutatók" 1953 októberében mondták el döbbenetes tapasztalataikat a tsz-szervezés törvénytelenségeiről, kulákok és középparasztok megalázásáról. Kuczka Péter kritikus hangvételű *Nyírségi Naplój*a az Irodalmi Újságban jelent meg. Az „olvadás" itthon mély (és friss) sebeket szakított fel, s az Írószövetségben tartott 1953-as ankéton Sándor András azt követelte, hogy „csaknem minden funkcionáriust le kell váltani".[310]

A szovjet vezetés nem láthatta előre, milyen folyamatokat indít be a desztalinizáció Kelet-Európában. A szovjet csúcselit belső logikája alapján jártak el a klánharcokban, amelyek a szinte feudalisztikus – szenior-vazallusi – uralmi viszonyokat jellemezték a pártvezetésen belül. Ilyen viszony volt Sztálin idején Kaganovics és Hruscsov, Hruscsov idején Kuusinen és Andropov, Brezsnyev alatt Kulakov és Gorbacsov, illetve Andropov és Gorbacsov között.[311] Ez a klánharcokkal vegyített desztalinizáció, a Sztálin örökségével való leszámolás 1953 óta zajlott a szovjet vezetésben, bár sokan 1956-tól, az SZKP XX. kongresszusától számítják, amikor a bűnöket Sztálinra és Berijára hárították. Hruscsov eszközt kapott ezzel arra, hogy eltávolítsa a hatalomból ellenfeleit (Malenkov, Kaganovics, Molotov, Vorosilov). Hruscsov visszaemlékezéseiben torzította a kongresszus előtti eseményeket. Ma már tudjuk: nem egyedül ő akarta a desztalinizációt a vezetésben. Malenkov, Bulganyin, Pervuhin és Szaburov is a küldöttek tájékoztatását akarta a sztálini bűnökről. Ezt Molotov, Vorosilov és Kaganovics ellenezte.[312] Hruscsov Malenkovot – hamisan – Molotovék közé sorolta.

Az 1956 eleji XX. kongresszuson szakítottak a harmadik világháborúra készülés dogmájával. Helyette a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élését hirdették meg. Hruscsov csak a törvénytelenségek egy részét tárta fel a kongresszus előtti beszédében. Ám ebből más-más következtetést vontak le a Szovjetunióban, a csatlósállamokban és Nyugaton. Grúziában márciusban Sztálin halálának harmadik évfordulójára emlékeztek. A tüntetők el akarták foglalni a pártközpontot. A grúz pártvezér csapatokat kért Moszkvától, akik több mint száz embert öltek meg. Emiatt oldhatták fel részlegesen a Hruscsov-beszéd titkosságát, s küldték el a helyi pártbizottságoknak. Ezt sokan félreértették, több demokráciát akartak – ám hiába. Pártfegyelmit kaptak, a titkos beszédet nem értelmezhették önállóan. 1956 júniusában KB-határozat született a személyi kultuszról, ami visszalépés volt a titkos beszédhez képest, korlátozva a sztálinizmus kritikáját.[313]

A desztalinizáció Lengyel- és Magyarországon a helyi vezetés kritikájával és nemzeti függetlenségi törekvésekkel kapcsolódott össze. A csatlósállamokban sokkal súlyosabb helyzet alakult ki, mint a Szovjetunióban. A hirtelen megélénkülő közéletet a magyar pártaktívák összehívása és az 1955-ben alapított Petőfi Kör feléledése jelezte. 1956. március 23-án egy pártaktíván például a 27

[308] Baráth az első Nagy Imre-kormány idején szovjet „kézi vezérlésről" ír. Baráth (2014), 139.
[309] Tompson (1997), 139., ill. Tompson (2000), 139.
[310] Rainer (1999), 29-30.
[311] Medvegyev, 30.; Mansala, 71.; Farrar–Zemtsov (1989).
[312] Medvegyev, 109-111., Baráth (2006), 177., 182-183.; Taubman, 279., Naumov, 100.
[313] Krausz-Szilágyi, 191.; Hosking, 336-337.; Medvegyev, 119., 123.; Naumov, 107.

éves Litván György felállt és a jegyzőkönyv szerint ezt mondta: „A nép és a tagság nem bízik Rákosi Mátyás elvtársban sem. (…) Komoly önbírálat szükséges, és a pártvezetőségben egyes vezetőknél személyi cserét kell végrehajtani.” (Mindez úgy terjedt el, hogy Rákosi lemondását követelte.)[314]

Közben a lengyel események is eszkalálódtak. Poznanban véres leszámolásba torkollott a munkások 1956. júniusi tüntetése.[315] A magyarországi helyzet tarthatatlanságát a szovjet vezetés már 1956 nyarán észlelte: direkt beavatkozással Rákosi Mátyást távozásra bírták a párt éléről. Kádár Mikojantól olyan beavatkozást kért, ami „ezúttal jól üt ki”. Ám Rákosi utódja nem reformer lett, hanem Gerő Ernő. Ekkor tűnt fel újra a PB-ben Kádár, aki börtönben ült egy ideig Rákosi alatt, de aki Rajk-perbeli szerepe miatt zsarolható volt.[316] E váltáskor bukkannak fel azok a politikusok is, akik később a Kádár-korban futnak be karriert. Nyers Rezső is ekkor lesz miniszter.[317] A személyi váltás semmit sem old meg: a magyar és lengyel útkereső/nemzeti kommunisták erősödése nyilvánvaló. A XX. kongresszus által felgyorsított folyamat révén Varsóban Gomulka hatalomra jutott, amit utólag szentesített a moszkvai vezetés,[318] de Magyarország közben forradalmasodni kezdett.

Az 1956 októberében kitört magyar forradalom a többpártrendszer és a semlegesség felé vette az irányt. Ez a szovjet birodalmi érdekkel ellentétes volt, ezért a katonai akció mellett döntött Moszkva: kétszer avatkozott be katonailag Magyarországon. Előbb október 23-ról 24-ére virradóra.[319] (Az erről szóló döntés vitatott.[320]) 1956. október 31-én Magyarország ki akart lépni a Varsói Szerződésből, s a forradalom a környező országokban is lakossági reakciókat váltott ki.[321] Moszkva nem akart dominóeffektust: november 2-án megszerezte Tito jóváhagyását a katonai beavatkozáshoz (Tito ekkor ajánlotta Hruscsov figyelmébe első embernek Kádárt) és Kína is támogatta az akciót.

Az USA nem tekintette tényezőnek Magyarországot 1956-ig: egyetlen rezidense volt mindössze a CIA-nak Magyarországon az 50-es években. Bécsi részlegénél egyetlen magyarul beszélő munkatárs sem volt, és a CIA nem folytatott az évtized első felében semmilyen tevékenységet Magyarországgal kapcsolatban, mivel „értékelésében az ország a legalacsonyabb fontossági besorolást kapta Közép- és Kelet-Európa szovjet csatlós államai közül”.[322] Ez döntő különbség Finnország és Magyarország geopolitikai helyzetében. Helsinkiben ugyanis nem bíztak az amerikaiak – erre Kennedy elnök kapcsán rámutatok majd –, de legalább önálló tényezőként számoltak vele.

Ami a szovjet és a magyar elitet illeti, hatást gyakorolt rájuk az 1956-os magyar forradalom. A budapesti szovjet nagykövetségen két későbbi KGB-elnök is aktív volt ekkor. Andropov nagykövet 1967–82 közt állt a KGB élén, majd pártfőtitkár lett. Karrierjén lendíthetett pesti tevékenysége, hisz 1957-ben a szovjet pártközpont osztályvezetője lett. Új helyére 1959-ben magával vitte pesti protezsáltját, a követség ’56-os harmadtitkárát, Krjucskovot is. Ő is utóbb a KGB élén állt.[323]

---

[314] Murányi, 251-256.; Marinov (2009).
[315] Paczkowski, 202-203.
[316] Baráth (2014), 176.; Huszár (2003), I. 270-271., 276., 280.
[317] 1956 nyarán a belügyes Földes László a KV-be jutott be, ő a Kádár-korban belügyminiszter-helyettes. Kállai Gyulát 1951-ben tartóztatták le, 1965–67 közt kormányfő. Az 50-es években letartóztatott Marosán György 1956 júliusában újra bekerül a felsővezetésbe. Államminiszter a Kádár-korban, 1962-től „belső emigrációba” vonul. 1956 júliusában Fock Jenő a KV póttagja, ő a Kádár-korban lesz miniszterelnök. A kádári reformok másik szimbolikus alakja, Nyers Rezső 1956 júliusában lesz kormánytag, élelmiszeripari miniszterként. Szegő (2011a).
[318] 1956. október 13-án megválasztották Gomulkát, október 19-én érkezett Varsóba Hruscsov és három másik szovjet csúcsvezető, de csak október 23-án hozták nyilvánosságra Gomulka hatalomra kerülését. Szegő (2016a).
[319] Zubok (2007), 117.; Varga L., 48.
[320] Nem biztos, hogy Gerő Ernő kérte csapatok bevetését, Moszkva maga is dönthetett. Rainer (1999), 247-249.
[321] Varga L., 61.; Watson, 258.
[322] Geza Katona volt a CIA egyetlen munkatársa Magyarországon 1952 és 1957 között. Gati (2006), 14-15.
[323] Rainer (1993). Krjucskov 1991-ben a Gorbacsov elleni puccs egyik résztvevője volt.

Andropov ’56-ban bizalmas viszonyba került Kádárral: „mentora” lett (Rainer). Mansala, finn exnagykövet Kádárral való 1988-as találkozását felidézve írja: „Andropovot egyetlen személyes barátjaként említette az általa ismert szovjet vezetők sorában. Kádár szerint Brezsnyev egyetlen érdeme az volt, hogy Andropovot már korán beemelték a moszkvai pártvezetés belső köreibe”, s a 68-as magyar reform is „legalábbis részben Jurij Andropovnak köszönhető”.[324] Az ’56-os forradalom tartós eredménye nem az, hogy új embereket juttatott hatalomra, hanem *az eliten belüli szelekció volt.* (Lásd 10. fejezet: fokozott személycsere 1956/57-ben.) Korábban félreszorított, de a hatalom belső körébe már bekerült emberek jutottak magasabbra. A későbbi reformerek közül ’56 nyarán lett KV-póttag Fock Jenő és miniszter Nyers Rezső. A bürokraták közül KV-póttag lett Németh Károly.[325]

1956 leverése Észak-Európában is fokozta a feszültséget. Finnország azonnal reagált, és Kekkonen, az új elnök pályamódosítást hajtott végre. Ekkortól számítja Halmesvirta a belső finlandizáció kezdetét, ami az elitmozgás felgyorsulásával is járt kutatásaim szerint (10. fejezet). Az északi térségben még Norvégiával is vitázott Moszkva a magyar ’56 miatt. Mikojantól tudjuk: ekkor levélben megfenyegették Oslót: ha sokat akadékoskodnak, „letörlik őket a föld színéről”, s ez a vita befejezésére „már jó ötletnek bizonyult” a szovjet politikus szerint.[326]

Hruscsov mindeközben letörte a szovjet miniszteriális elitet, állami hatóságokat szervezett át vagy szüntetett meg, s a területi párttitkárok javára módosította az erőviszonyokat. A Prezídium több tagja ellenezte az átszervezéseket. A későbbi „pártellenes csoport” irányítói Molotov, Kaganovics és Malenkov voltak, akik az első titkár leváltását tervezték. A Prezídium ülésén többségbe kerültek, de Hruscsovnak sikerült Zsukov segítségével a KB-t összehívnia. Ez utóbbi már az ő győzelmét hozta. Molotovot, Malenkovot, Kaganovicsot és Sepilovot kizárták az elnökségből. Bulganyin kormányfő ’58-ban bukott meg. Az új gyakorlat szerint őt sem fenyegette fizikai megtorlás: bankigazgató lett.[327]

Az 1957. júniusi KB-plénum új elnökséget választott Hruscsov híveiből, köztük Zsukovból. Ám hiába segítette ő és Szerov Hruscsovot: 1957/58-ban megbuktak. Zsukov utódja Malinovszkij lett, Hruscsov utóbb megbánta ezt.[328] Veszélyesek voltak Szerov utódai is: Seljepin (1958–61) és Szemicsasztnij (1961–67) a KGB élén: részt vettek a Hruscsov elleni puccsban. Seljepin a KGB-ben új érát kezdett: a megtisztulást a sztálini örökségtől. A pártkontrollt erősítették a KGB-nél.[329] 1960-ban a szövetségi belügyminisztériumot törölték el. A decentralizáció a területi párttitkárok hatalmát fokozta, de káoszba fulladt. Hruscsov az elitharcban hibázott: híveit is lecserélte, de felkészítette őket a bukásra, a pártvezetők meghirdetett rotációjával időt adott nekik az ellenakció szervezésére.

7.3.2. Gazdasági átalakítás, DIP és a „szovjet feudalizmus” felszámolásának kezdete

A szovjet tervgazdaság bürokratizmusát már 1960-ban felismerték. Hugyenko reformot vezetett be a szovhozokban. Egyéni érdekeltségű csoportokkal megsokszorozták a termelékenységet, a zveno-

[324] Mansala, 71. Mindezt más forrásból nehéz ellenőrizni: 1965-ben Kádár Brezsnyevnek felhozta a magyar reformok ügyét. „Brezsnyev nem vitatkozott, habár konkrét válaszokat nem adott.” Baráth (2004b), 55.
[325] 1956 júliusában KV-tag lett: Matusek Tivadar, Molnár Ernő, Földes László, Hazai Jenő, Horváth Imre, Kádár János, Kállai Gyula, Marosán György, Mező Imre. Póttag lett: Fock Jenő, Hajdu József, Horváth János, Kukucska János, Németh Károly, Rudas Ernő. A PB tagjai és póttagjai július 18-án: Apró Antal, Ács Lajos, Gerő Ernő, Hegedüs András, Hidas István, Kádár János, Kiss Károly, Kovács István, Marosán György, Mekis József, Révai József, Szalai Béla, Bata István, Gáspár Sándor, Piros László, Rónai Sándor. „Pártegységgel a szocialista demokráciáért.” Szabad Nép, 1956. július 19., 1.
[326] Szegő (2013a), 110.
[327] Tompson (1997), 174-179., 182-184.; Medvegyev, 146-149.; Titov, 13-14.; Rainer (1994). 162.; Barsukov, 59.
[328] Malinovszkij nem ellenezte Hruscsov leváltását. Krausz-Szilágyi, 200.; Hasanli, 210.; Medvegyev, 156-158.
[329] Hosking, 333.; Elkner, 144-146.

rendszert idézve. Ám a kísérletet betiltották, Hugyenkót sikkasztás miatt elítélték. Közben jóléti intézkedések születtek: a nyugdíjakat 81%-kal emelték. Bevezették a minimálbért, szociális intézkedéseket tettek. 1964-ben bért emeltek, kolhoztagok is kaptak a nyugdíjat.[330] Sokakat megtéveszt Hruscsovval kapcsolatban az, hogy 1962-ben jelent meg Liberman cikke a Pravdában. A közgazdaságtan reformpárti professzora azt javasolta, hogy a vállalati tevékenység értékelésének fő kritériuma a jövedelmezőség legyen, a dolgozók és a vállalatok anyagi ösztönzése erősödjön, a vállalatok önállósága növekedjen. Nyugaton ekkor a szovjet rendszer megváltozását remélték. Ám a javaslat Hruscsov alatt nagyrészt papíron maradt. Csak két textilcégnél vezették be az önelszámolást (ez valójában a költséghatékonyságra törekvést jelentette). Viszont a koszigini reformok 1965-től Libermanra vezethetők vissza. Koszigin kiterjesztette a kísérletet. Ám e változtatások sem valós piaci folyamatokat indítottak be, s végül ezek az átalakítások is leálltak a 70-es évek elejére.[331]

Csaba szerint a „szovjet rendszerben a tulajdon mindenkié és senkié volt", a „hűbériséget megelőző formációkat" idézve. A szpáhi-birtokhoz és az azt kezelő török tisztekhez hasonlítja a szovjet állami tulajdont és kezelőit. Vagyis nem tulajdonról, hanem használati jogról van szó, mely „sem időben, sem más feltételeiben", nem volt lehatárolva, amit „külön eljárási formák mellőzésével, az elöljáró szuverén döntésével meg lehetett vonni". Ez a tagolatlan tulajdoni elrendezés (a hozraszcsot, az önelszámolás tagolatlanabb volt a nyugat-európai hűbériség jogi eljárásainál) szinte ösztönzött a pazarlásra és a rablógazdálkodásra. Csaba a „nómenklatúra tulajdonáról" is ír: a jogosítványok instabilak, elhatárolásuk hiányos, így gátja lett „az innovációnak és az endogén növekedési tényezőknek". A rendszer így reménytelenül idejétmúlt volt, és Brezsnyev idején csak az mentette meg, hogy 120 milliárd dollárnyi nyereséghez jutott az olajárrobbanások járadékaként.[332]

Az életszínvonal emelése Hruscsov és Malenkov duumvirátusa (1953–55) alatt vált fontossá, de már 1947-ben, a pártprogram kidolgozására alakult, Zsdanov vezette bizottság javaslataként is felmerült ez. Az új program elkészítéséről 1939-ben döntöttek, de a háború félbeszakította a munkát. Az 1947-es tervezet a családoknak kiutalt lakásokról és a személyautók elosztásáról is szólt. (Ezek a '61-es programba kerülnek majd bele.)[333] 1958 végén a szovjet KB elfogadta a hétéves terv téziseit. 1959 januárjában a XXI. rendkívüli pártkongresszus jóvá is hagyta a tervet. Ekkor mondták ki: a Szovjetunióban véglegesen győzelmet aratott a szocializmus, s a „szocialista építés kommunista építésbe nőtt át". E kongresszus az európai szovjet típusú rendszerek kínai mintájú „nagy ugrását" készítette elő, de előírta a nyugati gazdasági kapcsolatok bővítését is.[334] Ezt egy 1982-es statisztika szerint a Szovjetunión kívül Magyarország teljesítette a legjobban.[335] Már a 60-as évek elején is erősödtek e kapcsolatok: a francia és a finn viszonylat a magyar behozatalban nagyobb arányú volt 1961-ben, mint 1938-ban. Ez is mutatja: Helsinki 1945 után Kelet és Nyugat között egyfajta közvetítőcsatornaként funkcionált, s a finn import ekkor a jugoszlávval, bolgárral, belgával, hollanddal vetekedett.[336] Ez a közvetítőszerep tovább erősödött a későbbi évtizedekben: 1978-as adatok szerint Finnország kötött Európa legtöbb országával szabadkereskedelmi megállapodást.[337]

A kínai „nagy ugrás" idején elfogadott szovjet hétéves terv szerint az ipar teljesítményét 80 százalékkal akarták növelni. A beruházási javak termelését fokozták volna jobban (88%), a fogyasztási

---

[330] Heller-Nyekrics, II., 498-499.; Krausz-Szilágyi, 194.; Bakos-B. Fülöp, 231.
[331] Krausz-Szilágyi, 208., 212.; Heller-Nyekrics, II. 486.
[332] Csaba (1994), 40-41., 45.
[333] Titov, 8-9., 22., 1. lj.; Kalmár (2014), 187.
[334] Dolmányos (1971), 454.; Kalmár (2014), 183.
[335] A nyugati kereskedelemben a legnagyobb arányt hazánk érte el 1982-re (36,4%). Kaposi Z. (2001), 87.
[336] A görög, a svéd, a norvég és a belga behozatali arány nagyjából változatlan maradt. Radó, 296.
[337] Malmberg, 10.

cikkek termelése ettől elmaradt volna (65–70%).[338] A valóság is ezt támasztotta alá: Hruscsov idején is jobban bővült az „A”, mint a „B szektor”. Ám a tényleges arány torzabb lett: az ipar megkétszerezte termelését 1963 elejére, ám az agrárium évekig jelentősen elmaradt a tervtől: 10%-os bővülést mutatott, a tervezett hetvennel szemben.[339] 1963-ban annyira katasztrofális volt a gabonatermés, hogy 1964 januárjában Moszkva egymillió tonna búzát vásárolt az USA-tól. A kínai nagy ugrás és a szovjet hétéves terv erőltetett növekedése Magyarországon is hatott: ekkor ment végbe a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és ismételt hadipari és ipari fejlesztések kezdődtek.[340]

Az 1961-es szovjet pártkongresszus pártprogramja két tényezőre koncentrált: a kommunista társadalom felépítésére és a gazdasági fejlődésre. Hruscsov a szövegbe beleíratta: a Szovjetunió képes túlszárnyalni az USA-t a fajlagos termelésben. A program legismertebb jelszava ez: „dognaty i peregnaty” (DIP: utolérni és megelőzni). A békés egymás mellett élést is hangsúlyozták: Hruscsov úgy győzött volna a kapitalizmus fölött, hogy magasabb rendű gazdasági–társadalmi fejlődést mutat fel. Molotov forradalomellenesnek és revizionistának nevezte ezt, mire Hruscsov kizáratta őt a pártból. A kommunizmus felépítését két fázisban vázolták: 1961–70 közt az USA termelését akarták meghaladni, a jólétet emelve. 1971–80 közt a kommunizmus anyagi és technikai alapjait rakták volna le, s elérték volna a kommunista ideált, a javak szükségletek szerinti elosztását.[341]

Varga Zsuzsanna szerint az utópisztikus célokkal szemben a reálgazdaság más képet mutatott. A feszültségek kikényszerítették a váltást: 1962 őszén megindult a szovjet reformvita, ami az 1965-ben elhatározott gazdaságirányítási reformhoz vezetett. Ez volt a Koszigin-reform, de az NDK-ban az „Új Gazdasági Rendszer” 1963-ban lépett életbe, Csehszlovákiában 1965-ben döntöttek a gazdasági reformról. Magyarországon a reform nemcsak az általános rendszerproblémákkal függött össze, hanem az 1962–64-es iparszervezeti átalakítás kudarcával is. Ekkor 840-re csökkentették az iparcégek számát. A magyar pozicionális gazdaság elit vizsgálatánál kitérek majd erre, és hosszú távú, a nagyvállalatokat erősítő hatására. Ez nem hozott hatékonyságjavulást, ezért készítették elő a 60-as évek reformját, visszanyúlva az ’57-es szakbizottság reformmunkájához.[342]

Hruscsov a gazdasági ésszerűséget alárendelte politikai törekvéseinek. A gazdaságirányítás korrekciójáról volt szó, nem a rendszer alapvető reformjáról. Ám őt nemcsak Kornai „szocialista” rendszertipológiája alapján ítélhetjük meg. A Szovjetunióban nem kelet-közép-európai intézmények működtek. A feudális (röghöz kötés) vagy ókori (GULAG: rabszolgatartás) viszonyok lazítása Hruscsov alatt kezdődött: a munkások szabad munkahely-változtatását 1956-ban engedélyezték, szabadultak a kényszermunka-táborok lakói is. Brezsnyev a falusi lakosság szabad költözését engedte 1972-ben. Sztálin örökségét évtizedek alatt számolták fel, s a modernizáció a Szovjetunióban nem ugyanarról a szintről indult, mint Közép-Kelet-Európában. (A szovjet elit „feudális”, rendi jellegű viszonyai az oligarchia vastörvényével is magyarázhatók, így ezeket az elitharcoknál tárgyalom később.)

7.3.3. Hruscsov bukása – az elit önvédelmi reakciója

Hruscsov számos hibát vétett egyeduralomra jutása után. A legfőbb: nem konszolidálta hatalmát. A stabil kormányzat kialakítása helyett állandó személycseréket hajtott végre, és legközelebbi híveit is maga ellen fordította. Hiába volt „puhább” Sztálinnál, nem maradhatott hatalmon annyi ideig, mint

[338] Wren-Stults, 504.; Dolmányos (1971), 454.
[339] Dolmányos (1971), 455.; Krausz-Szilágyi, 210.
[340] „Több mint fél évtized után 1959-ben első ízben” bővült a haditechnikai termelés. Germuska (2014a), 293.
[341] Titov, 9-12.
[342] Varga (2004), 100-102.

elődje. Nem változtatta meg a rendszer alapvető jellemzőit sem: diktatúrát kormányzott. Hiába írta felül a XXII. kongresszus a proletárdiktatúrát és szorította háttérbe ezt az össznépi állam fogalmával,[343] Hruscsov rendszere nem különbözött a hatalmi struktúrákat tekintve Sztálin államától.

Hruscsov folyamatosan zaklatta a saját elitjét, de közben időt adott nekik a felkészülésre és az ellenállásra. Példa erre a káderek előre kijelölt rotációja, ami elégedetlenséget keltett.[344] Sztálin mérnöki precizitású volt a csúcselit lemészárlásában: minél régebbi bolsevik volt valaki, annál kevesebb esélye volt a túlélésre, és minél alázatosabban szolgálta ki Sztálint, annál több esélye volt a hatalmon maradásra. Ám Hruscsovnál nem látszik ilyen stratégia: azokat is eltávolította a hatalomból, akik segítettek neki (Szerov, Zsukov). Másokat büszkeségükben sértett meg (Brezsnyev, Sepilov). A technokratákat pedig az irracionális döntések dühítették (Pervuhin, Szaburov, Koszigin).

Hruscsov hívei nem képeztek igazi hatalmi csoportot, de az elitet fenyegette veje, Adzsubej a külpolitikában, Liszenko pedig a tudományban. Protezsáltjai mégis részt vettek megbuktatásában (Sepilov, Brezsnyev, Seleszt). 1961-ben szembesült vele: a masszív represszióról lemondva alig tudja irányítani a pártot. 1962-től csökkent a népszerűsége. A ’61-es kongresszus programja nem valósult meg, sőt 1962-ben a háború óta az első élelmiszer-áremelésre és kvázi-bércsökkentésre került sor. Ez nyugtalanságot okozott: Novocserkasszkban sortűzzel, harckocsikkal támadtak a demonstrálókra.[345]

1963 júniusában Brezsnyev KB-titkár lett. Hruscsov Brezsnyevet elidegenítette magától azzal, hogy a KB-titkárság miatt az államfői posztról távoznia kellett. Pedig Brezsnyev nem látszatpozíciót kapott: a hadiipar is hozzá került, és így jutott közel későbbi puccsista társaihoz.[346] Az 1964-es puccsal leváltották, nyugdíjba küldték. Az első titkár Brezsnyev, a kormányfő Koszigin lett. Leváltották Hruscsov emberét, Poljakovot, a KB agrártitkárát. Utódja Fjodor Kulakov, a sztavropoli terület első titkára, aki Gorbacsov mentoraként szakított a hruscsovi agrárpolitikával és a Liszenko-iskolával.[347]

A Hruscsov–Brezsnyev-váltás felhívta a figyelmet a szatellitállamok és Moszkva viszonyának változására. Kádár ekkor óvatos, de érzékelhetően távolságtartó véleményt fogalmazott meg nyilvánosan az új moszkvai vezetésről. A szovjet nagykövetnek pedig kifejtette: Hruscsov leváltása máshogy hat Magyarországon, mint Moszkvában. Ezzel a centrum–periféria kérdéskörére irányította rá a figyelmet, bár a nyugati sajtó a moszkvai állásponttól eltérő magyar hangvételt emelte ki. Brezsnyev és Kádár viszonya feszült volt ezután. Kádár megtartotta pozícióját, ám Moszkva „a nyitás politikájának valóra váltásában” korlátozni akarta.[348]

Ez a külpolitikai nyitás egy kényszerpálya elejét is jelezte, amit Mong és Földes is 1956/57 tájára tesz.[349] Az eladósodásról van szó. Tudjuk: a szovjet szatellitállamok beruházási ciklusokat generálnak, illetve a beruházási dilemmát nem szovjet mintára kezelték, nem a szigorú kontroll mellett döntöttek. Ehelyett a beruházásokat erőltették, ami időről időre akadályba ütközött. A forrásokat 1956 előtt a fogyasztás kárára teremtették elő, 1956 után az „útkarbantartó” (Rainer) kádári politika azonban a belső fogyasztást szinte dogmatikusan „védte”. Így a beruházások egyre inkább a külső forrásoktól függtek. Ez volt a „külkereskedelem-szimmetrikus” beruházási ciklusok

---

[343] Titov, 15.
[344] Krausz-Szilágyi, 196.
[345] Titov, 17., 21.; Krausz-Szilágyi, 210.; Hruscsov, Sz., 17-18., 33., 95., 208.
[346] Podgornijról, Seljepinről, Szemicsasztnijről van szó. Hruscsov, Sz., 43., 44-45. 49.; Krausz-Szilágyi, 209., 211.
[347] Hruscsov, Sz., 50-51., 58-61.; Krausz-Szilágyi, 211-212.
[348] Huszár (2003), 2. kötet, 190., 196.
[349] Az IMF-nél az első magyar tapogatózások jugioszláv közvetítéssel, 1957 februárjában történtek. Mong, 56. Az IMF-tagság 1963-64-ben is felmerült. Földes György szerint „1957 és 1973 között – részben a beruhzási ciklusok következtében a gazdaságpolitikát folyamatosan végigkísérte a fizetésimérleg-hiány”. Földes, 14.

oka,[350] s ezzel függött össze a nyugati eladósodás is. Ez a Nyugattal fenntartott kapcsolatok javítására, egyfajta nyitásra is kényszerítette Magyarországot, amin nem változtatott a Hruscsov–Brezsnyev-váltás sem. Kádárnak a brezsnyevi vezetéstől való kezdeti távolságtartását különös fényben tünteti fel az, hogy a Szovjetunió a 60-as évek elején nem tudta a magyar eladósodást kompenzálni, nem tudta teljesíteni a magyar többletbehozatali igényeket.[351] A tőkés külkereskedelemtől való magyar függést Moszkva így nem volt képes teljes mértékben kikapcsolni.[352] Ez a világrendszer-elmélettel is összefüggő jelenség mutatja: a szovjet szatellitállamok – Moszkva nyomása, a tervgazdasági és KGST-kényszerek nélkül – a Nyugat felé gravitáltak volna.

7.4. Megújítási kísérletek és pangás Brezsnyev idején (1964–1982)

A Brezsnyev-éra elején csillapodtak az erőltetett ipari és agrárfejlesztések. Lenyugodott a folyamatos elitváltás is. A koszigini „álreformokkal" racionalizálták a rendszert és a ciklusgerjesztő intézkedéseket visszafogták. Az 1965/66-os átalakítást 1970-re fékezték le. Ám már így is volt annyi hatása, hogy a szovjet történelemben először Brezsnyev alatt nőtt a fogyasztási cikkek termelési aránya – tehát nem Hruscsov idején! A hatékonyságjavítás átfogóbb reformot igényelt volna, ám ez politikai falba ütközött, így következett be a 70-es évek pangása – erről kapta nevét a korszak is.

A kiegyensúlyozott növekedés szempontjából Koszigin gazdaságpolitikája hatékonyabb volt Hruscsovénál – a nyereségérdekeltség kiterjesztése, a tudományos alapú tervezés meghonosítása és más intézkedések valamelyest racionalizálták a gazdaság működését. 1966 elején 46 iparvállalatra terjesztették ki az új irányítási rendszert. A cégek közvetlenül szerződhettek a megrendelőkkel, szabadon állapodhattak meg a minőségben, választékban és árban. Ez megfelelt a libermani reformoknak, a központi utasítások nélküli alkunak, de a tervutasítás nem szűnt meg.[353] A fontos agrártermékekre 1967-ben továbbra is kötelező mutatókat írtak elő, de engedélyezték a szovhozok és kolhozok melléküzemeit, s erősödött a magánszféra az agráriumban.[354]

Észtország a reform kísérleti laboratóriuma volt: 1955–67 között helyi irányítás alá került szinte a teljes ipara, s helyben rendelkeztek a nyereségről is. Később 25–30%-ra nőtt újra a központi irányítású iparcégek aránya. 1969-re az észt ipar 96%-ában új munkásösztönzőket vezettek be. 1964-ben minden észt kolhoztag pénzt kapott (elsőként az országban). A cégek nagyobb önállósága hosszú távon a rendszer megváltoztatása felé mutatott. Ám 1970-ben indult az ellenreform. Birman, az új gazdaságirányítás egyik kidolgozója szerint az intézkedések nem igazolták a reményeket. Tévedett: kedvező folyamatok indultak a 60-as évek második felében, az utolsó dinamikus szovjet szakaszban. Ám ez a politikát nem érdekelte, hisz az autoriter rendszerek a fejlődéstől féltik a hatalmukat.[355]

A magyar reform ennek megfelelően már 1964-ben is nagyon óvatosan indult, figyelembe véve a szűkre szabott ideológiai-politikai kereteket. Nagy Tamás, a reformtitkárság vezetője szerint a

---

[350] Ezzel a 6. fejezetben foglalkoztam, Bauer, Soós és Subáné Varga Judit munkái alapján.
[351] Földes, 28.
[352] A tőkés országoknak való magyar devizatartozás 7 milliárd devizaforint volt 1965 nyarán, 15 százalékkal több, mint a teljes konvertibilis export. Ez a második ötéves terv során a tőkés adósság megháromszorozódását jelentette (1960-ban még 2,2 milliárd volt a tartozás). Földes, 39-40.
[353] Az új mechanizmus 1967-ben a cégek 15%-ára terjedt ki. 1970-ben 49-ből 41 ezer cég, a szovhozok fele önelszámolással dolgozott. 1967-ben 390 szovhoz és állami agrárcég tért át erre. 168 Észtországban működött. Az egész országban 1975-ben vezették be ezt. Krausz-Szilágyi, 215-17.; Ofer (é. n.); Szegő (2013b), 80. 194. lj.
[354] A magántermelők rszesedése 1975-ben részesedése a vetésterületből 3% volt, de ők adták a burgonya 59, a zöldség, a tojás, a hús és a tej 31–39%-át. Krausz-Szilágyi, 217., 223., 232.
[355] Szegő (2013b), 80. 194. lj.; Krausz-Szilágyi, 222.; Acemoglu-Robinson, 219-220.

KB gazdasági titkára, Nyers Rezső közölte: a pártvezetés szerint „semmi olyan javaslatot nem szabad előterjeszteni, ami munkanélküliséget eredményezhet". A szövetkezeti szektor kivételével nem lehet önigazgatási javaslatokat előterjeszteni. S végül: a szervezeti rendszerhez nem szabad hozzányúlni.[356] A magyar reform – amit a „nagy ugrás" és a szovjet hétéves terv utánzásának egyensúlybontó hatása indokolt[357] – hosszabb ideig tartott, mint a koszigini álreform, de a 70-es évek elején ezt is igyekeztek visszafordítani. (Így azonban hosszabb távon még inkább az eladósodás pályájára lépett az ország.)

Az 1970-es években az Usztyinov nevével fémjelzett szovjet katonai-ipari komplexumot az ország védelmi képességei kezdték aggasztani, és a fegyverkezést fejlesztését erőltették. Ez a gazdasági racionalitást háttérbe szorította. A Szovjetunió a 70-es években nemzeti jövedelmének óriási hányadát fordította rakétafejlesztésre.[358] Az ellenreform az 1968-as prágai beavatkozástól volt érzékelhető. Ezután hiúsul meg a KGST átalakítása, amelyre magyar és lengyel javaslatok is születtek. A Hruscsov idején a kínai-szovjet vitát kihasználó, függetlenedő románok régóta ellenezték az átalakítást, Kelet-Berlin sem volt érdekelt a reformban, a szovjet álláspont pedig sokáig hezitáló volt. Végül 1969/70-ben a szovjetek is a „szocialista közös piac" magyar elgondolása ellen foglaltak állást, eldöntve a vitát. Ezután Magyarországon is az ellenreform kerekedett felül.[359]

Moszkva az 1973-as olajválságot kihasználva a Nyugattal közvetlen kapcsolatba lépett, fontos nyersanyagbeszállítóvá vált. Az NSZK ekkor kezdte átvenni az európai gazdaság motorjának szerepét. A finn külkereskedelemben az angol orientációt fokozatosan a nyugatnémet veszi át. Moszkva ráébredhetett arra, hogy Brandt NSZK-jával nemcsak az ideológiai-politikai enyhülés (1971-ben aláírták a négyhatalmi szerződést Nyugat-Berlinről), hanem a gazdasági racionalitás miatt is érdemes a kapcsolatokat erősíteni. Ez a keleti kisállamok (köztük Magyarország) és az NSZK viszonyának javulásához is vezetett.[360] De Finnország is kihasználta a lehetőséget, és a 70-es években 25 éves gazdasági megállapodást kötött az NSZK-val – vigyázva, hogy ne sértse a szovjet érdekeket.[361]

Az olajválság a szovjet gazdaság strukturális problémáit részben eltakarta, részben felerősítette: Moszkva a világ egyik nagy olajtermelőjévé vált, s a bevételek egy ideig fedezték a cserearányromlást. 1975-re az olajtermelés 491 millió tonnára nőtt. 1971–75 között a nemzeti jövedelem növekedési üteme 5,7% lett (nyugati becslés szerint a GDP 3%-kal nőtt). A technológiai lemaradást mutatja: 1968-ban az USA-nál 7 évvel később kezdték meg a szovjet integrált áramkörök sorozatgyártását.[362] E lemaradásnak Finnország lesz a fő haszonélvezője. Az 1967-ben átszervezett és egységes holdingcéggé alakított Nokián és más cégeken keresztül zajlik majd a kelet-nyugati (finn) közvetítőkereskedelem és technológiaexport a Szovjetunió felé. Ebben a technológiatranszferben magyar cégek is részt vettek, komoly szerepet kapott ebben a magyar Videoton.[363]

Brezsnyev a détente idején, a 70-es évek elején a reformereknél is „enyhüléspártibbnak" bizonyult. Az SZKP XXV. kongresszusán a főtitkár elemezte az enyhülés fejleményeit: Nyugat-

---

[356] Molnár A., 86.

[357] 1965 végére „a fizetési mérleg hiánya és a külkereskedelmi deficit olyan mértékűre hízott, tovább növekvő eladósodottság mellett, hogy az életszínvonal növelésének ütemét mérsékelni kellett". Germuska (2014a), 320.

[358] A rakétacsapatok a szovjet katonai kiadások 18 százalékát emésztették fel 1968-ban. Zubok (2007), 205.

[359] Watts (2012); Feitl (2010).

[360] A német viszony rendezése elsősorban Gromikónak és Andropovnak köszönhető. Ők voltak Brezsnyev szövetségesei a détente politikájában. Zubok (2007), 213.; Bakos–B. Fülöp, 255., 260.; Krausz-Szilágyi, 229-231.

[361] Karjalainen volt külügyminiszter 1978-ban mondta: Moszkva „biztosította Finnországot arról", hogy az NSZK-val aláírt megállapodás nem fogja befolyásolni a szovjet–finn kereskedelmet. Világgazdaság, 1978. IX. 6., 7.

[362] Bakos–B. Fülöp, 256.; Krausz-Szilágyi, 219., 232.

[363] A „Videoton készülékeinek legfőbb végfelhasználója" a Szovjetunió volt, a cég „a keleti blokk egyik legnagyobb embargós beszerzője lett a hetvenes-nyolcvanas években". Borvendég, 73-74.

Berlinben megszűnt a feszültség, Franciaországgal sikeres a kapcsolat.[364] Körülötte ekkor a Nyugat iránt nyitott szakértői csapat sorakozott fel. A pártfőtitkár a 60-as évek végétől pár évig komolyan a leszerelés mellett kötelezte el magát. Ezek a „felvilágosult" szakértők utóbb háttérbe szorultak, de egy részük a gorbacsovi enyhülés politikájában is szerepet játszott.[365]

Számos kutatás utólag 1973–74-et tartja fordulópontnak a szovjet és a világgazdaság történetében is. Moszkvában ekkor kampányfelhívások sora jelent meg – strukturális reformok helyett.[366] Az ellenreform 1972 elején kezdődött. A kiskereskedelem bővítéséről döntöttek, de katasztrofális lett a termés, így kétmilliárd dollárért gabonát importáltak az USA-tól. Ez az addigi legnagyobb szovjet költségvetési hiányhoz vezetett. A szovjet gazdaság állapotát jól jellemzi, hogy a büdzsé 11 százalékát ekkor a vodkából származó bevétel tette ki.[367] Moszkva ekkor maradt le a Nyugat mögött – érvényesült a „holland betegség": a növekvő olajbevétel felértékelte a szovjet valutát, drágította a termelést. Ekkor kezdődik a „pangás". Az olajipar felfutása a növekedésbe új elemet hoz: a voluntarista beruházási ciklusokon túl megjelentek a nyersanyag- és energiaexportőrökre jellemző ciklikus hatások.[368] A csökkenő hatékonyságot és a fokozó problémákat Koszigin érzékelte: úgy tűnt mintha hajlana a rubel konvertibilissé tételére. Moszkvát ugyanis a 70-es években korlátozta, hogy a rubel nem volt szabadon átváltható. Ám ez a lépés ideológiai akadályokba ütközött: végül a politika újra győzött a gazdasági racionalitás fölött.[369] A gazdasági gyengülést többek között a mezőgazdaság alacsony hatékonysága és a túlméretezett hadiipar okozta. Az olajárbevétel sem kompenzálta a gabonaimportot.[370] 1973-ban az agrárium kudarcai miatt a beruházásait emelték.[371] Ám az agrártermelés így sem tudott lépést tartani a fogyasztással, egyre több gabonaimport kellett, az eladósodás folytatódott. Az innováció hiánya gazdasági lemaradást hozott: a teljes tényezőhatékonyság 1971–80 között volt a legalacsonyabb (-1,3%).[372] Hiába volt a Szovjetunió 1984-ben a világ legnagyobb földgáztermelője, az importot nem fedezte az exportbevétel – sőt a peresztrojka idején az olajtermelés még csökkent is.[373]

Brezsnyev kezdetben minimalizálta a személyi változásokat a csúcsvezetésben. 1964–66 közöttt hárman kerültek ki a PB-ből. 1966–71 között nem volt változás:[374] az elit önvédelmi reakciója sikeres volt – tagaji őrizték pozícióikat, a vitatott rotációt eltörölték. Brezsnyev uralmát két csoportra alapozta. A „dnyepropetrovszki maffia" magja még Hruscsov ukrajnai ténykedése idején alakult ki körülötte. Mivel Hruscsov „kiemelte" őt, követték a hatalom felsőbb régióiba a „maffia" más tagja is. Ebbe a többnyire Ukrajnából származó vagy ott karriert befutó technokrata–bürokrata csapatba sorolható Tyihonov kormányfő, Scserbickij ukrán pártvezető és Fedorcsuk KGB-főnök, későbbi

---

[364] Krausz-Szilágyi, 227-228., 231-232.; Bakos–B. Fülöp, 262.; Brezsnyev, 22-23.

[365] Szamotejkin, Arbatov, Bovin, Inozemcev, Zaglagyin, Sislin, Fjodorov, Blatov, Csernyajev: Hruscsov alatt emelkedtek fel, ill. a prágai *Béke és Szocializmus* szerkesztőségéből kerültek ki. Zubok (2007), 178-180., 205.

[366] Mazat-Serrano, 6.; Bakos–B. Fülöp, 255., 259., 262.; Krausz-Szilágyi, 227.

[367] Krausz-Szilágyi, 227-229.

[368] Madarász, 101. A „holland betegség" lényege: a gázkincs megtalálása után az exportbevételek a 70-es években felértékelték a holland valutát, ezzel drágították a helyi munkaerő árát, versenyképtelenné téve az ipart, hozzájárulva az ország dezindusztrializálásához. Krugman (1987). A dezindusztrializáció önmagában nem lenne káros, de a szovjet esetben a sokkszerű változás kárt okozott.

[369] „Rockfeller opens office in Moscow." The Montreal Gazette, 1973. május 22.; Rockefeller (2003).

[370] A VIII. ötéves tervben a nemzeti jövedelem 41%-kal, a reáljövedelem 33%-kal, az agrártermelés csak 21%-kal, az ipari 50%-kal növekedett. Bakos–B. Fülöp, 259.

[371] 1973-ban lépte túl először a gabonatermesztés a 200 millió tonnát. Krausz-Szilágyi, 229-230.

[372] Nordhaus, 288.

[373] Madarász, 106.

[374] 1967-ben lett Andropov póttag, a KGB vezetőjeként. Ekkor távozik a KGB éléről Szemicsasztnij. 1967-ben, Malinovszkij halála után lett új hadügyminiszter Grecsko. Krausz-Szilágyi, 217.

belügyminiszter. Brezsnyev körül kialakult egy másik hatalmi klikk is: a „moldáviai maffia” tagjai közé Scsolokov sorolható, aki 1966-tól lett a szovjet belügy irányítója és Cvigun, a KGB alelnöke. Az előbbi 1984-ben, az utóbbi 1982-ben lett öngyilkos. Haláluk összefüggget a Brezsnyev család korrupciós ügyeivel, de akár Szuszlov és Andropov korrupcióellenes közös fellépésével is.

A moldáviai maffia első, a központba bejutó tagja, Trapeznyikov 1965–66-ban lett KB-titkár. A titkárokat Brezsnyev arra használta, hogy uralma elején a – mesterségesen „befagyasztott”, a korábbi erőviszonyokat tükröző – Politbüróban hiányzó támogatást pótolja. Utasításait velük hajtatta végre, a Politbürót megkerülve. Közülük Kirilenko, Kapitonov és Kulakov számítottak híveinek, Ponomarjovval együtt.[375] Stabilizálta az eliteket, így az elit tagjainak volt ideje klánok formálására. Sztálin és Hruscsov állandóan cserélgette az elit tagjait. Brezsnyev alatt lassult a váltás, klánok szabályozták a „hitbizományi” öröklést idéző személycseréket, voltaképpen „pótlásokat”.

A KB-titkárok és a Politbüró-tagok szinte szenior-vazallus hierarchia szerint adták át egymásnak a stafétabotot. Gorbacsov is „rendi” patrónusa, Kulakov halálakor vehette át a mezőgazdasági titkárságot. Hogy a szovjet típusú rendszert egy középkorias, rendi elit irányította volna, Szelényi és Konrád vetette fel. Ám egyszerűbb az oligarchia vastörvényét alkalmazni, annyival módosítva Michels elméletét, hogy a szovjet típusú rendszerekben a demokratikus törekvések korán elsorvadtak, így a klánharc látványosabb. (A kinevezésekkel a nómenklatúra-elmélet foglalkozik.[376])

A hetvenes években már némi dinamizmus érezhető. A PB létszámát tizenötre emelték a XXIV. kongresszuson.[377] Az új tagok között volt a gorbacsovi kort moszkvai párttitkárként megérő Grisin, az agrárszakértő Kulakov („Gorbacsov felfedezője”), a kazah Kunajev és az ukrán Scserbickij. 1973-ban Andropov, Grecsko és Gromiko teljes jogú tagok lettek (ők Brezsnyev támogatói voltak), Romanov póttag lett. Ez a katonai vezetés (Grecsko) és a KGB (Andropov) közötti egyensúlyt mutatta, amit Brezsnyev teremtett meg. Andropov és Gromiko jó viszonyban voltak. A 80-as évek elején is együttműködtek, amikor Ligacsovot egy szibériai területi párttitkárság éléről Moszkvába hozatták. Andropov befolyása tehát nőtt. Mindeközben 1975–76-ban Seljepin pozíciója rendült meg, ő számított ekkor Brezsnyev fő ellenfelének, ám 1976-ban már a KB-ba sem került be.[378] Ekkor egy reformnak nevezett, de inkább tökéletesítési kampánynak tetsző akció indult. A ’74-es intézkedések soárn kötelező tervmutatók sokaságát állapították meg, a szállítási határidőket próbálták szigorítani és vállalategyesítéseket hajtottak végre,[379] de a hatékonyság nem javult.

A szovjet rendszerben a hatalom csúcsán azok álltak, akik KB-titkári posztot és PB-tagságot is magukénak tudhattak.[380] Ha ezt a 70-es évekre vetítjük, akkor a főtitkár Brezsnyev mellett 1976-ban Kirilenko, Kulakov, Szuszlov és Usztyinov volt a legbefolyásosabb négy személy. Koszigin nincs köztük, betegsége alatt kinevezik Nyikolaj Tyihonovot első helyettesének. A miniszterelnök az önállóságra törekvése miatt vált kellemetlenné. Brezsnyev nehezen tudott együttdolgozni vele Grisin szerint.[381] Tyihonovot – aki viszont jól kijött Koszigginnel – Dnyepropetrovszkból volt ismerte Brezsnyev. Ekkor kezdték Brezsnyevet személyi kultuszra emlékeztető módon ajnározni. 1976-ban felavatták a mellszobrát Dnyeprodzerzsinszkben. Sztálin óta először kapott élő politikus szobrot. 1977-ben

[375] Zemtsov, 103-104.; Clark, 178.
[376] Bogdan Harasymiv Kanadában megjelent tanulmánya használta először a szovjet káderek kiválasztásának és kinevezésének rendszerét nómenklatúrának. Huszár (2007), 51.
[377] Brezsnyev, Voronov, Grisin, Kirilenko, Koszigin, Kulakov, Kunajev, Mazurov, Pelse, Podgornij, Poljanszkij, Szuszlov, Seljepin, Seleszt, Scserbickij voltak ekkortól a PB-tagok.
[378] Zemtsov, 105.; Brown, 66.; Keep, 195-196.;
[379] Nove (1990a), 368.
[380] Aki egyszerre volt PB-tag és KB-titkár, annak volt a legnagyobb esélye, hogy főtitkár lehessen. Brown, ix.
[381] Subin, 114.

Podgornijt elmozdították a PB-ből. Brezsnyev váltotta őt a Legfelső Tanács élén, így a legmagasabb állami posztot is elfoglalta. Brezsnyev dnyepropetrovszki bizalmasa, Csernyenko pedig PB-póttag lett, Vaszilij V. Kuznyecovval együtt.[382]

Kuznyecov Sztálin halála előtt a pártelnökségbe is bekerült (1952). A hasonló fiataloktól féltek a második sztálini generáció tagjai 1953-ban, amikor leszűkítették a vezetőséget. Így külügyminiszter-helyettes lett belőle, s csak 1977-ben került vissza PB-póttagként. Ő a harmadik sztálini generáció tagja lett volna, de az elitharcok megakadályozták ennek kialakulását 1953-ban. Brezsnyev idejére viszont intakt nemzedéki csúcselit alakult ki: tagjai egy évtizeden belül (1901–1911) születtek.[383]

7.5. Gorbacsov felbukkanása, Andropov és Csernyenko átmeneti uralma; a Gorbacsov-éra

1970. április 11-én az SZKP sztavropoli területi bizottságának élére Gorbacsov került. 1978-ban elhunyt mentora, a szintén sztavropoli Kulakov, így Gorbacsov az ő helyére léphetett a KB agrárügyi titkáraként. Kulakov saját kádereit igyekezett aktivizálni, így Gorbacsov már 1974-től kezdett általánosabb kérdésekkel foglalkozni. Már ekkor felmerült a gyorsítás (uszkorenyije), ami Andropov alatt és Gorbacsov korai korszakában lesz jelszó. Gorbacsovot a KGB-főnök Andropov és Szuszlov is segítette.[384] Gorbacsov húszéves barátságot ápolt Andropovval. 1962-ben nevezte ki őt Kulakov a – KGB-vel kooperáló – személyzeti osztály vezetésére a sztavropoli pártszervezetben.[385]

Gorbacsov KB-titkár lett 1978-ban (Kulakov helyén), egy év múlva PB-póttag. Koszigin 1980-ban, halála előtt lemondott PB-tagságáról. Elhunyt Maserov belorusz első titkár is, így lett Gorbacsov Politbüró-tag. 1982–85 között hat Politbüró-tag és egy póttag hunyt el (köztük három pártfőtitkár). Az andropovista titkosszolgák (Csebrikov, Alijev) pozíciói a korrupció ellen harcolva erősödtek. 1982-ben meghalt az ideológiai KB-titkár, Szuszlov. Helyét Andropov vette át,[386] stratégiai pozícióba jutva, hiszen az év végén Brezsnyev pártfőtitkár is meghalt, s két nap múlva Andropov már pártfőtitkár volt. Ekkor a vezetés két táborra oszlott: az egyiket Andropov vezette, a másikat Csernyenko. Gorbacsov az előbbihez tartozott. A 80-as évek elején a KGB vezetését aggasztotta a gazdasági helyzet. A növekedés szinte megszűnt a 70-es évek végétől. Pártfőtitkárként Andropov cselekedni kezdett: a forrásokat a számára fontos területekre koncentrálta: hadiiparra és űrprogramra. 1983-ban hirdette meg Reagan a csillagháborús programot, ez is ösztönözte Moszkvát a gyorsításra, de minta volt Kádár Magyarországa is.[387]

Andropov első kinevezettjei között volt Nyikolaj Rizskov. Ő nem a pártapparátusból jőve lett 1982-ben KB-titkár.[388] Andropov rakott össze egy csapatot, amely Rizskovból (leendő kormányfő), Csebrikovból (KGB-főnök), Ligacsovból (később ideológiai titkár)[389] és Gorbacsovból állt. Csernyenko átmeneti uralma csak egy évvel halasztotta el áttörésüket. Subin Gorbacsov „kezdőcsapatát” is főleg Andropovénak tartja. Az andropovi korrupcióellenes és hatékonyságjavító kezdeményezések (gyorsítás, uszkorenyije) nem Kornai értelmezése szerinti reformerséget jelentettek, s még Gorbacsov

---

[382] Krausz-Szilágyi, 233.; Colton, 230-234.
[383] V. Kuznyecov (1901), Szuszlov (1902), Koszigin (1904); Ny. Tyihonov (1905); Brezsnyev (1906); Usztyinov (1908); Gromiko (1909); Csernyenko (1911).
[384] Krausz-Szilágyi, 222.; Farrar-Zemtsov (1989).
[385] Mikheyev, 28.
[386] Szuszlov együttműködött a finn emigráns kommunistával, Kuusinennel, aki viszont Andropovot karolta fel. Andropov anyai ágon finnországi kereskedők leszármazottja, és karrierje a Karél-Finn SZSZK-ból indult.
[387] Brown, 62-63.; Ebon (1983), 270.
[388] Szakmunkásból, mérnök, az Uralmas komplexum vezére, később első miniszterhelyettes. Brown, 63-64.
[389] Őt Gorbacsov javasolta eredetileg. Brown, 66.

is előbb a gyorsítás politikáját folytatta. (Ám Subin a peresztrojka előkészítését 1983-ig viszi vissza.)[390] Suraska is a KGB és Andropov szerepét hangsúlyozza: Gorbacsov megörökölte Andropov hálózatát, amely két csoportból állt. Pártapparatcsikok és belügyesek (Krjucskov, Ligacsov, Sevardnadze, Alijev), ill. pártértelmiségiek (Jakovlev, Afanaszjev, Sahnazarov, Arbatov, Burlackij, Bovin és Geraszimov).[391]

Andropov bízott Gorbacsov politikai képességeiben és pártbeli tapasztalataiban, amit Rizskov gazdaságirányítási tudása egészíthetett ki. 1982 végén Gorbacsovot felkérte: az egész gazdasággal foglalkozzon, s működjön együtt Rizskovval. Ez kezdetben jól sikerült. Feltűntek körülöttük a reformerek, akik a peresztrojka idején kapnak szerepet: Aganbegjan, Satalin, Zaszlavszkaja és Abalkin. Andropov, Gorbacsov és Rizskov decentralizálni akarták a gazdaságot, nagyobb autonómiát adva a vállalatoknak. Nem jöttek rá, milyen veszéllyel jár ez – a rendszer alapvető változása nélkül. Így a rendszer decentralizálásának elvi működésképtelenségébe ütköztek bele (Soós, Berliner, 6. alfejezet).

1984-ben Andropov meghalt. Csernyenko lett főtitkár. Andropov kiszemeltje az utódláskor Gorbacsov volt, de Csernyenko ezt akkor még meg tudta akadályozni.[392] Ám az új pártfőtitkár is beteg volt, 1985. március 10-én meghalt, másnap Gorbacsov lett a pártfőtitkár. Gorbacsov, Ligacsov és Jakovlev hatalomra kerülése biológiai és elitváltás volt egyben. A kihalások miatt a Politbüróban megváltoztak a politikai erőviszonyok, nem maradt a gerontokráciának embere a vezető posztra.

Gorbacsov fontos, de nem a legfőbb tényező, ahogy Archie Brown könyvcíme *(A Gorbacsov-faktor)* sugallja. Brown eltúlozza a személy jelentőségét, miközben a rossz tanácsadókat hibáztatja.[393] Ám Gorbacsovnak volt alkalma munkatársai kiválasztására. A sok „rossz tanácsadó" mutatja, hogy mélyebb problémák okozták a válságot: a szovjet típusú rendszer rossz hatékonyságú volt, de ezt a főtitkár súlyosbította az elit megbontásával. Jellemző a rossz személyi politikára Grósz Károly kiválasztása Kádár utódjának. Gorbacsov kizárta a csatlósállamok belügyeibe való beavatkozáskor a katonai műveletet, de ez „nem jelentette azt, hogy lemondtak a befolyásolás minden formájáról".[394] Kádár leváltásakor is érzékeltette befolyását Gorbacsov, aki így fogalmazott: „Fő, hogy figyelembe vették az ország és a párt érdekeit. Őszinte leszek, nem is vártam más döntést."[395]

Gorbacsov alatt a csúcselit ugyanúgy nem érezhette magát biztonságban, mint Hruscsov idején: Szokolov hadügyminisztert és több mint 300 tábornokot váltottak le 1987-ben.[396] Alijevet és Jelcint is felmentették. 1988-ban Gromikót (aki Gorbacsov megválasztását támogatta) késztették távozásra. Közben a főtitkár sokáig ragaszkodott ellenlábasaihoz (Ligacsov, Rizskov).[397] A legnagyobb hiba Csebrikov KGB-főnöknek a későbbi puccsistára, Krjucskovra cserélése volt. Ez Szerov bukását idézte: a hozzá hű KGB-vezért Hruscsov az őt megbuktató Szemicsasztnijra és Seljepinre cserélte le.

Gorbacsov és Hruscsov nem találta meg a csapatát. Hatalmuk utolsó fázisában a konzervatívokra támaszkodtak,[398] de azok foglyul ejtették és megbuktatták őket. A reformerek képtelenek voltak az elit egységének békés megteremtésére: ha lemondtak az erőszakról, lemondtak a hatékony államirányításról is. Ideológiailag egységes elitből nem tudtak konszenzuális elitet formálni. Nem tudtak megállapodni a játékszabályokban: a konzervatívok puccsal próbálkoztak,

---

[390] Subin, 152., 156.
[391] Ebon (1983), 113.; Suraska, 78.
[392] Brown, 64-65.; Cohen, 70.
[393] Brown, ix., 66., 103.; Ebon (1994), 5.
[394] Medvegyev: „ki kellene nyilvánítani, hogy politikai támogatást nyújtunk Grósz elvtársnak". E javaslat Grósz kormányfősége idején született. VMFMG, 208.; Rainer (2000), 30.
[395] Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-i telefonbeszélgetése, 122.
[396] Colton, 230-234.; Locke (2012).
[397] Ligacsov lassította a reformokat, de Gorbacsov főtitkárrá választásában is kulcsszerepe volt. Cohen, 62-63.
[398] Gorbacsov 1990 végén közeledett a konzervatívokhoz: Janajevet jelölte alelnöknek. Goldmanis (2011).

Gorbacsov így végleg meggyengült, és kialakult egy új hatalmi központ Jelcin körül. Ő az állam megszűnésével biztosította hatalmát. Suraska hármas tagoltságot lát (párt, KGB, hadsereg) az elitküzdelmek során, melyek eredményeként végül az SZKP és a Szovjetunió is megszűnt.[399]

7.6. A legitimációs és gazdasági válság – a szovjet elit krízise és az állam megszűnése

Bukásra volt-e ítélve a Szovjetunió? Cohen nemmel válaszol: sok évtizeden át fennmaradt az állam. A bomlás legfőbb okát a csúcselit, azon belül Jelcin és Gorbacsov párharcában látja: politikai döntések vezettek a felbomláshoz. Szerinte reformálható volt a szovjet rendszer. McAuley is úgy véli: még 10-20 évig működött volna a szisztéma.[400] Gorbacsov sem akarta a hatalom teljes szétesését. Ám éppen neki köszönhetően a 80-as/90-es évek fordulójára a hidegháború véget ért – így fontos legitimációs erő esett ki a Szovjetuniót összetartó ideológiai pillérek közül. A hatalom demokratizálása miatt nem volt szükség a hatalmas pártapparátusra sem. Az állam legitimációja addig tartott, amíg képes volt elhitetni lakosságával a külső-belső fenyegetés létét. Minthogy pedig időközben az állam egyre sikertelenebbül próbálta modernizálni a társadalmat, így a modernizációs legitimáció is letűnt.

A gazdaságilag nem hatékony Szovjetunióban az elit túlélési stratégiája gátolta a megújulást Hruscsov és Brezsnyev idején. Ami az elitnek akkor hasznos volt (a rotáció eltörlése, az elitváltás lelassítása), az az országnak nem. A válságból kitörésre Gorbacsov a demokratizálást választotta, nem a diktatúrát. Ám az összeomlás nem volt kőbe vésve, az események „kínai irányt" is vehettek volna.[401] Előbb a pártot gyengítette Gorbacsov, majd a hadsereget. Ez Sztálint idézhetné, ám különbség, hogy a Generalisszumusz alatt az állami szervek nem veszítettek a jelentőségükből. Sőt az állambiztonság abnormális módon erősödött. Gorbacsov idején viszont minden integráló erő meggyengült, a párt és a hadsereg bomlása volt a leglátványosabb. Suraska szerint az össz-szovjet intézményrendszer két alapja rendült meg. A harmadik pillér, a KGB 1991-ben fordult Gorbacsov ellen, bár 1985-től még támogatta őt. Ez vezetett válsághoz: a tagköztársaságok önállósodása, a centralista puccsisták és a decentralizáló Jelcin-csapat fellépése e folyamat tünete volt.

Moszkva gyengülésével, illetve a Brezsnyev-doktrína gorbacsovi feladásával a kelet-európai kisállamokban a helyi kommunista elitek kénytelenek voltak tudomást venni az ellenzékről. A lengyel kerekasztaltárgyalások váltak mintaadóvá a térségben. Ezt követte Magyarországon is az Ellenzéki Kerekasztal alakulása és a Nemzeti Kerekasztal (NKA) tárgyalásai. Nem volt békés az átmenet Romániában, de Csehszlovákiában a bársonyos forradalom, az NDK-ban pedig a berlini fal leomlása után az újraegyesítés tárgyalásos lebonyolítása teremtette meg a békés átmenet feltételeit. Finnország is a Brezsnyev-doktrína végével szabadult meg a finlandizáció kötelékeitől.

A Szovjetunió összeomlását a puccsistáknak tulajdonítja Brown. Ám elismeri: kisebb területre szorult volna vissza a föderáció a Szovjetunió fennmaradásakor is. Gorbacsov túl sok jogkört adott a köztársaságoknak, Jelcin viszont hatalmi ambícióinak alárendelte a föderáció sorsát.[402] Utólag szépen hangzik, hogy az emberek a Szovjetunió fennmaradására szavaztak 1991-ben – ezt Cohen fájlalja[403] –, de inkább biztonságban és jólétben akartak élni. A biztonságot a Szovjetunió az 1991-es puccs idején már egyetlen nagy társadalmi csoport számára nem tudta biztosítani. Ezért a belső veszélyhelyzetben

[399] Suraska, 78-79.
[400] Cohen, 118., 124., 131.; McAuley, 89.
[401] Brown, 90-91.
[402] Romsics (2003), 217-218.; Brown, 307.; Cohen, 107.
[403] 75 millió szovjet állampolgár (25 millió orosz) élt saját etnikai területén kívül (a lakosság 1/3-a). Cohen, 107.

más összetartó erők és nemzeti ideológiák vették át e szerepet.[404] Külső veszélyforrás sem volt, ami az addig együtt élő népeket fenyegette volna, így ez sem gyakorolt összetartó erőt.

Összefoglalva: Moszkva nem tudta megalkotni a békés, de folyamatos elitváltás intézményrendszerét. A gazdaságot adminisztratív módszerekkel integrálta, a tervgazdaságból pedig nem engedhetett, mert az a – birodalom szétzilálódásával fenyegető – piaccal szembeni integrációt garantálta. Ám a tervgazdaság nem hatékony – hiányzanak az innovációt segítő intézmények. Végül az elnyomás fenntartásának költségei (Dahl) meghaladták a birodalom integrálásából fakadó hasznot. (A 60-as évek magyar reformjának is célja volt, hogy „csökkentse a rendszer fenntartásának elviselhetetlennek tűnő anyagi és technikai terheit".[405]) Az egypártrendszer ideológiája megingott, a modernizációs és növekedési legitimáció is szétporladt, a rendszer válságba került.

A szovjet Politbüró, illetve a Prezídium alapvetően „maszkulin" jellegű volt: két teljes jogú női tagja Jekatyerina Furceva és Galina Szemjonova volt. Ők megújuló periódusokban kerültek pozícióba: Hruscsov és Gorbacsov idején. Alekszandra Birjukova Hruscsov óta az első nő volt a Politbüróban, de csak póttagként, 1986-ban. Előttük 1919-ben Jelena Sztaszova volt a PB póttagja.

A magyar politikai csúcselit[406] és a szovjet Politbüró személycseréi közötti összefüggést az 1. ábra mutatja (a metodikához lásd: 10. fejezet). Látható: Sztálin utolsó periódusában 1952-ig ritka volt a személycsere Moszkvában, csak az 1952-es kongresszuson történt hirtelen bővülés, a vezetőségbe bekerült 16 személy közül azonban 14 a következő évben, Sztálin halála után távozni kényszerült. Ez lehetett volna a harmadik sztálini generáció, akik közül Arisztov, Szuszlov, Svernyik és a finn Kuusinen később visszakerült a testületbe. A brezsnyevi pangás Budapesten is a személycserék lelassulásával járt a 60-as évek végétől a 70-es évek közepéig, de később is lefojtott a politikai csúcselit mozgása mindkét országban. A korszak végén ez a lefojtás csap át hirtelen elitváltásba mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban. Ez az elitváltási modell gyökeresen eltér a szervesebb finn fejlődéstől, ahol a gazdasági növekedés emelkedő trendjét, az elitváltás csökkenő trendje kíséri (lásd 10. fejezet).

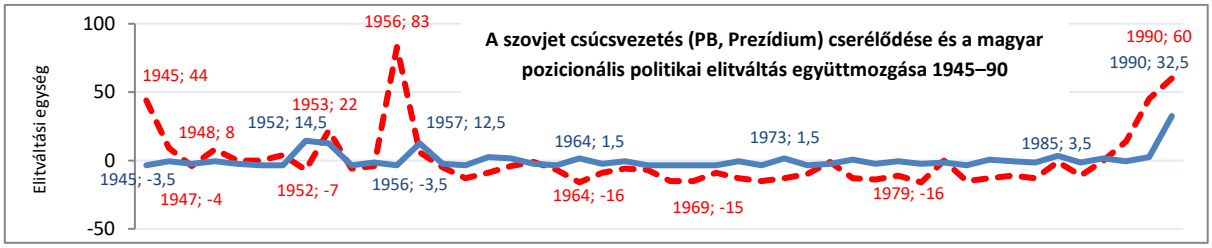

2. ábra: Szovjet: kék; magyar: szaggatott; átlagtól eltérés elitváltási egységben.[407] A magyar politikai pozicionális elitbe beleértem a PB-tagokat, a KV- és KB-titkárokat, a kormányzati és állami csúcsvezetők jelentős részét. A hazai csoport összetételéről lásd: 10. fejezet.

Vagyis a kisebb szovjet politikai hullámzások nagyobb viharokat kavartak a szatellitállamok közül Magyarországon, ahol az 1956–57-es változások jóval felülmúlták a szovjet kádercserék mértékét és minőségét (Kádár nem véletlenül féltette Magyarországot 1964-ben, Hruscsov leváltásakor). Ha viszont Moszkvában nagyobb arányú csúcselitcsere zajlott, akkor az itthon is éreztette a hatását. A 60-as évek elején a második szovjet desztalinizáció is érzékelhető a magyar adatokból, de ennek hatása már sokkal kisebb mértékű, mint az ötvenes évekbeli hektikus szovjet elitküzdelmeké.

[404] Válsághelyzetben felerősödhet a nemzeti összetartozás érzése. Gyurgyák (2009).
[405] Kalmár (2004), 162.
[406] A magyar személycserék mérésének metodikájáról és az elitváltási egységről lásd az 1., 2. és 10. fejezetet.
[407] Szovjet adatok forrása: SzPIKPiSzSz (é.n.). A szovjet átlagos évi váltás: 3,5 elitváltási egység.

8. Magyar gazdasági trendek, beruházási ciklusok és elitváltások

A magyar gazdaság pályáját vizsgálom e fejezetben 1945 és 1990 között. A növekedés 1975 után lassult, e töréspont a világgazdaság fordulópontjával, az első olajválsággal (1973) függ össze.[408] A gazdaság ciklikus és trendszerű mozgásainak az elitváltásokkal való összefüggését elemzem. E fejezettől kezdve – a Finnországgal való összehasonlítás szempontjai miatt – főleg Maddison GDP-adataira támaszkodva vizsgálom a magyar trendjeket és hullámzásokat. A hivatalos és korrigált nemzetijövedelem-számításokra is utalok. Foglalkozom a Human Development Index alakulásával is, ennek kutatói a magyar gazdaság és társadalom negatív fordulópontját a hatvanas évekre teszik.

8.1. Ciklus vagy trend?

Az alábbiakban felvázolom, milyen lehetőségek kínálkoznak a kutatók előtt a magyar gazdaság 1945 utáni trendjeinek (Jánossy, Augusztinovics, Tarján) és ciklusainak (Bródy, Bauer, Soós, Ungvárszki) modellezésére. Álláspontom szerint határozottan lemaradó *trend* érvényesült Magyarországon (ciklikus ingadozásokkal) 1945–1990 között, míg Finnországban egy növekedő trend mutatható ki, jóval kisebb ingadozásokkal – akár a GDP-, akár a HDI-adatokat nézzük.

A két ország közti különbséget leginkább az mutatja, ahogyan az olajválságokra reagáltak.[409] 1971–80 között a finn és a magyar cserearányok is romlottak – ez a két olajválság hatása. Ám míg a magyar mutató 2,2%-kal romlott évente, addig ugyanez a finneknél feleakkora volt (1,1%). Nagyobb a különbség a 80-as években, amikor a Tomka által vizsgált 13 ország közül a finnek és az olaszok teljesítettek a legjobban. A finnek 1981–90 között évi 1,9%-kal *javították* cserearányaikat (azaz exportszerkezetüket korszerűsítették), míg nálunk 0,6% volt az éves *romlás* átlagban. Vagyis Magyarország egyszerűen képtelen volt az olajválságok kihívásaihoz alkalmazkodni.[410]

A gazdasági növekedést hajszoló magyar politikai vezetés 1973 után az előremenekülést választotta, az évtized végére így a pénzügyi összeomlás szélére sodródott. A krízis igazolta Acemoglut: az autoriter–diktatórikus rendszerek képtelenek kezelni a technológiaváltást.[411] A kapitalista Finnország rövid távon rosszabbul teljesített a válság elején, de közben átalakította gazdaságát, hosszú távon nagyobb fejlődést lehetővé téve: a következő 12 év alatt hatszor nagyobb GDP-bővülést értek el a magyarnál.[412] Ekkor futott fel a Nokia: elődei gumit, fát, papírt, kábelt gyártottak, de a 60-as évek végén összevont konszern már az elektronikára fókuszált.[413] A válságból kilábalva Helsinki lehagyta Budapestet: a fajlagos finn GDP már korábban is nagyobb volt, de a sokkal kisebb lélekszámú Finnország gazdaságának mérete 1984–85-re utolérte a magyar gazdaságét.

A magyar gazdaság hanyatlása a 80-as évek végére vált kritikussá: a hatékonyságot figyelmen kívül hagyó növekedést addig lehetett kierőszakolni, a hibás gazdasági struktúrából adódó bajokat szőnyeg alá söpörni. Ekkor fogytak el a külső és belső növekedési tartalékok. E növekedést a hazai szovjet típusú rendszer fennállása idején a politika erőltette. A „kényszernövekedési" szakaszokat –

[408] Bródy (1983), 11-12. E krízis Finnországban is fordulópont: kevésbé növekvő pályára állnak – a bővülés a fejlett világ és a szovjet típusú rendszerek más országait (így Magyarországot is) felülmúlja. Tarján, 916.
[409] A magyar alkalmazkodás hiányáról lásd: Germuska (2014b).
[410] Tomka (2011), 104.
[411] Moszkvábanban 1974-ben cégösszevonásokról döntöttek, nem javítva a hatékonyságot. Nove (1990a), 368.
[412] Finnországban 1974–77-ben szinte stagnált a GDP (összesen mintegy 0,6 milliárd dollárral nőtt), ám 1978–89 közt 30 milliárddal emelkedett. Maddison (2006), 430., 477.; Kirby, 268-269.
[413] 1967-ben az összevont konszern élére a kábelgyári vezető, Björn Westerlund került. Nokia.com.

ellencsapásként – reformperiódusok váltották. Ungvárszki e gazdaságpolitikai ciklusok egyik elemét nevezi *(sztálinista) doktriner*, a másikat *megújító* szakasznak.[414] A hatékonyságrontó, illetve a termelékenységet csak lassan javító trend a magyarországi szovjet típusú rendszer fennállása idején tartósan, de nem állandóan (ciklikusan hullámozva) érvényesült, mivel az erőltetett, extenzív iparosítás csak egy határig volt megvalósítható. Az iparosítás beleütközött ugyanis a rendszer által elhanyagolt szolgáltatások, infrastruktúra szűk keresztmetszeteibe. Amikor a fogyasztást növelő politika érvényesült, jöhetett volna hatékonysági fordulat, de ez a magánszektor olyan fokú erősödéséhez vezetett volna, ami a rendszer alapjait kérdőjelezte volna meg. A reformnak tehát politikai korlátja volt, az ellenreform pedig szűk keresztmetszetekbe ütközött: fizikaiakba (hiányjelenségek), társadalmiakba (munkaerőhiány, ellátási problémák), illetve pénzügyi-kereskedelmi gátakba. Így a reformok és ellenreformok ciklikusan váltogatták egymást.

A nagyobb leállások, megtorpanások a beruházási statisztikákból látszanak: 1953/54, 1957, 1961, 1965/66, 1968, 1972, 1974, 1976, 1980, 1984, 1987/88. Bauer és Soós a beruházási ciklusokat hasonló adatok alapján négyéves periódusidejűnek tartja. Csökkenő beruházási trend 1953–57 és 1980–86 között, növekvő pedig 1962–72 között látható – elsősorban a KSH beruházási adatai alapján (az 1965/66-os és 1968-os megtorpanásoktól eltekintve). 1957–79 között nőtt a gazdaság a KSH nemzetijövedelem-számításai szerint. Ám a GDP-t dollárban kimutatva ez nem igaz. (1970-ben és 1976-ban az egy főre eső GDP, 1970-ben a GDP esett Maddison szerint.) A pálya tehát eltérően modellezhető. A finn–magyar összehasonlítás azért igazít el, mert egyértelművé teszi a lemaradást.[415]

Nemzeti jövedelem és beruházások (1950-1988)

(volumenindex; 1950=100)

Év	Nemzeti jövedelem	Korrigált nemzeti jövedelem (Germuska)[416]	Beruházások	Üzembe helyezett beruházások	Bruttó tőkeállomány (Vonyó-Klein)[417]
1950	100	-	100	100	100,0
1951	116	14,2	125	121	103,2
1952	114	-2,4	149	147	107,3
1953	128	11,0	147	141	111,3
1954	122	-4,6	112	132	114,4
1955	132	7,6	106	130	117,7
1956	117	-12,7	114	123	120,6
1957	144	18,5	101	117	123,9
1958	152	5,2	130	164	127,4
1959	162	6,0	177	196	132,2
1960	177	8,8	197	220	137,6
1961	185	4,4	192	219	142,9
1962	196	5,6	212	236	148,9
1963	207	5,1	241	274	154,8
1964	215	4,2	254	293	161,1
1965	216	0,1	257	304	167,7
1966	233	7,6	285	307	174,1
1967	252	7,5	340	361	181,3
1968	265	4,7	347	367	190,3
1969	286	7,4	380	399	198,1
1970	300	4,7	448	504	206,1
1971	318	6,1	495	524	214,8
1972	337	4,8	491	568	223,0
1973	361	6,9	511	602	231,0
1974	382	6,5	556	602	239,0
1975	406	5,2	629	743	247,4

[414] Ungvárszki, 14.
[415] KSH (1989), 11.; Maddison (2006), 478-479.
[416] Magyarország nemzeti jövedelmének növekedése/csökkenése az 1950. évi NMP-hez viszonyítva, változatlan áron. Germuska (2012), 72.
[417] Az adatok közül azokat az éveket tüntettem fel, melyek összevethetők a többi adattal. Vonyó–Klein, 35.

1976	418	-	629	709	255,6
1977	448	-	709	727	264,3
1978	466	-	743	791	273,0
1979	472	-	751	834	281,2
1980	467	-	708	818	287,8
1981	479	-	671	775	293,8
1982	491	-	656	743	298,9
1983	492	-	636	803	303,7
1984	504	-	618	792	307,6
1985	497	-	604	691	310,7
1986	501	-	618	833	313,8
1987	522	-	665	790	317,3
1988	524	-	614	710	320,4
Forrás: KSH, 1989, 11.; Vonyó – Klein, 35.; Germuska (2012), 72.					

A fenti táblázatból látható: 1979-től kezdve csak 1986/87-ben nőttek a beruházások, de az 1979–88-as trend alapján egyértelmű a csökkenő trend: a beruházási szint 751-ről 614-re süllyedt (1950 = 100). Az átadott beruházásoknál nagyobb az ingás: 1979 után két csúcspont látszik: 1983 és 1986. Ám Vonyó és Klein korrigált mutatója, a bruttó beruházási állomány újraszámítása alapján kiderül: az 50-es években nem volt olyan magas a beruházások aránya, mint ezt korábban kimutatták, a beruházási boom a 60-as évek elejétől a 70-es évek közepéig tart.[418] Ennek döntő oka az infláció. Ezt Germuska mutatta ki, a gazdasági növekedést lefelé módosítva: a folyóáras növekedési statisztikákat korrigálta az inflációs rátával, így változatlan áron számítva 1952-ben és 1954-ben is visszaesést mutatott ki.[419] Látható az is, hogy ha Maddison adatait használjuk, más ciklusokat és trendeket kapunk.

Magyar gazdasági teljesítmény Maddison szerint *(1990-es nemzetközi Geary-Khamis dollár)*		
	Egy főre eső GDP	**GDP**
1943-45: n. a.		
1946	1721	15 559
1947	1774	16 102
1948	2200	20 148
1949	2354	21 776
1950	2480	23 158
1951	2695	25 395
1952	2762	26 250
1953	*2786*	26 727
1954	2850	27 664
1955	3070	30 164
1956	***2906***	***28 799***
1957	3169	31 184
1958	3367	33 273
1959	3484	34 622
1960	3649	36 431
1961	3816	38 273
1962	3962	39 868
1963	4168	42 056
1964	4388	44 424
1965	***4410***	***44 770***
1966	4646	47 319
1967	4894	50 033
1968	4934	50 641
1969	5062	52 155
1970	5028	51 974
1971	5238	54 293
1972	5336	55 460
1973	5596	58 339
1974	5716	59 852

[418] Vonyó–Klein,35.
[419] Germuska (2012), 72.

1975	5805	61 135
1976	***5791***	61 316
1977	6126	65 164
1978	6253	66 743
1979	***6251***	66 875
1980	*6306*	67 549
1981	*6351*	68 026
1982	6583	70 477
1983	***6525***	***69 753***
1984	6710	71 579
1985	***6557***	***69 819***
1986	6699	71 217
1987	6814	72 319
1988	7031	73 421
1989	***6903***	***71 776***
1990	***6459***	***66 990***

Forrás: Maddison (2006): 478-479.
Dőlt, vastag karakterek: csökkenés
Dőlt karakterek: stagnálás vagy ahhoz közeli állapot

A fogyasztás szinten tartása, illetve némi mérsékelt növelése 1956 után a kádári politika egyik alapköve volt. Kornai ezt 1963-tól számítja, de már 1957-ben részben civil termelésre állították át a hadiipart. Az 1953-as *Új szakasz* hasonló célokat tűzött ki. Így a periodikus fogyasztási ciklusok a politika reagálását mutatják az iparosítás társadalmi tűrőképességet feszítő túlzásaira.[420] Az 1970-es években azonban világszerte hatékonysági fordulat zajlott le.[421]

A trendek után a magyar gazdaságpolitikai ciklusokat, ingadozásokat vizsgálom. Az 1945–51 közötti periódus gyors, trendszerű növekedést hozott (helyreállítási periódus). Ennek gazdaságpolitika általi félreértelmezéséből (is) adódtak később a túl nagy amplitúdójú beruházási ciklusok (Bródy). Erősebb trendszerű jelenségek 1980–85 között is láthatók, hanyatló tendenciával. Van, aki ekkor már a ciklusok megszűnését vélte felfedezni (Soós), de az utolsó nagy kormányzati beavatkozás 1985-ben a szocialista beruházási ciklusok utolsó beindulását (és gyors elhalását) jelezte.

8.2. A HDI-mutatók elemzése: magyar–finn összehasonlítások

A gazdasági növekedés „hagyományos” mutatóit (GDP, GNP, stb.) régóta vitatják, mivel nem tesznek különbséget a „jó, a kívánatos, a hasznos, produktív és a fenntartható, illetve a rossz, a nem kívánatos, a nem hasznos, a destruktív és a fenntarthatatlan dolgok, tevékenységek között”, s kimaradnak belőlük a „társadalmi jólétet emelő tételek”.[422] Ez utóbbi kritika nyomán született meg a Human Development Index (HDI) komplex mutatója, amelyet az ENSZ állít össze. A hazai HDI-számítások 1996-ban indultak, ekkor a KSH adta ki a Human Development Report for Hungary című kötetet, először kalkulálva HDI-értéket Magyarországra.[423] A retrospektív kutatásoknál az adathiány a fő probléma.[424] A HDI-t magyar kutatók kistérségek összehasonlítására fejlesztették tovább.[425]

A HDI számítása eredetileg három fő komponensen alapult. Az első a születéskor várható élettartam.[426] Tomka ennek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint magának a HDI-nek.[427] A második

[420] Germuska (2014a), 286-288.; Kornai (1995), 1099.; Rainer, 1999, 14.;
[421] 70-es évek eleji töréspont: a trendvonalak meredeksége csökken, a globális növekedés lelassul. Tarján, 916.
[422] Kurtán L., 169.
[423] 1994-re vonatkoztak a számítások. Husz, 82.
[424] Márki-Zay például adathiány miatt a visszamenőleges idősoroknál a GDP mellett a gyermekhalandóságot és a felsőfokú oktatásban résztvevő hallgatók számát vette figyelembe. Márki-Zay, 38.
[425] Emberi Erőforrás Fejlettség Indexnek nevezték el a HDI-alapú mutatójukat. Obádovics et al., 72.
[426] Husz, 75.

komponens a felnőtt írni-olvasni tudás mutatója, amelyet a tudás mérésére használtak, de ez problémás, így 1991-ben kiegészült az iskoláztatás átlagéveinek becsült értékével. A harmadik összetevő a hagyományos gazdasági növekedési mutatója: a GDP.[428]

HDI-re alapozva végzett összehasonlító kutatást Márki-Zay Péter. Ő a magyar gazdaság és társadalom 1900–1993 közti pályáját rajzolta meg. Szerinte a század eleji 0,424-es HDI-értéket több hullámvölgy követi, melyek alja 1932 (bár 1924-ben és 1927-ben is ilyen alacsony az érték). 1940-re a HDI ismét 0,4 fölé emelkedett, de a háború miatt visszaesett. „Az újjáépítés, a felsőoktatás demokratizálása, és a javuló egészségügyi mutatók az 50-es években újabb emelkedést eredményeztek", ám az ország relatív fejlettsége ismét megakadt 0,37-nál (1954–55), majd újra 0,34-ra zuhant, hogy 1958-tól újabb emelkedéssel 1964-ben elérje az évszázados fejlettségi csúcsot (0,474). A HDI ezután csökkent, 1971/72-ben, 1976/77-ben, 1983-ban és 1986–88-ban megtorpanva és „1991-es értékével évszázados negatív rekordot érve el". Márki-Zay szerint a század eleje az országot „a társadalmi fejlettség nemzetközi mezőnyében viszonylag kedvező helyzetben találta", míg a két háború közti kor visszaesést hozott. A szocializmus első két évtizede az 1945 utáni „mélységből rekordmagasságba, majd a szocializmus rendszerváltásba torkolló második két évtizede még a korábbinál is nagyobb mélységbe juttatta az országot".[429]

Ez az eredmény a nem gazdasági mutatók és a relatív fejlettség révén árnyalja a korábbi vizsgálatokat. Itt kell felvetni Bródy hosszabb ciklusait is, hiszen Márki-Zay idősora Kondratyev-ciklusok kimutatására is alkalmas lehet. Így látható: hazánk a HDI szerinti fejlettségének csúcsát akkor érte el, amikor az USA és a „Nyugat" is gazdasági virágzását élte: a 60-as években. Később világszerte az olajválság tünetei takarták el a trendváltást, amit Tarján elemzett a Jánossy-féle trendvonal kapcsán. Helsinki a GDP és a HDI alapján is lehagyta Budapestet 1945–90 között.[430] „Magyarország a század eleji előkelő helyéről (Finnországgal egy szinten, jóval az ázsiai és dél-amerikai értékek felett) az évszázad végére a sereghajtók közé került" – írja Márki-Zay.[431] Gazdaság és társadalom változásával Tomka foglalkozott. Megállapította: a két háború közt Magyarország a fajlagos gazdasági kibocsátásban a nyugat-európai szint 55–60%-a körül járt, enyhe felzárkózó trend mellett. A hazai fogyasztás szintje megfelelt a gazdasági kibocsátás relatív színvonalának, ill. fejlettségünknél magasabb nívón állt. 1945 után viszont „ellentétes hatást váltott ki a felhalmozás magas színvonala". A beruházások nyugatihoz képest jelentős hányada „annál is alacsonyabb fogyasztási nívót eredményezett, mint amit a gazdasági kibocsátás egyébként lemaradó szintje lehetővé tett volna".[432]

Tomka szerint a legnagyobb különbség Nyugat-Európa és Magyarország között a fogyasztás minőségi jellemzőiben volt a II. világháború után. Az 50-es évektől mutatható ki a legnagyobb eltérés, bár a fogyasztási szempontokat jobban érvényesítő tervezés és az 1968-as reform később javított ezen a téren (pl. bővült az áruválaszték). Párhuzamok leginkább a szabadidő jelentőségének és eltöltésének módjában fedezhetők fel a „Nyugat" és hazánk között, a 60-as évektől kezdve.[433]

---

[427] Vitatott az írni-olvasni tudás 2/3-os súlya a beiskolázási arányok 1/3-os súlyozásával szemben, mivel az analfabétizmus terén a fejlett országok között kicsi a különbség a 20. sz. második felében. Tomka (2011), 189.
[428] Husz, 75-76.
[429] Márki-Zay, 49.
[430] Tarján, 916.; Maddison (2006), 428-431; 476-479.; Márki-Zay, 15-16.; 36.; Az 50-es/60-as években Finnország 25-26%-kal előzte meg Magyarországot. Márki-Zay, 31.
[431] Márki-Zay, 43.
[432] Tomka (2011), 177.
[433] Szolgáltatások és áruk tartós hiánya, rossz minősége, a fogyasztók kiszolgáltatottsága „a fogyasztási minták Nyugat-Európa és Magyarország közötti divergenciája mellett szól". Itthon is egyre jobban elkülönült a munka- és a szabadidő, de az utóbbi növekedését gátolta a 60-as évektől a második gazdaság. Tomka (2011), 178.

A HDI leginkább „a jólét jövedelmen túli dimenzióinak, illetve az életminőség alakulásának bemutatására” alkalmas. Az ENSZ évente számítja, ezért célszerű Tomka szerint ezt a mutatót választani az országok életminőségének 20. századi alakulásának bemutatására.[434] Ám a HDI-vel kapcsolatban számos probléma is felmerül, pl. elfedi az országon belüli különbségeket.[435] Erre szolgál az IHDI-mutató: itt Finnország vezető helyen áll az OECD-rangsorban.[436] 1913-ban a legjobb HDI-mutató Dániában volt a Tomka vizsgálta 16 ország közt. Majd Hollandia, Nagy-Britannia és Svájc jött. A sor végén Finnország és Olaszország állt. Magyarország – Tomka mai országterületre vonatkozó számításai alapján – 0,464-es HDI-vel megelőzte a finneket (0,450). 1950-ben már minimális finn előny mutatkozik: 0,707 az északi ország HDI-je, míg hazánké 0,695, de itt még nincs óriási eltérés. A drasztikus különbség 1975-ben látszik, és utána is tartós marad.[437]

A HDI alakulása (1913-2005)[438]						
	1913	**1950**	**1975**	**1990**	**2000**	**2005**
Magyarország	0,464	0,695	0,777	0,804	0,835	0,874
Finnország	0,450	0,707	0,836	0,896	0,930	0,952
Svédország	0,641	0,780	0,863	0,894	0,941	0,956
Ausztria	0,501	0,720	0,840	0,890	0,926	0,948

1913–50 közt a HDI a legnagyobb arányban Finnországban nőtt, vagyis Helsinki nagy lépést tett meg a felzárkózás útján. Ausztriában szintén kiemelkedően javult az életminőség.[439]

A HDI változása (2013-2005)[440]						
	Változás értéke			**Változás a maximálisan lehetséges mérték %-ában**		
	1913-1950	1950-1990	1990-2005	1913-1950	1950-1990	1990-2005
Magyarország	0,231	0,109	0,070	43,1	35,7	35,7
Finnország	0,257	0,189	0,056	46,7	64,5	53,3
Svédország	0,139	0,114	0,062	39,6	51,8	58,5
Ausztria	0,219	0,170	0,058	43,9	60,7	52,7
Svájc	0,139	0,123	0,050	38,9	56,4	52,6
Hollandia	0,135	0,118	0,051	38,5	54,6	52,0
Franciaország	0,122	0,168	0,055	31,0	62,0	53,4
Norvégia	0,145	0,125	0,067	35,5	63,5	51,2

1913–50 között az alacsonyabb jövedelmű országokban a halandóság nagy mértékben javult. Ez nem egyszerűen a gazdasági teljesítménytől függött, hanem a tudomány és a közegészségügy fejlődésével volt kapcsolatban. A halandóság javulásának csak negyede tudható be a gazdasági növekedésnek a Tomka vizsgálta 16 fejlett ipari ország esetében. Az 1990-es rangsorban Svájc és Hollandia mögé Franciaország és Norvégia zárkózott fel, s rögtön utánuk Finnország. E korszakban az életminőség a leginkább Finnországban és Norvégiában javult, míg a legnagyobb lemaradó az Egyesült Királyság volt. „A 20. század végére a különbségek olyan nagymértékben csökkentek a nyugat-európai országok között, hogy a sorrendek felállításának már alig van értelme” – írja Tomka, relativizálva a HDI jelentőségét,[441] a halálozási mutatókat tartva relevánsabbnak az életminőség vizsgálatakor.

[434] Tomka (2011), 188-189.
[435] Obádovics et al., 72.
[436] HDR (2016), 5.
[437] Tomka (2011), 190-191.
[438] Tomka táblázatából négy országot kiemelve. Tomka (2011), 191.
[439] Alacsony bázisból és módszertani problémákból is adódik a kiváló osztrák eredmény. Tomka (2011), 191.
[440] Tomka táblázata alapján készült résztáblázat. Lásd: Tomka (2011), 192.
[441] Tomka (2011), 192-193.

Hasonló volt a véleménye a szociológus Andorka Rudolfnak is: „Talán nem túlzás azt állítani, hogy ha létezik egyetlen szintetikus jelszószám a gazdasági és társadalmi fejlődésre, akkor az a születéskor várható átlagos élettartam." Finnországban e mutató már a két háború közt kedvezőbb volt a magyarországinál. „A különbség azonban nem volt nagyon nagy és az 1950-es években nem nőtt, inkább csökkent." Az 1960-as évek közepén azonban Magyarországon a férfiak születéskor várható élettartama csökkent, a nőké alig nőtt, Finnországban viszont felgyorsult a javulás. „Az 1980-as évek második felére mindkét nem esetében körülbelül öt évvel hosszabb a születéskor várható élettartam Finnországban, mint Magyarországon. Ekkora különbség sohasem volt a két ország között a 20. század folyamán" – írta Andorka.[442]

Tomka szerint is a halálozási mutatók leszorításában Helsinki komoly eredményeket ért el 1900–2000 közt. A csecsemőhalandóságot Európában az egyik legnagyobb mértékben sikerült csökkenteni, és Svédország mögött (3,4 ezrelék), Norvégiával holtversenyben a 2-3. helyen állt (3,8 ezrelékkel). A születéskor várható élettartamot tekintve is óriásit javult Finnország (12,3 évvel nőtt a férfiak mutatója 1950–90 között). Magyarország az I. világháború előtt a HDI mindhárom területén elmaradt Nyugat-Európától. 1913-ban csak Finnország 0,450-es HDI-mutatóját múlta felül (0,464). A következő évtizedekben hazánk kezdett felzárkózni, de megelőzött minket Helsinki. 1950-re csökkent a magyar hátrány Nyugat-Európával szemben. A magyar HDI 1913-ban a nyugati átlag 78,2%-át képviselte, 1950-ben pedig a 92,9%-ot. A lemaradás 1950–90 közt történt: ekkor minden nyugati ország megelőzte Magyarországot. Így az 1950-beli 92,9%-os átlagos fejlettségünk 90,2%-ra csökkent a Nyugathoz képest 1990-re. A halálozási mutatók is egy ideig javultak, majd stagnálni, sőt hanyatlani kezdtek. 1949–65 között a halandóság gyorsan csökkent, nőtt a várható átlagos élettartam, de a 60-as évektől a 70-es évek végéig romlottak a mutatók.[443] Ez egybeesik Márki-Zay eredményeivel, aki szerint Magyarország a HDI-t tekintve a 60-as években jutott teljesítőképessége csúcspontjára.[444]

Finnország nemcsak gazdasági fejlettségben, hanem az életminőséget tekintve is megelőzte Magyarországot. Andorka e trendet az alkoholizmus, az öngyilkosságok és a neurózis, illetve a súlyos elmebetegségek alakulásánál is kimutatta.[445] További, „szoft" mutatókkal is igazolta: Magyarországon több az „értelmetlen" életet élők száma: „a megkérdezettek 45 százaléka legalább néha úgy érzi, nincs értelme az életnek, és 47 százalék legalább néha elveszti a hitét önmagában". 48 százalék úgy véli, hogy nem érdemes távlati célokat kitűzni, 59 százalék pedig nem tudja, miben higgyen. Andorka szerint ez a magyar társadalom zavarait, az Allardt alapján megfogalmazott „értelmes lét" hiányát, nagyfokú elidegenedését mutatja az általa vizsgált korszak végén, 1990-ben.[446]

8.3. Kísérletek az 1945–90 közötti korszak szakaszolására

Magyarországon 1945-től egymásra torlódtak a politikai-gazdasági folyamatok. Gyarmati szerint 1945 után egyszerre zajlott a politikában a demokratikus átalakulás és a szovjetizálás (népi demokratikus átalakulás). De a gazdaságban is folyt az újjáépítés és a szovjetizálás. Ezek közül az utóbbit tartja hosszabb távon meghatározónak, és presztalinizálásnak nevezi az 1945–47 közötti időszakot.[447] A

[442] Andorka (1991), 47.
[443] Tomka (2011), 196-201.
[444] Bármely „mutatót elemezve azt kapjuk, hogy a század eleji igen rossz mutatókhoz képest a század első fele a felzárkózás, második fele a stagnálás időszaka", s a 80-as évektől visszaesés figyelhető meg". Márki-Zay, 41.
[445] Andorka (1991), 49-50.
[446] Allardt definíciója szerint az élet minőségének fogalmába tartoznak az emberi kapcsolatok és az értelmes emberi lét objektív jelzőszámai. Andorka (1991), 51-52.
[447] 1945 az államszervezés éve, 1946-47 a hatalmi dualizmusé. E két etapból áll a presztalinizálás. Gyarmati, 29.

sztálinizálást 1948–52 közé teszi, 1953–56 között pedig de- és resztalinizáló hullámok jönnek, amelyeket az ’56-os forradalom követ. Gyarmati így a Rákosi-korszakot (1945–56) a rendszerváltó fordulatok évtizedének nevezi, szembemenve a korábbi felfogással, például Izsák Lajos értelmezésével, aki Rákosi-rendszerről csak 1948 ősze és 1956 nyara között beszél.[448]

1945 után egy ideig párhuzamosan haladt a demokratizálás és a sztálinizálás. Bibó *„próbálkozó demokráciának”* hívta a demokratikus kezdeményezéseket, amelyeket azonban a kommunista párt csírájában igyekezett elfojtani. Az elvesztett általános választások után az MKP nem nyugodott bele a hatalom feladásába, és ebben maga mögött tudhatta a SZEB-et (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) és annak fejét, Vorosilov marsallt, aki közvetlen instrukcióit Sztálintól kapta.[449] Rögtön meg is született a „népi demokratikus válasz” a nép demokratikus döntésére: a politikai döntéshozatal előbb a Parlamenten kívülre került – a kormányhoz –, majd második lépcsőben a kormány működése vált formálissá. E logikát követték az MKP kezdeményezte változások. Az 1945 végi felhatalmazási törvény után a gazdaság kommunista ellenőrzés alá vonása (Gazdasági Főtanács megalakítása) és a belügy szintén kommunista kontrollja megpecsételte a magyar demokrácia sorsát – hiába voltak választások, s alakult kisgazda vezetésű kormány.

Rainer szerint a szovjetizálás Magyarországon nem azonos időben zajlott az élet különböző területein, a tudomány, a kultúra, a politika és a gazdaság szféráiban. Sőt az ellentétes folyamatok visszakozásra is késztették a szovjetizációt akaró MKP-t. Így a nyugati hatalmakra figyelve és a kisgazdapárt viszonylag erős bázisa miatt 1945-ben választást tartottak, bár Sztálin a mandátumok előre elosztását javasolta. Vorosilov azért egyezett bele a választásba, mert nem akarta kockáztatni a Nyugattal való együttműködést – ez Kramer téziseivel is egybevág. A nyugati figyelemre utal a „magyar” SZEB egy 1945. augusztusi ülése. Itt Key amerikai vezérőrnagy rákérdezett arra, hogy a szovjetek választásokat akarnak-e, amire Vorosilov ideges lett, de érdemi választ nem adott. Az amerikaiak és a Nyugat szempontjainak figyelembevétele a Marshall-terv meghirdetéséig tartott.[450]

Elbízva magát, Rákosi 1945 májusában meg akarta tartani a választásokat. Nem szervezett választási blokkot – jugoszláv, bolgár, román és finn mintára – ahogy egy ’47-es szovjet összefoglaló megállapította. Így a politikában a szovjetizálást a demokratizálás felülírta 1945 vége és 1946 ősze között. Válaszul a gazdaságban erősödött Moszkva befolyása.

Rainer négy politikai fordulatról ír: a 1945-ös választás a demokrácia felé tett lépés volt, három másik a népi demokrácia felé. A gazdaságban 1946–48 között kialakult az államgazdaság, bár a terv még nem volt „teljesen utasítás jellegű”. A kulturális életben, a sajtóban némi csúszással zajlott a szovjetizálás: „a sajtószabadság 1948-ban már korlátozott”, a kultúra „elszürkülőben, de még nem tornyosulnak előtte totális akadályok”. A politikai szerkezet átalakításában a két döntő lépés Nagy Ferenc lemondatása 1947-ben és a kisgazdapárt szétzúzása. A harmadik „népi demokratikus” fordulat: 1948-ban a szociáldemokraták szétverése és egyesítése az MKP-val. Ez egybeesett az 1948. júniusi szovjet–jugoszláv-szakítással. E harmadik fordulat a szovjet blokk megteremtéséhez kötődött az 1947. őszi Kominform-értekezlet után. A politikában a végső intézményi „simítások” 1949 májusáig tartottak, az első alternatíva nélküli választásig. Ezzel a hazai kommunista vezetés bizonyította: megértette a „jugoszláv leckét”: Rákosi megkezdte a társadalom szovjet típusú átalakítását. Ezt 1948-ban az is gyorsíthatta, hogy Sztálin tisztogatást tervezhetett a „szövetséges” pártok vezetésében, ami a „nemzeti útkeresőket” érintette volna, így velük itthon a magyar kommunista vezetés számolt le.[451]

---

[448] Gyarmati, 7-8.; Izsák, 51.
[449] Zubok (2007), 22-23.
[450] Kramer, 59-60.; Rainer (1998), 21., 34.; Cseh, 403.
[451] Rainer (1998), 23., 33., 35-39.

Rainer ismétlődést észlel a szovjetizáció kapcsán. Az újabb fordulatot 1956 jelenti. Ez nem a rendszer alapstruktúráinak változását hozta, hanem a szovjet modell érvényben maradását. Ám a hatalomgyakorlás stílusa változott: „(ugyanazt) óvatosabban" – így jellemezhető a második politikai nekirugaszkodás. Rainer nem sokszor beszél ciklusról,[452] inkább a hazai szovjet rendszer kiépítését két, egymást ismétlő korszakra teszi: 1947–53 és 1956. november 4.–1962/63 közé. Ezután ismét korrekció–rekorrekció következik 1962/63-tól 1972–74-ig, akárcsak 1953–54-ben, és 1955–56-ban. Bihari hosszabb szakaszt korszakol, rövidebb alperiódusokkal. A határokat Rainerhez hasonlóan húzza meg, nála is van ismétlődés.[453] Kornai a gazdaságpolitikában trendet lát: szerinte 1963–1995 között a prioritása „a mai jólét, biztonság és nyugalom" biztosítása. Közben zajlik a tulajdonviszonyok gradualista átalakulása (1995-ig, a reformszocialista fázis 1990-ig). A gazdaságpolitikát a rendszerváltáson átnyúló kontinuitás jellemezte 1963–1995 közt: a fogyasztás volt előtérben.

Kornai periodizációja[454]		
Erőltetett növekedés	1949–1953	
„Visszakapcsolás"	1953–1956	1953: korábbi gazdaságpolitika bírálata
Forradalom	1956. X. 23.–XI. 4.	
Megtorlás	1956. X. 4.–1963. III. 22.	a forradalom leverésétől a politikai amnesztiáig
A diktatúra felpuhulása	1963. III. 22.–1989. VI. 13.	amnesztiától a párt és az ellenzék tárgyalásáig
Áttérés a többpártrendszerre	1989. VI. 13.–1990. V. 23.	a tárgyalástól a szabadon választott parlamentig
Parlamenti demokrácia	1990. V. 23.–	

A Kádár-korban az életszínvonal-emelés volt a fő törekvés. Ez a Rákosi-érához képest pragmatikusnak tűnt, ám később hasonló dogmává vált, mint a nehézipar fejlesztése. A 70-es években az „életszínvonalpolitika" akadályozta az olajválságokra való időben történő reagálást, ahogy azt Germuska kimutatta.[455] Ám ez nem járt a – közvélekedéssel ellentétben – túlzott fogyasztással. György László szerint „nem a túlfogyasztás, hanem döntően a felhalmozódott kamatok és az árfolyamveszteség vezetett az 1970–80-as évek eladósodásához".[456] A bevezetőben már említettem van der Wee optimális gazdaságpolitikát jellemző társadalmicél-pentagonját: „teljes foglalkoztatottság, a termelőkapacitások teljes kihasználása, a stabil árak, a növekedő termelékenységen alapuló emelkedő jövedelmek, valamint a kiegyensúlyozott fizetési mérleg".[457] A kádári „életszínvonalpolitika" e célpentagonból kettőt foglalt volna magába: stabil árak mellett növekvő jövedelmeket. Ezt azonban nem sikerült állandósítani.

Ha van der Wee *célpentagonja* (1. fejezet) alapján elemeznénk a hazai szovjet típusú rendszert, akkor tartósan csak egy szempontból, a teljes foglalkoztatottság terén ért el eredményt – s ez bizonyult a legkeményebb dogmának is. 1956 decemberében a kádári hatalom számolt ugyan a munkanélküliség megjelenésével, ám végül nem a gazdasági ésszerűség döntött, hanem a hatalom

[452] Dinamikus „rángás"-ról ír, a Rákosi- és a Kádár-kor „megmerevedés-válság-korrekció-reform-rekorrekció/megmerevedés ciklusai" kapcsán. Rainer (2011), 157.
[453] Rainer (2004a), 14-16.; Biharinál a Raineréhez hasonló periódusok: 1948–50 – „kierőszakolt rendszerváltás"; 1950–53 – „politikai despotizmus". Az ismétlődés: 1956–62 – „posztsztálinista kemény diktatúra". Rainernél ez az 1. és 2. rendszerkiépülésnek felel meg. A Rainer-féle korrekció-rekorrekció Biharinál az „első radikális reform" (1953–55) és a Rákosi-restauráció (1955–56), ill. a gazdaságirányítás reformja (1968–1972/73) és a reformok megtorpanása (1973–78). Bihari M. (1996), 12-16.
[454] Az 1949–56-ig tartó periódus: Kornai (1972), 50., 58.; 1956-tól: Kornai (1995), 1099-1101.
[455] Lásd: Germuska (2014b).
[456] György, 200.
[457] Berend T. (2008), 208.

megtartásának szempontjai.[458] A célpentagon elemei közül a legkevesebb sikert a kiegyensúlyozott fizetési mérleg megteremtésében érte el a rendszer. Sőt a Kádár-kor elején ez tudatos döntés volt.[459]

Egy-egy részelem kiemelésével így dogmatikussá és rugalmatlanná vált a gazdaságpolitika. Kádár egy ideig tűrte–támogatta a hatékonyságnövelő reformokat (a célpentagon eleme ez). Romsics e törekvések három hullámát figyeli meg: az 1956–57-es „elgondolásai nem, vagy csak minimális mértékben valósultak meg".[460] A második az 1968-as új mechanizmussal vált valóra. A harmadik (1978 után) „egy radikális modellváltás lehetőségét hordozta magában". A paradigmaváltást Romsics 1956 decemberére teszi: az MSZMP ekkor elsődlegesnek az életszínvonal emelését tartotta. A reformbizottságok a beruházást tartották volna a központnál. Ám csak korrekció történt: ritkították a központi tervmutatókat, bevezették a nyereségrészesedést. A rögzített árrendszer maradt.[461] Kornai radikálisabb javaslatairól (*A gazdasági vezetés túlzott központosítása* című 1957-es könyvében leírt gondolatokról) a forradalom előtt vitát rendeztek, de azok többnyire papíron maradtak.[462]

Az agráriumban nagyobbak voltak az engedmények. Újra eltörölték a beszolgáltatást. A felvásárlási árak 1957 tavaszán több mint 80%-kal haladták meg a forradalom előttieket. Engedték az öt holdnál kisebb földek szabad adásvételét. Ám a téeszesítés (1959–61) véget vetett a magánszektor erősítésének. Az agrártermelés tizedével esett, ez váltotta ki az újabb reformot (gabonát kellett 1960–62-ben importálni). A „kaotikus állapotokat érzékelve Kádár szabad utat adott a főleg Fehér Lajos és Erdei Ferenc által képviselt korrekciós lépéseknek". A legfontosabb a háztáji felértékelése volt. Immár „nem egy család, hanem minden családtag kapott közel egy hold földet saját művelésre" s „feloldották a családi állattartás korlátait." Így a háztáji adta az évtized második felében az állam felvásárolta áruk 22%-át.[463] Az 1963-as amnesztia után folytatódott „a szövetkezetek belső életét, gazdálkodását a szovjet modelltől eltávolító, a közös és a magángazdaság együttélésének talajára helyező reformcsomag".[464] Sok intézkedés de facto érvényesült, a hatályban lévő kolhozrendszeren egy ideig nem változtattak: sokáig „tűrt" maradt a háztáji, a részes művelés, a természetben kapott prémium, ami az életszínvonal-politikát szolgálta.[465] A 60-as évek reformjaiban már az agrárium tapasztalatait is hasznosították. Nyers Rezső körül 1963–64-ben alakult ki egy reformcsoport.[466] A 80-as évek elején indult az új reform, Romsics szerint ez volt a harmadik Kádár-kori nekirugaszkodás.[467]

Ungvárszki sztálini–doktriner és megújító szakaszokat különböztet meg 1948–88 között, ezek egybeesnek a Berend T. és Szamuely által leírt centralizáló–decentralizáló váltakozással. (A megújító szakaszok decentralizálnak, a doktrinerek centralizálnak.) Töréspontot lát a gazdaságban 1953-ban, 1958–59-ben, 1966–67-ben, 1971–72-ben, 1979-ben és 1985-ben. Soóssal ellentétben tehát, nem

---

[458] 1957-ben bevezették a munkanélküli segélyt, de 1988-as megszüntetéséig csak körülbelül 5000 esetben folyósították. Tomka (2001), 216. A kivételnek számító, hatékony(abb) irányítású vállalatoknál előfordultak elbocsátások a 60-as években (pl. a győri gépgyártást meghatározó Horváth Ede alatt). Germuska–Honvári, 51.
[459] Az 1957-től külső forrásból finanszírozott gazdaságpolitikáról lásd: Földes (1995); Mong (2012).
[460] Az 1956-57-es reformelgondolások lényege a vállalati önállóság biztosítása, a közvetlen tervutasítások felváltása gazdasági ösztönzőkkel és az értékarányos új árrendszer volt. Romsics (2007), 4.
[461] A reform támogatói között voltak ekkor Kornai János, Liska Tibor, Erdei Ferenc, Erdős Péter, Szabó Kálmán, Kopátsy Sándor és Nagy Tamás. Az ellentábor: Berei Andor, Friss István, Ripp Géza. Romsics (2007), 4.
[462] Kornai a kereslet és kínálat viszonyait tükröző, azaz piactisztító árakat javasolt. Mong, 35.
[463] Romsics (2007), 4.
[464] Rainer (2004a), 15.
[465] Varga Zs. (2004), 105.
[466] Péter György, Nagy Tamás, Fehér Lajos, Erdei Ferenc, Vajda Imre, Bognár József, Ajtai Miklós, Csikós-Nagy Béla, Tímár Mátyás és Hetényi István. Ellenfelek: Biszku Béla, Kállai Gyula és Nemes Dezső. Romsics (2007), 4.
[467] Az ekkori reformerek: Nyers Rezső, Bauer Tamás, Soós Károly Attila, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György, Sárközy Tamás. Romsics (2007), 5.

írja, hogy a ciklusok leálltak volna a 80-as években. 1947/48–53-ig jelzi az első doktriner szakaszt, amit az első megújító szakasz (1953–58) követ. A második doktriner periódus (1958/59–66) után jön az 1966–72-es megújító szakasz. A harmadik doktriner periódus 1972–79-es, az újabb megújító fázis pedig 1979–84-es.[468] Romsics is döntően e reformhullámokat emeli ki, egy „mini" doktriner-szakaszt említve (1985–87).[469]

Az 1945-1990 közötti korszak (gazdaság)történeti és közgazdaságtani periodizációi					
Rainer ismétlődő periódusai	Bauer-Soós beruházási ciklusai	Ungvárszki doktriner és megújító szakaszai	Romsics reformhullámai	Bihari Mihály korszakolása[470]	Honvári válságperiódusai[471]
				1944/45-1948: polgári demokrácia	
1947–1953: első rendszerkiépítés		1947–1953 (doktriner)		1948-1950: kierőszakolt rendszerváltás	
	1949–53			1950-1953: politikai despotizmus	
1953–1954: első korrekció	1953–57	1953-1958 (megújító)	1956–57 (1. hullám)	1953-1955: az első radikális reform	1950-es évek közepe
1955–1956: első rekorrekció és forradalom				1955-1956: a Rákosi-restauráció	
1956–1962/63: második rendszerkiépítés				1956: politikai forradalom és nemzeti szabadságharc	
	1957–61			1956-62: posztsztálinista kemény diktatúra	
	1961–65	1958/59–1966 (doktriner)			
1962/1963–1972: második korrekció	1965–69	1966–72 (megújító)	1960-as évek közepétől (2. hullám)	1963-1968: a Kádár-rendszer stabilizációja	1960-as évek közepe
	1969–73	1972–79 (doktriner)		1968-1972/73: a gazdaságirányítás reformja	
1972–1974: második rekorrekció	1973–76			1973-1978: a reformok megtorpanása	1973 után
	1976–80				
	1980– negatív trend	1979–1985 (megújító)	1978 utáni, nyolcvanas évekbeli (3. hullám)	1978-1981: a reformok felgyorsítása	1981-82
				1981-1985: mélyülő konfliktusok	
	1985–1989, az utolsó beruházási ciklus[472]		közjáték: 1985–87 (mini ellenreform)	1985-1987/88: a Kádár-rendszer agóniája	
			1987– reform folytatása	1987/88-1990: az átmenet	Rendszerváltás előtti évek

Négyéves magyar beruházási ciklusról ír Bauer és Soós: 1949–53, 1953–57, 1957–61, 1961–65, 1965–69, 1969–73, 1973–76; 1976–80. Az utolsó belefut egy tartós visszafogásba a 80-as évek elején. Ekkor Soós már nem lát ciklust.[473] Ha Romsics 3–4 reformhullámját és Honvári válságperiódusait összevetjük, látható: a magyar politikai elit a 70-es évek közepén maradt el a válságra reagálással.

[468] Ungvárszki, 10.
[469] A hullám 1985-ben lecsillapodott, de Grósz 1987-ben néámileg visszakanyarodott. Lásd: Romsics (2007), 5.
[470] Bihari M. (1996), 11-16.
[471] Honvári (2011), 108.
[472] Jelen disszertáció szerzőjének kiegészítése.
[473] Soós (1986), 262., 279., 286., 408., 411., 415-416.

Eltér a ciklikus szemlélettől Tomka periodizációja. Szerinte egyrészt a helyreállítási szakasz 1954-ig tart, de a valódi korszakhatárt 1948-ra teszi 1945-től. Négy periódusa: 1. erőltetett növekedés (1948–56); 2. rugalmasabb tervezés (1957–1964); 3. reform és a lassuló növekedés (1965–1979); 4. a válságjelenségek állandósulása (1979–1990). Korszakhatár 1964, illetve a hatvanas évek közepe, amikortól lassul a növekedés. Ez az év Márki-Zaynál is kiemelkedően fontos: az ország a HDI-mutatója a 20. században ekkor éri el a csúcspontját.[474] Tomka, Kornai és Márki-Zay is tehát a magyar gazdaság fordulópontját az 1960-as évek közepére teszi. Tomka és Márki-Zay a HDI alapján, Kornai a fogyasztás előtérbehelyezése miatt tartja ezt fordulópontnak. Ám a gazdasági lemaradást a más kutatók a 70-es évekre teszik. Itt nem is nagy az ellentmondás: ekkor az ország a Nyugathoz képest került hátrányba, közben Nyugaton és Keleten is lassult a növekedés a 60-as évekhez képest.

8.4. Hosszabb trendek: a növekedés kifulladása, a termelékenység romlása és a hanyatlás

Berend T. szerint 1950–75 között a gazdaság bővülése 5% körüli volt átlagosan.[475] Ám a rendszer statisztikáit óvatosan kell kezelni, mivel a növekedést azóta több kutató is felülvizsgálta, lefelé módosítva.[476] Másfelől a mennyiségi növekedés nem fejezi ki, milyen értékű és minőségű kibocsátás történt. Berend T. adatai azt a benyomást keltik, mintha a Rákosi által erőltetett iparosítás okozta volna a növekedés jelentős részét. Ám Maddison GDP-adataiból és Jánossy, illetve Vonyó kutatásaiból kiderül: részben a helyreállítási periódus révén duplázódott meg a GDP 1946–55 között. A Kádár-korban újra megduplázódott a GDP, de hossszabb idő alatt (1957–75).[477]

A Rákosi-éra túlfeszített nehéz- és gépipari fejlesztéseiből strukturális problémák fakadtak. E fejlesztések a 70-es években váltak elavulttá, ezért vagy be kellett (volna) zárni a nehézipari létesítményeket[478] vagy az amortizáció pótlására újabb beruházásokat kellett végrehajtani – az 50-es évek beruházásai így évtizedekre meghatározták az ország gazdaságát.[479] Az elhibázott beruházásokkal felesleges kapacitásokat építettek ki, korszerűsítés híján túl sok munkaerőt igénylő technológiával. A torz szerkezet Vonyó szerint nem okozott volna megoldhatatlan problémát. A gond inkább az volt, hogy az 50-es években még magas produktivitású gépipar termelékenysége a hatvanas évektől drasztikusan hanyatlott – e folyamat megállítása volt sikertelen a 70-es években, a munkaerő nem megfelelő képzettsége és a nehézipar túlzott energiafelhasználása miatt.[480] Ennek kapcsán egy hosszabb távú trendre és egy töréspontra hívja fel a figyelmet Leonard Kukić. Szerinte a kelet-európai országok az ötvenes és a hatvanas években relatíve még jól teljesítettek – ekkor még

---

[474] Tomka (2011), 95-97.; Márki-Zay, 49.
[475] Berend T. (1988), 19.
[476] Ehrlich 1937–60 közt vizsgálta felül a nemzetijövedelem-statisztikákat. A legnagyobb eltérést a hivatalos adatoktól az éves növekedés ütemében Bulgária és a Szovjetunió esetében találta (2,16, ill. 2,1%-kal volt kisebb a bővülésük), míg Magyarország Romániával és Jugoszláviával együtt a „legkorrektebb" volt: a román eltérés évi 1,52, a jugoszláv 1,6, a magyar 1,64% volt. Ehrlich, 81. Germuska a reálgazdaság 1952-es és 1954-es recesszióit az infláció beszámításával mutatta ki. Germuska (2012), 72. Vonyó és Klein a beruházási statisztikáknál mutatta ki: nagyságrendjük 1945 után kisebb volt, mint korábban közölték. Vonyó–Klein, 35.
[477] A magyar GDP 1946-ban 15,56 milliárd dollárnak felelt meg, a masszív iparosítás kezdetekor, 1950-ben 23,16 milliárdot tett ki, 1952-ben 26,25-öt, 1955-ben pedig majdnem megduplázódva, 30,16-ot. 1957-ben 31 milliárdos nagyságrendről indulva 1975-re 61 milliárdot ért el a GDP. Látszik: a növekedési periódusok után a következő negyedszázadban csak 25%-kal bővült a gazdaság. Maddison (2006), 476-477.
[478] Ezt vizsgálom a gazdaságielit-váltásnál (10. fejezet), amikor a 80-as években a Csepel Műveket feldarabolják.
[479] Az 1950 és 1953 között megvalósult beruházások „a következő évtizedek gazdaságpolitikája számára már a választott iránytól függetlenül is meghatározó adottságot jelentettek". Pető–Szakács, 237.
[480] Vonyó (2017), 267-270.

tömegtermelésről volt ugyanis szó. A gazdasági problémák akkor éleződtek ki, amikor a 70-es és 80-as években szerkezetváltást kellett végrehajtani és megjelentek a rugalmas gyártási technológiák.[481]

Már az 50-es évek elejére nyilvánvalóvá vált az erőltetett iparosítás veszélye: a Sztálin sürgette első fegyverkezési program (1948–53) csődközeli helyzetbe sodorta az ország gazdaságát, a második haderőfejlesztés (1961–63) hozzájárult a gazdasági egyensúly megbomlásához, a harmadik (1976 után), pedig igazán ki sem bontakozhatott, mert a gazdaság eleve krízishelyzetben volt.[482]

Jánossy „kvázi-fejlettségből" adódó problémákról írt. Az erőltetett növekedés idején a munkahelystruktúra „valamivel magasabb virtuális fejlettségi szintnek felelt meg, mint az a tényleges fejlettség", amelyet „a munkaerő szakmastruktúrája, a korszerű technika és elsajátításának, begyakorlottságának mértéke határol be". Az iparosítás miatt feszültség alakul ki a munkahely- és a szakmastruktúra között, ami gyorsító hatású és valódi fejlettséghez vezet, ha makro- és mikroszinten is érvényesül. Ám az 50-es évektől itthon a makrohatás érzékelhető, az üzemi szintű viszont nem mindenütt, így nem jött létre a kellő gyorsító hatás, és így kvázi-fejlett struktúra alakult ki.[483]

A hazai nemzetijövedelem-számítások sajátossága az anyagi termelésre koncentrálás. A korabeli magyar statisztikákat így nehéz összevetni a nyugatiakkal. Erre Jánossy is kitér, a „mérhető fetisizálásáról" írva. A kvantitatív eredmények túlbecsülésével a hiányzó piaci kontrollt akarták helyettesíteni, de összefügg ez a szakértelem hiányával is.[484] 1945 után megszűnt a piaci kontroll, így a tervgazdaság a „többletszabadságfokot" kihasználva torz gazdaságszerkezetet teremthetett: nem fenyegette csőd az értelmetlen beruházásból születő vállalatot.[485] A „mérhető fetisizálása" összefüggött az elitváltással is, amely a politikai lojalitást helyezte a szakértelem fölébe. Csak a 80-as években kezdett nagyobb szerepet kapni a szakértelem – bár ezt újabb kutatások árnyalják.[486] Az erőltetett fejlesztés általában a munka termelékenységének csökkenésével kezdődik. Ennek oka: a munkaerő lassan sajátítja el az új technikát, s az iparosítás extenzív fejlesztésekkel járt itthon.[487] Az ipari növekedés is lassult: a 13,8%-os bővülés (1950) 7,3%-ra csökkent (1965) – az alábbiak szerint.

Az ipari termelés átlagos évi növekedési üteme			
Ágazat	1950-55	1955-60	1960-65
Bányászat	9,0	3,8	3,7
Gépipar	16,8	10,9	9,0
Vegyipar	14,6	15,2	15,3
Nehézipar	13,1	8,5	7,7
Könnyűipar	16,2	6,7	5,9
Élelmiszeripar	12,2	4,9	9,3
Ipar összesen	**13,8**	**7,6**	**7,3**
Forrás: Füsti, 1007.			

[481] Lásd: Broadberry–Klein (2001). Idézi: Kukić (2015), 1-2.
[482] Jánossy (1969), 807. 1969-ben a magyar GDP visszaesett. Maddison (2006), 477.; Germuska (2014a), 511.
[483] Jánossy (1969), 814.
[484] Jánossy (1969), 821-822.
[485] Piacgazdaságban rentabilitási kényszer van, ezt a centralizált tervgazdaság „oldja". Hogy ez fejlődést segítő-e, az a „többletszabadságfok" felhasználásától függ. Ez potenciális előny, akkor válik az állam javára, ha gyorsítja a szerkezetváltást: alacsonyabb fejlettségről gyorsabban jut előre az ország. Jánossy (1969), 808.
[486] A politikai szempontok meghatározóak maradtak a fővárosi hatalmi elit professzionalizációjánál. A „szakértő" párttag akkor léphetett előre, „ha lojális volt a rendszerhez; szakértelmét úgy bizonyította, ha a párthatározatokhoz igazodott". Rácz A., 178-179., 211. Ám Rácz a hatalmi elitet, a szakértelem szerepének felértékelődését hangsúlyozó Lengyel viszont a gazdasági elitet vizsgálta. Lengyel (2007a); Lengyel (2007c).
[487] Lengyel (2007c), 42.; Jánossy (1969), 808-809.

A munka termelékenységének növekedése Magyarországon lassú volt: 1950–67 között évi 4%-kal nőtt, 1950–58 között 3,1%-kal, 1959–67 között pedig 5,3%-kal. Ez a többi szocialista országnál rosszabb adat. Közben a hazai ipar termelése 1938–67 között 7,8-szeresére, 1960–67 között 4,5-szörösére bővült. Gyors volt a vegyipar bővülése (10-szeres) és a gépiparé (6,5-szörös), ami a tőkés országokénál is nagyobb ütem.[488] A vegyipar és az élelmiszeripar az a két ágazat, melyek hatékonysága valóban javult. Versenyképességük a külföldi know-how alkalmazásával is nőtt.[489]

Ám az anyagi bővülés többségében olyan technológiákat honosított meg, melyek adottságainknak nem feleltek meg, hosszabb távon rossz hatékonyságúak voltak, s az akkori fejlettségi színvonalnál alacsonyabb nívójú termelésre kárhoztatták a gazdaságot. Jánossy szerint a kvázi-fejlett struktúra kialakulásában közrejátszott a fejlett országokból érkező gépimport korlátozottsága. A gépgyártás extenzív növekedése – s a munkások és a műszaki értelmiség képzetlensége – csökkentette a minőséget és a műszaki nívót.[490] Ezt a képet Vonyó árnyalta, szerinte a gépipar egyes ágazataiban a TFP, azaz a többtényezős hatékonysági mutató 1949–55 között kimagaslóan magas volt, de a hatékonyság a hatvanas évekre jelentősen romlott az ágazatban.[491] Figyelmeztet arra, hogy Kelet-Európában (és így Magyarországon) nem volt olyan nagymértékű beruházási fellendülés a háború után, mint ahogyan azt a korábban hangsúlyozták. A beruházási ráta a legtöbb keleti országban a 60-as évek második felétől nőtt, volt, ahol a 80-as években ért csúcsra. E fellendülésnek a külső adósság emelkedése szabott határt. Hosszú távon az elégtelen beruházások és az újjáépítési periódusok gyenge kihasználása vezetett a Nyugattól való leszakadáshoz. A 60-as és 70-es évektől kezdve ehhez még két tényező járult: az olajválságokhoz alkalmazkodás megkésettsége, illetve a Kukić által is említett lassú alkalmazkodás a rugalmas (flexibilis) ipari termelési struktúrák kialakításához – ez Nyugat-Európa technológiai fölényét erősítette meg a 60-as évek végétől.[492]

A hatékonyság romlása Jánossy szerint összefüggött az elitcserével is. A szovjet típusú rendszerre való áttérés idején ugyanis a cserénél nem a szakértelem számított, hanem a politikai megbízhatóság. Így a lojalitás felülírta a szakértelem kritériumát.[493] Igyekeztek visszaszorítani a „régi elit" gyermekeinek bekerülését a felsőoktatásba. Illyés Gyula NÉKOSZ-jelmondata szerint: „A magyar értelmiség cseréje is folyik. De semmi lényeges csere – semmi lényeges változás – nem fog történni, ha adataik bediktálása közben a belépők nem ejtik ki valamelyikét a két szónak: munkás, paraszt."[494]

A rendszernek nagyszámú és megbízható új értelmiségre volt szüksége. Ehhez a gyorsított ütemben középiskolát végző szakérettségisek segítésén kívül származási kategóriákat is bevezettek az egyetemi felvételiknél. Az 1948-as rendelet szerinti „egyéb" és „osztályidegen" besorolásúakat diszkriminálták.[495] Az ELTE extenzív fejlesztésekor a „cél a mennyiségi növekedés volt, a párthoz hű, ideológiailag szilárd új értelmiség kialakítása", és így „nem számított, ha az nem nagyon művelt".[496]

---

[488] Füsti, 1006-1007.
[489] A vegyipari TFP-je (teljes tényezős produktivitása) 11,48 volt 1961–1967-ben, messze kiemelkedve a magyar ágazatok közül. Az élelmiszeripar volt a 2. leghatékonyabb ágazat 5,67-es mutatóval. Vonyó (2010), 299-300.
[490] Jánossy (1969), 815.
[491] A szerszámgépgyártás és a precíziós gépgyártás TFP-je rendkívül magas volt 1949–1955-ben (9,45 és 9,9), ez 1961–1967 között -4,45-re és 0,87-re zuhant. Vonyó (2010), 298. Ez jelzi a helyreállítási periódus tartamát is.
[492] Vonyó (2017), 267-270.
[493] Jánossy (1969), 819.
[494] Pukánszky–Németh (1996).
[495] A Politikai Bizottság évente döntött, mekkora munkás-paraszt arányt tart kívánatosnak (1950–53: 60-70%; 1953–55: 55-60%;, 1955–56: 60% fölött). Ám a tervezettnél mindig több (kb. 40%) olyan diák került be, aki nem munkás- vagy parasztcsalád sarja volt. Takács R. (2008), Szegő (2017b), 98., 100.; Takács T., 307.
[496] Borsodi, 15.

Jánossy példája a gazdaság torzulására: a gépipar iparon belüli arányát tekintve a világon a 3. helyen állt hazánk, azaz mintha olyan fejlett lettünk volna, mint az USA. A gépipar súlya kb. kétszer akkora volt, mint amennyi a fajlagos nemzeti jövedelemnek és a népességnek megfelelne. Az ipar túlkoncentrálódott: hiányoztak a kis- és közepes vállalatok. E kvázi-fejlettséget olyan cégek adták, amelyek csak kvázi-nagyüzemek voltak (kisipari egységek adminisztratív összefogása). A KGST-országok közt a magyar ipar volt a legcentralizáltabb. 1965-ben ötezresnél nagyobb vállalatokban alkalmazták a dolgozók 34,5%-át. (Ez mesterséges átszervezés következménye volt, amire a 10. fejezetben kitérek.) Csehszlovákiában ez az arány 29,3, a Szovjetunióban 22,3% volt.[497] A 1963-as koncentráció segítette a 1972-es ellenreformot, a nagyüzemek kivételét a reform alól, a központi beavatkozás erősítését.[498] Az erőltetett iparosításból exportfüggőség is fakadt. Minél magasabb a fejlettség, annál nagyobb az importhányad. Ez egyre nagyobb exportképességet igényel, s ha a két folyamat nem követi egymást, a külkereskedelem válik minden további fejlődés akadályává.[499] A gazdaság hibás szerkezete, a Nyugattól való lemaradás a szolgáltatások, az informatika, a szállítás-logisztika területén csak később vált nyilvánvalóvá.

Ami a trendet illeti, az 1975-ig tartó magyar növekedési pálya végét a politikai csúcselit nem ismerte fel, illetve a gazdaságirányítás erre vonatkozó jelzéseit nem vette figyelembe, így az első olajválságra is hibásan reagált.[500] A „nettó hazai termék növekedési üteme 1974–78 között magasabb volt, mint 1968–74 között, vagyis elhagytuk az addigi növekedési pályát, de nem a kívánatos irányban" – Berend T. az újabb töréspontot 1979-re teszi, amikor lelassult a magyar növekedés.[501]

Augusztinovics a gazdaság trendszerű hanyatlását észlelte. A szolgáltatások termelékenységnövekedése egy ideig lépést tarthatott az ipari növekedéssel, de az infrastruktúra hiányosságait később már nem lehetett ellensúlyozni: az anyagi termelést hangsúlyozó propaganda beleütközött a nem anyagi szektorok lemaradásába. A gazdaságot szerkezeti problémák nyomasztották, az extenzív növekedés forrásai elapadtak, hosszú távon, trendszerűen romlott a termelékenység. A „nekilendülés" idején (1950–75) „a beruházási politika és a foglalkoztatási politika egyaránt az anyagi termelést részesítette előnyben". Ekkor a makrostruktúra változása a növekedés egyik fő hajtóereje volt, mivel „a tőke és a foglalkoztatás struktúrájának változása egyrészt közvetlenül, másrészt a főágazati fajlagosok alakulásán keresztül csökkentette a népgazdasági tőkehányadost, és gyorsította a népgazdasági termelékenység növekedését". Ám az anyagi termelésben a termelékenység lassan nőtt. Az erőltetett növekedés idején az infrastruktúrát nem fejlesztették kellő ütemben, így e szektorban „az egy főre jutó teljesítmény gyorsabban nőtt, mint az anyagi termelésben": a meglévő infrastruktúra jobb kihasználásával értek el eredményt. Ám a 70-es években fordulópontok jelezték „a makrostruktúra változásában rejlő" tartalék kimerülését, és az „infrastrukturális állóeszközök és munkaerő egyre intenzívebb kihasználása" korlátokba ütközött. Így a szolgáltatások termelékenysége lemaradt az anyagi termelésé mögött.[502] A trendváltozásra utaló adatokban évtizedes ingadozás is kimutatható (az anyagi ágazatok fajlagos termelékenységében).[503]

Hogy a termelés hatékonyságban szerepet játszik az infrastruktúra, nem volt a rendszer politikai elitje számára világos. Mutatja ezt az 50-es években az iparvárosok torz fejlesztése is: a

---

[497] Jánossy (1969), 816.; Füsti, 1010.
[498] A 72-es KB-határozat a legnagyobb 40-50 vállalatról e cégek befolyását is növelte. Szalai (1998), I. 287-290.
[499] Minél fejlettebb egy ország, annál veszélyesebb az ipar exportképességének erőltetése. Jánossy (1969), 813.
[500] Germuska (2014b).
[501] Berend T. (1988), 19-20.
[502] Augusztinovics, 1043.
[503] 1950-58 között 1,48%-os a főágazati fajlagosok közt az anyagi ágak változásával indokolt produktivitás-változás. E mutató 1958-68 között 3,64, 1968-70-ben 1,85, 1970-75 között 4,34. Augusztinovics, 1035.

Területrendezési Intézet hiába hívta fel a figyelmet arra 1951-ben, hogy „üzletek, óvoda, iskola nélkül" épülnek lakások, a politika erre úgy reagált, hogy az intézetet fél év múlva megszüntették.[504]

A Világbank 1995-ben írta: csaknem két évtizedig próbálták feltornázni a növekedést Magyarországon. A 70-es évek közepén ez még megfelelő volt (évi 4% körüli), de a beruházások magas aránya miatt (a felhalmozás a GDP 30%-át is túllépte) csak külföldi hitelfelvétellel lehetett megvalósítani. Így a külföldi adósságállomány az évtized végén túllépte a GDP felét. A 80-as évek elején a növekedés visszaesett (1982: 2% alatti). „A részleges reformok számottevően nem javították Magyarország gazdasági teljesítményén; a 80-as évek második felében az átlagos növekedési ütem már csak évi 1% körül alakult." Nem volt sikeres a keresletbővítés sem, de így az ország finanszírozása ismét megnehezült, és gyengítette a hitelképességet. Így az ország „stagnáló gazdasággal, hatalmas folyó fizetésimérleg-hiánnyal és csökkenő nemzetközi tartalékokkal zárta a 80-as éveket".[505]

8.5. Gyarmatosítás szovjet módra vagy lemaradás a Nyugattól?

Maddison alapján, a Szovjetunió 1950-es egy főre eső GDP-jét 100-nak véve Magyarország 87,3%-on állt. 1970-ben a szovjethez képest 89,1% a magyar mutató. Magyarország tehát minimálisan csökkentette lemaradását a Szovjetunióval szemben.[506] Ha viszont az utolsó békeév (1938) és az 1970-es esztendő közötti időszakot nézzük, akkor látszik: az egy főre eső magyar GDP 1938-ban a szovjet mutató 123,4%-a volt, innen esett vissza az 1970-es 87,3%-ra. Itt olyan jelenségre bukkanunk, ami gyarmatosított államoknál szokott előfordulni Maddison szerint (ő Indiát és Angliát vetette össze).[507] Magyarország és a Szovjetunió esetében a releváns periódus 1944/45–50 közt lehetett (a fajlagos magyar GDP 1942-ben magasabb volt, mint 1938-ban), ám 1950-re 36 százalékponttal rosszabbul álltunk Moszkvához képest. Hogy közben mi történt, arra Borhi hoz példát: a szovjetek 1946 tavaszán több élelmiszert igényeltek, mint amennyi a magyar lakosság rendelkezésére állt. Ez a közellátási miniszter becslése volt, de Szviridov tábornok (SZEB) elismerte: „Nyugatra exportálják az általuk kapott élelmiszer jelentős részét, mivel ezt az oroszok háborús zsákmánynak tekintik".[508]

A magyar gazdaság a Szovjetunióval szemben csak 1994-re tudta ledolgozni a hátrányát. Az 1950 utáni pálya ugyanis nem tette lehetővé a gyors utolérést, az 1938-as arányhoz való visszatérést. Ennek oka a direkt és a közvetett szovjet hatás. Emiatt az elért fejlettséget csak lassan lehetett módosítani. A magyar fejlődést elsősorban az gátolhatta, hogy tradicionális piacaitól elszakították. Csak 1994-ben emelkedett ugyanis az egy főre eső magyar GDP az orosz érték 134%-ára. Ekkor haladtuk meg először, 56 év után az 1938-as magyar/szovjet–fejlettségi arányt.[509] (Maddison szerint 2001-ben Magyarország már 60–61%-kal volt fejlettebb Oroszországnál.)

A szovjet típusú rendszer idején a tervgazdálkodás, a „tervszerű" irányítás a piaci folyamatok kiküszöbölésével akadályozta az organikus kapcsolatok kialakulását a kelet- és a nyugat-európai országok között. Moszkva mesterségesen fojtotta le a piaci folyamatokat, és a birodalom szétesése után nyilvánvaló: a szabaddá vált kisebb KGST-tagországok kereskedelme más irányba fejlődött, mint ahogyan 1949–90 között alakult. Magyarország korlátozása a nemzetközi kereskedelemben 40 éven át okozott kárt. Jellemző erre a KGST „szocialista közös piaccá" szervezésére vonatkozó magyar ötlet

[504] Germuska (2004), 114., 117.
[505] Világbank, 1.
[506] Maddison (2006), 479.
[507] 1913 és 1950 között India egy főre eső GDP-je 1990-es nemzetközi dollárban számítva 673-ról 619-re esett vissza, míg Anglia egy főre eső GDP-je 5150-ről 6907 dollárra nőtt. Maddison (2002), 115-116.
[508] Borhi (2005), 154.
[509] Maddison (2006), 478-479.

elvetése.[510] Moszkva 1970 táján gátolta a keleti blokk piacosítását. Ez birodalmi érdeke volt, hisz a világrendszerelmélet alapján – ha hagyta volna –, akkor a divergáló kereskedelmi érdekek szétvetették volna a KGST-t. A tagországok természetes piacai a tőkés centrumállamok lettek volna, ahogyan például a félperifériáról induló Finnország számára is (még ha keleti kereskedelme is erős volt). Tehát nem voltak eleve elrendelt félperifériás szerepre ítélve a kelet-európai országok: a finn példa mutatja: lehetséges volt a felzárkózás. Ráadásul a tőkés magállamok sem változatlan tömböt alkottak. A finn külkereskedelem is irányt váltott a korszakon belül: a háború után a fő exportpiac a brit volt, a 70-es évekre pedig már a nyugat-német.

Ami a gyarmatosítást illeti, Gyarmati az 1945–56 közti kort szovjet protektorátus idejének nevezi. Pető és Szakács 1945–47-ben megszállt országról írt. Hasonlóan gondolja (1990-ig nézve) Glatz Ferenc: szovjet megszállási és politikai zónán belül volt az ország. Romsics szerint 1947-ben a párizsi békeszerződéssel visszanyertük a szuverenitást nemzetközi jogi szempontból, és „elvileg a független államok sorába" léptünk, ám továbbra is itt maradt 50 ezer szovjet katona, másrészt a gyorsuló szovjetizálás miatt a szuverenitást nem visszaszereztük, hanem elvesztettük. A külpolitikai mozgásszabadság „lényegében teljesen megszűnt", az ENSZ Biztonsági Tanácsa a magyar tagfelvételt 1947-től elutasította, s csak 1955. december 14-én, az „enyhülés légkörében bírálta el kedvezően".[511]

Ekkor is maradt a függőség: 1956 bebizonyította, hogy Magyarország nem dönthet önállóan katonai szövetségi rendszeréről vagy függetlenségéről, de még arról sem, hogy bevezeti-e a többpártrendszert. A forradalmat Moszkva leverte, az ország szinte gyarmati igazgatás alá került. Huszár a kézi vezérlés időszakának nevezi a novembertől 1957 februárjáig tartó időszakot. Kádár kabinetje ekkor bábkormánynak számított.[512] Moszkvát is foglalkoztatta a kormány „presztízsének emelése",[513] de Kádár és Münnich hiába tiltakozott Szerov tábornoknál a november 4. utáni megtorló akciók ellen.[514] Nem sokat számított ekkor Földes László kifakadása az MSZMP IKB 1956. december 2-3-i ülésén a Szovjetunióról: „továbbra is példaképünknek tekintjük, hálásak vagyunk, hogy most ismét segített nekünk, de ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy miben kell új alapokra helyezni viszonyunkat. (…) Meg kell mondani, hogy önállóak és függetlenek vagyunk."[515]

A szovjet befolyás csak lassan enyhült, a belpolitikában Kádár fokozatosan szerzett nagyobb befolyást (véres példa rá Nagy Imre kivégzése). 1964 októberében, Hruscsov leváltásakor Kádár nyíltan vállalta a moszkvaitól árnyalatban eltérő véleményét.[516] Ám a gyarmati típusú viszony a gazdaságban sokáig fennmaradt. Budapest 1967-ben nem csatlakozhatott az IMF-hez. Baráth – a szovjet elutasítást leírva – korlátozott szuverenitásról beszél, s ezt a kifejezést használja a kádári „bábkormány" megalakulásakor, az 1956-os forradalom leverése utáni heteket minősítve is. Érdekes Gorbacsov véleménye: szerinte Moszkvának „egyfajta gyám szerepében" kellett fellépnie a szocialista világban. A 80-as éveket elemezve a fejlődés „fékező tényezőjeként" értelmezte a kis országok és Moszkva kapcsolatát.[517] Az alábbi táblázatból is látható: a KGST-országok lemaradtak a Nyugattól.

---

[510] A piacosítást leginkább Bukarest ellenezte, a kínai kapcsolatokra alapozva. Feitl (2010), 1-2.
[511] Gyarmati, 13-18.; Glatz, 2.; Romsics (2000), 303.
[512] Kádár maga is – körülményesen és burkoltan – elismerte ezt a pártvezetés előtt. Gyarmati, 448., 457.
[513] 1956 decemberében felvetődött: hívjanak meg egy magyar küldöttséget Moszkvába. Baráth (2009), 431.
[514] Szerov „túlzott liberalizmussal" vádolta a magyar vezetést, de az internáltak egy részét visszahozták a Szovjetunióból. Az is igaz: a magyar vezetés kérte egyesek elfogását a KGB-től. Baráth (2008), 538-539.
[515] Baráth (2009), 435.
[516] Rainer (2016b), 173-175.; Baráth (2003), 333.
[517] Baráth (2004a), 17., 21.; Muszatov, 133.

Kelet-Közép-Európa országainak egy főre eső GDP-je a nyugat-európai százalékában[518]		
	1973	*1989*
Kelet-Közép-Európa (súlyozatlan átlag)	49	37
Bulgária	42	36
Csehszlovákia	57	51
Magyarország	45	40
Lengyelország	43	33
Románia	28	23

A 70-es évektől tehát már nem a „gyarmatosítás" negatív hatásait látjuk, hanem a szovjet típusú rendszer általános válságát: a lassulást, a Nyugattól való lemaradást.

8.6. Az 1945 utáni magyar gazdaságtörténet főbb szakaszai

8.6.1. Helyreállítási periódus, államosítás, szovjetizáció és a tervgazdaság kiépítése

Magyarországot a világháborúban súlyos veszteségek érték, de nagyobb vagy hasonló károkat szenvedett Lengyelország, a Szovjetunió, a balti államok, Jugoszlávia és Németország. Timothy Snyder fontolóra vette Magyarország bevonását is abba a náci és szovjet tömeggyilkossági politikát feldolgozó művébe, amely 14 millió (nem harcoló) ember elpusztításáról szól, elsősorban a holokauszt magyarországi eseményei miatt. A lengyel és a szovjet zsidóság után a magyar zsidók közül került ki ugyanis a holokauszt áldozatainak 3. legnagyobb csoportja.[519]

A háború emberáldozata a mai Magyarország területére vetítve 420–450 ezer fő közé tehető Pető és Szakács szerint. A zsidóság embervesztesége 220 ezer főre becslik, az elesett katonákét 150–180 ezerre. Honvári az utóbbit 120–160 ezerre teszi. A polgári áldozatok száma 80–100, a zsidóságé 400, a cigányságé 50 ezer. Gyarmati 440 ezer zsidó áldozatról ír. A 850–900 ezer hadifogoly közül 550–570 ezer került a Szovjetunióba, ahol 40 ezren halhattak meg. 1945–46-ban Nyugatról 290 ezer, a Szovjetunióból 300 ezren tértek haza Pető és Szakács szerint. Honvári is 300 ezer nyugati és 600 ezer szovjet hadifogolyról ír. A szovjet fogságban meghaltak számát 40–130 ezer főre teszi. A nyugati hadifoglyok 30–35%-a nem tért haza. Így a háborús embervesztesége összesen 8–900 ezer főre teszi. Romsics is 900 ezres pusztulásról, a lakosság 6,2%-ának (14,5 millióhoz képest) elvesztéséről ír. Gyarmati szerint a Vörös Hadsereg és speciális alakulata 1944. október–1945. március között mintegy 300 ezer embert ejtettek foglyul, harmadukat civilként a Szovjetunióba hurcolták. 1945 végéig újabb 250 ezer főt vittek keletre. Az összes „keleti" halálos áldozatot Gyarmati 150 ezer főre teszi.[520]

A háború után Magyarországról a német lakosságot kezdték kitelepíteni – 177–240 ezer főt érintett ez Petőék szerint –, míg a csehszlovák–magyar lakosságcsere során 100 ezren érkeztek, s 73 ezren távoztak az országból. Honvári a német kitelepítés érintettjeit 230 ezerre teszi, míg a csehszlovák–magyar lakosságcserénél a Petőék által idézett adatot citálja ő is. Romsics és Gyarmati a német kitelepítésben érintettek számát 200 ezerre teszi. Gyarmati a magyar–csehszlovák lakosságcserénél a 70–70 ezres „cserén" kívül további mintegy 40 ezer magyar Csehszlovákiából való egyoldalú kitelepítését említi, összességében tehát 110 ezer érkezőről ír. Európa más részeiből 300

[518] Maddison, A.: Monitoring the World Economy 1820-1992. Paris, OECD, 1995, 201. L.: Berend T. (2009), 34.
[519] Pető–Szakács, 17.; Snyder végül nem vette bele könyvébe a magyar történéseket. Snyder, 469.
[520] Pető–Szakács, 17-18.; Honvári (1996), 460.; Gyarmati, 49-50.; Romsics (2000), 268.

ezren jöttek. Romsics szerint az 1949-es népszámlálás szerint 376 ezren települtek vagy menekültek haza (1941 óta 119 ezren Csehszlovákiából, 66 ezren Jugoszláviából, 134 ezren Romániából).[521]

A gazdaságot ért veszteségek 22 milliárd pengőre tehetőek (1938. évi pengőértéken), ez az 1938-as nemzeti jövedelem ötszöröse, a nemzeti vagyon mintegy 40 százaléka. A legnagyobb veszteséget az agrárium és a közlekedés szenvedte el. A nemzeti jövedelem az 1938/39-es 5,19 milliárd pengőről 1945/46-ban 2,54 milliárdra, 1946/47-ben pedig 3,14 milliárdra csökkent. Ám rendkívüli volt a gazdasági növekedés 1945 után. 1946/47-re a gazdaság majdnem 24 százalékkal bővült 1945/46-hoz képest. Közben a történelem legnagyobb inflációja sújtotta Magyarországot: a pengő minden pénzfunkcióját elvesztette és gyakorlatilag kiszorult a forgalomból 1946-ban.[522]

Az 1945. január 20-ai moszkvai fegyverszüneti szerződés jóvátétel fizetését írta elő, aminek végrehajtására Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEB) alakítottak a győztesek. A magyar SZEB elnöke Moszkva megbízottja lett (Vorosilov marsall, majd Szviridov tábornok). A fegyverszünet szerint Magyarországnak hat év alatt 300 millió dollár jóvátételt kellett fizetnie: 200 milliót a Szovjetuniónak, 70 milliót Jugoszláviának, 30 milliót Csehszlovákiának. A világpiaci áremelkedés miatt megnégyszereződött a jóvátétel Pető és Szakács szerint, ám ezt Honvári cáfolta (legalább duplázódásról ír).[523] A szovjet jóvátétel határidejét 1946-ban kitolták 8 évre, és Moszkva engedett a késedelmi díjból is. Budapest bányarészvényekkel 12 millió dollárt törlesztett. A 3 jóvátételre jogosult állam módosította a feltételeket, így 1946-tól Magyarország teljesítette kötelezettségét. 1948-ban Moszkva elengedte a megmaradt jóvátétel felét. Végül Budapest 131 millió dollárt teljesített. A Moszkvához hű magyar kormmunista vezetés Sztálin és Tito szakítása után a jugoszláv jóvátételi szállításokat 1948 augusztusában leállította. Az év végére a teljes szakítás megtörtént Belgráddal.[524]

A magyarországi német tulajdon (ami részben a zsidónak minősített személyek nácik által megszerzett vagyonát jelentette) is összefüggött a jóvátétellel és a szovjetizálással. Az 1945-ös potsdami csúcson született döntés szerint e német vagyon szovjet tulajdonba került. Ennek hatását a gazdasági elit cseréjére a 10. fejezetben elemzem, de elöljáróban elmondható: a német résztulajdonban lévő cégekre, például a gumigyártó Ruggyantagyárra a szovjet résztulajdon *kezdetben* csekély hatással volt. Ott ugyanis a szovjet képviselő az igazgatóság egyik tagjaként csak befolyásolni tudta a döntéseket, 1948-ig nem volt szó közvetlen irányításról, mint a többségi német tulajdonú cégekben, ahol a vezetés döntően a szovjet kinevezettek kezébe került.[525] Az 1947-es tárgyalások végén a magyar kormány több mint 400 vállalatot, valamint több száz ingatlant adott át a Szovjetuniónak. 1947–55 közt a Kreml lehetővé tette e vállalatok és objektumok visszavásárlását. A legtöbb vállalkozásban a német tulajdonrész nem volt 100%-os, így vegyes vállalatok is létrejöttek.[526]

A jóvátételen kívül merült fel a német tulajdonnal kapcsolatos magyar kormánykötelezettség. Moszkva ezt is átvette, de végül több mint felét elengedte, így 1948–51 között 30 millió dollárt fizetett Budapest Honvári szerint, ellentétben a szakirodalom korábbi, 150–180 milliós adatával.[527]

A II. világháború utáni gyors gazdasági fejlődés a nagy károkat szenvedett országok szinte mindegyikében megfigyelhető. Jánossy ezt az úgynevezett helyreállítási szakasszal magyarázta (5.

---

[521] Pető–Szakács, 25.; Honvári (1996), 460.; Romsics (2000), 302.; Gyarmati, 50.
[522] Pető–Szakács, 18-20.; Honvári (1996), 461., 463.; Romsics (2000), 305.
[523] Pető–Szakács, 20.; Romsics (2000), 278-279.; Honvári (2012).
[524] Pető–Szakács, 21-22. Még 1949-ben is mondtak fel egy magyar-jugoszláv egyezményt. Gábor, 50., 80., 89.
[525] 1946-ban a Szovjetunió résztulajdont szerzett a Magyar Ruggyantaárugyár Rt.-ben. Az igazgatótanácsba került be Viktor Szergejevics Oszipov. 1948-tól viszont magyar állami irányítás alá került a cég. Pécsi–Pető, 40.
[526] Pető–Szakács, 22.; Honvári (1996), 464-465.; Borhi (2000).
[527] Pető–Szakács, 22-23.; Honvári (2012).

fejezet). Erről heves vita zajlott.[528] Jánossy alapján Bródy, Tarján,[529] Ehrlich foglalkozott a gazdasági növekedéssel. A történészek közül Gyarmati és Vonyó támaszkodik munkáikra. Jánossy felismerte: a gyors növekedés itthon nem 1948–49-ig tartott, amíg a gazdaság utol nem érte az utolsó békeév, az 1938-as termelését, hanem néhány évvel tovább. Vagyis a gazdaság addig nőtt dinamikusan, amíg el nem érte a „gazdasági fejlődés trendvonalát" 1951–52 táján. Ám a politikai csúcselit úgy gondolta, hogy a helyreállítás csak 1949-ig tartott, minden további növekedés már az új, szovjet típusú tervgazdálkodásnak köszönhető. Azt is hitték: a nagy növekedési ütemet a gazdaság tartani tudja. Ebből fakadtak a tévedések, a terv összeomlása 1952 után.[530] A helyreállítási periódus szerepét a háború utáni gyors magyar gazdasági növekedésben Vonyó is kimutatja. Szerinte ebben a korábban véltnél kisebb szerepet játszottak a szocialista beruházások, melyek nagyságrendjét az infláció nagyította fel. A háború alatt kiépült hadiipari kapacitások a gépipari tőkét és a szakmastruktúrát is a gazdasági növekedés szempontjából kedvezően módosították, s a gépipar 1945 után is kiemelten kapott a beruházási forrásokból, növelve az ágazat szerepét és fejlődési potenciálját.[531]

Ez tette lehetővé a Jánossy-féle helyreállítási periódus hallatlanul gyors fejlődését. Előbb az ipar utolérte a kapacitások által lehetővé tett maximális teljesítményét, majd a szakmastruktúra javulásának kihasználása következett, ami egy későbbi fázisban segítette a növekedést. Az 1945 után kibővülő oktatás is fokozta a munkaerő képzettségét a 60-as évekig. Jánossyval és Tarjánnal összhangban, Vonyó szerint hosszú távon a munkaerő mennyisége és képzettsége határozza meg egy ország elérhető maximális fejlődési pályáját, trendvonalát. Vonyó Jánossynak azt a tézisét is alátámasztja, miszerint nem a beruházási–felhalmozási ráta dönti el hosszú távon a fejlettséget. Ezzel csatlakozik Solow-iskolájához is: ez sem beruházásokkal, hanem a tudástőke és az innováció szerepével magyarázza a növekedést. A vezetés legsúlyosabb tévedése ezért a 60-as évek végétől az, hogy nem bővítette tovább az ország tudástőkéjét, ahogyan azt a háború utáni évtizedekben tette az oktatás fejlesztésével (a felsőoktatásban a diákszám 1946-66 közt megnégyszereződött), így hosszabb távon lemaradtunk a fejlett országokhoz képest, hiszen a felsőoktatás tömegessé válása elmaradt.[532]

Ugyanerre jut a HDI-t vizsgáló Tomka: az iskolázottságban a két háború közt a kelet-közép-európai régió elmaradt Nyugat-Európától, „de jobb eredményt tudott felmutatni, mint Dél-Európa", s ezt a helyét egy ideig 1945 után is őrizte. A humán tőke fejlesztésében az ország komoly eredményt ért el (beiskolázás, analfabétizmus csökkentése). Különösen nagy volt a javulás az első évtizedekben. A 60-as évektől lassult a javulás az alap- és középfokú oktatásban, a felsőoktatásban pedig erősödött az elmaradás a Nyugattól. A technológiatranszfer – ennek fontosságát az élelmiszer- és vegyiparban Vonyó, az agráriumban Varga Zsuzsanna hangsúlyozza – növekedésbeli szerepe is jelentős: a kommunista rendszerek „zártsága, elszigeteltsége lehetetlenné tette a technológiaátvételt", ami „kulcsfontosságú volt minden felzárkózás során", de az egyszerű pozícióőrzéshez is.[533] A magyar mezőgazdaságot Nove is sikerágazatnak tartja, s ennek okát öt tényezőben látja: 1. ár- és felvásárlási politika (kötelező beszolgáltatás nélküli alku az árakról); 2. a gazdaságok operatív önállósága (nincs kötelező beszolgáltatási kvóta, vetésterv, tervfeladat növénytermesztésre vagy állatállományra). 3.

[528] A vitacikkeket felsorolja: Bekker, 421.
[529] Tarján Tamás az OECD-országokra alkalmazta a helyreállítási periódus és a Jánossy-féle trendvonal elméletét. Finnország esetében így például kimutatta a trendvonal megtörését 1973-ban. Tarján, 916.
[530] Az MDP II. kongresszusa szerint: „A hároméves tervnek két év és öt hónap alatt történt megvalósításával 1949 végén befejeződött a helyreállítás szakasza. Az ötéves tervvel megkezdődött népgazdaságunk újjáalakítása." Jánossy (1975), 31-33.
[531] Vonyó (2010), 277.
[532] Vonyó (2010), 260-263., 279-280.
[533] Tomka (2011), 219.

szabadság az inputok beszerzésében (nincs anyagkiutalási rendszer); 4. nem mezőgazdasági foglalkoztatás (bár itt nincs teljes szabadság, de nem agrártevékenységekkel is foglalkozhatnak a szövetkezeti gazdaságok az autószereléstől kezdve az építőiparon át az alkatrészgyártásig). 5. a parasztok ösztönzése s a magántevékenység (leegyszerűsítve: itt a kollektív ösztönzésen túl a háztájik szerepére utal Nove).[534]

A háború után politikában és gazdaságban eltérő ütemben zajlott a szovjetizálás. A Gazdasági Főtanács (GF) 1945-ös megalakulásával meghatározó lett a kommunista befolyás e téren. A Vas Zoltán (MKP) vezette GF-re a kormány 1946 januárjában rendeletileg bízta rá a gazdaságirányítást.[535] A felhatalmazási törvény révén a kormány a parlamentet kikapcsoló jogköreit adta tovább a GF-nek, amely így a parlament és a kormány fölébe kerekedett gazdasági ügyekben. Ezt egy 1947-es szovjet jelentés magyarázza: az FKGP a parlamentben 60, a kormányban 50 százalékos befolyáshoz jutott, emiatt „nem tudtuk volna biztosítani azt, hogy a magyar kormány és parlament az ország előtt álló alapvető feladatokat a mi érdekeinkkel összhangban oldja meg”.[536]

A ’45-ös választásokkal az FKGP abszolút többségbe került a parlamentben, de a kormányban már tényleg kisebb (50%-os) volt a befolyása. A főispánok között 1946 tavaszán ennél is kisebb, az államtitkároknál 40%-os. A városi főjegyzők ötöde volt kisgazda. A községi jegyzőknél már ezt sem érték el, hiába volt vidéken a tömegbázisuk. Közben a kommunista párt kulcsfontosságú pozíciókat szerzett a belügyben, főleg a politikai rendőrségen.[537] A hadseregben is az MKP befolyása volt döntő: az MKP katonai bizottságának tagja, Pálffy György szerint 1947 októberében „a három seregtestben a tisztek 69,5%-a és a tiszthelyettesek 68,3%-a pártunk tagja”. A vezető pozíciók több mint 90%-a pedig a párté.[538] Gyarmati hatalmi dualizmusról ír: az FKGP többsége a Nemzetgyűlésben hiábavaló, hisz a valódi hatalmi posztokon az MKP-s és MSZDP-s káderei ültek. A pártközi értekezletek, a rendeleti kormányzás is a képviseleti demokrácia gyengítette. Az értekezleteken a pártok nem a mandátumok arányában, hanem paritásos alapon vettek részt, így a blokkpártok leszavazták a kisgazdákat.[539]

Az államosítások, a földosztás és más intézkedések révén már 1945-től elkezdődött a sztálini forgatókönyv szerint az ország átalakítása.[540] Ám ez 1945-ben nem volt visszafordíthatatlan: a szovjetizálás csak részterületeken indult meg, s volt rá – finn – példa, hogy a „népi demokratikus” átalakulás megállt.[541] Geir Lundestad a szovjetizálás mértéke és üteme szempontjából 4 övezetre osztotta Európát. Az 1939–41-es határoktól keletre lévő területekre az azonnali birodalmi beolvadás várt. Ettől nyugatra (Lengyelország, Románia, Bulgária) Sztálin rögtön vazallus kommunista rezsimet akart. Még nyugatabbra (Magyarországon is), viszont több, akár 10–15 éves átmenettel számolt. Nyugat-Európában pedig megelégedett a kommunisták befolyásának biztosításával.[542] Budapesten a kormány és a parlament a fordulat évéig, 1947/48-ig nem szovjetizálódott. A népi demokrácia teljes politikai intézményrendszere csak 1949–50-re alakult ki, új alkotmánnyal és közigazgatással.[543]

---

[534] Nove (1990b), 147. A kiskereskedelmi árak elég magasak voltak, hogy ne legyen sorbanállás. Varsóban tizedével több volt a magyarnál a húsfogyasztás, de ott húshiány volt 1980-ban. Nove (1990b), 150-152.
[535] Pető–Szakács, 65.
[536] Rainer (1998), 25.
[537] Gyarmati, 70.; Romsics (2000), 286.; Müller, 11-12., 22.; Papp, 184. Müller, 11-12.
[538] Müller, 13.; Pálffy 1947-ben vezérőrnagy, 1948-ban altábornagy. Germuska (2014a), 44-45.
[539] Gyarmati, 71., 74-75.
[540] Nagy Imre csalódott lehetett, mert csak rendelet döntött a kritikus ügyben. Rainer (1996), 267-271., 276.
[541] Zubok, 22.; Kramer, 59-60.
[542] Romsics (2000), 274-275.
[543] Gyarmati, 160.

A gazdaságban a szovjetizálás és annak előkészítése 1945-48-ban zajlott: a nagybirtok felszámolása, az irányítás központosítása és az államosítás. Az első intézkedés a földreform, illetve a nagybirtokrendszer felszámolása volt. Ugyanis nem minden földet osztottak szét. Minden 1000 hold fölötti birtokot kisajátítottak, a vállalati és intézményi tulajdonban lévő földeket is. Ez az agrárelit vagyonát érintette: az úri birtokoknál a 100, a parasztiaknál a 200 hold fölötti részt osztották szét. A birtokrendezés nem volt hatékony: a törpebirtokok nőttek (átlagosan 1,4 holdról kettőre). Ennek tehát inkább szociális funkciója volt: a földnélküliek aránya 46-ról 17%-ra csökkent 1941-ről 1945-re. A gazdagparaszti és úri maradványbirtokosok aránya 7-ről 2,8%-ra esett, az agrárelitet megtörve.[544]

Magyarországon a tulajdon biztonságának megingása az 1919-es Tanácsköztársaság (átmeneti) államosításaival kezdődött, a zsidótörvényekkel és a holokauszttal folytatódott. Osztály- vagy etnikai alapú diszkrimináció volt 1945 után a földbirtokrendezés, az államosítás, a német kitelepítés, a csehszlovák–magyar lakosságcsere. Mindez gyengítette a (helyi) elitet, segítette a szovjetizációt. A szovjetek és a hazai kommunisták a hatalmi vákuumot használták ki (Schöpflin).[545]

Az államosítások több hullámban zajlottak 1946 és 1948 között. Az első lépés a szénbányák nacionalizálása volt 1946-ban.[546] A második lépés a nagy nehézipari cégeket[547] érintette az év végén. A harmadik hullám 1947 őszén előbb a nagybankokat érte el (iparvállalataikkal együtt),[548] majd 1947-48 fordulóján az alumíniumipar következett.

Ám az állam nem készült fel a nagyarányú állami tulajdonra, a szovjet típusú rendszerre jellemző irányító szervek még nem épültek ki. A bankállamosítás e tekintetben nem hozott elitváltást: általában nem jött új vezetés, az irányítás sem változott. A negyedik hullám a 100 munkás fölötti iparvállalatok államosítása volt 1948 márciusában. Ekkor jelentek meg az új munkásigazgatók: 594 vállalatot államosítottak, 160 ezer dolgozóval. A végső lökést az 1948. februári csehszlovákiai fordulat adta.[549] Ezután a 10 munkásnál többet foglalkoztató iparcégeket is államosították, így 1949-re a gyáripari foglalkoztatottak 100 százaléka az állami szektorba került. A külföldieknél kártérítést lebegtetett az állam, de ez elmaradt. Inkább kirakatpereket rendeztek: szabotázzsal, kémkedéssel vádolták a külföldi érdekeltségű cégeket.[550] Zsarolással, letartóztatással és más akciókkal szorították ki a külföldi (de nem a szovjet!) résztulajdonosokat és képviselőiket a Ruggyantagyárból is.[551]

Buday-Goldberger Antal, a Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságának tagja, a folyóirat első számában a szovjet-magyar kapcsolatokat dicsérte.[552] Hiába: a „Goldbergert" is államosították. A textilcégek az államosított ipar sorsára jutottak: előbb ágazati minisztériumi igazgatóságok alakultak, majd centralizálták, decentralizálták ezeket az 50-es években.[553]

---

[544] Pető–Szakács, 37-41.

[545] A zsidónak minősített üzletemberek közül meghalt Buday-Goldberger Leó (textilipar), Richter Gedeon (gyógyszeripar), Kner Imre nyomdász és Brüll Alfréd nagyiparos. A német megszállás után sokan külföldre menekültek, másokat elhurcoltak, megzsaroltak (Chorin–Kornfeld–Weiss család). Vigh, 9-10.; Kugyela (2011).

[546] Nagy állami munkaadók: posta, MÁV, MÁVAG, diósgyőri vasgyár, komlói bánya. Romsics (2000), 308.

[547] Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt., Ganz-gyárak, Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., Győri Vagon- és Gépgyár, valamint az érdekkörükbe tartozó cégek. Romsics (2000), 309.

[548] Pető–Szakács, 95.; Romsics (2000), 309.; Benda, 1042. A nagybankok a háború előtt az ipari tőke több mint 3/5-ét tartották ellenőrzésük alatt, és 1947-ben is hasonló tulajdonuk volt. Pető–Szakács, 95.

[549] Romsics (2000), 309.; Pető–Szakács, 97-98.

[550] A Standard Rt. vezérét, Geiger Imrét és Radó Zoltán főmérnököt kivégezték. A Magyar-Amerikai Olajipari Rt. vezetőjét, Papp Simont bebörtönözték. Az olajtársaságot államosították. Kiss Á. (2015); Srágli-Tóth, 14-15., 18.

[551] Pécsi–Pető, 49-50.

[552] Buday-Goldberger, 13.

[553] 1963-ban ágazati mamutcégeket hoztak létre. Egyes alágazatokban a „trösztösítés" következett a 80-as években. Végül a rossz szerkezetű, elavult technológiájú óriáscégek csődbe mentek, vagy a privatizáció után tűntek el. Sipos Antalné, 12.

A totális államosítás után jelentek meg a gazdaságirányítás új, szovjet típusú szervei: az elsők között, 1948. január 16-án alakult meg a Nehézipari Központ. Az újabb átszervezés az egész országra kiterjedt: iparáganként minisztériumi irányítás alatt álló 29 ipari igazgatóságot szerveztek 1948 áprilisában. A tervgazdálkodás legfontosabb intézménye az Országos Tervhivatal (OT) lett 1947-ben, ez dolgozta ki az évekre és vállalatokra lebontott feladatokat. Az ipari igazgatóságok feladata volt az OT utasításainak megfelelő vállalati gazdasági résztervek elkészíttetése. A tervhivatal első elnöke a szociáldemokrata Vajda Imre volt, főtitkára a kommunista Berei Andor. 1949-től a kommunista Vas Zoltán vette át az irányítást. A másik fontos szerv a Népgazdasági Tanács lett. Ezt Gerő Ernő irányította gazdasági csúcsminiszterként. Az OT-s Hetényi István (a Kádár-kori pénzügyminiszter) szerint Gerő a pártközpont gazdasági irányítójaként is felettük állt, az OT-ban tehát nem vita zajlott, hanem a terv összeállítása, a politikai akarat számszerűsítése.[554] A tervezés hierarchikus utasításai léptek a tőkés cégek horizontális szerveződése helyébe. A cégek egymással szállítási szerződéseket köthettek, az 50-es évek elején ezeket kötelezően is előírták.[555]

A szovjetizálás következő lépése a kollektivizálás, bár itt Rákosi óvatos volt, hisz ez nem szerepelt eredeti céljai között. Előbb földműves-szövetkezetekbe olvasztották be a régi fogyasztási és értékesítési szövetkezeteket, és kádercserét hajtottak végre (1945–46). Ezt nemzetközi feszültség váltotta ki: az 1948-as szovjet-jugoszláv szakítás után Rákosi tudta, hogy Titót Sztálin részben a „liberális" parasztpolitika miatt ítélte el, ezért ő radikalizálta a saját agrárpolitikáját. Így 1948 második felétől a kényszer dominált a tsz-szervezésben. Az MDP megszabta a célt: a parasztság 90%-át „szocialista társasművelésben" kell dolgoztatni. Rákosi és Nagy Imre itt került szembe egymással: Nagy Imre az egyéni kisparaszti gazdaságok átmeneti fennmaradását akarta. Rákosi győzött, Nagy elvesztette PB-tagságát. A tsz-szervezési rendelet 1948 decemberében jelent meg. A három tsz-kategóriából kettő „átmenetet jelentett az egyéni és a közös gazdálkodás között". Ám a szervezés lassú volt; a parasztok nem akartak tulajdonuktól megválni. 1949 nyarán csak 584 tszcs működött.[556]

A hároméves tervről a Nemzetgyűlés 1947. július elsején fogadta el a törvényt. E periódus a kelet-európai országok többségében „a hatalomért vívott harc időszaka", így 1947–49-ben általában 2–3 éves tervek indultak. A magyar 3 éves terv 2,5 év alatt teljesült (1949). Eredetileg az újjáépítést zárták volna ezzel, ám a szovjet-amerikai konfrontáció miatt közben már a háborúra készültek fel. Így a (nehéz)ipar fejlesztésére nagyobb hangsúly helyeződött. Az összes beruházáson belül a mezőgazdaság már nem 30, hanem csak 18% forrást kapott, közben ez adta a nemzeti jövedelem 40–42 százalékát. Az ipar 1938-hoz képest 40, a nehézipar 66 százalékkal bővült. Az agrártermelés viszont csak az 1938-as 85 százalékát tette ki. Az 1945 utáni helyreállításkor a növekedés gyors volt: évi mintegy 25%. E periódus nem fejeződött be 1949-ben, hanem csak 1951–52-ben ért véget.[557]

Bródy szerint a vezetés nem ismerte fel a helyreállítási periódust, tévedésből generált beruházási ciklust. Germuska szerint viszont eleve gyors iparosítást akartak, ami még gyorsabb fegyverkezésbe torkollott. A helyreállítási periódus idején Bródy szerint a nemzeti jövedelem gyors növekedését a beruházások még ennél is gyorsabb bővülése kísérte: évi volumenük több mint hétszeresre nőtt, 55 százalékos ütemben. A beruházások növekedése elszakadt a gazdaság általános fejlődésétől. Ez több kárt is okozott: 1. lassította a lakossági fogyasztás bővülését; 2. ciklikussá tette a beruházásokat; 3. dezorganizálta a beruházási tevékenységet. Ám a beruházási boom mértékét

[554] Benda, 1041-1042.; Pető–Szakács, 104.; Romsics (2000), 311-312., Szegő (2014b), 224.
[555] Honvári (2006), 129-130., 135.
[556] Romsics (2000), 309-311.; Rainer (1996), 413.; Rainer (1998), 38.
[557] Pető–Szakács, 86.; Bauer. 65.; Romsics (2000), 312-313.; Bródy (1967), 419.

Vonyó relativizálja legújabb kutatásaiban (erről már esett szó).[558] Bródy és Vonyó megközelítései, illetve Bauer és Soós beruházási ciklusai azonban csak látszólag ellentétesek: a beruházások – időben és ágazati bontásban – egyenetlen eloszlása ugyanis óriási károkat okozhatott, még akkor is, ha volumenük éves szintre lebontva elmaradt más időszakokétól.

A fogyasztás csökkentése jellemezte ekkor a gazdaságpolitikát: már az 1946-os forintstabilizáció lényege is az volt, hogy két Horthy-kori szakértő, Varga István és Csikós-Nagy Béla úgy szabta meg az árakat és béreket, hogy legyen árufedezete a lakossági jövedelemnek. Mivel az árufedezet csökkent, csökkentették a reálbéreket is. Ez politikai diszkriminációval párosult (a pedagógusok bére ötödére zuhant, a munkások jobban jártak). A társadalmi robbanás mégis elmaradt: a háború, a nélkülözés, a hiperinfláció, a szovjet megszállás miatt ellenállás nem fenyegetett. Mivel jól mérték fel az áruk és árak viszonyát, a stabilizáció sikerült: a fogyasztást a gazdaság megbénulása nélkül fogták vissza.[559]

8.6.2. Beruházási ciklusok 1949 után

A kelet-európai beruházási ciklusokat Bauer tekinti át. A beruházásoknál a lengyel, a csehszlovák és a magyar mély- és csúcspontok szinte egybeestek 1950–64 között: 1950–51 és 1959 (csúcspontok); 1954–55 és 1963 (mélypontok). Az újjáépítés fázisát Kelet-Európában általában sikeresnek ítélték, így a 2–3 éves terveket többnyire követték az első ötéves tervek 1949–51-ben. Ezek az ipar gyors fejlesztését és nagyberuházásokat irányoztak elő.[560] A ciklust tagadó Wiles szerint nemcsak Moszkva hatott a kelet-európai országokra: az 50-es évek fogyasztásszimmetrikus beruházásingadozásait politikai tényezők váltották ki. Az 1956-os magyar forradalom hatására több országban visszafogták a beruházásokat, és növelték a fogyasztást. 1958-ban újabb külső hatás jelentkezett: „a kínai «nagy ugrás» példáján felbuzdulva", egész Kelet-Európában ambiciózus beruházásokba kezdtek.[561]

8.6.2.1. Az 1949–53-as beruházási ciklus és a hadiipar felfuttatása

Az első Bauer-féle magyar beruházási ciklusban (1949–53), akárcsak a többi kelet-európai országban, a (nehéz)ipart fejlesztették. Bauer első ciklusának Ungvárszkinál ötéves doktriner gazdaságpolitikai szakasz felel meg 1948–53 között.[562] A beruházási programok célja a szocialista iparosítás volt Kelet-Európában. Bauer itt elitváltási problémát is lát: az erőltetett iparosítás Lengyelországban csak azután győzött, hogy „a pártvezetésből 1948 augusztusában kizárták a Gomulka-csoportot". Itthon az agrárium átalakításáról zajló, Nagy Imre és Rákosi közötti vita is hasonló jellegű volt.[563] A PB-ből eltávolított Nagy túlélte a konfliktust, míg a jugoszláv-ellenes kampány során bűnbaknak megtett Rajkot kivégezték. Ekkor ítélték halálra a hadiipar felfuttatási ütemét bíráló Sólyom tábornokot.[564]

Bauer a beruházási elméletében négy fázist ír le: megélénkülést, fellendülést, megtorpanást és visszaesést. Az 1949–53-ban a hadi- és a nehézipar fejlesztése indította be a ciklust. A beruházások Sztálin indíttatására futottak fel 1952-ig, amikor jött a megtorpanás és a visszaesés. A szovjet

[558] Germuska (2004).; Bródy (1967), 420.; Vonyó (2017), 267-268.
[559] Szegő (2014b), 224.; Gyarmati, 80-83.
[560] Bauer, 61-62.
[561] Soós (1988), 859.
[562] Bauer, 62.; Ungvárszki, 28-29.
[563] Bauer, 64.; Rainer (1996), 411-418.
[564] Kivégezték Révay Károly, Pórffy György, Dr. Merényi Gusztáv és Beleznay István vezérőrnagyokat, Illy Gusztáv nyugalmazott altábornagyot és Lőrincz Sándor ezredest. Germuska (2014a), 74.

koordinációt bizonyítja a kis országokban a beruházásindítások sűrűsödése 1949–52 közt. A koreai háború kitörésekor a tervet „felemelték”. Ungvárszki 1. doktriner szakasza (1948–53) nem esik egybe az első ötéves tervvel (1950–54), melynek az első szovjet ötéves terv volt a mintája: nemcsak iparfejlesztés, hanem a szocializmus alapjainak lerakása is cél volt, az „ország gazdasági és társadalmi szerkezetének alapvető megváltoztatásá”-val.[565] Ám ez az ipar szerepének növelésével (s az ország adottságainak megfelelőbb agrárium visszaszorulásával) párosult, amit Ungvárszki táblázata bizonyít.

Az I. ötéves terv beruházási előirányzatainak változása[566]

(tervezett részesedés a szocialista szektor beruházásaiból)

Változatok	Ipar	Nehézipar	Mezőgazdaság	Nem anyagi ágak
Országos Tervhivatal (1948. V.)	40%	…	20%	20%
Közzétett irányelvek (1949. IV.)	48,6%	…	17,1%	17,1%
Országgyűlés (1949. XII.)	51,0	34,2%	15,7%	14,5%
MDP II. kongresszus, felemelt (1951. II.)	51,7%	44,1%	12,9%	11,8%

A nehéz- és a hadiipar felfutása szovjet igény volt, a Tito-ellenes kampány miatt: 1948-ban döntött a PB 110 millió forint póthitelről a „népi demokratikus hadsereg” kiépítésére és felszerelésére.[567] A tömeghadsereg kiépítése és a még nagyobb hadiipari beruházások 1950-től indultak. Ez már a koreai háború időszaka, amikor az MDP a hadigazdálkodásra készült. Így új haderő-fejlesztési terv készült: a nehézipar 135 százalékra nőtt volna 1951-re, a hadiipar 366,7 százalékra. A könnyűipar 130, a mezőgazdasági ipar pedig 123 százalékra. 33,5 százalékos ipari bővülést terveztek. A vezérkar a haderő létszámát 44 százalékkal emelte volna 1951-re.[568] A fegyverkezés adósságspirálba lökte az országot. Egyre többször kért Rákosi pénzt Moszkvától. 1952-ben százmilliós árukölcsönt adtak, a „szárazság és gyenge termés által okozott gazdasági nehézségek leküzdésére”. Vagyis a magyar gazdaság húzóágazata, az agrárium visszahúzó erővé alakult. Nem sikerült az agráriumból kivont forrásokból iparosítani, bár a Preobrazsenszkij-féle eredeti szocialista tőkefelhalmozás alkalmazásával romlott a mezőgazdaság teljesítménye. Rákosi éhínséget mégsem mert megkockáztatni: hitelből importált gabonát. Ez rontotta a tőkés fizetési mérleget és a külkereskedelmi szaldót: 1949–54 között 1,6 milliárd forintnyi külkereskedelmi hiány keletkezett.[569]

A tervezés rendkívül problémás volt az első ötéves terv kezdetén: „nem tudható, hogy mikor és milyen számokkal véglegesítették a hadiipar ötéves tervét”.[570] A beruházási program a lassú teljesítés miatt nem hozhatta meg a várt eredményeket. Az 1949-ben tervezett új hadiipari üzemek elhelyezése rendkívül aránytalan volt. A 17 kijelölt helyszín közül 15 a Dunától északkeletre volt. A kapkodásra jellemző volt, hogy nem létező kohászati kapacitásokkal is számoltak.[571] Tervezéskor sokszor kihagyták a környezetre és a meglévő infrastruktúra károsodására vonatkozó számításokat.[572]

[565] KSH (1989), 11.; Bauer, 65-67.; Ungvárszki, 28.; Pető–Szakács, 151.
[566] Ungvárszki, 31.
[567] Pető–Szakács, 161.; Germuska (2014a), 49., 51.
[568] Májusban döntöttek a tervek ismételt megemeléséről. Ezt Sólyom altábornagy ellenezte. Ezután letartóztatták, majd kivégezték. Germuska (2014a), 72-73., 76-79.
[569] Borhi (2005), 234.; Mong, 33.
[570] Jávor Ervin – volt OT-főosztályvezető és alelnök – 7,4 milliárdos hadiipari beruházási keretről írt. Ez az ötéves keret „lényegesen magasabb, mint a korábban idézett dokumentumokban szereplő 5,2 milliárd”, más adatok szerint viszont még az 1950-es részadat is alulbecsült lehet. Germuska (2014a), 139.
[571] Germuska (2014a), 128-129., 132., 136., 138., 141-142., 152-153.
[572] Sajóbábonyban az építkezéshez vezető utak mentek tönkre. Az esőzések miatt földcsuszamlások keletkeztek. Az ÜT így „utasítást adott 1000 fő rabmunkás haladéktalan beállítására”. Germuska (2014a), 154.

A hadiipar egy része futott csak fel, ezek a vállalatok 1950 közepén kezdték a gyártást. Az anomáliákat a politikai vezetés sem nézhette tétlenül. Különböző okok miatt 5 milliárdos beruházás húzódott át 1950-ből. Ezért az MDP PB az előirányzatok mérséklésére szólította fel az OT-t.[573] A tervezést nehezítették a szovjet (rész)tulajdonú cégek, amelyek láthatóan „önálló életet éltek", és nem fogadták el automatikusan a magyar tervezők utasításait.[574] A szovjet típusú rendszer nem tudta kezelni a vegyes vállalatokat, még ha mindkét tulajdonos szocialista állam volt is. Talán ezzel is magyarázható, hogy 1952-ben központosították a vegyesvállalatok irányítását, és a Szovjetunió tárgyalni kezdett saját vállalatainak az eladásáról. A kelet-berlini felkelés után gyorsult a folyamat, és az egész kelet-európai térségben visszaadták a szovjet tulajdonú vállalatokat az érintett államoknak.[575] (A 60-as években a románok ezért is ellenezték a KGST-országok vegyes vállalatait.[576])

A tervgazdálkodás létét is kétségbe vonja 1949–53 között Honvári: szerinte a „gazdaságnak tervmutatókkal való totális irányítása a valóságban teljes tervszerűtlenséghez vezetett". A tervek mögötti „anyag-, energia-, munkaerő-, pénzügyi-, beruházási" mérlegek konzisztens rendszerében „bármely tervfeladat megváltoztatása a mérlegeken történő átvezetést igényelt". Ám a terveket gyakran módosították, így az apparátus egész évben az átdolgozásokkal volt elfoglalva, „miközben érvényes terv tulajdonképpen nem létezett". Honvári szerint „a népgazdasági tervet 1952-ben 472 alkalommal, ezen belül az éves tervet 113-szor módosították. A Minisztertanács és az Országos Tervhivatal 1953-ban saját hatáskörben 225-ször módosította a jóváhagyott tervet."[577]

A beruházások tervezhetetlensége a hadiiparban pótberuházásokhoz, elmaradásokhoz vezetett.[578] Ez „túlberuházást" okozott, ciklikus folyamatokat beindítva. A beruházások a nemzeti jövedelem 25,2 százalékát emésztették fel az első ötéves terv során, míg ez Csehszlovákiában 22,3, Lengyelországban 21,6, Bulgáriában 19,6 százalék volt.[579] Szófiában és Prágában a beruházásnövekedés lassulását a külkereskedelmi mérleghiány megszűnése követi. A beruházási expanziót általában nem a külkereskedelemből fedezték, hanem a fogyasztás csökkentéséből. Az ipar gyors bővülése és a beruházások expanziója feszültségeket okozott: a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatást növelte és a bérkiáramlás is felgyorsult. A fogyasztási cikkek kínálata ezzel nem tartott lépést: 1951–52-ben mindenütt kinyílt az olló a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelése között.[580] A lakossági vásárlóerőt csak burkolt áremelésekkel,[581] kényszerállamkölcsönökkel és pénzreformokkal lehetett lekötni. Az árolló mesterséges intézkedések miatt „nyílt ki": a jegyrendszer megszüntetésekor rendezték az árakat és a béreket, ám ez az 50-es évek eleji „pénzügyi rendcsinálás" nem jelentette a lakossági fogyasztás teljes monetarizálását: a gabonabeszolgáltatás után 800 ezer parasztcsaládnak nem maradt elég gabonája. Az ár- és bérrendezésnek kimondatlan célja volt a reálbér csökkentése. Bródy ezt az 1946-os forintstabilizációval állította párhuzamba.

[573] Germuska (2014a), 144., 154., 156.
[574] A MOM – szovjet – vezetősége közölte: „a tervét nem áll módjában elfogadni, amíg az általuk szükségesnek tartott előfeltételeket a felettes szervek részére nem biztosítják"." Germuska (2014a), 156-157.
[575] Borhi (2005), 235.; Krausz-Szilágyi, 186.
[576] A románok azzal érveltek: nem lehet „igazságosan elosztani" a nyereséget. Honvári (2006), 436.
[577] Honvári (1996), 468.
[578] A káoszt „pártbrigádok" révén próbálták enyhíteni, s kádercserét, átcsoportosításokat írtak elő. Időnként bevezették a 10 órás műszakokat. Germuska (2014a), 157-159.
[579] Lengyelországban hatéves terv volt. Pető–Szakács, 168.
[580] Bauer, 67., 73-74.; Honvári (2006), 146.
[581] A minisztertanács és az MDP KV 1951. december 2-ai határozata szerint a jegyrendszer megszüntetésekor „az eddigi jegy vagy utalvány ellenében és szabadforgalomban is beszerezhető élelmiszerek árát általában a jegyes ár és a szabadpiacon kialakult ár, illetőleg állami szabad ár között kell megállapítani". Fejérmegyei Néplap, 1951. decmber 2., 4. Az 1951-es áremelések Csikós-Nagy Béla nevéhez fűződnek. Szegő (2014b).

1951–52 a fogyasztás háttérbe szorításának kora volt. 1949–53-ban az energia, áru- és anyagellátásban, ill. a külkereskedelemben súlyos feszültségek keletkeztek. Sztálin 1953-as halálakor az ország válságba került, ami a beruházásokon is látszott: 1952–53-ban 17,4 milliárdról csak 17,9 milliárdra nőtt a volumenük.[582]

8.6.2.2. Az „új szakasz" (1953–55), a forradalom és az 1955–57-es intervallum

„Semmi támpontunk nincs az olyan kérdés megválaszolására, hogy vajon meddig folytatták volna a tárgyalt országokban az első ötéves tervek gazdaságpolitikáját, ha nem hal meg Sztálin 1953. március 5-én" – írja Bauer. Az iparosítás, az anyag- és áruellátás terén jelentkező nehézségekre életszínvonal-korlátozással reagáltak (NDK-s normarendezés, lengyel áremelés, csehszlovák pénzreform). Ám a helyzetet az 1952-es rossz termés rontotta. Itthon a korlátlan növekedés, a beruházásbővítés akadálya a külkereskedelmi és fizetési mérleg tőkés egyensúlyának felborulása volt.[583] Hogy mennyire esetlegesek és hektikusak voltak ekkoriban a döntések, azt Bródy hangsúlyozza: a 2. beruházási ciklusban (1953–57) szerinte a beruházások feleannyira ingadoztak, mint az 1929-es nagy gazdasági világválság idején: a csúcs (1953) és a mélypont (1957) között a csökkenés 34 százalékos, ami az 1929–35 közötti 70 százalékos esés felét tette ki.

A gazdasági–társadalmi feszültségek ennek megfelelően nem magyarázzák a politikai eseménysort: Sztálin 1953-as halála után a Kreml többször is beavatkozott a magyar belügyekbe. Május végén hívták először Rákosit Moszkvába, és követelték: mondjon le a pártfőtitkárságról vagy a miniszterelnökségről. Ő ezt halogatta, így júniusban újra odarendelték, ám ezúttal a küldöttség összetételét is megszabták. Farkas Mihályt és Révai Józsefet nem hívták, Rákosin és Gerőn kívül Nagy Imrét, Hegedüs Andrást és másokat viszont igen. A moszkvai „rapport" után Rákosi maradt az MDP vezetője, de Nagy miniszterelnök lett. (Ez a szovjet minta alapján azt jelentette: Nagy Imre az első számú vezető: ekkor Malenkov kormányfő befolyásosabb volt, mint Hruscsov.) Nagy alakított kormányt, s 1953. július 4-ei parlamenti beszédében meghirdette az *Új szakasz* politikáját. Ekkor kezdődött Ungvárszki szerint az első megújító gazdaságpolitikai szakasz.[584] Ám egy új beruházási ciklus is elindul: Ungvárszkinál 1958-ig, Bauernél 1957-ig tart ez, ami Kornai kategóriái szerint azért nevezhető reformnak, mert a tulajdonviszonyok arányában elmozdulás történt. A gazdaság tervutasításos jellege nem változott, de felülvizsgálták a túlzott iparosítást, előtérbe helyezték a fogyasztást. Enyhítettek az önálló gazdák elleni fellépésen. Engedélyezték a tsz-ek elhagyását, feloszlását, bejelentették az internálás és a kitelepítés végét. Csökkentek a magángazdák adóterhei, Malenkov szovjet agrárreformjait idézve. A kisipari szabályozás lazítása is a magánszférát erősítette: a kisiparosok száma 1953–55-ben 37 ezerről nyolcvanezerre nőtt.[585]

Ám a külpolitika továbbra is hatást gyakorolt Magyarországra: a kelet-berlini felkelés és Berija bukása után a magyar *Új szakasz* végrehajtása is elbizonytalanodott. Rákosi eleve fékezte az átalakulást, de ekkor fellélegezhetett, hisz a szovjetek közül Berija támadta őt a legélesebben. Az *Új szakasz* azonban ekkor még nem bukott el: a beruházások 14%-át leállították. Zároltak a HM, a BM és az ÁVH büdzséjéből 1,3 milliárdot. A hadsereg 200 ezres létszámát csökkentették.[586] Rákosit Moszkvában 1953 végén megdorgálták, amiért a pártapparátust Nagy intézkedései ellen buzdította.

---

[582] Bauer, 74-75; Soós (1986), 96.; Szegő (2014b), 211-212.; Bródy (1988), 460.; KSH (1989), 11.; Mong, 32.
[583] Bauer, 75.; Mong, 33.
[584] Krausz (1999), 299.; Gyarmati, 329-332.; Ungvárszki, 34.
[585] Mong, 32.; Ungvárszki, 159.
[586] Gyarmati, 331., 336.; Honvári (2006), 255.

Ez Nagy kérésére történt. Közben a Szovjetunió – a nyugati eladósodást akadályozandó – 100 millió rubel értékű hitelt nyújtott Magyarországnak. (Bár Rákosi májusban 200 milliót kért.) Az életszínvonal növelését, a fogyasztást erősítő politika érvényesülését jelezte, hogy 1954 első félévében az előző évihez képest mintegy 26%-kal nőtt a reálbér. A Szovjetunió közben egyes hiteleket megtagadott, sőt a kereskedelmi kapcsolatokban is hirtelen negatív fordulat következett be, így 1953–55-ben a szovjet részesedés a külforgalomban 34-ről 22%-ra zuhant. 1954–55-ben a Kreml nem fogadta el a magyar export–import igényeket. Rákosi ment Moszkvába, s elérte az export 130 millió rubeles, az import 94 milliós növelését. Ez kisebb volt az igénynél, Nyugatról kellett beszerezni a hiányzó árukat. A Kreml nem adott magyarázatot, Borhi szerint Nagy Imrét akarta gyengíteni. Így a forgalom az NSZK-val 1954/55-től ismét nőtt. Ekkor csak 40–45 millió, 1955–56-ban viszont már 65 millió dollár volt.[587]

Az *Új szakasz* csak átmenetileg érvényesült. Az újabb gazdaságpolitikai váltást Bauer egy szovjet elitváltással magyarázza: 1955 februárjában került ki a vezetésből Malenkov, s több országban újra a nehézipar fejlesztése és a beruházások növelése vált céllá. Ekkor ingott meg Nagy Imre pozíciója is. A Központi Vezetőség 1955 áprilisában kizárta a PB-ből és a KV-ből. Áprilisban a kormányfő Gerő Ernő protezséja, Hegedüs András lett. A KV 1955. márciusi határozata jelezte a váltást. Számos leállított beruházást beindítottak, több új beruházást is megkezdtek. 1955 júniusában döntöttek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gyorsításáról. E Rákosi-féle ellenreform célja, hogy „túlsúlyban legyen a szocialista szektor", de emelkedjen a kibocsátás is. Így a tsz(cs)-k száma az 1954. decemberi 3381-ről 1956. júniusra 4863-ra nőtt – adminisztratív kényszert is bevetve. Bauer szerint 1956 nélkül is beindult volna itthon a beruházási ciklus újabb periódusa. Az „anyagellátási és külkereskedelmi feszültségek hatására" már októberben elhatározták, hogy csökkentik a beruházásokat. Az 1956 végi termeléskiesés miatt 1957 elején „visszafogott növekedést tartalmazó hároméves terv készült", de enyhébb visszafogást már október 23. előtt is elhatároztak.[588]

Az '56-os harcok a belkereskedelemnek 600 milliós veszteséget okoztak. A teljes anyagi veszteség a nemzeti jövedelem ötöde lehetett. Az ipari termelés novemberben az éves átlag tizedére esett, de a decemberi termelés is csak a szokásos negyedét tette ki. A begyűjtés eltörlése miatt a közellátás az összeomlás szélére került. A nagyvárosok élelmiszersegélyre szorultak.[589] Ezután gyors helyreállítási periódus zajlott: egy éven belül a termelés visszaállt a korábbi trendvonalra.[590]

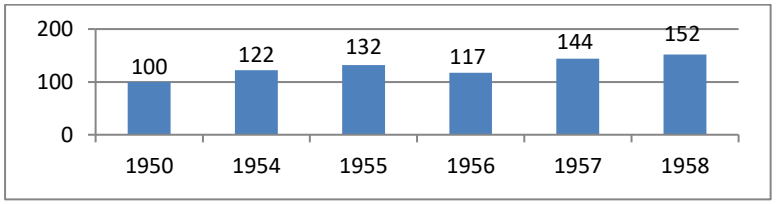

3. ábra: A nemzeti jövedelem alakulása (1950 = 100); Forrás: KSH, 1989, 11.

A forradalom mégsem maradt hatás nélkül a gazdaságirányításra: 1956–57-ben tökéletesítő átszervezések zajlottak Magyarországon és Lengyelországban. A változtatások a tervutasításos rendszeren belül maradtak, legfeljebb az utasítások számát csökkentették. A radikális reformot eleve

[587] Borhi (2005), 232-235.; Honvári (2006), 261., 275.
[588] Bauer, 77., 80-82.; Honvári (2006), 295.; Rainer (1996), 463.; Pető–Szakács, 330-331.
[589] Az elpusztított anyagi érték 3-4 milliárd, a kieső termelés 8-9 milliárd forint. Harcokban 2700 fő halt meg, a sérültek száma 20 ezer. 194 ezren hagyták el az országot (11 ezren visszatértek). Honvári (2006), 309-311.
[590] A gazdaság úgy fejlődött tovább, hogy a termelés nemcsak utolérte „önmagát", hanem visszaállt az erőltetett növekedés pályájára: évi 8-15%-os növekedés helyett az 56/57-es változás 27% volt. KSH, 1989, 11.

kizárták.[591] A változások lényege a pénzügyi döntéshozók szerepének növelése volt. A munkástanácsok szerepe Magyarországon a forradalom után egy ideig nyitott kérdés volt. A sztrájkok szervezésének és más tiltakozásoknak is az egyik legfőbb bázisát a munkástanácsok adták a forradalom után.[592] Az újra kiépülő szovjet típusú rendszer végül nem tűrte meg Magyarországon a dolgozói önszerveződést. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy 1956–57 fordulóján a szovjet pártvezetés ezt megakadályozta. Hruscsov és Malenkov ekkor személyesen is tárgyaltak Kádárral Budapesten, s megvétózták a többpártrendszert és a többi demokratikus átalakítást. Kalmár ezért a hazai szovjet típusú rendszer „szanálásáról" ír.[593] A gazdaságirányítás reformjára vonatkozó 1956–57-es elméleti konstrukciók így többnyire a fiókban maradtak – igaz a fiókokat pár év múlva kinyitották, a 60-as évekbeli reform idején. A Péter György irányította, Kornai könnyűipari vizsgálatain is alapuló, a központosítás helyett decentralizációra építő, fogyasztást preferáló reformkezdeményezések egy része már 1956 előtt is felvetődött. A termelőiár-rendszer módosítását (pl. dotáció leépítése) már 1956 közepére kidolgozták, de Gerő, Berei és Friss nem votak lelkesek. 1956 áprilisában a Duna Cipőgyárban indultak a „kísérletek": új termékek kibocsátása volt a cél.[594]

A forradalom leverése után, 1957. február 26-án összeült a Közgazdasági Bizottság. Varga István bizottság elnök mellett kiemelkedő szerepet játszott a munkában Péter György, Bognár József, Nagy Tamás, Antos István, Wilcsek Jenő és Csikós-Nagy Béla. A bizottság javaslatait a politikai vezetés végül többnyire lesöpörte az asztalról. A testület az utasítások nélküli tervezést javasolta, s a közvetett szabályozók szerepének növelését. Ez Antos István pénzügyi államtitkár, a bizottság titkára szerint „nem igazi tervgazdálkodás" lett volna, ezért bírálta is a tervezetet. A reform ellen volt Friss István is, a politikai szempontokra pedig Fock Jenő mutatott rá. A KB-titkár félt, hogy túlzottan hasonlítana a reform a jugoszláv mintára és „ez a szovjet-jugoszláv vita kiéleződése után gondot okozhat" Moszkvával.[595] (1956–57-ban Tito és Hruscsov viszonya a magyar '56 miatt vált feszültté.)

Ugyanakkor a kádárista új vezetés 1956–57 fordulóján a fogyasztást előtérbe valóban kezdte előbbre helyezni a gazdaságpolitikában. Ez oly fontos volt, hogy 1956–57-ben Kádár hajlott a Dunai Vasmű építésének leállítására is, ám szovjet nyomásra befejezték azt.[596] Megszüntették viszont a gyermektelenégi adót, a fizetéseket az iparban és a kereskedelemben mintegy 10 százalékkal emelték.[597] 1956–57 fordulóján a bérből és fizetésből élők 70–75 százaléka kapott fizetésemelést. A vállalatok önállóbban alakíthatták bérezésüket, az állam kevésbé korlátozta a magánkisipart és a magánkiskereskedelmet.[598] Eltörölték a kulákadót. Elvileg a magántulajdon felé is mozdult a rendszer a lakásszektorban, ami a gyakorlatban csak minimális változást jelentett.[599] A legjelentősebb kártalanítási – mondhatjuk: (re)privatizációs – akciót az 1957. évi 10. sz. törvényerejű rendelet jelentette. Ez rendezte a szövetkezetekből kilépések, tagosítások és más birtokpolitikai intézkedések

---

[591] Lengyelországban például az 1956-os nyereségérdekeltség bevezetését 1957-re visszavonták. 1958-ban pedig már ismét „a nyereségtervezés" került előtérbe. A kötelező tervmutatók száma előbb nyolcra csökkent (1956), aztán pedig 19-re nőtt (1958). Soós (1986), 110-111.

[592] Gyarmati, 447-448.; Szakolczai A., 82-85.

[593] Kalmár (2014), 107-108.

[594] Pető–Szakács, 332-333.; Pető–Szakács, 337.

[595] Honvári (2006), 333-336.

[596] Honvári (2006), 345. Ekkor már 50 ezer embert foglalkoztatott a hazai kohászat, visszafejlesztése gondot okozott volna. bár a nyersanyagok 65-80 százalékot importálták.

[597] Honvári (2006), 314.

[598] Germuska (2014a), 286.

[599] „Az 1957. áprilisi 28. sz. törvényerejű rendelettel mentesítették a nacionalizálás alól a korábban államosított, legfeljebb 6 szobából álló bérlakásokat és gyógyszertárakat." Ez a „tőkésekre", „kizsákmányolókra" és „disszidensekre" nem vonatkozott. Más kivételek is gyengítették az intézkedést. Honvári (2006), 314.

miatti földtulajdonjogi vitákat. Az intézkedéssel a szövetkezetekből kilépett 145 ezer volt tsz-tagnak adtak ki több mint egymillió holdat. Ám ez csak rövid távú engedmény: az ötvenes évek végén következett a kollektivizálás újabb hulláma, amikor a tsz-szervezés minden korábbinál kiterjedtebb volt. A „tulajdontól való megfosztás folyamata" a mezőgazdaságban 1958–1961 között zajlott le ugyanis.[600] Tartós maradt viszont a beszolgáltatás eltörlése.

A béremelések fedezetlen keresletet teremtettek volna, ha nem gondoskodnak árukínálatról. A hadiipart állították át részben polgári termelésre: a hadiipari cégek számára kiegészítő profilok kialakítását írták elő. Ezzel a külkereskedelmi szaldót is javítani akarták: 60%-kal több exportárut kellett biztosítani, a hazai fogyasztás emelése mellett: „kétszer több rádiókészüléket, 60%-kal több alumíniumedényt, 40%-kal több varrógépet és 25%-kal több motorkerékpárt kellett gyártani".[601]

A fogyasztásorientált politika az első megújító gazdaságpolitikai szakasz végéig tartott, így a hadiipari termelés 1958-ban érte el a mélypontot: 4,4%-ot tett ki a „hadivállalatoknál". A Honvédelmi Tanács „kiemelt feladattá tette a háztartási hűtőgép, a televíziós vevőkészülék és különféle elektroakusztikai berendezések" gyártását. A polgári profil megtalálása a vállalatvezetők kezdeményezőkészségén is múlott. A jászberényi „Fémnyomó- és Lemezárugyár igazgatója, Gorjanc Ignác például a főmérnökével találta ki a hűtőszekrénygyártást távlati célként". A Kohó- és Gépipari Minisztérium nem bízott abban, hogy évi húszezer hűtőt el lehet majd adni, de végül 1957-ben mégis koncentrálták hűtőgépgyártást.[602] Jól döntöttek: Gorjanc összesen 33 évig állt a jászberényi gyár élén.[603] A mosógép- és a motorkerékpár-gyártás egy részét is hadiipari vállalatok végezték.[604]

8.6.2.3. „Nagy ugrás" a régióban: az 1957–61-es beruházási ciklus

Az SZKP KB 1957. februári ülése után ismét előtérbe került a mezőgazdaság kollektivizálása. Itthon az MSZMP KB 1958. decemberi ülésén tárgyalták ezt.[605] Bauer itt egy újabb négyéves beruházási ciklus (1957–61) indulását látta. Ungvárszki hosszabb, 1958/59–1966-os doktriner szakaszról ír az SZKP 1959-es kongresszusa után, mely meghirdette a szocialista és a kapitalista világrendszer versenyének döntő szakaszát.[606] Ekkor kezdtek hozzá az első hazai 20 éves távlati terv kidolgozásához. A nemzeti jövedelem ez alatt több mint négyszeresére, a beruházás 4,8-szeresére, az ipar 5,6-szeresére, az agrárium 2,3-szorosára, a fogyasztás 3,5-szeresére nőtt volna, ami persze nem vált valóra.[607]

„Túlberuházások" ezúttal az agráriumban zajlottak. A kollektivizálás 1958–59 telén indult újra. Ehhez a mezőgazdaság éves szinten 50 százalékkal több beruházási forrást kapott, mint az előző tervidőszakban.[608] Bródy szerint ez felesleges volt: meglévő eszközöket pótoltak, más szervezeti

---

[600] Honvári (2006), 315.; Rainer (2004b), 7.
[601] A 125 köbcentis motorkerékpárok mindegyikét hadiipari vállalat gyártotta, az aluedények 66, a rádiókészülékek 35, a varrógépek 30, a mosógépek 33%-a volt „hadicég" terméke. Germuska (2014a), 286-287.
[602] Germuska (2014a), 287-288.
[603] Kiss E., 126.
[604] A Hajdúsági Iparművek lőszer helyett autóalkatrészt gyártott 1956-ban, majd átvette a Villamosgép- és Kábelgyártól a mosógépgyártást. Az M01 típus sorozatgyártását 1957-ben kezdték. 1958-ban már több mint százezret készítettek belőle, így a termelési érték 88%-át már a mosógépek adták. 1959-től kezdték a hengeres keverőtárcsás mosógépek és a centrifugák gyártását. A motorkerékpár-gyártás 1957-től indult be, bár a Danuvia Szerszámgépgyárat 1954-ben bízták meg a 125 cm^3-es járművek gyártásával. Germuska (2014a), 288.
[605] Bauer 84.
[606] Ungvárszki, 41.
[607] Honvári (2006), 359. A magyar GDP 1958-78 között, 20 év alatt megduplázódott (33,3 milliárd dollárról 66,7 milliárdra emelkedett). Finnország közben 2,3-szeresére bővítette a GDP-jét. Maddison (2006), 428., 430., 477.
[608] Berend T. (1974), 105-106.

formában: a kollektivizálás új hulláma az egyéni gazdák eszközeit feleslegessé tette, közben új berendezéseket kellett beszerezni. Így e beruházások az inadekvát ipari beruházások mellett[609] sorolhatók a politikavezérelt gazdaság veszteségei közé. Varga Zsuzsanna szerint – amikor áttekintette az 1945 utáni agrárátszervezések következményeit – is „az egyes irányváltásokkor mindig jelentős értékvesztés történt, mind a tőke, mind a termelési tapasztalatok vizsonylatában”.[610]

1958-ban gyorsult az ipar és a nemzeti jövedelem növekedése, ami a vezetésben optimizmust keltett, s az új beruházási ciklus kezdőlöketét is megadta. Itthon a KB 1959. márciusban döntött a gyorsításról. A tervemelés politikailag és gazdaságilag egyaránt a Szovjetunió és Kína döntéseihez, a szovjet hétéves tervhez és a nagy ugrás kínai politikájához kapcsolódtak. Bauer az újabb beruházási ciklust 1957-től észleli. Sőt 1956 októberétől: már az 1957-es terv októberi (forradalom előtti) változata is a „beruházások növelésének bizonyos fokú korlátozását” tartalmazta. 1956 késő őszén a fizetésképtelenség szélén egyensúlyozott az ország. A tőkés devizaadósság 1956 szeptemberében 700 millió forinttal haladta meg az ország exportját. A forradalom után szovjet hitel érkezett, mire a cinikus Hruscsov 1957-ben megjegyezte: „Elveszünk magunktól, a népünktől, mégis adunk önöknek, de csak nem fogunk a deklarációkban megint a be nem avatkozásról beszélni?”[611]

Közben Magyarországon felmerült, hogy inkább jelentsenek fizetésképtelenséget. Ezt feltehetően Baczoni Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettes képviselte, Fekete János jegybankár pedig ellenezte. Kádár személyesen tárgyalt Feketével 1956 decemberében: szerezzen időt a nyugati hitelek visszafizetésére, így 100 millió svájci frank rövid lejáratú adósságot rendezett a bankár.[612]

Bauer a magyar és a többi kelet-európai szocialista gazdaság önállóbb döntéshozatalát hangsúlyozta a 60-as évektől, de Mitrovits Miklós azóta felveti: Lengyel- és Magyarországon, illetve Csehszlovákiában hasonló reformok és visszafogások zajlottak a „létező szocializmus” idején. A reformok három periódusát mutatta ki: 1953–55, 1956–59 és 1965–69 között. Ezek hol nálunk voltak radikálisabbak, hol a másik két országban, mégsem változott a trió és a negyedikként számításba vett Szovjetunió egymáshoz viszonyított gazdasági fejlettsége.[613]

A Kádár-kor kezdetén Rákosi örökségével küzdött az ország: „Az új indítások mellett sor került az 1953-ban és 1957-ben leállított beruházások tömeges folytatására: 1958 első felében 600 beruházás folytatását engedélyezték.” Ám forrás kellett, mert indult az agrárátalakítás. A kiemelten fejlesztendő alágazatokhoz tartozott a híradástechnika, a műszeripar és a vákuumtechnikai gépipar is. Az erősen hadiipari jellegű iparágak a hároméves terv gépipari beruházásaiból 15%-kal részesedtek. Kevés nyersanyagot, több szellemi kapacitást igényeltek ezek az alágazatok, amelyek sok új termékkel álltak elő az 50-es és 60-as évek fordulóján. De fontos területeken (átviteltechnika, félvezetőgyártás, telefontechnika) nem tudtak lépést tartani a világgal.[614] A híradástechnikát jellemzi, hogy a 60-as évek elején egyre szaporodtak a termékek (pl. Orion) ellen a minőségi kifogások.[615] Hadiipari exportunk szinte teljes összeomlásban volt ekkor, elsősorban az elavult gyártmányok miatt. A KGST-országok hadiiparát egy 1958-as moszkvai tanácskozás befolyásolta, amelyen megosztották a

[609] Bródy (1967), 423-424.
[610] Varga Zs. (2001), 150.
[611] Bauer, 83-84., 106.; Mong, 49.
[612] Mong, 49-50., 53-54.; Honvári (2006), 327.
[613] Magyarország a relatív egy főre jutó GDP tekintetében ugyanott állt 1953-ban (23%), mint 1973-ban. A legfejlettebb Csehszlovákia maradt (30%). A Szovjetunió és Lengyelország aránya is ugyanaz lett húsz év távlatában: 25 és 22%-on álltak. Szegő (2015).
[614] Bauer, 108-110.; Honvári (2006), 348.
[615] A könnyűiparban is hasonló volt a helyzet: a Duna Cipőgyár exportjának 16%-át, a Divat Cipőgyárának 55%-át, a selyem méteráru 60%-át, a Goldberger gyár pamutjának 32%-át alkalmatlannak minősítették. Mong, 92.

munkát az országok között. Itt Budapest páncélozott szállító gépkocsikon és légvédelmi ágyúkon, golyószórókon kívül tüzérségi rádiólokátorok, rádióállomások és -reléállomások gyártását vállalta.[616]

A ciklus haladt tovább: 1958 első felében beruházási kapacitásfelesleg „fenyegetett". Nyáron viszont a felemelt beruházási terv teljesíthetetlennek bizonyult: az eredetit 7%-kal túlteljesítették, a felemelttel szemben 10%-kal lemaradtak (a terven felüli tsz-projektek miatt). 1960-ban már korlátozták az új beruházások indítását: év közben töröltek 32-t. A teljesítés az elmaradás dacára is gyorsabban nőtt a 3 éves terv előirányzatainál: 1957–60 között az ipari és építőipari minisztériumok beruházásai a tervezett 9 helyett 69%-kal nőttek például. A szocialista szektor beruházásai így 45%-kal haladták meg a tervezettet. A beruházások növekedésével 1959-ben csúcsot döntött az átlagbérek és a túlórák növekedése is. A mennyiségi növekedés gyorsult, de a hatékonyság nem javult kellő mértékben. Ez nem ciklikus, hanem trendhatás. A feldolgozóipar termékei korszerűtlenek voltak, a tőkés piacokon nem (vagy csak nehezen) voltak eladhatóak.[617] Az agrárium kibocsátása 1959–61 közt csökkent, s ezt nem csak az aszály, hanem a tsz-ek rossz teljesítménye is okozta. A kollektivizálás 1961-ben zárult, de az ellátási nehézségek miatt élelmiszerimportra szorult az ország. Az agrárium nem javította a fizetési mérleget, hanem rontotta, exporttervét sem tudta teljesíteni.[618]

Az OT 1960 nyarán jelezte: veszélyes szintű a tőkés adósság, s hogy adósságspirál fenyeget. Gyorsan nőtt a szocialista gépexport, de ehhez a tőkés anyagimportnak is gyorsabban kellett nőnie. A gyorsulás így a külkereskedelmi mérleg romlásához vezetett. A gépexport a 60-as években negatív tendenciát vett: a tőkés országokba zuhant a kivitel, a szocialistákba viszont nőtt. 1967-re már a kivitel 90%-a a KGST-országokba irányult, mutatva a versenyképtelenséget. A gépkereskedelem dollárszaldója 1960-ban -235 millió devizaforint volt, 1963-ban -452 millió, 1967-ben -1068 millió.[619]

A beruházási ciklusok külkereskedelem-szimmetrikusak lettek a 60-as évektől. A beruházási ciklusból adódó 1961-es fogyasztás-visszafogást a nemzeti jövedelem felhasználási feszültségei váltották ki, de ez korlátozott maradt, mivel Kádár nem engedhetett az életszínvonal emeléséből.[620] Erre 1960–61-ben reagált a politikai vezetés, „nem hivatalosan": az agrárfeszültségeket informális úton igyekezett rendezni a szakminisztérium. Például engedélyezték sok helyen a tsz-tagoknak a készpénzfizetést, máshol az anyagi érdekeltség erősítését hagyták jóvá hallgatólagosan.[621]

Az 1961 végére bekövetkezett változásokat Friss István Közgazdasági Szemlében megjelent írása jelzi, ami az egyébként konzervatív–reformellenes táborba sorolt politikustól meglepő gondolatokat tartalmazott: „A túlzott centralizálás a személyes érdekeltség elvének alkalmazásánál ugyanolyan megengedhetetlen, mint a gazdasági élet sok más problémájának megoldásánál." Szinte már Hayekre hivatkozott Friss: „Nem lehet valamilyen központból megállapítani azt, amit helyileg tenni kell." Hozzátette: a „termelőszövetkezetekre bíztuk, válasszák ki a számukra legmegfelelőbb jövedelemelosztási formát".[622] Látható, a 60-as évek hazai reformjait már megelőzte a politikai csúcselitben a decentralizáció gondolatának felvetése. Ez nem egyszerűen a szokásos központosítás–decentralizáció vita folytatását jelentette, hanem az anyagi érdekeltségről – mely 1963-tól a

[616] Germuska (2014a), 291-293.
[617] Bauer, 110-115.; Honvári (2006), 348-349.
[618] Varga Zs. (2001), 71-72.
[619] Mong, 67.; Bauer, 116.; Pető–Szakács, 578.
[620] Bauer, 119-122. Mong, 93.
[621] Varga Zs. (2001), 87-89.
[622] Idézi: Varga Zs. (2001), 91.Ráadásul nem sokkal később az egyébként a reformtáborhoz sorolt Csikós-Nagy Béla a mezőgazdasági „rejtve maradt reformkísérlet" – ez Varga kifejezése – ellen lépett fel 1963-ban. A reform ugyanis az életszínvonalpolitikát veszélyeztette volna – ha a mezőgazdasági termelők teljesen önállóan gazdálkodhatnak, saját érdekeiket érvényesítve, akkor az drágulást hozott volna. Varga Zs. (2001), 110.

reformanyagokban is döntő jelentőségre tesz szert – és tulajdonképpen a magánérdek erősítéséről szóló vitákat előlegezte meg (1962-ben a Népszabadság már a háztáji előnyeiről cikkezett).[623]

8.6.2.4. A második ötéves terv és az 1961–65-ös ciklus

A gazdasági vezetés nem vont le semmilyen következtetést abból, hogy 1961-ben vissza kellett fogni a beruházások és a fogyasztás növekedését. A visszafogást átmenetinek tekintették, s nem akarták felülvizsgálni a növekedés ütemét. A beruházásnövekedés miatt a feszültségek 1960-ban kiéleződtek, ráadásul 1961-ben a nemzetközi helyzet romlása a fegyverkezési kiadások növelését váltotta ki. 1961–63 között a hadiipar beindult: már a kubai és a berlini válság előtt befutott Hruscsov kérése a fegyverkezés ügyében a keleti blokk vezetőihez. A haderőre ezért 1962-ben az előző évinél 45%-kal több kiadást terveztek. A hadiipar megrendelései megduplázódtak így. A magyar ciklust tehát befolyásolta a szovjet politikai irányváltás. A hadiipar „lecsengése" majd a tervidőszak és a beruházási ciklus végén, 1964-ben, Hruscsov bukásakor, az általános megszorításokkal együtt zajlik.[624]

Ungvárszki szerint elképzelhető, hogy 1960–65 között mintegy 60%-kal emelkedtek a hadiipari kiadások, ám még súlyosabb volt a gazdaságra nézve az anyag- és energiaigényes ágazatok fejlesztése. A szocialista országok fenyegetve érezték magukat a bipoláris világrendszerben, és „KGST-szintű autarkiás törekvések" uralkodtak el. Ez emlékeztet az 50-es évek eleji hadiipari felfutásra, amely megroppantotta az ország gazdaságát. A 60-as évek eleji viszont (Hruscsov bukása miatt) nem futotta ki magát. Három év alatt a beruházások teljesítése már közel 20%-kal haladta meg az előirányzatot és a tervezett 10 helyett évi 15%-kal bővültek a beruházások. Ez nagyberuházásokkal párosult: az eredetileg szénbázisú Borsodi Vegyi Kombinátot (BVK) a 60-as évek elején állították át földgázra, a Tiszai Vegyi Kombinát (TVK) pedig már eleve importált román földgázra épült.[625]

A vegyipar erősítése kötődött a mezőgazdaság fejlesztéséhez: felfutott a műtrágyagyártás. Erre 1961–65 között 70 millió dollár hitelt vettek fel. A BVK és a TVK bővítése, a papír- és textilipar rekonstrukciója ekkor indult. Ám nőtt a befejezetlen beruházások aránya, ami már 1964-ben kiváltott visszafogásokat. Komolyabb korlátozás azonban csak 1965-ben történt a külkereskedelem emelkedő hiánya miatt. A 60-as évek első felében zajlott le az iparvállalati koncentráció is, amely később fejti ki hatását: a középvállalati szektor megroppant. Az óriásvállalatok száma hirtelen megnőtt.[626] Így a 70-es években nemcsak az ellenreform, hanem a nagyvállalati szféra is akadályozta a változtatásokat.

Az ötéves terv idején tovább bővült a „fogyasztói társadalom": 1960-ban még csak százezer tévé és kilencezer autó volt az országban, 1965-ben már egymillió családnak volt tévéje és százezer családnak autója. De nemcsak a fogyasztásban „engedett a rendszer" ekkor. Ungvárszki a „rejtett politikai fordulat" elemei közé sorolja, hogy megszüntették az egyetemi felvételiknél a származás figyelembe vételét, s hogy az '56-osok 1963-ban amnesztiát kaptak. Rainer szerint ez nem a kádári vezetés ötlete volt, hanem az USA nyomására született – az 1959–60-as részleges amnesztiákkal lezártnak tekintették volna az ügyet, a „legveszélyesebb" 56-osokat nem akarták kiengedni.[627]

Közben lassabban nőtt a nemzeti jövedelem. A II. ötéves tervhez képest a legnagyobb lemaradás az agráriumban mutatkozott. 1961–65-ben nem 4,1–4,2%-kal, hanem csak 1,8%-kal növelte évente a termelését e szféra. Az ipar teljesítette a termelési tervét, de túl gyorsan nőtt a

[623] Varga Zs. (2001), 99., 101.
[624] Bauer, 122-123.; Germuska (2014a), 298., 301., 305., 315.
[625] Ungvárszki, 43.; Bauer, 124.; Honvári (2006), 345.
[626] Honvári (2006), 407.; Bauer, 125-129., 131-134.; Pető–Szakács, 512.
[627] Mong, 93.; Ungvárszki, 46.; Rainer (2004b), 11.

használhatatlan termékek gyártása. A „zömében értékesíthetetlen elfekvő javak értéke 1965-re elérte a nemzeti jövedelem 1,3-szorosát”.[628] A KB 1964 decemberében megállapította: a termelékenység nőtt ugyan, de a termelés bővülésében nem elég magas a részaránya. Az ipar által termelt nemzeti jövedelem kisebb a tervnél, az export mennyisége és sokszor minősége is az importszükségletekhez képest nem kielégítő. Az export bővülése kisebb a vártnál, ám az importé magasabb annál.[629] Ekkor a rendszer átalakításán kezdtek gondolkodni. Ebben közrejátszott, hogy a teljesítmények más országokban is hullámzóak voltak, s a növekedés KGST-szinten is csökkent, a nemzeti jövedelem növekedése az előző évtized 9,5%-os átlagáról 6,1%-ra mérséklődött.[630]

Az MSZMP 1964-es váltásában szerepet játszott Hruscsov bukása. A DIP hirtelen háttérbe szorult Brezsnyev hatalomra kerülése után. Hruscsovval egyfajta reformellenesség is megbukott. Az 1964. decemberi MSZMP KB-határozat a reform felé mozdult. A legfontosabb a külső eladósodás megállítása, a nemzeti jövedelem felhasználási feszültségének megszüntetése volt. A beruházásvisszafogás részben teljesült: csökkenés helyett stagnált (0,2%-kal nőtt). A KB szükségesnek tartotta a gazdasági mechanizmus „átfogó kritikai felülvizsgálatát” és módosítását. A cél: a termelőerők hatékonyabb felhasználása, „a vállalati önállóság és felelősség növelése, valamint a bürokratizmus visszaszorítása”.[631] Vagyis a koszigini reformokat idéző lépésekről van szó. Más kérdés, hogy a reform alakulásában a magyar történelmi tapasztalatok mások voltak, mint a szovjetek, például „búvópatakként” – kimondatlanul, titkoltan, Csikós-Nagy Béla révén – a Horthy-kori tervszerűség is továbbélhetett,[632] így a magyar reform 1968-as kiteljesedésekor radikálisabb lett, mint a szovjet minta, és a tervutasítások eltörléséhez vezetett a folyamat.

Bauer szerint a szovjet hatás az 1960-as évektől csökkenőben volt. Ennek ellentmond Pető és Szakács. Ahogy a magyar gazdaság erőltetett fejlesztése is szovjet befolyás nyomán alakult ki, a 60-as évek közepén némi pozitívum is ebben a relációban mutatkozott: a buszgyártás, a teherautó-gyártás és a házgyárak bővültek. 1964-ben hajók Szovjetunióba szállításáról és agrárexportról egyeztek meg. A tárgyalások fontos eleme az 1966–70 közötti nyersanyag- és energiaszükséglet biztosítása volt. Az egyezmény a Szovjetunióból érkező kőolaj-, villamosenergia-, nyersvas-, hengereltacél- és színesfém-behozatal drasztikus bővülését irányozta elő,[633] a magyar gazdaság egyoldalú függőségét erősítve.

8.6.2.5. Újabb beruházási ciklus és a közbeeső mechanizmusreform (1965–69)

Antal László szerint reformigény akkor lép fel, ha valamilyen súlyos problémával szembesülnek a döntéshozók. A beruházási ciklusok ismétlődése, a nemzeti jövedelem „felhasználási” feszültségeinek sorozatos kialakulása ilyen probléma volt. Bauer 1965–69-ben beruházási ciklust, Ungvárszki 1966–72 között megújító gazdaságpolitikai szakaszt észlel, s ennek kezdetét a reform irányelveiről szóló 1966-os KB-határozattól számítja.[634]

Bauer ciklusa a beruházási feszültség 1963–64-es kiéleződéséből fakadt. Ezért az 1965-ös tervet és a harmadik ötéves tervet (1966–70) is visszafogták: 32–36%-os ipari növekedést és 13–15%-os agrárbővülést terveztek. Ám az éves tervek már nem voltak visszafogottak: 1966-ra az 1965-ösnél 7%-kal több beruházással kalkuláltak. 1967-re is ekkora növekedést irányoztak elő, de a tervezettnél

[628] Bauer, 134-135.; Honvári (2006), 382-383.; Pető–Szakács, 407.
[629] Bauer, 137.
[630] Pető–Szakács, 409. DIP: Dognaty i peregnaty – a hruscsovi utolérés és túlhaladás programja.
[631] Pető–Szakács, 411-413.; Bauer, 138.
[632] Szegő (2014b), 215-216.
[633] Pető–Szakács, 414-415.
[634] Ungvárszki, 45., 47.

jóval többet fordítottak a beruházásokra. Az új gazdasági mechanizmusra áttérés feltételei ugyanis gyorsításra késztette a beruházókat. 1967-ben a terv páratlan (18%-os) túlteljesítésével több mint 20%-kal nőttek a beruházások. A hatás jelentkezett a külkereskedelmi mérlegben: az 1966-os 0,3 milliárd devizaforintos többlet 1967-re 0,8 milliárdos deficitbe csapott át. 1967-ben visszafogásról döntöttek, de a restrikcióba engedékenység vegyült, hogy „kedvezőbb legyen a légkör az új mechanizmus előkészítéséhez".[635] Erről Fock Jenő beszélt az MSZMP IX. kongresszusán: a mechanizmus „decentralizálja a döntési jogköröket. A döntés jogát oda engedi át, ahol (…) a legalaposabb a tájékozottság, ahol a leghelyesebb döntést hozhatják." A termelési kérdésekben ez a hely szerinte „a vállalat".[636] A reformerek tehát nem ismerték fel, hogy az állami tulajdon dominanciájának fennmaradásakor a rendszer decentralizációja bajt okoz, hisz valódi tulajdonos híján a menedzsment a puha költségvetési korlát miatt bérinflációt (gorbacsovi Szovjetunió) vagy külkereskedelmimérleg-romlást (kádári Magyarország) okoznak.[637]

A reform során – Jugoszlávia után másodikként a szocialista országok közül – megszüntették a tervgazdálkodás utasításos szisztémáját Magyarországon. A vállalatokra „nem bontották le" a terveket. Azok elsősorban a minisztériumokra és a kormányra nézve voltak kötelezőek. Ám a cégekre hatottak a kormányzati intézkedések: adók, támogatások, elvonások, más gazdaságirányítási elemek: a központi irányítás nem szűnt meg, csak az eszközei változtak.[638] A beruházások jelentős részéről továbbra is az állam döntött. A reform kompromisszumokkal indult: a káderek nagy része a helyén maradt (ez az ellenreform idején segítette a konzervatívokat). Nem nyúltak a kormányzati irányításhoz, így az állami struktúra sem változott. Az összevont vállalatokat sem racionalizálták.[639]

Fennmaradt az állami beavatkozás, csak a tervutasításokat szabályozók váltották fel. Emiatt a beruházási ciklus is folytatódott: a kilengés a felfelé íveléskor nem volt szokványos: a beruházási expanziót kísérő gyorsuló termelésnövekedés nem párosult „a fajlagos anyagfelhasználás, a foglalkoztatás és a bérkiáramlás olyan növekedésével, mint 1959–1960-ban vagy 1963–1964-ben", mivel nem a mennyiségi szemlélet érvényesült. A tervnél gyorsabban, mindkét évben több mint 8%-kal nőtt a nemzeti jövedelem. Ennek forrása az agrárium és az ipar.[640] A megújító periódusokra jellemző strukturális átalakítás is zajlott. A beruházások elosztása változott: az ipar részesedése 1968-tól csökkent, a mezőgazdaságé 1968-tól, a nem termelő ágazatoké 1969-től nőtt.[641] A beruházások 1966–67-es expanziója volt az új mechanizmus előtti utolsó ingyenpénz-szerzési lehetőség. A terv túlteljesítése ezzel függhet össze Bauer szerint, aki ebben is a ciklikus mozgás megnyilvánulását látta.[642] A beruházások 1967-ben elszaladtak. A vezetés az új mechanizmus bevezetése miatt nem akarta „rontani a légkört". Ezért egy év múlva hozta meg az elmaradt döntéseket: az 1968-as terv a „nyugodt és stabil" beruházási piacot emelte ki: 45 helyett csak 16 nagyberuházást engedélyeztek, kettő el sem indult. Az importot is korlátozták. A ciklus új szakasza jött: a visszaesés.[643]

A gazdasági reform összefüggött az Ungvárszki-féle „megújító" szakaszokra jellemző hatékonyság- vagy egyensúlyjavító intézkedéssorozattal. Ezúttal a beruházások lassítása közben a

---

[635] Soós (1986), 262-262.; Bauer, 140-143.
[636] Fock (1967), 5-7.
[637] Mint korábban már esett szó róla, Berliner és Montias alapján tudjuk: a szovjet típusú rendszerek decentralizációja megvalósíthatatlan. Soós (1986), 50.; Hámori, 286.
[638] Verbászi, 114-115.
[639] A három kompromisszumos tényezőt kiemeli: Verbászi (2004), 114.
[640] Bauer, 143-145.
[641] Ungvárszki, 47-49.
[642] Bauer, 146.
[643] Soós (1986), 262.

nemzetközi gépkereskedelmi szaldó javításáról volt szó, ami a fizetési mérleg javítását is szolgálta. A vezetés megfelelő devizatartalékot akart, ehhez forrást az IMF-ben látott. Az IMF tudta: a magyarok azért kérnek tőlük pénzt, mert reformjaik finanszírozására a szovjetektől nem remélhettek hitelt.[644] Moszkva nem is engedte ekkor az IMF-csatlakozást. Brezsnyev félhetett: változna a magyar külkereskedelem struktúrája, és az ország a Nyugat felé gravitálna. A beruházási teljesítés 1968-ban 4 százalékkal nőtt, de az eleve túlfeszített, 10 százalékos bővülésű 1967-et követte – tehát ez is erőltetett növekedés volt. Ezért természetes a kifulladás: 1968-ban stagnált a dollárban számított GDP, 1970-ben pedig visszaesés történt, ami példátlan volt az ötvenes évek óta.[645] Itt a reform és egy beruházási ciklus leszálló ága ütközött, ami hosszabb távon a gazdasági reform sorsát pecsételte meg.

8.6.2.6. Az 1969–73-as ciklus: tervalkuból szabályozóalku, majd ellenreform

„A rendőrség értelmiségi osztálya arra való,
hogy az értelmiség ne fogalmazza meg önmagát."
(Konrád György: A cinkos; 1975–78; 1989.)

Új beruházási ciklus indult 1969–73-ban. Az 1969-es terv mérsékelt növekedést akart. A fogyasztást korlátozták, a beruházások 6–7%-os emelését tervezték, a nemzeti jövedelem 5–6%-os bővülésével. A decentralizált vállalatoknál az előirányzatok 1968-ban túlteljesültek, a nyereségek a tervezettet kétszeresen túllépték, mert a '68-as árrendezésnél a cégek nyereségtartalékokat bújtattak el. Így a „tervalku" pillanatok alatt alakult át „szabályozóalkuvá", miközben a túlfutó beruházásokat a központ „meg akarta fogni": a decentralizált projekteket korlátozták. A központ továbbra is beleszólt a vállalatok gazdálkodásába, tehát e szisztéma nem volt piaci. A kapitalizmusban a szabályozást a kemény költségvetési korlát végzi, s ha ez hiányzik – a szovjet típusú rendszerben ez a helyzet –, akkor decentralizációnál beláthatatlan gazdasági folyamatok indulnak el (ahogy erre már utaltam).[646] Ezért 1969-ben a decentralizált beruházásokat vissza akarták fogni, a központiakat nem. Az állam növelte a beavatkozását a gazdaságba: a Gazdasági Bizottság operatív bizottságokat kreált, majd elindult egy kampány, s a minisztériumok kezdték újra kiterjeszteni a fennhatóságukat a cégekre.

1969 tavaszán a ciklus megélénkülési szakasza kezdődött: az építkezések rekord mértékben bővültek. A tőkés külkereskedelmi szaldó is javult: az import 5%-kal gyorsabban bővült a tervnél, de az export 26%-kal nőtt, félmilliárdos hiány helyett 0,7 milliárd forintos többlet keletkezett. A vezetés megint félreértette a helyzetet: a tőkés világban ekkor a koreai háború óta a legnagyobb konjunktúra indult be, amit Fekete János és Csikós-Nagy Béla itthon az új mechanizmus sikereként értékelt. A külső konjunktúrát mutatja, hogy Finnország 1968–70-ben, 7 milliárd dollárral (csaknem 18%-kal) növelte a GDP-jét. A magyar össztermelés viszont csak 1,3 milliárddal (2,6%) bővült.[647] A növekedés tehát ütemét tekintve 6-szoros különbséget mutat e három évben. Ez hasonló különbség, mint amekkora az olajválság után lesz. A kapitalista országok a konjunktúrára gyorsabban reagálnak, míg a válságok idején náluk hirtelenebb a visszaesés. Ám ilyenkor struktúraváltás megy végbe náluk, amit a szovjet típusú rendszer nem tud (nem mer) követni, és hosszabb távon marad le. Közben Moszkva a 60-as évek végén megakadályozta Budapest IMF-csatlakozását, de rövid távú engedményekkel

[644] Mong, 100-101., 115., 117-118.
[645] Soós (1986), 262. 1956 óta nem volt GDP-csökkenés 1970-ig. Maddison (2006), 479.; KSH, 1989, 11.
[646] Soós (1986), 262-265.; Verbászi, 114-115.; Brown, 147.
[647] Soós (1986), 265-268.; Maddison (2006), 430., 477.

ellensúlyozta a magyar gazdaság hosszú távú lemaradását. Ezt Fock és Koszigin feszült hangulatú találkozója előzte meg 1967 végén.[648]

A vezetés 1969-ben újabb élénkítő intézkedéseket hozott, így a beruházási gépek piacán már hiány lett. Az 1970-es terv a beruházásoknál nem volt expanzív, de nem csapolták meg a vállalati fejlesztési alapokat, s nagyberuházások is elindultak. Ez az év így a fellendülés szakaszát hozta meg: az összes szocialista beruházás 17%-kal nőtt. Az első visszafogó intézkedések az 1971. évi tervhez kapcsolódtak, ez a megtorpanás kezdete: leállították a szocialista importgépek kampányát, és adószabályok módosításával csökkentették a vállalati nyereségekből felduzzadt fejlesztési alapokat. Ám a beruházási költés 1970-hez képest így is 9,7%-kal nőtt. A projektteljesítés 1970–71-ben 44%-kal volt magasabb, mint 1968–69-ben. Az állami szektor lassan nőtt; a fellendülés a decentralizált beruházások gyors (1970-ben 30,5%-os, 1971-ben 16,1%-os) bővülésén alapult. Soós az új gazdasági mechanizmust támadók ellen érvelt: a központ is támogatta a beruházások elszaladását.[649] Ebben igaza van, ám 1986-os könyve írásakor még nem látta előre, hogyan viselkednek a tulajdonosi kontroll nélkül, mesterséges környezetben szabadjára engedett állami cégek.

A beruházások túlteljesítése miatt 1971–72 fordulójára kezdetét vette a visszaesés. Az új nagyberuházások számát 1972-ben ötre csökkentették; az 1971–72-ben elindított nagyberuházások számát 27-ről 19-re, kiadásaikat 40-ről 23 milliárd forintra mérsékelték. 1972-ben léptek életbe a korábbi visszafogások, túlteljesítve a restrikciót. Ebből is látszik a gazdasági ciklus egyik alapvető, gazdasági rendszertől független oka: az információhiányból adódó rossz döntés, illetve az, hogy a döntést akkor hozzák, amikor még nem áll rendelkezésre elég információ. Erre a 2007-es világválság során is akadt példa: a készletezési döntést egy kapitalista országban is kénytelenek információhiány miatt túl korán meghozni a vállalakozók. Ezzel súlyosbíthatják a válság hatásait, ciklikus folyamatokat generálva.[650] A korabeli hazai beruházásvisszafogási kampányok általában a külkereskedelmi mérleget javították. Ez történt 1972-ben: az export szocialista és tőkés viszonylatban 20%-kal emelkedett, az import csökkent. A külkermérleg előző évi 24 milliárdos hiánya 3 milliárdos többletre váltott. A nem rubel elszámolású hiány 14,6-ról 3 milliárdra csökkent – a tőkés viszonylat negatív maradt. Igyekeztek a megkezdett projekteket befejezni: enyhült az építési és a géppiac feszültsége.[651] Olyan költséges projektek is ekkor készültek el, mint az M2-es budapesti metró.[652] A kedvező 1972-es év után az 1973-as terv kevésbé volt restriktív – az eredmények megszilárdítása volt a cél.

1972 az ellenreform kezdete is: februárban Brezsnyev Moszkvába hívatta Kádárt. A szovjet vezetésben ekkor Szemicsasztnij és Seljepin egykori Komszomol-, majd KGB-főnökök vezetésével egy irányzat a magyar keményvonalasokat (Komócsin, Pullai, Biszku, Gáspár, Benke Valéria és Grósz Károly) támogatta, és talán Kádár leváltását is szorgalmazta. A vezetés már a reform előtt megosztott volt: a reformpólust Nyers, Fock, Fehér Lajos és Aczél György képviselte. A szovjet beavatkozás nem volt egyértelmű. A Kreml általában az ellenreformereket látszott támogatni, de Brezsnyev személyes érdekei ez ellen hatottak. Tehát a birodalom és a brezsnyevi elit érdekei (Seljepinék félreszorítása) ellentétbe kerültek egymással. Kádár ezt használhatta ki, hogy 1972-ben hatalmon maradjon. (Az ellene talán Moszkvában kiagyalt esetleges összeesküvésre is reagálhatott, amikor felajánlotta

[648] Koszigin szerint a csatlakozás a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez nemcsak magyar ügy. Mong, 118., 122.
[649] Soós (1986), 268-277., 415.
[650] Soós (1986), 277-278.; Alessandria–Kaboski–Midrigan (2013).
[651] Soós (1986), 278-279.
[652] Budapesten nagy fejlesztések zajlottak: 1972-ben jutott el a Batthyány térig a szentendrei HÉV. 1973-ban kész a földalatti Mexikói útig tartó szakasza, és megnyílt az újjáépített fogaskerekű vasút. Tóth, 98., 477., 520.

nyugdíjba vonulását.)[653] Ám hatalmon maradásának – erről nyilván Moszkvában döntöttek – feltétele volt, hogy alkalmazkodjon a szovjet elvárásokhoz, és leállítsa a ’68-as reformot, leváltsa az ismert reformereket.[654] Egy ideig taktikázott, ezért húzódtak a cserék 1974-ig, nem a reform védelmében.[655] Hatalomtechnikai kérdés ez: ha túl gyorsan távolítja el a reformereket, akkor magára maradt volna a PB-ben a keményvonalasokkal. Így az ellenreformot úgy hajtotta végre, hogy az ellenreformereket is gyengítette és lassan kiszorította őket a hatalomból.

Kádár tehát nem volt igazi reformer, de valójában az ellenreform megrögzött hívének sem mondhatjuk. Egy ideig támogatta az újításokat, főleg, amíg azokat „el lehetett adni” a koszigini reformok magyar megfelelőiként. Ha érezte, hogy Moszkvából túl nagy a nyomás, akkor engedett az ellenreformnak. Így 1975-ben a PB-ben tisztogatott: lemondott Fock Jenő a miniszterelnökségről, és kikerült Nyers Rezső, Kállai Gyula és Fehér Lajos a testületből. A XI. pártkongresszuson őket személyükben megvédte Kádár – ekkor is taktikázva, a túlzottan erősödő konzervatívok ellenében.[656] Az 1938-ban kormányzati karriert kezdő, mindent túlélő „reformer”, Csikós-Nagy Béla megtartotta árhivatali elnökségét, de befolyása csökkent.[657] A szintén a reformerek közé sorolt Tímár Mátyást a fontos pénzügyminiszterségről elmozdították, s a szimbolikusabb MNB-elnöki székben ült sokáig.

A hetvenes években egy ideig az ellenreformerek határozták meg a gazdaságpolitikát: ekkor vonják ki a reform hatálya alól az 50 legnagyobb magyar vállalatot, ezzel gyakorlatilag a magyar ipar nagy részét (hiszen az ipart a 60-as évek elején centralizálták, így a legnagyobb cégek egészségtelenül nagy hányadot képviseltek az iparon belül). Közben az ipar elmaradt szanálása, az olajválság, a cserearányromlás, majd az ebből fakadó eladósodás a csőd szélére sodorta a magyar gazdaságot. Ez megrendítette a keményvonalasok helyzetét. A 70-es évek kormányzása így a kádári közép(szer) kezébe került, akiket – mint már említettem – Rainer a kaméleonokhoz hasonlított: hol reformerként, hol konzervatívként tűntek fel, de valójában az utóbbiakhoz álltak közel.[658] Huszár ezt szebben fogalmazta meg: szerinte „kormányozni úgyis csak középről lehet”. Seljepin végleges bukása (1975)[659] után gyengült itthon is a doktriner vonal, bár a kemény ellenreformerektől való megszabadulás 1978–80-ban gyorsult fel.[660] Ez már nem Seljepin miatt történt, inkább a fenyegető gazdasági összeomlás reformkényszere miatt. Ám 1978–80-tól nem Nyersék tértek vissza a vezetésbe, hanem a kádári elit szürke bürokratái foglalták el a hatalmi centrumot. A szovjet érdek ekkor az, ami Prágában 1968 után: nem engedni a rendszer fellazítását. Ám az 1970-es lengyel vérfürdők mutatták: óvatosan kell beavatkozni: Gomulka bukása, Gierek kinevezése szovjet hatásra történt, a krízis miatt.[661]

8.6.2.7. Beruházási ciklus 1973–76 között

---

[653] Huszár (2003), II. 234-235., 237-238., 243-245.

[654] 1974 januárjában a PB elé terjesztik Aczél György KB-titkár, Fehér Lajos PB-tag és miniszterelnök-helyettes, Fock Jenő miniszterelnök, Komócsin Zoltán KB-titkár és Nyers Rezső KB-titkár felmentését. Nyers szerepét Németh Károly, Fehérét részben Korom Mihály, Aczélét Óvári Miklós veszi át. Huszár (2003), II. 250-251.

[655] Rainer (2004b), 13.

[656] Ekkor a KB titkársága lett igazán konzervatív: a héttagú testület Biszkuból, Gyenes Andrásból, Győri Imréből, Kádárból, Németh Károlyból, Óvári Miklósból és Pullai Árpádból állt. Huszár (2003), II. 254-255.

[657] Szegő (2014b), 231.

[658] Rainer (2004b), 13.

[659] Zemtsov, 106.

[660] A konzervatív Seljepint Brezsnyev személyes ellenfeleként kezelte. Kádár maradását így alighanem annak is köszönhette, hogy Seljepinnek nem akart Brezsnyev teret engedni. 1976-ban Pullai Árpádot mentették fel a KB-titkárság alól, majd 1978-80 között Biszku Béla veszítette el a pozícióit. Huszár (2003), II. 255.

[661] Huszár (2003), II. 236. Brezsnyev döntött: személyi változások lesznek Lengyelországban. Paczkowski, 260.

Az ellenreform nem szakította meg a beruházási ciklust. 1972–73 fordulóján megismétlődött az 1969-es eset. 1972 végén a beruházási teljesítés jelentősen csökkent, de a tervezők ezt nem látták előre, ahogy azt sem, hogy 1973 első negyedévében az irányzat folytatódik. Az év közepére megkezdődött a megélénkülés. Ám végzetes pillanatban kezdődött el a ciklus: 1973 az olajválság éve volt. Ungvárszki már 1972-től számítja a doktriner irányzat újabb erősödését, ami a magyar gazdaságtörténet egyik legelhibázottabb periódusát nyitja meg. Az ekkori magyar gazdaságpolitika 1978-ig óriási kárt okoz. Soós 1973–76 között fedezi fel az újabb beruházási ciklust. 1973-ban észleli a megélénkülés jeleit: számos beruházásnövelő intézkedés születik, terven felüli állami támogatást adtak még a decentralizált beruházások némelyikéhez is, pedig az ellenreform inkább centralizált.[662] A ciklus a szokásos problémákkal küzdött: az élénkítés szűk keresztmetszetekbe (építőipari munkaerőhiányba) ütközött. Bár a rendszer az anyagi fejlesztéseket preferálta, volt egy tényező, amelyen nem tudott az adott technológiai szinten változtatni – ez az emberi tényező. A Jánossy-féle trendvonal elmélete itt segíthet: ez a fejlődés optimális maximumát mutatja meg, ami nagyrészt attól függ, hogy milyen képzettségű és mekkora számú munkaerő áll rendelkezésre.[663]

A központi kormányzat ekkor követte el a végzetes hibát: a beruházásokat 1974-ben 10%-kal akarta növelni. A külkereskedelmi aktívum az 1972-es háromról 1973-ra 16 milliárd forintra nőtt. Közben kitört az olajválság: a világ sok államában az energiahordozó-import megbillentette az egyensúlyt. Ám itthon a vezetés fokozta a bajt: az importot 11,9, az exportot 7,5%-kal tervezték növelni.[664] Csikós-Nagy Béla, az Árhivatal elnöke vezetésével egy munkacsoport hiába dolgozott ki 1974-ben egy korrekciós tervet, amely az árrendszer átalakítására vonatkozott, ennek töredéke lépett csak életbe 1975-ben, alig érintve a lakossági fogyasztást. A politikai csúcselit tehát nem vette figyelembe a szakértők véleményét, félve az infláció beindulásától.[665] (E viselkedés Faragó-féle matematikai modelljéről még lesz szó.) Acemoglu és Robinson modelljét igazolva a diktatórikus magyar vezetés irtózott a technológiaváltástól: „Abba fektettük a tőkét, hogy a szerkezetet ne kelljen megváltoztatni" – véli László Andor, az MNB 1975-ig tisztségében maradó elnöke. A bruttó adósságállomány kettőről (1973) tízmilliárd fölé emelkedett (1979). A „tervszerű eladósodás" doktrínája az előremenekülésről szólt az olajválság után. A kölcsönökből infrastrukturális fejlesztéseket, energetikai beruházásokat terveztek, ill. olyan termelőkapacitás-bővítést, ami kitermeli a hitelt. A valóságban a kölcsönök egy részét továbbhitelezték más KGST-országoknak, főleg Moszkvának.[666] Ez tovább rontotta a helyzetet, de e megoldásnak komoly haszonélvezői voltak: az 1963-ban összevont óriáscégek vezetői. Ezért jöttek létre ezek a káros beruházási konstrukciók.[667]

Az innovációt, a teremtő rombolást (és a vele járó munkanélküliséget) az önkényuralmak nem merik vállalni. Magyarországon a Kádár-kor második felében példa erre a Ganz-MÁVAG meghiúsult átalakítási terve. Csernok Attila, az MNB elnökhelyettese szerint Kádártól féltek.[668] „A

---

[662] Ungvárszki, 49.; Soós (1986), 279-280.
[663] Tarján, 915.
[664] Soós (1986), 280-281.
[665] Csikós-Nagy tervezetéről: Germuska (2014b), 130-131. A politikai vezetés ismerte ugyan a halogatás kockázatait, de nem akart inflációt. Germuska (2014b), 144.
[666] Mong, 152-153.
[667] László szerint a gépipar vezetői kitalálták: szállítsunk gépeket a Szovjetuniónak, nyersanyagért. Ám a szovjeteket csak egyes gépek érdekelték, s azt akarták: a magyarok hitelbe adják ezeket. Így magyar tőkét kellett fektetni szovjet nyersanyagok feltárásába. Ehhez viszont nyugati hiteleket fölvenni. Mong, 153.
[668] A gyárat elavultsága miatt az MNB lerombolta volna, helyén lakókörzetet alakított volna ki. A gépgyártást „a városon kívül, úgynevezett zöldmezős beruházással" kellett volna megoldani. Ám a gazdaságpolitikai bizottság eldöntötte: rekonstrukció kell, az MNB adjon hitelt. Az OT-elnök, a pénzügy- és az ipari miniszter félt Kádártól, Németh Károlytól, másoktól. Nem merték megmondani: ez „kidobott pénz" – Csernok szerint. Mong, 154.

felvett nyugati kölcsönök egy része tehát nem hatékony iparágak működését és az életszínvonal növekedését finanszírozta" – állapítja meg Mong, idézve László Andort, aki szerint őt is azért nyugdíjazták 1975-ben az MNB éléről, mert nem értett egyet a nagyarányú hitelfelvételekkel.[669]

1974 második negyedévében a ciklus a fellendülés fázisába lépett. Az év vége felé azonban kezdtek a problémák sűrűsödni. Az MNB ügyvezető igazgatója, Dancs István aggódott: a meghozott élénkítő intézkedések már a következő évre is „elegendőek". Ezért az 1975-ös tervszám (5–6%) jóval visszafogottabb volt az előző évinél, s jelezte a megtorpanás kezdetét. A terv a folyamatban lévő beruházásokra koncentrált, tíz helyett öt nagyberuházás indítását tervezték, és az év folyamán ebből is töröltek kettőt. Soós dinamikájában elemzi a folyamatokat, a ciklusra mutat rá, míg Mong trendet elemez (eladósodás).[670] Ám ekkor nem az eladósodás aggasztotta a döntéshozókat: a növekedés hajszolása ütközött korlátokba, a beruházási piac rendkívül feszültté vált: a visszautasított építési igény a termelés 32%-ára ugrott, 1970 óta a legmagasabbra. A beruházási teljesítés a II. negyedévben a 20%-ot ostromolta, emiatt jött a visszafogás: az állami előirányzatokat csökkentették, az MNB beruházási hiteleket mondott fel, júliusban építési adót róttak ki a decentralizált projektekre.[671]

Ez mutatja: a nyugati államokkal szemben, ahol a piac bizonytalanságai befolyásolják a döntéshozókat, a szovjet típusú rendszerben az állam bizonytalanságai hatnak a cégekre. Ez a vállalatok helyzetét azért nehezíti, mert sokan közülük piacra is dolgoztak, így kettős bizonytalanságban éltek. Ez a hagyományos közgazdaságtan Lucas-féle kritikája alapján negatív jelenség, ugyanis a kiszámítható kormányzati intézkedések a hosszabb távú gazdasági növekedés megalapozói a racionális várakozások közgazdaságtana szerint. E teória és Bródy cikluselmélete ugyanazt mondja: a kormányzati beavatkozásnak kiszámíthatónak kell lennie, különben felesleges ciklust okoz. Ezért fontos Rév tanulmánya, amely a szovjet típusú rendszerek hatalomgyakorlási technikájaként írta le a bizonytalanságot.[672] E rendszer – a félelem fenntartásával – bebetonozta a központi hatalmat, de gazdasági hatékonysága éppen a bizonytalanság miatt romlott.

Visszatérve a ciklushoz: a nagyberuházások tervét 1974-ben nem teljesítették, de a cégeknél 1974–75-ben nagy volt a túlteljesítés. Itt Soós belebonyolódik az új gazdasági mechanizmus védelmébe, és a központra hárítja elsősorban a felelősséget, jóllehet a beruházások elszaladása elsősorban a decentralizált szférában történt. Szerinte „a gyors beruházásnövekedés és az ahhoz kapcsolódó más belföldi indíttatású folyamatok nem egymagukban idézték elő a külkereskedelmi mérleg romlását, hanem ez összefonódott azzal, hogy a külkereskedelmi cserearány romlása révén elveszítettük e két év együttes nemzeti jövedelmének 7-8 százalékát." A '75-ös intézkedések hatása 1976-ban érződött: megkezdődött a ciklus újabb fázisa, a visszaesés. Az 1976-os terv csak 1–2%-os beruházásnövekedéssel számolt, ám ez a tervezettől is elmaradt. Lassult az ipar. A gazdaság újszerű állapotba jutott: „általános visszaesés" következett be. Havasi Ferenc KB-titkár az 1978-ra elszaladó adósságra és az 1975-ben elfogadott ötéves tervre így emlékezett: „Egyetlenegy évben nem sikerült a tervet úgy teljesíteni, ahogyan szerettük volna. Ha a terv mennyiségben teljesült is, a minőségi és pénzügyi mutatók nem teljesültek."[673] Andorka szerint a '68-as reformok után továbbra is a „központ túlsúlyos szerepén alapuló gazdaságirányítási rendszer megnehezítette az energiaáremelkedés által

[669] Mong, 154-156.
[670] Soós (1986), 281-282.; Mong 1956–57-től 1989–90-ig elemzi az eseményeket. Mong, 15., 291-292.
[671] Soós (1986), 282.
[672] Rév I., 672.
[673] Soós (1986), 282-286.; Bozzai–Farkas, 62.

sürgetett gyors gazdasági alkalmazkodást és utána a világgazdaságban végbement nagy átalakulásokhoz való csatlakozást". Közben a finn piacgazdaság gyorsan alkalmazkodott."[674]

8.6.2.8. A restrikcióba torkolló ciklus 1976-tól

Az 1976-os váratlan visszaesésnek fontos szerepe volt a gazdaságpolitika irányváltásában. Ekkor kezdődött a romló külső egyensúlyt a belföldi felhasználás és a termelésnövekedés visszafogásával javítani próbáló ötéves terv. Ám 1976 nyarára kiderült: túl jól sikerült a visszafogás. A növekedés lassult (KSH forintban számított nemzeti jövedelem), illetve stagnált (GDP-kalkuláció dollárban, Maddison), sőt csökkent (egy főre eső GDP-t tekintve, szintén Maddison nyomán).[675] Ezután, 1977-ben döntöttek a tévesnek bizonyult irányváltoztatásról: a külkereskedelmi egyensúlyt a növekedés gyorsításával javították volna. Megtévesztő volt, hogy 1975-ben és 1976-ban is csökkent a tőkés deficit. Ám 1975-től szocialista viszonylatban is megindult a cserearányromlás.[676] E politika elhibázottságát mutatja, hogy a fajlagos GDP 1970–79 között 24,3 százalékkal, hat másik kelet-európai országtól elmaradva nőtt.[677] A finn GDP közben 33,2 százalékkal bővült.[678]

Bár a 70-es évek második felében elmaradtak a hazai beruházásélénkítések, 1977-ben mégis gyorsan nőttek az invesztíciók. Soós szerint ennek oka, hogy 1976-ban elkezdődött a beruházási ciklus megélénkülési fázisa. Az 1975–76-os szabályozók túl magas vállalati nyereséghez vezettek. Ám a decentralizáció hívei megakadályozták a korlátozást. Az élénkítés 1977-ben a beruházási ciklus újabb szakaszát hozta: a fellendülést. A gyors növekedés súlyosbodó feszültségekkel párosult: a beruházások 4–5 helyett 14%-kal nőttek. A központi teljesítés elmaradt a tervtől (97,5%), de a decentralizált projektek 23,5%-kal bővültek – a vállalati fejlesztési alapok vártnál nagyobb képződése miatt. Itt láthatjuk a decentralizált szovjet típusú rendszer korlátait: a szisztéma képtelen automatikusan kezelni a központi utasítás hiányát. A beruházások bővülése miatt a második félévben már korlátozásokat vezettek be, a vállalatok pénzbőségét csökkentve. 1977-ben romlott a külkereskedelmi egyensúly. Ezután jött a korrekció, az 1978-as visszafogás. 1977 második felében korlátozták a beruházásokat, sőt 1978-ban a beruházások stagnálása volt a terv. Ez már a megtorpanás kezdete. Az év közepén jött a visszaesés, de a cserearányromlás folytatódott.[679]

A megtorpanás és a visszaesés nem véletlen. Mong szerint az MNB már 1977 végén jelezte: az eladósodás vészesen gyorsul. A bruttó konvertibilis adósság 6,2 milliárd dollár volt, az 1973-as kétmilliárdos szint többszöröse. Ami ennél is súlyosabb volt: 3,8 milliárd dollárt egy éven belül kellett visszafizetni. Honvári ugyanarra a következtetésre jut: a csődközeli helyzetben a gazdaságpolitikán változtatni kellett. A Gazdaságpolitikai Bizottság 1978 szeptemberében a tőkés import drágításával, más területen pedig behozatali tilalmakkal igyekezett a fizetési mérleg romlásának gátat vetni.[680]

Nem minden döntés valósult meg. Gyakorlatilag az államcsődtől való félelemnél is nagyobb volt a rettegés – minden autokratikus rendszer alapjellemzőjeként – az innovációtól és a „teremtő rombolástól". Így bár a PB 1978. novemberi ülése elé kerülő előterjesztés nem tartotta tovább járható útnak, hogy a veszteséges tevékenységeket államilag finanszírozzák, s 1979-től ezek

[674] Andorka (1991), 40.
[675] KSH, 1989, 11.; Maddison (2006), 477., 479.
[676] Az 1977-es 4-5%-os beruházásnövekedési terv nem volt túl ambiciózus. Soós (1986), 286-287.
[677] Sőt: Magyarország szerepel a hét ország átlagában (34,3%), tehát még le is rontjuk a másik hat – Albánia, Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Lengyelország, Csehszlovákia – eredményét. Maddison (2006), 479.
[678] Számítások Maddison alapján. Maddison (2006), 430., 477.
[679] Soós (1986), 287-290.; Augusztinovics, 1043.
[680] Mong, 161.; Honvári (2006), 464.

felszámolását javasolta, de ezt „nagy figyelmet fordítva a politikai és társadalmi hatások mérlegelésére” tette volna. A veszteséges vállalatok felszámolásával járó társadalmi és politikai kockázatot a vezetés végül nem merte vállalni, inkább szanálással mentette meg a cégeket.[681] Pedig a pártvezetés tisztában volt a problémákkal: Kondor Attila Csaba szerint a fővárosi pártszervezet figyelte a kiemelt vállalatok rekonstrukcióját és az alacsony hatékonyságú vállalatokat is. Ezért 1979 után szervezeti változásokat is elrendeltek több budapesti vállalatnál, több cégről leválasztották a vidéki részlegeket. 1980–82 között megszűnt például a Magyar Szénbányászati Tröszt, a Söripari Vállalatok Trösztje és a Pamutnyomóipari Vállalat, később feldarabolták a Csepel Műveket.[682] Kondor szerint a fővárosi ipar versenyképtelenségét jól szemlélteti, hogy a tőkés országokba irányuló export nem nőtt, a budapesti ipar nem a legfejlettebb technológiával dolgozott, s a termékek egynegyedét már húsz éve gyártották, míg az öt éven belül kifejlesztett termékek részaránya a tőkés exportban nem érte el a 35 százalékot. 1982-ben hirtelen megnőtt a hiányt kimutató cégek száma. Ennek döntő része a Csepel Trösztnél és az Egyesült Izzónál jelentkezett. A Politikai Bizottság 1983-ban az ipar helyzetéről szóló dokumentumról vitázott, amikor Maróthy László, az MSZMP budapesti bizottságának akkori első titkára a fővárosi ipar elmaradottságát így illusztrálta: „van itt nagyon modern [berendezés] is, de van, amelyiket még Ganz Ábrahám csináltatott”.[683]

A vezetés ekkor egyensúlyra törekedett: nem indult új állami nagyberuházás, és nem segítették az új vállalati projekteket. Ezúttal sikeresen (hitelmegszorításokkal) fogták vissza a decentralizált cégberuházásokat.[684] Így a tőkés külkereskedelem mérleghiánya az előző évi 43-ról tízmilliárd forintra csökkent. A nemzeti jövedelem 1,8%-kal nőtt, a belföldi felhasználás 5,6%-kal csökkent. Ám 1979 a második olajárrobbanás éve. 1978–81 között a GDP 67–68 milliárd dollárt tett ki, négy éven át szinte változatlanul. Ezzel bekövetkezett a finnekéhez hasonló négyéves stagnálás – csak éppen megkésve, s ennek az árát drágán megfizetve. A külkereskedelmi és a fizetési mérleg hiánya, az adósságválság kiéleződött, és elkezdődtek a megszorítások. 1978 júniusában már a PB-t figyelmeztették a fizetésképtelenség veszélyére. Soós szerint „szigorúbb korlátozások kerültek a tervbe: a belföldi felhasználás 1 százalékos, a beruházások 4–5 százalékos csökkentése”.[685]

Közben a Kreml továbbra is elutasította Budapest IMF-csatlakozását az adósságválság kezelési módjaként. Koszigin a szorosabb KGST-integrációt és a Magyarországra irányuló nyugati import csökkentését javasolta. Ám a helyzet nem javult, az összes tartozás 1979-ben már 9 milliárd dollár fölé emelkedett. Moszkva továbbra is elutasította, hogy az IMF-be belépve szerezzen forrást Magyarország. Brezsnyev 1979 márciusában azt tanácsolta: legyen inkább áremelés és csökkentsék az életszínvonalat. Így előbbre hozták az 1980-ra tervezett áremeléseket. Ekkor ért véget a „háromhatvanas” kenyér korszaka. 1979. júliusban 5 forint 40 fillérre drágult a kenyér, az élelmiszerárak 20%-kal ugrottak meg. A fogyasztói infláció 9 százalék lett. Mong szerint ez a rendszer legitimációját kezdte ki. A fokozott restrikcióval és a következő évek korlátozásaival megszakadt a beruházási ciklus is. A beruházási adatok monoton csökkenőek (20%, volumenindex) 1979–1985-ben.[686] A versenyképesség sem javult: 1981–83-ban végig negatív a tőkehatékonysági mutató.[687]

---

[681] Így 1986-ban és 1987 első felében a költségvetésnek 50 milliárd forintjába került a veszteséges vállalatok dotálása és életben tartása. Aztán 1986 közepén megalkották a felszámolásról és szanálásról szóló rendeleteket, de az igazán nagy vállalatokat nem számolták fel, inkább szanálták. 1987 nyaráig csak a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat felszámolása kezdődött. meg. Honvári (2006), 466-467.
[682] Kondor, 165., 234-235.
[683] Kondor, 165-167.
[684] Soós (1986), 290.
[685] Maddison (2006), 477.; Mong, 162.; Soós (1986), 291.
[686] Mong, 128., 165-167.; Soós (1986), 292.; KSH, 1989, 11.

Az elhibázott gazdaságpolitikáját látva a közgazdászok is reagáltak a „létező szocializmus” problémáira. A rendszer túlélésére – és nem átalakítására – törekvő kádári politikának kellett ekkor válaszolnia az olajsokkokra. Az infláció meglódulása jelezte: a rendszer a végsőkig ellenállt a változási kényszernek, ám mégis engednie kellett. Az ezt modellező Faragó József az Aubin-féle „túlélési elmélethez” fordult a 80-as években.[688] Teóriája illeszkedik Rainer felfogásához, miszerint Kádár attitűdje döntően „útkarbantartói jellegű”,[689] tehát eltér az útkereső Nagy Imre-i politikától. Toynbee sémájának (vagyis, hogy ha egy civilizáció nem tud választ adni egy kihívásra, akkor újra és újra ugyanabba a korlátba ütközik) is van relevanciája az 1945 utáni magyar gazdaságtörténetet vizsgálva. Faragó szerint ha egy rendszer számára a legfontosabb szempont a fennmaradás, akkor az árstabilitás megőrzésére törekszik,[690] így árai csak akkor változnak, ha a rendszer „minden más lehetőséget kimerített”, azaz a gazdaság által leírt pálya a lehetséges megoldások halmazának határáig jutott. (Itt látjuk a toynbee-i „ütközést”.) Ilyenkor, a „lehetőségek falába ütközéskor” az árak változnak, a gazdaság pedig bizonytalan pályát ír le a következő stabil korszakig. Az újabb stabil korban a rendszer a kiküzdött árstabilitást igyekszik őrizni addig, amíg a lehetőségek, a „lehetséges megoldások halmazának” újabb falába ütközik, és újabb árrendszerbeli változásra nem kényszerül.

Faragó modellje egybecseng a kihívás–válasz-elmélettel, de az is látható, hogy ha a magyar gazdasági pálya újra és újra akadályokba, szűkös keresztmetszetekbe (Kornai) ütközik, akkor újra és újra beruházási ciklusokba kezd (Bauer és Soós). A Faragó-modell is tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a gazdasági vezetés nem akar letérni az útról, s egyetlen célja van csupán: az, hogy az úton végigmenjen, illetve a „rendszer működőképességét fenntartsa” (Rainer) – akkor állandóan az adott lehetőségek „falába” fog ütközni. Végül is az árrendszer 1978–79-es, majd rákövetkező módosításai azt jelezték, hogy az „útkarbantartóknak”, tehát akik nem akarnak más utat választani, azoknak is alkalmazkodniuk kell végső soron a gazdasági rendszerek logikájához.[691]

---

[687] Az egységnyi tőkére eső termelés 1981-ben 3,2, ’82-ben 1,8, ’83-ban 3%-kal esett. HVG, 1984. IV. 14., 5.

[688] Faragó (é.n.). Kézirat – melyet Faragó József e munka szerzőjének rendelkezésére bocsátott.

[689] Rainer (2011), 197.

[690] Ezt Germuska is hangsúlyozza Kádár hetvenes évekbeli politikája kapcsán Germuska (2014b), 144.

[691] Faragó az útvonalon haladást egy dinamikus gazdasági modell „megengedett” fejlődésével írja le. Felteszi, hogy „öreg autónk a gazdaság szabályozási struktúrája” és egy időre magára hagyja az utazót. Az a) alakú rendszer fogalmait vezeti be a szabályozáselmélet alapján: $\dot{x}(t) = f(t,x)$, $u(t)$ és $x(o) = x_o$, ahol $u(t)$ paraméterek adják a vezérlést, t az idő, $x(t)$ pedig a rendszer állapota t időpillanatban. Ez a rendszer hasonló a fizikából ismert problémákhoz, például a hajók stabilitásvizsgálatához, csak a társadalomkutatásban nem alkalmazhatók a determinisztikus modellek. Vagyis nem létezik olyan döntéshozó, aki irányítja a rendszert, ill. ez a döntéshozó nem ismeri tökéletesen a rendszer jövőjét, és nem lehet az optimális megoldásokat egyszer és mindenkorra kiválasztani. Faragó így modelljét az alábbi feltételek mellett alakította ki: a makrorendszerek esetében bizonytalanság uralkodik, nem lehet optimum-kritériumot megadni, nem ismerjük a rendszer állapothalmazát és a vezérlést leíró dinamikák változatosak. Faragó e modellt minden olyan rendszerre kiterjesztette, amely a makrogazdaság szabályai szerint működik. Mivel itt nem lehet kiválasztani valamely kritérium szerinti optimumot, ezért a működőképesség válik elsődlegessé – az, hogy a rendszer kötelező korlátok között maradjon. A működőképesség matematikai leírása: egy véges-dimenziós térben (állapot-tér, X) a lehetséges állapotok (K) lokálisan kompakt részhalmazként jelölhetők ki. A rendszer dinamikáját egy függvény írja le: $f: K \rightarrow X$ folytonos és korlátos. Ekkor a feladat formája: minden x értékre, amely a K halmaz tagja, érvényes: $\dot{x}(t) = f(x(t))$ és $x(o) = x_o$. Működőképes akkor a modell, ha t nagyobb, mint 0, és a b) rendszer minden $x(t)$ eleme tagja a K halmaznak, a lehetséges állapotoknak. Dinamikus hiánygazdasági modelljében a beszerezhető, elérhető áruk halmazából alakítja ki a „működőképességi tartományt”. Ez a lehetséges szétosztások halmaza. Életképes, ha a fogyasztások összege a rendelkezésre álló áruk halmazának belsejében marad. E rendszerben az ár „túlélési szabályozó” (akár Smith-féle láthatatlan kéz, akár árhivatal határozza meg). Ám a gazdaság decentralizált, vagyis a fogyasztóknak az áron és saját választási preferenciáikon kívül nincs más ismeretük. Ekkor jelölje $p(t)$ az árfüggvényt t időpillanatban, $x_i(t)$ pedig legyen az i fogyasztó fogyasztása ugyanekkor. Az i fogyasztó $x_i(t)$ fogyasztásának alakulását így a c) elnevezésű differenciálegyenlet írja le: $x_i(t) = d_i(x_i(t), p(t))$ és

A 70-es/80-as évek fordulóján a restrikcióval együtt bővült a második gazdaság: az állami tulajdonnal azonos rangúnak ismerték el a szövetkezeti tulajdont és teret adtak a kisvállalkozásoknak. A fizetőképességet stabilizálta Magyarország belépése az IMF-be. Az új típusú vállalkozásokat Honvári szerint a 80-as évek elején azért legalizálták, hogy csökkentsék a hiánycikkek körét és „beruházási célokra mozgósítsák a lakosság megtakarításait". A legnépszerűbb vállalkozási formák a szövetkezeti (ipari, szolgáltató és mezőgazdasági) szakcsoportok, GMK-k és VGMK-k voltak. 1985-ben a régi és új magántevékenység a munkaidő egynegyedében állította elő a nemzeti jövedelem 15–17%-át. 1986-ban kisvállalkozási formában 42 ezer új típusú szervezet működött, körülbelül félmillió fővel. Ezek állították elő a nemzeti jövedelem mintegy 10%-át.[692] Ám Csaba László megjegyzi: a magyar „magánvállalkozók" a nyolcvanas években „75–80 százalékban nem saját vagyonukat kockáztatták az üzletben",[693] így tehát ez nem klasszikus piacgazdasági helyzet volt.

Megújító ciklus kezdődött Ungvárszki szerint 1979-től, struktúraváltással összefonódva. 1945 óta először „a nem anyagi infrastruktúra állóeszköz-állományának növekedési üteme elérte a népgazdasági állóeszköz-állományét, beruházási részesedésének 1945-től tartó csökkenése megállt". Ezt a magánberuházások gyors növekedése eredményezte – vagyis a Honvári által említett cél legalábbis részben megvalósult. Közben az 1981–84-es beruházások a megújító irányzat szerint alakultak: csökkent az ipar, nőtt az agrárium és a nem anyagi ágazatok aránya a beruházásoknál.[694]

Ehrlich szerint 1978–79-től kezdődött a szervesebb fejlődés, amit az ipar nyílt és látens fejlődési típusai közül az utóbbiba sorolt. Az erőltetett (a 19. századi angol szabadversenyes kapitalizmust az államszocializmus keretei között másoló) nyílt fejlesztés helyett az agráriummal és más szektorokkal kombinálódott ekkor az ipari munkások foglalkoztatása. A kvázi-fejlettség felszámolásáról volt szó szerinte. Ezt a fogalmat, a kvázi-fejlettséget Jánossy használta a „túlfejlett" és túlcentralizált gépipar által jellemzett magyar gazdaságra.[695] A második gazdaság révén Ehrlich szerint szervesebb fejlődés kezdődött, de a rendszerváltás az ekkor indult folyamatok egy részét felszámolta.

8.6.2.9. Az utolsó beruházási cikluskezdemény Magyarországon

1985–86-ban a beruházások újra nekilendültek.[696] 1980 után Soós szerint „el kellett volna tűnniük", de 1984 második felében a külkereskedelmi és a fizetési mérleg javulásával ismét megjelent az optimizmus az 1985-ös tervben. A beruházások öt évig tartó, évi 5–10%-os csökkenése után a gazdaság „dinamizálásának" gondolata az 1986-os tervbe is bekerült. Nem ismerte fel a vezetés, hogy a külső egyensúly újabb bomlása kezdődött. Az 1985–86-os élénkítés eltért a „szabályos ciklusoktól":

$\ddot{x}(o) = x_i^0$. Faragó szerint ez az a) jelű egyenletbeli u(t) vezérléssel azonos. Ekkor a működőképességi probléma: létezik-e olyan p(t) árfüggvény, amely mellett az $x_i(t)$ fogyasztások 1-től n-ig tartó summázata része marad M-nek, a rendelkezésre álló források halmazának. Ezután Aubin alapján és a „lusta" árhivatal verzióját feltételezve belátható, hogy míg a fogyasztások összege az elérhető javak halmazának belsejében fekszik, addig bármilyen szabályozó ár biztosítja a működőképességet. Vagyis amíg csak lehet, a rendszer fenntartja a múltból örökölt árakat. Az árak csak akkor változnak, ha a rendszer túlélése forog kockán, vagyis elérkezik a működőképességi tartomány határára. De ekkor is a lehető leglassabban változó árfüggvényt preferálják, így az árak csak bizonyos időszakokban, az ütközés után változnak. Faragó nehéz életképes trajektóriákat (megoldásokat) keres a differenciálegyenlet-rendszerben, úgy, hogy az árak sebességnormája minimális és a rendszer túlélése biztosított. Látható: a Rainer-féle „útkarbantartó Kádár" túlélést célzó törekvéseit leíró modellről van itt szó.

[692] Honvári (2006), 464-465., 469-470.

[693] Csaba (1994), 65.

[694] Ungvárszki, 65.

[695] Ehrlich, 143-151.

[696] Soós (1988), 862-864.

a fellendülés mérsékelt volt, az 1979–84-es visszafogás pedig a korábbiaknál hosszabb volt és nagy társadalmi áldozatokkal járt: így 1985–1986-ért súlyos árat kellett fizetni.[697]

Bródy nyomán akár szokványos beruházási ciklusról is beszélhetnénk, hiszen 1985–86-ban is a lehetőségek és esélyek nem kellő mérlegelése, illetve rossz felmérése nyomán indította be a kormányzat a fejlesztést, s ezt a korszerűtlen struktúra megőrzésével tette.[698] Így a túlberuházás egyensúlytalanságokhoz vezetett, és 1985-ben a nekirugaszkodás már annyira veszélyes terepen zajlott, hogy nem is járhatott sikerrel: gyorsan szertefoszlott minden remény a fellendülésre. Előbb a lassulás, a beruházások visszafogása következett be. A bruttó hazai termék stagnált 1980-ban (KSH). Az egy főre eső GDP (dollárban) már 1979-ben lokális mélypontra jutott (Maddison). Két újabb mélypont következett 1983-ban és 1985-ben. A fajlagos GDP mindössze 4,9%-kal nőtt (dollárban) 1978–85 között. Ez csak évi 0,6%-os átlagos növekedést jelent. A KSH szerint a bruttó felhalmozás (1960 = 100), 1978-ban 385%-on állt, 1985-ben már csak 262%-on, s minden közbenső évben csökkent a felhalmozás. A beruházások így 1985-re a ’74-es szint alá estek. A vezetés ekkor (1985-ben) a gazdaság újabb nekilendülését tervezte. Így a beruházások 1986-ra 285 százalékra nőttek (1960-hoz képest), 1987-ben pedig 294-re. Gyorsan jött a kijózanodás: 1988-ban ismét csak 284% volt e szint. 1989-ban még elérték a 288%-ot, de aztán csökkenni kezdtek a beruházások: 1990-ben 275-re, 1991-ben 217-re, 1992-ben 173-ra – a belföldi felhalmozás 1967/68-as szintre esett vissza.[699] A gazdaság erőforrásai 1990-re kimerültek, sőt ekkor a strukturális és transzformációs válság is lesújtott. Az 1985-ben indult „beruházási cikluskezdemény” 1987-től a gazdasági reformmal is egybeesett, így e ciklus kevésbé szabályos, a megszorítások sokkal gyakoribbak voltak, hiszen a külkereskedelmi és fizetési mérleg is kiegyensúlyozatlanabb volt. Az utolsó ciklus erőforrásai csekélyebbnek bizonyultak, mint a korábbiaké, ezért merülhetett ki könnyebben az expanzió.

8.7. A hazai gazdaságpolitika bukása – különböző közgazdaságtani megközelítések alapján

A racionális várakozások közgazdaságtana szerint a kiszámítható kormányzati politika az egyik legfontosabb tényező a sikeres gazdasághoz. A magyar állam nemcsak ezen iskola alapján folytatott katasztrofális politikát a hetvenes években: az *intézményi közgazdaságtan* szerint képtelen volt a befogadó intézmények megteremtésére (a gazdasági reform 1972-ben elbukott). A *racionális várakozások iskolájának* ajánlásaival szemben állandó bizonytalanság jellemezte a gazdasági életet, a kormányzati szándékok folyamatosan változtak. A *beruházási ciklust kutatók* a túlzott kereslet támasztását róhatják fel a magyar kormányzatnak, ami felesleges és erőforráspazarló ciklusokat generált. A *trendkutatók* arra hivatkozhatnak, hogy egy elavult gazdasági szerkezetet konzervált a gazdasági–politikai elit a hetvenes években, és ez romló hatékonysághoz és eladósodáshoz vezetett. A *helyreállítási periódust* vizsgálók a tudástőkét emelik ki, ami meghatározza a hosszú távú gazdasági fejlődést. Így kapcsolódnak a *növekedéselmélet* nyugati képviselőihez (Solow), rámutatva, hogy a munkaerő képzésében maradt el hosszabb távon Magyarország a nyugati versenytársaitól.

Egy további szempont is felvetődik: a decentralizáció negatív hatása a szovjet típusú rendszerben. A reformerek a decentralizációt pártolva nem ismerték fel: a rendszer alapelveivel

---

[697] „1986-ban a beruházások valamelyest (a szocialista szektorban 1,6 százalékkal) már növekedtek, és az anyagi fogyasztás emelkedése (2,0 százalék) is gyorsabb volt, mint a korábbi években. Ez a »dinamizálás« ahhoz kevés volt, hogy (a korábban szokott módon) a termelés növekedését is meggyorsítsa, de a megváltozott külső körülmények és a lényegében változatlan belföldi struktúrák mellett egy hetvenes évekbeli beruházási fellendüléshez hasonló következményekkel járt.” Soós (1988), 863-864.

[698] Honvári (2006), 465.

[699] http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html (Letöltés: 2016. augusztus 4.)

ellentétes megoldásaik nem hatékonyságnövekedéshez, hanem dezintegrációhoz vezetnek. Csaba László szerint a számos reformot végrehajtó Németh-kormány 8 napi devizatartalékkal adta át a hatalmat az Antall-kabinetnek 1990-ben.[700] Amikor tehát konzervatívok és reformerek küzdelméről van szó, akkor ez nem jó és rossz küzdelme, amit utólag a reformerek próbálnak beállítani: ők olyan rendszer-inkompatibilis megoldásokat erőltettek, amelyek csak a magántulajdonú piacgazdaság felé továbbfejlesztve hozhattak volna eredményt. Ezt fejezi ki Kornai elmélete is: a magántulajdon piaci koordinációt, az állami és a kvázi-állami tulajdon pedig bürokratikus koordinációt vonz magával.[701] Ugyanakkor maga Csaba László relativizálja, gunyorosan a „rendszer-összehasonlító irodalom régi vesszőparipájának" tartja a vegyes rendszerek működésképtelenségének „vádját".[702]

A hetvenes évek eseményei a fent említett problémák közül többet is egyesített magában: a magyar gazdaságtörténet egyik legelhibázottabb periódusát jelzi ez az évtized. Példáját láthatjuk annak, ha az elit hatalmi érdekei összeütközésbe kerülnek az ország hosszú távú érdekeivel. A politikai elit bebetonozta a hatalmát, ami az olajválságok idején a gazdasági struktúra bebetonozását is eredményezte. Az életszínvonal tartását is célul tűzte ki a vezetés, de ebből engedett, megszegve 1956 utáni alapelvét: 1979-ben drasztikus fogyasztáscsökkentés történt. Itt utalhatunk Márki-Zayra, aki 1964-től mutatja ki a HDI hanyatlását itthon.[703] Vagyis az elit önfenntartásának igényei, csakúgy mint Moszkvában, Budapesten is felülmúltak bármilyen gazdasági vagy társadalmi célt. A szovjet típusú modell bukása a 70-es évekre nyilvánvaló: a növekedés tartalékai kimerültek. A 80-as években már nem volt olyan kommunista ideológia, olyan modernizációs legitimáció, ami a rendszert igazolta volna, így 1978–79-től a megújuló és egyre radikálisabb reformkísérletek a magánszektor erősödését hozták. Közben a gazdasági bajok súlyosbodtak. A 80-as évek közepétől az „ellenreform" már csak ideig-óráig tarthatta magát, a rendszer az összeomlás felé robogott – a folyamatot csak a Szovjetunió mint világhatalom beavatkozása állíthatta volna meg. Ám Gorbacsov a gazdasági gyorsítás után politikai reformmal próbálkozott, végül pedig a gazdasági megújulás mellett döntött. Közben feladta kelet-európai befolyási zónáját. Így térségünk a 80-as évekre gyakorlatilag szabaddá vált.

A 70-es években a doktriner és megújuló irányzat elitharcot is vívott (bár ez a 10. fejezetbeli adatok szerint nem a csúcselitben volt drasztikus). A reform vezető személyiségeit leváltották (Nyers, Fock), „felfelé buktatták" (Tímár Mátyás) vagy a befolyásuk csökkent (Csikós-Nagy). Alsóbb szinten súlyosabb represszió érte a gazdasági szereplők egy részét. A 70-es évek első felében több mint ezer tsz-vezető ellen indult büntetőeljárás (Varga szerint legalább 10–15%-uk érintett volt). S bár Nove szerint a gazdaság adminisztratív korlátozása a 68-as reform után ritkult, a mezőgazdaságban ellenpélda az 1972-es intézkedéssorozat, amely korlátozta a szövetkezetek üzleti tevékenységét.[704]

---

[700] Csaba (2011), 818. Csaba László ehhez fűzött lábjegyzetéből kiderül, hogy itt is a szabadjára engedett, tulajdonosi kontroll nélküli vállalatok magatartása okozta a csődközeli helyzetet. A „zárópánikban" szerinte „a nagy cégek kinyomtak mindent, amit lehetett a puha keleti piacra. Ugyanis a fizetési rendszer – a prompt inkasszó – azonnali állami fizetést biztosított, miközben a keleti partnerek többnyire nem vagy csak esetlegesen fizettek. És a keleti kivitelnek magas nyugatiimport-tartalma volt, míg a nyugati export értelemszerűen stagnált." Csaba (2011), 818. 9. lj.

[701] Kornai (1993), 381.

[702] Csaba (1994), 49.

[703] Márki-Zay, 49.

[704] Varga Zs. (2012), 599.; Nove (1990b), 147.

9. A finn gazdasági növekedés és a növekedés tényezői (1945–1990)

A finn gazdaság 1945–90 közt rendkívüli fejlődést mutatott az egy főre jutó GDP-t tekintve. A felívelés eredményeként az ország a tőkés világgazdaság félperifériájáról a centrumba került.[705] Mindazonáltal a társadalomtudósok „interfész”[706] vagy „köztes perifériaként”[707]) emlegették sokáig az országot. E megközelítésnek van jogosultsága, hiszen Finnország (Ausztriához hasonlóan[708]) fokozatosan a Kelet és a Nyugat közötti közvetítőkereskedelem egyik fő haszonélvezőjévé vált a hidegháború során. Az osztrák–finn párhuzam más szempontból is szembetűnő: 1950 óta a jóléti kiadások e két országban az egyik legnagyobb mértékű emelkedést mutatták Európában, ami döntő tényező volt gazdasági növekedésükben.[709] A trendszerű finn növekedést nem hanyatló periódusok tarkították 1945–90 között, hanem a bővülés ütemváltozását jelző hullámzás. Ezt az alábbi táblázat is mutatja.

Finn GDP-növekedés, sztrájkok és politikatörténeti korszakolás (1945–90)				
Év	Egy főre eső GDP[710]	növekedés az 5 évvel korábbi értékhez képest képest %	Ezer foglalkoztatottra jutó évi elvesztett munkanapok száma[711]	Politikatörténeti korszakolás[712]
1945	3450	-	-	**1944-48: a veszély évei** (a szovjetizálás elkerülése) **1948-1956: külső finlandizáció** (külpolitika szovjet befolyásolása)
1950	4253	23,27	-	
1955	5197	22,19	91 (1951–1955)	
1960	6230	19,87	764 (1956–1960)	**1956-1989: belső finlandizáció** (a szovjet érdekek figyelembe vétele a bel- és külpolitikában is)
1965	7670	23,11	150 (1961–1965)	
1970	9577	24,86	106 (1966–1970)	
1975	11 441	19,46	604 (1971–1975)	
1980	12 949	13,18	493 (1976–1980)	
1985	14 522	12,15	296 (1981–1985)	
1990	16 866	16,14	400 (1986–1988)	

Maddison GDP-adataiból látható, hogy a finn gazdaság a háború után gyorsan fejlődött (miközben a szovjetizációt elkerülte az ország), tehát a helyreállítási periódust itt is lehet észlelni, akárcsak Magyarországon. Az 50-es évek politikai válságai és társadalmi feszültségei is tükröződnek a gazdaság lassulásában és a Tomka által idézett munkabeszüntetések óriási arányában is: 1956 a „nagy sztrájk” éve Finnországban, amely az egyik – később tárgyalandó – komoly kihívást jelenti a finn elit számára, s amely vízválasztó a finlandizáció szempontjából. A növekedés aranykora a 60-as évek (ezt jelzi a sztrájkok ritkulása is), ám az agrárium ezzel párhuzamosan zajló struktúraváltása újabb társadalmi

[705] „Az 1900-as évek elején az egy főre jutó finn GDP nagyjából a fejlett országok akkori szintjének felét” érte el. A 80-as évek végére az arány megfordult: 1989-ben az egy főre jutó GDP hivatalos árfolyamon az akkori EU-15-ök átlagának 142%-át tette ki, de még vásárlóerő-paritáson is elérte az átlag 105%-át. A 20. században a finn GDP évi átlag 3%-kal nőtt, „ilyen magas ütemmel ilyen hosszú időn át alig néhány ország büszkélkedhet a világon”. Az egy főre jutó GDP több mint 10-szeresére nőtt. Urkuti (2001), 63. A fajlagos GDP 1865–2014 között 25-szörösére nőtt. Rahamuseo (2015). Az ország az 1860-as évek és 1980-as évek között az európai perifériáról „a világ legfejlettebb jóléti államai” közé emelkedett. Gombos (2001), 77. Finnország még az 50-es években is „fejlődő” ország volt Jakobson szerint: a lakosság 47%-a mezőgazdaságból élt. Helsinki ekkor „egy lábon állt”, függött a fa- és papírpiactól. Jakobson (1990), 73.

[706] Az ország a gyengülő Svédország és a gazdaságilag fejletlenebb Szovjetunió között közvetített. Alestalo, 17.

[707] Gombos (2001), 183.

[708] Vági, 501.

[709] Tomka (2009), 240. Tomka szerint Európában ott volt a legkisebb a növekedés, ahol a legkevésbé foglalkoztak a jóléti kiadásokkal (Nagy-Britannia és Svájc) az 1950 utáni évtizedekben.

[710] 1990-es nemzetközi Geary-Khamis dollár. Maddison (2006), 428-431. alapján saját számítás.

[711] Tomka (2009), 281. alapján.

[712] A „veszély éveiről”: Jutikkala–Pirinen, 350-357.; a finlandizáció korszakolásáról lásd 2. fejezet, illetve Halmesvirta (2008).; Szegő (2013a). Halmesvirta a 80-as évek elejétől a belső finlandizáció gyengüléséről ír.

feszültségeket keltett a 70-es években. A modernizáció ekkor az olajválságokkal párosult, így lassulás következett be. Tarján trendvonal-vizsgálataiból[713] tudjuk, hogy a 70-es évek közepén a növekedési trend megtört. A fenti táblázat is bizonyítja, hogy a korábbi, 20% körüli vagy fölötti szintről a 10–20% közötti sávba esett vissza az ötéves növekedés. Az 1975 utáni adatokból látszik, hogy itt sem csak monoton lassulásról van szó: 1985 után dinamizálódott a gazdaság. A növekedés emelkedésének forrása részben a szovjet export volt, részben pedig a túl gyors és kontrollálatlan liberalizáció, az úgynevezett „kaszinógazdaság". Ennek böjtje 1990–93-ban, a Szovjetunió bukásakor és a finn gazdaság „túlfűtöttségéből" fakadó pénzügyi válság idején jött el.

Tomka nyolc tényezőt tart hosszú távon meghatározónak a gazdasági növekedésben. E nyolc tényezőnek a finn fejlődésben is kulcsszerepe van véleményem szerint.[714]

1. Technológiai fejlődés. E téren a finn közlekedés és a kommunikáció fejlődése látványos. A Nokia meghatározta a távközlés és az elektronika finn piacait. A gazdaság egészének növekedésében jelentős szerepet játszottak e szektorok. Technológiai fejlődés a tradicionális ágazatokban is zajlott: a fa- és papíripar átalakulásakor a kapcsolódó szolgáltatások bővültek.

2. Tőkefelhalmozás. A technikai haladás a 20. században a tőkefelhalmozás növekedésével párosult. A finn anyagi és humán tőke is bővült – egymást segítve járultak hozzá a gazdasági növekedéshez.[715]

3. A munkaerő képzettsége. A növekedéselméletek a humán tőkét (a lakosság képzettségét) fontos tényezőnek tartják. Finnország ennek bővítésében kiválóan teljesített 1945 után.[716]

4. A gazdaságok közötti kapcsolatok. A kereskedelmi és tőkekapcsolatok a gazdasági fejlődés fontos kísérőjelenségei.[717] A finn politikai és gazdasági elit kooperálása kiváló eredménnyel járt 1945–90 között. Az export felfutása nagy szerepet játszott a GDP-bővülésben. A kivitelt a politikai elit a KGST-vel és a „Nyugattal" kiépített kereskedelmi kapcsolatokkal támogatta.

5. A termelés nagysága. Egy termék „nagy mennyiségben fajlagosan olcsóbban állítható elő".[718] Finnország számára a vizsgált korban a méretgazdaságossági előnyt a szovjet piac garantálta egyes piacokon, de összességében a „Nyugat" szerepe meghatározó a fejlődésben.

6. Szerkezeti változások. Az alacsonyabb termelékenységű tevékenységek visszaszorultak a 20. században a nagyobb termelékenységűek javára. A finn primér (erdő- és mezőgazdaság) szektor visszaesése nem a szekunder (ipari), hanem a tercier szektor gyors bővülését hozta (a szektorok egymás közti arányát nézve).[719] Így Helsinki a „későn jövők előnyét" kihasználta.[720] Helsinki elkerülte a magyar csapdát is: nem fejlesztette túl a gépiparát.

7. Természeti erőforrások. A nyersanyagok, a művelhető terület és az energiahordozók egyenlőtlenül oszlanak el az országok között.[721] Tomka szerint a 20. század második felében ezek önmagukban ritkán járultak hozzá egy ország fejlettségéhez, kivéve az olaj- és gázkitermelőket. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy az észak-európai országokban volt egy – sokszor elfelejtett – természeti erőforrás: a fa. A fakitermelés már nem direkt módon

[713] Tarján, 916.
[714] Tomka (2009), 264-269.
[715] Kokkinen, 132. 173., 191.
[716] Tomka (2009), 266.; Kokkinen, 130. A finn oktatási kiadások drasztikus növekedéséről lásd: Kokkinen, 120.
[717] Hálózatkutatók a kereskedelmi kapcsolatrendszert vizsgálva kimutatták: a 21. századi Finn- és Magyarország fontosabb szerepet játszik Európa kereskedelmében, mint amit a GDP-jük indokolna. Merza et al., 89.
[718] Tomka (2009), 267.
[719] Allardt, 219.
[720] A „későn jövők előnyét" Gerschenkron elemezte. Tomka (2009), 265.; Kokkinen, 61.
[721] Tomka (2009), 268-269.

határozta meg ezeket a gazdaságokat 1945 után. A finn innovációk egy része viszont ehhez az ágazathoz kapcsolódott: a primér erdőgazdálkodást előbb a fa- és papíripar szorította háttérbe, majd az ágazat szolgáltatásexportja erősödött, a tercier szektor bővülésével. Így a fa mint nyersanyag áttételes szerepet kapott a fejlődésben: nem a faexport volt a GDP-bővülés alapja. Sőt Helsinki még importált is fát! Elkerülte tehát az olajexportőrök csapdahelyzetét, a Szovjetuniónál tárgyalt „holland betegséget".[722] A finn fa- és papíripar technológiaintenzív fejlődését ezért inkább a japán papíriparral állítom majd párhuzamba.

8. Társadalmi intézmények. Az intézményi közgazdaságtan szerint az említett fejlődési tényezők nem érnek sokat, ha nem párosulnak megfelelő intézményekkel, amelyek lehetővé teszik a növekedési faktorok érvényesülését.[723] A fő kérdés: képesek-e az intézmények ösztönözni a gazdasági növekedést, ösztönzik-e az egyéneket, hogy „hatékonyan részt vegyenek a tágan értelmezett termelő tevékenységben".[724] A finneknek sikerült ilyen intézményeket létrehozniuk, s ebben kulturális faktorok is szerepet játszottak (társadalmi–gazdasági adottságok: oktatási rendszer, érdekképviseletek, vallás). Acemoglu kiemeli az elitcsoportok kritikus fordulópontokon hozott döntéseit is. Az alábbiakban e döntéseket, a döntések motivációit és a növekedésre gyakorolt hatásukat elemzem.

9.1. A finn növekedés kulturális háttere: protestáns etika (pietizmus) és intézményi reform

Max Weber nyomán a protestantizmus és a kapitalizmus kialakulása között teológiai–szociológiai–gazdasági összefüggéseket vizsgálnak a kutatók. Finnországban könnyű a dolgunk, amikor e hatást vizsgáljuk, ugyanis nagyon speciális a helyi vállalkozók helyzete és még speciálisabb az itt elterjedt protestáns irányzat, a pietizmus hatása.[725] A 18–19. századi finn területek svéd nyelvű politikai elitje és az első vállalkozók, illetve a protestáns (pietista) lelkészek között ugyanis személyi átfedés is volt.

A hit, a vallás, a protestantizmus, illetve a gazdasági fejlődés közötti összefüggés vizsgálatakor megkerülhetetlenek Marx és Weber teóriái. Marx szerint a gazdaság meghatározó a kulturális jelenségek hátterében. Ám Weber úgy látta: minden új gazdasági rend előbb ellenállásba ütközik, s a gazdasági érdek nem elég a régi renddel való szakításhoz. Viszont a protestáns reformáció nem csak megengedte a gazdagodást, hanem szinte kötelességként írta elő. Weber nem azt állítja, hogy a protestantizmus „váltotta ki a modern kapitalizmus fejlődését", hanem, hogy a belőle fakadó cselekvések döntőek abban a folyamatban, melynek végén „a kora újkori Európában a gazdasági élet új formái alakultak ki". S a vallásos meggyőződés bármely rendszere „olyan cselekvésformákat hívhat létre, amelyek jelentősen befolyásolják a mindennapi életet", beleértve a gazdaságot is.[726] Marx és Weber szembeállításán Gramsci próbált túllépni, elismerve: nemcsak a gazdasági érdeknek, hanem a domináns kultúrának is lehetnek politikai következményei. Polányi Károly szerint viszont a vallási és kulturális tényezőknek a piac szabályozásában (a szélsőségek kiszűrésében) is szerepe van.[727]

Az állam viselkedésére gyakorolt vallási, kulturális hatást finn kutatók vizsgálták. Szerintük a római katolikus országok hajlamosabbak a magasabb fizetésimérleg-hiányra – mivel a takarékosságot

---

[722] A Finnországba érkező faimportól: Világgazdaság, 1974. IV. 3., 3. A holland betegségről: Madarász, 101.
[723] Tomka Douglas North-ra hivatkozik, e munkában a North iskolájához tartozó Acemoglut idézem többször.
[724] Tomka (2009), 268.
[725] Merton szerint a pietizmust csak a „nagyobb lelkesedés" különíti el a puritanizmustól. Merton, 138.
[726] Guiso et al. (2006), 26.; Davie, 51.
[727] Guiso et al. (2006), 27. Mások szerint nem a protestantizmus, hanem „az eszmék" számítanak, a kultúra mint a gazdasági fejlődés meghatározója, maga is változhat. Czeglédi, 46., 52. Guiso és társai szerint is általában a vallásosság növeli az egymás iránti bizalmat, és így segíti a piacgazdaság fejlődését. Guiso et al. (2003), 5,

nem tekintik olyan fontosnak, mint más államok.[728] Guiso és társai 2003-ban vizsgálták az emberek közti bizalom és a vallásosság közötti összefüggést. Arra jutottak: minél vallásosabbak az emberek, annál inkább bíznak a másikban, ami a közgazdász Arrow szerint[729] a gazdasági fejlődés, az üzletkötés gyakorisága szempontjából létfontosságú. Guiso és társai szerint a különböző vallások között a protestánsoknál volt a legerősebb az egymás iránti bizalom.[730]

Tomka szerint a jóléti rendszerek jelentős eltéréseket mutatnak a katolikus és protestáns országokban. Számos bizonyíték van arra, hogy „olyan kulturális értékek, mint a becsületesség és a bizalom, az állammal szembeni engedelmesség elősegítették a fejlett jóléti államok létrejöttét". A pietizmust külön kiemeli Tomka: „a skandináv jóléti államok kialakulását és széles körű társadalmi támogatottságát összefüggésbe hozták a pietizmussal és a lakosság állammal szembeni bizalmának és lojalitásának magas fokával". Ám a 20. században már nem a pietizmussal magyarázza a nyugat-európai fejlődést: az 1945 utáni korszakban a modernizációs kihívások erősebbek voltak szerinte: „meggyőzőbb Therborn azon kísérlete, mely Európán belül az értékorientációk közös vonásait próbálja kimutatni: a vallással, a nemzetállammal és a tudománnyal szembeni szkepszis véleménye szerint éppúgy ide tartozik, mint a szociális biztonság közösségi szavatolásának fokozott igénye".[731] Így a vallás szerepe csökken, a jóléti intézkedéseké nő – legalábbis Nyugat-Európában 1945 után.

A finn fejlődés magyarázatakor nem egyszerűen a protestantizmus, hanem azon belül a pietizmus vizsgálata szükséges: Wallman szerint „a pietizmus, párhuzamosan haladva az európai felvilágosodással, vallásos mozgalomként rokonságot mutat a reformáció utáni katolicizmus hasonló mozgalmaival (janzenizmus, kvietizmus)", de teljesen „protestáns jelenség maradt". Sokáig ezen csak a lutheránus egyházon belüli délnémet mozgalmat értették.[732] Egyik irányzata a gyakorlati életre és a tudásra koncentrált. Másik ágát az – irányzat születésekor is meglévő – miszticizmus, a világtól elfordulás jellemezte. A *pietas* kifejezés 1560-ban Svájcban a közjóval és a (korabeli, a maitól eltérő jelentésű) jóléti állam követelményével fonódott össze.[733] Ám a 19. századi Svájcban konzervatív, felvilágosodás-ellenessé vált a pietizmus. Ugyanez az irányzat Finnországban a nemzeti ébredéssel, a felvilágosodással forrt össze.[734] A pietizmus és a középkori aszkétika–misztika között van kapcsolat,[735] de az irányzat a mindennapi élethez, „a gyakorlati kereszténységhez" kötődik.[736]

---

[728] Nieminen–Heimonen–Mangeloja (2015).

[729] Szinte „minden kereskedelmi tranzakció tartalmaz bizalmi elemet". Arrowt idézi: Guiso et al. (2006), 34.

[730] Guiso et al. (2003). Idézi: Guiso et al. (2006), 30. Amerikai bevándorlók között két etnikai csoportnál kiemelkedő a bizalom: japánoknál és észak-európaiaknál (Norvégia, Svédország, Finnország) érkezettek. Guiso et al. (2006), 31.

[731] Tomka (2009), 237., 531.

[732] „A pietizmus (…) az angolszász puritanizmus mellett a protestantizmus legjelentősebb vallási mozgalma a reformáció óta." A lutheránus és a református egyházban is megjelent, „a vallási élet individualizálására és bensőségessé tételére törekedve, a személyes kegyesség és a közösségi élet új formáit alakította ki". Wallmann, 13-14. A Magyar Nagylexikon szerint a pietizmus „a teológiai ortodoxiával szemben a hangsúlyt a tartalmasabb cselekvő keresztyén életre helyező" mozgalom. A Magyar Katolikus Lexikon szerint az irányzat 1670–1750 között „az egyéni jámborságot és a protestáns egyház egészét megújítani akaró mozgalom".

[733] A svájci, zwingliánus Musculusnál 1560-ban a *„pietas"*, a kegyesség még Isten ügyének előmozdítását jelentette, és így az „üdvjó" és „közjó" előmozdítója volt. Musculus szerint az egyházkormányzatnak, a magisztrátusnak a feladata, hogy alattvalói javára töltse be a hivatalát. Így a magisztrátus Isten szolgája a „jóra". A „jó" egyik értelmezése itt a jólét és a prosperitás, amely kapcsolódik ahhoz a jóléti államhoz, azaz *„Wohlfahrtsstaat"*-hoz, amely az „igazi isteni feladatát komolyan vevő állam". Lányi G. J., 258.

[734] A hit élővé válását és a gyakorlati kereszténység újjáéledését jelentette a német evangélikusoknál. Svájcban racionalizmus ellenes. Lauchert (1913). „Magánjellegű, világidegen keresztyénség" (Ritschl). Wallmann, 14.

[735] A középkori miszticizmusnak két (spekulatív és gyakorlati) irányzata volt. Szántó, II. 142., III. 127.; A miszticizmus hatott a finn nemzeti ébredésre és pietizmusra. Murtorinne, 56.

[736] Rahner–Vorgrimler, 565., Szántó, III. 127.

A pietizmus jelentőségét mutatja, hogy a – nemzeti – „ébredés” *(herännäisyys)* szó finnül egyben pietizmust is jelent. A finnországi pietizmus Európán belül különleges jelenséggé vált. Ez az általam vázolt kétlépcsős fejlődési séma modellje is lehetne: előbb az elitre hat egy kulturális–vallási jelenség, majd az egész társadalomban elterjedve fejti ki hatását. Az elit és a vallási jelenség kölcsönhatásáról van szó, méghozzá adott helyen és adott időpontban: a pietizmus másképp hat Svájcban, mint Finnországban, és a finnországi svéd elitre is kevésbé hat már a 20. században, mint hatott a 18–19. században, mert a svédek országon belüli helyzete megváltozott. Tehát önmagában sem a pietizmus, sem pedig az, hogy egy elit más nyelvű, nem a fejlődés oka. Ám adott pillanatban az aktuális kölcsönhatásuk fontos tényező lehet – ehhez pedig kellett a svéd nyelvű elit nyitottsága.

A protestantizmus északon az államegyház kialakulásához kapcsolódott. Vaasa Gusztáv svéd uralkodó politikai okokból vette fel e vallást és terjesztette el[737] a „keleti tartományokban” (a finn területeken) is – ez a pietistákat politikai szerepbe kényszerítette. Kezdetben üldözték őket, ami a 18. század második felétől a svéd birodalom gyengüléséhez és az orosz befolyás erősödéséhez kötődik. A pietizmus kezdetben elitjelenség (1720–30-as évek), a svéd nemesség körében terjedt, de az 1750-es évektől már a „népi ébredés” *(kansanherätys)* is megjelent a finn nyelvű területeken.[738]

Európa többi részén a felvilágosodás racionalitását felváltó romantikával kapcsolódott össze a pietizmus, így az irracionális miszticizmus erősödött fel benne, illetve elitjelenség maradt. A finn (svéd) eliten belül is megjelent a nemzeti romantika irányzata, és kezdetben ennek képviselői (a finn nemzetté válás levezénylői: Lönnrot, a Kalevala szerzője, Runeberg, a finn himnusz megalkotója és Snellman, a fennomán[739] politikai mozgalom vezére) kritikusan tekintettek a népi ébredésre. Ám egyre szaporodtak a finn nyelvű területeken is a pietista közösségek. A parasztgazdák, kiskereskedők és kézművesek körében terjedő *kansanherätys* alakította tömegmozgalommá a pietizmust, ami egész Európában különleges. Ezután már a vidéki lelkészek körében is terjedő népi pietizmus hatott vissza a svéd nyelvű elitre. Benedict Anderson szerint „a finn nyelv és múlt iránt »ébredő« érdeklődés, mely először a 18. század végén latinul és svédül írt szövegekben fejeződött ki, az 1820-as évekre egyre inkább köznyelvi formában nyilvánult meg”.[740] Ekkor vetette fel a fennomán (finnpárti) mozgalom egyik vezetője, E. A. Ingman: „Finné tehető-e Finnország?”.[741]

Ennek előzménye a finnországi kereskedelem fellendülése. Ebben a pietizmus is szerepet játszott. Az 1765-ben exportjogot szerző kikötővárosokban alapították azokat a családi kereskedővállalkozásokat, melyek aztán fellendítették a finn gazdasági életet.[742] A svéd birodalmi gazdasági reform kikényszerítésében részt vettek a keleti tartományok, a mai finn területek nemesei.

---

[737] Richly (2002), 259.

[738] Hivatalvesztés, száműzetés, börtön várt a svéd „Keleti területek” pietista mozgalmának tagjaira az 1700-as évek elején. Az 1730-as években az oroszok győzelmei (svéd vereségek) és a finn területeket sújtó éhínség után megerősödött a pietizmus hatása, ami a „társadalom felsőbb köreiben fogant”. Richly (2002), 260-261.

[739] Fennomán: finnpárti. Ez az a 19. századi svéd nyelvű eliten belüli irányzat, amely a finnesedés és finnesítés programját képviselte, a finn területek Svédországtól az orosz cár fennhatósága alá kerülése után.

[740] Anderson, 71.

[741] A későbbi orvosprofesszor talán az első volt az északi országból, aki Magyarországon járt. Szíj, 66.

[742] Gamlakarleby (ma: Karleby, finnül Kokkola), Åbo (Turku), Jakobstad (Pietarsaari), Vasa (Vaasa), Björneborg (Pori) és Uleåborg (Oulu) a 18. század végén kezdtek fejlődni. Kansikas (2016), 3. A svéd parlament 1765-ban adott kereskedelmi jogokat a finn partvidék városainak. A javaslat egyik támogatója Chydenius, a finnországi papi rend tagja, pietista, liberális gondolkodó. (A – modern kifejezéssel – információszabadságról szóló 1766-os törvény is részben a nevéhez fűződik.) Az 1765-ös privilégiumokkal Jakobstad az egyik leggazdagabb várossá vált, ahol a Malm család és a beházasodó Per Adolf Lindskog fejlesztette a kereskedelmet és a hajóépítést a 18–19. század fordulóján. Anyai ágon Malm-leszármazott a finn himnusz szerzője, Runeberg is. „Kokkola már az 1760-as években a finnországi haladás gondolatának szülőföldje”: itt élt Chydenius, és ide költözött egy svéd tengerész, Snellmann is, akinek a fia a 19. századi fennomán (finnesítő) mozgalom vezére lesz. Szíj, 65.

Ők pietistaként vallás- és szólásszabadságot, gazdasági liberalizmust hirdettek. Anders Chydenius a legismertebb közülük, de Peter Forsskål már Adam Smith előtt felvetette a „láthatatlan kéz" elméletéhez hasonló, a gazdaság önszabályozásáról szóló teóriáját.[743] A pietizmus így a liberalizmushoz kötődve a gazdasági növekedés motorja lett.

A pietizmus és a finn nemzeti ébredés jelentősége, hogy a gazdasági fejlődés beindulása előtt a zárt, svéd nyelvű elit kezdte megnyitni sorait a 18. század végén és a 19. század elején.[744] Ez egy drasztikus külső (a finn területek Svédországtól az orosz cár fennhatósága alá kerültek 1808–1809-ben) és egy átfogó belső kihívás (a „népi ébredés") közös eredménye volt. A finn gazdasági élet ekkor kezdett önállósulni: a jegybank elődje 1811-ben alakult (de csak később kezdett nemzeti bankként működni), a Finn Nagyhercegséget belső vámhatár választotta el Oroszországtól.[745] A népi ébredés az elitet ráébresztette a finn nyelv és a demokrácia fontosságára. Az orosz uralom kezdetén a fennománok jelmondata volt: „Svédek nem vagyunk már, oroszok nem akarunk lenni, legyünk hát finnek!" Arwidsson[746] e programadása jelzi: az elit egy része a saját túlélését úgy látta biztosítottnak, ha megmutatja az új uralkodóhoz, a cárhoz való hűségét, de az orosz birodalomtól távolságot is tart. Ez egybeesett a felismeréssel: a lakosság 10–15%-át kitevő svéd réteg nem maradhat intakt a változó geopolitikai helyzetben és egy alapvetően finn nyelvi környezetben. (Párhuzamként felvethető, hogy a balti német elit nem nyitott a többségi társadalom felé, így felmorzsolódott két évszázad alatt.[747])

A finnesítő nyelvi–kulturális törekvések nem kecsegtettek gyors sikerrel. Arwidsson élete végét Svédországban töltötte, miután 1823-ban betiltották az általa szerkesztett újságot, és örökre kitiltották a Turkuban működő, de később Helsinkibe áthelyezett egyetemről. (1766-ban Chydenius is megbukott, miután számos reformot sikerült elfogadtatnia a svéd parlamenttel.) A helsinki egyetemről terjedt az 1810-es évektől a fennomán mozgalom, Henrik Gabriel Porthan professzor (ő feltehetően finn felmenőkkel rendelkezett) tanítványai körében. Az oroszok hatása is jelentős volt a fennománokra, hiszen cári érdek volt Finnország eltávolodása a svéd nyelvtől és kultúrától. Rumjancev gróf, aki Vuk Karadžićot támogatta a szerb irodalmi nyelv megalkotásakor, pénzt adott egy finn–latin–német szótárra Gustaf Renvallnak. A kiadvány 1823–26 között jelent meg.[748]

A demokratikus törekvések is megjelentek a népi ébredéssel párhuzamosan.[749] A pietizmus még a 20. század nagy társadalmi megrázkódtatásai idején (1917 és 1945 után) is teret nyert.[750] Az evilági aszketizmus azért fontos a protestáns munkaethosz és a kapitalista „szellem" térhódításakor, mert arra ösztökél, hogy szorgalmas munkával megtakarításokat halmozzanak fel a hívők. A szorgalom, a hivatástudat Weber szerint az új stílusú vállalkozót megóvta „a józan önuralom elvesztésétől". Ezek az etikai erények is kellettek ahhoz, hogy az intenzívebb munkateljesítményt elérjék, amit az új helyzet a vállalkozótól megkövetel.[751]

A finn kulturális tényezők közül ma már a vallásgyakorlás kevéssé játszik szerepet, inkább társadalmi kohéziót (Ibn Khaldún ezt aszabijának nevezte, Guiso és társai egymásba vetett

---

[743] Nils Erik Forsgård finn eszmetörténész értelmezése. Lásd: Szegő (2016b).
[744] A brit arisztokrata elit nyitottságát Lawrence Stone vizsgálta. Stone (1977); Stone – Fawtier Stone (1984);
[745] Suomen Pankki (2); Jutikkala–Pirinen, 227.
[746] Elsősorban az ő hatására kezdett a finnugor-kutatással foglalkozni Reguly Antal. Mátyás, 21.
[747] Szegő (2014a).
[748] Salo, 27.; Jutikkala–Pirinen, 241-242.; Considine, 232.
[749] „A társadalmi bázis fokozatos szélesedésével párhuzamosan egyre meghatározóbbá vált a mozgalom »demokratikus« jellege – gazdagot és szegényt, művelt urat és egyszerű parasztembert (…) a hétköznapi életben is Isten egyenrangú teremtményeinek tekintettek." Richly (2002), 262.
[750] Finnországban az 1990-es évek válsága, az orosz piac összeomlása idején a jóléti állam szerepe visszaszorult, és az egyházak szociális tevékenysége erősödni kezdett, ami népszerűségüket is növelte. Davie, 308-310.
[751] Weber (1982), 74.

bizalomnak) biztosít a lakosság nagy többségét integráló lutheranizmus. Itt nem tört ki vallásháború, így a modern központosított állam kialakulását nem hátráltatta vallási ellentét. A protestáns etika az állami intézményrendszerre, a jogszabályok betartatására is hatott. Márpedig stabil intézményrendszer kell a hatékony üzleti élethez. A protestantizmus évszázadok óta hat a finn oktatásra. Ez a modernizáció egyik alapja, s ebben erős a hatása a pietizmusnak, mely az „új oktatás", a természettudományos és technikai műveltség terjesztésében játszott szerepet Európa más részein is.[752] Finnországban az írás–olvasás eleve szélesebb körben terjedt el, mint a világ más tájain. Az oktatás – az egyenlőségelv északi tradíciójára épülve – nemzetközileg is elismert.[753]

Ami pedig a pietizmus finn gazdaságra gyakorolt hatását illeti, nem is kell feltétlenül elvont eszmetörténeti részletekbe bonyolódnunk itt: az egyik legismertebb helyi vállalkozói dinasztia, a Kihlman/Kairamo család egy pietista lutheránus lelkésztől, az 1825-ben született Alfred Kihlmantól ered. A 19–20. század fordulóján ő volt a finn gazdaság (s részben a politika és a hitélet) meghatározó alakja. A finn ipar meghatározó cégei – Nokia, Tampella[754] – és a két legnagyobb bank indulásakor jelen volt részvényesként, hitelezőként vagy cégvezetőként. A Nokia nyilvános részvénytársasággá alakulása (1871) előtt beszállt a papírmalomként induló cégbe. Tette ezt a gazdasági és politikai elit olyan reprezentánsaival együtt, mint a Mannerheim család, Leo Mechelin későbbi kormányfő és Fredrik Idestam (a Nokia jogelődjének alapítója 1865-ben[755]).

Az ország első, 1862-ben alapított kereskedelmi bankja, a „svekomán" – svédpárti – Suomen Yhdyspankki (SYP) gründolásában már részt vett Kihlman,[756] de aztán elhagyta ezt a pénzintézetet, és átment az 1889-ben kreált, konkurens fennomán Kansallis–Osake–Pankkihoz (KOP). Ennek elnöke volt 1893–1902 közt. A fennomán politikai mozgalomban is aktív volt – parlamenti képviselőként. A Tampella gép- és textilipari cég elődjének alapításában szintén részt vállalt: a vezetésben a 20. században is találunk családtagot: Åke Kihlmant 1959–1961 között.[757] Ami a család többi tagját illeti, a két háború közt Paasikivi (utóbb köztársasági elnök) a KOP vezetőjeként Kihlman fiával, a nevét finnesítő Oswald Kairamóval vívott belharcot.[758] Alfred dédunokája, Kari Kairamo pedig 1977–88 között volt a Nokia vezére. 1988-ra a cég a világ legnagyobb mobiltelefon-gyártója és Európa harmadik tévégyártója lett, de túlterjeszkedett: a profit zuhant. 1988-ban Kairamo öngyilkos lett, utódai leépítették a tévégyártást. Ám a döntő innováció az ő idején született, mivel ettől kezdve a Nokia a technikai újításokon túl a designra is jobban figyelt.[759]

Hasonló folyamatot, a fogyasztói igények, a marketing és a design térnyerését láthatjuk egy még tradicionálisabb – és a háztartási, egyéni fogyasztóktól eredetileg igencsak távol álló –

---

[752] Merton, 137-138.

[753] A 20. század elején a finnek mindössze néhány százaléka nem tudott írni és olvasni. A nemzeti jövedelem 7,5%-át költötték a 2000-es évek elején oktatásra. A korábbi reform a gyakorlati tárgyakra fókuszált. A PISA-teszteken a finnek jól teljesítenek. Romsics (2008), 139-141. Ennek oka nem a tanítás minősége, hanem a jó körülmények. A tanításnál a jó átlagra törekednek (a gyengéket erősítik). A stresszmentes tanítás a veszélyelhárító attitűdű lányokat segíti: így merészebbek, jobbak matematikából, mint a fiúk. Ennek másik oka: a legokosabb fiúkat nem ösztönzik annyira, így ők nem húzzák fel a fiúk átlagát. Day (2015); Day (2016).

[754] A Tampella egyik elődcégének társalapítója Nils Johan Idman, akinek apja egyházi vezető volt. A finn gazdaságban szintén jelentős szerepet játszó Idman (ill. Idestam) családban több egyházi tisztségviselő volt.

[755] Hirvonen (2000).; Steinbock, 271.; Helen (é.n.). A Nokia alapítói között is volt Mannerheim, de a későbbi marsall a Nokia 1900-as részvénykibocsátásakor a második legnagyobb lejegyző volt. Iltasanomat (2012).

[756] A SYP-öt a Nokia-társalapító Fredrik Idestam rokona, Nils Idman csalásai rendítették meg (1912). Nars, 112.

[757] Cabouret, 385.; Steinbock, 472.

[758] Frederiksen, 205.

[759] Timo Koski, az elektronikai üzletág vezetője meghalt, a mobilüzletág vezetője, Jorma Nieminen lemondott. A céget Jorma Olilla vezette ki a válságból, a mobilüzletágra fókuszálva: piacra kezdett gyártani. A Nokia 1991-ben jött ki első, műszaki innováció nélküli telefonjával. Lohr (1988); Lovio et al., 116-120.

vállalatnál. A finn vasipar és ezzel együtt a legrégebbi finn vállalat, a Fiskars alapítója szintén protestáns volt. A Lübeckből finn területre érkező, feltehetően holland vagy német származású[760] Peter Thorwöste 1649-ben kapott adókedvezményt vállalkozásához, egy vasolvasztó kemence működtetéséhez. A Fiskars a 19. század elején a finnországi Ouluban született, svéd családból származó patikus, John von Julin kezébe került. Ekkor a cég vasipari részlege volt a legnehezebb helyzetben. Julin élesztette újjá a gyártást: gőzgépeket majd ekéket készítettek, a felfutó gőzhajógyártás beszállítói lettek gőzgépeikkel. A Fiskars a kereslethez igazodva a modern vasipart építette ki, de amikor az ágazat egyre nagyobb problémákkal küzdött, a cégvezető Jacob von Julin újabb stratégiaváltásról döntött – megelőzve az 1970-es/1980-as évek acélipari válságát. Az 1960-as évek végén megvált az acélgyártó részlegektől és a Fiskarst fogyasztói piacra dolgozó céggé alakította. Utána Göran J. Ehrnrooth lett a cég vezetője, aki egy Julin-örökösnőt vett feleségül.

Ezzel a papíripar után az Ehrnroothok[761] a fémiparban is feltűntek: vezetésükkel a Fiskars az USA-ban terjeszkedett, a luxuspiacra is betört. Finn formatervező cégeket és egy brit porcelángyárat vették meg 2015-ben. A 368 éves finn iparvállalat így három nagy innovációs hullámon esett át a 17., 19. és 20. században.[762] A Fiskars jelenlegi alelnöke Alexander Ehrnrooth. A család tagjai több ország katonai,[763] gazdasági és politikai elitjébe is bekerültek. Casimir „Casse" Ehrnrooth, a finn papíripar első számú vezetője volt a 70-es években, a Kymmenét irányítva. A 80-as években az egyesített UPM–Kymmene papíripari óriásvállalat élén is állt. Ugyanő 1992–1999 között a Nokia elnöke. Casse apja, a „fiskarsos" Göran, a jelenlegi legnagyobb skandináv bankcsoport, a Nordea egyik elődjének is vezetője volt; édesanyja Fiskars-örökösnő: Louise von Julin. Az eredetileg svéd nyelvű gazdasági elit máig őrzi céges pozícióit. Az Ehrnroothok vagyona jelenleg egymilliárd dollár körüli. Georg Ehrnrooth szerepelt a hét legtöbb finn elitpozíciót betöltő személy között az 1991–2011-ben.[764] A legnagyobb politikai karriert a 19. századi cárhű tábornok, John Casimir Ehrnrooth futotta be a családból: még Bulgária kormányfője is lett.[765] A finnországi svéd elit tehát akár a cári önkényuralmat is kiszolgálta. Az Ehrnroothok az említett cégeken kívül a 20. században olyan társaságok irányításában vettek részt, mint a Wärtsilä hajógyár, az építőipari YIT és a Kone liftgyár. Ez utóbbi fő tulajdonosai az eredetileg svéd nyelvű Herlinek. Antti Herlin hárommilliárd dollárjával 2014-ben a leggazdagabb finn volt.[766]

A Kihlmanok és Ehrnroothok mellett egy sokkal gyorsabban felemelkedő finnországi svéd család[767] tagja döntő szerepet játszik a jelenlegi nagy finn cégekben. Björn Wahlroos az egyik legnagyobb skandináv biztosítótársaság, a Sampo-csoport és a Nordea bank elnöke, és az UPM–Kymmenében is hasonló posztot tölt be. A 400 millió dolláros vagyonú Wahlroos fiatalon szélsőbaloldali nézeteket vallott, s jelenleg is a finn reformkísérlet, az alapjövedelem bevezetésének egyik leglelkesebb híve. Ő a 2010-es évekre Skandinávia egyik legbefolyásosabb üzletembere lett.[768]

---

[760] Fiskars Museum (é.n.).
[761] A „finn Wallenbergekről" 1992-ben készült dokumentumfilm „Pénzcsalád" (Rahasuku) címmel. YLE.fi (2008).
[762] Bray (2015).; Fiskarsgroup.com (é. n.).
[763] A katonai karrierrel induló Ehrnroothok egyik utolsó háborús hőse Adolf Ehrnrooth volt a téli háborúban: az ő frontszakaszán a szovjetek még 1940 márciusában sem tudtak áttörni. Myllyniemi (2003). Az 1956-ban tábornokká előlépő Adolf egyik fivére alezredes (Lars Ehrnrooth), másik vezérőrnagy volt (Gustaf Ehrnrooth).
[764] Politikai és gazdasági pozíciókat egyaránt vizsgálva mutatja ezt ki: Ruostetsaari, 182.
[765] A bolgár uralkodó, Battenberg Sándor meggyőzte az orosz cárt, hogy a liberálisok „anarchisták". A cár ekkor küldte Ehrnroothot Szófiába, Battenberg pedig felfüggesztette a liberális alkotmányt. Koszev et al., 129.
[766] A svéd nyelvű Herlin család a 20. századi felemelkedésében már nem mintaadó a pietizmus. A dinasztiaalapító Pekka Herlin egy zsarnoki természetű alkoholista volt. Koskinen (2010).
[767] Itt sem a protestáns etikáról van már szó: az apa, Bror Wahlroos részese volt a Valco-, ill. Salora-botránynak. Ez a finn állam, a Valco és Salora cég tervezett közös tévégyártásáról szólt, amitől a japán Hitachi visszalépett.
[768] Ruostetsaari, 182.

A helyi nemesek közül a későbbi marsall, C. G. E. Mannerheim báró 1911-ben orosz tábornok lett. Az I. világháborúban hadtestparancsnok, 1917-től altábornagy.[769] Nagyapja is a cár szolgálatába állt, vezető államférfi volt a Finn Nagyhercegségben. A marsall apja kalandor volt, aki egy von Julin-örökösnőt vett feleségül, ám papírgyára csődbe ment. Fia ezért kényszerült katonai pályára: karrierje így pénz nélkül is beindulhatott. A finnországi svéd nemesi elit tehát rugalmas volt a 19. században: a cár finn gárdája az egyik legmegbízhatóbb alakulatnak számított.[770] A gazdasági csúcselitet rokonság is egybefűzi: Ehrnroothok, von Julinok, Mannerheimek egymással házasodtak. Erős informális kapcsolatokat mutatok ki a 10. fejezetben a 20. század második felében a politikai csúcselitnél is.

9.2. A finn konszenzusos elit kulcsszerepe a növekedésben – finn versus magyar kisállamiság

A páratlan finn fejlődés egyik előfeltétele a konszenzusos elit létrejötte volt. Ez nem azt jelenti, hogy mindenben egyetértettek volna az elit tagjai, s nem is „vegytiszta" folyamatokról van szó, azaz 1944–90 között nem minden pillanatban érvényesült a tökéletes konszenzus. Ám a vitákat végül mégis az együtt kialakított játékszabályok alapján rendezték. S ha a külső körülmények el is térítették őket átmenetileg ettől, időről időre visszatértek a konszenzusos döntéshozatalhoz. Vagyis a finn elit nem dogmákhoz ragaszkodott, hanem valóban pragmatikusnak bizonyult. Ezáltal még a konszenzus sem vált dogmává – ellentétben a 8. fejezetben elemzett „kádári pragmatizmussal", amikor még egy olyan (önmagában pozitív) törekvés is dogmává vált, és akadályozta a kihívásokhoz való alkalmazkodást, mint az életszínvonal emelése. Ez valójában a hatalom félelmét jelezte a kreatív rombolástól. Ilyesmit a finneknél nem látunk, s így nehezebb is az esetükben világos és egyértelmű politikatörténeti határvonalakat húzni vagy „ideológiailag tiszta" periódusokat találni – számukra a túlélés és a társadalmi rend megőrzése lehetett az igazi cél, nem a konszenzus. Ez utóbbi az eszköze volt a célok megvalósításának, és nem vált dogmává: azaz nem tévesztették össze a célokat és az eszközöket.

A finn elit így rugalmas volt a szovjet kihívások kezelésében is, amikor az ország léte és állami berendezkedése volt a tét („a veszély évei", 1944–48[771]): katonai ellenállással állították meg a szovjet hadsereget (1944),[772] majd kiugrottak a német szövetségből.[773] Ezután jöttek a „nem vegytisztán konszenzusos" évek: kompromisszumra törekedve súlyos engedményeket tettek a szovjeteknek 1945–47-ben,[774] s ekkor egyes finn elitcsoportok együttműködése is megroppant.[775] Végül azonban háttérbe szorították a kommunista kádereket (1948), a kommunisták által üldözött csoportok pedig – legalább gesztusok szintjén – lassan, fokozatosan visszakerültek a konszenzusos elitbe.[776] Ha valaki nem tartja be a játékszabályokat, az viszont nem lehet tartósan a konszenzusos elit tagja – ez 1948-

[769] Tillotson, 29., 32.
[770] A finnek részt vettek az 1830–31-es lengyel felkelés leverésében, majd 1848–49-ben is mozgósították őket a magyarok ellené, de végül nem vetették be őket. Maaluoto (é.n.); Tervonen, 65.; Tillotson, 31-33.
[771] Jutikkala–Pirinen, 350.
[772] A szovjet offenzíva júniusban indult. A finnek nyár végén taktikai sikereket értek el. Tillotson, 217-221.
[773] Ryti elnök 1944-ben lemondott, így utódja, Mannerheim nem tartotta kötelezőnek a németeknek tett ígéreteket. Sztálin Mannerheimnek már nem tett teljesíthetetlen ajánlatot. Jutikkala–Pirinen, 346.
[774] A háború alatti elnököt, Rytit szovjet nyomásra társaival perbe fogták és 1946-ban elítélték. Mannerheim ekkor elhagyta az országot, tartva attól, hogy őt is felelősségre vonják. Kirby (2011), 228.
[775] Az 1945-ös fegyverrejtegetési ügy szovjet nyomásra való kivizsgálása, Leino kommunista belügyminiszter fellépése és a legfelső hadvezetés jelentős részének lecserélése, 1500 személy elítélése átmenetileg elidegenítette egymástól a politikai és katonai elit egy részét. Az utóbbi sorsát a 10.2. alfejezetben tárgyalom.
[776] Többnyire azok a tábornokok és főtisztek is pozíciókat (bár nem mindig fontos tisztségeket) kaptak, akiket szovjet nyomásra váltottak le 1945-47 között. A szintén szovjet nyomásra elítélt politikusok is feltűntek a társadalmi élet szimbolikus jelentőségű posztjain (Linkomies exkormányfő például egyetemi vezető lett).

ban dőlt el. Ekkor a kommunistákat megfosztották kulcspozícióiktól (az államrendőrség irányításától). A veszély éveinek vége úgy értelmezhető, mint „visszatérés a normális viszonyokhoz”.[777]

1948 ezért jelentősebb fordulópont politikai, társadalmi és gazdasági szempontból, mint az 1944-es katonai vereség.[778] 1948-ban dőlt ugyanis el: a finnek megőrzik nyugati típusú társadalmi berendezkedésüket.[779] Fejtő szerint Helsinki esetében 1945–48 között még kérdéses volt, hogy – a többi kelet-európai ország mintájára – népi demokrácia lesz-e, vagy sem.[780] Ám Sztálin akarata végül mégsem volt olyan erős a finnek szovjetizálására, mint a kommunista puccsal 1948-ban a keleti blokkba „bevont” Csehszlovákiáéra.[781] Ekkor Prága áttételesen hatott Helsinkire – Sztálin közvetítésével. Februárban a Kreml „túlnyerte” magát a prágai kommunista puccsal, Mastny szerint a Nyugat erre kemény választ adott: felgyorsult a katonai együttműködés szervezése, amiről a szovjet kém, Donald Maclean tájékoztatta is Moszkvát. Sztálin így tudott arról a washingtoni titkos találkozóról, ami a márciusi Brüsszeli Paktumhoz vezetett. A paktumot Nagy-Britannia, Franciaország és a Benelux államok kötötték, s ez az egyezmény a NATO közvetlen előzménye volt. Sztálin Finnország esetében ezért volt visszafogottabb, amit utóbb mindazonáltal sajnált is. „Túlzottan tekintettel volt” szerinte az amerikaiakra, akik egy ujjukat sem mozdították volna Helsinkiért.[782]

A konszenzusos finn elit tagjai nem tartoztak azonos irányzathoz: Paasikivi hol orosz-, hol németbarátként tűnt fel, majd a szovjetekkel kiegyező, de tőlük távolságot tartó álláspontot képviselt köztársasági elnökként (1946–56). A svéd nyelvű arisztokrata, Mannerheim cári szolgálatban állt, majd a „fehér Finnország” katonai vezére, aztán a szovjet támadások megfékezője lett. 1944-ben államfő, aki a németektől való elszakadást is levezényelte, hogy megegyezhessen Moszkvával. A finnországi svéd Fagerholm kormányfő (Paasikivivel együtt 1948 kulcsfigurája) skandináv orientációjú és szociáldemokrata, de amerikai támogatást is kapott.[783] Fő ellenfele Kekkonen (ő finn nyelvű vidékről jött), aki a háború előtt élesen jobboldali volt,[784] majd szovjetbaráttá vedlett át 1944-től. Moszkvának ő volt a garancia a „finlandizációra”. Mindegyikük más miliőből került az 1944 előtti

---

[777] Jutikkala–Pirinen, 350.; 355-357.

[778] Ez félsiker is volt, hisz feltartóztatta a szovjeteket, így Helsinki időt nyert a kompromisszumos rendezésre.

[779] A vizsgált 15 nagy finn cég csúcsvezetői körében 1945-ben egyetlen egy váltás sem történt (lásd: 10. fejezet).

[780] Fejtő, VII.

[781] 1948-ban Paasikivi elnök, majd a szociáldemokrata Fagerholm miniszterelnök is a jogállamért lépett fel. Paasikivi (illetve Aarne Sihvo főparancsnok) a hadsereg készültségbe helyezésével megelőzte a „csehszlovák típusú” puccsot. A „csehszlovák út” követésének szükségességéről Hertta Kuusinen ebben az időben nyíltan írt egy kommunista lapban. Työkansan Sanomat, 1948. március 24. A puccsról híresztelések terjedtek (a szociáldemokratáknak is voltak információik erről, de Leino belügyminiszter Meinander szerint el is szólta magát erről Sihvo tábornoknak), mindazonáltal bizonyíték abban az időben még nem állt rendelkezésre. A „várt”, április 26-ai időpontban semmi sem történt. Halmesvirta szerint utóbb Zsdanov archívumából kiderült: a finn kommunisták „kemény ága” támogatást kért Moszkvától egy puccshoz, de „nem kapott”. Ezután Paasikivi elérte Leino kommunista belügyminiszter leváltását. A júliusban megválasztott Fagerholm eltávolította a kommunistákat a kulcspozíciókból. (A parlament 1948 őszén elfogadta az államrendőrség megújításáról szóló törvényt, megszüntetve a kommunisták a befolyását.) Sztálin ekkor figyelembe vehette: Helsinki erősebb szovjet befolyás alá rendelésével Svédországot a Nyugat karjaiba kergetné, s nem erőltette a „prágai típusú” hatalomátvételt. A puccsnál fontosabb volt a finn háborús jóvátétel folyamatos teljesítése is a Kremlnek. Jutikkala–Pirinen, 356-357.; Halmesvirta (2001), 289.; Meinander, 290-291.
Svédország 1946-ban próbált egy északi védelmi szövetséget Norvégiával és Dániával együtt létrehozni, és ezt a britek támogatták is volna, de az USA és a Szovjetunió ellenezte a tervet. Visuri, 7-8.

[782] Mastny, 42-43. Adalékként Visuri kiemeli: Norvégia és Dánia 1948-ban a NATO-hoz csatlakozott, de nem engedte meg (szovjet nyomásra) külföldi szárazföldi csapatok állomásozását a területén. Visuri, 8.

[783] Fagerholm a finlandizáció más szereplőivel együtt tudott működni. Két másik FSZDP-vezető, Väinö Leskinen és Unto Varjonen 1945–1948 közt „ellenzékibb” volt a kommunistabarát népfront-kormány alatt. Moring, 47.

[784] A moszkvai békét (1940) ellenezte, szélsőjobboldali kapcsolatai is voltak. Häikiö (é.n.); Vesikansa (é.n.);

politikai elitbe, de meghatározták az ország 1945 után történelmét (Mannerheim 1946-ban hagyta el az országot). A „nyugatos” Fagerholm és a szovjetbarát Kekkonen gyermekei össze is házasodtak, ami – a rossz házasság ellenére – az informális kapcsolatok erejére utal[785] (lásd: 10. fejezet).

A gazdasági és politikai élet közt szoros az összefonódás a 20. században: a jegybankelnökök közül Ramsay-ből külügyminiszter, Rytiből és Koivistóból államfő, Rangellből, Tuomiojából, von Fieandtból és Karjalainenből kormányfő lett. Paasikivi politikai parkolópályáját a KOP óriásbank élén töltötte, Ramsay a másik nagybank, a SYP elnöke is volt.[786] Mannerheim egyik fő részvényese volt a Nokiának. Hackzell miniszterelnök a munkaadók szövetségének igazgatója volt (testvére pedig a Kemira cég felsővezetője), a külügyminiszterként nyolc kormányfőt kiszolgáló Carl Enckell is dolgozott a munkaadói szövetségnél vezetőként. A gazdaság menedék volt a politikusoknak (sőt számos leváltott katonának is, mint majd a 10. fejezetben látni fogjuk) – ez hasonló gyakorlatot mutat, mint a japán *amakudari* jelensége (a közhivatalnokok magáncégeknél való elhelyezkedési lehetősége, lásd: 9.3. alfejezet). Gazdaság és politika összefonódása még a tradicionális finn eliten kívüli kommunistákra is igaz: ők a korporatívvá alakuló rendszer munkavállalói oldalán lettek irányítók: szakszervezeti és politikai pozícióikat váltogatták.[787] Így a 60-as évekre kialakuló struktúrák a baloldali elitet is bevonták (részlegesen vagy legalább átmenetileg) a jóléti hálóba – s ez az integráció a 80-as évekre a finn kommunista mozgalom felbomlásához vezetett.

Moszkva a finn politikába több csatornán avatkozott be: diplomáciai nyomás révén (1958-as és 1961-es válságok), kommunista irányítású szakszervezetek által (sztrájkok), illetve a kommunista párton és a népfronton (SKDL) keresztül a parlamentben. Ám a legfontosabb Kekkonen volt: vele érte el a legtöbbet Moszkva. Cserében Kekkonen gazdasági engedményeket csikart ki – de a finlandizáció során kötött kompromisszumok és az értük kapott „jutalmak” mérlegét máig vitatják az elemzők. A szovjet befolyásolás effajta módszerei rendkívül hatékonyak voltak, így nem csoda, ha például a finn–szovjet baráti társaság szinte teljesen depolitizálta a tevékenységét[788] az ötvenes évek második felétől, ekkortól ugyanis már nem volt szükség kulturális területen moszkvai nyomásgyakorlásra.

Kekkonen tevékenysége tehát elegendőnek bizonyult a Kreml számára. Az elnök egyik fő politikai ellenfele 1958-tól Georg C. Ehrnrooth volt. Talán ennek is tudható be, hogy az Ehrnroothok 1945–90 között – az általam összeállított adatbázis szerint – nem jutottak tisztséghez a pozicionális politikai csúcselitben. Itt a miniszteriális és országos szervek vezetőiről, a végrehajtó hatalom pozícióiról van szó. Ugyanakkor G. C. Ehrnrooth évtizedekig parlamenti képviselő volt, és katonai parancsnokok maradtak más családtagok 1945 után a hadseregben is (a már említett Adolf Ehrnrooth a legmagasabb tábornoki rangig jutott 1980-ban[789]). A gazdasági csúcselitben pedig – 15 nagyvállalatra kiterjedő adatbázisom szerint – őrizte kulcspozícióit a família (10. fejezet).

Kekkonen felemelkedése összefügg a finn konszenzusos elit összetételének 20. századi változásával is. Egyre több „finn nyelvű finn” jutott be a politika, a gazdaság és a kultúra legfelsőbb szféráiba. Az elitre jellemző attitűdök évszázadok alatt a népesség egyre nagyobb részére terjedtek ki, az elit demokratizálódása, számbeli gyarapodása, nyelvváltása és a műveltség terjedése révén.[790]

---

[785] Taneli Kekkonen és Brita Fagerholm házassága Taneli 1985-ös öngyilkosságával ért véget. YLE (2013).
[786] Lásd: Suomen Pankki.; Nars, 112.
[787] Aarne Saarinen, Aarno Aitamurto, Toivo Långström és Erkki Salomaa szakszervezeti vezető is volt.
[788] Mikkonen, 254.
[789] Myllyniemi (2003).
[790] A tradicionális svéd elit egy része, amelyik nem finnesedett el, fenntartásokkal, elzárkózva kezelte a folyamatot. Kodolányi, 51. A feltörekvő finn nyelvű értelmiség egyik meghatározó körének, a nacionalista Akadémiai Karjala Társaságnak (AKS) a két világháború között „a Nagy-Finnország gondolat és a finnség felemelése a finnországi svéd kultúra és politika mellé, illetve elé” fontos törekvése volt. Halmesvirta (2014), 9.

Lipset szerint az elit és az alsóbb rétegek közötti szakadékot az életstílusok különbsége jelzi, és ez szítja is a felsőbb és az alsóbb osztályok konfliktusát. Ezért fontos a nyílt, konszenzusos elit, amely nyitva hagyja a felemelkedés lehetőségét – a társadalmi béke garantálása mellett így önmegújításra is lehetőséget ad. A gazdaságban is nagyjelentőségű a finn elit nyitottá válása. Legfőbb jele ennek 1962 után a svéd mintát követő (de nem másoló) jóléti szociálpolitika, amely az egyenlőtlenségek csökkentéséhez járult hozzá.[791] *Ez hosszú távon a fejlődés hajtóereje.*[792] Az egyenlőtlenségek csökkentése a hatékonyságot növeli a modern gazdaságban: a) mérsékli a „gazdagok pazarló fogyasztását"; b) a szegények segítése sokszor hosszú távú „termelékenységüket" javítja (oktatási kiadások révén). Ezek „államilag támogatott befektetések a humántőkébe," s egyre fontosabbá válnak, hisz a képzések drágulása a szegényeket csapdába ejtheti, egyre jobban lemaradhatnak, „ha a kormány nem tesz lépéseket".[793] Az állami tulajdon magas aránya és a túlzott egyenlősítés viszont már lassítja a növekedést, a legjobb megoldás a „középút", amelyen a finnek a 80-as évekig jártak.[794]

Andorka egy tévhitet cáfolt meg 1991-ben, amikor rámutatott, hogy az 1945–90 közti korszak végére a kapitalista Finnország egyenlőbb társadalom, mint a „szocialista" Magyarország.[795] Ezt mutatta a társadalmi mobilitás: a finn társadalom nagyjából ugyanolyan mobil volt, mint a magyar az adott korszakban.[796] Az elitbe kerülést nézve is esélykiegyenlítő trend látható: „a fizikai foglalkozású családok gyermekeinek aránya a vezető és értelmiségi rétegben – amelyről általában feltételezik, hogy a tudatos társadalompolitika következtében sokkal nagyobb volt a szocialista országokban, mint a kapitalista országokban – Magyarországon és Finnországban alig különbözött".[797]

Andorka az FJH-hipotézisre hivatkozott:[798] Featherman és szerzőtársai 1975-ben azt állították: „a mobilitási esélyegyenlőtlenség – tehát a nyitottság – minden olyan országban hasonló, ahol piaci gazdaság működik és ahol a fiatalok családban nevelkednek". Andorka szerint Erikson és Goldthorpe tíz kapitalista és két szocialista ország vizsgálata nyomán „lényegében igazolta ezt" Magyarországra és Lengyelországra, ám Ganzeboom, Luijkx és Treiman 35 országra (Magyar- és

---

[791] Lipset, 59.; Tuchtenhagen (2008), 120-121.

[792] Az egyenlőség jótékony gazdasági hatásairól: Barr (2009). Finnország a világ legegyenlőbb országai közé tartozik a Gini-koefficiens alapján. Therborn, 116.

[793] Sachs, 52-53.

[794] „A hatvanas, hetvenes évek kudarca – szociális téren nem sikerült Svédországot utolérni – a nyolcvanas évekre visszájára fordult, és előnyös helyzetbe hozta a finneket. Annak köszönhetően, hogy az állami tulajdon részesedési aránya a finn nemzetgazdaságban a bruttó nemzeti értékből csak 40 százalék, a finn nemzetgazdaság rugalmasabban alkalmazkodott a világpiac változásaihoz." Jakobson (1990), 13.

[795] A finneknél a „rétegek közötti jövedelemkülönbségek nem lényegesen nagyobbak (…) és a rétegek sorrendje alapvetően hasonló a két országban: a csúcson a felső szintű szellemi foglalkozásúak állnak, a hierarchia alján pedig a szakképzetlen munkások és a parasztok". A legfelső és a legalsó jövedelmi decilist összevetve kiderült: a 60-as években és a 70-es évek elején a finn jövedelemeloszlás „sem volt sokkal egyenlőtlenebb", a 80-as évekre pedig „valamivel egyenlőbbé vált, mint a magyar". Ennek az oka, hogy Magyarországon a 60-as évektől relatíve kevéssé csökkent a jövedelmi egyenlőtlenség, a 80-as években pedig – a piaci viszonyokra való fokozatos áttérés miatt – nőtt, míg Finnországban a jóléti állam kiterjedése nyomán csökkent. Andorka (1991), 42.

[796] „Mindkét országban a társadalmi foglalkozási struktúra változása volt a mobilitás fő hatótényezője, tehát a strukturális mobilitás nagyobb volt a helycserék következtében létrejövő mobilitásnál." A mezőgazdasági fizikai rétegből való kilépés képezte a mobilitás jelentős részét mindkét országban. Andorka (1991), 43.

[797] „Úgy látszik tehát, hogy a magyar és a finn társadalom mobilitási viszonyait elsősorban az határozta meg és tette hasonlóvá, hogy mindkét ország gyorsan iparosodott az 1945 utáni évtizedekben, s ennek következtében csökkent a mezőgazdasági népesség, nőtt a munkásság és a szellemi réteg. A rendszer szocialista, illetve kapitalista volta ennél sokkal kisebb mértékben befolyásolta az idézett mobilitási arányszámokat." A finn kapitalista és a magyar szocialista társadalom nem különbözött tehát a mobilitás terén. Andorka (1991), 44.

[798] Featherman et al. (1975).

Finnországra is) kiterjedő nemzetközi összehasonlítása módosította az FJH-hipotézist. Az újabb kutatás a gazdasági–társadalmi fejlődés és a nyitottság növekedése között mutatott ki kapcsolatot.[799]

A nyitottság nemcsak a társadalmi mobilitásban érvényesült: a finn politikai és gazdasági elitcsoportok együttműködése utat nyitott a cégeknek a világpiac felé is. A politikai elit mind a keleti, mind a nyugati gazdasági világrendszerbe integrálni próbálta az országot 1945–90 között – ez volt a páratlan gazdasági fejlődés titka (ez az osztrák úttal is rokonítja a finn fejlődést[800]). A GDP-növekedés motorja ugyanis az export volt. A finn elit tehát „belülre és kívülre" is nyitott volt: nem engedte a lakosság nagy csoportjainak leszakadását, elég rugalmas volt a gazdasági növekedés beindításához,[801] és befogadó intézményeket teremtett – így Lipset modernizációs teóriája is kiigazítható.[802]

A 20. századi finn fejlődés magyarázó tényezője a Jakobson által kiemelt „kisállamiság" is, pontosabban az ebből fakadó rugalmasság és alkalmazkodóképesség.[803] Ugyanarról a kisállamiságról van szó, ami Közép-Kelet-Európában annyira nyomasztotta Bibó Istvánt, és ami a magyar elitekre sorscsapásként zúdult. Ezt a finn elit többsége inkább kihívásként fogta fel, nem tragédiaként. A két államfő, a finn reálpolitikát képviselő Paasikivi (1946–1956-os elnök) és Risto Ryti (az „igazságért" küzdő 1940–1944-es elnök) felfogásának különbségeit vizsgálva, azért a magyarhoz hasonló szempontokat is észrevehetünk.[804] A két elit felfogásbeli különbségének oka nyilvánvaló: Trianon után a magyar elit nem a teljes függetlenséget, hanem az összeomlást élte meg.[805] Finnország viszont 1917-ben először került fel független államként Európa térképére. A különbséget Kodolányi ragadta meg: „az álmodozó" magyarokkal a „realitásérzékkel" bíró finneket állította szembe,[806] vagyis a finn elit 1945 után jól mérte fel a geopolitikai helyzetet és rugalmasságát is őrizte.[807] Bár a finn államiság nem túl régi, de folyamatossága, az, hogy a politikai rendszer az 1920-as évek óta nem esett át radikális változáson – ez Nyyssönen számára fontos jellemző. Ez Finnországot Svédországhoz, Nagy-Britanniához és Svájchoz teszi hasonlatossá, és így az ország Európán belül az államok azon kisebbségéhez tartozik, amelynek immár évszázados távlatban stabil a politikai szisztémája.[808]

---

[799] A hasonló fejlettségű kapitalista és szocialista országok között nem mutattak ki különbségeket a mobilitási esélyek egyenlőtlensége, tehát a nyitottság terén. Andorka, 44-45.

[800] Vági szerint a hidegháborús status quo Ausztriának és Finnországnak is „megfelelt". Vági, 501.

[801] Higley–Burton, 1-2.

[802] Lipset szerint „minden társadalom, ahogy növekszik, egy modernebb, fejlettebb, civilizáltabb létforma, legfőképp pedig a demokrácia felé tart", a tekintélyelvűség csak átmeneti. Ezt Acemoglu és Robinson cáfolja. Acemoglu–Robinson, 420. Ám a konszenzusos elit kialakulása mutathat ilyen irányba, mivel általában gazdaságilag hatékony, relatíve gyors fejlődésű államot tartanak fel. Lipset tehát két következmény között látott ok-okozati kapcsolatot, ezért cáfolható az elmélete. A valódi ok a konszenzusos elit, amelynek két következménye lehet: a politikai demokrácia és a gyors gazdasági fejlődés. Ám számtalan esetben a demokrácia és a gyors növekedés nem esik egybe – ezért is cáfolhatta Acemoglu és Robinson Lipset elméletét könnyedén.

[803] Jakobson (1990), 16-17.

[804] A kisállamiság „pesszimisztikus" felfogásából és az ahhoz való alkalmazkodásból, a fennomán Snellman és Yrjö-Koskinen eszméiből nőtt ki a modern finn kisállamiság Paasikivi-féle koncepciója. Ez a politikában továbbra is a nagyhatalmi érdekekhez való lehető leghatékonyabb alkalmazkodást tűzte ki célul. Vele ellentétben az „igazságra és az erkölcsre hivatkozó" Ryti gyorsan a vesztesek között találta magát. Kirby (2011), 242.

[805] Magyarországtól nemcsak más nyelvű, hanem magyar területeket is elcsatoltak. Emiatt az országot „sorozatos belpolitikai válságok rázták meg", a „legsötétebb reakciót" uralomra juttatva, s így a „politikai szemlélet egész Magyarország felosztását egyszerűen brutális erőszaknak és a győzők hipokrízisének tulajdonította, és nem volt képes disztingválni a leválásra érett másnyelvű területek elcsatolása és az oktalanul és igazságtalanul elszakított magyar nyelvű területek elszakítása között". Bibó (2012), 198-199.

[806] Romsics (2008), 143.

[807] A konszenzusról a jobb- és baloldal között: Jakobson (1990), 13.

[808] Nyyssönen, 20.

A finn elit – bár ott is feltűnt a politikai gondolkodásban „Nagy-Finnország”, illetve a területi revízió –, mindig is reálpolitikát folytatott. A magyar reálpolitika problémáira Hajdu Tibor mutatott rá: a „Horthy-rezsim azzal okozta hazánk vesztét, hogy soha nem tudta tisztázni, (…) milyen területi revízióra törekszik”, ezért reálpolitikát nem folytathatott.[809] A finn reálpolitika viszont még az oktatásban is érvényesült: a két háború közti „nagy-finn” elképzelések (így például Kelet-Karjala Finnországhoz csatolása) a hivatalos tankönyvekben általában nem szerepeltek, revíziós törekvéseket az oktatásban sem jelenítettek meg propagandisztikusan.[810] A Nagy-Finnország-koncepció a II. világháború során is szerepet kapott, ám itt – ismét ellentétben a hasonló magyar elképzelésekkel – éppen a finn vezetés „önmérsékletét” indokolta. Mannerheim marsall megállította csapatait azon a határvonalon, amit ő a háborús célnak, Nagy-Finnország határa elérésének tartott. Itt és most nem hadtörténeti elemzést adok, és nem Mannerheim vagy Ryti államfő kijelentéseinek hitelességét vizsgálom. Az ugyanis, hogy mi volt a pontos finn hadicél 1941-ben, az a hadtörténeti szakirodalom alapján sem teljesen egyértelmű. Disszertációm szempontjából releváns az, hogy a Nagy-Finnország-koncepció alkalmas volt egy relatíve „mérsékelt” álláspont igazolására a finn közvélemény előtt.[811]

A finn reálpolitikát és a hasonló magyar törekvések kudarcát vizsgálta Halmesvirta is. Finnország a két háború közt szerinte a demokrácia kialakításába fogott, Magyarország viszont autoriter irányba indult. Míg Magyarország kormányzati formája Horthy alatt monarchista maradt, a két háború közti „fehér Finnország” a „centrumban álló pártokra támaszkodó, a szélsőséges erőket megfékező és a rendszer törvényességét védelmező demokrácia” volt szerinte.[812] A kisállamiság tudomásulvétele 1945 után is jellemző a finn csúcsvezetésre. Helsinki azonnal visszakozott a határrevízió felvetésétől a magyar ’56 leverése után. Ám a 60-as évekbeli, „gazdasági revízióval” mégis befolyást szereztek az elvesztett területek egy része, a Saimaa-csatorna fölött. Ez Moszkvának is megfelelt, így segíthette a hozzá lojális Kekkonen kampányait.[813]

Varga Domokos a 80-as években a finn példát állította mintául Magyarország elé. Bibó eszméi szerinte nálunk „elérhetetlennek” bizonyultak, miközben a finnek „nagyjából–egészében” a Bibó elképzeléseinek megfelelő utat járták be 1945 után. Bibó ugyanis az 1945-ös helyzetből indult ki, és hangsúlyozta: a Kreml számára „a határán fekvő országokban nem az a fontos, hogy ott az övével

---

[809] Hajdu, 155.

[810] A „tankönyvekben nem mutatható ki az ún. Nagy-Finnország eszme propagálása”. Richly (2007), 237.

[811] Már a Szovjetunió elleni támadás előtt visszafogott volt Helsinki. „A német és a finn katonai vezetők 1941. május 26-i berlini megbeszélésén Halder vezérezredes, a német hadsereg vezérkari főnöke ugyan felvetette a Leningrád irányultságú közös katonai akció fontosságát, de a finn vezérkari főnök, Heinrichs tábornok – a finn politikai vezetés várható ellenkezésére hivatkozva nem látta ezt kivitelezhetőnek, s a finn hadsereg támadásának lehetséges irányát inkább a Ladoga-tótól északra fekvő területek felé határozta meg.” Szabó, 565. Kirby azt emeli ki, hogy az 1941-es finn offenzíva után a csapatok leállításával Mannerheim gesztust tett Moszkvának: nem veszélyeztette a fontos murmanszki vasutat, s nem zárta teljes gyűrűbe Leningrádot – dacolva a náci követeléssel. Kirby (2011), 223-224. Richly hasonlóan vélekedik: „a finn hadvezetés Hitler többszöri felszólítására sem volt hajlandó bezárni a Leningrád körüli gyűrűt, ami az utánpótlási vonal megszervezése révén létfontosságúnak bizonyult az osztromlott város számára”. Richly (1997), 491. Ez Hitlert felbőszítette, de Mannerheimmel Ryti elnök is egyetértett: „Nem célunk Leningrád elfoglalása, és abban nem is veszünk részt.” Ám Ryti álláspontja nem volt mindig ennyire mérsékelt. Korábban a Névát javasolta határfolyóként a német nagykövetnek. Fiziker, 334. A finnek nem fogadták el Sztálin különböző ajánlatait 1941 augusztusában, és a Murmanszkba vezető legrövidebb vasútvonalat birtokba vették – ezt Bálint írja, de ő is említi: Mannerheim kitért Hitler további támadást követelő kérései elől. Bálint, 19-20. Fogarassy 1942-ben finn fő hadicélként a murmanszki vasutat jelölte meg, de megjegyzi: magát Murmanszkot nem tudták elfoglalni. Az 1941-es finn szerepvállalásról így írt: a „maroknyi haderő (…) a saját nemzeti céljain túlmenőleg az egyetemes hadjárat szempontjából is hervadhatatlan érdemeket szerzett”. Fogarassy, 482-483.

[812] Halmesvirta (2014), 8., 16., 18.

[813] Lásd: Szegő (2013a).

azonos politikai rendszer uralkodjék, hanem az, hogy ezek az országok a Szovjetunió elleni támadásnak kiindulópontjai ne lehessenek". Bibó „demokratikus koalíciót" akart Magyarországon. Ezért bírálta a kommunisták polarizáló tevékenységét. A finneknél viszont az egységes elitet Varga felfedezi a hadseregben is: a tisztek 1944-ben Mannerheimhez voltak lojálisak, nem úgy, mint a magyar kiugrási kísérletnél, amikor cserben hagyták Horthyt. Hasonlóan ír Kirby is a finnekről.[814]

9.3. Finn–japán párhuzamok: szuperhatalmak szatellitjeiből exportvezérelt államok

A finn–japán-összehasonlítás közgazdászok és gazdaságtörténészek figyelmét is felkeltette az utóbbi években.[815] Japán elemzésében Ferber fontos eredményekre jutott, s ezek hasznosak a finn fejlődés Toynbee alapján végzett, kihívás–válasz alapú modellezésében is (9.4. alfejezet).[816] A japán–finn összehasonlítás alapja egy geopolitikai tényező: mindkét ország egy a II. világháborúban győztes nagyhatalom érdekszféráján belüli speciális zónába tartozott.[817] Így különleges viszony alakult ki Finnország és a Szovjetunió, illetve az USA és Japán között. Helsinki 1945 után kivételes volt abban, hogy legyőzött országként erős moszkvai hatás érte, de megtartotta kapitalista, magántulajdonon alapuló gazdasági és társadalmi berendezkedését. A kapcsolatok fontos aspektusa a kétoldalú kereskedelem felfutása. Ezért ha párhuzamokat keresünk, olyan legyőzött országot kell összemérnünk Finnországgal, melyet a másik szuperhatalom, az USA vont úgy a befolyása alá, hogy a kapitalizmust megőrizte (Washington befolyásgyakorlása esetén ez amúgy is magától értetődő) és erős kereskedelmi kapcsolatot épített ki vele. Helsinki és Tokió összevetésének ez az alapja. A finn alkotmányt nem egy szovjet tábornok íratta, mint McArthur Japánban, de a Kreml Helsinkire gyakorolt hatása erős és folyamatos volt. Ám Finnország és Japán is 1945 után a saját hasznára fordította nehéz helyzetét: kereskedelmi előnyöket szereztek speciális pozícióik révén.[818]

Japán számára az amerikai kooperáció páratlan fejlődést hozott, főleg a koreai háború idején. Az export felfutása, a fizetési mérleg javulása szükségtelenné tette az amerikai segélyezést is.[819] Finnországban a szovjet kapcsolat szintén hozzájárult – bár a kekkoneni propaganda által sulykoltnál kevésbé – az export felfutásához. A jóvátétel gyors teljesítése és az így szerzett szovjet piac a finn cégek méretgazdaságosságát javította. Helsinki főleg a 70-es évektől használta ki e kapcsolatot: Moszkva egyre inkább szénhidrogénszállításokkal igyekezett a klíringegyezményben a „saját oldalát" – a szó szoros értelmében – feltölteni. A kapcsolat 1990-ig segített a nyugati országokénál magasabb finn növekedés fenntartásában. A finn–japán párhuzamok jelzik: e korszak végén pénzügyi és ingatlanpiaci „lufik" pukkadtak ki mindkét országban. Tanaka és társai összehasonlítják a japán és a finn növekedés ütemét: Japánt a finnek a svédeknél jobban megközelítették 1970–1989 között.

Éves gazdasági növekedés[820]					
	Finnország	**Japán**	Svédország	Nagy-Britannia	USA
1946-1969	4,1	8,2	3,3	1,7	1,3

[814] Varga D., 254-255. Ribbentrop 1944-ben felvetette Helsinkibe akkreditált követének egy nácibarát puccs ötletét. Ám a követ nem ismert olyan finn csoportosulást, amely kooperált volna velük. Kirby (2011), 242-243.
[815] A két gazdaság lassulását az elöregedéssel magyarázza: Kinnunen-Oinonen (2016). Az 1945 utáni baby-boom hosszú távon okoz problémákat. Tanaka et al., (2015).
[816] Az 1853-as amerikai erődemonstrációra adott japán válasz „önvédelmi nemzetépítő intézkedések sorozata" volt, s Ferber észreveszi: a siker titka a „japán szükségletekhez történő adaptálás". Ferber (2014), 157., 174.
[817] Japánra is csak egy győztes hatott: „egy amerikai tábornok kizárólagos irányítása alá került". Muraközy, 187.
[818] Ozsvald, 45-47.; Park–Ruusanen (2015).
[819] A hadimegrendelések a japán export 44 százalékát tették ki 1951-ben. Ozsvald, 57.
[820] Maddison adatai alapján: Tanaka et al., 5.

1970-1989	***3,3***	***3,6***	1,9	2,3	2,1

Az ipar és az export felfutásában szerepet játszott az intézményi reform is: Japánban 1945 után a horizontális vállalati összefogások, a keiretsuk váltották a vertikális zaibatsukat. Horizontálisan szerveződtek a finn (export)értékesítési társulások is, például a fa- és papíriparban.[821] A Nokia elődcégei is így működtek sokáig: párhuzamosan tulajdonolták ezeket 1967-ig.

Fontos a kulcságazatokban (energia- és papíripar[822]) a kartellek szerepe: működésüket a két állam hallgatólagosan jóváhagyta. Jensen-Eriksen a finn kartelleket pozitívnak tartotta az export elősegítésekor: az egymagukban gyenge finn cégek világpiacra lépését tették lehetővé. Ám később a kanadaiakkal összefogva, transzkontinentális kartelleket hoztak létre. A finn belső piacot pedig eleve torzították a kartellek. Ezt a finn politika ellensúlyozta: a svéd gazdasági elit uralta fa- és papíripari cégekkel szemben például a finn nyelvű lakosságra, az erdőtulajdonosok szavazataira pályázó, erősödő „finn" pártok (Kekkonen pártja is) meggátolták, hogy a nagy cégek felvásárolják az erdőket, és kiszorítsák a kistulajdonosokat. Így a felfutó export hasznából – a cégek által fizetett használati és bérleti díjak révén – a lakosság széles köre részesült. Ez ráirányítja a figyelmet a svéd gazdasági elit kompromisszumkészségére is. Ám a korszak végén a kartellek negatív szerepe domborodott ki, és ez más tényezőkkel együtt (túlértékelt valuta, pénzügyi lufi[823]) válsághoz vezetett a 90-es évek elején.[824]

A japán–finn kétoldalú kereskedelem jelentősége minimális volt,[825] miközben az export felfutása emelte ki Helsinkit és Tokiót a riválisok közül.[826] Komolyabb munkaerő- és tőkeimport nélkül építették ki exportágazataikat. Kezdetben a kivitel nagy része alap- és nyersanyagokból állt, a tartós és dinamikus növekedés akkor indult be, amikor elkerülték az erőforrásalapú növekedés csapdáit, és a külföldről származó bevételek visszaforgatásával olyan alapanyagipart építettek ki, ami újabb és újabb exportot termelt. (Közben figyelniük kellett az energiapolitikára is, ez hasonlóan alakult a két országban.[827]) Később az alapanyagiparhoz kötődő szolgáltatásexport vette át a kivitelbővítő szerepet.[828] A tőke mindkét esetben a belső munkaerő felhasználásával keletkezett. (Itt utalhatunk a korabeli magyar munkaerő-képzés fogyatékosságaira is.)[829]

A japán Sony abban az 1945–52 közti periódusban alakult, amikor az amerikai megszállók vehemensen léptek fel a régi óriásvállalatok, a zaibatsuk ellen. A Sony a szigetország „legamerikaibb" vállalata volt, még a harmóniára törekvés régi japán értékét is félretették a menedzsmentben. Az új

---

[821] Az északi országok regionális kartelljei mellett finn papírkartellek is voltak. Jensen-Eriksen (2007), 2.
[822] 2010: 2-2 finn és japán papírcég a globális top 10-ben. Park-Ruuskanen (2015); Sajasalo-Igawa, 195-203.
[823] Heimonen et al., 148.
[824] Jensen-Eriksen (2013). Japánban a 80-as és a 90-es évek fordulóján stagnálás kezdődött.
[825] Finnország volt az első Európában a Datsun autók importálásában. BBC (2001).
[826] Szingapúr, Dél-Korea, Japán, Finnország és Írország: közös bennük, hogy felzárkózásukban kulcsszerepet kapott az export. Orbán K. (2017). A két ország exportfüggőségét emeli ki: Sajasalo – Igawa, 196.
[827] Az energiában relatíve szegény két országban energiafaló iparok működtek. Az olcsó energia biztosításában komoly szerepet vállaltak a kormányok. A hagyományos energiahordozók jelentősége Japánban (szén) és Finnországban (fa) is csökkent. Az olajválságokra is hasonlóan reagáltak: az energiahatékonyság vált elsődlegessé, ami kulturális adottságokkal is összefügg. Park–Ruuskanen (2015). „Sho enerugi" – takarékoskodni az energiával. Ez volt a japán Holdfény-program jelszava, a lakossági energiatakarékosság fokozására. A japán háztartások egy főre jutó energiafogyasztása „sokkal alacsonyabb, mint a hasonló gazdasági fejlettségű, fejlett tőkés államokban" – írta a HVG 1980-ban, amely a hagyományosan takarékos életmóddal és a háztartási berendezések alacsony fogyasztásával magyarázta ezt. A Napfény-program közben új (nap-, szél-, atom-, geotermikus) energiaforrások kihasználására irányult. Hegyek füstből. HVG, 1980. V. 3., 7.
[828] Egyetlen finn ágazat exportsémája: fakitermelés → fa- és papíripar → faipari szolgáltatás. Lloyd, 222-223.
[829] A 20. században az alacsonyabb termelékenységű tevékenységek visszaszorultak. Ezt szinte mindig a tőkeállomány bővülése, a szakképzettség javulása, a külkereskedelem bővülése kíséri. Tomka (2011), 207.

típusú sikercégek közül a Sony és a Honda is visszautasította az állami beavatkozást: a Hondát beolvasztották volna egy tradicionális autógyárba, a Sonyt pedig amerikai helyett japán partnerek keresésére ösztökélték.[830] Ám a tradíciók is hatottak: a Sony társalapítója egy 15-generációs családi vállalkozás leszármazottja.[831] (A finn Nokia hátterében is nagy múltú családi vállalkozókat találunk.)

Háborús vesztesként a két ország alacsonyan tartotta katonai kiadásait,[832] de e téren is új technológiákat vezettek be, miután rákényszerültek a leszerelésre. A háborús technikai eredmények a civil gazdaságban jelentek meg (itt ismét kiemelhető a Sony és a Nokia párhuzama). Katonai kiadások helyett a jóléti állam kiépítésére költöttek. A két ország főleg saját tudástőkéjére alapozott a kutatás–fejlesztésben. Kiszélesedtek a képzési rendszerek a 20. században. 1945 után a társadalom egyre szélesebb rétegei számára vált elérhetővé a felsőoktatás, amire a két ország komoly forrásokat fordított.[833] Így a japán lakosság iskolázottsági szintje a világon az egyik legmagasabb lett.[834]

Az egyenlősítő gazdaságpolitikát erősítette mindkét országban a földreform. Finnországban ez a „telepítési politika" volt, Japánban pedig a kormány az amerikai főparancsnoksággal együtt dolgozta ki és hajtotta végre ezt az akciót. A magas infláció a reform „finanszírozását" is megoldotta: a bérlők így szinte ingyen jutottak tulajdonhoz, s a korábbi bérlők kétharmada birtokos lett.[835]

A két országban a gazdasági növekedés magas megtakarítási hányadot garantáló szociokulturális értékeken alapult, amihez megfelelő intézményrendszer is járult a 19. században. Finnországban a beruházásfinanszírozó bankok 1860 után jelentek meg.[836] Persze a magas megtakarítási ráta még nem elég a gazdasági növekedéshez, sőt akár kontraproduktív is lehet.[837] A „szorgalmas", hivatástudattal rendelkező protestáns polgárság által megtakarított pénz csak ettől a kortól vált működőtőkévé. Japánban e folyamat az állami sintóizmussal függött össze,[838] amire ráépült a Meidzsi-reform[839] 1868 után. (A sintóizmus a 20. században is hatott még.[840]) Így a megfelelő intézményrendszer[841] kezdte becsatornázni a bőséges megtakarításokat.[842] Ám a második reformhullám, az amerikaiak által kezdeményezett 1945 utáni intézkedések nem mindegyike épült be szervesen a társadalomba, ennek negatív hatása az 1989 utáni elhúzódó stagnáláskor látszott meg.[843]

---

[830] Totman, 608.; Morita, 64-65., 188., 207.; Kressel–Lento, 58-59.

[831] Akio Morita egy új típusú részvénytársaság, tehát nem a japán tradicionális nagyvállalatokra hasonlító Sony alapítója lett. Ám ő is egy 15-generációs(!) szakéfőző vállalkozás leszármazottja. Morita, 10., 30., 65. A japán családi cégekben fontos a rátermettség szerinti kiválasztás. Így vérrokonság helyett örökbefogadással vagy irányított házastárs-kiválasztással igyekeztek megfelelő utódot találni a cégvezetésre (pl.: Suzuki). Leach, 244.

[832] Eliasson, 123., 22. lj.; Eloranta–Tanaka (2015).; Akio Morita a japán hadsereg mérnöke volt a világháború alatt, akárcsak a Sony másik alapítója Masaru Ibuka. Morita (1989).

[833] A Meidzsi-reform kötelező közoktatása az analfabetizmust 5%-ra nyomta le. Morita, 178-179.; Szentirmai, 46.; FCC (2005). Helsinki állami, Tokió magánforrásokkal bővítette az oktatást. Ojala–Tanaka–Turunen (2015).

[834] Morita, 175.; Totman, 611-612.

[835] Ekkor a mezőgazdaságban dolgozók a japán foglalkoztattak felét tették ki. Ozsvald, 47.

[836] Romsics (2008), 131. A modern ipari termelés az 1860-as években indult Finnországban. Urkuti (2001), 63.

[837] A túl magas megtakarítások (érett piacgazdaságban) miatt a vevők nem költik el pénzüket, s félve a válságtól félreteszik azt. Ez negatív ciklust indít be, csökkenő termeléssel. Krugman–Wells, 722.; Hall–Taylor, 179.

[838] Japán példáján figyelhetjük meg az aszkézis „evilágivá" tételét (Weber). Ebből fakadóan a megtakarítások magasak voltak a modernizáció előtt is, ez megteremtette a növekedés tőkeszükségletét. Ehrlich (1979), 131.

[839] Fontos volt a modernizálás (új intézmények) mellett a központosítás. Acemoglu–Robinson, 282-284.

[840] A japán állam még a 20. sz. elején is népszerűsítette a régi-új sintoista vallás szerint a szorgalmas munkát, az önfeláldozást, és ez összekapcsolódott a megtakarítások fontosságának hangsúlyozásával is. Picken, 95-97.

[841] Hitelintézetek és modern politikai intézmények épültek ki: parlament, független bíróságok. Szentirmai, 46.

[842] A Meidzsi-restauráció idején relatíve magas volt a megtakarítási hányad (10%), ami az 1880-as évek 2. felére tovább nőtt (14%-ra). Ehrlich (1979), 131. A megtakarítások szerepe 2007-ben is nagy volt: a legfejlettebb tőkés ország közül Japánban a legnagyobb a megtakarítás aránya a GDP-hez képest (29%). Krugman–Wells, 676-677.

[843] Ehrlich (1979), 257.

Ezért vált *tartós* versenyelőnnyé a nyitott finn elit konszenzusos egysége. Az ilyen elit azért különleges, mert Wallerstein szerint a félperiférián a megosztott elit jellemzőbb.[844] A konszenzust a 10. fejezetben magyarázom: erős rokoni kapcsolatot mutattam ki 1945 után a finn pozicionális politikai csúcselit tagjai között, ez is közrejátszhatott az intaktság megőrzésében. Finnek és japánok tehát nem „titkos"[845] közös vonásokkal rendelkeznek, hanem különböző adottságaik dacára vannak olyan intézményi struktúrák, kulturális–történelmi hagyományok,[846] melyek összjátéka a világ eltérő pontjain hasonló eredményre vezet – ha a többi feltétel is adott a növekedéshez. A gazdasági növekedésben Guiso és társai mutatják ki finnek és japánok hasonlóságát. A modern kapitalizmushoz – két akár egymást korábban nem is ismerő ember üzletkötéséhez –, kell egyfajta bizalom a másik iránt. Ennek erejétől függ hosszú távon a gazdasági növekedés – ezt Arrow alapján állítják. Amerikaiakat vizsgálva kiderítették: az angolszász lakosságnál csak két bevándorlócsoportban erősebb a bizalom: a japánnál és az észak-európainál (norvég, svéd, finn).[847] Ez a kulturális tényező Japánt és Észak-Európát összeköti (Magyarországot pedig tőlük elválasztja[848]). Eredménye az üzleti kapcsolatok stabilitása. Nem véletlen, hogy Európa és a világ legrégebbi cégei közül több is Finnországban (a 368 éves Fiskars) és Japánban (a Kongo Gumi templomépítő családi vállalat 2007-ben, 1400 év után olvadt be egy nagy cégbe) található.[849] Az ilyen, sok száz éves családi vállalkozások sikerét Davis a generációkon átívelő bizalommal, a büszkeséggel, a megtermelt pénzbevétellel és a megújulás képességével indokolja.[850] Ez utóbbit a Fiskars innovációs hullámainál említettem már.

9.4. Toynbee modelljének alkalmazása egy kis országra, Finnországra

Ebben az alfejezetben a finn gazdaság fejlődésének modellezésére vázolok fel egy sémát, amely Toynbee civilizációs kihívás–válasz-effektusát köti össze Acemoglu és Robinson kritikus fordulatokra vonatkozó téziseivel. Amikor két országot hasonlítanak össze, akkor az utóbbi szerzőpáros által vázolt két lehetőség: a) intézményi szakadás, azaz lassú, fokozatos változás, azonos intézményi feltételekből indulva; b) korábbi kritikus fordulatokra adott, eltérő társadalmi reakciók.[851]

Finnek és magyarok összehasonlításakor a b) verzióra látunk példát. Helsinki másképp reagált a sorozatos kihívásokra, mint Budapest. Egy országra adaptálom tehát a kihívás–válasz-teóriát, mivel a válaszokat egy olyan finn elit adja, amelyik hasonlít Toynbee egész civilizációkat irányító elitjeihez.[852] (A finn elit okkal hasonlít a Toynbee csoportjaihoz: korábbi birodalmak – a svéd és az orosz – partikuláris elitjeiből alakult ki.) A finn fejlődés, a sikeres modernizáció így kétfázisú:

1. a növekedés kulturális–társadalmi előfeltételei által determinált elit felismeri a kihíváskor a modernizáció szükségességét, és új intézményeket teremtve **beindítja a modernizációt**;

---

[844] Wallerstein, 119.
[845] A finn „hallgatásról" és a japán „nyugalomról" lásd: Petkova (2015); A különbségekről lásd: Kéry, 162.
[846] Az amerikaiak figyeltek a tradíciókra, s kerülték a „megszállás" szó használatát. A japán politikai elit is segített: kooperált az amerikai hatóságokkal, rugalmasan alkalmazkodott az új helyzethez. Muraközy, 189.
[847] „Gyakorlatilag minden kereskedelmi tranzakció tartalmaz bizalmi elemet." Guiso et al. (2006), 31-34.
[848] A bizalom szintje Magyarországon 24,05, míg az USA-ban 38,17. Tabellinit idézi: Czeglédi, 49. Az USA-n belül az észak-európai és a japán bevándorlóknál a legmagasabb ez az érték. Guiso et al., (2006); 31.
[849] Fiskarsgroup.com (é. n.); Hutcheson (2007).
[850] Economist (2004).
[851] Acemoglu–Robinson, 111.
[852] A finnországi politikai csúcselit tagjai a 18-19. sz.-ban a svéd és orosz birodalmi elithez tartoztak, így a finnországi, svéd nyelvű elit látóköre és döntési horizontja sokkal szélesebb volt, mint a magyar elité.

2. a **<u>modernizáció sikeressége</u>** (a teljes gazdaság gyors növekedése) az új intézményeknek a társadalmi sajátosságokhoz való illeszkedésétől függ.

A két lépés két követelményt támaszt az elittel szemben: a) egységet – a hatékonyság legfontosabb előfeltételeként (az egységes, konszenzusos finn elit 1937 táján jött létre[853]); b) beágyazottságot – a társadalom sajátosságainak, igényeinek ismeretét. Ez utóbbi a nyitott elitekre jellemzőbb. A modernizáció első lépéséhez e két faktor együttes hatása kell. Az egységes elit társadalmi beágyazottsága azért fontos, mert a kihívás és az előfeltételek összjátéka indítja be a modernizációt. Rostow növekedési előfeltételeit[854] *az egész társadalom esetében* vizsgálták. Ám az általam Toynbee alapján vázolt séma szerint először *csak az elitre kell hatniuk* az előfeltételeknek. Finn pietizmus, japán sintóizmus – mindkettő buzdít a takarékosságra, de az elitnek kell az intézményi reformról (megtakarítások becsatornázásáról, modern bankrendszerről) döntenie. Csak a *második lépésben* lényeges a társadalom reakciója (az, hogy mennyire hatékonyan ültethető át a gyakorlatba a döntés). Rostow és Kuznets vitájából kiderült: a társadalmi előfeltételeknek nem kell halmozódniuk, intenzitásfüggetlenül elég a meglétük folyamat beindulásához.[855] Kuznets e megfigyelésére ad választ az alábbi séma: az elitválaszt kiváltó stimulusnak erősnek[856] kell lennie: e stimulus intenzitásfüggő, mert az elitnek le kell győznie félelemét a változás végrehajtására. E félelem a nem-demokratikus rendszerekben nagyobb: az innováció keltette „teremtő rombolástól" (a munkanélküliségtől) jobban tartanak. Ez hosszú távon rontja a hatékonyságot. Az elitnek második lépcsőben intézményi reformot kell végrehajtania, amely tekintetbe veszi a tradíciókat, s így indít be gyors gazdasági növekedést.

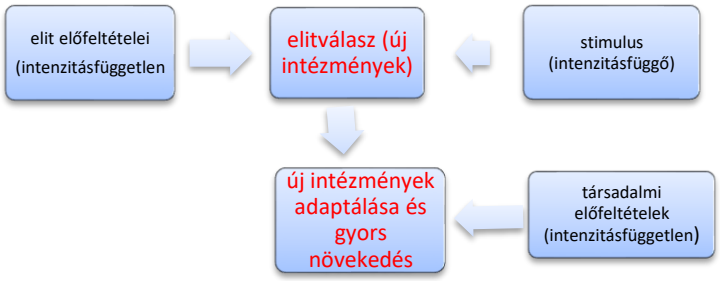

4. ábra. A növekedést kiváltó elitválasz két ütemének sémája

A két fázis (az elitreakció és az új intézmények szervesülése) az elit társadalmi beágyazottságával függ össze:[857] Japánban az *amakudari* jelensége a közhivatalnokok magáncégeknél elhelyezkedését

[853] A finn elit egységének megteremtése – és a sikeres védekezés a szovjet támadásokkal szemben – 1937-re vezethető vissza. Ekkortól a szociáldemokraták részt vettek a kormányban, és nagy erőfeszítést tettek az 1918-as véres polgárháború megosztottságának meghaladására. Az egységes fellépés a szovjet–finn háborúkban ennek az erőfeszítésnek és az elitek konszenzusának eredménye. Az eliten kívüli rétegekben Kirby szerint óriási volt a megosztottság, nehéz volt a baloldali tömegek meggyőzése. Kirby (2011), 216. Nyyssönen szerint is csak a 30-as évek végétől számítható a finn konszenzusos politika kezdete. Szegő (2017d).

[854] Rostow az alábbi fejlődési-növekedési stádiumokat különböztette meg: 1, hagyományos társadalom; 2. előfeltételek a felemelkedéshez; 3. felemelkedés; 4. út az érettség felé; 5. érettség. Bara–Csaba–Gedeon, 24. A 2. szakaszban felhalmozódnak azok a tényezők, melyek a későbbi növekedést megalapozzák.

[855] A gazdasági növekedés és a befektetések növekedése sem vetít előre gyors növekedést. Kuznets, 126.

[856] Toynbee (1971), 83.

[857] A japán elit alkalmazkodását jellemzi az 1867–68-as reformok után: „az 1880-as évektől kezdve, egyre inkább a japán hagyományokhoz, a saját úthoz való visszatérés vált uralkodó nézetté és hivatalos felfogássá". Az új elit úgy érezte: „az átalakulás feszültségei miatt növekvő vidéki elégedetlenség", a tömeges paraszt- és szamurájmozgalmak kezelésére a tradíciókra támaszkodás, az ezekre épülő állami ideológia a legalkalmasabb.

segíti.[858] Ferber bírálja ezt, de 1945 után ez is segítette az USA vezérelte modernizációt (társadalmi békét teremtve). A megszállás kezdetén az amerikaiak által az államigazgatásból eltávolítottak közül sokan nagy japán cégeknél kaptak jól fizető állást.[859] A gazdasági és politikai elit összefonódása Finnországra is jellemző.[860] Ez kimutatható az általam összeállított adatbázisokból is: a finn pozicionális politikai és gazdasági elitben néhány család fontos szerepet játszik mind a mai napig. A finn katonai elit félreállított tagjai közül is sokan a gazdaságban találtak menedéket 1945 után. Érdemi eltérés azonban a két ország vezetői között,[861] hogy a finnek nyíltabb elitje folyamatos társadalmi–gazdasági–technológiai innovációra képes, míg a zártabb japán elit főleg a technikai váltásra nyitott, mintsem társadalmi reformokra, így ott inkább lökésszerű a társadalmi megújulás.[862]

Az intakt, konszenzusos finn elit nem mindig demokratikus körülmények között irányította Finnországot. A politikai rendszert érő szovjet külső hatás miatt torzult a finn „befogadó" politikai intézményrendszer. Ám a külső hatás elmúlásával, a Szovjetunió összeomlásával a konszenzusos elit visszatért a szerves fejlődés útjára politikailag is, helyreállt a demokratikus intézmények működése 1990-től.[863] Higley-től tudjuk: a konszenzusos elitek működése a demokrácia felé mutat. Így ez az elitelmélet ad valódi magyarázatot arra, hogy miért választják egyes hatalmi csoportok a demokráciát, és még akkor is ebbe az irányba haladnak, ha a külső tényezők ezt gátolják.

A kulturális tényezők és a modern intézményrendszer összefüggéseiről évszázadok óta vitáznak – melyik tényező a lényegesebb: a gazdaság vagy a kultúra? A kutatás eddig nem arra fókuszált, hogy a ható tényezők mely társadalmi csoportot befolyásolják. Így bizonyos országokban úgy tűnt: a protestáns etika hat a gazdasági növekedésre, máshol pedig nem. (Az utóbbira példa Magyarország.[864]) Az általam javasolt megközelítés viszont: **a protestáns etika tudott-e hatni adott időpontban arra a csoportra, ami a legfontosabb döntéseket meghozta a gazdasági növekedés beindulásakor?** Ez a csoport a 4. fejezetbeli definíció szerint maga az elit.

Azt állítom: *Finnországban egy nagyon szűk elitcsoportra*, a svédül beszélő értelmiségi-nemesi rétegre *a 19. század elején* hatottak egyszerre hatottak kulturális tényezők, a modernizáció kényszere és az orosz nyomás (Toynbee „külső proletariátusa"). Az elit által kreált új intézmények a második lépcsőben a társadalom egészét bevonva (a belső proletariátust kielégítve), növekedést indítottak be. A 19. század elején még a döntően svéd nyelvű elit döntötte el a modernizáció kérdéseit. A kulturális–történelmi tényezők e szűk elit nyitottságát garantálták a 19–20. században, így hosszú távon az elit a gazdasági növekedés több hullámát is sikeresen vezényelte le, integrálta a feltörekvő finn nyelvű csoportokat, s részben maga is elfinnesedett. Időben ez változó: volt

---

„1868 után rövid időszakig tehát az élenjáró gazdaságok csodálata, és a tanulásvágy volt megfigyelhető. Az 1880-as évek években azonban a nyugatot preferáló tendenciák ugyancsak elhalványultak." Muraközy, 84.

[858] A későn iparosodó országokban az állam relatíve nagyobb szerepét már Gerschenkron is kiemeli. Ferber szerint Japán állami piacgazdaság. A vállalatok terv szerint működnek, de környezetük piaci. Chalmers Johnson nyomán Japánt a szovjet típusú tervgazdaság és az amerikai szabadversenyes kapitalizmus között helyezi el. Az országot mások „bürokratikus kapitalizmusként" jellemzik. Ferber (2014), 171-173., 178-179.

[859] Muraközy, 190. A politikai és a gazdasági elit pozíciói „felcserélhetőek" Finnországban is (lásd: 10. fejezet).

[860] Arnault elsősorban a nyolcvanas éveket elemzi ebből a szempontból. Arnault, 57-58.

[861] Japánban gazdasági és politikai elit, köz- és magánszféra nem válik szét oly mértékben, mint Európában. Az elit kohézióját mutatja, hogy 3–5 egyetemről kerül ki Japán gazdasági, politikai elitje. 1945–1993 között Japán 19 kormányfőjéből 9 végzett a tokiói egyetem jogi karán. A tíz vezető bank, az 5-5 legnagyobb kereskedőház, elektronikai cég, autógyár csúcsvezetőinek 60 százaléka innen került ki. Ferber (2014), 151-152., 164-166. Ám ez nem japán sajátosság: a „grande école"-ok szerepe Franciaországban hasonló. Suleiman, 101-105.

[862] Japán elitjei kevésbé befogadóak, nyíltak. Ferber (2012), 94-99., 190-194.

[863] Norvégia, Svédország és Finnország a világ legdemokratikusabb országa. Freedom House (2018).

[864] A polgárosodás és a nemzeti törekvések időnként ellentmondtak egymásnak Magyarországon. Kulin (é.n.)

megtorpanás is, ma pedig kevésbé fontosak a finnországi svédek, hisz pozícióik gyengébbek a 19. századihoz képest, s a protestáns etika sem oly magyarázó erejű, mint korábban.[865] Toynbee szerint az a civilizáció, amelyik sikeres választ ad a kihívásra, újabb és újabb kihívásokkal találja szemben magát, így egy kihívássorozatról van szó, amellyel folyamatosan és fokozatosan meg kell birkóznia.[866]

Toynbee nyomán, 1945–1990 között öt kihívásra adott finn elitválaszt elemzek. Minden válasznál legalább egy, de néha több külső kihívásra kellett választ találniuk Helsinkiben, így a reakciók sem különíthetők el időben egymástól. Az ötödikbe soroltam alpontként az 1990-től kibontakozó finn válságot is, ami összefügg a korábbi válaszokkal. Nagyon fontos a konszenzusos elit rugalmas reakciója: hagyományokra támaszkodva megőrizte intaktságát és így válasza hatékony volt – az ország 45 év alatt a világ legfejlettebb államai közé került. Az öt kihívás és az öt válasz (az utolsó önmagában is egy összetett kihívás–válasz-sorozat) az alábbi táblázat szerint alakult:

Finn elitválaszok az 1944-45 utáni kihívásokra					
	kihívás	**kihívásra adott külső válasz**	**külső kihívásra adott belső válasz**	**belső válasz jellege**	**belső vagy külső válasz hatása**
1944–45	1. kihívás: szovjet katonai támadás	katonai ellenállás, diplomáciai tárgyalás	***letelepítési politika (1962-ig)***[867]	egyenlősítő[868]	eliten kívüli rétegek[869]
1948–1956	2. kihívás: 1948-as kelet-európai szovjetizálás. Az USA és Svédország finnekre ható ellensúlya.	alkalmazkodás Moszkvához + nyugati kapcsolat + északi integráció	***külső finlandizáció***	külpolitikai döntéshozatal korlátozása	elit + eliten kívüli rétegek (szabad skandináviai mozgás és munkavállalás)
1956–1990	3. kihívás: a Szovjetunió leveri a magyar '56-os forradalmat (a háttérben: a „német kérdés" rendezetlensége)	belpolitika igazodása Moszkvához + külkereskedelmi liberalizáció	***belső finlandizáció***	kekkonenizáció, választás elmaradása (1973), sajtószabadság önkorlátozása	döntően: elit
1960-as évek elejétől máig	4. kihívás: a svéd jóléti állam vonzereje	exportorientáció (csatlakozás az EFTA-hoz, megegyezés a KGST-vel, szovjet klíring)	***jóléti és fogyasztói társadalom kiépülése***[870]	modernizációs, korporatív + esélyegyenlősítő[871]	elit + eliten kívüli rétegek (oktatás, egészségügy, korporatív intézmények, nemek egyenjogúsága
60-as	5. kihívás: globalizáció	szovjet-finn és finn-	***infokommunikációs***	modernizációs	elit (vállalati

[865] Az 1920–30-as évek svéd-finn nyelvi csatározásai után Finnországban járó Kodolányi a svéd elit elzárkózását tapasztalta a finn nyelvű feltörekvő csoportoktól. Kodolányi, 51. Ám a finn elit a II. világháború utolsó éveiben a kultúrnemzeti felfogásról államnemzetire váltott, integrálva a svéd kisebbséget. Richly (2007), 239.

[866] Toynbee a hellén civilizációt elemezte e séma alapján. Toynbee (1971), 80-87.

[867] Helsinki az 1939-40-es szovjet támadásra (külső proletariátus kihívása) a konszenzusos elitet erősítve reagált: újrakezdte az egyenlősítő letelepítést, folytatva a két háború közti földosztást. Halecki, 253.

[868] A letelepítésekkel párhuzamosan II. világháború alatt lezárult a finn és svéd nyelvűek közti konfliktus (ami utcai harcokhoz is vezetett korábban), ill. a „vörösök" és „fehérek" közti gyilkos indulatokon is túljutott a finn társadalom. Salo, 28. A nincstelenek földhöz jutottak, a bérlők „szabad birtokokhoz". A vörös–fehér küzdelem lezárásának kezdetét jelentette a Ståhlberg elnök idején (1919–25) hozott amnesztia. A szociáldemokraták már 1926-ban kormányt alakíthattak. Ám a konfliktus tényleges meghaladását a szovjet-finn háború eredményezte. Klinge, 106. A kultúrnemzeti felfogás államnemzetire váltása 1944–45 után a svéd elit egyfajta befogadását, reintegrálását is jelentette az immár többségi finn elitbe. Richly (2007), 239.

[869] Toynbee rájuk használná a belső proletariátus kifejezést. Mosca is hasonlóan két részre osztja a társadalmat.

[870] A telepítési politika az egyenlősítéssel a jóléti államot előlegezte meg. 1945 után sokáig az állam szerepe erősödött az ár- és bérpolitikában, de a kifejlett jóléti államra jellemző korporatív, ágazati egyeztető–döntéshozó fórumok később jelentek meg, fokozatosan átvéve az árak és bérek meghatározásában a kormány szerepét 1956 után, amikor az országot óriási sztrájk rázta meg. Urkuti (2001), 66.; Jussila et al., 272-273.

[871] Az 1956-os sztrájk után épült ki a finn jóléti állam, részben svéd mintára. Ez gazdasági liberalizációt és korporatív intézményeket jelentett, egyenlősítő jóléti intézkedésekkel (egészség- és nyugdíjbiztosítás: a belső proletariátus lecsillapítása). A jóléti állam kiépítésének is volt szociokulturális hajlamosító tényezője: az északi országokban az egyenlőség nem újkeletű: a középkorban nem volt olyan jobbágyság, mint Kelet-Európában. A finn társadalom már a 20. sz. előtt befogadóbb volt Európa más népeinél: a 16. sz.-ig a földek 90%-a a parasztok (a lakosság 95%-a) kezében volt. Ez Lavery szerint talán a legmagasabb arány a korabeli Európában. Lavery, 37.

évek végétől máig	a. technológiai (flexibilis gyártás, 60-as évek vége) b. olajválság (70-es évek) c. szovjet összeomlás d. technológiai (80-as évek, infokommunikáció)	amerikai technológiai együttműködés + 1990 után: európai integráció, export felfuttatása	***finn modell*** + ***finlandizáció vége (1989–90)*** + ***pénzügyi válság (1990–1993)***[872]	(hatékonyságot növelő[873]) + egyenlősítő (alapjövedelem)[874]	átszervezések) + eliten kívüli rétegek (oktatás, egészségügy modernizálása)

A hasonló hatásokra Magyarország többnyire téves választ adott: vagy nem volt képes egységes elitet kialakítani (1945), vagy nem mérte fel helyesen az erőviszonyokat (1956). Előfordult, hogy az egységes (de nem konszenzusosan, hanem ideológialag egységes) elit nem alkalmazkodott (1970-es évek) vagy az alkalmazkodás félbemaradt.[875] A 8. fejezetben láttuk: az 1968-as reformok 70-es évekbeli leállításával hátrányba került az ország (a flexibilis gyártásra sem tudott gyorsan átállni és az olajárrobbanásra sem reagált), a finnek ezt az időt használták ki a 60-as évek végén a gyors növekedésre és a 70-es években a technológiaváltásra. A hatvanas évekre a finneknél már két nagyobb társadalompolitikai átalakítás is lezajlott. Különböző kihívásokra válaszoltak: a letelepítési politika a szovjetek elől menekülőket célozta, a jóléti társadalom kialakítása pedig az egész finn lakosságot érintette.[876] A magyar elit rossz választ adott az ötödik kihívásra, melyre a finn elit jól reagált. Ez bizonyítja Acemoglu és Robinson tételét: egy adott technológiai szinten még működhet hatékonyan egy autokratikus elit, de a folyamatos technológiai váltás túl nagy kihívás elé állítja.

Mindeközben Amerikából a fogyasztói társadalmat formáló áramlatok érték el Finnországot. Az USA és Nagy-Britannia a finn politikát is befolyásolta 1948–49 után, így Helsinki megőrizhette szuverenitása egy részét Moszkvával szemben. Ám a Nyugat katonailag „elvesztette" Helsinkit 1944–45-ben. A német kérdés Helsinki helyzetét többször (1958, 1961, 1973) befolyásolta, és az újraegyesítés is egybeesett a finn szuverenitás visszanyerésével.[877] 1956-ban a finn politika érzékenyen reagált a magyar forradalom leverésére. A szovjet befolyással a Halmesvirta-féle külső és belső finlandizáció, illetve a kekkonenizáció kapcsán foglalkozom, de gazdasági hatását is kimutatom.

A svéd hatás részben „virtuális" volt: az amerikai fogyasztói kultúrát közvetítette a nyugati szomszéd. Ám a kapcsolatnak volt intézményesített vetülete is: az 50-es évek közepén egyesített észak-európai munkaerőpiac. Helsinki döntően a svéd modellt próbálta követni, s e hatás nem csak a kétoldalú kereskedelemről és hitelekről[878] szólt, hanem mint hasonló szerkezetű gazdaság, a finn kivándorlást gyorsította. A „rivális" Svédországba irányuló emigráció Kekkonen elnököt majdnem úgy zavarta,[879] mint a kelet-német pártvezetést az NSZK-ba áramló tömegek. Ám – ellentétben az NDK-éval – Helsinki konszenzusos elitje alkalmazkodott a fejlettebb nyugati szomszéd kihívásához, sőt később visszavonzotta a kivándorlók egy részét. Így a modernizáció hajtóereje lett Stockholm.

---

[872] A tőzsdei és ingatlanspekulációra „alapozott" fellendülés, a „kaszinógazdaság" lufijának kipukkanása, a finn márka túlértékeltsége, továbbá a Szovjetunió összeomlása óriási krízist – a legfejlettebb OECD-országok körében az 1945 utáni legnagyobb visszaesést – hozta. Finnország GDP-je 12,5%-ot esett. Urkuti (2001), 59.

[873] Az egységes, konszenzusos finn elit a 80-as/90-es évek fordulóján feladta az addigi gazdaságpolitikát, a keynesiánus állami beavatkozás helyett a monetáris politikát követte és a privatizált. Így tudták az 1990–93-as válságot túlélni. A finnek 1991–1998 között megduplázták exportjukat. Urkuti (2001), 64., 97., 101., 141.

[874] 2017-ben olyan innovatív intézmény tűnt fel, mely folytatja a korábbi egyenlősítő hagyományt: kísérletileg bevezették az alapjövedelmet, a finn társadalombiztosítási intézet (Kela) révén. Kela.fi (2017a). Az első – havi 560 eurós – kifizetések 2017. I. 9-én történtek meg és 2018 végéig folyósítják ezt az összeget. Kela (2017b).

[875] A 8. fejezetben szó esett róla: 1945 után az alap- és középfokú oktatás kiszélesedett, később, a Kádár-korban maradt el Magyarország a felsőoktatás fejlesztésével.

[876] Granberg, 111.

[877] Heinonen, 11.; Rentola, 171., 174.; Urkuti (2005), 527.

[878] Kekkonen (1989), 80.

[879] „Életerejének ezt a tartós csökkentését Finnország nem tűrheti el." Kekkonen (1989), 53-54.

Mivel Svéd- és Finnország exporttermékei részben azonosak voltak, így Kekkonennek fontos volt, hogy Moszkvában jóváhagyassa a finn ipar és erdőgazdaság számára fontos nyugati piacok bővítését. A finn, illetve a svéd fa- és papíripar is kiszolgálta a brit piacokat, ezért kellett a brit–svéd–norvég–dán alapítású EFTA-hoz csatlakoznia Helsinkinek. Az EFTA jelentőségének csökkenése, Nagy-Britannia és Dánia EGK-csatlakozása,[880] az NSZK felértékelődése miatt később a Közös Piaccal (EGK) való megállapodásért lobbizott Moszkvában Kekkonen. 1975-re a finn külkereskedelem 40 százaléka az EGK-val, 25 százaléka az EFTA-val bonyolódott.[881] A Kreml számára viszont maga Finnország volt fontos: az északi állam volt Moszkva második számú tőkés kereskedelmi partnere az NSZK után.[882] A finnek nemcsak a szovjet lemaradást (Moszkva nyersanyagszállító szerepbe került: még fát is szállított Finnországba![883]) használták ki: Varsóval 1970-ben kötöttek kereskedelmi egyezményt, szabadabbá téve piacukat. Az importkorlátozás feloldásakor Varsó főleg szénnel jelent meg a finn piacon, míg fordítva magas hozzáadott értékű fa- és papíripari termékek érkeztek Lengyelországba.[884]

Ám a demokráciára ekkor mérték a legsúlyosabb csapást Finnországban: Kekkonen elnöki mandátumát 1973-ban választás nélkül hosszabbították meg. Részben kényszernek tekintették, de ekkor a KGST-vel is szerződést kötött Helsinki, keleti piacokat nyitva meg.[885] Így a világrendszerek közti közvetítőként a finnek a 80-as években gyorsabban nőttek a svédeknél. Sokszori kihívás–válasz-hatás alakult ki: a finn elit a külső kihívásokra reagált és új intézmények (korporatív szisztéma, jóléti állam, szovjet klíring, kereskedelmi egyezmények) révén bővítette a gazdaság mozgásterét.

9.4.1. Az első szovjet kihívás és a finn válasz: a letelepítési politika, 1945–1962

A finn modernizációt előkészítette egy intézkedés, mely látszólag visszalépés, de ha megvizsgáljuk e gazdaságilag „irracionális" intézkedést, akkor látható: hosszú távon a jóléti társadalom előfeltételeit teremtette meg a karéliai menekültek letelepítése, és így hosszú távú növekedést alapozott meg. (A fejlettté váló országokban bekövetlező agrárátalakulást és az ebből fakadó társadalmi válságot persze nem kerülhette el később Finnország sem.) A vizsgált korszak első szovjet kihívása által kiváltott finn válasz 1944–45-ös. Itt is látható a kettős hatás: a kihívás és a hagyományok–adottságok összjátéka. Szembetűnő a nyitott finn elit gyors reakciója, a konszenzusos döntés és az egyenlősítés.

A hagyományokra építettek: a skandináv rendiségtől a két háború közti finn és balti földosztáson[886] át a kis társadalmi különbségekig számos tényezőre – az országspecifikus társadalmi tőkére (Oinas) – támaszkodhattak az állam által elősegített letelepítésnél.[887] Ez egyenlősítő hatásával, a társadalom- és birtokszerkezetet is módosította 1945 után. Állami, önkormányzati, vállalati földekből hasítottak ki birtokokat az áttelepülőknek. Sokszor rossz földeken kezdték a parcellázást, így magánföldet is kisajátítottak. A terület 40%-át nagybirtokból vették, ezáltal a kisbirtok került

---

[880] Rentola, 172.; Kekkonen (1989), 85-86.
[881] Arvo Rytkönen, a külügyminisztérium főosztályvezetője nyilatkozata. Világgazdaság, 1975. január 3., 2.
[882] „Szovjet—olasz miniszteri megbeszélések." Világgazdaság, 1975. október 1., 1.
[883] Moszkva jórészt vassal, acéllal, papíripari nyersanyaggal és fával fizetett. Világgazdaság, 1974. IV. 3., 3.
[884] A lengyel kivitel több mint felét adták a kőszénszállítások. Világgazdaság, 1971. II. 19., 2.
[885] 1975-ben 3 országnak volt a KGST-vel megállapodása (Finnország, Irak, Mexikó). Világgazdaság, 1975. VIII. 1., 1. 1975-ben életbe lépett a finn-magyar szabadkereskedelmi megállapodás. Világgazdaság, 1975. I. 3., 1-2.
[886] Pihkala, 36. A balti földosztások főleg a német nagybirtokosokat érintették. A térség a legegalitáriusabb régiók egyike a két háború közti Európában. Tuchtenhagen (2009), 86., Szegő (2013b), 58., Kasekamp, 114.
[887] 1941-től a lakosság tizedét telepítették le. 460 ezren jöttek Karéliából. 1941-44 között visszaköltöztek, aztán 1944-ben újra menekültek. A lappföldi háborúban százezer ember lakóhelye pusztult el. Granberg, 106. Az 1945 után letelepítendő karéliaiak 422 ezren, az északról menekülők 160 ezren voltak. Pihkala, 28.

túlsúlyba: sok 2 hektárnál kisebb parcella létesült. Figyelembe vették a korábbi birtoknagyságot és a szomszédi kötelékeket is: a korábbi települési viszonyokat is próbálták megtartani.[888]

A letelepítéstől politikuskarrierek is függtek: Kekkonen Karjalában volt képviselő, ő vezette 1940 januárjától a Menekültellátó Központot.[889] Az 1945-ös (másodszori) letelepítés végrehajtását pedig az agrárminisztérium egyik osztályára bízták, melynek vezetője a karéliai Veikko Vennamo.[890] Ő később a finn populizmus máig ívelő irányzatát alapítja meg. A földrendezésbe beleszólt Paasikivi akkori kormányfő is, akinek nyomására a törvényt úgy alakították, hogy a svéd–finn helyi etnikai arányokat ne módosítsák.[891] 142 ezer új tulajdonos kapott 2,8 millió hektárt az 1945-ös törvénnyel. Finnország az OECD-országok közül így az egyetlen, ahol a háború után nőtt az agrárdolgozók száma. A gazdasági érdeket háttérbe szorították a társadalmi összefogás érdekében. Ekkor még nem a jóléti társadalmat építették, de alapeszméjét követték: az egyenlőtlenségek csökkentése segíti a gazdasági növekedést.[892] A karjalaiak 1948-ig vehették birtokba földjeiket, ilyen akciók 1962-ig folytak.[893] Ezután változott a gazdaságpolitika. 1966-tól a szociáldemokraták hatása nőtt, a preferált csoportok is változtak. A paraszti középréteg számíthatott előnyökre, a gazdaságtalan kisbirtokok kevésbé.

9.4.2. A második kihívásra adott válasz: a szovjetizálás elkerülése és a külső finlandizáció

Gombos szerint rejtély, hogy Sztálin 1945 után miért nem szovjetizálta Finnországot. Erre a revizionista történetírás ad választ: Sztálin még a háború végén sem volt abban a helyzetben, hogy „azt csináljon, amit akar”.[894] Helsinki is reálisan értékelte a helyzetet: katonai ellenállása 1944-ben nem a győzelmet célozta, hanem hogy kompromisszumra késztesse a szovjeteket – ez sikerült, s így a britek is beleszólhattak Finnország sorsába.[895] Paasikivi felismerte, hogy Moszkvának egy biztonsági zóna kialakítása a legfontosabb, tehát defenzív a szovjet szemlélet.[896] Az 1946–56 közötti elnök a szovjet igényeket tisztán katonainak vélte (nyilvánvaló volt, hogy Moszkva egy Finnország felől érkező támadás esélyét akarja kizárni), de utódja, Kekkonen a kulturális és gazdasági szférára is figyelt.[897]

---

[888] Granberg, 106.; Allardt, 218.; Pihkala, 36.; Kilpeläinen, 201.
[889] Kilpeläinen, 200.
[890] Vennamo 1945 után kezdetben a Kekkonen-féle Agrárpártban (Maalaislitto) politizált, majd 1959-ben a populista frakció élén kivált onnan. Gombos (2001), 160.
[891] Gombos (2001), 161-162.
[892] Jakobson (1990), 73.; Barr, 45-47.
[893] A letelepítéssel „létre lehetett hozni a társadalmi egységet, a kisgazdaságok jelentős szerepet játszottak a társadalmi rend megszilárdításában”. Ezt az Agrárpárt, a kommunisták által is támogatott Finn Népi Demokratikus Szövetség és a szociáldemokraták egyes csoportjai fogadták el. Granberg, 107., 111-112.
[894] Gombos (2006), 36-37.; Bartha, 15-39. Különösen: 35-36. Jukka Nevakivi nézeteit erről Richly foglalja össze: „Sztálin a háború végén mindenekelőtt Berlin elfoglalására törekedett, a sikeres kiugrással Finnország elkerülte a megszállást és megőrizte politikai berendezkedését, így a Szovjetunió nem tudott közvetlenül beavatkozni a finnországi fejlődésbe, a nyugati szövetségesek Finnországot nem hagyták teljesen magára”, a finn háborús jóvátételek kezdetben fontosak voltak a Kremlnek. Ráadásul a finnországi szovjet „helytartó”, Zsdanov meggyengült moszkvai pozíciói miatt – a Malenkovval folytatott rivalizálásban ekkor átmenetileg háttérbe szorult Zsdanov – kerülni akarta a konfliktusokat Helsinkiben. Richly (1997), 497. Az államosításokat például a finnországi SZEB vezetőjeként Zsdanov azért sem erőltette, mert megzavarták volna az északi állam termelési folyamatait, és ezzel a jóvátételi szállításokat veszélyeztette volna a nacionalizálás. Richly (1997), 492.
[895] Rentola, 171-172.
[896] A Sztálinnak létfontosságú biztonsági zónáról lásd: Kramer, 59-60. Naimark szerint kezdetben a szovjeteknek a biztonsági kérdéseken túl nem volt határozott elképzelésük a megszállt német keleti zónáról. Naimark, 9. Sztálin 1945-46 folyamán az északi térségben két országból is kivonta a szovjet csapatokat: Norvégia Finnmark nevű területéről már 1945 őszén távozott a Vörös Hadsereg, a dániai Bornholmról pedig 1946-ban. Visuri, 7.
[897] Kekkonen (1989), 83.

A revizionista iskolát meghaladja John Lewis Gaddis. Ő ezáltal inkább a totalitárius iskolát újítja fel: „a csehszlovák elnök, Eduard Beneš egy olyan »cseh megoldás« mellett érvelt, amely belső autonómiát kért a kül- és katonapolitika szovjet kézbe adásáért cserébe. W. A. Harriman, Roosevelt egyik legközelebbi tanácsadója, aki 1943 után moszkvai nagykövet lett, igencsak szorgalmazta az efféle megállapodásokat, és bízott benne, hogy a lengyeleket is meg tudja győzni üdvösségükről." Gaddis szerint Sztálin sem idegenkedett az ilyen ötletektől, „hasonló kompromisszumot képzelt el a Finnországgal való tartós rendezés alapjaként". Ám Prágában, Varsóban és Budapesten mégsem a finn megoldás érvényesült. Gaddis szerint ez „az emberi természettől" elvárható dolgokon alapul. Sztálin ugyanis tévesen hitte, hogy baráti államok veszik majd körül a „kiterjesztett szovjet perifériát". Nem várhatta el Lengyelországtól, Romániától és Csehszlovákiától, hogy „ezeknek az országoknak a polgárai baráti érzelmekkel viseltessenek egy olyan állam iránt, amely megnyirbálta a területüket". Gaddis szerint „nem mindenki olyan, mint a finnek", akik „figyelemre méltó önkontrollt" tanúsítottak, és erről lettek híresek.[898] Gaddis ezen okfejtése az elitek leírását helyettesíti, hiszen ők döntöttek arról, hogy Helsinki milyen politikát folytasson 1944–45-ben.

Nem minden a finneken múlott: perifériкus jelentőségűek voltak katonailag. A Nyugat 1944–45-ben „le is mondott" e tekintetben róluk. Schöpflin szerint Sztálin számára két stratégiai irány volt fontos: a török tengerszorosok és a megszállt kelet-német zóna felé vezető. Ezektől Helsinki távol volt, amit kihasznált: „legyőzték, de nem szállták meg". Jakobson szerint Moszkvának Varsó fontosabb volt Helsinkinél. Kramer szerint is Varsó, Prága és Kelet-Berlin volt lényeges. A Majszkij-féle szovjet tervezettre hivatkozva Békés írja: Moszkva Észak-Európában „egy semleges zóna létrehozását tartotta volna kívánatosnak a Szovjetunió biztonsága érdekében, s az ország nyugati határai mentén fekvő országokkal való jövőbeli kívánatos viszonyt pedig lényegében az 1948 után kialakult szovjet–finn kapcsolatok jellemzőihez hasonlónak írta le".[899] Apunen szerint 1945 után „Finnország nemzetközi helyzete annyira nem vált rosszá, mint ahogy azt a háború alatt várni lehetett": az 1943-as casablancai konferencián bejelentették ugyan, hogy „csak a feltétel nélküli megadás elve alapján kötnek békét a németek szövetségeseivel", ám Helsinkivel szemben ezt nem érvényesítették.[900] Nevakivi erre pontosabb magyarázatot ad: 1943-ban az USA egy moszkvai külügyminiszteri találkozón visszautasította Molotov előterjesztését Finnország feltétel nélküli megadására.[901]

Sztálinnak kezdetben tehát nem a szovjetizálás, hanem a biztonság számított.[902] A finnek a szovjet politika keményebbre váltását, 1947–48 csapásait kivédhették, mert már 1944–45-ben eleget tettek Moszkva biztonsági igényeinek.[903] Ezt Kekkonen beszédei mutatják.[904] Sőt Visuri mutat rá arra, hogy maga Mannerheim is annyira készséges volt 1945-ben a szovjetekel való együttműködésre (például a Finn-öböl ellenőrzésére), hogy a britek tartottak egy észak-európai finn–szovjet katonai szövetségtől. Ezért az 1947-es finn békeszerződés elsősorban London követelésére tartalmazott a finn hadsereg leszerelésére vonatkozó előírásokat, mivel előzőleg Molotov egészen engedékeny volt a finn haderő korlátozásakor. Szintén brit igény volt az Aland-szigetek demilitarizált övezetként való

---

[898] Gaddis, 42-44.
[899] Rentola, 171-175.; Schöpflin, 63-64.; Jakobson (1998), 50.; Kramer, 71.; Békés, 5.
[900] Apunen, 122.
[901] Jukka Nevakivi 1995-ben megjelent, „Ždanov Suomessa – Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?" című könyvét ismerteti: Richly (1997), 490. Ezt az álláspontot képviseli a hadtörténész Visuri is. Visuri, 17-18.
[902] A biztosítékok rendszerének kiépítésekor, még nem volt egységes moszkvai terv 1945 után. Fejtő, 79-80.
[903] A finnek betiltották például a fasisztának szervezeteket. Kirby (1979), 160.
[904] 1943: a háborút olyan békéig kell folytatni, amely biztosítja az önállóságot, de ez nem jelent szovjetellenes táborhoz csatlakozást. 1944: a háború utáni helyzet olyan, hogy „Finnországnak kell cselekedeteivel szétoszlatni azt a bizalmatlanságot, amellyel a Szovjetunió viseltetik országunkkal szemben." Kekkonen (1975), 16-17., 22.

fenntartása.[905] Mindeközben a finnek tévesen hitték, hogy a Szovjetunió áll a békeegyezménybe bevett haderőkorlátozások mögött, ezért a finn honvédelmi erők ezután folyamatosan gyengültek.[906]

Helsinki így nem került a direkt szovjet zónába. Itt döntő az 1948-as év volt: ekkor Paasikivi vezetésével az elit megőrizte pozícióit, az ország pedig a tőkés berendezkedését. Az ellenállás részben svéd állami hagyományokra nyúlt vissza: a kommunisták befolyását a bürokrácia ellensúlyozta.[907] Fontos a kontinuitás: az intakt finn elit megőrzése befolyásolta az ország sorsát. Schöpflin tézise igazolható: nemcsak Moszkva és Washington hatott a kelet-európai országokra, hanem saját elitjük is. Látszik ez a 10. fejezetből: a finn politikai elit fogta fel a szovjet külső nyomást, míg az általam vizsgált 15 nagy finn cég élén 1945-ben nem történt változás. Észlelhető a 2. kihívás–válasz-effektus is: a külső kihívásra az elit tradíciókon alapuló választ adott, ami a külső finlandizáció (Halmesvirta) kezdete. A szovjetizálást Sztálin is lassította: 1946–47-ben a jóvátétel fontosabb volt számára, s mérsékelte híveit: a finn szakszervezeti szövetség a sztrájkokat visszafogta. 1948-ra pedig a szakszervezetek zömét a szociáldemokraták (FSZDP) vették irányításuk alá, így nem képezhették egy kommunista puccs bázisát. Az FSZDP nem olvadt be a kommunista pártba sem, mint Magyarországon.[908] Az 1945-ös finn fegyverrejtegetési akció szintén szerepet játszott a kommunista puccs elmaradásában. A kommunisták megpróbálták ezt az illegális akciót felderíteni, az irányításuk alatt álló Valpo (államrendőrség) révén. Ezt az akciót a finn hadvezetés tagjai (bizonyíthatóan két ezredesről volt szó, de ők feltehetően magukra vállalták a felelősséget) bonyolították le titokban. Baloldali nyomásra egy visszamenőleges hatályú, 1947-ben elfogadott törvénnyel üldözni is kezdték a résztvevőket, ám a szovjetbarát politikusok körében bizonytalanságot keltett, hogy nem voltak tisztában a fegyverrejtegetés mértékével, és így nem tudták, mire számíthatnak egy esetleges kommunista puccs esetén a lakosság, a tartalékos tisztek és a fegyverrel rendelkezők részéről.[909] Ezt az érvelést Halmesvirta vitatja: veszélybe sodorta az országot a fegyverrejtegetés, hiszen alkalmat kínálhatott volna Moszkvának az ország megszállására.[910] (Minderre a 10.2. alfejezetben visszatérek.)

De Sztálin másképp kezelte Finnországot, mint Kelet-Európa többi részét 1948-ban. Mastnyt idéztem már, hogy februárban–márciusban Sztálin tartott az amerikaiak válaszlépéseitől a sikeres csehszlovák kommunista puccs után.[911] 1948-tól az angolszász nagyhatalmak szerepe valóban erősödött: a hidegháború éleződésével az USA is másképp kezelte Helsinkit, mint Kelet-Európát: segítséget ajánlott a bolsevizálás megelőzésére. (Ezt egyes finn elitcsoportok hatására tehette.) Az 1948-as finn-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (YYA-egyezmény) így nem a kezdeti szovjet elképzeléseket tükrözte. „Puhább" lett, mint a mintának szánt magyar–szovjet szerződés. Az USA gazdasági szankciókat is bevetett Helsinki ellen, nehogy Paasikivi engedjen Moszkvának. 1948-ban a Nyugatnak megfelelő kompromisszum jött létre, s az önállóságot őrző, nyugatbarát kormány alakult Fagerholm vezetésével (1948–50). Ezután az USA kölcsönökkel segítette Helsinkit (1952-ig 150 millió dollárral).[912] E kapcsolatot erősítette a finn csatlakozás a GATT-hoz (1949). Ám Gombos szerint „mítosz, hogy a finneknek sikerült kihúzni a szerződés méregfogát": Moszkva katonailag „azt csinált befolyási övezetében – amit akart". Rentola szintézise elfogadhatóbb:

---

[905] Visuri, 20-22.
[906] Jutikkala–Pirinen, 353.
[907] Hivatalnokokat csak a svéd korszak szabályai nyomán bocsáthattak el. Jutikkala–Pirinen, 355.
[908] Sz. Bíró, 40.; Schöpflin, 62-63.; Jutikkala–Pirinen, 356.; Kirby (2011), 238.; Gombos (2001), 96.
[909] Penttilä, 22., Jutikkala–Pirinen; 353-354.
[910] Halmesvirta (2001), 288.
[911] Mastny, 42-43.
[912] Kirby (1979), 167.; Maude (1995), 180.; Katonatisztek titkos ellenállási terveiről is ír: Kirby (2011), 238-239.

katonailag a Nyugat lemondott Helsinkiről, de gazdaságilag nem. S mivel a hidegháború nem hozott katonai összecsapást, a gazdaság döntött – így a tőkés berendezkedés maradt.[913]

Miközben a politikában a Kreml hatását negatívan ítélik meg a történészek, a finn gazdasági fejlődés 1945 utáni beindulását szokás részben Moszkvának tulajdonítani. A háborús jóvátételt is sok elemző úgy fogta fel, hogy abból Helsinki előnyt kovácsolt magának. Kekkonen erősítette e képet: a gép-, hajó- és kábelipar kapacitásainak megduplázódásáról írt a szovjeteknek járó jóvátétel kapcsán. Ám éppen tőle tudjuk: ezt külföldi, főleg svéd hitelből fedezték: Stockholmnak ugyanis fontos volt Helsinki szovjet függőségének csökkentése. Sztálin pedig alighanem azért is mondott le a finnek szovjetizálásáról, mert nem akarta a svédeket még jobban a „Nyugat karjaiba lökni".[914] Így Finnország nem a jóvátételt, hanem inkább az „ütközőzóna-státuszát" fordította a saját előnyére. A keleti kereskedelmi kapcsolatok erősítése azonban nem állt távol a finn elittől: a szovjetekkel kötött 1947-es, a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazásáról szóló és az 1950-es kereskedelmi egyezmény jelezte ezt. Majd az 1955-ös műszaki-tudományos együttműködési és az 1960-as vámegyezmény (ez az EFTA-csatlakozás kompenzációja volt Moszkva felé) szorosabbra fűzte a gazdasági kapcsolatot.[915]

Egyes történetírók (Jutikkala, Pirinen, Klinge) és Kekkonen is a szovjet jóvátétellel magyarázta a finn fém- és gépipar kiépülését, ám az ágazat már a 30-as évek végétől felfutott a hadiszükségletek miatt. Pihkala kimutatta: a hadiüzemek polgári termelésre és jóvátételre átállításakor nem kellett új gyárat építeni.[916] Ha hinnénk a kekkoneni propagandának, akkor is megdöbbentő lenne, hogy egy alig létező iparág hirtelen 141 490 vasúti kocsit(!) tudott szállítani Moszkvának 1952-ig.[917] A fémipari export 80%-a a 60-as évekig a szovjet piacra ment. Ám ez sem azt jelentette, hogy korábban nem volt ilyen ágazat, hanem azt, hogy nem exportált. A szektor aránya a 60-as–70-es években 15-ről 30%-ra nőtt az exporton belül. Helsinki a legyőzöttek közül egyedül fizette ki a teljes jóvátételt (1952-re).[918] Az ipar alig nőtt 1945-től, a növekedés az 50-es évek végén (a külkereskedelmi liberalizáció és a '61-es EFTA-csatlakozás után) indult be. A szovjet piac később is hatott Helsinkire. Az 1990–93-as válság előtt egy évvel esett az ipari termelés, ami összefügg Moszkva kezdődő fizetésképtelenségével: egyre halmozódott a finn exporttöbblet a klíringelszámolásban, és elérte a hatszázmillió dollárt.

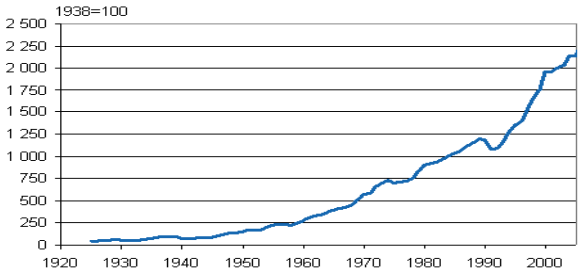

5. ábra A finn ipari termelés alakulása az 1920-as évek óta[919]

Jakobson szerint a háborús jóvátételben Sztálin követelésére kapott szerepet a gépipar: az 1943-as teheráni csúcson Churchill próbálta a szovjet diktátort rávenni: ne lépjen fel túlzott követelésekkel

[913] Gombos (2006), 36-37.; Rentola, 184. Rentolához hasonlóan vélekedik: Urkuti (2005), 519.
[914] Arnault, 51.; Dolmányos (1972), 396.; Kekkonen (1989), 80.; Jutikkala–Pirinen, 356-357. Svédország a második világháború után ezer repülőgéppel (360 vadonatúj brit és amerikai géppel) és erős hadiflottával rendelkezett, egy keletről kiinduló tengeri offenzívát ezzel a haderővel meg tudott volna akdályozni. Visuri, 9.
[915] Az '55-ös szerződés a maga nemében az első volt a Kreml és egy kapitalista ország közt. Apunen, 123-125.
[916] Jutikkala–Pirinen, 350.; Klinge, 140.; Pihkala, 38.
[917] Enflo, 5. A magyar gyártókra kirótt jóvátétel (1947): Moszkvának 5440 teher- és tartálykocsi, Belgrádnak 671 kocsi és 45 bányamozdony, Prágának 6 dízelmotorvonat, 1000 teher- és 25 hűtőkocsi. Abelovszky, 51.
[918] Meinander, 383-384.; Klinge, 140., 142.
[919] Statistics Finland (2007).

Helsinkivel szemben. Ám hozzátette: „pár fát kivághatnának azért a finnek”. Moszkvának viszont volt fája, ezért a jóvátétel kétharmadát hajókban és gépekben kérte. Rentola ezt vitatja: Londonnak volt szerepe a jóvátétel megszabásában, s 1944 márciusában ellenállt a Kreml követelésének, hogy fát és faipari termékeket szállítsanak a finnek Keletre. A briteknek ez nem volt érdeke, Helsinki ugyanis nekik szállított fát, s Sztálin ettől fosztotta volna meg őket. Ezért döntő a finnek 1944-es katonai (fél)sikere. A londoni szovjet nagykövet felidézte: brit tárgyalópartnere, Sir Orme Sargent szerint Moszkva „elvenné az összes erdőt Finnországtól”, így „nem maradna mivel kereskedniük Angliával”. A szovjetek csak átmenetileg ragaszkodhattak ehhez: 1944 szeptemberében nem tudták Finnországot megszállni. Feltétel nélküli megadást sem tudtak elérni, feltételes békéhez pedig brit jóváhagyás is kellett. Így Sztálin már nemcsak faipari, hanem gép- és fémipari termékeket, mozdonyokat, hajókat is követelt. E jóvátételt a termelésből teljesítették, a finn tőkejavakat ugyanis nem rabolta el idegen hadsereg (közben Magyarországot két idegen hadsereg pusztította). Ezért döntő, hogy Finnország egészét a szovjetek nem szállták meg: a háborús kár a nemzeti jövedelemnek az 1/50-ét tette ki.[920]

Az eredetileg 300 millió dolláros finn jóvátétel az ármeghatározás különböző módozatai miatt majdnem duplájára nőtt. A jóvátétel főleg a hajógyártásra hatott: kapacitása 1944–53 közt 6-szorosára ugrott.[921] Az üveg- és olajipar (az első finomító az 50-es években épült),[922] a bányászat is ekkor lendült fel.[923] A növekedést nem Moszkva változtatta ki. Ám az is ritka, hogy Sztálin engedte ezt: a megszállt államokban 1948-tól felszámoltatta a tőkés rendszert. A Marshall-tervből kimaradt ugyan 1947-ben Helsinki, de 1948-ban csatlakozott az IMF-hez és a Világbankhoz (amerikai hitelt felvéve).[924] Utóbb az Északi Tanácsba és az EFTA-ba is belépett, sőt az EGK, illetve a KGST társult állama is lett.

9.4.3. A finlandizáció és német kérdés (a 2. és a 3. kihívás összefüggései)

A szovjet befolyás Finnországban 1945 után évtizedekig érvényesült, a finlandizálással Helsinki kül- és belpolitikáját alárendelte Moszkva érdekeinek.[925] „A finnlandizáció fogalmával azt a fajta államközi kapcsolatot szokás leírni, amelyben egy kevésbé erős és befolyásos állam kénytelen bizonyos engedményeket tenni a nála jóval nagyobb és erősebb szomszédjának azért, hogy nemzeti szuverenitását (vagy legalább annak nagy részét) megőrizhesse” – így Sz. Bíró elitelméleti szempontra is rámutat: „Finnországban a háborús évekről a háború utáni időszakra történő áttérés a politikai folytonosság jegyében ment végbe. (…) lényegében ugyanazok a politikusok vezették ki az országot a háborúból, akik nemcsak a »folytatólagos« háborúban (1941–1944) vettek részt, de már a téli háború (1939–1940)”, vagy már az első szovjet-finn háború (1918–20) idején is fontos tisztségben voltak.[926] Mindez annak fényében érdekes, hogy Paasikivi későbbi elnök felhívást tett közzé a háború utáni első voksoláskor, hogy „új arcokat” válasszanak meg a finnek a parlamentbe „azok helyett, akik a háború miatt leszerepeltek”. Emiatt azzal vádolták, hogy „megsértette a választási szabadságot”.[927]

---

[920] Jakobson (1998), 90.; Rentola, 172.; Pihkala, 28.
[921] Jutikkala–Pirinen, 350.; The Windsor Daily Star (1953).
[922] A síküveg- és biztonságiüveg-gyártás, illetve a kapcsolódó ipari tevékenységek komoly hajtóerőt jelentettek a gazdaság modernizálásában, diverzifikációjában és a GDP növekedésében. Uusitalo (2014).; Hjerppe (2008).
[923] Cinket, rezet (1951), krómot (1960) találtak. 1956-ban nikkel-réz-, 1958-ban réz-cink lelőhelyet fedeztek fel. 1965-ben és 1984-ben réz-, majd vasérc- és aranylelőhelyeket is feltártak. Hapala-Papunen (2015).
[924] Singleton, 152.
[925] A finlandizáció „a kül- és belpolitikai szuverenitás önkéntes korlátozása”. Urkuti (2005), 519.
[926] Sz. Bíró, 40.
[927] Apunen, 123. Paasikivi és Eero A. Wuori hasonló jellegű rádiónyilatkozatát Jukka Nevakivi kutatásai szerint Zsdanov, a finnországi szovjet „helytartó”, a SZEB ottani vezetője inspirálta. Richly (1997), 493.

Évszázados távlatban Oroszország/Szovjetunió akkor erősítette befolyását Finnországban és a Baltikumban, amikor Berlin erősödésétől tartott. Bár 1945 után nem Németországtól félt (hanem az USA-tól, illetve a NATO-tól), a finlandizáció mégis összefüggött az 50-es és a 60-as években a német kérdéssel: az éjszakai fagyok krízise (1958) és a jegyzékválság (1961), továbbá az utóbbival nagyjából azonos időben zajló finn EFTA-csatlakozás is kapcsolódott a Nyugat-Berlin körüli feszültségekhez. A Közös Piaccal 1973-ban egyeztek meg a társulásról, ekkor nagyköveti szintűre emelték a diplomáciai kapcsolatot a két Németországgal. A finlandizáció vége is összefüggött e kérdéssel. Finnország csak akkor nyerte vissza teljes szuverenitását, amikor az egységes Németország létrejött.[928]

A finlandizáció az aktuális erőviszonyoktól függve, a finn semlegességi törekvés és a szovjet befolyás eredője volt. Ehhez kellett egy harmadik erő – Washington és London –, biztosítva Helsinkit: érdemes ellenállnia a Kremlnek. S bár az USA nem bízott Kekkonenben,[929] London rugalmasabb volt: a finn elnöknek nemcsak a KGB-vel volt kapcsolata, hanem a brit titkosszolgálattal is.[930] Finnország tehát nagyhatalmi játszmák periférikus „gyakorlóterepe" volt, főleg Moszkva számára. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a kelet-európai szatellitállamok elvesztése után, 1990-től a Kreml hasonló hatalmi technikákat vetett be Kelet-Európában, mint a finlandizáció idején Finnországban. E szempontból a finlandizáció tanulmányozása a 21. században is aktuális, persze az indirekt befolyásolás eszközei és módszerei az internet korában egészen mások, mint a hidegháború idején. A célok ugyanakkor lehetnek hasonlóak: egyfajta befolyási zóna kiépítése „puha" eszközökkel, vagyis az általában Amerika esetében emlegetett „soft power" (Joseph Nye) érvényesítése.[931]

A finlandizáció kifejezés a svéd lapkiadóra, Herbert Tingstenre[932] és egy osztrák politikusra, Karl Gruberre vezethető vissza az 50-es években. A finlandizációt ebben a formában Richard Löwenthal és Walter Laqueur használta a hatvanas–hetvenes években.[933] A szovjet függőséget hangsúlyozta az utóbbi: azok a politikai pártok kerülhetnek kormányra, amelyeket Moszkva engedélyez, és a semlegességet is beárnyékolja a szoros szovjet kapcsolat.[934] 1993-ban Laqueur úgy látta: engedményeket kellett tenni Moszkvának, de Kekkonen túl messzire ment. Ki is derült róla, hogy a KGB finanszírozta kampányait.[935] Maga a finn elnök ezt mondta: „Minél nagyobb bizalom uralkodik Finnország és a Szovjetunió viszonyában, annál inkább szentelhetjük magunkat mi, finnek, a nyugati országokhoz fűződő kapcsolataink ápolásának és továbbfejlesztésének."[936]

A finlandizációt Magyarországon nem ítélték meg negatívan az adott korban. 1984-ben Nagy Péter irodalomtörténész (későbbi UNESCO-nagykövet), ezt „a háború óta eltelt korszak egyik legpozitívabb fejleményének" nevezte.[937] 1989-ben az MSZMP reformszárnyához tartozó Pozsgay Imre szerint Kekkonen „sikere elválaszthatatlan attól, hogy megértette térsége nemzetközi

---

[928] Szegő (2014a), 36.; Urkuti (2008), 527. Helsinki 1973-ban kötött szabadkereskedelmi egyezményt a Közös Piaccal, de Moszkvára tekintettel kívül maradt az EGK-n. Gombos (2001), 29.
[929] Kekkonen KGB-s kapcsolatairól lásd: Rusi (2007), illetve Hämäläinen (2012). Továbbá: Laqueur (1993), 53. Kennedy finnek iránti bizalmatlanságáról Jakobson finn diplomata ír. Jakobson (1998), 5.
[930] A. Golicin ex-KGB-tiszt szerint Kekkonen KGB-s volt. E vád nyomán a britek az elnök mellé álltak. Rentola, 175. Kekkonen kapcsolatban állt a KGB-vel, de az nem működhetett szabadon az országban. Lásd: Kalugin, 193.
[931] Szegő (2011b).
[932] A szovjet befolyás Finnországra 1958-ban az „éjszakai fagyok krízisében" erősödött fel. A svéd Dagens Nyheter és szerkesztője ekkor használta a kifejezést. Teräväinen, 215.
[933] Karl Gruber a „finnische Politik" kifejezést használta 1953-ban. Maude (1995), 74. Richard Löwenthal írt elsők között finlandizációról 1966-ban. Pierre Hassner is korán használni kezdte e fogalmat. Laqueur (1977).
[934] A Laqueurével ellentétes, döntően finnországi véleményekről lásd: Kirby (1979), 188-189.
[935] Laqueur a KGB-s finanszírozás kapcsán megállapítja: „valami bűzlött Helsinkiben". Laqueur (1993), 53.
[936] „Ha ezt valaki »finnlandizálásnak« nevezi, az az ő problémája, nem Finnországé." Kekkonen (1989), 58.
[937] Nagy Péter. Névpont.hu; http://www.nevpont.hu/view/7583 (Letöltés: 2018. február 4.); ill. Nagy, 16.

viszonyainak lényegét, s e viszonyokat a nemzet érdekeinek megfelelően, alkotó módon respektálta és formálta". Pozsgay szemében a „finn út" vállalható kompromisszum volt, amikor még nem volt világos: a Szovjetunió feladja a kelet-közép-európai térséget.[938] A 80-as évek elején a hazai demokratikus ellenzékben is felvetődött a finlandizáció a szovjet típusú diktatúra alternatívájaként. Ez szerintük nem aggasztotta volna Moszkvát, nem jelentett volna magyar NATO-csatlakozást, de a belső önrendelkezést helyreállította volna.[939] Ám Charles Gati 1989-ben már úgy látta: a finlandizáláson túlmentek a változások 1989 elején Kelet-Európában.[940] Gorbacsov 1989 októberében éppen Finnországba látogatva mondta ki, hogy a „Szovjetuniónak sem erkölcsi, sem politikai joga nincs beleszólni a kelet-európai szomszédainak ügyeibe". Finnországot a stabilitás modelljeként dicsérte. Helsinki számára viszont az volt a Gorbacsov-látogatás jelentősége, hogy éppen a finlandizáció végét jelentette be azzal, hogy elismerte az ország függetlenségét (amit addig inkább Helsinki hangsúlyozott) – elsőként a szovjet csúcsvezetők közül. [941]

A finlandizáció két fő típusát különbözteti meg Halmesvirta: a külső és a belső finlandizációt. Ő főleg a külső megítélés és a belső megéléstörténet szempontjából elemzi a folyamatokat.[942] Ez véleményem szerint két szovjet kihívás–válasz-hatás eredménye: 1948–56-ban az első (külső) és 1956–89 között a második (belső) fázist is a Kreml lépései váltották ki, de a finnek másképp reagáltak a két periódusban. Az első a szovjetekkel kötött YYA-egyezménytől 1956-ig tartott. A második 1956-tól 1989-ig, a magyar forradalom leverésétől addig, amíg Gorbacsov elismerte Finnország semlegességét. Akár egy harmadik fázis is elkülöníthető lenne 1985–87-től: Finnország Gorbacsov hatalomra jutásakor teljes jogú tagja lett az EFTA-nak és hosszú idő után a Nemzeti Koalíciós Párt vezetésével alakult kormány (1987), gyengítetve az elnök, erősítve a parlament és a kabinet jogait.[943]

A külső finlandizáció 1948-ban kezdődött: az ekkor megkötött YYA-szerződés szerint ha Helsinki vagy Moszkva „Finnország területén keresztül Németország vagy vele szövetséges más állam fegyveres támadásának célpontjává válna, Finnország kötelezettségeihez híven szuverén államként fog harcolni, hogy visszaverje a támadást", szükség szerint a Kreml segítségével. A szerződés nem automatizmust jelentett: a két ország tárgyalt volna, ha katonai támadás veszélyét észlelték volna – így értelmezése nyitott maradt. A finn elit kompromisszumra kész volt, de a döntő pillanatban távol tartotta a Kremlt a finn belpolitikától. Sztálinnal szemben Paasikivi stabilizálta a helyzetet: „A külpolitikának meg kell előznie a belpolitikát" – fogalmazta meg a külső finlandizáció lényegét.[944]

Paasikivi 1948-ban kiszorította a kommunistákat a finn kormányból. A parlamentarizmus az ő idején (1956-ig) nagyjából érintetlen maradt, bár személyi kérdésekben volt befolyása Moszkvának. A finlandizáció második periódusáról – 1956–89 között – ennél már többről volt szó. 1956-tól, vagyis a harmadik szovjet kihívástól, a magyar forradalom leverésétől kezdve az új elnök, Kekkonen „belső finlandizációs" törekvései érvényesültek.

9.4.4. A belső finlandizáció nem szovjetizálást jelentett (harmadik kihívás)

---

[938] Pozsgay, V-VI.
[939] Konrád számára a „szabadságnak az a foka, amit Finnország élvez" volt kívánatos, beleértve a finn semlegességet is. Konrád, 210. A Bibó-emlékkönyvben Varga Domokos írt pozitívan a finnekről. Varga D. (é.n.)
[940] Gati (2011), 24. 1989. áprilisban adott elő erről a Center for Strategic and International Studiesban (USA).
[941] Keller, B. (1989).
[942] Halmesvirta (2008).
[943] Koivisto, 128-129.; Kirby (2011), 282-283.
[944] Nyyssönen, 356.; Horváth J., 243.; Halmesvirta (2008), 4.

A belső finlandizáció kezdete kapcsán Halmesvirta az 1956-os magyar forradalom hatásáról ír. A szovjet álláspont keményedett ekkor, Kekkonen pedig még inkább a kompromisszumra hajlott. Moszkvában 1956 nyarán indult a visszarendeződés, az SZKP KB újraértelmezte a XX. kongresszust.[945] Tehát 1956 is komoly kihívás–válasz-effektushoz vezetett, immár a harmadikhoz, 1944–45 és 1948 után: a külső kihívásra ekkor a finn elit egy évszázados hagyományhoz illő, rugalmas választ adott.

1956 megmutatta a különbséget a finlandizáció és a szovjetizálás között is. Hruscsov titkos beszéde elhomályosította ugyanis a XX. kongresszuson elmondott nyilvános szónoklatát: eszerint az enyhülés a Nyugatnak tett gesztus volt, nem a direkt szovjet befolyási zónának (vagyis például nem Magyarországnak) szólt.[946] A finnek is sejtették, hogy csak átmenetileg nőtt meg a mozgásterük, később visszavettek igényeikből. Az SZKP 1956 februárjában kiadott egy nyilatkozatot, amely utalt a finn semlegességre.[947] Ám ezt Helsinki nem értette félre: a gesztus a Kreml befolyásának őrzését szolgálta, egy finomodó hatalmi technikát igénylő korban.[948] (Zubok szerint az 50-es évek közepétől a 60-as évek elejéig a szovjet birodalom expanziós korszakát élte.)

A rakéták és atomfegyverek világában a hagyományos haderő jelentősége csökkent. Moszkva európai gesztuspolitikájával függ össze Kekkonen 1953-as akciója: bukott kormányfőként, nehezítve utódja, Sakari Tuomioja helyzetét, kiszivárogtatta: a Kreml hajlandó lenne területi engedményekre Helsinki javára.[949] Kekkonen mindent alárendelt a Moszkvával való jó viszonynak, s revíziós törekvései illeszkedtek a Kreml terveihez: protezsáltjuk népszerűségét akarták növelni, kisebb, *de facto* átadott területek árán. A Saimaa-csatorna bérbeadása ugyanis *de jure* nem járt határmódosítással. (A tényleges határváltoztatást Moszkva geopolitika okból nem hagyhatta.[950]) Kekkonen már 1955-ben gondolkozott Karélia visszaszerzésén, de az óvatos Paasikivi hatására nem állt a nyilvánosság elé tervével. Évtizedekig próbálkozott,[951] de a porkkalai szovjet katonai támaszpont visszaadásához mérhető sikert nem ért el.[952] Porkkala esetében a Kreml igyekezett Kekkonen szerepét kidomborítani. Végül több területen is finn siker született: 1955-ben visszakapták Porkkalát, beléphettek az ENSZ-be, sőt az Északi Tanácsba (ÉT) is. Ennek ára a szovjet–finn YYA-egyezmény húsz évvel meghosszabbítása volt. Kekkonen így kifogta a szelet a szociáldemokraták vitorlájából is: Fagerholm helyett érte el az Északi Tanácshoz csatlakozást, ami alapvető finn érdek volt. Így erősödött Helsinki integrációja a skandináv világgal. Az ÉT tagjai az alakuláskor, 1952-ben törölték el az útlevél-ellenőrzést, 1954-ben jött létre a közös munkaerőpiac és 1955-től ugyanazok a társadalombiztosítási jogok érvényesültek minden skandináv állampolgár számára. 1962-ben Északi Minisztertanács (és mellette állandó

---

[945] Sztálinnak csak a személyi kultuszát ítélték el, nem a szovjet rendszer egészének a működését. Így semlegesítették a XX. kongresszus döntéseit. Clarkson, 744-745.; Heller–Nyekrics, II. 432.

[946] Hruscsov szerint ők nem kapitalizmus hívei, ám ez nem azt jelenti, hogy be akarnak avatkozni a tőkés rendszerű államokban. Tehát csak nyugaton zárta ki a beavatkozást. Szabad Nép. 1956. február 16., 1.

[947] Halmesvirta (2001), 302-303.

[948] Löwenthal szovjet poszt-totalitarizmusról, Laqueur autoriter rendszerről ír. Pierre Hassner hanyatló totalitárius rezsimnek nevezi a poszt-sztálini Moszkvát, amely elvesztette dinamizmusát. Rainer (2011), 97-102.

[949] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. XX-202. tétel Pénzügyi kérdések. 616.Titkos.1953. November 19-én a Suomen Sosialdemokraati azt írta: „A volt miniszterelnök nyilatkozatához kapcsolódik az a hír is, hogy a Szovjetunió Finnországnak területeket adna át, ha Finnország Szovjetunióval hasznos politikát kezd folytatni…”

[950] Bulganyin kormányfő 1955-ben közölte Kekkonennel: Karélia ügye az egész szovjet-finn kompromisszumos csomagot romba döntené. Így Kekkonen nem hiúsította meg emiatt az akkori megegyezést. Suomi, 408-409.

[951] Rusi (2007), 65.; 1968-ban az NDK elismeréséért cserébe kérte a Brezsnyevet Viborg visszaadására Kekkonen. Ekkor egy kevésbé értékes lappföldi területet ajánlott volna cserébe. Soikkanen, 79-81.

[952] Kekkonen 1968-ban hiába vetette fel Viborg kérdését, Brezsnyev nem engedett. Soikkanen, 82. Porkkala visszaadása belpolitikai vitát váltott ki: a Svéd Néppárt a visszakapott területeket eredeti svéd tulajdonosaiknak adta volna vissza, de ezeket végül állami kézbe vették. MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 184/szig. titk./1956. Kuczka Mihály előadó. Helsinki, 1956. augusztus 17. Tárgy: Katonai kisajátítások Porkkala területén.

titkárság) jött létre, de ez a szervezet tanácskozó jellegű volt, a kooperáció nem terjedt ki a kül- és védelmi politikára.[953] Kekkonen Moszkva általi népszerűsítése sikeres volt: 1956-ban elnökké választották, és amíg egészsége engedte, a szovjetek mindent megtettek, hogy hatalmon tartsák. A Saimaa-csatorna bérbeadása is az elnök szavazóbázisát erősítette a 60-as években.[954] A Kreml azonban csak addig tett gesztust területi kérdésekben, amíg a finnek bele nem mentek az YYA-szerződés prolongálásába. 1956 közepén a finn területi követelések esetleges felvetése már aggasztotta Moszkvát, bár ez nem fantazmagória volt: 1956-ban Japánnal merült fel hasonló ötlet.[955]

A potenciális finn igényekről, amelyek a szovjet vezetők tervezett 1956-os helsinki útja előtt vetőd(het)tek volna fel, a budapesti külügyminisztériumnak szóló diplomáciai jelentéseiben írt Szipka József helsinki magyar követ. Hogy Hruscsov utazása miért maradt el, és miért „csak" Vorosilov elnök ment Finnországba, arról ezek a – ma már – levéltári dokumentumok árulkodnak. Szipka úgy tudta, a finnek fel akarták vetni a határrevíziót a tárgyalásokon. 1956. május 21-én jelentette: „Lebedev nagykövet elvtárssal beszélgettem, aki elmondotta, hogy a skandináv országok; Svédország, Norvégia, Dánia, Hruscsov és Bulganyin elvtársakat meghívják látogatásra." A finnek kérték Lebegyevet, tudakolja meg: Hruscsov, Bulganyin és Vorosilov elfogadnának-e egy meghívást? Erre Szipka szerint „igen szerencsétlen lenne nemmel válaszolni", de ha eljönnének Helsinkibe, biztosan felvetnék Karélia ügyét, „ami rendkívül kényes kérdés".[956] Ezt egy magyar diplomáciai értesülés is megerősíti 1956 nyarán, Vorosilov látogatása előtt. Eszerint „finn részről készülhetnek bizonyos területi követeléseket felvetni a látogatás alatt, mégha bizalmas megbeszéléseken is".[957]

Júliusban a finn szociáldemokrata politikus, Tanner a norvég Arbeiterbladetnek kijelentette: Hruscsov várhatóan területi engedményekről fog nyilatkozni. Finn cikkek is területi revíziót vetettek fel. Így Moszkva nem merte kockáztatni, hogy Hruscsov utazzon Helsinkibe. El akarták kerülni, hogy nemet kelljen mondaniuk a finn követelésekre. Vigyáztak arra, hogy ne legyen olyan személy a delegációban, akivel határkérdésekről lehetett volna egyeztetni.[958] A hidegháborús klíma fagyosra válásával, a magyar '56 leverésével, a finnek is visszafogottá váltak: Hruscsov és Bulganyin '57-es helsinki tárgyalásain nem vetették fel a határkérdést,[959] és az ENSZ-ben is tartózkodtak a magyarországi szovjet beavatkozás elítélésétől. Ez reagálás volt a harmadik (szovjet) kihívásra. Ekkor a belső finlandizáció – elitválasz – átalakította a belpolitikát. Kekkonen elnöki hatalma erősödött, az öncenzúra fokozódott, a Kremlhez nem elég lojális politikusok háttérbe szorultak. Hruscsovék 1957 tavaszán úgy mentek Finnországba, hogy Dánia, Svédország és Norvégia visszavonta a meghívását a magyar '56 leverése miatt.[960] A finn látogatást sikerként értékelte Mikojan. S hogy miként tárgyaltak

---

[953] A tanács alapítói: Dánia, Svédország, Norvégia, Izland. Finnország 1955-ben csatlakozott. Horváth J., 209.
[954] A Saimaa-csatorna a finn tóvidék fa- és fémexportját könnyíti meg. Az 1500-as években próbálták először a csatorna építését. Az első csatorna 1856-ra készült el. Dolmányos (1972), 68., 220., 222.
[955] Japán és a Szovjetunió 1956. októberi dokumentumokban említette a Kuril-szigetek közül kettő esetleges visszaadását. Horváth J., 460. Japán mind a négy szigetet követelte. Ezt Moszkva megtagadta. Kós, 103.
[956] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 139/szig.titk./1956.
[957] Mikola Rezső (Külügyminisztérium) értesülése. MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 006387/sz-t./56.I.
[958] MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956. „Ezért nem rendeltek Vorosilov elvtárs mellé a Szovjetunió külügyminisztériumának egy vezető tisztviselőjét sem." MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/2/szig.titk./1956.
[959] Kekkonen naplójába így írt 1958-ban: „Másrészt tény, hogy Finnország az orosz érdekszférához tartozik, és ha a finnek nem szabnak határt [saját politikájuknak], az oroszok majd megteszik. Az orosz érdekszféra nem fog megváltozni a Szovjetunió rovására – jól emlékszünk Magyarország sorsára." Halmesvirta (2002), 5.; MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 50/szig.titk./1957.
[960] Matthews, 544.

ekkoriban a szovjetek? Norvégiával vitatkoztak a magyar ’56 leverése miatt, ezért írtak Oslónak: ha sokat akadékoskodnak, „letörlik őket a föld színéről”. Ez Mikojan szerint „jó ötletnek bizonyult”.[961]

1956 Budapesten és Helsinkiben is törést jelentett, de itthon nem változott a politikai rendszer.[962] Ám a magyar ’56 és a moszkvai hatalmi harc új irányt szabott a külső tényezőkre reagáló finn belpolitikának.[963] Hruscsov terve a NATO és Varsói Szerződés közti semleges zónára vágyálommá vált. Moszkva hiába tett gesztust Helsinkinek 1955-ben, s vonta ki csapatait Ausztriából, a magyar ’56 után a kelet–nyugati kapcsolatok befagytak, és a szovjet keményvonalasok Hruscsovot bírálták.[964]

A belső finlandizáció nem jelentett szovjet típusú berendezkedést, (a finn kormányban 1948–66 közt nem volt kommunista[965]). Az erősödő belső finlandizációt az öncenzúra, a belpolitikában érzékelhető szovjet befolyás, egyes politikusok hatalomból kiszorítása jellemezte. A szociáldemokrata miniszterelnök, Fagerholm 1958-as lemondatását, az „éjszakai fagyok” krízisét például szovjet gazdasági és diplomáciai szankciók kísérték. (Közben zajlott a szociáldemokraták párton belső válsága miatt. 1957-ben Tannert választották meg a párt elnökévé. A párt kisebbségben maradt tagjai 1959-ben saját pártot alapítottak Munkások és Kisgazdák Szociáldemokrata Szövetsége (TPSL) néven.[966])

Jellemző e korszakra az elnöki rendszer (formális és informális) erősödése, ami ügyvezető és kisebbségi kormányok gyakoribbá válásával a parlamentarizmus megkerülését jelentette.[967] 1945–90 közt 3845 napig (bő tíz évig) kisebbségi vagy „hivatalnokkormány” működött,[968] a parlamentarizmus gyengült, a kabinet legitimitása csökkent. Halmesvirta az antidemokratikus politikai kultúra kezdetét a német veszélyre hivatkozó szovjet diplomáciai jegyzéktől számítja, ami Kekkonen helyzetét stabilizálta (1961–1962).[969] Ám az elnök lemondása (1981) után a kormány visszanyerte jelentőségét, újabb kisebbségi, ügyvezető kabinetek már nem alakultak a vizsgált korszakban.

Az 1958-as helyzet bonyolult volt. Ausztria és Svájc erősítette katonai kooperációját. Ekkor Emil Skog, a Kekkonenhez és a szovjetekhez 1955–56-tól közeledő szociáldemokrata finn védelmi miniszter (aki Fagerholmot gyengíti majd) egy korabeli magyar diplomáciai összefoglaló szerint titkos tárgyalásokat folytatott. A finnek egy esetleges svájci–osztrák–finn–svéd katonai együttműködés helyett (ezt esélytelennek ítélte a magyar diplomácia a szovjet–finn YYA-szerződés miatt) inkább arról egyeztethettek, hogy Norvégiát és Dániát kiléptessék a NATO-ból. Helsinki tárgyalhatott ugyan egy északi katonai együttműködésről, de ilyen kooperációban nem akart szovjet jóváhagyás nélkül részt venni. Stockholmhoz hasonlóan a semlegességét őrizte, és azt az állítólagos amerikai felvetést sem támogatta, hogy az északi térségben közös légi ellenőrzést vezessenek be.[970]

---

[961] Békés–Byrne, 530-531.

[962] A hatalomgyakorlás stílusa módosult, de a „kifejlett” kádárizmus intézményrendszerében posztsztálinista maradt: a Kádár- és a Rákosi-korszak között nincs tehát rendszerszintű különbség. Rainer (2011), 138.

[963] Az 56-os magyar forradalom leverése nyomán erősödött Fagerholm szociáldemokrata irányzata, ezért szerveződött egy a frissen, 1956-ban elnökké választott Kekkonennel szembeni, koalíciós kormányzat. Kullaa, 142. Ennél mélyrehatóbb a változás hosszú távon. A Moszkvához lojális Kekkonen informális elnöki rendszere épült ki. Vagyis Fagerholm kormánya a rövid távú reagálást jelentette, Kekkonen elnöksége a hosszabb távút.

[964] Molotov bírálatát emeli ki: Jakobson (1998), 67.

[965] Jussila et al., 248-251.; Halmesvirta (2008), 4.; Singleton, 148.

[966] Halmesvirta (2001), 302.

[967] Kirby (1979), 175.; Halmesvirta (2008), 7.

[968] Saját számítás. Az adatok forrása: Gombos (2001), 222-226.

[969] A Szovjetunió diplomáciai jegyzéket küldött Helsinkibe, a NATO fegyverkezésére és a német fenyegetésre hivatkozva. Kekkonen meggyőzte Hruscsovot arról, hogy a „német veszély” nem aktuális. A tárgyalás lényege Kekkonen jövője volt: ezután „ő lett az egyetlen ember, akiben Moszkva megbízott”. Halmesvirta (2008), 7.

[970] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 003728./ sz.t. Osztrák-svájci-svéd-finn katonai együttműködés. Forgách Egon. I. o. tanácsos. a II. Politikai Osztály vezetője. Budapest, 1958. június 17.

Közben Nyugat-Berlin körül a helyzet kezdett ismét élesedni.[971] Feltehetően emiatt 1957–59-ben nyílttá vált a szovjet beavatkozás a finn belpolitikába. A belső finlandizáció mélypontját a szociáldemokrata Fagerholm bukása jelezte. Kormányát Moszkva nyomására lehetetlenítették el az agrárpártiak – Kekkonen pártja – irányításával. Ez volt az „éjszakai fagyok" krízise, miután Fagerholm megalakította harmadik kormányát 1958 augusztusában. Kétharmados többsége ellenére bukott el a koalíció. A szovjetek attól féltek: az Agrárpártot Kekkonen ellen hangolják, így változna a külpolitika, s az NSZK NDK-ra gyakorolt nyomása miatt is aggódtak. (Novemberben Hruscsov követelte a megszálló erők kivonását Nyugat-Berlinből.) A Fagerholm-kormány helyzetét rontva, a Kreml elhalasztotta a Saimaa-tárgyalást, kereskedelmi korlátozást rendelt el, propagandaháborút indított Fagerholm ellen. Decemberben szovjet nyomásra az agrárpárti miniszterek lemondtak, s az egész kormány megbukott. Kekkonent 1959 januárjában Leningrádba hívták, demonstrálva, hogy a válságon túljutottak.[972]

A következő nagy finn–szovjet diplomáciai krízis, a „jegyzékválság" is egy Berlin körüli vita közben tört ki: 1961-ben kezdték a berlini fal építését. Kekkonen amerikai látogatásakor, október 30-án Novaja Zemlján egy 50 megatonnás nukleáris töltetet robbantottak fel a szovjetek, s e napon jegyzéket intéztek Helsinkihez, katonai konzultációt kezdeményezve az YYA-egyezmény alapján. Ez a Finnországot vagy finn területeken át a Szovjetuniót célzó német (vagy velük szövetséges) támadás veszélye esetén írta elő a konzultációt. A feltételezett agresszor a NATO is lehetett volna. Mindez a finn elnökválasztási kampány alatt történt, s ezzel a befolyását érzékeltette Moszkva: Hruscsov 1960-ban nyilvánosan kimondta: Kekkonen újraválasztását szeretné.[973] A szovjet jegyzék a konzultációt azzal indokolta, hogy a Bundeswehr ereje növekszik a Balti-térségben. Kekkonen Novoszibirszkbe ment tárgyalni, s a krízis megoldójaként tüntette fel magát, akinek sikerült elkerülnie a Kreml beavatkozását. A feszült légkörben a Kekkonen-ellenes tábor elnökjelöltje, Olavi Honka visszalépett. Kekkonen így a szociáldemokrata Paasio ellen nyert. Egyesek szerint Kekkonen rendezte a konfliktust, újraválasztása érdekében. A jegyzékválság után terjedt el a finlandizáció kifejezés Nyugaton.[974]

A 60-as évek szovjet törekvésének, Kekkonen népszerűsítésének volt példája a már említett Saimaa-csatorna ügye: a világkereskedelembe ekkor kapcsolódott be a kelet-finn tóvidék ipara. 1960-ban kezdte újra Kekkonen az utolsó Fagerholm-kormány alatt megszakadt tárgyalásokat a csatornáról,[975] mely a Finn-öböl és a kelet-finn Saimaa-tórendszer között húzódik.[976] Kekkonen már 1953-as „kiszivárogtató" interjújában kitért az ügyre.[977] Egy 1961-es magyar diplomáciai irat szerint Moszkva a finn közvéleményt akarta befolyásolni a csatorna bérbeadásával.[978] A kérdést Paasikivi 1955-ös moszkvai látogatásakor Kekkonen vetette fel. Amikor 1956-ban felerősödtek a finn revíziós igények, újra felmerült a csatorna visszaadása,[979] de '56-ban ezt a Kreml elutasította. A második és harmadik Fagerholm-kormány nem erőltette a csatorna visszaadását, Moszkva pedig az „éjszakai

---

[971] Hruscsov ultimátuma 1958 novemberében Nyugat-Berlin demilitarizálását követelte. Bihari P., 319.
[972] Jutikkala– Pirinen, 360.; Jussila et al., 276-277.
[973] Jussila et al., 279.; Singleton, 190.; Hruscsov az elnökválasztás előtt mondta Kekkonennek: „Eddig a Szovjetunió nem avatkozott bele a finn belügyekbe, csak gondoskodott a barátságos viszonyról. Azok, akik az elnök úr ellen fognak szavazni, azok az orosz barátság ellen is szavaznak." Halmesvirta (2008), 7.
[974] Német „találmány" a szó, mutatva a finn-német kölcsönhatásokat. Jutikkala–Pirinen, 361.; Jussila et al., 287.
[975] Jussila et al., 279.
[976] A II. világháború után e terület jelentős része is szovjet birtok lett. Paasikivi idejében vetődött fel az a gondolat, hogy szükség lenne a csatornának a Szovjetunióhoz tartozó részére is, miután a Saimaa-tórendszer vidékét alig köti össze vízi út Finnország egyéb területeivel, tengeri kijárata pedig a Szovjetunión keresztül létesíthető a leggazdaságosabban". MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. - 296/962 szig.titk.
[977] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. XX-202. tétel Pénzügyi kérdések. 616.Titkos.1953.
[978] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961;
[979] A finn tengerészunió kongresszusán történt ez. MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956;

fagyok" krízise idején, Fagerholm bukására játszva, halogatta a tárgyalást. Ám Kekkonen a '62-es Saimaa-egyezménnyel elérte, hogy Helsinki használhassa e szovjet területet. A nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódó keleti finn térségek az Agrárpárt választói bázisát adták. Moszkva így Kekkonent segítette a kampányban, befolyásolni próbálva a választásokat.[980] A csatorna-egyezményt a finn jobboldal támadta, a vitában az Agrárpárt mellé a kommunisták sorakoztak fel.[981]

Az 1956 utáni szovjet birodalmi törekvésekre adott finn reakciót nevezhetjük hagyományokra támaszkodó, de egyben újító politikának is: a cár idején a finnek már megtapasztalhatták a cenzúrát, így volt gyakorlatuk, hogyan feleljenek meg Moszkva elvárásainak. A belső finlandizáció pedig részben önkéntes volt: öncenzúráról, önmérsékletről van szó. Ez informálisan érvényesült, a sajtószabadság sérülése, az elnöki jogkör kiterjesztése nem járt „tiszta" intézményi változással.

Moszkvával is erősödtek a gazdasági kapcsolatok. Finn intézményi újításokról beszélhetünk: „Gyakran játszottunk úttörő szerepet a nemzetközi kooperáció formáinak fejlesztésében. Már az első, 1947-es gazdasági szerződésben megegyeztünk a kölcsönös kedvezmények elvében, mely azután az 1960-as évek elején kereskedelempolitikai döntéseink legfontosabb kiindulópontjává vált. 1950-ben Finnország volt az első piaci gazdaságú ország, amely öt évre szóló árucsere-egyezményt kötött a Szovjetunióval"[982] – Kekkonen ezzel arra utalt, hogy az EFTA-hoz csatlakozva, Moszkvának továbbra is megadták a legnagyobb kedvezményt. A szovjet gyanakvás eloszlatására az EFTA-n belül Finnországnak (formálisan) önálló szervezetet hoztak létre. Egy közös tanácsról (FinEFTA) volt szó, így Helsinki az EFTA-nak csak 1986-ban lett teljes jogú tagja – akkor is csak a Kreml jóváhagyása után.[983]

Az angol dominanciájú[984] EFTA-hoz csatlakozva Helsinki a Közös Piacon kívüli nyugat-európai országok szabadkereskedelmi térségéhez kötötte magát. Ez a külkereskedelem további liberalizálását és a fa- és papíripar szempontjából fontos brit célpiac biztosítását is elősegítette. Kekkonen szovjet jóváhagyást kapott a belépéshez. Jelezte ugyanis a Kremlnek: ha nem csatlakoznak, akkor a hasonló exportszerkezettel rendelkező Norvégia és Svédország átvenné a piaci pozícióikat. Így az 1961-es csatlakozás eredményeként az EFTA-kereskedelem a finn kivitel ötödéről 50% fölé ugrott.[985]

A finnek a keleti kereskedelemben Moszkvához alkalmazkodtak: klíringszerződés révén a finn piacgazdaság és a tervgazdálkodó Szovjetunió képes volt hosszabb távon előnyös kapcsolatra lépni.[986] A klíring hol a finnek, hol a szovjetek számára volt előnyös: megállapodtak egy keretösszegben a kétoldalú forgalom összvolumenéről, majd ezt igyekezett a két fél áruval feltölteni. Általában a finnek tudtak versenyképes termékeket kínálni, de a 70-es évek olajválságakor Moszkva került előnybe.[987]

Érdekes a finn–jugoszláv párhuzam ekkor: Moszkva a direkt befolyása alatt álló országokban 1956-ban nem engedte a rendszer lebontását, de üzent Helsinkinek és Belgrádnak. Egy ideig úgy tűnt, a jugoszláv különutas politikát tolerálja a Kreml, de 1956 októberétől keményedett az álláspontja. Sem Helsinkit, sem Belgrádot nem tudta Hruscsov a szovjet rendszerbe integrálni. Az el nem kötelezett jugoszlávok és a szovjetellenes finn szociáldemokraták átmeneti erősödése miatt Moszkva szankciókkal próbálkozott mind a „fagerholmi" Finnországgal, mind a „titói" Jugoszláviával szemben

[980] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961; ill. Jussila et al., 277.
[981] MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. - 296/962 szig. titk.
[982] Kekkonen (1989), 81.
[983] A gyakorlatban a FinEFTA nem különült el az EFTA-tól, együtt tartották üléseiket. Urkuti (2001), 91. A teljes jogú tagságot Gorbacsov már nem ellenezte. Urkuti (2005), 525-526.
[984] Davies, 1024. (Az EFTA meghatározó ereje ekkor még Nagy-Britannia volt.)
[985] A hatvanas évek alatt ugrott meg az EFTA-kereskedelem. Meinander, 384.
[986] A finn-szovjet klíringről lásd: Oblath (1990).
[987] Új megoldás volt az 1977-es hosszú lejáratú együttműködés: „az 1950-es évek kezdete óta a Szovjetunióval folytatott kereskedelmünk (…) a teljes külkereskedelmünk 15 százalékát adta." Kekkonen (1989), 81.

1956 után. Ám a hatvanas évek elején megint a Kreml a mézesmadzag politikájához tért vissza. Kekkonennek így sikerült megegyeznie a Saimaa-csatornáról, s ekkor kapott Belgrád nagyobb szovjet hitelt egy alumíniumüzem építésére – ezzel mindkét országban erősödött Moszkva befolyása.[988]

9.4.5. A svéd modell vonzása (4. kihívás), és a finn-svéd gazdasági pálya

1945–1990 között Finnország azért is emelkedhetett a világ legfejlettebb országai közé, mert modernizációja során a nyugati (ill. az északi) orientációt követte. Ám északon is két modell létezett. A finnek a társadalompolitikában és a fogyasztói kultúrában inkább a svéd úton jártak, viszont a gazdaságpolitikában – talán önkéntelenül is – a dán példát követték. A finn társadalom struktúrája és politikai rendszere is hasonló a svédhez,[989] de a svédnél nagyobb növekedést hozott egyes lépéseknél a dán modellhez hasonulás.[990] Így például a munkát terhelő adók alacsonyabbak maradtak a svédnél. Sőt Észak-Európában Helsinkiben voltak a legkisebbek az állami elvonások a 80-as évek elején.[991] A svédnél kevesebb jólétet okoztak a szociális transzferek, jövedelemarányosan is kisebbek voltak, így a rendszer hatékonyabb lett:[992] a lakosság nem vált „transzferfüggővé". A svéd modell amúgy sem volt mindenben vonzó: a magas adóterhek miatt a társadalmi egyenlőtlenségeket szülő kapitalizmus és az egyéni szabadságjogokat korlátozó kommunizmus közötti „arany középút" zsákutcába jutott Jakobson szerint.[993] A modell összeomlását Astrid Lindgren írónő fellépése illusztrálta Svédországban.[994] Az északi jóléti államok különbségei láthatók a munkát terhelő adók alakulásán is:

A munkát terhelő összes adó aránya (1960-2000; százalék)[995]						
	1960-64	1965-72	1973-79	1980-87	1988-95	1996-2000
Ausztria	47	52	55	58	59	66
Dánia	32	46	53	59	60	61
Finnország	38	46	55	58	64	62
Svédország	41	54	68	77	78	77

A svéd és a dán szisztéma alternatív fejlődési pályát jelent az északi rendszerek közt. A fő eltérés: a dán társadalomszervezés centralizáción alapul, a svéd és a finn decentralizáción.[996] Finnországban

[988] Kullaa, 142., 147.; A csatornáról 1962-ben írták alá az egyezményt. A szovjet szakaszt 50 évre, 2013-ig kapta bérbe Helsinki. 1968-ra készült el a létesítmény. 2010-ben új egyezményt kötöttek. RBC.ru (2011);

[989] A társadalmi sajátosságokról: Pogátsa (2012).; Allardt, 212. A politikai rendszernél pedig Török Gábor szerint az önkormányzatiság magas foka, a pragmatikus szemlélet, a nők kimagasló politikai részvétele jellemzi az északi rendszereket. Gombos ehhez az „ötpárti struktúrát" teszi hozzá: Finn Szociáldemokrata Párt; Centrumpárt; Nemzeti Koalíciós Párt; Liberális Párt; Svéd Néppárt. Gombos (2001), 154., 164-165.

[990] A 70-es évek világgazdasági válsága „a jóléti modellen belül polarizálta a skandináv országokat. A válságból kivezető útként egyfelől a gyors és erőteljes világgazdasági nyitás, másfelől pedig az inkább az állami támogatás direkt és indirekt formáit alkalmazó lassú és fokozatos alkalmazkodás kínálkozott. Dánia és Finnország az elsőként említett útnak vágott neki, míg Norvégia a második mellett döntött". Bánfalvy, 729.

[991] „Finnországban az állami kiadások és adóterhek súlya a fejlett tőkés országokban érvényesülő általános irányzattal ellentétben az elmúlt néhány év során némiképpen még süllyedt is." Oblath (1983), 49.

[992] „A nyugat-európai országokkal ellentétben Finnország nem esett a növekvő költségvetési deficit és a halmozódó államadósságok csapdájába." Jakobson, (1990), 78. Ám a finn monetáris politika a 80-as években hibázott: a túlértékelt pénz miatt túlfűtötté vált a gazdaság, Japánhoz hasonlóan. Urkuti (2001), 63.

[993] Jakobson (1990), 12.

[994] Lindgren „1976-ban szatirikus cikket jelentett meg az Expressen című napilapban, miután felfedezte, hogy bevételei után 102%-os adót kellene fizetnie". A cikk utáni vita „megrendítette a szociáldemokraták helyzetét, akik az az évi választásokon negyvenévnyi kormányzás után elveszítették a hatalmat". Holländer, 6.

[995] Válogatás Eichengreen táblázatának adataiból. Lásd: Eichengreen, 274.

nem a központi kormány felel a szociális ügyekért, a környezetvédelemért.[997] Az autonómia elvére épülő rendszert Ilkka Taipela finn politikus a gazdasági fejlődés öt tényezője közé sorolja.[998] A kormányzati iratok nyilvánosságáról Svédországban (így Finnországban is) 1766 óta törvény rendelkezik[999] (de közben korlátozták a sajtó működését[1000]). A nyilvánosság elve hat a közigazgatásra, a korrupció alacsony. Finnországban a magánszemélyek adózása is nyilvános. Északi sajátosság az egységes munkásosztály, és az is, hogy a feudalizmus nem fejlődött ki.[1001] A társadalompolitikában a közös hagyományok dacára a finn állam csak a 60-as évektől követte a svéd modellt: ekkor vált általánossá a munkanélküli segély és a nyugdíjbiztosítás.[1002] A jóléti állam az esélyegyenlőség (a társadalmi nemek esetében is) növelésével szintén segítette a tartós fejlődést.[1003]

A svéd modell (a szociáldemokrata Hansson-kormány jóléti szisztémája) a 30-as években alakult ki.[1004] Munkát adtak a közkiadások emelésével. A parasztok is kedvezményeket kaptak. Így sikerült a „keynesiánus gazdaságpolitika farvizén" vásárlóerőt növelni a válság után. Ám a svéd modell azért is működhetett, mert az 1930-as évek azon szakaszában, amikor a Hansson-kormány hatalomra került, a világgazdaság már túljutott a válságon.[1005] Hansson hitt abban, hogy a demokrácia a kormányzat legjobb formája, s hogy lehetséges igazságos és demokratikus társadalmat építeni. Új adórendszerről döntöttek, kiterjesztették a közoktatást. Ám az egyéni szabadság egy részét feláldozták a közjóért. A mai szociáldemokráciától távoli politikai közösséget kreáltak: osztályharc helyett a „népotthon" (folkhemmet: inkább népközösség) jelszavát hangoztatta.[1006]

A svéd jóléti modellt (annak faji elemei nélkül) ugyan a finnek viszonylag későn vették át, de a svédek mélyebb hatást gyakoroltak rájuk: a nemzeti innovációs rendszerek és az országspecifikus társadalmi tőke az alapja a térség gazdasági sikereinek.[1007] Az egyetemi oktatásban és az iskolarendszerben sok a közös vonás, alapjuk a lutheránus hagyomány. Az írástudás pedig a 17. századtól terjedt Finnországban is.[1008] Oinas szerint különböző kapitalista modellek vannak, ám ezek inkább az országcsoportokra (pl. északi országok) jellemzőek.[1009] A svéd hatás 1945 óta érvényesült: a svéd volt a „legamerikanizáltabb" európai társadalom a háború után (Heinonen), az onnan érkező kulturális áramlatok meghatározóak voltak Helsinkiben is.

A svéd jóléti modellt késve követték a finnek, és a fogyasztói társadalom is később alakult ki. Az ok a szovjet jóvátétel miatti forráskivonás: az életszínvonal alacsony volt, a cukor és kávé

---

[996] Az oktatás, az egészségügy és a szociális ellátás jelentős része önkormányzati feladat Finnországban. Nousiainen, 25. Az oktatási és a korporatív gazdasági intézmények is hasonlóak. Allardt, 213-215.
[997] Eichengreen, 274.; Allardt, 214.
[998] 2017. januári előadásán még négy tényezőt említett: a konszenzusos rendszert, az ingyenes és kötelező általános oktatást, a trilaterális rendszert (korporatív döntéshozatal a gazdaságban), s a nemek egyenjogúságét.
[999] E törvény keresztülvitelében játszott kulcsszerepet a finnországi pietista Chydenius. Szegő (2016b).
[1000] Nousiainen, 25-26.; Allardt, 214.; Nordstrom, 115.
[1001] Az arisztokrácia nem volt oly domináns, a politikailag önálló parasztság valódi befolyással bírt. Allardt, 215.
[1002] Alanko–Outinen, 420-421.
[1003] A jólét, a társadalmi innovációk, a kutatás-fejlesztés, az oktatás, a társadalmi béke és a parlamenti demokrácia, továbbá az esélyegyenlőség az alapja a gazdasági fejlődésnek Finnországban. I. Taipale, 7.
[1004] Egy nyugdíjprogram (1914 előtt), a 8 órás munkanap (1920), a kötelező közoktatás (1927) előbb jött létre.
[1005] Tuchtenhagen, (2008), 119-121. A kompromisszum a szociáldemokraták és a (kis)gazdapárt együttműködésével jött létre. Nordstrom, 105.
[1006] A kormánypolitika olyan elemekkel vegyült, amelyek a német nácik politikájára emlékeztettek. A döntően „gyengeelméjűeket", „fejlődésükben gátoltakat" és romákat sújtó sterilizálási törvények a 70-es évekig voltak érvényben. Tuchtenhagen, (2008), 123-124. A sterilizáltak 90%-a nő volt. Nordstrom, 106-108.
[1007] A cégek, az állam, az egyetemek, a kutatóhelyek kooperálása fontos innovációs tényező. Oinas, 1227-1228.
[1008] Egy 1660-as rendelet szerint a házasságkötéshez „elégséges olvasási készség volt szükséges". Sarjala, 167.
[1009] Oinas, 1227-1228.

elosztását 1954-ig korlátozták, a jegyrendszer jó része 1947–49-ig volt hatályban. Az ország és a nemzet „önbecsülését” javította egy 2017-es finn propagandacikk szerint 1952-ben a helsinki olimpia megrendezése és a szovjet jóvátétel teljesítése. Hogy a fogyasztói társadalomtól még milyen messze volt az északi állam, jól mutatja, hogy az olimpia idején érkezett az első Coca-Cola-szállítmány az országba.[1010] A 60-as évek fogyasztói társadalmát viszont nem sokkal később kezdték megalapozni: ehhez járult hozzá a külkereskedelem 1955–57 közti liberalizálása is. A finn fogyasztói társadalom kialakulása az export és a termelés felfutásával kezdődhetett ekkor: 1962-ben oldották fel az autóimport-korlátozást: az évtized végén 700 ezer személygépkocsi futott az országban, és a televízió is terjedt. A modern háztartási gépek (mosógép, hűtőszekrény) a nők házimunkára fordított idejét rövidítették le. Ekkor vált általánossá a folyóvíz és a beltéri mellékhelyiség az otthonokban.[1011] A jóléti és a fogyasztói társadalom kialakulása látszik a pozicionális gazdasági elit váltásain is: az 1945–59 közti évekhez képest minimálisan megélénkült a csere 1960–74-ben. A fogyasztói igényekhez nemcsak a termékszerkezet alkalmazkodott (pl.: Fiskars), hanem a gazdasági csúcselit is, legalábbis az általam elemzett 15 nagyobb finn cég esetében. Ez nem jelenti azt, hogy Finnország mindenben gyorsan követte az amerikai példát: az első McDonald’s például csak 1984-ben nyílt meg.[1012]

Az agrártámogatások sajátos finn megoldása is oka a gyors felzárkózásnak. A jóléti állam elitje felismerte: az adóbevételek szociálpolitikára költése nem gátolja, hanem megalapozza a fejlődést. Ez az agrárpolitikára is igaz: 1962-től a kistermelőket földjük mérete után támogatták,[1013] a cél a birtokméret növelése, a fiatal, kezdő gazdák segítése volt.[1014] A területfejlesztéssel együtt az agrárium átalakult. A hatvanas években leállították a telepítést és a támogatás célcsoportján is módosítottak (a közepes családi birtokok kaptak többet, nem a kisebbek), ami feszültséget keltett, mert az 1945-től telepített gazdaságok ekkor kezdtek nyereségessé válni. Ez a finn szociáldemokraták (FSZDP) erősödésével is egybeesett. (Az FSZDP ekkor a többi északi országhoz képest gyenge volt.)[1015]

Jóléti állam újraosztja a megtermelt javakat, a jövedelmek egységesítése és a sikerteleneknek kialakított szociális háló révén. Ez nem felel meg az agrártársadalom értékeinek, így csak „a városias életmód és világlátás általánossá válásával” realizálódhatott.[1016] A váltás népességföldrajzi átalakuláshoz vezetett és a növekedésben is szerepet játszott: a földrajzi mobilitás kapcsolódott a fiatal nők társadalmi mobilitásához. A periférián és a köztes területeken az agrárium 1960-ban még a lakosság több mint felének adott munkát, de húsz év alatt az ipari állások megduplázódtak, akárcsak a szociális szolgáltatásokban dolgozók létszáma.[1017] A Helsinkibe áramló népesség nem szlömökbe szorult. Hagyományosan erős volt a szociális lakásépítés, ami nem különült el a piaci építkezésektől. A szegregáció ellen hatott a skandináv tradíció, a jövedelmi különbségek viszonylag kis mértéke is.[1018]

Granberg a finn agrárium nemzedékeit korszakokhoz kapcsolta. Az 1918-as polgárháború és a zsellérek helyzetének rendezése után megjelent a „szabad” paraszt. Kötődött a piachoz, de a természeti gazdálkodás óvta a viszontagságoktól. 1944–45-ben a következő nemzedék megjelenése a

---

[1010] Embassy of Finland, Washington (2017).
[1011] Heinonen, 10-13., 22-25., 31. Norvégiában hasonló importliberalizáció zajlott 1952–57 között. Frøland, 364.
[1012] Svédországban bő fél évtizeddel korábban kezdett terjeszkedni a gyorsétteremlánc. FoodChain (2010).
[1013] Területi és kistermelői támogatást máshol is kipróbálták, de nem értek el tartós növekedést. Granberg, 110.
[1014] Ez alacsony kamatú állami hitelekkel és támogatásokkal történt. Granberg, 111.
[1015] Granberg, 110-111.; Jakobson (1990), 78.
[1016] Új önkormányzati hivatalok, könyvtárak, iskolák, uszodák, rendelők épültek, a „vegyesboltokat tönkretevő önkiszolgáló áruházak, szupermarketek”: a faluközpontok „szolgáltatóházakká” váltak. Granberg, 110., 112.
[1017] A jóléti állam új vidéket kreált: centrum és periféria, ipar és agrárterület már volt érvényes besorolás. A faluközpontokban új állások születtek. A komputerek függetlenné tettek a centrumtól. Granberg, 113. A belső periféria és a partvidék szembeállítása a 18. századi professzorra, Porthanra vezethető vissza. M. Peltonen, 126.
[1018] Korpinen, 57-58.

letelepítéssel kezdődött. Ez az előző évtizedek álmait valósította meg, de már egy új kort is érlelt. E kor végére „a lovat traktor váltotta föl, a fűrészt motoros fűrész, az élelmiszerhiányt pedig túltermelés”. A piacgazdaság „kiszorította a természeti gazdálkodást, de az állami protekcionizmus továbbra is fönntartotta a termelői tevékenységet”. Az újabb sikeres nemzedékváltást a válság enyhülése hozta: a birtokméret, a termelés nőtt, terjedt a szakosodás és a hitelezés. A részmunkaidős gazdálkodást a jóléti állam tette lehetővé – a foglalkozási szerkezetet átalakítva. Az agrártevékenység kiegészítésére vagy a foglalkozásváltásra az ipar és a szolgáltatások kínáltak lehetőséget.[1019]

A direkt svéd gazdasági hatás időnként minimálisra csökkent: 1945-ben még a legnagyobb finn kereskedelmi partner volt Svédország, ám az 50-es években elenyésző volt a kétoldalú forgalom. A 60-as évektől újra nőni kezdett az árucsere,[1020] de nem volt olyan jelentős, hogy önmagában magyarázhatná, miért mozgott hasonló trend mentén a két állam. Gazdasági szerkezetük, termékeik hasonlóak, így nem a bilaterális kereskedelem elégítette ki a szükségleteiket. Beszédesebb, ha azt nézzük, hogy a külföldre irányuló finn befektetések főleg Svédországba érkeztek a 80-as években. A Finnországba irányuló befektetések fele pedig a 80-as években Svédországból jött.[1021] A svéd–finn ipari kooperáció is a 70-es évek válságára adott sikeres válasz volt.[1022] Az 50-es évektől Finnország fejlődését a svéd konjunktúrával való egybeesés jellemzi. Az alábbi táblázat szerint a két ország gazdasági növekedése ugyanakkor lassult vagy gyorsult. Ám a finn fellendülés trendjellege erősebb, a növekedés nagyobb mértékű (itt a szovjet hatás fontos), és így a gazdasági fejlettség tekintetében Helsinki Stockholmmal szemben csökkentette lemaradását. Az egy főre eső GDP táblázatából kiderül: a lokális minimumok a növekedésben teljesen vagy egy év eltéréssel egybeesnek a két ország között (1945, 1947, 1952–53, 1955–56, 1958, 1966–67, 1971, 1976–77, 1981, 1985–86). Az 1952–53-as minimumok nemcsak Finn- és Svédországban jelentkeztek: 1951–52-ben Ausztriában, Dániában és Nagy Britanniában is lassulás vagy visszaesés következett be, amint ez egy későbbi táblázatból kiderül.) Ami a svéd–finn összehasonlítást illeti: csak a vizsgált időszakon kívül fordul elő, hogy a minimumok között két év volt az eltérés (1991, 1993). Egybeesnek a lokális maximumok is: 1946, 1950–51, 1954, 1957, 1960–61, 1964–65, 1969–70, 1972–73, 1979, 1984–85, 1989, 1994.

Egy főre eső GDP[1023]

Vastag, dőlt karakterekkel, háttérszínnel jelezve: *a lokális növekedési minimumok a két országban*

	Finnország	%	Svédország	%	Egybeesve növekvő vagy csökkenő év (x)
1944	3685		5484		
1945	***3450***	***-6,38***	***5568***	***1,53***	–
1946	3683	6,75	6102	9,59	x
1947	***3717***	***0,92***	***6175***	***1,20***	x
1948	3957	6,46	6292	1,89	x
1949	4143	4,70	6455	2,59	x
1950	4253	2,65	6739	4,40	x
1951	4571	7,48	6949	3,12	x
1952	4674	2,25	***6996***	***0,67***	x
1953	***4652***	***-0,47***	7145	2,13	–
1954	5002	7,52	7402	3,60	x
1955	5197	3,90	***7566***	***2,22***	x
1956	***5295***	***1,88***	7797	3,05	x

[1019] Granberg, 113-114.

[1020] A 30-as évek közepén a finn export 11%-a irányult Svédországba, de Németország a kivitel 20%-át, az Egyesült Királyság pedig 46%-át vette fel. 1984-ben az export 19%-át a Szovjetunióba ment, aztán a svédek jöttek, Nagy-Britanniát és az NSZK-t előzve. Az importban a 23%-os Szovjetuniót az NSZK és Svédország követte.

[1021] Arnault, 51-52., 61.

[1022] „Az 1970-es évek gazdasági válságának hatására a skandináv országok erősítették együttműködésüket. A gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésében természetesen az iparvállalatok jártak az élen. A Svédországban épített nukleáris erőművek egyes alkatrészei Finnországban készültek, és a Saab cég a finn Valmettal együtt közös gépkocsi-összeszerelő üzemet hozott létre.” Bánfalvy, 730.

[1023] 1990-es nemzetközi Geary-Khamis dollár. Maddison (2006), 428-431.

1957	5490	3,68	8092	3,78	x
1958	***5474***	***-0,29***	***8083***	***-0,11***	x
1959	5754	5,11	8288	2,54	x
1960	6230	8,27	8688	4,83	x
1961	6658	6,87	9137	5,17	x
1962	6819	2,41	9469	3,63	x
1963	6994	2,56	9917	4,73	x
1964	7307	4,47	10 515	6,03	x
1965	7670	4,96	10 815	2,85	x
1966	7824	2,00	***10 936***	***1,11***	x
1967	***7947***	***1,57***	11 219	2,58	x
1968	8093	1,84	11 561	3,05	x
1969	8878	9,70	12 055	4,27	x
1970	9577	7,87	12 716	5,48	x
1971	***9765***	***1,96***	***12 748***	***0,25***	x
1972	10 448	6,99	13 002	1,99	x
1973	11 085	6,10	13 494	3,78	x
1974	11 361	2,49	13 885	2,90	x
1975	11 441	0,70	14 183	2,15	x
1976	***11 358***	***-0,72***	14 282	0,70	–
1977	11 355	-0,02	***14 004***	***-1,95***	x
1978	11 559	1,80	14 207	1,44	x
1979	12 332	6,69	14 721	3,62	x
1980	12 949	5,01	14 937	1,47	x
1981	***13 134***	***1,43***	***14 917***	***-0,13***	–
1982	13 485	2,67	15 058	0,94	x
1983	13 767	2,09	15 315	1,71	x
1984	14 107	2,47	15 908	3,87	x
1985	14 522	2,94	***16 189***	***1,77***	x
1986	***14 819***	***2,04***	16 521	2,05	x
1987	15 382	3,80	16 982	2,79	x
1988	16 088	4,59	17 283	1,77	x
1989	16 946	5,33	17 593	1,79	x
1990	16 866	-0,47	17 695	0,58	–
1991	***15 725***	***-6,76***	17 379	-1,78	x
1992	15 120	-3,85	17 017	-1,79	x
1993	14 876	-1,61	***16 550***	***-2,74***	x
1994	15 398	3,51	17 139	3,56	x

Finnország a táblázat szerint 1945–1990 között majdnem megötszörözte a gazdasági fejlettségét (489%-os fajlagos GDP-növekedés), míg Svédország több mint háromszoros fejlettséget ért el (318%). A svéd-finn együttmozgás a táblázatból követhető: 51 évből mindössze ötször mozdult ellentétesen a két gazdaság, ám ebből kétszer a növekedés lokális mélypontja esett egybe a másik recessziójával. Így csak három évben ténylegesen ellentétes a mozgás (és nem is mindig gazdasági okból).[1024] A hasonló pálya tehát egyértelmű 1944 és 1994 között. Ám a svéd gazdaság mozgása „lomhább" – a nagyobb méret és magasabb fejlettség, a jóléti intézkedések túlzásai (adózás[1025]) miatt. A nagyobb finn dinamizmus okainál hosszú távon a termelékenységet, egyedileg pedig a 80-as évekbeli szovjet hatást és „a pénzügyi lufit", ill. néhány korábbi kiugró évnél a leértékelés hatását emelhetjük ki.[1026]

A táblázatból látszik: a két országban növekedés volt 1946–52 és 1954–57 közt. 1958-ban visszaestek, 1959–75 között nőttek (Finnország ekkor megduplázta fajlagos GDP-jét!). A finn lassulás előbb (1976-ban) csapott át mínuszba, de 1977-ben mindkét ország visszaesett, majd 1978–80 és 1982–89 közt újra párhuzamosan bővült. Helsinki ismét előbb futott bele recesszióba (1990). Svédország követte, így 1991–1993 között mindkét államban recesszió volt, amiből 1994-ben kerültek ki. A 70-es évek válsága mellett az USA konkurenciája is hozzájárult ahhoz, hogy az ipar helyett egyre inkább a szolgáltatások exportja került előtérbe az északi országokban.[1027]

[1024] A finneknél 1945-ben és 1953-ban, a svédeknél 1981-ben volt olyan visszaesés, amelyet a másik országban – egy év eltérésen belül – nem kísért szintén recesszió. (A legdrasztikusabb eltérés az 1945-ös háborús év finn gazdasági visszaesése, amit a háborúból kimaradó, semleges Svédország mérsékelt növekedéssel vészelt át.)
[1025] Eichengreen, 274.
[1026] Az ún. „leértékelési ciklusokról" lásd: Urkuti (2001), 72.
[1027] A hajóépítéshez hasonló utat járt be a vas-, acél-, textil- és papíripar is. Ez utóbbiban a skandináv országok részesedése az európai piacon az 1977-es 56%-ról pár év alatt 45%-ra csökkent, elsősorban az USA versenye miatt. Finnország itt viszonylag kedvezőbb helyzetben volt a 70-es/80-as években, mert a nyugat-európai piaci

A szolgáltatások hatékonyságnövekedése a finn fejlődést a 80-as évektől jellemezte, míg Svédországban előzőleg az ipari fejlettség volt meghatározó. A finn fejlődést a termelékenység növekedése alapozta meg a vizsgált korszak utolsó szakaszában, leginkább a munkaerő növekvő hatékonysága révén. Nyugat-Európával szemben Helsinki döntően a 60-as és a 70-es években hozta be a lemaradását, Svédországhoz pedig 1965–2003 között zárkózott fel. Mindkét országban 1945–2003 között nőtt a fajlagos GDP, de 1945–65 között a különbség nem változott. A finn gazdaság 1965-től a gyors szerkezetváltásból profitált, és sikerült a svédnél nagyobb növekedést felmutatnia, ill. új iparágak honosodtak meg. A finn ipar inkább 1980–2003 közt járult hozzá a növekedéshez, a svéd 1945–79 közt: a felzárkózást döntően nem a finn feldolgozóipar termelékenységnövekedése okozta, hanem a szolgáltatásokban dolgozók termelékenységnövekedése volt nagyobb a svédekénél.[1028]

A finn és a svéd gazdaság összehasonlításából láthattuk azt is, hogy a finneknél kezdetben eggyel több megtorpanás volt, viszont a növekedés mindvégig dinamikusabbnak bizonyult. A 80-as években a svéd gazdaság is növekedett, de a finn GDP-bővülés hosszabb és erőteljesebb volt. mivel ekkor egy ideig a szovjet kereskedelem anticiklikus hatása kimutatható az exportstatisztikából:

Finn export és GDP, illetve a szovjet piac hatása

	GDP	Teljes finn export	Nyugati (áru)export	Keleti (áru)export
1970	7,5	8,7	8,6	***-4,8***
1971	2,1	***-1,3***	***-1,4***	***-20,4***
1972	7,6	14,5	11,9	18,9
1973	6,6	7,3	8,4	2,4
1974	3,1	***-0,6***	***-2,3***	32,8
1975	1,1	***-14,0***	***-21,6***	6,8
1976	0,3	12,8	14,7	16,2
1977	0,1	15,7	13,4	***-5,7***
1978	2,2	8,9	10,5	0,2
1979	7,3	8,8	12,9	***-4,8***
1980	5,4	8,4	4,0	29,4
1981	1,6	4,9	***-4,2***	29,9
1982	3,6	***-1,1***	***-2,9***	***-1,5***
1983	3,0	2,5	5,3	***-1,6***
1984	3,1	5,4	16,5	***-12,9***
1985	3,3	1,2	***-2,5***	16,1
1986	2,1	1,3	3,1	***-6,8***
1987	4,0	2,6	6,4	***-14,9***
1988	5,4	3,7	4,3	***-12,7***
1989	5,4	1,6	1,5	***-11,2***
1990	0,4	1,6	4,9	***-9,7***
1991	***-6,5***	***-6,3***	***-0,3***	***-65,5***

Forrás: Finland's trade with the Soviet Union. Economic Bulletin for Europe. 1992. Vol. 44
Jelmagyarázat: ***Vastag, dőlt karakterekkel, háttérszínnel jelezve:*** *mértéktől független visszaesés.*

Az olajár növekedésével a szovjet export megugrott, így Helsinki kompenzálta a nyugati piacok zsugorodását. A szovjet–finn klíring egyik sajátossága, hogy világpiaci áron folyt a kétoldalú kereskedelem, így a Moszkva által szállított energiahordozók ára ellenőrizhető volt. A finn gép- és feldolgozóipari export árai viszont egyedi alkuk eredői voltak, így nem lehetett tudni, megfeleltek-e a globális áraknak.[1029] A statisztikák utólagos ismeretében e vállalati alkuk rendkívül kedvező árakat eredményeztek a finneknek. A helsinki pénzügyminisztérium szerint a „keleti" exportárak átlagosan

átalakulást a szovjet piac ellensúlyozta Helsinki esetében. Bánfalvy, 730. Ám ez az ellensúly a Szovjetunió szétesésekor hirtelen szűnt meg, így a finn válság a 90-es évek elején váratlanabb és súlyosabb volt.

[1028] Kokkinen (2012).

[1029] A klíring-rubelben kifejezett külkereskedelmi árakat elvileg világpiaci dollárárakból határozták meg. „Ennek az elvnek az érvényesítése persze sokkal könnyebb az energiahordozók és nyersanyagok által dominált import esetében, mint a feldolgozóipari exportárak vonatkozásában." Oblath (1983), 57.

9,5%-kal magasabbak voltak, mint a „nyugatiak” 1985-ben. A legnagyobb árkülönbözetet a nemfémiparban, az élelmiszeriparban és az erdészeti termékeknél mutatták ki. Bár e tendencia egyre gyengült, Oblath szerint a Szovjetunióba irányuló, ill. a nyugati export szerkezete eltért egymástól. Az OECD-országokba Helsinki fa- és papíripari termékeket exportált, a Szovjetunióba pedig hajókat és gépipari termékeket. Idővel a kivitel mindkét irányban diverzifikálódott.[1030] Hosszabb távon azonban Moszkva nem ellensúlyozhatta a nyugati kereslet csökkenését, s a szovjet piac később össze is omlott. (A második olajválság után a szovjet export átlépte a finn kivitel 25%-át.)

A szovjet–finn klíring rontotta a finn feldolgozóipar hatékonyságát a 80-as években. Ezért nehezebb volt a finn exportot nyugati piacokra átirányítani a Szovjetunió felbomlásakor. Más szektorokban (textil-, ruha-, fém-, gép- és vegyipar) is olyan kapacitások épültek ki, melyek keletre dolgoztak, elhanyagolva a K+F-et. A szovjet piacra szánt termékek minősége alacsonyabb volt a nyugatra készülőknél. Amikor 1986-tól a keleti kereskedelem gyengült, a klíring stabilizáló funkciója is megingott. A felhalmozódott feszültségek aztán 1991-ben csapódtak le, amikor a versenyképtelen termékeket Nyugaton nem tudták eladni a finnek. Ám e hatást nem kell eltúlozni: a finn export 75–90%-a a 80-as években is a piacgazdaságok felé irányult. A szovjet kereskedelem főleg a textil- és ruhaipart védte. A textilipar a 80-as években még a negyedik legnagyobb ágazat volt, de a 2000-es évekre szinte eltűnt. A hajóépítés is komoly átalakulásra szorult a szovjet piac kiesésekor.[1031] 1989-ben csődbe ment a Wärtsilä hajógyár, ami az addigi legnagyobb vállalati bukás volt az északi országokban. A csődöt a főleg szovjet piacra dolgozó Valmet hajógyárral lebonyolított fúzió okozta (1987). A finn hajógyártás jelenleg elsősorban Turkuban koncentrálódik.[1032]

A nyolcvanas években felgyorsult a finn pozicionális gazdasági elit cseréje. Megelőlegezve 10. fejezetbeli eredményeimet, jól látszik: a globalizáció is hat a finn elitekre, és míg a szovjet kihívást a politikai elit kezelte, a globalizálódó gazdasági versenyből fakadó kihívásnál a gazdasági elit vette fel a kesztyűt. Az általam vizsgált korszakon belül így 1975–90 között volt a legnagyobb a változás a 15 elemzett finn nagyvállalat csúcsain (1960–74-hez, illetve 1945–59-höz képest).

A Szovjetunió összeomlásakor a finn GDP zuhanásnak indult. Gorbacsov bukása előtt a kétoldalú kereskedelemben óriási adósság gyűlt fel (600 millió euró), amit átütemeztek. Az orosz összeomlás egybeesett a finn gazdaság más problémáival: így a háború után a fejlett országok körében a legsúlyosabb gazdasági krízis következett be az országban. A finn GDP 10%-nál is nagyobb mértékben zuhant 1990–93-ban, ebből 6,2 százalék 1991-ben következett be. Hivatalos becslés szerint a szovjet-finn kereskedelem összeomlása 2–3 százalékos zuhanást jelentett az 1991-es GDP-ben. A munkanélküliség 150 ezer fővel nőtt, ebből 30–40 ezer tulajdonítható a szovjet exportkiesésnek. Közben gazdasági „buborék” keletkezett Finnországban a 80-as évek végén (a pénzügyi liberalizáció hibái miatt), a szovjet válság e hatást súlyosbította. A későbbi finn növekedés megalapozása ugyanakkor a 80-as években zajlott: struktúraváltás kezdődött, s bár ez még nem éreztethette pozitív hatását, de az infokommunikációs (ICT) ágazat már ekkor fejlődésnek indult.

9.4.6. A jóléti-korporatív állam és a modernizáció (a 4. és az 5. kihívás összhatása)

[1030] A 60-as évek közepéig „tisztább" volt a kép: „Finnország a Szovjetunió számára elsősorban gép- és hajóexportőr volt, a világ többi részébe pedig (…) fa- és papíripari termékeket szállított. A 80-as évek elejére a teljes export és a Szovjetunióba irányuló kivitel egyaránt diverzifikáltabbá vált”. Oblath (1983), 56.
[1031] Kajaste (1992).; Ollus-Simola, 21-22.
[1032] A Wärtsilä után Turkuban 2014 óta a német érdekeltségű Meyer Turku gyárt hajókat. Meyer Turku (2014).

A kihívás–válasz-hatások közül a 4. a jóléti állam kiépülését eredményezte. A kihívást itt az 1956-os nagy sztrájk, a demográfiai robbanás és a svéd minta összjátéka jelentette. (E kihívás egybeesett a belső finlandizációval: az elit a külső és belső kihívásra is reagált.) A munkabéke fontos az 1956-os általános sztrájk után, ami hetekre megbénította a gazdaságot.[1033] A 60-as évek elején vezették be a munkanélküliség kezelésére az országos biztosítási rendszert. Ennek két pillére: a) az érintett korábbi jövedelmétől függő segély; b) alanyi jogon járó alapsegély. A nyugdíjrendszer hasonlóan épült fel: a jövedelemtől függő és a minimálnyugdíjon alapuló pillérei voltak. A demográfiai robbanásra (a lélekszám 1950-ben elérte a 4 milliót), a „baby-boom-generáció" megjelenésére az oktatási kapacitások fejlesztésével reagáltak, megteremtve a tartós növekedés alapjait, sőt a későbbi, ötödik – globális infokommunikációs – kihívásra adott választ is segítette a képzés javítása. A felsőoktatás területileg diverzifikálódott: a régi turkui és helsinki egyetemi központok mellett a „belső finn" régiókban is több főiskola és egyetem nyílt meg. A partvidéki egyetemek mellett a 19. századi finn nyelvű oktatás olyan központjai is egyetemvárossá fejlődtek, mint Jyväskylä.[1034] (Ez az elit további nyitását eredményezte: a partvidéki régiókon túl, az északi és keleti vidék elitképzése is beindult.)

A sztrájkra, a demográfiai hullámra és a svéd „vonzásra" adott válasz a jóléti társadalom kiépítése volt. Ennek előkészületei már korábban elkezdődtek: az 50-es években ért véget a finn „ellenőrzött gazdaság" korszaka. 1954-ben megszűnt a jegyrendszer. A külkereskedelmet különösen 1957-től liberalizálták. Az ár- és bérrendszer új szabályozása nem tökéletesen szabad piacot kreált, hanem a korporatív gazdaságirányítást erősítette, ami a modern jóléti társadalmak jellemzője.[1035]

A jóléti állam kialakulása és a gazdaságpolitika változása egymással összefüggött, ezt Oinas alapján az egyik legfontosabb finn gazdasági tevékenység, az erdőgazdaság, illetve a fa- és papíripar átalakulásával illusztrálhatjuk. Eszerint a II. világháborúig Finnország relatíve szegény volt. A 19. században az erdészeten alapuló gazdaság jövedelmét tőkeként forgatták vissza a faiparba. Ez Káldor növekedési modelljét igazolja, azaz az első szektorban (mező-, erdőgazdaság) felhalmozott jövedelmek a második szektor (ipar) bővülését segítik elő. Ezt az állam segítette, bekapcsolódott a nemzeti elit is. A nacionalizmus a függetlenség elnyerésével erősödött.[1036] (A finn erdőgazdálkodás nemcsak gazdasági kérdés: környezetvédelmi és nemzetbiztonsági szempontok is fontosak.[1037])

Az 1920-as és 1930-as években folytatódott az agrártársadalom átalakulása, a fa- és papíripar fejlesztésekor nőtt a munka termelékenysége. 1945 után az ország a leggazdagabb államokkal tartott lépést. Az export az 50-es évekig az erdőkhöz kapcsolódó ágazatokon alapult, melyek részesedése a 60-as évekbeli 70-ről a 80-as évekre 40%-ra zuhant, akkorára, mint a fém- és gépipar exportja.[1038] A faipari export egyre komolyabb innovációt igényelt: az erdők nagy része magántulajdonban volt, a farmerek pedig a fa árát magasan tartották. Az ipari termelékenység növekedése erre adott válasz volt. A politikai elit is segített: a 60-as években a kormány elhatározta a jóléti állam kialakítását. A „gazdaság szívét" három bankcsoport alkotta, a kapcsolódó „zászlóshajó" vállalatokkal, főleg az erdészeti ágazatokban. A cégeket nemcsak finanszírozták, néha tőkét is adtak. Így 1945 után az üzleti világ relatíve zárt maradt. (Ez látható a 10. fejezetben elemzett pozicionális gazdasági elitnél.)

[1033] A sztrájk 1956. március 1-től 19 napig tartott, 430 ezer dolgozó vett benne részt. Halmesvirta (2001), 302.
[1034] Jussila et al., 272-273.; Alanko–Outinen, 420-421. Hjerppe (2008).
[1035] A 60-as évekre az állam, a munkaadók és munkavállalók munkabékét teremtettek, s alacsonyan tartották a munkanélküliséget is. Urkuti (2001), 68.; Arnault, 64-66.
[1036] Oinas, 1229.
[1037] Jakobson (1990), 77-78.
[1038] Oinas, 1229.; Jakobson (1990), 77-78.

Államvezérelt koordináció érvényesült: hosszú távú befektetések történtek a nehéziparba, kartellekre támaszkodva. A gazdaságot hierarchikus, államfüggő, ill. állami cégek jellemezték.[1039]

Ez egybeesik Arnault elemzésével, aki az iparban és bankéletben összefonódásokat észlelt. Ő főleg a Nokia és a bankok, biztosítók összekapcsolódására fókuszált. Oinas viszont azt hangsúlyozza, hogy a fa- és papíripar világcégeinek, az UPM–Kymmenének, illetve a Stora Ensónak a finn elődcégei a finn állammal, illetve a helyi bankokkal–biztosítókkal összefonódva terjeszkedtek a világpiacon. A 70-es évekig a finn cégek nemzetközi tevékenysége főleg exportból állt. Kevés tartott fenn értékesítési irodát, még kevesebb termelőbázist külföldön. Ez változott a 80-as évekre: a bankok külföldi filiálékat nyitottak, de a cégek is terjeszkedtek: 1984-ben 1462 olyan külföldi társaság működött, amelyben finn vállalatok legalább 10 százalékos tulajdonnal rendelkeztek.[1040] A modernizációra példa a Nokia folyamatos átalakulása: a közös tulajdonosi háttérrel működő cégeket, vagyis a faipari, a gumiipari és a kábelgyártó tevékenységeket 1967-ben vonták össze Björn Westerlund vezetése alatt, és elkezdődött a modern technológiára való átállás. A Nokiának voltak hagyományai, melyekre lehetett támaszkodni – ha az informatikai társadalomra való átállást, az 5. kihívás–válasz-hatást elemezzük. Már a háború alatt távközlési fejlesztések zajlottak a finn hadseregben és a hadiiparban. Ezt a finn kábelművek, a Nokia egyik elődvállalata is hasznosította a polgári termelésben, de előtte még a hatvanas években is a finn hadseregnek szállított rádiótelefonokat,[1041] s 1971-re gyakorlatilag már egy finn mobiltelefon-hálózatot épített ki, amit akkor még autórádió-telefonhálózatként ismertek.

A világrendszer-elmélet „centrumpontjait" nézve észrevehetjük: Skandinávia a távközlésben globális innovációs centrumnak számít. A svéd, norvég és finn távközlési cégek a rivalizálás ellenére együtt is működtek. Így technológiai versenyük és kooperációjuk kiemelte a távközlés világpiacán belül az északi térséget. A legismertebb cégek: a finn Nokia (a Salorával együtt) és a svéd Ericsson, továbbá a szintén svéd Telia (az utóbbi magába olvasztotta a finn Sonerát), ill. a norvég szolgáltató, a Telenor, valamint a katonai telekommunikációval is foglalkozó norvég Kongsberg.

A Nokia felfutása kötődik egy nagyhatalmi kihíváshoz. A finlandizáció ugyanis a gazdaságot sem hagyta érintetlenül. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1969-ben a Kreml feladta a számítógép-fejlesztési programját, és az IBM 360-as széria másolását határozta el. Ez felértékelte a korábban létrejött szovjet–finn tudományos és technikai együttműködést. A speciális intézményekkel segített kapcsolat a számítástechnika területén „burjánzott" (a Nokia ekkor még komputereket is gyártott). Finnország volt az első nyugati állam, mely tudományos–technikai kooperációról kötött szerződést a Kremllel. Az 5. kihívás–válasz-hatás kezdetét tehát már a 60-as évek végén észlelhetjük.[1042] A Nokia 1957-től működött együtt Moszkvával, a finn–szovjet technológiai vegyesbizottságon keresztül. A szovjetek a cég gyártóbázisait látogatták, a Szovjetunióba faipari és kábeltermékek kerültek. A 60-as években a technológiatranszfer felé mozdultak el. A 70-es években ez már kereskedelmi jelleget öltött – a Nokiának egyre fontosabb lett Moszkva. A kapcsolatot Kari Kairamo ápolta, aki 1977-ben került a cég élére. A 80-as években a Nokia a szovjet piacra automatikus telefonközpontokat, robot- és automatizációs, komputer- és vezetéknélküli-távközlési technológiát szállított, hatalmas profittal.

Ám a szovjet-amerikai viszony 70-es évek végi romlásával a Nokia helyzete érzékennyé vált a CoCom-lista (az amerikai technológia-exportkorlátozás) miatt. Hiába volt fontos a szovjet piac, a berendezések alkatrészei az USA-ból is érkeztek. Így figyelni kellett Washington érdekeire is, ahol

[1039] Oinas, 1229-1230.
[1040] Arnault, 57-61.; Oinas, 1230.
[1041] Guardian (2013).
[1042] Autio-Sarasmo, 72.

gyanakodva tekintettek a szovjet–finn technikai kooperációra. Richard Perle, amerikai védelmi miniszter-helyettes szerint Helsinki végül döntött: a 80-as években titkos egyezményt kötött a Pentagonnal. Így az USA kontrollálhatta, milyen high-tech eszközök jutnak szovjet kézre. 1987-ben erősödött az amerikai kapcsolat: kormánymegállapodást kötöttek Helsinkivel. A finnek ekkorra a NATO-államokkal egyenértékűnek számítottak: megkapták a legmodernebb technológiát, de nem adhatták át Moszkvának. A váltás összefüggött a szovjet–finn kereskedelem zuhanásával.[1043] (A szovjet technológiaimportban a magyar Videoton is komoly szerepet játszott, a magyar cég az amerikai hatóságok vizsgálatainak középpontjába került 1979 után.[1044])

9.5. Társadalmi változás és pártrendszer összefüggései, a pártok kekkonenizációja

Finnországban dinamikus ipari növekedéssel párosult a jóléti társadalom kiépítése. Ám ez komoly kihívásokkal járt: 1950-ben a munkaképes lakosság több mint egyharmada az agráriumban dolgozott, s már ekkor elindult a vidékről városba vándorlás. A többi észak-európai ország a 30-as években volt tanúja ennek. A foglalkozási szerkezetváltást a finnek sem kerülhették el. Az agráriumban és a fakitermelésben a motoros gépek, a társadalom egészében az iparosodás és a jóléti állam indította el az urbanizációt. A vidék a 60-as évek második felétől alakult át: északról a fejlett délre, Finnországból Svédországba indult vándorlás, döntően megváltoztatva a foglalkozási szerkezetet és az életmódot. A gépesítéssel és a felszabaduló munkaerővel is magyarázható a kivándorlási hullám. Ezt az 50-es évek közepétől az északi államok közti egységes munkaerőpiac segítette elő. Így a finn munkanélküliséget „exportálták" főleg Svédországba: 1966–70 között 125 ezren költöztek át, közülük 42 ezren tértek vissza. 1976–80-ban 66 ezren emigráltak és 31 ezren mentek vissza. A 80-as években a finn gazdaság stabilizálódott, így 1980–85-ben többen tértek vissza Svédországból, mint amennyien oda költöztek. A Svédországba távozók összesen 300 ezren lehettek.[1045] Az egyesített észak-európai munkaerőpiacon[1046] kívül a kivándorlás összefüggött az agrárium átalakulásával és az 1945 utáni „baby boom"-generáció munkába állásával is. A csúcsot az exodus 1970-ben érte el: 41 ezren hagyták el az országot Svédország felé. A döntő lökést ehhez a finn márka drasztikus leértékelése adta: 1967-ben a svéd nominálbérek így 31%-kal értékelődtek fel.[1047] Ezzel együtt Helsinki szigorú ár- és bérellenőrzést vezetett be. Ez átmenetileg sikeres volt, mutatva: az elit a hatékonyság érdekében nem fel a „laissez faire" politikával szemben az állami beavatkozáshoz nyúlni.[1048]

A finn gazdasági változások döntően belső folyamatokra vezethetők vissza. Az ipar és a szolgáltatások is gyors fejlődésnek indultak. A déli ipari központok vonzották a vidékről érkezőket. A birtokok száma az 1964–80 közt egyharmadával, az agrárdolgozóké 1950–80 közt kétharmadával csökkent. Így „skandináv" foglalkozási szerkezet alakult ki. 1960–80 közt 21,7 százalékponttal zuhant az agrárnépesség aránya (35,2-ről 13,5%-ra). Közben az ipar alig növelte arányát (32,6%-ról 34,6-ra),

---

[1043] Autio-Sarasmo, 73-74.
[1044] Borvendég, 73-76.
[1045] Granberg, 108-109.; Jakobson (1998), 93.; Bánfalvy, 736.
[1046] Az Északi Tanácshoz a szovjet jóváhagyás után Helsinki csak 1955-ben csatlakozott. Az útlevélunión és a közös munkaerőpiacon kívül fontos vívmány volt a társadalombiztosítási egyezmény is. Häggman, 184.
[1047] Urkuti (2001), 71-72.; Koivukangas (2003).
[1048] Az infláció lassítására a 60-as évek végén állami ár- és bérellenőrzést vezettek be. Az 1967-es 31%-os leértékelés növelte az inflációs nyomást, de segítette az exportot: nemcsak a faipari kivitel nőtt, hanem az „új" iparágaké is (pl. fémipar). A termelésbővülés és az árellenőrzés nyomán nőttek a reálbérek. Bánfalvy, 735.

azaz a szolgáltatások szívták fel az agrármunkaerő többletét: 32,2-ről 51,8%-ra nőtt a részarány.[1049] A jóléti állam funkciói bővültek: ezt a nyugdíjasok és diákok számának növekedése is mutatja.

A finn lakosság megoszlása foglalkozási kategóriák szerint (%)[1050]					
	1950	1960	1970	1975	1980
Mező- és erdőgazdaság	41	32	18	12	9
Ipar	21	19	21	21	21
Építőipar	8	10	9	8	6
Közlekedés és távközlés	6	7	7	7	7
Kereskedelem	8	10	13	13	14
Szolgáltatások	9	11	13	15	18
Nyugdíjasok, diákok, stb.	6	11	18	20	24
Ismeretlen	1	0	1	4	1
Összesen	100	100	100	100	100

A finn agrárium fejlődése negatív hatással is járt: a schumpeteri „teremtő rombolás" az innováció velejárója volt.[1051] A 60-as években a gazdák közt nőttek a profitkülönbségek. A leggyengébbek feladták gazdaságukat, miután az állam kezdte leépíteni a szubvenciókat. A „parasztok megfojtása" politikai ellenállást váltott ki az 1970-es választásokon. A Finn Vidék Pártja[1052] győzelmet aratott a hagyományos centrumpárti és népi demokrata[1053] körzetekben. Utóbb a Finn Vidék Pártja nevet vették fel.[1054] Kekkonenék névváltoztatása (Centrumpárt) is mutatja a váltást: a jóléti modell, a szociáldemokraták erősödése a versenyképtelen gazdák dotációját is megszüntette.[1055]

A Vennamo-féle Vidék Pártja a 80-as években a kormányba is bekerült, a távoli, keleti vidékeket képviselve (a gyors változás feszültséget okozott az elmaradott régiókban). Ez a rosszul jövedelmező észak-finn kisbirtokok felszámolásával függött össze az 1966-os szociáldemokrata vezetésű kormánytól kezdve. A feszültség indokolhatta, hogy Kekkonen 1973-ban miért nem akarta elnökválasztáson megmérettetni magát. Vihavainen szerint nyugati demokráciában ez példátlan volt.[1056] Kekkonen szerint tárgyalnia kellett a Közös Piaccal a szabad kereskedelemről, és elő kellett készítenie a Helsinki Értekezletet. A Kremlnek sem volt érdeke a leváltása. Brezsnyev szerint Finnország a Szovjetunió „zsebében" volt.[1057] Így főleg a szovjet hatással magyarázzák az elnöki ciklus meghosszabbítását 1973-ban.[1058] A döntő változás 1960–75 közt történt: az agrárnépesség csökkenésével a vidéki proletariátus is gyengült, az öt hektárnál kisebb területen gazdálkodók száma 1950–80 között 250-ről 16 ezerre zuhant. 1960–75 közt vált az ország ipari országgá, s közben a középbirtokosok hazája lett: 1980-ban a gazdák mindössze 2 százaléka dolgoztatott másokat.[1059]

A jóléti szociálpolitikának sokrétű hatása volt a finn pártrendszerre. Míg a (szélső)jobboldal erősödött, gyengült a Finn Kommunista Párt (FKP), mivel eltűnt a vidéki proletariátus. Az FKP a háború után az északi országok közt a legerősebb volt. Legális párttá szovjet nyomásra vált, de az

[1049] Granberg, 109-110.; Alestalo, 36-37.
[1050] Allardt, 219.
[1051] A 60-as években kezdődött az agrárium gépesítése Granberg, 108-109.
[1052] Vennamo 1959-ben vált ki az Agrárpárttból Finn Kisgazdapárt néven, majd ezt átnevezték a Vidék Pártjává.
[1053] A kommunista befolyású, népfront jellegű tömörülésről, a Finn Népi Demokratikus Szövetségről van szó.
[1054] A Vidék Pártja a 80-as években a koalíció tagja lett, ekkor Veikko fia, Pekka Vennamo irányította a pártot. A 90-es évek elején megbuktak a választásokon. Granberg, 108.; Gombos (2001), 160.; Ojanperä, 1.; Orengo, 267.
[1055] Granberg, 112.
[1056] Klinge, 146-152.; Dutton, 40.
[1057] Kekkonen hatása a finn politikára Moszkva befolyását is közvetítette. Dutton, 40-41.; Luukkanen (2011).
[1058] A Kreml ragaszkodott hozzá, mandátumhosszabbításáért engedték a szerződést az EGK-val. Wiskari (1981).
[1059] Jakobson (1998), 93.; Allardt, 219.

1945-ös választások előtt a Finn Népi Demokratikus Szövetség (SKDL) egyik tagjaként jelent meg.[1060] Az FSZDP-ből kivált Szocialista Egységpárt is az SKDL tagja volt. A szövetség az 1945-ös választások után sokáig a legnagyobb parlamenti párttömörülés volt (49 mandátum). Az FKP 1948–66 közt kiszorult a kormányból, de az ipari körzetekben erős maradt. Az agrárrégiókban a modernizációs bizonytalanság miatt volt meghatározó. „A finn baloldali radikalizmus tehát két eltérő forrásból, a város–vidék törésvonal mindkét oldaláról táplálkozik, és emellett jelenik meg magyarázatként a modernizáció-ellenes argumentáció két ismert »bűnbakja«, a gyökértelenség és az elidegenedés."[1061] Erre nem a szélsőbal, hanem a mérsékelt pártok igyekeztek megoldást találni. Ahol ez nem sikerült, ott a populista jobboldal nyert. A finn kormányba 1966-tól a kommunisták bekerültek ugyan, de a konszenzusos politikai elitbe csak részben integrálódtak.[1062] Az FKP gyengülésében[1063] közrejátszott a nagyhatalmi befolyás, a belső folyamatok és az oligarchia vastörvényének hármas hatása. A kommunista pártelit nem tudott dönteni: a finn konszenzusos elitbe integrálódjon-e, vagy egy külső hatalom érdekeit szolgálja-e ki, esetleg – harmadik lehetőségként – a saját hatalmi érdekeit nézze.[1064] Vagyis itt egy – részben a konszenzusos eliten kívüli – elitcsoport problémáinak lehetünk tanúi.

Miközben a finn pártszerkezet a nagy társadalmi változásokra reagált, a pártokon belül a finlandizáció sajátos jelensége, a „kekkonenizáció" zajlott. Azaz Kekkonen pártján kívül is megjelentek az államfő emberei a politikai szervezetek meghatározó figuráiként. A legfontosabb ebből a szempontból az FSZDP, a szociáldemokraták „megdolgozása" volt. A modernizáció és a jóléti társadalom kialakulása összefüggött ugyanis Finnországban a szociáldemokraták térnyerésével.

A finn szociáldemokrácia átalakulása Moszkva és Kekkonen manipulációinak köszönhető. Az önálló Finnország hajnalán a Finn Szociáldemokrata Párt (FSZDP) a pártrendszer meghatározó eleme volt. 1918-ban súlyos, a fehérek győzelmével végződő polgárháború tombolt. A „vörösök" ezután megoszlottak: az FSZDP elhatárolódott a baloldali radikalizmustól, s fokozatosan romlott a viszonya a kommunistákkal és Moszkvával. Az ellenségeskedés megmaradt 1945 után is. Az FSZDP antikommunista attitűdjét fokozta 1948-ban a népi demokráciák tanulsága: a kommunisták és a szociáldemokraták közötti együttműködés az utóbbiak „szervezeti felszámolásához vezet.[1065]

Ám a szociáldemokrata Fagerholm-kormányok nem tudták stabilizálni a helyzetüket az 1948 utáni tíz évben. Az 1951-es választási kampánnyal párhuzamosan próbáltak a szociáldemokrata és a kommunista erők befolyást szerezni a finn szakszervezetekben.[1066] Ám az FSZDP meggyengítése csak Kekkonen 1956-os finn elnökké választása után sikerült. Moszkva diplomáciai nyomása és Kekkonen belpolitikája játszott ebben szerepet, különösen 1958–59-ben. A szociáldemokratákat az 50-es évek

---

[1060] Az SKDL több autonóm szervezetet fogott össze. Az FKP hatása meghatározó volt. Gombos (2001), 155.
[1061] Gombos (2001), 155-157.; Bereczki (2002), 197.
[1062] Az FKP 1975-ös 40 mandátummal szemben 1984-ben már csak 27-tel rendelkezett. Jakobson (1998), 93. „1966-ban Kekkonen elnök legfőbb gondja az volt, hogy bent tartsa a kormányban(!) a »sem kormányzati felelősség, sem tiszta ellenzéki szerep« dilemmái között őrlődő" kommunistákat. Gombos (2001), 157.
[1063] Az FKP-t megosztotta 1968-as Prágai Tavasz elfojtása. A sztálinisták gyengültek, majd kiváltak 1985-ben. A megmaradt pártból 1990-ben alakult a Baloldali Unió. Kormányzati szerepről, felelősségről, „megalkuvásról", és ideológiai „engedményekről" vitáztak ekkor. A 80-as évek végén megszűnt az SKDL, az FKP gazdaságilag is csődbe jutott. Kommunista Munkáspárt alakult. Gombos (2001), 157. Bereczki (2002), 197.
[1064] A párt fokozatosan választási párttá vált: a pártelit többé nem ideológiai elvek karbantartásában, hanem a parlamenti mandátumok megőrzésében volt inkább érdekelt." Gombos (2001), 157.
[1065] Gombos (2001), 154-155.
[1066] A Finn Szakszervezetek Központi Szövetségének kongresszusán a vezetőség úgy döntött, hogy kiválik a Szakszervezetek Világszövetségéből. Ez ellen a szovjetpárti aktivisták több vállalat munkásait tömeggyűléseken próbálták mozgósítani. A választásokon a szociáldemokraták 20 ezer szavazatot vesztettek, korábbi eredményükhöz képest. Fejérmegyei Néplap, 1951. július 5., 3.

végén belső villongások is gyengítették. Miután Fagerholm kormányfő lemondott, megkezdődött az FSZDP „kekkonenizációja”: a pártból 1959-ben kivált a belső ellenzék: megalakult a Munkások és Kisbirtokosok Szociáldemokrata Szövetsége (MKSZSZ). Ez kormányzati szinten együttműködött az Agrárpárttal és jó kapcsolatban volt Kekkonennel 1958–73 között.

A „maradék” szociáldemokraták is váltottak: a jóléti államot propagálták – nagy szerepet kapott a női egyenjogúság kérdése. A megosztottság 1973-ban ért véget: a pártból kiváltak többsége egyesült az FSZDP-vel, a szociáldemokraták felsorakoztak Kekkonen mellett. A kekkonenizálás sikerét Väinö Tanner eltávolítása jelképezte a párt éléről. A szovjet hatást indirekt módon mutatja, hogy Kekkonen 1945 előtt még dicsérte őt.[1067] Ám Tanner Moszkvának elfogadhatatlan volt: 1926-ban kormányfőként a „fehér” Finnországban jutott hatalomra, majd az 1937-es kormánykoalícióba is belépett az FSZDP. Ő volt 1939-ben a finn külügyminiszter, döntő szerepe volt a munkások mozgósításában a szovjet–finn háború alatt.[1068] Moszkva 1946-ban háborús bűnösként ítéltette el, de 1949-ben szabadult, majd 1957-ben, Kekkonen államfővé választása után, az FSZDP elnöke lett ismét. (A szociáldemokraták a magyar ’56 leveréséből más következtetést vontak le, mint Kekkonen: rövid távon a Moszkva-ellenes vonal erősödött náluk, míg Kekkonen a belső finlandizáció felé mozdult el.)

Tanner pártelnöksége aggasztani kezdte Moszkvát,[1069] mire Kekkonen bomlasztani kezdte a szociáldemokratákat: a párt balszéléről kivált a képviselők egy csoportja, amely a már említett új, „átmeneti”, de „kekkonenizált” pártot (MKSZSZ) alapította.[1070] A Kekkonen és Tanner vonalát követők között oszlott meg a párt ereje. Fagerholm és Honka bukása (éjszakai fagyok krízise és jegyzékválság) után, 1963-ban Tanner távozott az FSZDP éléről. Bukása azért is fontos volt Moszkvának, mert Hruscsov attól tarthatott: Tanner Kekkonen kihívója lehet a köztársasági elnöki poszton.[1071] Tanner 1966-ban elhunyt, de kultusza máig nem szűnt meg az FSZDP-ben.[1072] Utódja az FSZDP élén Rafael Paasio lett, a kekkonenizáció egyik „fő terméke”. Ő 1966–68 között és 1972-ben is miniszterelnök volt. Középutasként és Kekkonen embereként már „nyugodt körülmények között” kerülhetett hatalomra, hiszen a Kremlnek elfogadható volt. Döntő érdemei voltak a finn jóléti állam kiépítésében, ami a modernizáció egyik hajtóereje lett. „Balra is nyitott”: 1966-ban kormányfőként meghívta a koalíciós kabinetjébe az SKDL-t.[1073] Abban az értelemben is a „kekkonenizáció” terméke, hogy politikusgenerációt alapított: a 10. fejezetben elemzem a rokoni kapcsolatokat a finn politikában, de Paasio és Kekkonen családtagjait felfedezhetjük fontos közéleti, diplomáciai pozíciókban 1945–90 közt. Ez a finn elit intaktságát mutatja, de a nepotizmus problémáját is felveti.[1074]

Paasio nemcsak a saját rokonait emelte be a politikába. Kalevi Sorsa kiválasztásában is nagy szerepe lehetett, amikor az utóbbi az FSZDP főtitkára lett. Ebbe Jukka Seppinen szerint nemcsak a szociáldemokraták szóltak bele, hanem Moszkva is. A KGB szerepét emeli ki, amely „nem ellenezte” Sorsa politikai karrierjének beindulását (ő lesz később a legtovább hivatalban lévő finn kormányfő). Ám főleg szovjet politikai szempontok dönthettek Sorsa mellett, nem a titkosszolgálati aspektusok. A

[1067] Gombos, 154.; Bereczki (2002), 197.; Tiede.fi (2008).

[1068] A Szovjetunióban lévő – és a tisztogatásokat túlélő – finn kommunista vezetők arra számítottak, hogy a szovjet-finn háborúk alatt a munkások majd felkelnek és a Vörös Hadsereg mellé állnak. „Elképzelésükben csalatkozniuk kellett”, a szovjet támadás miatt nemzeti összefogás jött létre. Gombos (2001), 155.

[1069] Jutikkala– Pirinen, 359-360.

[1070] Jussila et al., 270.; Jutikkala– Pirinen, 359.

[1071] Miloiu, 1630.

[1072] E. Peltonen (2015).

[1073] Singleton, 148.; Jutikkala– Pirinen, 361-362.; Gombos (2001), 155.

[1074] Rafael Paasio fia, Pertti Paasio és unokája (Pertti lánya), Heli Paasio is a finn parlament tagja volt. A Paasiók 1948 és 2015 között voltak tagjai a finn parlamentnek. Lásd: Rafael Paasio (é. n.); Heli Paasio (é. n.);

Kremlnek 1969-ben, Sorsa főtitkárrá választásakor az volt a legfontosabb, hogy ne jobboldali szociáldemokrata kerüljön a párt élére. Alpo Rusi szerint is Paasio 1969. májusi moszkvai utazásán merülhetett fel Sorsa, mint „kívánatos választás".[1075] Kekkonen, a leghosszabb ideig elnöki posztot betöltő finn politikus és Kalevi Sorsa, a leghosszabb ideig miniszterelnökként tevékenykedő államférfi karrierjében is rámutathatunk tehát a szovjetek vélelmezhető szerepére. (Az is érdekes, hogy mindketten belső finn, azaz finnül beszélő vidékről származtak.)

A kekkonenizáció nemcsak a szociáldemokratákat érintette, hanem gyakorlatilag az összes jelentősebb finn pártot. A két háború közötti vezető erő, a Nemzeti Koalíciós Párt (NKP) 1945 után „szalonképtelen" volt. A tőle jobbra lévő pártokat szovjet nyomásra feloszlatták, az NKP így a legjobboldalibbnak minősült. A párt hiába fogadta el 1957-ben a „népi kapitalizmus" programját, s lépett közelebb a jóléti államhoz, illetve a „reformbarát konzervativizmushoz", ez akkor még nem volt elég a hatalomba való stabil bekerüléséhez. Az 1970-es években aztán az NKP a centrum felé mozdult el, de viszonya a rivális polgári pártokkal mégis romlott. Ennek az volt az oka, hogy az NKP többször – s gyakran egyedül – ellenezte Kekkonen külpolitikáját és újraválasztását. Ez pártszakadást okozott: Alkotmányos Jobboldali Párt néven a radikális Kekkonen-ellenes szárny 1974-ben kivált. A „megtisztulás" hangsúlyossá tette a párt új, mérsékeltebb irányvonalát. Az 1987-es választások után az NKP adta a kormányfőt: Harri Holkeri jóléti programot hirdetett. Ám a 90-es évek változásai e modellt megkérdőjelezték. Mielőtt Holkeri miniszterelnök lett volna, az NKP-ból különösen Erkki Huurtamo került sokszor miniszteri posztra. Mindez Kekkonennel ápolt személyes jó viszonyának volt köszönhető – ő volt a konzervatívok között a kekkonenizáció legfőbb reprezentánsa.[1076]

A kekkonenizáció a többi pártban is jelen volt: ez kiderült azon az elnökválasztáson, amikor Olavi Honka indult volna Kekkonen ellen. A jegyzékválság miatt 1961-ben visszalépő Honka helyett végül Paasio indult, de Kekkonen győzött. Ekkorra kiderült: az elnöknek több finn pártban vannak hívei (saját pártján, az Agrárpárton kívül a Svéd és a Finn Néppártban, de a konzervatívok, továbbá a függetlenek, pártonkívüliek körében is). Így Honka jelölése – az őt támogató pártokon belül is – komoly akadályokba ütközött, már a nyílt szovjet fellépés, az 1961-es jegyzékválság előtt.[1077]

9.6. A női egyenjogúság és a nők mobilitása – erős tényező a finn növekedésben

A finn periférián az ipar még bővült, amikor délen az iparosodás már lassult. A ritkán lakott területek népessége csökkent a 70-es/80-as években. Nagyarányú elvándorlás indult a faluközpontokba.[1078] A jóléti állam szolgáltató foglalkozásai és a képzési lehetőségek kiszélesedése „a lányok szempontjából volt a legfontosabb". Az új képzési formák először tették lehetővé, hogy „a vidék elhagyásával egyidejűleg előbbre kerüljenek a társadalmi hierarchiában, ráadásul házasság nélkül".[1079]

Ám ehhez speciális intézmények kellettek, a háztartások gépesítésén túl. Hogy fiatal nők nagy arányban léphessenek be a munkaerőpiacra, változniuk kellett az óvodai ellátásra vonatkozó szabályoknak. 1973-ban új törvény honosította meg a „nappali anyukák" intézményét, akik saját gyermekük mellett másokéira is vigyáztak. Az ötfős gyerekcsoportok után a speciális képzésen részt

[1075] Tikka (2008); Rusi (2017).
[1076] Gombos (2001), 161-162.; Uola (2008).
[1077] Puntila, 230.
[1078] Granberg, 112.
[1079] A változást nem a gépesítés indította be, hanem „a mezőgazdasági termelők lányai". Korábban takarítónők vagy munkások lehettek, „most azonban az iskola, sőt az egyetem várta őket." A távozó lányok száma annyira magas volt, hogy az agráriumban 1950-ben többségbe kerültek a férfiak. Az új szolgáltatási foglalkozások (kereskedelem, szociális ellátás, egészségügy) többségét nők látták el. Granberg, 109., 113.

vett „nappali anyuka” az önkormányzattól és a szülőktől is kapott fizetést. Később kiterjesztették a lehetőséget, hogy a szülők saját gyermeküket nevelhessék otthon, GYES-en túli juttatással. Így az óvodaigény csökkent, 2000 táján a gyerekek EU-átlagnál kisebb hányada, 45%-a járt óvodába.[1080]

A nők egyenjogúsága a finn fejlődés egyik kulcstényezője, de a nemek esélyegyenlősége általánosan is a skandináv modell sajátossága. Therborn ezt az 1948-as ENSZ emberi jogi deklaráció miatt emeli ki. A dokumentum szellemiségét a gyakorlatba csak Skandináviában ültették át ekkor, itt garantálták például a nők egyenjogúságát a házasságkötésnél vagy a családjogban is. A nemek egyenjogúsága régi tradícióra támaszkodott: a világon elsőként a finn nők választók és választhatók is voltak 1906-tól. Az első nő 1926-ban lett finn kormánytag. A finn parlamentnek 1994-ben, az egész köztársaságnak pedig 2000-ben lett nő az elnöke. Anneli Jäätteenmäki – az első miniszterelnöknő – 2003-as kormányában ugyanannyi nő és férfi volt. 1995-ben született a 40%-os nemi kvótáról szóló törvény, az egyenlőséget új szinten garantálva, de ez a gazdasági vezetőknél még nem érvényesül.[1081]

9.7. A finn GDP hároméves ingadozása és a leértékelési ciklusok 1945 és 1990 között

A finn gazdaságban is kimutatható 3–4 éves ingadozás. Ám itt a kormány szerepe egészen eltérő a magyartól: a piacgazdaságokra jellemző ciklusokat kiküszöbölő politikát folytatott, szinte ciklikus leértékelésekkel. Ezzel segítette az állam az exportot, a gazdaság húzóerejét.[1082] Helsinki így utolérte és lehagyta a fejlettebb országok jelentős részét: 1945–90 között – dollárban, nominálisan számítva – csak egyszer, 1976-ban csökkent a GDP, tehát jóval kevesebbszer, mint Magyarországon.

Urkuti a finn pénzpolitika leértékelési ciklusairól ír. A finn márka árfolyamát a dollárhoz rögzítették a háború után. Ezen csak az IMF egyetértésével lehetett változtatni. A leértékelési kényszer relatíve sűrűn következett be, miután a finn infláció gyorsabb volt, mint a főbb exportpiacok áremelkedése. Ez rontotta az exportlehetőségeket, ami a kereskedelmi mérleg, majd a fizetési mérleg romlását eredményezte, s mivel a deficitet egy idő után már nem lehetett hitelfelvétellel kiegyenlíteni, nem maradt más eszköz, mint a valuta leértékelése. Ez hétszer ismétlődött 1949–77 között. Az infláció, a mérlegromlás és a leértékelés időnként egybeesett a gazdasági ciklusokkal is.[1083]

Finnország Moszkvában a nyugati piacokhoz való hozzáférés engedélyezéséért kilincselt (EFTA-csatlakozás), közben az IMF-nél a leértékelések jóváhagyásáért lobbizott. Így a hidegháború idején szélesítette piacait, olcsón tartva a hazai termelést, fokozva a versenyképességet. A finn elit a kettős lobbizásban hatékony volt. Az élénkítő hatás látszik az 1969-es csaknem 10%-os növekedésben, amit 1967-ben óriási, 31%-os leértékelés előzött meg. (Emiatt a kivándorlás ugrott meg Svédországba.) A ’67-es finn leértékelés egybeesett az angol font devalvációjával, s a versenyképesség javítására Dánia, Írország és Spanyolország is leértékelte a pénzét.[1084] Ám ez nem

---

[1080] V. Taipale, 76-77.

[1081] I. Taipale, 7. ; Therborn, 138.; Haatainen, 41.; Uosukainen, 18. Finnországban 1863 óta az adófizető nőknek a községekben aktív választójoguk volt, amit 1872-ben a városokra is kiterjesztettek. A női szavazók száma azonban a magas adócenzus miatt aránylag kicsi volt. Az új választójogi javaslatot 1906. július 20-án terjesztették törvényhozás elé. A törvény 1906. október 1-jén lépett hatályba, amelynek értelmében a férfiak és a nők azonos választójogot kaptak, a választójogi korhatár a 24. életév volt”. Simándi, 101.

[1082] Leértékelés: 1949. VI. 17. (-17,7%); 1949. IX. 19. (-44,4%); 1957. IX. 16. (-39,1%); 1967. X. 12. (-31,3%); *Leértékelődés:* 1971-1974 (-7,1%); Leértékelés: 1977. IV. 5. (-5,7%); 1977. IX. 1. (-3%); 1978. II. 17. (-8%); Felértékelés: 1979. VIII. 5. (+1,5%); 1979. IX. 21. (2%); 1980. III. 25. (2%); Leértékelés: 1982. X. 6. (-4%); 1982. X. 11. (-6%); Felértékelés: 1984. III. 27. (+1%); 1989. III. 17. (+4%); *Utolsó leértékelés:* 1991. XI. 15. (-1%); 1992. szeptembertől a finn márkát lebegtették, 1999-ben bevezették az eurót. Urkuti (2001), 72.

[1083] Urkuti (2001), 71-72.

[1084] Koivukangas (2003).; Eichengreen, 243.

elég a versenyképességhez. Az 1949-es akció 1950-ben alacsony növekedést produkált, 1951-ben kiugró volt a bővülés. Az 1957-es leértékelés sem hozott gyors eredményt – 1958-ban visszaesés jött. Az 1959-től 1973/74-ig tartó óriási növekedés inkább a termelékenység javulásának köszönhető.[1085] A devalválás a liberalizált finn gazdaságban az 1990–93-as válság idején is előkerült: a finn márkát 1991 júniusában Helsinki a közös európai ECU-höz kötötte, ám a válság súlyosbodásával novemberben már 12%-os leértékelésre kényszerült a kormány. Az export 1950–73 között óriási mértékben nőtt: évi 11,4%-kal. A bővülés 1974–2002 közt évi 9,6%-ra mérséklődött,[1086] de még ez is dinamikus volt. Finnország 1974-től előzte meg Svédországot. A svédek 1950–73 között 11,2%-os évi exportbővülést produkáltak, utána viszont csak 7,5%-osat, ami az EU-15-ök[1087] között a legrosszabb mutató. A termelékenység javulása növelte a finn GDP-t: ezt Eichengreen támasztja alá. A 15 állam közül a finn munkásokra vetített emberi tőke koefficiense a legmagasabb volt 1950–2002 között (0,97), mutatva az oktatás hatékonyságát. A finn termelékenységnövekedést az egy munkásra vetített fizikai tőke bővülése is alátámasztja, ebben is listavezetők voltak Nyugat-Európában 1950–2002 közt (4,68%).[1088]

A beruházási ráta új szintre emelkedett 1945 után, egybeesve a kormány ösztönző politikájával. E magas szint a 80-as évek végéig megmaradt. Mivel a munkaerő-állomány növekedése a 60-as években megállt, azóta a növekedés a munka termelékenységén alapult. A GDP bővülése 4,9%, a fajlagos GDP bővülése 4,3% volt 1950–73 közt. A GDP-hez viszonyított infokommunikációs technológiai beruházások alakulásában 1980–2001 közt Svédország megelőzte Helsinkit 4,7%-kal, de az EU-15-ök közt második volt Finnország (4,3%), amely 1990-ben még csak a 10-11. helyen állt (1,9%). Itt utalhatunk Oinasra és a speciális „skandináv" kapitalizmusmodellre, amelyben az ipari után az infokommunikációs gazdaság kiépülése döntő szerepet kap a modernizáció második fázisában.

A 60-as években kedvezően alakult a finn munkanélküliség: 1960–64 között 1,4 százalékos volt az évi átlag, ami 1965–72-re 2,4 százalékra kúszott fel. Az olajválság után, 1973–80 között 4,1%-ra nőtt, majd 1980-87-ben 5,1%-on állt. Drasztikusan romlott 1988–95-ben (9,9 százalék). A negatív trend 1996–99-ben fokozódott (12,2%), majd 2000–2004 között indult csökkenésnek (9,2%).[1089]

Az 1957-es leértékelés mellett sokkal inkább az EFTA-hoz való finn csatlakozást tarthatjuk a legfontosabb gazdasági lépésnek, ami a hatvanas évekbeli finn fejlődést megalapozta. Ez is hosszas alku eredménye volt, végül Moszkva nem állt ellen. A finn EFTA-csatlakozást a magyar diplomácia is vizsgálta, az erről szóló jelentések igyekeztek kiemelni (a valós tényeket negatív irányba torzítva), hogy Finnország számára nem volt előnyös az EFTA-csatlakozás.[1090] Ez mutatta, hogy a szocialista országok ekkor (még) nem nézték jó szemmel Helsinki nyugati integrációját.

[1085] Kokkinen (2012).

[1086] Ekkor a magyar és a finn külkereskedelem hasonló pályán mozgott: az egy főre eső külkereskedelmi forgalom 1960–1970 között Magyarországon (rubelben) 165-ről 417-re ugrott, míg a finn hasonló mutató 417-ről 948-ra. Vagyis pontosan tíz évvel később értük el a finn szintet. A magyar növekedés dinamikája nagyobb volt (253% a finn 227%-hoz képest). Ám ennek súlyos „ára" volt: a nemzeti jövedelem egységnyi növekedése jóval kisebb volt, mint a külkereskedelmi forgalom bővülése. A nem fajlagos külkereskedelmi mutató szerint 1960–1970 között a nemzeti jövedelem 70-kal, a külkereskedelem 160%-kal nőtt. Vagyis a külkereskedelemnek több mint kétszeres gyorsulására volt szükség egységnyi nemzetijövedelem-bővüléshez. Ráadásul a külkereskedelem általában deficites volt, az 1958–1970 közti 13 évben csak háromszor volt pozitív a szaldó. Pető–Szakács, 652-654. Ez értelemszerűen vezetett az eladósodásához.

[1087] A jelenlegi EU „nyugati" tagjairól van szó, bár ekkor még Finnország és Svédország nem volt az EU tagja.

[1088] Eichengreen, 21., 25.

[1089] Hjerppe (2008); Eichengreen, 264., 404.

[1090] „Finnország számára rossz üzlet volt az EFTA-hoz való csatlakozás, mert a fa- és papíriparon kívül alig van néhány iparág, amely számára ne lenne kedvezőtlen a vámkorlátok csökkentése." MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. 166/1964. sz.t. Helsinki, 1964. július 11. Tárgy: Finnország és a Nyugat-európai integrációk. Ez azért hamis beállítás, mert a fa- és papíripar aránya ekkor döntő a finn exportban, így sikere a többi ágazatnál fontosabb.

A teljes GDP-t tekintve nyilvánvaló a trend: a finn gazdaság időnként lassulást mutat, hiszen az ingadozások egy kapitalista rendszerben természetesek. Ez Finnországban elnyújtott, többéves folyamatokat jelentett, nincs általában egy kiemelten nagy visszaesést hozó év (1976 sem az). A többéves lassuló periódusok 1946–47-ben, 1952–53-ban, 1956–58-ban, 1974–77-ben mutathatók ki. Nagy visszaesés is bekövetkezett, de már az általam vizsgált periódus után: 1990–93 között a keleti piacok összeomlását súlyosbította a 80-as évekre inkább jellemző felértékelési politika – egybekötve az átgondolatlan pénzpiaci liberalizációval. Ez pénzügyi krízist okozott, „lufit" kreált, ami 1990–93 között pukkadt ki. Urkuti nem ért tehát egyet Mauno Koivisto finn elnök korabeli elemzésével,[1091] miszerint a krízist a Szovjetunió összeomlása és a finn–szovjet kereskedelem zuhanása váltotta ki.

Ám inkább a két folyamatról egyszerre van szó. A finn pénzpiaci liberalizáció részben a szovjet kereskedelem felborulásával magyarázható. A klíringrendszer lassú szétesése kezdte szétzilálni a finn–szovjet kereskedelmet, Moszkva egyre kevésbé volt képes ellentételezni a finn árukat, és egyre nagyobb adósságot halmozott fel. Már 1986-ban 300 millió rubeles kiegyenlítetlen tétel keletkezett, majd a helyzet tovább romlott. Így a finn–szovjet kereskedelem problémái még a szovjet összeomlás előtt hozzájárultak a valutaválsághoz. A finn válság tehát csak részben pénzügyi eredetű: az ipar már stagnálni–csökkenni kezdett 1989-től, s a szovjet piacra fókuszáló hajógyártás is bajba került. A Szovjetunió szétesésének elemzése (7. fejezet) nélkül tehát a finn folyamatok nem értelmezhetőek.

Finnország 1945–90 között 6,49-szeresére növelte a teljes GDP-jét, közben Magyarország hasonló mutatója 4,3-szoros 1946–90 közt. Nagy-Britannia 2,7-szeres, Svédország 4,1-szeres bővülést ért el. Helsinkiben a kormánypolitika mellett a spontán (világ)gazdasági hatások is érvényesültek. Ha így nézzük a lokális minimumokat,[1092] akkor a növekedési ütemváltás periódusideje 3,54 év. Ez nagyjából megfelel a magyar, a szovjet vagy az amerikai 3–4 éves ciklusoknak (szórás: 1,15 év).

GDP az egykori EFTA-tagállamokban						
	Ausztria	**Dánia**	**Finnország**	**Norvégia**	**Svédország**	**Egyesült Királyság**
1944	28 376	22 161	13 762	11 112	35 792	362 983
1945	***11 726***	***20 493***	***12 963***	12 452	36 947	***347 035***
1946	13 695	23 690	14 017	13 786	41 001	***331 985***
1947	15 102	25 020	14 343	15 365	42 011	***327 044***
1948	19 230	25 697	15 481	16 589	43 316	337 376
1949	22 865	27 471	16 420	16 913	44 900	349 955
1950	25 702	29 654	17 051	17 838	47 269	***347 850***
1951	27 460	30 144	18 501	18 665	49 148	358 234
1952	27 484	30 144	19 121	19 332	49 845	***357 585***
1953	28 680	31 859	19 255	20 225	51 237	371 646
1954	31 611	32 478	20 941	21 229	53 395	386 789
1955	35 105	32 828	22 008	21 639	54 944	400 850
1956	37 520	33 225	22 673	22 771	57 032	405 825
1957	39 818	35 746	23 739	23 432	59 591	412 315
1958	41 272	36 551	23 867	***23 218***	59 887	***411 450***
1959	42 445	39 270	25 285	24 411	61 714	428 107
1960	45 939	40 367	27 598	25 813	64 986	452 768
1961	48 378	42 926	29 701	27 377	68 710	467 694
1962	49 550	45 295	30 627	28 159	71 599	472 454
1963	51 567	45 579	31 636	29 254	75 411	490 625
1964	54 662	49 843	33 235	30 662	80 562	516 584
1965	56 234	52 117	35 002	32 305	83 643	529 996
1966	59 399	53 539	35 843	33 556	85 383	540 163
1967	61 205	55 339	36 600	35 690	88 305	552 277
1968	63 925	57 613	37 442	36 498	91 475	574 775
1969	67 945	61 283	41 048	38 140	96 056	585 207
1970	72 785	62 524	44 114	38 902	102 375	599 016
1971	76 506	64 191	45 036	40 683	103 240	611 705

[1091] Urkuti (2001), 56.

[1092] Bővülés mélypontjai: 1945, 1947, 1950, 1953, 1956, 1958, 1962, 1967, 1971, 1976, 1981, 1983, 1986, 1991.

1972	81 256	67 578	48 473	42 785	105 604	633 352
1973	85 227	70 032	51 724	44 544	109 794	675 941
1974	88 588	***69 379***	53 291	46 858	113 306	***666 755***
1975	***88 267***	***68 921***	53 905	48 811	116 198	***665 984***
1976	92 307	73 382	***53 676***	52 135	117 428	680 933
1977	96 624	74 573	53 808	54 002	***115 553***	695 699
1978	***96 273***	75 674	54 934	56 453	117 577	720 501
1979	101 525	78 356	58 756	58 894	122 092	740 370
1980	103 874	***78 010***	61 890	61 811	124 130	***728 224***
1981	***103 771***	***77 316***	63 043	62 406	***124 113***	***718 733***
1982	105 750	79 650	65 090	62 514	125 358	729 861
1983	108 716	81 656	66 849	64 729	127 555	755 779
1984	109 077	85 241	68 866	68 530	132 717	774 665
1985	111 525	88 897	71 184	71 105	135 277	802 000
1986	114 135	92 135	72 873	74 687	138 381	837 280
1987	116 053	92 406	75 861	76 203	142 733	877 143
1988	119 730	93 482	79 581	***76 117***	145 946	920 841
1989	124 791	93 728	84 092	76 818	149 415	940 908
1990	130 476	94 863	84 103	78 333	151 451	944 610
1991	134 944	96 184	***78 341***	80 774	***149 760***	***930 493***
1992	136 754	97 413	***76 222***	83 413	***147 631***	930 975
1993	137 455	98 232	***75 347***	85 694	***144 353***	952 554
1994	140 949	103 884	78 327	90 400	150 296	994 384

Forrás: Maddison (2006), 428-431. *(millió USD, 1990-es nemzetközi Geary-Khamis dollárban)*
Jelmagyarázat: ***Vastagon, dőlt karakterekkel, háttérszínnel jelölve:*** visszaesés.

A gyorsuló finn növekedés két kiemelt időszaka: a) az egy főre jutó GDP 18,5%-kal nőtt 1959–1962 között; b) 18,3%-kal pedig 1968–1970 közt. Az 1959-től kezdődő bővülés 1966-ig 37%-os növekedést hozott. *Ez a finn jóléti állam megteremtésének időszaka.* Ha az 1959–1975 közötti periódust nézzük, ekkor a fajlagos GDP megtorpanásokkal, de folyamatosan nőtt. Két dinamikus alperiódust is beleértve, ekkor a fajlagos GDP megduplázódott. 1959–1973 közt Nagy-Britanniában, Svédországban, Finnországban, Norvégiában, Dániában és Ausztriában is töretlen volt a növekedés. Ez tehát a nyugati világ rendkívüli növekedési korszaka. (Az USA-ban ekkor merült fel: nem léteznek ciklusok. E vélemény a 70-es évek olajsokkjáig tartotta magát.) Helsinki Magyarországhoz képest az olajválságok után dinamikusabban fejlődött 1990-ig. A finn egy főre jutó GDP 1981–89 között 29%-kal emelkedett. A vonatkozó magyar adat 10,3%, vagyis majdnem 20 százalékponttal rosszabb – nyolc év alatt.

A HDI-számítások szerint is Finnország dinamikusan fejlődött.[1093] A magyar GDP alacsonyabb szintje összefügg a rosszabb HDI-mutatóval az adott korban. A modern fejlődéselméletek szerint a társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség garantálja a gazdasági sikereket.[1094] Az oktatás és az egészségügy fejlesztése (emelve a HDI-mutatókat) az ország gazdasági teljesítményét is fokozza. A 60-as évektől a kutatók kimutatták az oktatás szerepét a növekedésben.[1095] E szempontból Budapest sokáig nem maradt le Helsinkitől: még a hatvanas években is volt olyan mutató, mint például az alsó- és középfokú iskolai tanulók aránya, amelyben megelőztük Finnországot.[1096] A lemaradás ezután következett be, elsősorban a felsőoktatás hiányos fejlesztése miatt (lásd: 8. fejezet).

Finnország 1945–90 közti fejlődése a növekedés hosszabb trendjébe illeszkedik: hosszú távon az emberi erőforrás fejlettsége szabja meg a fejlődés felső határát. A trendben az első töréspontot Tarján a hetvenes években észlelte. Ekkor zajlott a finn technológiaváltás: a fajlagos GDP stagnált,

[1093] A finn és a magyar HDI-t Márki-Zay hasonlította össze, és óriási finn előnyt mutatott ki 1900–92 között. De a 40-es évekbeli finn előnyhöz képest is további különbség mutatkozik 1992-ig Helsinki javára. Márki-Zay, 46., 48.
[1094] A jóléti állam 3 szempontja: makrohatékonyság (a GDP kellő része fenntartásra szolgál); mikrohatékonyság (a kiadások közti helyes elosztás); ösztönzők (az állami dotáció munkaerőpiaci hatásának enyhítése). Barr, 45.
[1095] Becker, 344-351.
[1096] Az USA-ban, Japánban, Ausztriában, az NDK-ban, Svédországban, Franciaországban és az NSZK-ban ez 90 százalék fölött alakult a hatvanas évek végén, Magyarországon 85 százalékon állt, megelőzve a 77-84 százalékos Finnországot, Dániát, Portugáliát, Svájcot és Csehszlovákiát. Pető–Szakács, 645.

transzformációs válság volt, amely megalapozta az 1990-ig tartó fejlődést. Riitta Hjerppe, Matti Peltonen és Erki Pihlaja szerint a növekedésnek három forrása volt: a megtakarítások, az amortizáció (beruházások) és a külföldi hitelek, különösen a 60-as évektől, amit az inflációval ellensúlyozott a gazdaságpolitika. Maude az állam segítségét (adókedvezmények, agrártámogatások) emeli még ki.[1097]

9.8. A finn szuverenitás visszanyerése és egy trend a disszertáció „hatókörén kívül"

Az 1973-ban elmaradt választás után Kekkonen 1978-ban ismét elnökké választatta magát. Az ország tekintélye nőtt az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia után. Kekkonen betegsége miatt 1981-ben lemondott. A rendkívüli választásokig Mauno Koivisto lett az ideiglenes államfő, majd az 1982-es voksoláson – elnök.[1098] E periódus „átmeneti" volt: előbb a kekkoneni informális elnöki hatalom csökkent, s erősödött a parlament, a kormány szerepe. (Megszűntek a hivatalnok- és a kisebbségi kormányok.) A kormány erősödése már a szociáldemokrata Kalevi Sorsa idején megfigyelhető volt, de egyértelművé a Nemzeti Koalíciós Párt (NKP) 1987-es hatalomra jutásával vált. Kormányra kerülésével véget ért a párt hosszú ellenzéki időszaka.[1099]

Átmenet e kor atekintetben is, hogy Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülésével Helsinki kezdte visszanyerni teljes szuverenitását. Finnország 1986-ban teljes jogú tagja lett az EFTA-nak, 1988-ban az Európa Tanácsnak. A korlátozott szuverenitás megszüntetéséhez az első lépés 1990 végén, a német újraegyesülés után történt: Helsinki felmondta a párizsi békeszerződés egyes pontjait, amit Moszkva tudomásul vett.[1100] A Szovjetunió összeomlása megoldotta az elszakadás problémáját: hatályát vesztettnek tekintették az YYA-szerződést. Oroszországgal pedig egy alapszerződést kötöttek. Az 1991 végén parafált egyezmény új alapokra helyezte a kapcsolatokat.[1101]

A finn gazdaság trendszerű fejlődését az főre eső GDP grafikonja[1102] mutatja: 1975–90 között dinamikus a növekedés. Az is kitűnik azonban, hogy 1987-ben egy olyan pályára állt az ország, amely felfelé tért el a trendtől. Ennek árát az 1990–93 közötti válság során fizette meg az ország.

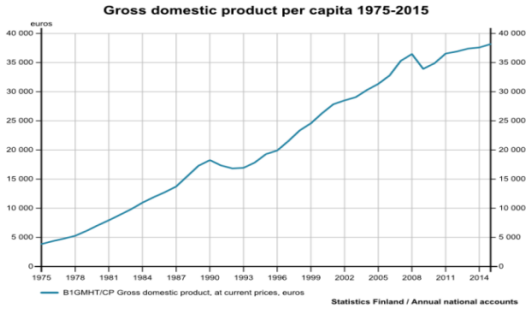

6. ábra Egy főre eső finn GDP; 1975-2015 (Forrás: Statistics Finland.)

Az ekkori, rendkívül súlyos finn válság nyomán az ország visszatért a korábbi trendhez. A 6. ábrára a trendvonalat kivetítve (az 1978–87 közti fejlődés vonalát meghosszabbítva) látható: 1999-re érte el Finnország azt a GDP-szintet, amelyhez a túlfűtöttség és válság nélkül ért volna el. Dinamikus volt az

[1097] Tarján, 916.; Maude (2010), 272.
[1098] Lavery, 141.; Gombos (2001), 30.
[1099] A Centrumpárt (az Agrárpárt új neve) és a kommunistákat is tömörítő SKDL nélkül alakult kormány, amit Moszkva nem ellenzett: a Holkeri-kormány fő célja az adóreform és a liberalizáció volt. Bereczki (2002), 201.
[1100] Moszkva tudomásul vette a KGST és Finnország közti szerződés megszűntét is. Urkuti (2005), 527.
[1101] A szerződést 1992-ben az EK-csatlakozási kérelem benyújtása előtt írták alá. Ebben nem szerepeltek olyan kötelezettségvállalások, amelyek elfogadhatatlanok lettek volna az EK számára. Urkuti (2005), 528.
[1102] Forrás: Findikaattori.fi.

exportvezérelt fejlődés 1993–98 között. Amilyen mély a válság 1990–93-ben,[1103] annyira erős a későbbi növekedés.[1104] S miért volt elhibázott a 80-as évekbeli gazdaságpolitika? Helsinki ekkor lazította a tőke- és pénzpiacok szabályozását, a finn márka túlértékeltsége miatt túlfűtötté vált a gazdaság. Az éjjeliőr-állam gyengülése, a bankok összefonódása az iparvállalatokkal gyorsította a pénzügyi krízist. A helyzetet súlyosbította a keleti piac összeomlása. Az ország eltért a hosszú távú trendvonaltól, a hibás pénzügypolitika és az exportpiac összeomlása miatt.

A finn elit képes volt e kihívást is kezelni: véget vetett a túlértékelt finn márka korszakának, az exportvezérelt gazdaság visszatért a normál pályára a 90-es években. A hosszú távú trendtől sajátos módon a Nokia átmeneti sikerei térítették el ismét a gazdaságot a 90-es évek végétől, a 2007–2008-as válságig. A 2005–2008 közötti növekedés idején a távközlési cég mobiltelefon-gyártó részlege révén a világ egyik legértékesebb és legnagyobb forgalmú vállalata lett. Finnország függeni kezdett így a Nokiától, amelynek összeomlása ezért nemzetgazdasági problémát is jelentett.[1105]

Ez az egyedi eset nem téríthette el a trendtől tartósan az egész országot, így a visszaesés óhatatlanul bekövetkezett. Finnország ugyanis nem lehetett trenddiktáló pozícióban sokáig. Bár a perifériáról a centrumállamok közé küzdötte fel magát, ahhoz – wallersteini értelemben – nem volt elég „centrumfunkció" az országban és annak térségében, hogy a kis északi állam legyen tartósan a világgazdaság „hajtómotorja". Ilyen „motor" volt az USA, Anglia, Itália, Kína a gazdaságtörténet egyes periódusaiban. A finn növekedés a 2010-es években jelentősen lassult, elsősorban a Nokia piacainak összeomlása miatt. Kérdés: a sokadik gazdasági kihívást hogyan kezeli az elit. Úgy tűnik, rugalmasságát és szociális innovációkra való készségét nem vesztette el, hiszen több oktatási és szociális reformot vezettek be. Közülük a legradikálisabb az alapjövedelem 2017-es kísérlete.

9.9. Az 1945–90 közötti finn gazdaság- és politikatörténet értelmezési keretei

Finnország 1945–1990 közötti története öt szempont (demokrácia, szabad piacgazdaság, finlandizáció–függetlenség, protestantizmus, földrajzi fekvés) alapján rendszerezhető:

1. Finnországot demokratikus berendezkedését megőrző államként jellemzik.[1106]
2. Helsinkit szabadpiaci országként állítják szembe a szovjet blokk államaival (ez az érv 1945–90 között ritkán bukkan fel, inkább az egész 20. századra vonatkoztatva szerepel).[1107]
3. Finnország egészét nem szállta meg a Vörös Hadsereg, elkerülte a direkt szovjet befolyási zónát,[1108] s bizonyos korlátozásokkal független maradt 1944–45 között, majd 1955-től (a porkkalai bázis visszaadásától) a „szuverenitás utolsó korlátai is eltűntek".[1109]

[1103] Fejlett országban 1945 óta nem volt a 14 negyedévig tartó recesszió, a GDP 14%-os esése. Urkuti (2001), 58.
[1104] 1992-94 között a finn export egyharmadával bővült, majd tovább gyorsult a tempó. 1998-ra a kivitel elérte az 1991-es kétszeresét. Ritkaság, hogy egy ország 7 év alatt meg tudja duplázni exportját. Urkuti (2001), 141.
[1105] 2003-ban a Nokia fizette be a finn nyereségadó 23%-át. 2008-ra ez 9% volt. A cég a finn GDP 2,6%-át adta 2008-ban, 2009-ben már csak a GDP 1,6%-át. A foglalkoztatottak 0,9%-át alkalmazták (2008). Az üzleti szféra K+F kiadásainak 49,7%-át költötte el a távközlési cég 2008. Ali-Yrkkö (2010a), 4.; Ali-Yrkkö (2010b), 15.
[1106] Timo Vihavainen szerint Kekkonen hatékony volt a nyugati kapcsolatok fejlesztésében. Dutton szerint az 1973-as „rendkívüli törvény", amellyel az elnök választás nélkül maradt hatalmon, az ország nem demokratikus jellegére utalt. Vihavainen: „békeidőben egyedi eset volt egy nyugati demokráciában". Dutton, 40. Gombos: Finnország „kivétel": a Köztes-Európa egyetlen állama, amelyre nem erőszakolták rá a szovjet típusú berendezkedést. Gombos (2006), 33. Richly: az ország őrizte „a többpárti parlamentáris demokrácia intézményeit", szuverenitását, de az 1945–1948 közötti status quo „körültekintő egyensúlyozást" feltételezett. Richly, 127. 1944–1945-ben a „társadalmi rendszer gyökeresen nem változott meg". Klinge, 126.
[1107] Helsinki nem vett fel Marshall-segélyt, de kölcsönt kapott az USA-tól, erősítve a gazdaságot. Klinge, 127.

4. Protestáns ország fejlett oktatással és magas megtakarítási hajlandósággal, így mind a szellemi, mind az anyagi infrastruktúrában erős bázisa volt a gazdasági fejlődésnek.[1110]
5. Az országnak kedvezőbb a földrajzi fekvése és jobbak a természeti adottságai, mint a közép-kelet-európai országoknak, ezért volt szerencsésebb a fejlődése.[1111]

Erre az öt állításra egyfajta válaszként, talán túlzottan is negatív megállapításokat tesznek mások:

1. Kekkonen elnöksége távol állt a klasszikus demokráciától. A sajtószabadság korlátozása, az öncenzúra,[1112] a pártok manipulálása, az elnöki hatáskör kiterjesztése, az 1973-as rendkívüli törvény[1113] sötétebbre színezi a képet. Egyesek Kekkonent „monarchizmussal" vádolják, vagy elveszett finn függetlenségről és demokráciáról beszélnek.[1114]
2. A szovjetizálthoz képest a finlandizált gazdaság szabadabb, de nem teljesen liberalizált.[1115] A liberalizáció tévedései is okozták a '90-es krízist, amit fokozott az oligopol belső piac.[1116]

[1108] Az II. világháborúban 3 hadviselő fővárosát nem foglalták el: Moszkvát, Londont és Helsinkit. Gambiez, 10. Sem a nácik, sem a szovjetek nem szállták meg az országot. Jakobson (1998), 5-6. Herschel Shosteck: a finneket legyőzték, de függetlenek maradtak. Lovio et al., 116. A szovjet megszállást elhárították '44-ben. Varga D., 254.
[1109] Klinge, 118-119., 124.
[1110] A beruházási és a megtakarítási ráta a nemzetközi átlagnál magasabb volt, ez gyors tőkeképződéshez vezetett. A beruházások a jóléti állam túlburjánzásáig, a 80-as évekig voltak hatékonyak. Urkuti (2001), 64.
[1111] A 20. század nagyobb felében az erdőgazdaságon és a faiparon alapult a finn gazdaság, az ország elkerülte a „nyersanyagátok" csapdáját. Urkuti (2001), 63-65. Az ország perifériális fekvése kedvező volt, amikor a szovjet hadsereg támadásának lassításáról volt szó. Varga D., 253-254. A finn és a magyar vezetők (Mannerheim és Horthy) 1943-tól a háborúból kihátrálást készítették elő, egymást is figyelve. Ezt 1944-ben sikerült a finneknek végrehajtania, a magyaroknak nem. Ennek fő oka a két ország különböző stratégiai helyzete. Kosáry, 317-318.
[1112] Dutton, 40. E. Rautavaara '56-os forradalom által ihletett operája nem nyerhetett egy 1957-es pályázaton. Csete–Richly, 91. A finn kormány a háborúban szoros kapcsolatban állt a sajtóval, de utána is instruálta azt. Az 1948-as szovjet-finn egyezmény után módosították a törvényeket, kriminalizálva a külkapcsolatokat fenyegető publikációkat. Ez öncenzúrához vezetett, bár e törvény alapján senkit sem ítéltek el. Hans-Peter Krosby szerint a finn öncenzúra öngerjesztő folyamat, nem külső nyomás eredménye. Lounasmeri a 70-es években erősödő öncenzúrát észlelt a Moszkvát érintő hírekben. Míg a '68-as prágai beavatkozást „kontrollált kritikával" fogadták, az afgán háborút ritkán bírálták. E trend a glasznoszttyal gyengült. Lounasmeri, 106-109., 112-115.
[1113] 1973-ban a parlament meghosszabbította az elnök mandátumát, hivatkozva az EGK-val való tárgyalásra és a helsinki értekezlet előkészítésére. Lavery, 141.
[1114] S. Hentilä: az ország egy hidegháborús konfliktusban szovjet befolyás alatt állt volna. A demokrácia maradt, de Kekkonen uralma a 70-es években ezt kétségessé tette. Brezsnyev szerint „Finnország a Szovjetunió hátsó zsebében van." A. Jyränki: Kekkonennel bizonyos mértékig visszasüllyedtek a monarchizmusba. R. Pentillä: az elnök hivatalos vallást csinált a behódolásból a 70-es években. Uralma egy régi monarcháét idézte. Dutton: Kekkonen elítélése felmentést adhat a finneknek arra, hogy nem-demokratikus rendszerük csak egy olyan aberráció volt, amit egy karizmatikus és önző sarlatán irányított, és nem tükrözte a finnek „igazi" (nyugati) természetét. A függetlenség és demokrácia elvesztésének narratívája szerint ennek nem Kekkonen volt az oka, hanem a „finn psziché". J. Relander: a finnek meghajoltak a külső hatalmak, a 21. században például az EU előtt. 1990 óta változott a finn önkép: nem Kelet és Nyugat közé pozícionálják magukat, hanem nyugatinak. Dutton, 40-41. Az EU-csatlakozás kiélezte a feszültséget: Euro- és Maradék-Finnország tűnt elő a népszavazásból, a 18. századi „művelt, haladó partvidék" és „gyámoltalan belső területek" közti szakadékot idézve. M. Peltonen, 132.
[1115] Az állam az 50-es évek közepéig ellenőrizte a munkaerőpiacot, az ár- és bérszabályozást. Finn cégben maximum 20%-os részesedést szerezhetett külföldi 1987-ig, amikor ezt 40%-ra emelték, az EU-csatlakozás után pedig eltörölték. Richly, 135.; Pogátsa (2012). A versenykorlátozások közé sorolható az árak és a banki kamatok szabályozása, „a különféle gazdasági szektoroknak nyújtott állami támogatások (mezőgazdaság, hajógyártás, vas- és acélipar, később és kisebb mértékben a textilipar is), a külföldiek föld-, ingatlan- és értékpapír-vásárlásának szigorú korlátozása, a nyersfa felvásárlási árának korporatív meghatározása". Eltűrték Finnországban a kiskereskedelmi üzletláncok közti verseny megszűntét és a piacfelosztást is. Urkuti (2001), 67.
[1116] 4 kiskereskedelmi lánc a forgalom 90%-át bonyolította (Kesko, Tuko, Eka, SOK). Hét bank közül a KOP és a SYP együtt a betétek 86,2%-át kezelte 1983-ban. Az öt biztosító közül a Pohjola 32, az Eläke-Varma 26%-os piacrésszel bírt. A SYP és a KOP részvényese volt a Pohjolának, a Pohjola pedig a két banknak. A Nokia SYP–

3. A szovjet befolyás nem a megszállástól (vagy annak elmaradásától) függ. Akkor erősödött, amikor feladták finn támaszpontjukat: 1956-tól kezdett belsővé válni a finlandizáció, s a külső befolyásolás[1117] interiorizálódott a belpolitikában. Átalakult a pártok belső struktúrája, megindult „kekkonenizálásuk", az elnökhöz lojális politikusok helyzetbe hozása.[1118]
4. A protestantizmus nem játszik szerepet egy ország fejlettségében.[1119]
5. A földrajzi determinizmus téves, vagy ha nem, akkor az ásványkincsek és természeti erőforrások szinte átokként sújtják az országokat.

A finn gazdasági fejlődést véleményem szerint az előző álláspontok szintézise magyarázza:

1. Finnország nem lett diktatúra, választásokat tartottak – néha limitált szereppel –, így a politikai elit visszajelzést kapott a társadalmi folyamatokról. Az elit ezért képes volt megújulni. 1956 fordulópont: előtte a külső, utána a belső finlandizáció érvényesült.[1120] A finn elit rugalmas volt[1121] a társadalom és a gazdaság korporatív átalakulásakor is: csökkentették a szociális feszültségeket – a fordulópont itt is 1956, a nagy sztrájk éve.
2. Összességében piacgazdaságnak nevezhető Finnország, hiszen a verseny – bár egyes területeken korlátozva – kifejthette ösztönző hatását. A magántulajdon és a piaci koordináció maradt domináns. Az export-orientált[1122] ország a világpiacon versenyre kényszerült. Az állam a világpiaci versenyben adott támogatást, tehát nem szovjet típusú gazdasági szerepről van szó. Az állam a gazdaság versenyképességét 3 módon javította:
    a. Piacokat szerzett a nagyhatalmaknál lobbizva. Nemzetközi szervezetekhez társulva növelte Finnország gazdasági mozgásterét. Az 50-es évektől szabadon utazhattak és vállalhattak munkát Skandináviában a finnek. Helsinki a gazdaságát is liberalizálta.[1123]
    b. Jóléti intézkedésekkel (egészségügy, oktatás, nyugdíj) javította a munkaerőpiaci esélyegyenlőséget, így a képzett munkaerővel hosszú távú versenyelőnyt teremtett. Nem a totalitárius, hanem a jóléti állam gazdaságtana alapján[1124] bővült a gazdaság.
    c. Az állam ott avatkozott be, ahol nem volt elég magántőke (bányászat, kohászat, fejletlen térségek). A modern szektorokban feladta pozícióit: kompetitív cégek jelentek meg.[1125]

KOP–Pohjola-irányítás alatt állt. A KOP részvényese volt a Rauma-Repola konszern, és fordítva. A Top 50 cég közül 23 vezetőségében ült KOP- vagy SYP-képviselő. Félmillió kisrészvényes volt a 4,8 milliós országban. Így a bankok kisebbségi részesedésükkel úgy tarthatták kézben a Nokiát, mert a papírok eloszlottak 20 ezer tulajdonos közt. Ez kockázatos kaszinógazdaság omlott össze a 90-es évek elején: a kalandor Pentti Kouri banki részvényeket vett – a bankok hiteleiből, ami bukáshoz vezetett. Arnault, 42., 57-58.; Urkuti (2001), 102-103.

[1117] Az éjszakai fagyok krízisében a szociáldemokrata Fagerholm kormányát buktatta meg Moszkva nyomása. Szegő (2013a), 110. Moszkva ekkor átmenetileg leállította a finn kereskedelmét, majd a nyugatbarát Fagerholm vezette szociáldemokrata párt kettészakadt. Klinge, 151. 1961-ben Kekkonen el is veszthette volna a konzervatív Honka elleni választást. Ekkor küldött fenyegető jegyzéket Moszkva, háborús veszélyre hivatkozva. Kekkonen a Szovjetunióba utazott, Honka visszalépett, és Kekkonent újraválasztották. Sokak szerint az elnök rendezte a jegyzékválságot. Dutton, 40-41.

[1118] Halmesvirta (2008), 7.

[1119] Acemoglu–Robinson, 65.

[1120] Halmesvirta több fordulópontot is említ, így az 1956-os forradalom leverésekor tanúsított finn magatartást (tartózkodás az ENSZ-szavazáskor a szovjet agresszió elítélésének kérdésében), továbbá az 1959-es szojvet nyomást a finn belpolitikára, illetve 1962-t, amikortól Kekkonen „legyőzhetetlenné" válik. Halmesvirta (2008), 4-9. Ezen fordulatok közül azonban az első 1956, így bár Halmesvirta hajlamosabb 1959-től finlandizációról írni, valójában ez a folyamat már korábban megkezdődött.

[1121] Helsinki „megteremtette a keynes-i keresletélénkítő, kamatszint-szabályozó, növekedésorientált gazdaságpolitika alapjait, amely a jóléti juttatások széles körével együtt" a nyolcvanas évek közepéig sikeres volt. A 90-es évek eleji válságban a keynes-i rendszert monetarista nézetek váltották. Urkuti (2001), 64.

[1122] Kornai (1993), 134.; Gombos (2001), 77.

[1123] A liberalizáció hullámzó volt, a 60-as években a korporatív modell felé mozdultak. Urkuti (2001), 66-68.

[1124] Barr (2009); Pogátsa (2012).

3. A Vörös Hadsereg nem szállta meg Finnországot – ez a gazdaság, társadalom és az elit miatt döntő. A társadalom mélyrétegeit nem roncsolta szét Moszkva, az elit nagyrészt őrizte pozícióit,[1126] óriási különbség volt így a szovjet típusú és a finn társadalom között.
4. A protestáns etika előbb az eliteket határozta meg Finnországban (egy adott pillanatban), később az egész társadalomra kiterjedt ennek a hatása. Az e hagyományból fakadó demokratizálás az oktatás és a kultúra területén az esélyegyenlőséget fokozta.
5. Finnországban 1945 után csökkent a természeti erőforrások és az ásványkincsek jelentősége. A fa- és papíripar részben technológiai transzfert bonyolított le, így a természeti erőforrások nem hátráltatták, hanem segítették a modernizációt.

Ezt kiegészíthetjük két ponttal. A finn elit a háború után igyekezett rendezni a szovjet kapcsolatokat, másrészt „gazdasági revízió" révén enyhítette a háború utáni rendezés gazdasági károkozását.

6. A német és szovjet megszállást elkerülve,[1127] a vesztes oldalon zárt háború után Helsinki nyitott volt a kompromisszumra: felismerte az alapvető szovjet biztonsági igényeket, és politikai engedményeket tett.[1128] Így elkerülte a teljes szovjetizálást, amit még az 1948-as szovjet-finn YYA-egyezmény sem zárt ki teljesen.[1129] 1948-ban ezek után viszont Paasikivi elnök már magabiztosan léphetett fel az újabb szovjetizálási tendenciákkal szemben.
7. A finn elit belátta: Karélia visszaadását nem érheti el, ezért gazdasági megoldást keresett a kárenyhítésre. Az alkut gazdasági revíziónak nevezem: a Saimaa-csatornát a 60-as években Moszkva bérleti szerződéssel átadta. A szerződést 2011-ben megújították.[1130]

A 3. pont adja a finn fejlődés nem ideológiai jellegű magyarázatát: az elit intaktságának és konszenzusának őrzése fontos a gazdasági fejlődésben. A háború végén egy ilyen elit tudott ellenállni a szovjetizálásnak és tudta megtartani a magántulajdonon alapuló társadalmi rendszert. Helsinki nem ideális feltételek közepette ért el szinte maximális sikert: 1985-re a világ tíz legfejlettebb állama közé került, megelőzve fajlagos GDP-ben Franciaországot.[1131] Bár 1945-ben még félperiférián számított, Finnország a kelet–nyugati kereskedelem egyik fő haszonélvezője lett a hidegháború idején.

[1125] Állami volt a bányászat, fémkohászat, áramtermelés nagy része. A 80-as években e cégek az ipari hozzáadott érték 16,7%-át állították elő. Állami volt a Finnair és az Alko alkoholforgalmazó is. Arnault, 59-60. Az 50-es években a kommunisták államosítani akarták a távközlést. Ezt elhárította a régi elit. A 70-es években állami elektronikai vállalatot (Valco) alapítottak, de a Hitachi lemondta a kooperációt, a finn tőke elveszett, majd az állam a Nokiának adott el egy modern gyárat. A Nokia és a Salora leánycége, a Mobira a 70-es évek végén úttörő volt a mobil átjátszó-állomások építésében. Ornston, 61., Steinbock, 275-276., Lovio et al., 119.
[1126] A háború utáni négy legfontosabb vezető mindegyike miniszter vagy kormányfő volt a világháború előtt: az „ófinn"-konzervatív Paasikivi, az agrárpárti Kekkonen, a szociáldemokrata Fagerholm és még a kommunista-barát, „népfrontos" Mauno Pekkala is több tárca élén állt. Kirby (1979), 158.; Jutikkala–Pirinen (2004), 294.
[1127] A német megszállást úgy akarták elkerülni, hogy katonai segítséget kapjanak a szovjetek megállításához. Ryti tárgyalt Hitlerrel, de lemondott, s Mannerheim nem tartotta magát elődje ígéreteihez. Tillotson, 220-221.
[1128] Új finn kormány alakult, a háborús bűnösöket felelősségre vonták, a kommunista pártot legalizálták, harcot indítottak a németek ellen, jó viszonyra törekedtek Moszkvával. Jakobson (1998), 39. és Kirby (1979), 158-159. Bibó kapcsán Varga Domokos emeli ki a szovjet biztonsági igények felismerésének jelentőségét. Varga D., 254.
[1129] YYA: Moszkvának biztonsági garanciákat adott, s akár a szovjetizálás útjára is terelhette volna Helsinkit, de 1948-ban végül más irányt vett az ország fejlődése. Jussila et al., 245. Ez hasonlított a szatellit-államokká vált szocialista népköztársaságokkal megkötött szerződésekhez. Richly, 127. Így véli Fejtő is. Fejtő, VII.
[1130] Szegő (2013a), 93.
[1131] Arnault, 73.

10. A finn és magyar gazdasági és elitváltozások összehasonlítása

E fejezetben azt az adatbázist elemzem, amelyet a finn és a magyar pozicionális politikai, illetve gazdasági elit változásairól állítottam össze.[1132] 1945 januárja és 1990 decembere közt követtem a két ország elitposztjain a személycseréket.[1133] Félszáz finn politikai elitposzton, illetve 24 magyar politikai poszton és két változó létszámú magyar politikai döntéshozó testületben (PB-tagok és KB-titkárok) vizsgáltam a pozicionális politikai csúcselit váltásait 45 éven át.

Elemzésemben a pozicionális gazdasági elit egy része a pozicionális politikai csúcselit részeként szerepel.[1134] Az állam által kinevezett jegybankelnökök és a kormány tagjaiként kinevezett pénzügyminiszterek a politikai adatbázisban szerepelnek. A pozicionális politikai elitet ugyanis Putnam alapján valóban a pozíció alapján választottam ki, és ez összefügg azzal az elitdefinícióval is, amely a döntési befolyást hangsúlyozza. Magyarország esetében ez elegendő lett volna a vizsgálathoz (hiszen a politikai elit monopolizálta a hatalmat, és a gazdasági elit hozzá képest alárendelt szerepet játszott). Ám Finnországban erős magángazdaság létezett – ami nem jelenti azt, hogy ne lettek volna fontos állami cégek is az északi országban. Így két külön adatbázist állítottam össze a 15 jelentősebb cég vezetőváltásaiból Finnországban és Magyarországon. A két országban a különböző időpontokat nézve, e 15-15 cég többnyire a legnagyobb, illetve legfontosabb 40-50 vállalat között szerepelt (lásd: VI. melléklet). A kiválasztás alapja tehát a cégek mérete volt, a másik szempont pedig az, hogy egymással üzletág szempontjából párba állítható cégeket vizsgáljak (lásd: IV–V. melléklet). Ez az esetek többségében sikerült is: Maszovlet/Malév–Finnair, MÁV–finn vasúti igazgatóság. A Nokiának az adatbázisban több magyar cég is megfelelne: a Taurus Gumigyártól a Telefongyáron át a Videotonig több hazai cég gyártott olyan termékeket, mint a finn vállalatkonglomerátum. Fontos azonban még egyszer hangsúlyozni: a vizsgált magyar pozicionális gazdasági elit jelentősége kisebb Magyarországon, mint Finnországban. Magyarországon a hatalmi központot a politikai elit sajátította

---

[1132] I-V. mellékletek. Finnországban és Magyarországon nem ugyanazokat a posztokat vizsgáltam az éves váltásoknál. Itthon az állampárt, illetve elődje és utódja (MKP, MDP, MSZMP, MSZP) első emberei, PB-tagjai és KB-titkárai szerepelnek. Finnországban ennek megfelelő pozíciók nem voltak, ezért négy fontosabb párt elnökeit és (fő)titkárait tettem az adatbázisba. Helsinkiben a kormányzatban zajlottak a legfontosabb változások 1945–1990 között, így ott minden kormányposztot elemeztem, Magyarországon csak a fontosabb minisztereket, a kormányfőket, első helyetteseiket, illetve az államminisztereket. A nem kormányposzton lévőknél igyekeztem lehetőleg hasonló funkciókat keresni. Így a finn igazságügyi kancellár (funkciója az ombudsmanéra emlékeztet) megfelelője nem létezett Magyarországon, ezért a jogi területről választva, a legfőbb ügyészek, illetve a koronaügyészek szerepelnek helyettük. A kulturális és tudományos elitnél féltucatnyi posztot vettem figyelembe. A gazdasági elitben a két ország közti átfedést a jegybankelnökök, pénzügyminiszterek, földművelési miniszterek jelentik – őket elemeztem. Magyarországon a Gazdasági Főtanács, illetve az Országos Tervhivatal vezetője is szerepel az elemzésben. A mintában szerepel (némileg elkülönítve) a finn és a magyar gazdaságpolitikai, oktatás- és kultúrpolitikai és belügyi elit néhány posztja is. Máshol is említem, hogy az operaházak vezetői például fontos kultúrpolitikai döntéshozók voltak, ezért kerültek be az összeállításba. Az egyetemi vezetők között Finnországban és Magyarországon is felbukkannak politikusok – így a háború után elítélt finn miniszterelnök is. A rendőrkapitányok közül azért a budapesti szerepel az összeállításban, mert 1945 után egy ideig nem volt betöltve az országos rendőrfőkapitányi poszt. Általában véve is azért szerepelnek ezek a posztok az összeállításban, hogy a nem (feltétlenül) kormányzati ciklustól függő tisztségek a kormányzati ciklus periodicitását enyhítsék. Egyfajta kontrollcsoportként vizsgáltam e tisztségeket – és megállapíthattam, hogy a fluktuáció e téren Finnországban – előzetes hipotézisemnek megfelelően – kisebb. Magyarországon viszont ezek a tisztségek is nagyfokú változékonyságot mutatnak.

[1133] Az 1945-ös elitcserénél a nagyjából azonos időben, 1944 végén alakult magyar és finn kormányokat vettem figyelembe viszonyítási alapként. Tehát Paasikivi második (1944. november), illetve Szálasi (1944. október) és Dálnoki Miklós Béla (1944. december) kormányai szerepelnek az adatbázisban.

[1134] Ezzel Böröcz József és Róna-Tas Ákos értelmezését követem. Lásd: 2. fejezet, ill. Szalai (2001), 14.

ki. Így a finn és a magyar gazdasági elit összehasonlítása részben formai jellegű, a vezetők valódi gazdasági befolyása Finnországban sokkal jelentősebb, mint Magyarországon.[1135]

A váltásokat **elitváltási egységben** számítottam.[1136] Az éves elitváltásokat viszonyítottam a 46 évet átfogó korszak **átlagához**.[1137] Az átlagtól való eltérés adta az éves elitváltás értékét, ebből az adatsorból elitváltási *ciklusokat és trendeket* számítottam. A pozicionális politikaielit-váltásnál Finnországban 1054, Magyarországon 735 személycserét regisztráltam – a finn **személy/poszt/év-egységek**[1138] száma 2938, ugyanez a magyaroknál (mivel a váltások száma körülbelül 75 százaléka a finn hasonló adatoknak) mintegy 2000 lehet. Ez utóbbi szám csak becsülhető, mert a magyar posztok jelentős része változó létszámú, kollektív testületi tagságot jelent. Így a politikai pozicionális elitnél kb. 5000 személy/poszt/év-egységet dolgoztam fel a két országban összesen.

A pozicionális gazdasági elitnél is az éves változásokat vetettem össze a 15-15 cégnél. Ez a finn pozicionális gazdasági elitnél körülbelül 1100–1300 közötti személy/poszt/év-egységet jelent, a magyarnál hasonló lehet a nagyságrend (szintén csak becsülhetően, a kaotikus magyar pozíciók miatt – lásd IV. melléklet: 1945–48 között, 1956–57-ben és 1989–90-ben). Így összesen kb. 2200–2600 személy/poszt/év-egységet vizsgáltam a két ország pozicionális gazdaságielit-változásainál.

A pozicionális politikai és gazdasági elitek változásaiból összeállított adatbázist ezután összehasonlítottam Maddison egy főre eső GDP-változásaival. Ezek belső összefüggéseit és kapcsolatát elemzem e fejezetben. Az adatsorokat azonos léptékre hoztam, így a GDP-nél nominális értékváltozással számoltam, de az értékek egytizedét tüntettem fel a grafikonokon, hogy **a függőleges tengelyen a dollárértékek és az elitváltási egységek azonos léptékben/skálán szerepelhessenek**. A pozicionális politikai csúcselit változásakor az alábbi adatsorokat számítottam ki saját adatgyűjtésem alapján, illetve Maddisontól a következő fajlagos GDP-adatokat vettem át:

Az egy főre eső GDP változása[1139] és a pozicionális politikai elitváltások						
Év	Finnország 1 főre eső GDP-je (USD)	Nominális finn 1 főre eső GDP-változás 1/10-e (USD)	Finn pozicionális politikai elitváltások átlagtól (=22,9) való eltérése (ee)	Magyarország 1 főre eső GDP-je (USD)	Nominális 1 főre eső magyar GDP-változás 1/10-e (USD)	Magyar pozicionális politikai elitváltások átlagtól (=16) való eltérése (ee)
1944	3685	-	-	-	-	-
1945	3450	-23,5	12,1	-	-	44
1946	3683	23,3	18,1	1721	-	9
1947	3717	3,4	-20,9	1774	5,3	-4
1948	3957	24	11,1	2200	42,6	8

[1135] A hazai cégvezetők „klánosodását”, esetenként diktáló pozícióját, a pártállami és vállalati vezetők közös, nómenklatúra-tulajdonát elemző szakértőkről már szóltam, ennél azonban reálisabb véleményem szerint állami tulajdonról beszélni, és Kornai alapján a puha költségvetési korlátot kiemelni, miután az állam újra és újra mentette a bajba jutott cégeket. Csaba László is – aki amúgy ír nómenklatúra-tulajdonlásról, illetve használati jogokról is, elismeri, hogy a vállalatoknak végső soron nem volt igazi tulajdonosuk. Itt kapnak jelentőséget a beruházási ciklusok is: a vállalatok e tekintetben kiszolgáltatottak a központnak, míg egy tőkés cég a beruházásairól önállóan dönt. Lásd: Csaba (1994), Kornai (1993), Bauer (1981), Soós (1986), Szalai (1989).

[1136] A váltás értéke 1, ha olyan poszton van csere, amelyet egyszerre csak egy személy tölthet be. Ha kollektív testületből egy tag kikerül, és a helyére egy másik lép, az 2 váltásnak számít. Ha a kollektív testületből kilép valaki, de nem pótolják, akkor a váltás értéke: 1. Ha belép valaki, de nem lép ki senki, annak értéke: 1. Az így regisztrált váltásokat az I. mellékletben tüntettem fel. Ettől a magyar vállalatok esetében 1945, 1948 és 1956 esetében (és szórványosan más esetekben is) eltértem, részletes indoklást lásd minderről a IV. mellékletben.

[1137] A finn esetben 46 év alatt 1054 egységnyi váltás történt, így a számtani átlag 22,9 ee. A magyar esetben 735 váltás esett 46 évre, így az évi átlag: 16.

[1138] Ha egy adott poszton egy esztendő alatt több váltás volt, akkor az több személy/poszt/év-egységet jelent. Még akkor is, ha például ugyanaz a személy kerül vissza ugyanarra a posztra például novemberben, aki esetleg januárban már betöltötte ezt a tisztséget. (Finnországban ez nem ritka eset a gyakori kormányváltások miatt.)

[1139] Maddison (2006), 428-431., 478-479.

1949	4143	18,6	-7,9	2354	15,4	0
1950	4253	11	19,1	2480	12,6	0
1951	4571	31,8	12,1	2695	21,5	4
1952	4674	10,3	-11,9	2762	6,7	-7
1953	4652	-2,2	18,1	2786	2,4	22
1954	5002	34,8	17,1	2850	6,4	-6
1955	5197	19,5	-19,9	3070	22	-4
1956	5295	9,8	-1,9	2906	-16,4	83
1957	5490	19,5	38,1	3169	26,3	6
1958	5474	-1,6	18,1	3367	19,8	-5
1959	5754	28	0,1	3484	11,7	-13
1960	6230	46,6	-17,9	3649	16,5	-9
1961	6658	42,8	-5,9	3816	16,7	-4
1962	6819	16,1	2,1	3962	14,6	-1
1963	6994	17,5	12,1	4168	20,6	-7
1964	7307	31,3	1,1	4388	22	-16
1965	7670	36,3	-17,9	4410	2,2	-9
1966	7824	15,4	1,1	4646	23,6	-6
1967	7947	12,3	-16,9	4894	24,8	-7
1968	8093	14,6	-2,9	4934	4	-15
1969	8878	78,5	-16,9	5062	12,8	-15
1970	9577	69,9	27,1	5028	-3,4	-9
1971	9765	18,8	20,1	5238	21	-13
1972	10 448	68,3	25,1	5336	9,8	-15
1973	11 085	63,7	-14,9	5596	26	-13
1974	11 361	27,6	-15,9	5716	12	-10
1975	11 441	8	34,1	5805	8,9	-1
1976	11 358	-8,3	-0,9	5791	-1,4	-13
1977	11 355	-0,3	0,1	6126	13,5	-14
1978	11 559	20,4	-14,9	6253	12,7	-11
1979	12 332	77,3	1,1	6251	-0,2	-16
1980	12 949	61,7	-19,9	6306	5,5	0
1981	13 134	18,5	-17,9	6351	4,5	-15
1982	13 485	35,1	15,1	6583	23,2	-13
1983	13 767	28,2	7,1	6525	-5,8	-11
1984	14 107	34	-14,9	6710	18,5	-13
1985	14 522	41,5	-21,9	6557	-15,3	-1
1986	14 819	29,7	-19,9	6699	14,2	-11
1987	15 382	56,3	10,1	6814	11,5	0
1988	16 088	70,6	-15,9	7031	21,7	14
1989	16 946	85,8	-12,9	6903	-12,8	45
1990	16 866	-8	-8,9	6459	-44,4	60

10.1. Főbb megállapítások

1. A magyar elitváltások véresebbek, drasztikusabbak és hirtelenebbek, mint a finn elitváltások, de a hatvanas évektől a magyar személycserék is finomodnak.[1140]
2. Mintegy hároméves periódusidejű fluktuációk mutathatók ki az elitváltásoknál mind a két országban, akárcsak a gazdasági ingadozásuk esetében.
3. A magyar elitváltás drasztikusságának mérséklődése a személycsere ritkulásával esik egybe: egyfajta „lefojtás" észlelhető. A kormány időközbeni professzionalizálódása ismert,[1141] mindazonáltal a rendszer képtelen volt megteremteni a folyamatos, de vértelen megújulás mechanizmusát.
4. Magyarországon és Finnországban is az 1956 körüli periódus hozta a legerőteljesebb pozicionális politikai csúcselitváltási fordulópontot. Így a belső finlandizáció koncepcióját igazolják a kapott adatok: a legnagyobb mértékű váltás 1957-ben következett be Finnországban.[1142]

[1140] Viszonyítás kérdése a finn elitváltozások megítélése: Kansikas felhívja a figyelmet arra, hogy a finn családi vállalkozások a 20. század instabilitása miatt többet szenvedtek, mint a svédek. Kansikas (2016), 31.
[1141] Ilonszki (2011); Kurtán S., 159.

5. A Maddison adataiból számított gazdasági trend és a politikai pozicionális csúcselitváltási trend Finnországban egymással ellentétes hosszabb távon: 45 éves távlatban a növekvő gazdaság csökkenő elitváltási rátával párosul. Azaz a gazdaság hosszabb távú növekedésekor stabilizálódott a finn elit.
6. Rövidtávon nem igazolható az 5. pontbeli stabilizálódás. Drasztikusabb finn gazdasági növekedés idején kétféle kimenetel észlelhető: vagy gyorsul (a 60-as évek végén), vagy lassul (a 60-as évek elején) a politikai pozicionális csúcselitváltás. A finn politikai elit konszenzusos jellege segíthetett abban, hogy a gyors növekedés ne élezze ki a politikai eliten belüli feszültségeket.[1143]
7. A drasztikus gazdasági visszaesés a politikai pozicionális csúcselitváltás felgyorsulásával esett egybe mindkét vizsgált országban.
8. A finn kormányzati váltások lassulása nemcsak a GDP-bővüléssel esik egybe, hanem az informális elnöki hatalom gyengülésével, a kormányok erősödésével, hivatali idejük hosszabbodásával is.[1144] A korszak végén ritkulnak a választási eredményeket részben vagy egészében figyelmen kívül hagyó ügyvezető és hivatalnokkabinetek.[1145] Ez a 80-as években a belső finlandizáció és a kekkonenizálás gyengülését, a demokratikus hatalomgyakorláshoz való fokozatos visszatérést jelezte.[1146] A szakminiszterek fontossága is nőtt: emelkedett az olyan évek száma, amikor „rutinos" miniszter irányított egy tárcát.[1147] Ez igazolja a finn politikai pozicionális csúcselitváltások 5. pontbeli lassulását.
9. A pozicionális gazdasági eliteknél némileg eltérő a helyzet: mivel a finn politikai elit megvédte a gazdasági elitet a szovjetizáció hatásaitól, így a kezdeti kihívásokra nem kellett választ adnia az utóbbinak. A korszak elején így minimálisan változott a pozicionális gazdasági elit. A vizsgált magyar pozicionális gazdasági elit közben hektikusan cserélődött, de nem a GDP alakulásától, hanem a politikai váltásoktól függően. A korszak végén a finn gazdasági, külkereskedelmi nyitás a globalizáció kihívását erősítette fel, erre az ottani cégek reagáltak (a magyarok nem, vagy csak későn), így a finn pozicionális gazdasági elitre a 80-as években a növekvő cserélődés jellemző. Minimálisan nőtt a pozicionális gazdasági elitváltás trendje (a trendvonal meredeksége: 0,03, ha tizenöt finn cég kéttucatnyi vezető posztját vizsgáljuk 46 év alatt).
10. A magyar gazdasági elit váltakozása az 1957-ig tartó „hiperaktivitás" után, hirtelen lassult le 1958–89 közt.[1148] A magyar pozicionális gazdasági elitváltás trendje csökkenő, s a változás nem a GDP ingadozásától, hanem a politikai elitváltásoktól függött. Emiatt a korszak végén robbanásszerű váltás történt a gazdasági elitben is. (Bár e „robbanás" a politikaielit-cseréhez képest kisebb mértékű volt.)

[1142] Halmesvirta több fordulópontot is említ (1956, 1959, 1962), ezek közül az első alapján periodizáltam a finn történelmet, míg Halmesvirta 1959-et (éjszakai fagyok krízise) emeli ki leginkább. Halmesvirta (2008), 4-9.
[1143] A túl gyors növekedés veszélye abban áll az oligarchikus rendszereknél, hogy a hatalmas és hirtelen gazdagság az elit háttérbe szorított csoportjait fokozott „elitváltásra" ösztönzik, és ekkor drasztikusabb módszerekhez is folyamodhatnak. Maga a „teremtő rombolás", a schumpeteri innováció is újrarendezi a korábbi erőviszonyokat. Lásd: Acemoglu–Robinson, 88. Különösen érdekes lenne ezért a mostanihoz hasonló kutatás elvégzése például Németország esetében, 1871-1914 között, vagy az Osztrák-Magyar Monarchiában 1867 és 1914 között.
[1144] Harri Holkeri kormánya maradt egyhuzamban legtovább hatalmon (1987-1991, 1458 nap). Kalevi Sorsa utolsó kormányát 1983 és 1987 között irányította (1456 nap). Sorsa összesen négy kormány élén állt, s folyamatosan miniszterelnök volt 1982-87 között, ill. 1972-75 és 1977-79 között. Valtioneuvosto.fi.
[1145] Az utolsó „hivatalnokkormány" 1975-ben regnált Finnországban. Valtioneuvosto.fi.
[1146] Az elnöki hatalmat 1987-től korlátozni kezdték.
[1147] Rutinosnak azt neveztem, aki legalább négy különböző évben állt a tárca élén. Az ilyen poszt/év-értékek a következőképpen alakultak: 136 (1945–1959 között); 148 (1960–1975 között) és 252 (1976–1990 között, ami amúgy eggyel kevesebb vizsgált évet jelent.) Vagyis az utolsó 15 évre kialakult egy stabil finn kormányzati elit.
[1148] Ebben az időszakban is megfigyelhetők a pozicionális gazdasági elit cserélődésének kisebb-nagyobb „hullámhegyei": 1962–64; 1966–68, 1973–75. Lásd: VII. melléklet.

11. A finn konszenzusos elitet szoros kapcsolatok tartják össze. Ennek egyik oka lehet a rokoni kapcsolatok gyakorisága, ami a finlandizáció idején segíthette az intakt elit megőrzését, de hosszú távon egyfajta nepotizmushoz vezetett. Volt olyan kormány a korszak végén (Kalevi Sorsa negyedik, 1983–87 között regnáló kabinetje), amelynek legstabilabb évében, 1985-ben – amikor nem történt változás a kabinet összetételében –, a testületnek csaknem negyedét pártelnökök, miniszterek és volt miniszterelnökök rokonai tették ki. Ennél sokkal meggyőzőbb statisztika, hogy az általam vizsgált összes politikai személy/poszt/év-egység közül minden ötödiket olyan személy töltötte be, akinek a rokonai az adatbázisban szereplő vagy más politikai tisztségekben ültek a vizsgált korszak előtt, alatt és utána.[1149] Vagyis annak az esélye, hogy 1945–90 közt egy adott finn politikai poszton egy másik (korábbi, kortárs vagy későbbi) politikus rokonát találjuk, 20 százalékra tehető.
12. A finn kormányzati személycserék gyakoribbak, mint a nem kormányzati posztokon történő váltások.[1150] A hadsereg, a rendőrség, a legfelsőbb bíróság, a parlament vezetői, illetve az államfők köre sokkal kisebb fluktuációt mutat, mint a kormánypolitikusoké. Ez részben a demokratikus folyamatok gyengeségét mutatja, de a finn elit intaktságával is összefügg. Magyarországon viszont a finnhez képest nagyobb átlagos fluktuációnál is magasabb arányú a nem kormányzati állami posztokon a változás. (A finnhez viszonyítva pedig majdnem háromszoros a változás mértéke.)[1151]
13. A finnországi svédek (svédül beszélő finnek) szerepe kiegyensúlyozó jellegű 1945-től. (Negyvenöt kormányból harmincnégybe léptek be.[1152]) Nem véletlen, hogy az első politikus, aki több mint 4000 napig volt miniszter, Ralf Törngren (Svéd Néppárt) volt – ő miniszterelnök is lett. A finnországi svédek pártjának (közösségi) érdekvédelmi funkciója is volt.[1153] Sajátos szerepük, hogy a szociáldemokraták nélküli kormánykoalíciók megalakítását e párt részvétele tette lehetővé többször is.[1154]
14. Az 1945 utáni finn elit a háború előtti és alatti vezetőkkel nagyfokú folytonosságot mutat, míg a magyar elitekre ez nem igaz: az 1944–45-ös események elsöpörték a Horthy-kori elit döntő részét. Ezt nemcsak Schöpflin alapján állítom, hanem 2017-es tanulmányomban is foglalkoztam a kérdéssel. Hét éven át (1943–49) követtem 41 hazai politikai, gazdasági, kulturális és egyházi elitposzt alakulását Magyarországon. Ezek közül csak a Horthy-kori egyházi elit tudta tartani a pozícióit 1948–49-ig.[1155]

10.2. A finn elitváltások kevésbé drasztikusak és kevésbé hirtelenek

---

[1149] A más politikusokkal rokoni viszonyban lévő tisztségviselőket a II. mellékletben tüntettem fel.
[1150] Fjalar Jarva rendőrfőparancsnok például több mint tucatnyi belügyminisztert szolgált ki. Kekkonen elnök idején szinte megszámlálhatatlan (összesen 22) kormány alakult. A nem kormányzati állami és önkormányzati posztokon – 8 tisztséget vizsgálva – 46 év alatt 48 váltást összesítettem, azaz átlagosan körülbelül nyolcévente történt váltás e posztokon, míg a kormányban szinte állandó volt a fluktuáció. (A többi általam vizsgált poszton 1000 finn váltás volt megfigyelhető. Az adatok nem teljesen összehasonlíthatók, mert a többi poszton lehetett több személy is, így az ottani váltásokat időnként megkettőzve számítottam.)
[1151] 99 váltás történt a magyar nem kormányzati vezetői posztokon, ez arányaiban az összes változásnak majdnem 1/7-ét teszi ki. A finn esetben az összes változás 1/20-át sem éri el a fluktuáció e tisztségekben.
[1152] Fábián–Kovács, 125. (A kötet 2004-ben jelent meg, így az adatok kb. az ezredfordulóig érvényesek.)
[1153] A finnországi svédek nyelvi vagy etnikai elkülönülésével – e felfogások eltéréseivel – itt nem foglalkozom. A Svéd Néppárt-i (RKP) miniszterek jelenléte a legstabilabb finn kormányok közül kiválasztott 3 esetben látható. Adatbázisomból kiemeltem ugyanis 3 olyan évet, amikor nem történt változás a kabinetben. Így 3 különböző korszak legstabilabb finn kormányaiban mindháromszor legalább egy RKP-s miniszter volt. Lásd: III. melléklet.
[1154] Fábián–Kovács, 125.
[1155] A finn elitről lásd: Sz. Bíró, 40. A Horthy-kori elit 1943–49 közötti eltűnésével foglalkoztam 2017-es tanulmányomban. Így a Horthy-kor elitje egyetlen szegmensben tartotta magát többnyire változatlan személyi összetételben 1948-ig: a katolikus és a református egyházban. (Az evangélikusokról ez már nem mondható el.) Így sem a politikai, sem a gazdaságirányítási, sem az igazságszolgáltatási, sem a tudományos és kulturális elit vezető posztjain nem mutatható ki folytonosság Magyarországon 1943-49 között. Szegő (2017a), 49-52.

„Hát, fiam, nem szeretném, hogy felakasszanak."
(Németh Miklós édesapja – fiának kormányfővé való felkéréséről.)[1156]

Ha részletesebben tárgyaljuk az előbb vázolt 12 megállapítást, akkor – előzetes hipotézisemnek megfelelően – a magyarnál sokkal nagyobb finn gazdasági fejlődést a finn pozicionális politikai csúcselitváltások kiegyensúlyozottabb alakulása kísérte. Statisztikailag: a finn váltások szórása sokkal kisebb a magyar pozicionális politikai csúcselitváltásokénál 1945–90 közt. A relatív szórás a magyar politikai elitváltásoknál 126,9%, a finneknél ez 71,3%. A különbség tehát több mint 55 százalékpont.

A pozicionális gazdasági elitnél szintén egyértelmű a magyar változások hektikussága: a 15 magyar vállalatnál a változások döntő része 1945 és 1957 következett be, 1958 és 1989 között lelassultak a személycserék, majd 1990-ban robbanásszerű volt a váltás. Ezzel szemben a finn elitváltozás eleve sokkal kisebb mértékű volt, és egyenletesebben oszlott el a vizsgált 46 év során – a finneknél évi 1,8 elitváltási egységet számítottam átlagosan, a magyaroknál pedig 4,8-at. A finneknél a trend majdhogynem stagnált – 0,03 a trendvonal emelkedése –, ami az egyenletes változás legfőbb bizonyítéka a gazdasági pozicionális elitjük esetében.

A finn elitváltások sokkal kevésbé voltak drasztikusak és véresek, mint Magyarországon, ahol az 1945–56 között miniszterelnöki(nek megfelelő) posztot betöltők közül kettőt – Szálasit és Nagy Imrét – kivégeztek, Tildy Zoltánt pedig házi őrizetben tartották nyolc évig.[1157] A belügyminiszterek közül hárman haltak erőszakos halált (egy nyilas és két kommunista). Nagy Imre több kategóriába beletartozott (belügyminiszter és kormányfő), sőt, miatta elmondható, hogy több földművelésügyi minisztert is kivégeztek Magyarországon, hiszen a nyilas Pálffy Fidél is erre a sorsra jutott. De igazságügyi (Ries István és Budinszky László) és honvédelmi miniszterek (Beregfy Károly és Maléter Pál) is szerepelnek az erőszakos halált haltak közt. A bírósági ítélettel kivégzettek főleg a nyilas kormány és az 1956-os Nagy Imre-kormány tagjai közül kerültek ki.[1158]

A gazdasági elitnél ilyen összehasonlítást nem is volt érdemes végeznem, hiszen a finn üzletemberek között olyan típusú „üldözésére" nem került sor 1945 után, mint nálunk, amikor hosszú évekig a gazdasági vezetők élete és szabadsága is kockán forgott. Két esetet említek itt: Varga László MÁV-vezér kivégzését és Papp Simon olajbányászati szakember bebörtönzését.[1159] Rajtuk kívül még számos vezetőt végeztek ki vagy vetettek börtönbe, kényszerítettek az ország elhagyására. A leghírhedtebb példák közé tartozik a Standard-per (e cég nem szerepel az adatbázisomban). Az általam vizsgált cégek közül elsősorban a Chinoinnál, az Ikarusnál, a Ruggyantagyárnál (Taurus), a Pamutfonóipari Vállalatnál (Újpesti Cérnagyárnál), illetve jogelődjeiknél találunk erre példákat.

A politikai okból börtönbüntetésre ítéltek száma pedig – miután Finnországban a pozicionális politikai csúcselit körében a számuk nyolc volt 1945 után – összehasonlíthatatlanul magasabb

---

[1156] Oplatka–Németh, 7.

[1157] A korábbi kormányfők közül hármat – Bárdossyt, Sztójayt, Imrédyt – végezték ki, Teleki 1941-ben öngyilkos lett, Bethlen István a Szovjetunióban halt meg, Friedrich Istvánt 1951-ben börtönbüntetésre ítéltek. Ők nem szerepelnek az adatbázisban – Keresztes-Fischer Ferenc sem, aki pár napig helyettesített miniszterelnököket, őt a németek hurcolták Mauthausenbe, majd a nyugati szövetségesek nem adták ki Magyarországnak.

[1158] A kivégzettek, börtönben, vizsgálati fogságban elhunytak, gyanús körülmények között öngyilkosságot elkövetők, akik az adatbázisban szerepelnek: Szálasi Ferenc, Reményi-Schneller Lajos, Pálffy Fidél, Vajna Gábor Kemény Gábor, Beregfy Károly, Budinszky László – a nyilas kormányzatból. Börtönbe került ugyanakkor Temesváry László, Szemák Jenőt távollétében ítélték halálra. Sédey Gyula halálos ítéletét börtönre enyhítették. A kivégzett, börtönben meghalt kommunisták közül Nagy Imre, Rajk László, Losonczy Géza, Maléter Pál és Sólyom László szerepel az adatbázisban. Zöld Sándor is erőszakos halált halt (hivatalosan öngyilkos lett.)

[1159] Frisnyák, 200.; Tóth J., 37. Srágli, 19.

Magyarországon, mint az északi országban.[1160] Ám Finnországban is voltak közvetlenül a háború végén letartóztatások és perek: a szovjet „helytartó", Zsdanov, a SZEB ottani vezetője Finnországba érkezése után néhány nappal már egy 61 fős listát állított össze a letartóztatandó személyekről. 45 embert a finn hatóságok le is tartóztattak, de többségüket bizonyíték híján 1947 őszén felmentették. 1945 áprilisában Zsdanov úgynevezett 2. számú listája alapján a finn kommunista belügyminiszter, Yrjö Leino titokban elfogatott és a SZEB révén a Szovjetunióba deportált 20 embert.[1161] Szintén a finn elitet súlyosan érintette a katonai vezetés megfélemlítése: a finn hadsereg irányítói a háború végén titokban egy földalatti ellenállási mozgalom kiépítésére készültek. Leino ekkor jelentette be a Népszava korabeli tudósítása szerint, hogy „leleplezték a finn főparancsnokság tervezett lázadását", s „a fegyverszünet óta a finn főparancsnokság az ország valamennyi részébe nagy arányokban fegyvereket csempészett." A hír szerint „Axel Heinrichs tábornok, főparancsnok nem vett részt a lázadás előkészítésében s arról nem is tudott, de állásáról önként lemondott."[1162]

A finn hadvezetés aligha lázadásra, inkább gerillaháborúra készült, szovjet katonai megszállás esetén. A készülődés a baloldal tudomására jutott, s a kormány 1945-ben két kommunista politikus felügyelete alatt vizsgálóbizottságot nevezett ki. A kommunisták a fegyverrejtegetési ügyet a hadsereg tisztogatására használták fel.[1163] Halmesvirta szerint a kommunista vezetésű politikai rendőrség 10 ezer embert hallgatott ki, ezután 1500 embert ítéltek el. Mintegy 35 ezer ember felfegyverzésére volt elég az a fegyvermennyiség, amit Finnország különböző területein elrejtettek a fegyverszünet után, s Halmesvirta feltételezi, hogy a politikai vezetés is tudott az akcióról. Richly

---

[1160] Finnországban a háború alatt is voltak foglyok politikai okokból börtönben, például Johan Helo (1941-44).
[1161] Richly (1997), 494.
[1162] A hír szerint a finn hadvezetőségből Nihtilät, Airót és Haahtit tartóztatták le, de a hírben a nevek és rendfokozatok hibásan szerepelnek. Lázadást szervezett a finn katonai klikk. Népszava, 1945. július 6., 2.
[1163] A finn hadsereg főparancsnokainak és helyetteseiknek sorsa különösen alakult: Mannerheim marsall 1944-ben államfő lett, majd 1946-ban emigrált – távozása döntően nem a fegyverrejtegetési üggyel függött össze. Kirby (2011), 234. Ritka eset volt Karl Lennart Oesch ügye, akit háborús bűnök miatt ítéltek el, a fegyverrejtegetéstől függetlenül. 12 éves börtönbüntetéséből két évet töltött le. 1960-ban a turkui egyetem díszdoktora lett. Axel E. Heinrichs tábornok Mannerheim utódja volt a hadsereg élén, ő a fegyverrejtegetés miatt mondott le. A hadseregnél többé nem kapott tisztséget, viszont részt vett az YYA-szerződést tárgyaló 1948-as moszkvai delegációban. Népszava, 1945. július 6., 2.; Jutikkala–Pirinen, 355.; Meinander, 288. Wiljo E. Tuompo tábornok szintén távozott a hadseregtől, 1948-ban kihallgatták, aztán a KOP banknál helyezkedett el, így az „amakudari" egy példáját láthatjuk Finnországban (Japánban a magas rangú állami tisztségviselők a magángazdaságba távoztak a II. világháború után). Aksel F. Airo és Einar N. Mäkinen tábornokokat letartóztatták, de nem ítélték el a fegyverrejtegetés miatt. Penttilä, 21-22. (Mäkinen szintén egy magáncégnél dolgozott később.) Airo – akit Mannerheim és Heinrichs mellett a finn hadsereg legfontosabb vezetője volt a szovjet–finn háborúk idején – 1948-as szabadulása után parlamenti képviselő lett. Jari Lundqvist a légierő addigi főnökeként került Heinrichs helyére 1945-ben. Rövid regnálása alatt (1946-ig) kiszolgálta – a szovjetek által instruált – kommunista irányítású belügyi hatóságok elvárásait: eltávolított el több magas rangú katonai vezetőt – így Aaro Pajari vezérőrnagyot is – a vezérkarból. Aarne Sihvo már 1946-ban Lundqvist helyére került, az ő esete speciális: a háború előtt is irányította a finn hadsereget (1933-ig), de németellenes volt, így a háború utáni „főparancsnoksága" egyszerre jelenti a váltást a II. világháborús finn katonapolitikához képest és egyúttal a „régi" finn katonai elit pozícióinak újraerősödését is – Lundqvisttal szemben. Sihvónak döntő szerepe volt az 1948-as esetleges kommunista hatalomátvétel megelőzésében, a hadsereg készenlétbe helyezésében, miután Leino belügyminiszter – többé-kevésbé véletlenül – elszólta magát egy esetleges puccskísérletről. Meinander, 290.; Lundqvist pályajáról lásd: Iskanius (2015). Kaarlo Heiskanen főparancsnoksága azt jelzi: 1953-ban már egy olyan ember került a finn hadsereg élére, akit a fegyverrejtegetési ügyben letartóztattak, de szabadulása után a legmagasabb katonai pozícióig jutott. Vagyis a finn konszenzusos elit egysége egy súlyos, de átmeneti megingás után – a direkt szovjet hatás kivédését követően – kezdett helyreállni. A fegyverrejtegetők közül e korszakban több főtisztet tábornoki rangra emeltek. Jutikkala–Pirinen, 354-355. A finn katonák rövid életrajzait lásd: IS (2013). Airio dandártábornok szerint 1945-től a hadsereg élén történt összes személycserében több-kevesebb szerepet játszott Kekkonen, de Lundqvist lemondásában Mannerheimnek volt döntő szava. Airio (2007).

szerint az 1500 per példátlan nagyságrendet képviselt 1947 januárjáig, sőt további elmarasztalások követték ezeket. A finn kutató, Nevakivi álláspontját ismertetve leszögezi: a SZEB „folyamatos nyomásgyakorlása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kormány nem mert lépéseket tenni a hadsereg lefejezésének megakadályozására, az eljárás során elkövetett törvénytelenségek kivizsgáltatására”.[1164] Ám Penttilä szerint az ítéletek nem voltak súlyosak, számos személyt – így Mäkinen és Airo tábornokot – felmentettek (eleve egy visszamenőleges hatályú törvényt hoztak a fegyverrejtegetés üldözésére; 9. fejezet). A legdrasztikusabb börtönbüntetés is öt–hat évet jelentett a fő szervezőknek, pontosabban az e szerepet magukra vállaló Nihtilä és Haahti ezredeseknek.[1165] Az ítéletek jelentős része pár hónapos szabadságvesztésről szólt, így – az elítéltek száma ugyan emlékeztet a korabeli kelet-európai represszióra – az ítéletek súlyossága nem vethető össze például a magyarországi esetekkel. Jutikkala és Pirinen azt sugallja[1166] (és ehhez Penttilä is csatlakozik), hogy a fegyverrejtegetési ügy hozzájárult a finn függetlenség megőrzéséhez, mert a szovjetek nem tudhatták, mire számíthatnának megszállás esetén. Halmesvirta viszont úgy véli, hogy mivel a fegyverszüneti feltételek megszegéséről volt szó, „a fegyverrejtegetés kockázatos vállalkozás volt, mert alkalmat kínálhatott volna a Szovjetuniónak az ország megszállására”.[1167]

A katonai elit megfélemlítése nélkül is, még a fegyverrejtegetési ügy kipattanása előtt emigráltak a finn hadsereg egyes, kulcsfontosságú posztokat betöltő főtisztjei, akik az 1944-es Stella Polaris akciót hajtották végre (ennek lényege a finn kódfejtő adatok Svédországba juttatása volt). A finn katonai titkosszolgálatok vezetői közül Aladár Paasonen és Reino Hallamaa önként hagyták el az országot 1944/45 fordulóján, együttműködve az USA-val, illetve Franciaországgal.[1168]

Finnországban a háború után a politikai csúcselitet mindössze néhány letartóztatás és elítélés érintette. Ennek megítélése máig vitatott, a szovjet nyomásra az ítélethirdetés előtt súlyosbított verdikteket végül nem is hajtották végre teljesen. A volt köztársasági elnököt, Risto Rytit, továbbá két miniszterelnököt, Edwin Linkomiest és Jukka Rangellt, valamint öt másik személyt (négy exminisztert és a volt berlini nagykövetet) sújtó ítéleteket[1169] nem is nemzetközi bíróság, hanem finn bírói testület hozta meg. Itt is jelentősége volt annak, hogy az ország egész területét a győztes nagyhatalmak nem szállták meg, a politikai, gazdasági és kulturális elit megőrizte pozíciót. (Linkomies később fel is tűnik az 1945 utáni adatbázisban, mint a Helsinki Egyetem rektora és kancellárja.)

Ezzel szemben Magyarországon többszöri elitcsere ment végbe 1944–48 között. Jellemző a magyar börtönviszonyokra, hogy olyan gyakori volt a miniszteri szintű rab, hogy őreiknek még „szokásaik” is kialakultak velük szemben.[1170] Később az elitváltás véressége és drasztikussága Magyarországon is csökkent – a hatvanas évek közepétől figyelhető ez meg.

1944 októberében a Horthy-kor kormányzatát söpörték el a németek által hatalomra segített nyilasok – erről Schöpflin ír, aki szerint a szovjetizálás előtt részben a magyar elit meggyengülése nyitotta meg az utat – természetesen a győztes Vörös Hadsereg megszállása volt azonban a döntő tényező, amit befolyásolt az angolszász nagyhatalmak relatív érdektelensége is térségünk iránt. Így az

---

[1164] Richly (1997), 495.
[1165] Penttilä, 21-22.
[1166] Jutikkala–Pirinen, 351.
[1167] Halmesvirta (2001), 288.
[1168] Paasonen életéről, francia és amerikai kapcsolatairól bővebben: Turtola (2012).
[1169] Ryti tíz, Rangell hat, Linkomies és Tanner öt és fél, Kivimäki öt, Ramsay két és fél, Kukkonen és Reinikka két évet kapott. Meinander, 282.
[1170] A „munkást megverték azért, mert elárulta a munkásosztályt, az értelmiségit, mert értelmiségi volt, a párttagot azért, mert későn lépett be, a pártonkívülit azért, mert nem lépett be. Veszélyes volt szemüveget viselni, mert miniszternek tartották az embert”. Lőrincz J., 72-73., 75., 80.

1944 végén Debrecenben szovjet nyomásra összeállított, demokratikus legitimációt nélkülöző Ideiglenes Nemzeti Kormány alakult meg. Választások nyomán csak 1945 végén alakulhatott új kormány Magyarországon. Ezután kezdődött az a korszak, amelynek elejét Rainer M. János és Standeisky Éva a „fordulatok éveinek" nevezte, a periódus egészét, az 1945–56 közötti időszakot Gyarmati György pedig a rendszerváltó fordulatok évtizedének hívta.[1171] Ekkor szinte folyamatos változások történtek a magyar politikai elitben. A változások nem voltak egyirányúak 1945–48 között. Átmenetileg a demokratikus erők is értek el sikereket, például az 1945-ös országos választásokon. Standeisky pedig a kulturális elitbeli szovjetizálás időpontját tolta ki a szokásoshoz képest későbbre, 1949–50 tájékára. Ezzel kapcsolatban kutatásom nem reprezentatív, de Standeisky tézisét megerősítik adataim 1949-et illetően. Az 1945–46 körüli váltás ugyanakkor az adatbázisom szerint még erősebb a kulturális életben. Ez azonban rendkívül hektikus: 1945-ben egy olyan festőművész is újra pozícióba került a képzőművészeti főiskolán – Kandó László –, aki a Horthy-korban már vezette az intézményt: ő például 1945-ben a harmadik vezetője volt a főiskolának. Előbb tehát a demokratizálás és a presztalinizálás küzdelme zajlott, ami a demokratikus pártok hatalomból való kiszorításával ért véget. A demokratizálásra adott ellentétes kommunista válasz volt a Gazdasági Főtanács (GF) létrehozatala, amely a kormány számára kedvező „felhatalmazási törvény" révén a gazdaságirányítás csúcsszerve lett, e funkciót később az Országos Tervhivatal vette át.[1172]

Finnország és Magyarország között döntő a különbség a szociáldemokraták magatartásában. Magyarországon csatlakoztak a kommunista párthoz, és 1948-ban ezzel vált teljessé a politikai rendszer sztalinizálása, az egységes állampárt létrehozatala. (1948-ban zajlott emellett a legtöbb magyarországi üzem államosítása, így a gazdasági pozicionális elit változásakor ez kulcsévnek számít. Az üzemekben ekkor és közvetlen ezután számos szociáldemokrata kötődésű vállalatvezetőnek és üzemi bizottsági elnöknek kellett távoznia, illetve más beosztásba helyezték őket.[1173])

A finn szociáldemokraták (FSZDP) viszont szemben álltak a szovjetizációval, elutasították a kommunisták és a népfront felszólítását, hogy együtt induljanak az 1945-ös választásokon.[1174] A Kekkonen-féle vonal ellenében, 1948–59 között az FSZDP (főleg Fagerholm kormányfő és Väinö Tanner exminiszterelnök, a magyar '56 leverése után pártelnök) képviselték az ellensúlyt. Ám a párt 1956 utáni fokozatos kekkonenizálása (bomlasztása, részleges kekkonenizálása, végül integrálása a belső finlandizációba[1175]) nyomán az államfő hatására a pártból kilépett szakadárok is visszatértek, s immár az FSZDP is támogatta a köztársasági elnök külpolitikáját. A 60-as évekre megerősödött Paasio (Kekkonenhez közeli szociáldemokrata vezető) hatalma a párton belül. Az FSZDP nyugat-európai kapcsolatait, részben nyugatról érkező finanszírozásukat az újabb finn szakirodalom tárgyalja.[1176] (A szociáldemokraták befolyása a többi északi országhoz képest kisebb volt Finnországban.[1177])

A kekkonenizálás nemcsak a szociáldemokratáknál érvényesült: a két háború közti vezető kormánypárt, a Nemzeti Koalíció egyes reprezentánsai is bekerültek a 60-as években az agrárpárti–

[1171] Gyarmati (2011), Rainer (1998).
[1172] Gyarmati (2011), 66-67., Romsics (2000), 311.
[1173] A szociáldemokraták szerepéről 1945–48-ben és 1956-ban az Ikarusnál, illetve elődcégénél: Bódy (2017b).
[1174] Dolmányos (1972), 388.
[1175] A legfiatalabb finn miniszter, Uoti pályája jellemzi az FSZDP helyzetét 1957-ben: a pártot ekkor még nem kekkonenizálták, kemény szovjetellenes vonalat vitt, a magyar '56 leverésére reagálva. Erre a Kekkonenhez hű vonulat kettészakította a pártot. Uoti ahhoz az Emil Skoghoz, exminiszterhez csatlakozott, aki egy ideig a párt konzervatív vonalát vitte, de 1955-től (egy moszkvai tárgyalása után) már Kekkonenhez közeledett. Skognak döntő része volt az FSZDP átmeneti felbomlasztásában. Kaarninen, 2011.
[1176] Majander kutatta a szociáldemokraták nyugati kapcsolatait finanszírozását, s a CIA szerepét ebben. Lásd: Aunesluoma–Rainio-Niemi, 58.; Majander (2004); Majander (2007). Továbbá: Lintunen (2009).
[1177] Fábián–Kovács, 129.

centrumpárti vezetésű kormányokba. Az 1945 után „megtűrtként” kezelt pártból különösen Erkki Huurtamo került sokszor miniszteri posztra, ez Kekkonen elnökkel ápolt személyes jó viszonyának köszönhető elsősorban.[1178] (A Nemzeti Koalíció csak 1987-ban alakíthatott saját vezetésű kormányt, de ez már a finlandizáció gyengülésével is összefüggött: Helsinki ekkor kezdte az Európa Tanácshoz csatlakozási folyamatot, az óvatos Koivisto elnök halogatása után.[1179]) A szociáldemokraták is akkor vehették át stabilan a kormánykoalíciók irányítását, amikor a pártban Paasio megerősödött, így a kekkonenizált FSZDP sorozatban alakított kabinetet (1966, 1968, 1972, 1977, 1979, 1982, 1983).

1956–57 az elitváltás szempontjából azért nagyobb fordulópont Finnországban, mint 1944–45 vagy 1948, mert ekkor több hatás érvényesül egyszerre. A gazdaságot a nagy sztrájk rengeti meg (ezután kezdődik a jóléti társadalom kiépítése), Kekkonent ekkor választják elnökké, a magyar ’56 leverése pedig a szovjetbarát politika erősödéséhez vezetett. A Kremlhez lojális diplomáciai vonalat olyan agrár/centrumpárti külpolitikusok képviselték, mint Ahti Karjalainen és Paavo Väyrynen. Ők a finlandizációt a semlegességgel együtt képviselték. Egyesek a Kreml által befolyásolt semlegességről úgy vélik, hogy az 1945–90 közti korszak végére ez a finn elit identifikációs bázisává vált.[1180]

Látható tehát, hogy mind Finnországban, mind Magyarországon a szociáldemokraták beolvasztása-felbomlasztása kulcsszerepet játszott a finlandizáció, illetve a sztalinizálás megvalósításakor. A finn út természetesen ekkor is „lágyabb”, „bársonyosabb” volt, véres leszámolásokra nem került sor Helsinkiben. (Ami nem jelenti azt, hogy Finnország mentes lett volna a hatalmi politikától.[1181]) Ezzel szemben Magyarországon 1948 után, a valódi sztalinizálás nyomán már az egyedüli hatalmat gyakorló kommunista állampárton belül indultak meg a tisztogatások, részben az állampártba beolvadó MSZDP egykori tagjai ellen (Ries miniszter ennek lett áldozata börtönében).

Az 1953-as szovjet direkt beavatkozás rövid időre átalakította a hazai kommunista mozgalmon belüli erőviszonyokat, Rákosi Mátyás azonban csak átmenetileg erősödött meg újra, ismételt szovjet beavatkozás nyomán 1956 nyarán eltávolították a hatalomból és Magyarországról is. 1953–56 közt tehát intenzív és közvetlen, fegyveres vagy tárgyalásos szovjet beavatkozásokra, az elitváltásoknál pedig moszkvai kézi vezérlésre látunk példákat. Az 1956-os forradalom hozta a leghektikusabb változásokat Magyarországon, ennek leverése után a kádári elit került hatalomra, amelynek egyes tagjai már 1956 nyarán, Rákosi bukásakor feltűntek.[1182] Így 1953–56 között Rainer szerint háromszor is a szovjet vezetés cserélte le a magyar politikai csúcselitet.[1183]

A kádári elit nem jelentett gyökeres szakítást a Rákosi-kori elittel, ezt kimutatták a politológiai kutatások. Szakadás 1945 után történt, nem 1956 után.[1184] Ez egybeesik Rainer értelmezésével: a Rákosi- és a Kádár-éra politikai intézményrendszer szempontjából nem különbözik, s a rendszer alapvető jellemzői nem változtak 1956 előtt és után. Ugyanakkor a hatalomgyakorlás formája és praxisa, illetve a megéléstörténeti aspektusok mások a Rákosi- és a Kádár-kor egészét illetően.[1185]

Finnországban elitváltási szempontból szintén mérföldkőnek tekinthető 1956. Ekkor változott a finn elit a legnagyobb mértékben, és ekkor minőségi változás kezdődött – a kekkonizáció, illetve a

---

[1178] Uola (2008).
[1179] Aunesluoma–Rainio-Niemi, 70.
[1180] Aunesluoma–Rainio-Niemi, 77-78.
[1181] A hatalmi politizálás Kekkonen nevéhez fűződik, szemben a másik elnökkel, Paasikivivel, akinél a függetlenség fontosabb vezérlő elv volt. Mind a két politikusnál a makroszintű célok és a stratégiai cselekvés összhangban volt egymással, és így megfeleltek egy sajátos elitracionalitásnak. Moring, 96-97.
[1182] Szegő (2011).
[1183] Rainer (2016a), 372-373.
[1184] Ilonszki (2011), 27.
[1185] Rainer (2011).

Halmesvirta által hangsúlyozott belső finlandizáció révén. Ekkortól a nagy finn pártokon belül megerősödött Kekkonen befolyása, amelynek nem intézményi, hanem informális–személyi garanciái voltak: Paasio a szociáldemokrata pártban, Huurtamo a Nemzeti Koalícióban, és persze a kekkoneni külpolitikai vonalat az Agrárpárton belül képviselő párttársak, így a már említett Karjalainen is.

Finnországban trendszerűen csökkenőben volt 1945–90 között a pozicionális politikai csúcselitváltás – ezt mutatja kutatásom. Magyarországon ilyen trend nem figyelhető meg: a kezdeti, másfél évtizedre nyúló folyamatos váltásokat a 70-es években és a 80-as évek nagy részében „lefojtás" követi. A természetes elitcsere is lelassul ekkor. Ám ez a lefojtás a korszak végén gyorsan és hirtelen csap át masszív elitváltásba – ez a nyolcvanas évek végének tanulsága.

A magyar gazdasági elit esetében hasonló a kép. A pozicionális gazdasági elit vizsgálata alapján a korszak kezdetén óriási mértékű és sokszor véres elitcsere zajlott itthon. Börtön és kivégzés sújtotta részben a vizsgált cégek vezetőit is. Külföldre szintén sokan menekültek közülük. A leszámolások, kényszerített elitcsere legsúlyosabb évei: 1945, 1947–48 és 1956–57 voltak. Az adatbázisomban szereplő cégek közül a legvéresebb, kivégzéssel és börtönbe vetéssel járó leszámolások a MÁV-nál (Varga László),[1186] a MAORT-nál (Papp Simon) és a Taurus elődjeinél (Koszler Károly) történtek. Az elitcserébe ebben az esetben beleértem az üzemi bizottságok és a munkástanácsok élén bekövetkezett változásokat is, 1945–1948 között és 1956-ban. Az '56-os forradalom idején a korábbi vállalatvezetők is kényszer hatására távoztak a cégektől sokszor. 1956 végétől viszont – a Kádár-kor elején – bizalmi embereket állítottak a zaklatott múltú nagyvállalatok élére. A gazdasági hullámzások ezt a politikailag megbízható elitet már kevésbé érintették: a GDP változása csak akkor hatott a vállalatok vezetésére, ha ezt a változást a politikai elit is érzékelte: alapvetően ugyanis a politikai elit váltakozását követte a vállalatvezetők cserélődése.

Közben a finn gazdasági elit változása csaknem stagnált, minimálisan emelkedő trend mentén 1945–90 közt, és sokkal egyenletesebb volt a csere a magyarnál. (Arról nem beszélve, hogy a finn cégvezetésben a csere sokszor családtagok között zajlott, tehát természetes, mondhatni „biológiai" folyamatok eredménye volt, míg Magyarországon akár kényszerből történő emigráció, bebörtönzés – és később kivégzés – is lehetett a váltás oka. Ezt a jelentős minőségi különbséget a statisztikák részben elfedik, de a korszak elején a leghektikusabb elitváltási évek általában az elitcsere erőszakosságát is jelzik.) Csak illusztrációképpen jegyzem meg, hogy a korszak kezdő- és záróévében, 1945-ben és 1990-ben egyetlen váltás történt összesen a finn cégeknél (1990-ben volt egy személycsere a 15 északi vállalatnál, az általam vizsgált mintegy kéttucatnyi poszton). Ezzel szemben a magyaroknál a rekordot 1945 jelentette 37 váltással, s 1990-ben is 17 személycsere történt.

10.3. A konszenzusos finn elit kvantitatív vizsgálata

A finn rokoni kapcsolatok erősségét kétféle módon is sikerült kimutatnom: egyrészt az adatbázisomban 582 egységnyi (személy/poszt/év-egységről van szó) a rokonok által elfoglalt politikai elitpozíciók száma.[1187] Ez a 2938 egységből álló finn politikai elitre vonatkozó adatbázis ötödét (19,8%-át) jelenti, de nem azt, hogy az adatbázisban szereplők 20 százaléka rokonságban lett volna egymással. Azt jelenti: ha egy tetszőleges időpontban egy tetszőleges posztot kiválasztunk az 1945–90 közti adatbázisban, Finnországban nagyjából 20 százalékos eséllyel olyan személyt találunk, akinek 1945 előtt vagy 1945–1990 között vagy azután voltak politikusként tevékenykedő rokonai.

[1186] Koncepciós per nyomán Varga Lászlót 1950. február 4-én végezték ki. Frisnyák, 200.
[1187] II. melléklet.

Finnországban gyakori a politikusok házassága (féltucatnyi házaspárt azonosítottam), ezért is magasabb az arányuk a rokonoknak. Ez sajátos módon jelzi a női egyenjogúságot is. A rokoni kapcsolatok gyakoriságának másik oka lehet a „kekkonenizáció". A finn elnök nem mindig demokratikus eszközökkel, hanem informális úton igyekezett a pártokat befolyásolni. Így saját rokonai vagy megbízható embereinek, így a szociáldemokrata Paasiónak a hozzátartozói is feltűntek elitposztokon. De még a Kekkonennel konfliktusban lévő szociáldemokratának, Fagerholmnak is közös unokái voltak az elnökkel, gyermekeik házassága révén.[1188] Ez egyfajta nepotizmushoz vezetett, amit erősít egy más módszerrel végzett elemzésem. Amikor azon esztendők kormányait vizsgáltam, amikor ritka módon nem volt váltás a kabinetben, akkor a relatíve stabil kormányok közül 1985-ben a 17 tagú Sorsa-kormányból négy miniszteri rangú vezetőnek voltak a hozzátartozói már korábban is a politikai *csúcselit* tagjai (miniszterek, kormányfők, pártelnökök).[1189]

A kommunisták között a Kuusinen család esete a finn–szovjet informális kapcsolatokat is jelzi a baloldalon, hiszen az apa, Otto vezető szovjet politikus volt, a lánya pedig finn miniszter és parlamenti képviselő. A lány férje (Otto Kuusinen veje) pedig a már sokat emlegetett háború utáni belügyminiszter, Yrjö Leino. A kommunistákkal szövetséges finn népfrontosok közül a Pekkalákat említhetjük. Az FSZDP-ben a Paasiók három generációja (nagyapa–fiú–lányunoka) a kekkonizáció „termékei".[1190] Az Agrárpártban a Kekkonenek, a radikális–populista vidékpártiaknál a Vennamók, a szakértői kormányokban az Aura és a Tuomioja–Wuolijoki család több tagja is miniszter vagy miniszterelnök volt, de az utóbbiak közül parlamenti képviselők is szép számmal kerültek ki.[1191]

A finn elit „nem engedik el a kezét" még a bukott politikusoknak sem. Linkomies kormányfő bebörtönzése után néhány évvel a Helsinki Egyetem vezetője lett, lánya (Sinikka Linkomies-Pohjola) parlamenti képviselő, veje (Toivo Pohjola) miniszter 1945 után. Oesch tábornok egyetemi díszdoktor, Airo tábornok parlamenti képviselő, Mäkinen tábornok menedzser lett letartóztatása vagy elítélése után. De igazi karriert is befuthatnak, mint Heiskanen, aki letartóztatása után pár évvel már a finn hadsereg főparancsnoka volt. Az elit folytonosságát mutatja, hogy a háború utáni kormányfők közül Kekkonen, Paasikivi, Fagerholm, Rainer von Fieandt, sőt a kommunisták támogatta Mauno Pekkala is kormánytag volt '45 előtt. Kormánytanácsadó volt 1941–45 között Sukselainen későbbi kormányfő is.

A III. mellékletből kiderül: a finn kormánytagok rekrutációja széleskörű, „sokféleségében egységes" (Lengyel és Higley kutatásaira utalhatunk itt) a finn konszenzusos elit. Így a kormánytagok elő foglalkozását nézve a munkásoktól, hentesektől, kisbirtokosoktól kezdve a jogászokig, egyetemi oktatókig, mérnökökig és agronómusokig terjed a lista. A szülők foglalkozása a munkástól, vasutastól, kisgazdától a miniszterig, tábornokig terjed. Így komoly inter- és intragenerációs társadalmi mobilitást jelez a kormánytagok rekrutációja, s az elitpozíciók továbbörökítése is megfigyelhető.

A gazdasági elitnél már nem vizsgáltam külön a rokoni kapcsolatokat, hiszen ezeket a 9. fejezetben már tárgyaltam más források alapján. Természetesen az általam összeállított pozicionális gazdasági elit adatbázis is tartalmaz olyan személyeket, akik rokonságban állnak más politikusokkal vagy gazdasági vezetőkkel. Az Ehrnroothokról volt már szó (9. fejezet) – ők szép számmal szerepelnek

---

[1188] A házasság tragikus véget ért, Taneli Kekkonen, az államelnök fia öngyilkosságot követett el. Az ő fia, vagyis Kekkonen és Fagerholm közös unokája, Timo Kekkonen a Finn Iparszövetség egyik vezetője lett.

[1189] III. melléklet. Az 1985-ös kormánytagok közül kettőnek valamelyik párt elnöke volt az édesapja (az egyik miniszter is volt), a harmadik kormánytag apja miniszter volt, a negyediknek kormányfő volt a nagybátyja.

[1190] Rafael Paasio, a kekkonenizált szocdemek vezérének fia, Pertti szintén szocdem pártvezető és miniszter lett, Pertti lánya pedig parlamenti képviselő.

[1191] A Tuomioja-Wuolijoki család például a XX. század első felétől kezdve egészen a XXI. századig részt vesz a finn politikában, több mint féltucatnyi tagja is vezető tisztségeket tölt, illetve töltött be a finn közéletben. Sakari Tuomioja közülük a finn jegybank elnöke és miniszterelnök volt, fia, Erkki 2015-ig külügyminiszter volt 2015-ig.

az adatbázisomban is (V. melléklet): Finnair, Fiskars, Tampella, Kymmene – de a finn pénzintézetek vezetésében is feltűntek a család tagjai. Ám mivel Kekkonen és a szovjet befolyás fő ellenfeleinek számított egyikük, így ő (G. C. Ehrnrooth) a parlamentbe bejutott ugyan, de a rokonai nem kerültek be a pozicionális politikai csúcselitbe a vizsgált korban. Mivel a Mannerheim, az Ehrnrooth és a Julin családok egymással is házasodtak, így az Ehrnroothok távolabbi rokonaként szerepel Mannerheim marsall a politikai adatbázisban. A háború után felelősségre vont Antti Hackzell miniszterelnök sógora is feltűnt a politikai elit adatbázisában, de a gazdasági elitben a Hackzellek inkább őrizték a befolyásukat: a Kemira cég csúcsvezetője a volt kormányfő fivére, Fredrik Gustaf Hackzell.

Természetesen a családi cégeknél (Kone, Fazer), nem lepődhetünk meg a Herlinek és Fazerek generációváltásain. A családi jellegüket elveszítő cégek közül a Nokia és a Tampella vezetésében felfedezhetjük a Kihlman–Kairamo család leszármazottjait 1945 és 1990 között. Minthogy a családi cégek bevonása tudatos volt részemről, ezért csak szürkével jelöltem az V. mellékletben azokat a finn gazdasági vezetőket, akik rokoni kapcsolatban álltak egymással vagy politikusokkal. Számarányukat nem számítottam ki, hiszen nem véletlenszerűen állítottam össze az adatbázist. (A politikai elitnél viszont előzetesen nem voltam tudatában a posztokat betöltő személyek rokoni kapcsolatainak. Csak az adatbázis feldolgozásakor derült ki számomra a szoros kapcsolat közöttük.)

A gazdasági és politikai pozicionális elit természetesen átfedésbe is kerülhet egymással. Erre példa Eero Mäkinen, aki az Outukumpu cég egyik vezetője volt, és aki kormányzati pozíciót is betöltött (közlekedési és közmunkaügyi miniszter volt, rövid ideig, halálának évében, 1953-ban).[1192] Rokoni összefonódást Magyarországon kevesebbet találunk a csúcselitben: Rákosi Mátyás testvére, Bíró Ferenc állt egy ideig a Csepel Művek, illetve Rákosi Mátyás Művek élén,[1193] Bíró felesége pedig a Csepel Autógyár igazgatója volt például. Politikusok a cégvezetésben szintén a Csepel/Rákosi Mátyás Műveknél (Zsofinyecz Mihály és Mekis József miniszterek), a MÁV-nál (Urbán Lajos közlekedési miniszter), a Ganz-MÁVAG-nál (Csergő János korábbi államtitkár, miniszterhelyettes és miniszter), a Chinoinnál (Vályi Péter későbbi pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes) tűntek fel.

10.4. Finn és magyar elitváltások 1945–1990 között

10.4.1. A magyar elitváltások periodizálása és kategorizálása

Vizsgálatom fő kérdésfelvetése: az 1945–90 között konszenzusosan egységes finn elit sikerét miért nem tudta ekkor a magyar elit megközelíteni sem? Az ok döntően a nagyhatalmi erőviszonyokból fakad, erről esett már korábban szó: a II. világháború végén Magyarország geopolitikai helyzete egészen más volt, mint Finnországé. 1944/45 és 1948 azonban kulcsévek voltak abban, hogy a finn elit elkerülte a szovjetizációt, ezért érdekes a két helyi elit viselkedése e periódusban. Az 1948–1956 közti külső finlandizáció időszaka alatti és a belső finlandizációnak megfelelő 1957–1990-as periódus elemzésekor elsősorban az 1956–57-es és az 1989–90-es magyar folyamatok érdekesek. (E két időpont között a magyar elitváltásokat ugyanis mesterségesen lefojtották.)

A finn és a magyar elit közötti különbséget a magyar politikai elit instabilitása és megosztottsága magyarázza. A 46 évet felölelő korszakban (elitelméleti megközelítéssel) a hazai elit három kategóriába sorolható ugyanis (ahogy ezt az 1. fejezetben is említettem):

i) megosztott: nem tud a hatékony és stabil kormányzatot kialakítani (1945–48, 1953–56);

[1192] https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911111.aspx (Letöltés: 2018. március 6.)
[1193] Ocskay, 53., 66.

ii) ideológiailag egységes: dogmatikus elvekhez ragaszkodva, rugalmatlanná válva, közép- vagy hosszabb távon gazdasági káoszba vezeti az országot (1948–53, 1957–1989);
iii) elmozdul a konszenzusosan egységes elit felé: a korszakon belül befejezetlen, ellentmondásos folyamat (1989–1990).

Alább, a 7. ábrán jól látszik majd, hogy a finn politikai pozicionális elitre mindvégig, a 46 év alatt viszonylag jelentős fluktuáció jellemző, aminek körülbelül 3-4 éves ritmusa van, csillapodó amplitúdóval. A magyar elitnél is megfigyelhető hasonló pulzálás, de ennek amplitúdója 1956–57 tájékán óriási, s 1945 és 1989–90 is hatalmas kilengéseket mutat. Ez a 45 éves periódus ezért nem alakíthatott ki egységes, stabil elitet. Az 1945–48 közti folyamatokról a politikatörténetből tudhatjuk („szalámitaktika"), hogy a magyar elit rendkívüli módon megosztott volt és ezt a szovjet támogatású kommunista pártelit még fokozta is (Bibó szerint). A három meghatározó párt esetében konszenzusról szó sem lehetett a kisgazda és a szociáldemokrata pártokon belül sem, nemhogy egymás között. Rainer még a Nagy Imre és Rákosi közötti rejtett konfliktust is feltárta, tehát a kívülről egységesnek látszó kommunista elit sem volt az 1948–49-ben. Az egység hiányát azonban nem a konstruált Rajk-per bizonyította, hanem annak pártvezetésen belüli (rejtett) kezelése.

A gazdasági elit hektikus váltásai is mutatják ebben az időszakban a konszenzus hiányát, és az alperiódus végén, 1948-ban a tömeges államosítás jelzi, hogy az önálló gazdasági elit megszűnik, egy nómenklatúraszerű réteg kerül az államosított vállalatok élére, amelynek viselkedése egészen más, mint egy a gazdasági folyamatokhoz alkalmazkodó finn (tényleges) gazdasági elité.[1194] A magyar vállalati elit hullámzásait ezért – a gazdasági hatékonyság követelményeinek ellentmondva – 1948 után tehát nem a GDP változása, hanem a politikai elit akarata határozza meg (26. és 27. ábrák).

1948 után a szovjet típusú rendszer első kiépítési szakasza zajlik Rainer szerint. Ebben az időszakban azonban az országot irányító politikai elit nemhogy a konszenzusra képtelen, hanem még arra is, hogy hatékonyan irányítsa az országot. Sajátos módon e képtelenséget a szovjet pártvezetés konstatálja 1953-ban, és a magyar vezetés fejére olvassák az éppen a szovjetizáció során elkövetett hibákat. Az ideológiailag egységes vezetést tehát 1953-ban, Sztálin halála után a moszkvai vezetés töri meg Magyarországon. Ezután, 1953–56 között megint megosztott eliteket látunk: 1953–55 között az állampárton belül (Nagy Imre és Rákosi küzdelméről van szó), ami 1956-ban oda vezet, hogy ismét többpártrendszerű elitmegosztottságról beszélhetünk majd. 1956 forradalma ahhoz túl rövid volt, hogy az elitek megosztottságán belső folyamatok révén jusson túl az ország. A megindult szerves(ebb) fejlődést, akár a konszenzusos elit kialakítását (erre a Nagy Imre-kormány folyamatos átalakítása utalt a forradalom napjaiban) a második szovjet katonai intervenció durván szakította félbe. (Konszenzusos elit forradalom után is kialakulhat – ezt az elitelméleteknél tárgyaltam.)

1956 után következik Rainer szerint a második nekirugaszkodás a szovjet típusú rendszer kiépítésére, ezt az elitváltások csillapodása már sikeresebbnek jelzi, ám a stabil elit kialakítása a hatékonyság rovására ment. A pozicionális gazdasági elitben annyira lefojtották a cserélődést, hogy az már a gazdaság állapotától sem függött – mint már említettem. A lefojtás a politikai elitben is tapasztalható, 1957 után drasztikusan csökkent mindkét pozicionális (csúcs)elitben a változás. (Finnországban közben ekkortájt indul a belső finlandizáció, s élénkül az elitváltozás a gazdaságban).

[1194] Példázza ezt az adott korban óriási visszhangot keltő riportkönyv a magyar textiliparról. Ebből kiderül, az ágazat meghatározó cégénél a csúcsvezetőt hónapokig nem is látta a szerző: „Véletlenszámba megy, hogy Dobosnét, a Goldberger gyár igazgatónőjét jelentkezésemkor bent találom – később hónapokat töltöttem a gyárban, de legközelebb csak januárban találkoztam vele." Moldova, 58. Ez egy tőkés magáncégnél kizárt lenne egy menedzser esetében. (Magántulajdonos esetében persze előfordulhatott volna ilyen hosszú hiányzás.)

1958-tól a gazdasági elit és politikai elit hullámzása is csillapodik. A nagyvállalati szférában ez látszik az adatokból (26. ábra), de a Kádár-kori lassuló változást átmeneti, időnként hirtelen megugró gazdasági elitváltási hullámok kísérik. A brezsnyevi pangás előtt, 1958-tól például évekre befagy a gazdasági elit változása (1961-ig), majd 1962–64 között, 1966–69 között, illetve 1973–75-ben nagy kiugrások tapasztalhatók, hogy 1982-ig újra mérséklődjenek a személycserék. Ezzel egy külön tanulmányban foglalkozom, melynek előzetes eredményeit a VII. melléklet tartalmazza.[1195] Éppen akkor zajlik mindez, amikor Finnországban élénkül a gazdasági elitváltás, hiszen ott alkalmazkodnak az olajválságok hatásaihoz. A magyar gazdasági elit azonban – mint többször említettem, a politika által elrendelt 1962–64-es vállalatösszevonási hullám miatt, az 1968-as reform idején és az 1972–74-es ellenreform miatt változik drasztikusan. Az ellenreform egybeesik az első olajválsággal, ám a magyar vállalatvezetői elit hullámszerű változása nem az 1973-as olajár-emelkedés miatt következett be – ezt gazdaságtörténeti kutatásokból tudjuk (8. fejezet). Készülő tanulmányomból is kiderül, hogy közlekedési cégeknél történt váltás, s a Lenin Kohászati Művekben sem a rossz hatékonyság miatt cserélnek vezetőt, hanem mert Vályi Péter gyárlátogatásán a politikus halálával végződő baleset történik. Egy másik cég a vezető halála miatt kellett új igazgatót találni. Ám a ’73-as olajválság után, 1973 és 1975 között az Országos Kőolaj- és Gázipari Trösztnél (OKGT) két személycsere is történt.[1196]

Konszenzusról itt sincs szó hosszú távon, s úgy, mint az 1948–53-as első rendszerkiépítési kísérlet, ez a próbálkozás is gazdasági csődbe juttatta az országot.[1197] Ám e második rendszerkiépítés sikeresebb volt a hatalom szempontjából abban, hogy az elitváltásokat lefékezte. Egy szervesebb fejlődéshez azonban hozzátartozott volna az elitek bizonyos fokú cseréje, amit a finn példa mutat. Márpedig az elitcserétől a Kádár-kor – az adatok szerint – távoltartotta magát. Ez is példázza, hogy a szovjet típusú rendszerekben nem alakult ki olyan mechanizmus, ami a vértelen, békés – de egészséges mértékű – elitcserét biztosította volna.

A szovjet típusú rendszer gazdasági összeomlása 1989-ben már nyilvánvalóvá vált, ekkoriban megint esély mutatkozott egy konszenzusos jellegű elit kialakulására. A lengyel példa másolása, a kerekasztaltárgyalások ebbe az irányba mutattak, de az 1989–90-es folyamatok kifejlődését nem vizsgálhattam, hiszen az utolsó tárgyalt év az 1990-es.

10.4.2. A finn és magyar adatok elemzése: kiegyensúlyozottabb finn változások

Ha a finn és magyar politikai pozicionális elitváltásokat nézzük 1945–90 között, sokkal szabályosabban változik a finn adatsor. Ez a politikai elit stabilitására utal – több szóródási mutató szerint is. Egyrészt már a váltások „amplitúdója”, kilengése – statisztikai kifejezéssel: terjedelme[1198] – is kisebb Helsinkiben: a felvett értékek -20 és +40 **elitváltási egység** között ingadoznak. Tehát 60

[1195] A Kádár-kori vállalatvezetői elit kialakulását és változási hullámzásait 1957 és 1982 között egy készülő külön tanulmányban vizsgálom, a jelen munkám alapján felvetődő problémák miatt. Itt és most a tanulmány előzetes eredményei alapján annyi mondható el, hogy harminc nagyvállalatot elemezve (közülük 15 e doktori disszertációban is szerepel) statisztikailag megalapozottabban jelenthetők ki a mesterséges, politikai akarat által vezérelt hullámzások. 1957-ben tíz váltás történt, 1962–64 között 13, 1967–69-ben kilenc, 1973–75 között pedig 15. A közbeeső lefojtott időszakokban: 1958–61-ben, öt év alatt összesen három váltás történt, de 1976–81 között is visszafogott volt a váltás, hat év alatt mindössze tíz pozíciócsere történt. Lásd: Szegő (kézirat, é.n.).
[1196] A Mahart, a Malév, a MÁV, a Duna InterContinental és a Lenin Kohászati Művek élén történt változások az összes váltás egyharmadát tették ki 1973 és 1975 között. Szegő (kézirat, é.n.) Az OKGT-ről lásd: IV. melléklet.
[1197] Csaba (2011), 818.
[1198] Szóródási terjedelem: az adott skála, illetve a számsokaság legnagyobb és legkisebb értékének különbsége.

egység körüli a maximális eltérés. A magyar elitváltások skálaértékei viszont -20 és +83 között ingadoznak, tehát szóródási terjedelmük több mint száz egység.

Az adatok szóródását leginkább jellemző adat a szórás, illetve egy olyan hányados, amely az átlagok pontatlanságait segít eltüntetni: a relatív szórás.[1199] Ez utóbbi a magyar pozicionális politikaielit-váltásoknál 126,9%, a finnél viszont sokkal kisebb: 71,3%. Mindkét országban 1956/57 a fordulópont, a legnagyobb változást ez hozza a politikai eliteknél (a gazdasági eliteknél is fontos időpont ez, lokális maximumot jelent például a magyar esetben). Ám a finnekre némileg később hat az 1956-os magyarországi szovjet beavatkozás, így az ottani elit (kétféle, egymással ellentétes) válasza 1957-re születik meg. Egyrészt a szociáldemokratáknál a szovjetellenes vonal erősödik átmenetileg, másrészt a többi pártban a kekkonenizáció és a belső finlandizáció hat (később a szociáldemokratáknál is így lesz ez). Direkt szovjet hatás is észlelhető, így az 50-es évek végén az éjszakai fagyok krízisében, amikor a szociáldemokrata vezetésű kormányt gyengíti meg a Kreml.[1200]

E szovjet hatás összefügg a kekkonenizációval, és a finn pozicionális elitekre is hat: az utóbbi évtizedek finn gazdasági életének meghatározó családja, a jelenleg is dollármilliárdosnak számító Ehrnroothok (a „finn Wallenbergek") például az általam vizsgált pozicionális csúcselit tagjai között nem bukkannak fel 1945–90 között, miközben a pozicionális gazdasági csúcselitben (Fiskars, Nokia, stb.) szép számmal akadnak családtagok. A politikai csúcselitből való kimaradásban közrejátszhatott az is, hogy a család egyik meghatározó tagja a kekkoneni politika egyik legfőbb ellenzője volt. Az anyai ágon Mannerheim-leszármazott Georg C. Ehrnrooth[1201] parlamenti képviselőről volt szó. Ő az éjszakai fagyok krízisétől kezdve szakított a kekkoneni külpolitikai vonallal (a finlandizáció elmélyítésével). Ellenezte Kekkonen 1973-as – választások nélküli – mandátumhosszabbítását is.[1202] Azaz a kekkonenizáció nemcsak azon mérhető le, hogy az elnök mennyire tudta embereit pozícióba juttatni – akár más pártokban is –, hanem azon is: kik nem juthattak miniszteriális pozícióba vagy országos hatáskörű állami szervek élére. Ám miután a demokrácia bizonyos elemei továbbra is működtek, Georg C. Ehrnrooth parlamenti képviselőként tevékenykedett évtizedekig.

1956 után a Finn Szociáldemokrata Párt szétszakadt, majd ott is megindult a kekkonenizáció. A 60-as években a jóléti társadalomra váltás és a kisgazdák válsága torlódott egymásra. Az évtized végén erősödött a Kekkonen Agrárpártjáról levált Vidék Pártja, a Vennamo-féle populista jobboldal. A társadalmi átalakulás, később pedig az olajválság hatása tehát látszik az elitváltásokon is.

Magyarországon a '68-as reformerek az évtized közepén bekerülnek a hatalomba (a politikai pozicionális elitváltások lokális maximuma: 1966), majd jön a lefojtás. Ez egybeesik a 60-as évek végi szovjet elitváltási pangással (1966–71). A gazdasági pozicionális elitnél némileg más a helyzet: kisebb hullámhegyek és átmeneti nyugalmi periódusok váltakoznak. A hullámhegyek 1957-ben, 1963-ban (a nagyvállalatok összevonásánál[1203]), kisebbrészt 1968 táján, és aztán 1973–75-ben következnek.

[1199] A **szóródás** legfontosabb mérőszáma a **szórás**, amely az egyes értékek számtani átlagtól vett eltéréseinek négyzetes átlaga. Jelzi: az adatbázis értékei mennyivel térnek el átlagosan a számtani átlagtól. Ehhez előbb az adatok számtani átlagát vesszük, majd az adatok és az átlag különbségét. Az eltéréseket négyzetre emeljük, ebből négyzetgyököt vonunk. A **relatív szórás** a szórás és (itt: a számtani) átlag hányadosa.

[1200] Moszkvát 1957–58-ban két jelenség bőszítette fel: Tanner reaktiválása és a szociáldemokrata párt (FSZDP) élére kerülése 1957-ben, illetve az, hogy a kommunisták (ill. a befolyásuk alatt álló finn népfront, az SKDL) az 1958-as választásokon a legnagyobb parlamenti frakciót alkották 50 képviselővel, mégsem vették be őket a kormányba. Hoesch, 145. Ám az Agrárpárt és az FSZDP is 48-48 mandátumot szereztek. Fábián–Kovács, 134. Így az SKDL-nek nem volt elég az önálló kormányalakításhoz az 50 mandátum.

[1201] Édesanyja Aina Hélène Louise Mannerheim, vagyis Mannerheim marsall unokahúga.

[1202] YLE.fi (2010).

[1203] Az összevonás abszurditásig fokozódott: a villamos-gépipari tröszt (VBKM, azaz Villamos Berendezések és Készülék Művek) 140 gyárral rendelkezett szerte az országban. Ez a gyors vállalatkoncentráció a budapesti

1958–89 között (egy készülő tanulmányom előzetes eredményei szerint különösen 1958 és 1981 között; lásd: VII. melléklet) minimálisra szorítja le a kádári politikai elit a pozicionális gazdasági elit váltásait, hosszú távon rontva a gazdasági hatékonyságot. Ennek alapvető célja a politikai feszültségek elfojtása: a 60-as években a reform nagyobb személycserék nélkül folyik, de Kádár sem bukik meg a 70-es évek ellenreformjakor.[1204] Lassan számol le mind a reformerekkel (Nyers, Fock), mind az őt Moszkvában feltehetően hátbatámadó konzervatív csoportosulással (Biszku, Komócsin). A reform leállítása az elitváltások befagyásával, egyfajta kádári „pangással" jár, ez is látható a politikai elitet elemző 7. ábrán. (Márpedig a politikai csúcselit határozta meg itthon a gazdasági elit mozgását is.) Ebben az időszakban a magyar adatok szóródásának terjedelme és szórása is kisebb a hasonló finn adatoknál – az utóbbiak időben egyenletesebben eloszló hullámzást mutatnak.

A magyar pozicionális politikai csúcselit összetétele, származása is változik a vizsgált 45 év alatt: az 1945-ös Politikai Bizottság átlagéletkora 42 év volt, a tagok együttesen 60 évet töltöttek börtönben, korábban illegális kommunisták vagy a nemzetközi kommunista mozgalom aktív szereplői voltak. Életkoruk 33 (Kádár János) és 53 év (Rákosi Mátyás) között mozgott. Ezzel szemben az 1988-ban megválasztott PB legidősebb tagja Nyers Rezső (65 éves), legfiatalabb tagja Hámori Csaba (40 éves). Ők már nem forradalmárok, hanem döntően pártbürokraták, senki nem volt közülük börtönben, többségük felsőfokú végzettségű volt és egynegyedük tudományos fokozatot is viselt.[1205]

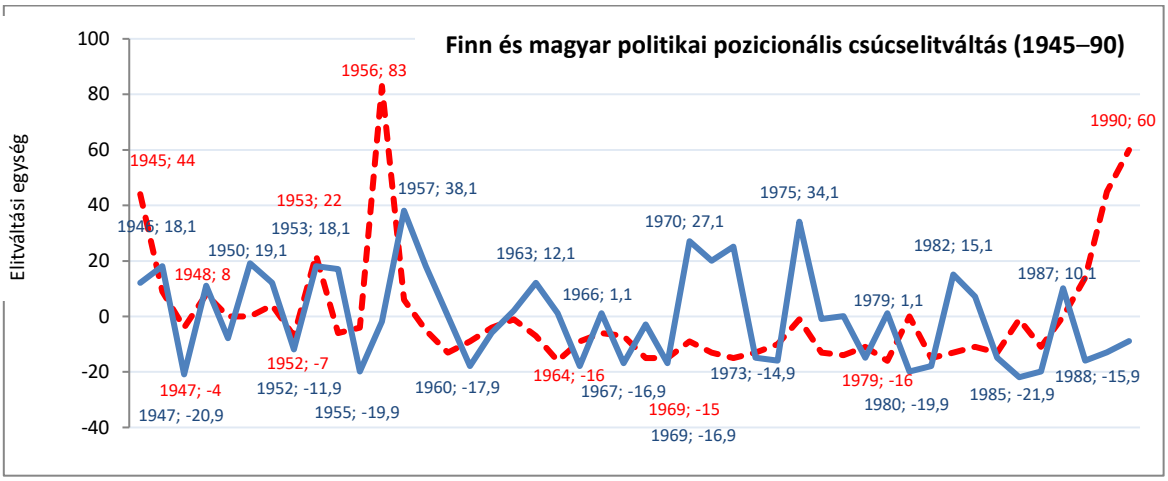

7. ábra: Finn (folytonos) és magyar (szaggatott) pozicionális politikai csúcselitváltások: az átlagtól való eltérések.

A finn politikai pozicionális csúcselitváltások lokális maximumai: 1946; '48; '50; '53; '57; '63; '66; '68; '70; '72; '75; '77; '79; '82; '87; '90. Vagyis a hullámzás átlagos periódusideje: 2,93 év. Ez nagyjából megegyezik a gazdasági ciklusok periódusidejével. Általában 3–4 éves ciklusok mutathatók ki a gazdaságban, így a finn adat megfelel ennek, igaz az alsó határon mozog a váltás. Ám a magyar pozicionális politikai csúcselit hektikusabban változik, ezt mutatja a 120% fölötti szórás. Az elitváltási csúcspontok: 1945; '48; '51; '53; '56; '62; '66; '70; '75; '78; '80; '83; '85; '90. A periódusidő: 3,46 év.

---

gyárközpontokat jelentősen megterhelte, felduzzadtak a központi apparátusok, miközben a helyi és vidéki üzemek kezéből mesterségesen kivették az egyedi, vállalati döntések lehetőségét. Kaposi Z. (2002), 383. Szalai Erzsébet azt hangsúlyozza: a magyar nagyvállalatok nem piaci, termelési folyamatok eredményeként, hanem állami döntés nyomán alakultak ki. „Nagy részük nem csupán eredetét, de belső szerkezetét tekintve is mesterséges konstrukció, egymástól elszigetelt tevékenységek adminisztratív egysége." Szalai, (1989)., 10.

[1204] Huszár (2003), 2. kötet, 243-245.

[1205] Valuch (2005), 130.

Finnországban (7. ábra) 1965–80 között egy év kivételével minden évben „irányt váltott” az politikai pozicionális csúcselitcsere alakulása (növekedésből csökkenésbe csapott át, vagy fordítva). Egyszerre zajlott a gazdasági növekedés (két nagy lökés: 1969–71 és 1978–80), az agrárium átalakulása, a jóléti és fogyasztói társadalom kiépülése, illetve a politikában a szociáldemokraták erősödése. A választási évek a korszak elején kevésbé befolyásolták az elitváltást, hiszen ezek lokális maximumévei és a választások időpontjai csak 1948-ban, 1966-ban, 1970-ben, 1972-ben, 1975-ben, 1979-ben és 1987-ben esnek egybe. A parlamenti választások szerepe 1945–1965 között kevésbé volt fontos, mint 1979–1990 között, amikor felértékelődött a kormány szerepe.[1206]

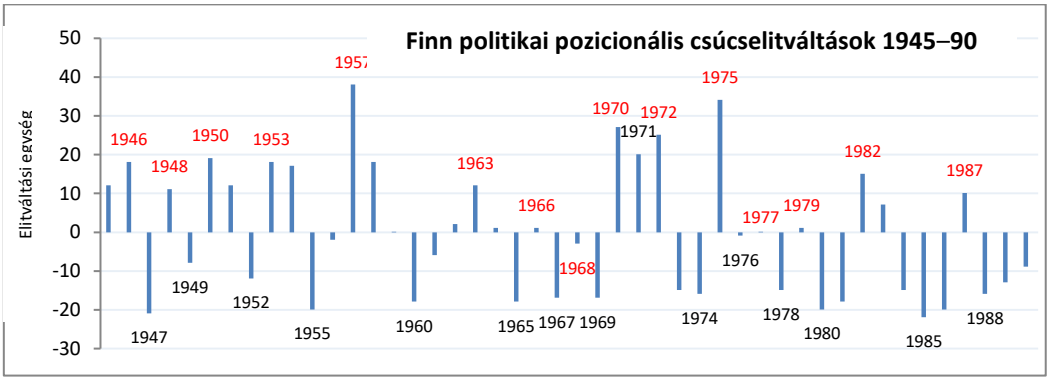

8. ábra: A finn politikai pozicionális csúcselitváltások eltérése az átlagtól; lokális minimumok és maximumok.

Ha szabályosabb ciklust keresünk, a finn adatoknál járunk sikerrel: ott „szervesebbek” az elitváltási és a gazdasági folyamatok, a politika voluntarizmusa kevésbé hat a trendre. Az adatok mozgóátlagolása a hosszabb periódusidejű ciklus kimutatására is alkalmas,[1207] ám ehhez hosszabb idősor kellene.

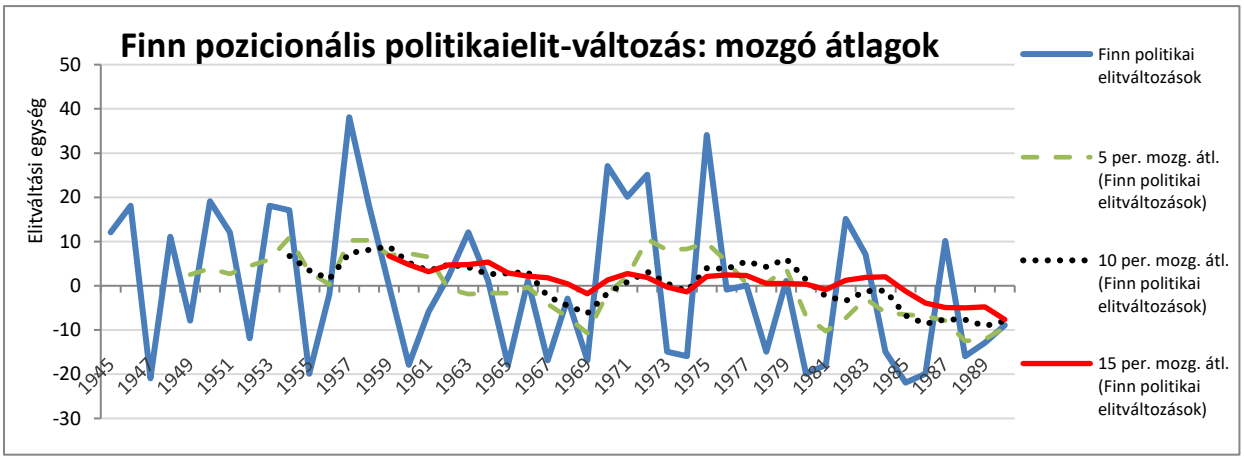

9. ábra: Elitváltások mozgó átlagokkal szűrve - a 7. ábránál használt adatbázis alapján. Az egyre nagyobb tagszámú mozgó átlagok „kisimítják” az adatsor ingadozását. A finn politikai pozicionális csúcselitváltás ütemének csökkenő trendje is látszik.

A 9. ábrán az egyre nagyobb tagszámú mozgó átlagok egyre jobban „kisimítják” az ingadozást (a 15 tagú a „legsimább”). A politikai pozicionális csúcselitváltások csillapodó trendet jeleznek, ahogy egy másik átlagolással is kimutatom. **A 3, 5, 9 és 15 éves összesítésű adatok** ugyanis egyre szabályosabb

[1206] Finn parlamenti választások évei: 1945; ’48; ’51; ’54; ’58; ’62; ’66; ’70; ’72; ’75; ’79; ’83; ’87; Fábián–Kovács, 132-138. Ám az elnökválasztások közül ’56-nak (Kekkonen nyert) és ’82-nek (Koivisto) óriási jelentősége volt.

[1207] „A **mozgó átlagok** (csúszó átlagok) módszere a trendet az idősor dinamikus átlagaként állítja elő. A t-edik időszakhoz tartozó trendértéket a környező adatok átlagaként származtatja.” A mozgó átlagok számításának a t-edik időszakra vonatkozó általános képlete: $\hat{y}_t = (y_{t-(k-1)2} + \ldots + y_t + \ldots + y_{t+(k-1)2})/k$. Kerékgyártóné et al., 392-394.

trendet mutatnak a lépték növelésével.[1208] A finn elitváltás a 60-as években (a kekkonenizáció megszilárdulásakor) a legkisebb, ill. a 80-as évek második felében, amikor a gazdaság teljesítménye és az életszínvonal rendkívül magas szintre emelkedik. Finnország ekkorra bekerül a világ tíz legfejlettebb állama közé átmenetileg – igaz, ebben a túlértékelt finn márkának is szerepe van.[1209]

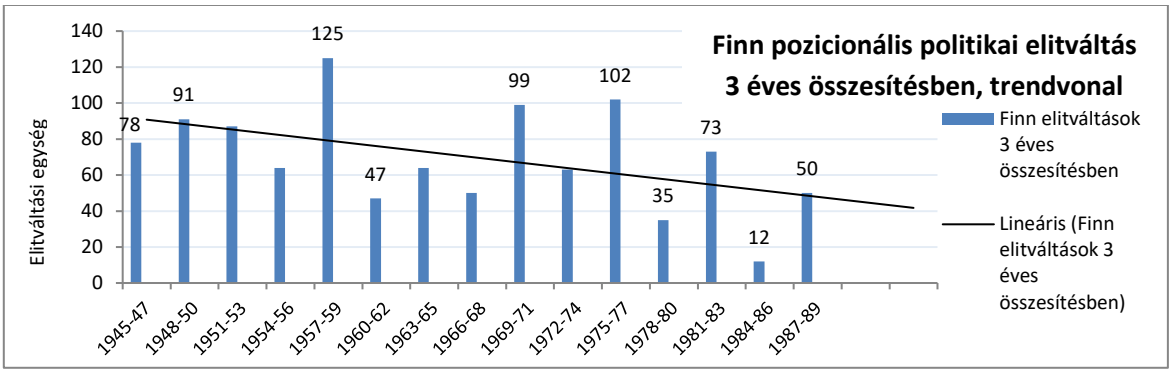

10. ábra: Finn politikai pozicionális csúcselitváltások hároméves összesítésben (Trendvonal: Excel.)

A 3 éves összesítésű elitváltási adatokból (10. ábra) jobban látszik, hogy a 80-as években minimálisra süllyedt az elitcsere, ez a finn gazdaság fénykora: a szovjet piac még ellensúlyozta a Nyugatot megrengető olajválságot. Az ország kezd az infokommunikációs technológiákra átállni. A társadalom egyenlősége, jóléte soha nem látott szintre emelkedett. Így elitcserére sem volt ok. Kezd kialakulni az a gazdasági–pénzügyi „lufi" is, amelynek kipukkanása a 90-es évek elején megrengeti Finnországot. (A gazdasági elitben, mint látni fogjuk, a feszültségek előbb jelentkeztek, így a 80-as évek végén a pozicionális gazdasági elit változása némileg fel fog gyorsulni.) Az ötéves összesítésű adatok e képet nem módosítják, de látható: az 1945 utáni nagy politikai pozicionális csúcselitváltási hullámok közül az első az 1950-es évek közepén érte el a csúcsát és a 60-as évek közepére csillapodott le, míg a második a 70-es évek első felében tetőzött, s a 80-as évek végére csillapodott le.

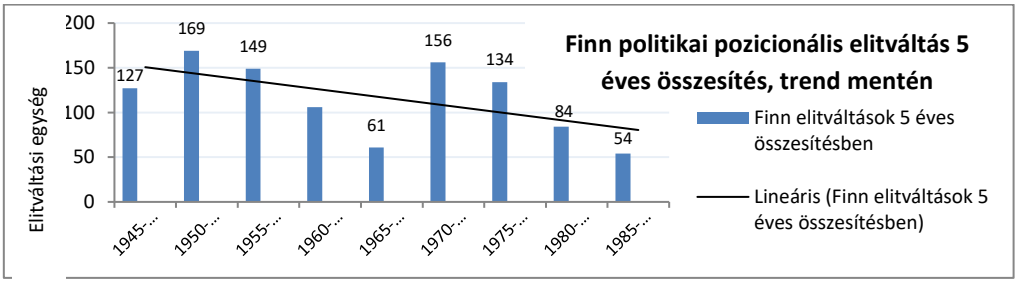

11. ábra Finn politikai pozicionális csúcselitváltások ötéves összesítésben; (Excel-trendvonal)

A ciklikus változások kiszűrése nyomán a trend a 9 és a 15 éves „letisztított" adatokból tűnik ki (12-13. ábra). A finn politikai pozicionális csúcselitváltások adataiból *trend* látszik: fokozatosan lassul az elitváltás üteme, az első 9, ill. 15 év után monoton csökkenő az elitváltások száma a korszak végéig.

[1208] A 3, 5, 9 és 15 éves összesítések szintén az adatok „kisimítására", a trend kimutatására alkalmasak. Kumulált adatokkal dolgozom: a hároméves összesítés azt jelenti, hogy 1945–47, 1948–50, 1951–53, stb. összeadásával számoltam a váltást. Az ötéves 1945–49, 1950–54, 1955–59, stb. adatainak összeadását jelenti.
[1209] Lásd: Urkuti (2001).

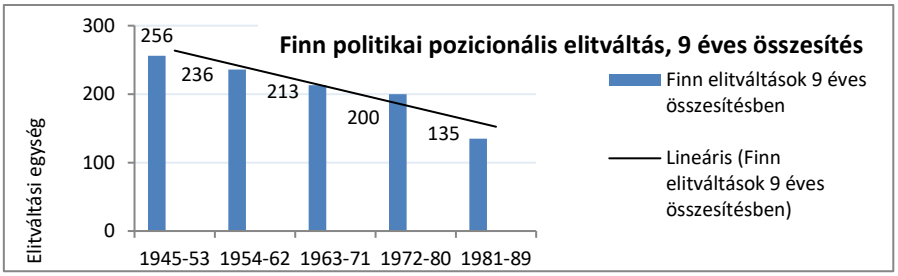

12. ábra: Trend kimutatása kilencéves összesítésű adatokkal. (Trendvonal: Excel.)

A trendet nemcsak ezek a 9 és 15 éves összesítésű statisztikák igazolják, hanem más módszerrel is ugyanez az eredmény látszik. Amikor miniszteri posztonként számba vettem azokat az éveket, amikor olyan miniszter állt az adott tárca élén, aki legalább négy különböző évben is betöltötte a posztot, akkor 1945–59 között 136 ilyen év/poszt-egységet találtam. 1960–75 között 148-at, míg 1976–90 között már 252-t! Vagyis olyan stabil kormányzati elit alakult ki az utolsó időszakra, amely az elitváltás lassulását jelzi. Ez egybeesik a 9 és 15 éves összesítésből kirajzolódó trenddel.

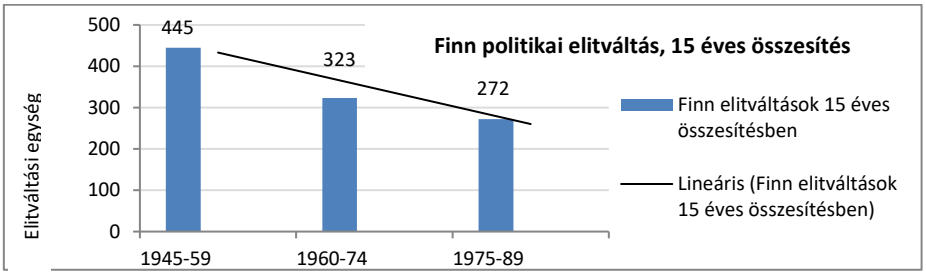

13. ábra: Trend kimutatása 15 éves összesítésű adatokkal

A gazdasági növekedés emelkedő és a politikai pozicionális csúcselitváltások csökkenő trendje az éves adatokból nem látható. Rövid távon a gazdasági növekedés időnként növekvő elitváltással párosul. Ennek oka, hogy a gazdaság hirtelen nekilódulása zavart okozhat a politikai elitekben. Finnországban 1948 tekinthető az 1956 előtti, korai fordulópontnak a politikai elitváltásoknál, árnyalva azoknak az álláspontját, akik már 1947-ben történelmi fordulatot láttak az északi országban.[1210]

Moring a finn politikai elit deviáns fellépéseit és a történelmi fordulópontokat vetette össze. Öt nagyobb csomópontot mutatott ki. Az első csomópontot a háború utáni években jelölte ki. Ez az általam vizsgált elitváltásokat elemezve 1946-ban észlelhető. A második 1948 (ezt is lokális maximumévnek találtam), a harmadik csomópont 1956 – ez disszertációmnak is a kulcséve. A negyediket 1967-ben mutatja ki, itt elitváltás tekintetében 1966-ban és 1968-ban észleltem csúcspontot, de már korábban kiemeltem, hogy 1966–67-ben fontos folyamatok indultak meg Finnországban: ekkor vált tartósan meghatározóvá a szociáldemokraták befolyása. Végül az ötödik fordulópont Moringnál 1981, a Kekkonen távozása körüli időszak politikai intrikái. Politikai pozicionális csúcselitváltás tekintetében itt 1982 a kimagasló érték, ami érthető, hiszen Kekkonen utódjáról 1982-ben tartottak választást (Koivisto nyert). Tehát az általam vizsgált politikai pozicionális csúcselitváltások nagyjából egybeesnek a politikai fordulópontokat elemző Moring kutatásaival is.[1211]

[1210] A finn szakirodalomban Nevakivi, Kallenautio, a szovjet történészek közül Pohlebkin és Kommisszarov emeli ki 1947 jelentőségét, miután ebben az esztendőben írták alá a finnekkkel (is) a békeszerződést. Moring, 44.
[1211] Moring, 109-110.

14. ábra: Finnország fajlagos nominális GDP-változás tizede és a politikai pozicionális csúcselitváltás (1945–1990).

A 3 éves adatoknál egyértelmű a trend: a tartós gazdasági növekedés a pozicionális politikai elitcsere lassulásával párosul. Ez megfelel a várakozásnak: a tartós növekedés stabilizálja a politikai elitet.

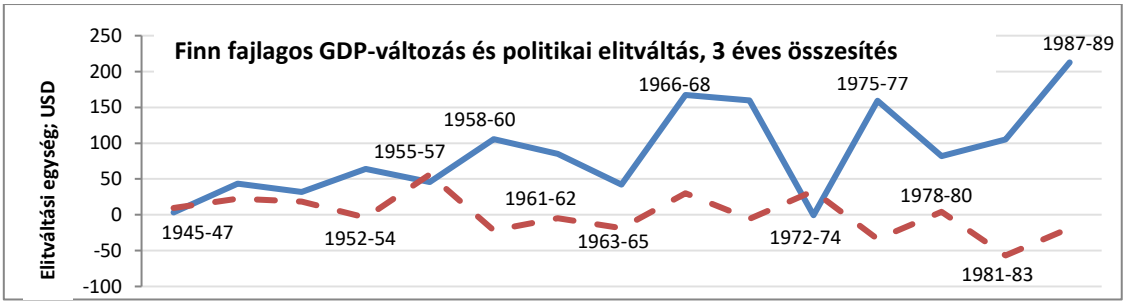

15. ábra: Hároméves összesítésű finn adatok: Fajlagos GDP-változás tizede és politikai pozicionális csúcselitváltás

Ha hirtelen hanyatlik a gazdaság, a politikai pozicionális elitváltás gyorsul. Ezt Magyarország 1945–90 között igazolja. Itt több példát is találunk arra, hogy a hirtelen elitváltások egybeesnek a gazdasági visszaesésekkel. 1956-ban egyértelmű az ok-okozati viszony: a forradalom szétzilálta a gazdaságot. Ám a vállalatoknál a munkástanácsok megjelenése is személycseréket eredményezett. A 80-as évek végén a gazdasági helyzet romlása vezetett az elitváltás megugrásához. 1956-ban és a 80-as évek végén is a gazdasági növekedés lokális minimuma esik egybe a politikai pozicionális csúcselitváltások lokális vagy abszolút maximumával. Kevésbé szembetűnő ez ’53-ban, ’62-ben és ’70-ben. Mindegyik gazdaságpolitikai és politikai elitváltást is jelentett: 1953-ban és 1962-ben a reformelitek erősödtek a gazdasági bajok közepette, 1970-től pedig a reformellenes erők. (A pozicionális gazdasági elitben, a tárgyalt 15 vállalatnál ez kisebb változást jelentett, hozzájárulva a reformok sikertelenségéhez.)

A magyar pozicionális politikai elitváltási csúcsok: 1945; ’48; ’51; ’53; ’56; ’62; ’66; ’70; ’75; ’78; ’80; ’83; ’85; ’90. Itt fontos dátum 1956 – ezt Bőhm az elitváltás szempontjából emeli ki.[1212] Már a finn elitváltásokkal összehasonlítva is jeleztem, hogy a magyar váltások periódusideje szintén 3 év körüli, egészen pontosan 3,46 év. Az egy főre eső magyar GDP (dollárban számítva, 1946-tól) szintén három év körüli ingadozást mutat: 2,85 év a periódusideje. A GDP-változás lokális maximumai: 1948; 1951; 1955; 1957; 1961; 1964; 1967; 1971; 1973; 1977; 1980; 1982; 1984; 1986; 1988.

[1212] Ekkor foglalják el a moszkovita kommunisták helyét a hazai kommunisták. Bőhm, 84.

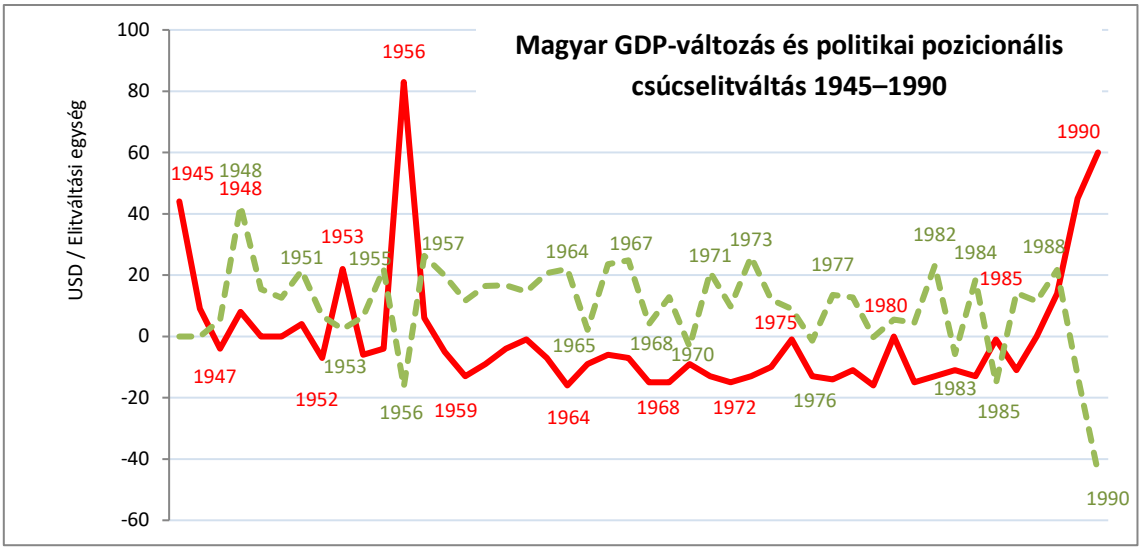

16. ábra: Magyarország: fajlagos nominális GDP-változás egytizede (szaggatva) és a politikai pozicionális csúcselitváltás (folyamatos)

Vagyis a ciklus Magyarországon is 3 év körüli. A gazdasági hullámzás és a pozicionális politikai csúcselitváltás is hasonló periódusidejű. Az összefüggést a két jelenség között további kutatások tisztázhatják (itt csak felvetem a beruházási ciklusok és a politikai elitváltások közötti lehetséges kapcsolatot). Az eredményekből az is látszik: a magyar pozicionális politikai csúcselitváltásoknál nincs olyan trend, amely a finnhez hasonlóan képes lenne előrejelezni a folyamatokat. A kezdeti hektikus változásokat mesterségesen „lefojtják", de a konfliktusok a korszak végén mégis kirobbannak.

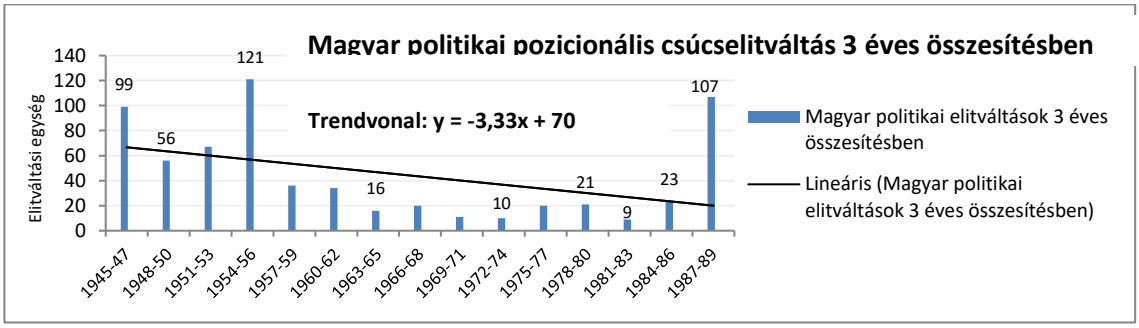

17. ábra: Magyar politikai pozicionális csúcselitváltás 3 éves összesítésben: a trendvonal nem képes előrejelezni a várható értékeket. Képlettel nem modellezhető az 1956-os és az 1989/90-es elitváltási csúcs, de az elitcsere 70-es évekbeli lefojtása sem.

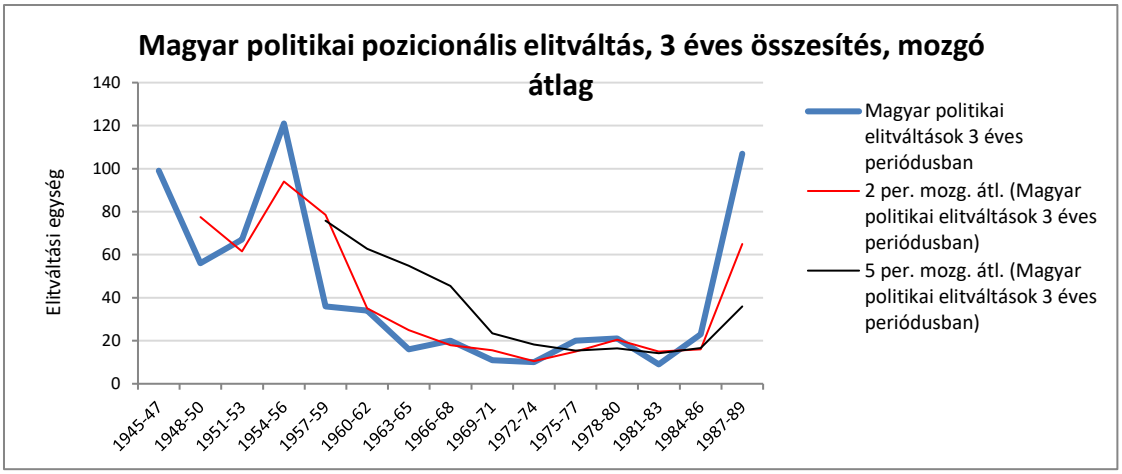

18. ábra: Ugyanaz az adatsor, mint a 16. ábránál (3 éves összesítés), de mozgó átlaggal. Így sem tűnik el a hullámzás (pedig eleve összesített adatok mozgó átlagáról van szó), amit a mozgó átlag igazolhatna.[1213]

Az elitváltások hetvenes–nyolcvanas évekbeli lefojtása után az ötéves összesítésű adatokon látszik a legegyértelműbben a 80-as évek végi robbanásszerű változás a magyar politikai pozicionális elitben.

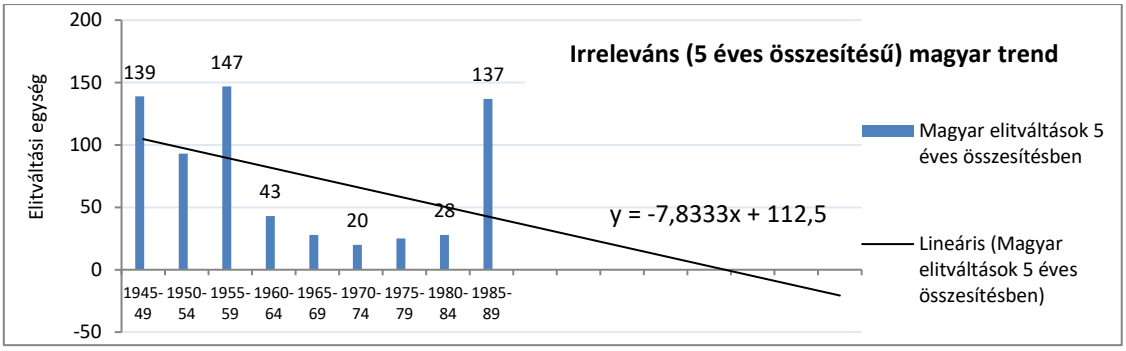

19. ábra: Magyar politikai pozicionális elitváltás, 5 éves összesítés. A trendvonaltól nagy az adatok eltérése, nincs előrejelző szerep.

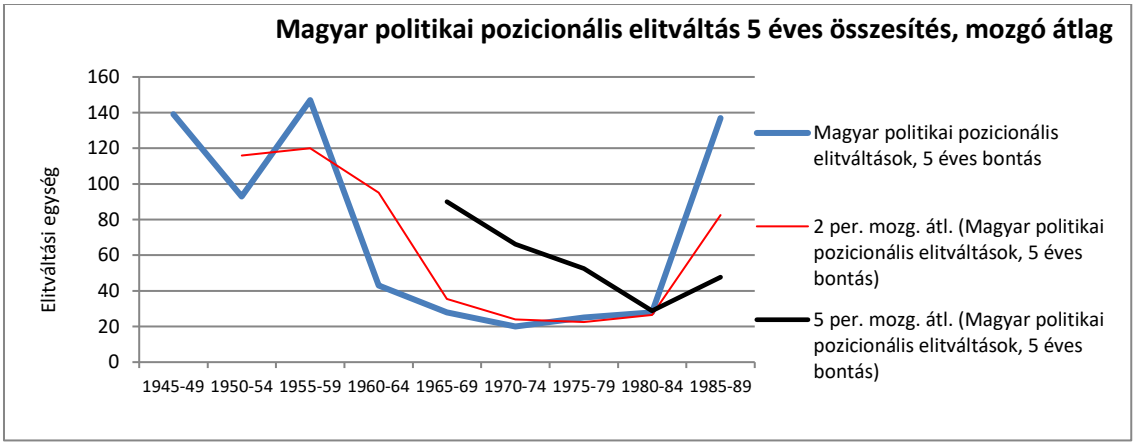

20. ábra: Ugyanaz az adatsor, mint a 18. ábrán (5 éves összesítés + mozgó átlag), itt sincs szó a trend „kisimulásáról", a politikai pozicionális csúcselit változása nem írható le „releváns egyenlettel", nem állapítható meg törvényszerűség.

[1213] Kerékgyártó Györgyné et al., 392.

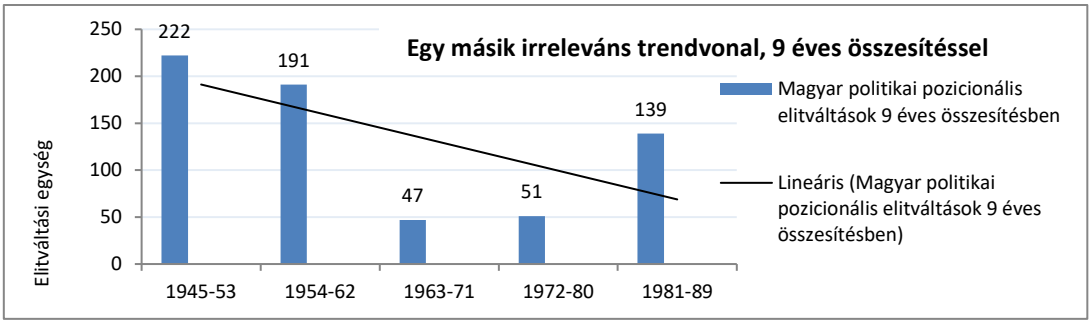

21. ábra: Kilencéves összesítésű magyar politikai pozicionális csúcselitváltások, a trendvonalnak szintén nincs előrejelző szerepe.

A 9 és 15 éves összesítésű magyar váltások sem mutatnak tehát releváns trendet.

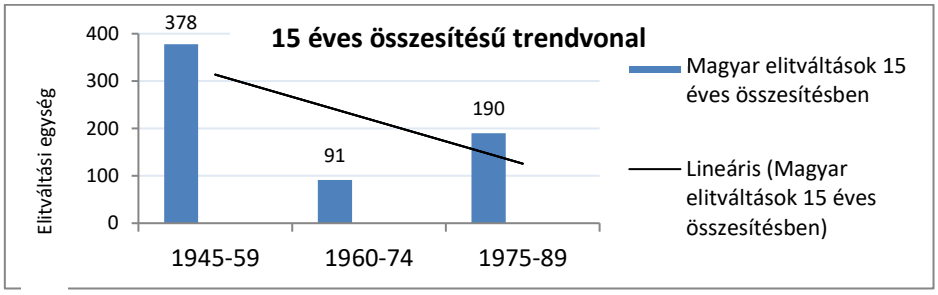

22. ábra: A 15 éves összesítés ("kisimítás") sem tünteti el a trend megtörését.

Nézzük a magyar és a finn egy főre eső nominális GDP alakulását a 23. ábrán. Itt látszik a finn előny: 1978-tól folyamatosan nagyobb a növekedés, de már 1968–75 között is óriási volt a különbség. Csak 1947–49 és 1957–59 között volt nagyobb pár évig a magyar növekedés, ám ezek sajátos helyreállítási periódusok, a háború és ’56 leverése utáni folyamatokat jelzik (a Jánossy-féle trendvonalhoz tértünk vissza), nem a magyar gazdaság tartós javulását. Mindkét országban mélypont 1956 és 1976. Finnországban az 56-os sztrájk okoz megrázkódtatást, ezután reagál a pozicionális politikai csúcselit is a kihívásra: a korporatív elemekkel erősített jóléti társadalom építése kezdődik el, miközben számos, a gazdaság működését korlátozó szabályt törölnek el. 1976 mint mélypont nyilvánvaló mindkét országban: az olajválság hatásáról van részben szó, de ezt a finnek – mint az ábrán is látható – gyors technológiaváltással áthidalják, Magyarország viszont stagnálásba kezd, majd kezdődik a hanyatlás. Mindez a magyarországi szovjet típusú rendszer hosszabb távú megújulási képtelenségét mutatta.

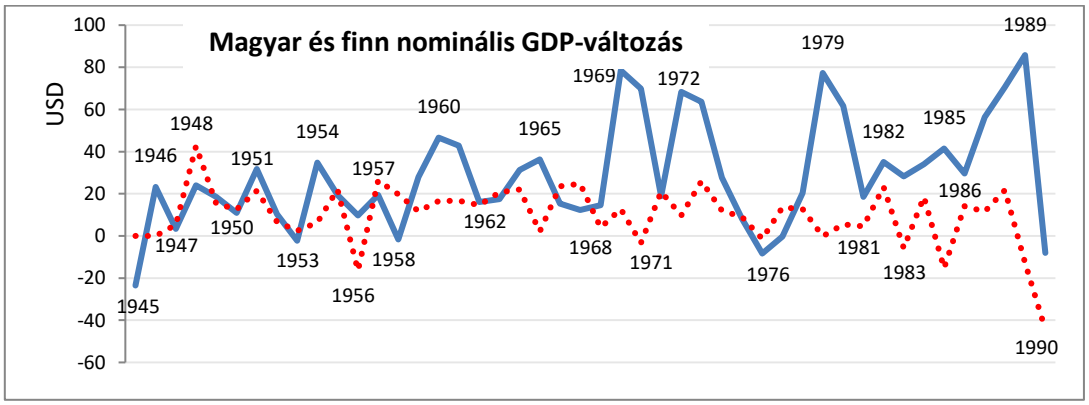

23. ábra: Fajlagos nominális finn (folyamatos vonal) és magyar (szaggatott) GDP-változás tizede; 1945–1990

A finn trendvonal gazdasági növekedés esetében emelkedő (24. ábra):

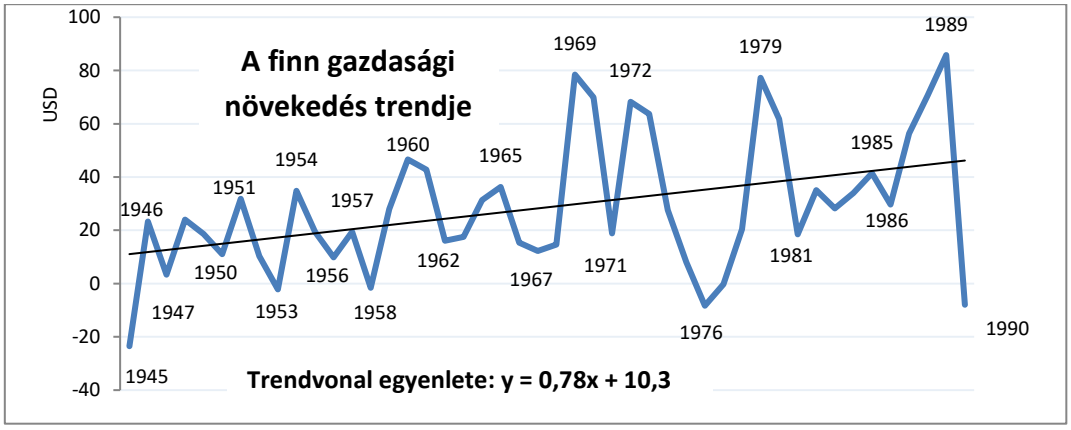

24. ábra: Finn egy főre eső nominális GDP-változás tizede 1945–1990 (Trendvonal: Excel.)

A magyar trend ereszkedő (25. ábra). A két trendvonal képletében a meredekség finn pozitív előjele (+0,78) mutatja az emelkedést, a magyarnál a negatív meredekségi tényező (-0,3) pedig a csökkenést.

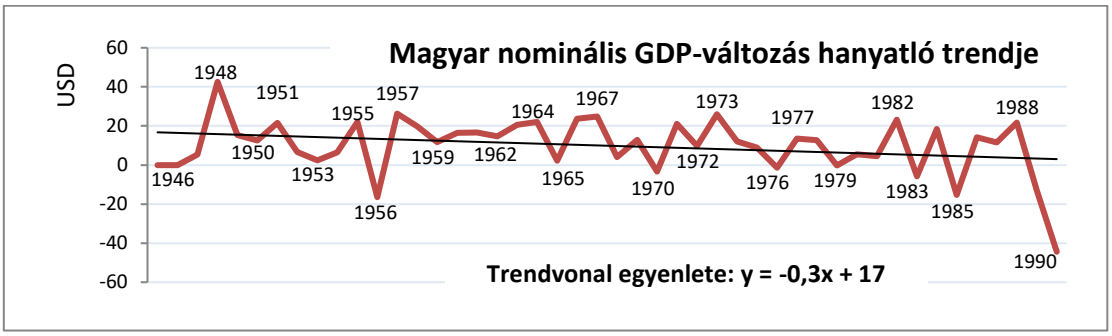

25. ábra: Egy főre eső magyar nominális GDP-változás tizede: 1945–1990. (Trendvonal: Excel.)

Ha Higley és Lengyel tipológiáját alkalmazzuk[1214] az 1945–1990 közti korszakra, Magyarországon 1945 után a pozicionális politikai csúcselitcsere hirtelen és kikényszerített, illetve széles és mély volt kezdetben („felváltó cirkuláció"). Az általam kimutatott 1956-os rendkívüli mértékű elitváltás után a „konszolidált" (valójában pangó és az elitváltást lefojtó) Kádár-kor nem hozott teljes elitcserét.[1215] A Rákosi-kor felváltó cirkulációját reprodukciós cirkuláció váltotta a Higley–Lengyel-modell szerint.

A finneknél inkább a fokozatos és békés váltások a jellemzőbbek (nagyobb mozgás 1944–45-ben, 1956-ban és az 1960-as évek végén látható). Tehát nem teljesen egyenletes a finn elitcirkuláció sem. Ám a politikai pozicionális csúcselitváltás csökkenő trendet mutat, azaz a klasszikus cirkulációtól a reprodukciós cirkuláció felé mozdult el a folyamatok jellege. (A pozicionális gazdasági elit stagnált, ill. minimálisan növekvő váltást mutat trendszerűen, ami a finn alkalmazkodást segítette a világgazdasági nyitáskor és a jóléti–fogyasztói társadalom kialakulásakor, mint látni fogjuk.) Végül a

[1214] Higley-Lengyel, 5.

[1215] Bőhm szerint a Kádár-korban főleg technokrata jellegű csoportok kerültek az elitbe. A pártnómenklatúra mellé bekerült az új gazdasági elit is az „új elitbe", amely az 1989–90-es rendszerváltásig kemény küzdelmet vívott a hatalomért. Bőhm, 84. Ám ezt a „kemény hatalmi harcot" sem a politikai poziconális, sem a gazdasági csúcselit összetételének változása nem igazolja vizsgálataim szerint a 70-es és a 80-as években. A csúcselit változása ekkor „befagyott". Ezt mutatja, hogy 15 cég élén 15 év alatt (1975–1989 közt) 25 változás történt. Ez ugyanannyi, mint amennyi vezetőváltás csak egyetlen egy évben, 1956-ban lezajlott ugyanennél a 15 cégnél, de 1948-ban 22, 1945-ben pedig 37 váltás történt. Lásd: IV. melléklet. Itt inkább tehát a rendszerváltáskor részben önmagát átmentő elit önigazolásáról van szó, ami közkeletű „hiedelem" a hazai társadalomtudomány körében.

finneknél is megkezdődik a hanyatlás, ennek okait már elemeztem: az összefonódott gazdasági elit (de a politikai nepotizmus is, amit Mills az egységes hatalmi elitek kapcsán írt le[1216]), a finn márka túlértékeltsége, az elhibázott pénzpiaci liberalizálás és a szovjet piac kezdődő összeomlása 1990-ben már érzékeltette a hatását. A finneknél a válság ugyan súlyos volt, de átmeneti: az elit képes volt a megújulásra a 90-es években, és 1993 után gyorsan helyreállították a külkereskedelemre alapozott növekedés alapjait. Így 1998-ra „utolérte magát" a finn gazdaság. A későbbi folyamatok elemzésekor szintén érdekes lenne a jövőben megvizsgálni, hogy a gazdasági válság (1990–93) és a sajátos „finn helyreállítási szakasz" (1993–98) során milyen elitváltozások történtek az északi országban.

Eredményeim összhangban vannak az eddigi kutatásokkal. Rainer például a szovjet rendszer első kiépítését 1947–53-ra, a másodikat 1956–62/63-ra teszi, majd a 70-es éveket reformok „lehűlése" követte. A 80-as évek végét pedig a rendszer haláltáncaként jellemzi. Azaz Rainer nem klasszikus ciklust vagy trendet konstruál, hanem a rendszer belső változásait követi. Így nem klasszikus ciklusokról, hanem időben változó hosszúságú és amplitúdójú mozgásokról beszél. Inkább egy csillapodó kilengésű és tartós, hosszabb periódusidejű oszcillációról van nála szó, a folyamat végén kirobbanó „haláltánccal".[1217] Politikai–gazdasági–társadalmi elemzése egybeesik az általam kimutatott, sokáig csökkenő tendenciát mutató, majd a korszak végén felerősödő magyar pozicionális politikai és gazdasági elitváltással. A nómenklatúra-kutatások hasonló eredményre vezettek. A káderpolitikában az első kinevezéseket követve 1945 és 1949 adódott Huszár László vizsgálatában, elitváltási csúcspontnak (de 1951-ben is relatíve magas volt az új káderkinevezések száma), amit egy 1957-es kisebb hullámhegy, majd egy elszigetelt 1971-es és 1975-ös[1218] csúcspont egészít ki – az 1945–75 között általa vizsgált szakaszban. A 2. és 3. karrierállomásnál viszont kimagasló 1957 szerepe: a Huszár László által vizsgált káderek közül a legtöbb ebben az évben került karrierje során másodszor vagy harmadszor nómenklatúra-pozícióba. A 2. karrierállomás a nómenklatúra tagok 17%-ánál 1957-ben jött el.[1219] (Közben 1956-ban felbukkant egy politikai ellenelit is, erről Valuch ír.[1220])

Vagyis a valódi elitváltás 1945–49 között,[1221] illetve még néhány évig zajlott Magyarországon – ekkor kerültek az állampárti káderek folyamatosan be a nómenklatúra-pozíciókba. Ám az új eliten *belüli* döntő váltás 1956–57-ben következett be – ebben Valuch Tiboréhoz és Bőhm Antaléhoz hasonló következtetésre jutottam.[1222] Minthogy az általam használt metódus általában a pozicionális politikai csúcselitváltásokra koncentrált, és nem vizsgáltam azt, hogy az adott pozícióba „új" vagy „régi" ember került, így két csúcspontot mutattam ki a 40-es évek közepén és 1956 után, de az

---

[1216] Mills, 11., 15.
[1217] Rainer (2011), 156-158.
[1218] Ezt az 1975-ös csúcspontot a nómenklatúraszerűen viselkedő gazdasági elitnél egy készülő tanulmányom is kimutatja 1973 és 1975 között, mint már említettem. Lásd: Szegő (kézirat, é.n.)
[1219] Huszár (2007), 67-70.
[1220] Valuch (2005), 133.
[1221] Az új elitet Bőhm 3 csoportra bontja: 1. „nómenklatúra elit". Két alcsoportja: a) kommunista hivatásos forradalmárok „kemény magja". Ez két még kisebb részre bontható: a moszkovitákra és a hazai kommunistákra, akik éles harcot vívtak egymással is; b) kinevezett vezetők: képzetlenül és alacsony társadalmi státuszból kerülnek a vezetésbe, politikai megbízhatóság alapján. 2. népi származású, többségükben első generációs értelmiségiek (pl. népi kollégisták). 3. a régi elitnek az új államszocialista rendszerhez alkalmazkodó, sokszor „túlkompenzáló" tagjai. Bőhm elfogadja a nómenklatúra szemléletet, de megkülönbözteti ennek az elitnek két típusát. A valódi hatalomért a csúcseliten belül az általam vizsgált csoportok küzdenek. Tehát azok, akik nem nómenklatúra-alapon, tehát nem (ill. nem hazai) kinevezéssel kerülnek a hatalomba.
[1222] A magyar politikát „1945 és 1956 között a »moszkoviták« domináltak" Valuch szerint, aki őket az illegális magyar kommunistákkal állítja szembe. „A hazai kommunisták csoportján belül a legkomolyabb törésvonal 1956: a csoport egyik része a hatalom kizárólagos birtokosa, a másik fele pedig a hatalom birtokosainak politikai ellenfele lett." Valuch (2005), 130. Bőhm is hasonlóan vélekedik. Bőhm 84.

egyedi legnagyobb váltást 1957-ben regisztráltam. Huszár László kutatásával kiegészítve azonban jól értelmezhető a negyvenes évekbeli „hullámvonulat” (több egymás utáni kiugró év) és az egyedi 57-es hullámhegy. (A pozicionális gazdasági elitek mozgása – mint látni fogjuk – sokkal inkább egybeesik a Huszár-féle nómenklatúra vizsgálatban tapasztalt változási mintázattal.)

Ezután a folyamatosan, kisebb ingadozásokkal csökken a pozicionális politikai csúcselitváltás Magyarországon – ezt nemcsak eredményeim támasztják alá, hanem azok a felmérések is, amelyek 1983-ban és 1987-ben készültek a KSH-nál. A káderstatisztikák szerint elsősorban a felső szintű tanácsi és közigazgatási vezetők tudták stabilizálni posztjaikat: 1983-ban e csoport tagjainak fele – Valuch szerint – már 25–30 éve vezetői múlttal rendelkezett, az 1987-ben hivatalban lévő államtitkárok több mint négyötöde pedig legalább tíz évnyi vezetői tapasztalattal rendelkezett.[1223]

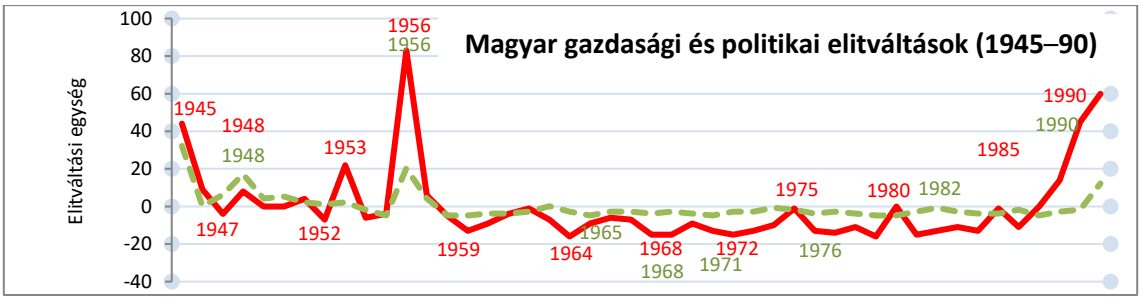

26. ábra: Magyarország: pozicionális gazdasági elit változása és a pozicionális politikai csúcselitváltás (folyamatos); eltérés az átlagtól.[1224] A változások csak tendenciájukban hasonlíthatók össze (nem a konkrét számok alapján), mert a gazdasági posztok száma kb. harmadannyi. Ezt egy készülő tanulmányomban vizsgálom, melynek előzetes eredményei igazolják: a politikai elit akaratának megfelelően változott a gazdasági elit is 1957–82 között. E szempontból kiugró évek: 1956–57, 1962–64, 1967–69 és 1973–75.[1225]

A magyar pozicionális politikai és gazdasági elitek változását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok nagyjából együtt mozognak, de a vállalatvezetők mozgása közelebb áll a Huszár-féle nómenklatúra változásához. Ez nem meglepő, hiszen e csoport nem önálló tényező[1226] az adott korban, hanem a politikai elit kinevezésétől függő pozíciókat jelent. Így a magyar pozicionális gazdasági elitnél ugyan szintén kiugróan magas változási értéket találunk 1956 környékén, hiszen ekkor a munkástanácsok miatt új pozíciók is megjelennek a vállalatok vezetésében, de az igazi csúcspont 1945, amikor a vállalatok irányítása a tulajdonos, a menedzsment, a katonai parancsnokok (magyar, német, szovjet) és az üzemi bizottságok vezetői között váltakozott, illetve oszlott meg. A IV. mellékletből kiderül, hogy 1945-ben az üzemi bizottságok időnként tulajdonosi funkciókat is elláttak – ez a funkciójuk azonban igen gyorsan „elhalt”. Közben a katonai parancsnokok átmenetileg első számú irányítói is lehettek egyes – a hadiipar szempontjából kulcsfontosságú – cégeknek. 1948 szintén magas értéket mutat a pozicionális gazdaságielit-váltáskor, hiszen ez a tömeges államosítások éve. Ekkor a magyar

[1223] Valuch (2005), 132.

[1224] A pozicionális gazdasági elit átlagos évi változása Magyarországon: 4,8 (kerekítve).

[1225] Készülő kutatásom előzetes adatai szerint 30 magyar céget vizsgálva az első számú vezetők 1957–82 közötti cserélődését, a politikai elit hullámait még jobban követő eredményeket mutattam ki. A legkiugróbb évek 30 cég esetén: 1957, 1963, 1974. Az összesen regisztrált 72 váltásból 51 az alábbi években történt: 1957, 1962–64, 1967–69, 1973–75,1982. Vagyis a vizsgált 26 évből 11 esztendő alatt (a tárgyalt 1957–1982 közötti periódus 42 százaléka során) zajlott le a pozicionális gazdasági elitvátások 71 százaléka. Lásd: Szegő (kézirat, é.n.).

[1226] A „gazdasági vezetők szerepköre az ötvenes és a hatvanas években szinte kizárólag a központilag meghatározott (terv)utasítások végrehajtására koncentrálódott, az 1968-as gazdasági reformokat követően önállóságuk és döntési kompetenciájuk lassan és fokozatosan növekedett. Valuch (2005), 135.

ipar jelentős részében munkásigazgatók veszik át az irányítást.[1227] Ám 1958–89 között kevésbé változik a vállalatok vezetése. Az is nyilvánvaló: nincs komolyabb gazdasági elitváltási hullám a ’68-as reform táján sem. (Ez rokonítható a Nagy Imre-féle 1953-as *Új szakasz* idején történtekkel: sem Nagy Imre 1953-ban, sem Nyers Rezső a 60-as években nem cserélte le a vállalatvezetőket reformérzékeny garnitúrára, azaz nem volt meg a kellő háttérbázisuk a változások gyakorlati kivitelezésére.) Némi élénkülés mutatkozik az elitváltásnál 1963-ban és 1982-ben, ami azt jelzi, hogy a válallatok ’63-as összevonása – ha gyengén is –, de hatott az elitre (Szalai Erzsébet ettől kezdve észleli a nagyvállalati lobbi kialakulását[1228]). Mivel adatbázisom eleve döntően nagyobb vállalatokból tevődik össze, így a teljes vállalati szektorra nézve nem reprezentatív a kutatásom. Ugyanakkor már többször említett készülő tanulmányom a legnagyobb vállalatvezetői változásokat tényleg nem 1966–68 között érzékeli az 1957 és 1982 közötti periódusban, hanem 1956–57-ben, 1963 környékén és 1973–75 között.[1229]

1982-ben a gazdasági (fizetőképességi) nehézségek váltották ki a személycseréket. Ekkor szüntették meg a Csepel Műveket is, többé-kevésbé önálló vállalatokat kreálva az átalakulásra szoruló konglomerátumból. 1990-ben, csakúgy mint politikainál, a pozicionális gazdasági elit is felbolydult, de a politikai elit sokkal radikálisabb váltáson ment keresztül.

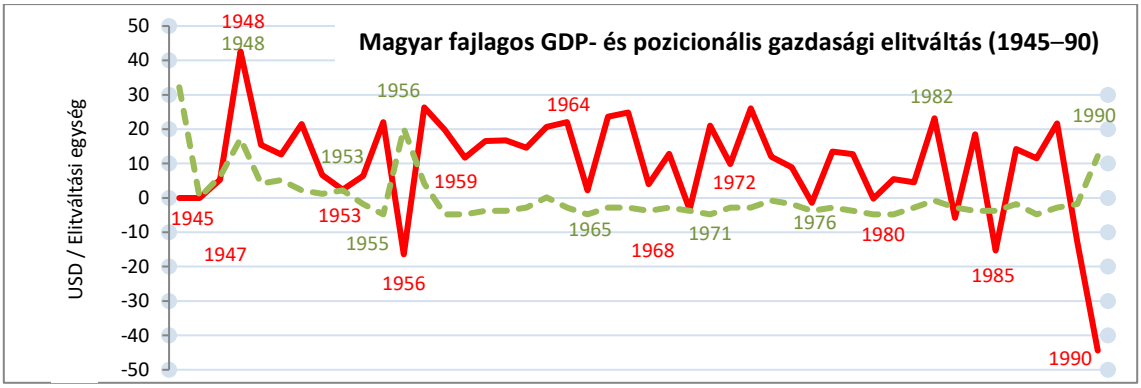

27. ábra: Magyarország: pozicionális gazdasági elit változása és az egy főre eső nominális GDP változás egytizede (eltérés az átlagtól).

A 27. ábrából at a következtetést vonhatjuk le, hogy miután a magyar gazdasági elit kinevezése a politikai elittől függ, csak az óriási gazdasági krízisek idején mutatható ki összefüggés a pozicionális gazdasági elit változása és a magyar gazdaság teljesítménye között. (Az óriási gazdasági visszaesések ugyanis a politikai elitre gyakorolnak hatást, hiszen az a valódi döntési centrum, és ott találunk olyan pozíciókat, amelyek valóban felelősek a döntésekért.) Vagyis a Kádár-kor nagy részében a gazdaság hullámzásaira – összetételét tekintve – a vállalatvezetői elit alig reagált.

[1227] Az államosított cégek új vezetőinek közel 2/3-ának 4 vagy 6 elemi végzettsége volt. Ám Lengyel György szerint a magasabb szintű irányító intézmények vezetőinek 45 százaléka értelmiségi volt. Valuch (2005), 134.

[1228] A nagyvállalatok szerinte egyrészt monopolhelyzetben voltak, másrészt vezetői szervesen beépültek a politikai és gazdasági döntési mechanizmusba. Ám Szalai különbséget is tesz köztük: egy részük diktáló pozíciób került, másik részük alkalmazkodó helyzetben volt. Szalai (1989), 10-11. Ezt kiegészíthetem egy elkészítés alatt álló tanulmányomban elemzendő cégek elitváltozásaival: a 30 vizsgált cég közül 17-ben kettő vagy annál kevesebb vezetőváltás történt – azok közül is néhányban csak az első számú vezető halála miatt volt kényszerű személycsere. Így jól érzékelhető egy-egy alágazatban a meghatározó vezetők kulcspozíciója: Horváth Ede, Rába; Szabó István, Nádudvar; Burgert Róbert, Bábolna; Gál István, Tatabányai Szénbányák; dr. Varga Edit, Kőbányai Gyógyszerárugyár; Papp István, Videoton; Gorjanc Ignác, Lehel Hűtőgépgyár; Borovszky Ambrus, Dunai Vasmű; Réder György Duna Inter-Continental. Ők mindannyian évtizedekig határozták meg ágazatuk helyzetét, és alighanem Szalai őket diktáló pozícióban lévőknek tartaná. VII. melléklet; Szegő (kézirat, é.n.).

[1229] Szegő (kézirat, é. n.)

Ez mutatja a rendszer alkalmazkodási képtelenségét is. Az 56-os forradalom leverése után a gazdasági vezetők egy része évtizedekig stabilan tartotta pozícióját, közben a gazdaság növekedése hullámvasutat járt be.[1230] Vagyis a magyar vállalatvezetés nem a gazdaság teljesítményétől, hanem a politikai elittől függött, és mint azt a 26. ábrán is láthattuk, a pozicionális politikai csúcselit változásait inkább követték a pozicionális gazdasági elit mozgásai, mintsem a valós gazdasági folyamatokat, az egy főre eső GDP hullámzását. E paradox helyzetet időnként megtöri egy-egy nagy gazdasági visszaesés, illetve politikai kataklizma egyidejű bekövetkezése. Az ilyen kataklizma a pozicionális magyar gazdasági elit összetételében is tükröződik. Így 1956-ban és 1990-ben, amikor a gazdaság is óriásit zuhant, s amikor forradalom, illetve rendszerváltás zajlott, megugrott a gazdaságielit-csere is.

A 28. ábra két szempontból érdekes: egyrészt mutatja a döntő különbséget a politikai elittől függő magyar gazdasági pozicionális elit változása és a finn gazdasági elit változása között. Az utóbbi változása kevésbé hektikus (akárcsak a finn politikai elité) a magyarhoz képest, és abszolút értékét nézve is töredéke csupán a magyarénak. Az éves váltás a 15 magyar cégnél 4,8, azaz évente a cégek harmadánál általában váltás van, a finneknél viszont 1,8, azaz csak minden 7–8. cégnél van váltás. Ráadásul a magyar váltások döntően 1945–57 közt zajlanak, utána csak 1990-ben észlelhető komoly kilengés. A magyar cégek vezetése 1958–89 között alig-alig változott (50 váltás volt 32 év alatt, ami 1,5–1,6-os éves mutatót jelentene durván, azaz csak minden tizedik cégnél történt ekkor változás. Ez mesterséges és egészségtelen lefojtása volt a vezetőváltásoknak, míg a korszak elején mesterségesen felfokozott váltásokat észlelhetünk. 1945–57 között ugyanis 151 váltás észlelhető, ami 13 év alatt az összes váltás (220) 69 százaléka! A finneknél viszont az eloszlása sokkal egyenletesebb, és a gyengén emelkedő (kvázi stagnáló) trend miatt a korszak végén némileg felgyorsulnak a váltások.

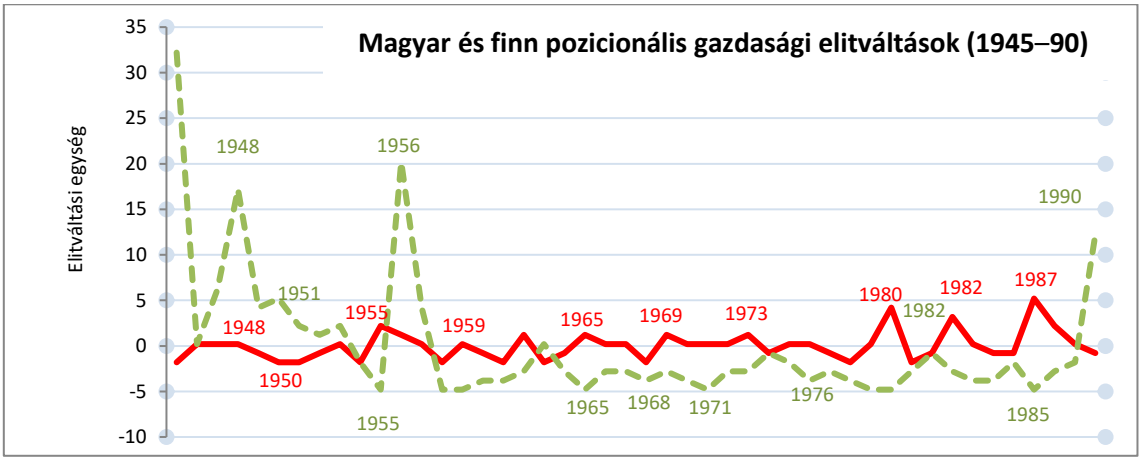

28. ábra: Magyar pozicionális gazdasági elit változása **és a** finn pozicionális gazdasági elitváltás (folyamatos); **eltérés az átlagtól.**

A finn gazdasági elit ugyanis gyakorlatilag 1955–56-ig elkerülte a nagyobb átalakulást (a pozicionális elitről van szó természetesen a kutatásomban). Ezt példázza, hogy 1945-ben, a magyar gazdasági elitváltás abszolút csúcspontján (37 váltás), az általam vizsgált 15 finn cég 24 vezetői posztján egyetlen váltás sem történt. Vagyis a finn politikai elit egyfajta biztonsági ütközőzónaként felfogta a

[1230] Egy készülő, külön tanulmányomban – Szegő (kézirat, é.n.) – vizsgált harminc cég (közülük 15 azonos az itt elemzett magyar cégekkel) közül tíznél 1957–82 között nem történt változás vagy csak egyetlen személycsere zajlott az első számú vezetői poszton. (Lásd: VII. melléklet.) Ez az érintett, döntően nagyvállalatoknak minősíthető gazdálkodóegységek pontosan egyharmadát teszi ki. További hét cégnél (a vizsgált vállalatok 23 százaléka) két váltás történt 26 esztendő alatt. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált végek több mint felénél minimális volt a személycsere 1957 és 1982 között.

szovjet nyomást 1945-ben. Sőt az adatok gazdasági oldalról erősítik a belső és külső finlandizáció – Halmesvirta alapján – általam javasolt korszakolását, miszerint a finn belpolitikát csak az 1956 utáni évektől kezdve (fokozatosan) hatja át igazán a szovjet befolyás. Ekkor kezd megélénkülni a finn gazdasági elitváltás is, de itt legalább háromféle hatásról van szó 1956-tól kezdve. A finn pozicionális gazdasági elit ugyanis – ellentétben a politikai pozicionális csúcselittől –, minimálisan növekvő változási trendet mutat 1945 és 1990 között. Míg 1945 és 1959 között 15 év alatt mindössze 21 váltás történt a 15 finn cégnél, addig 1960 és 1974 közötti másfél évtizedben már 25 személycsere történt, majd 1975–90 között (az utolsó 16 év alatt, tehát ez egy évvel hosszabb időszak, mint a megelőző két periódus) már 37 váltást lehetett észlelni. Finnországban ugyanis egyre nyitottabbá vált a gazdaság,[1231] és az olajválságok is éreztették a hatásukat.[1232] Miután Helsinki 1945 után megőrizte a piaci koordinációt és a magántulajdont, az 50-es évektől liberalizálta kereskedelemét és egyre jobban hatott rá a globalizáció, a cégeknél is felgyorsultak a váltások.

A nyolcvanas évekre már a finn anticiklikus gazdaságpolitika, a leértékelési ciklusok kezdtek gyengülni (sőt időnként inkább a felértékelés politikáját követte a vezetés), a tőkepiaci liberalizáció is utat tört, a kereskedelem is tovább globalizálódott, így nagyobb hullámzás tapasztalható a finn gazdasági elitváltásban – s a trend is gyengén emelkedő, illetve gyakorlatilag stagnáló a pozicionális gazdasági elit cserélődésekor. (Ekkor épült ki az úgynevezett „kaszinógazdaság", ami bukáshoz vezetett később.) Azaz a politikai elit a korszak elején a gazdasági elitet megvédte Finnországban a szovjetizálástól, ám a korszak végén a globalizációtól már nem óvhatta meg – és nem is akarhatta megóvni. A globalizációtól azért nem félt a politikai elit, mert a gazdaság növekedését éppen az export dinamikus bővülése vezérelte. A finn gazdaság pedig a magyarnál gyorsabban alkalmazkodott, sőt a finn politikai elitnél is gyorsabban reagált. A magyar és a finn pozicionális gazdasági elit összehasonlításánál látjuk, hogy a magyar csoport változása éppen abban a periódusban lassult le (70-es, 80-as évek), amikor a legjobban kellett volna a megújulás. Ez pedig hosszabb távon a hatékonyság romlásához vezetett.[1233]

A 29. ábra mutatja meg, hogy a finn pozicionális politikai csúcselit rendkívüli változékonyságot mutat a pozicionális gazdasági elithez viszonyítva. Hosszabb távon, 45 év távlatában azt mondhatjuk, hogy a politikai elit volt az az ütközőzóna, amely felfogta a szovjet külső hatást, így a gazdaság relatíve nyugodtan tudott fejlődni Finnországban 1945–90 között. Közben a finn politikai elit kezdett „elkényelmesedni" a 70-es évek végétől: ritkultak a váltások, miközben a világgazdaságnak kitett gazdasági elit egyre inkább cserélődött. Azaz a korszak elején a politikai elit volt változékonyabb, a végére azonban a pozicionális gazdasági elit is mozgásba lendült (bár a trend minimális változást jelez, gyakorlatilag stagnálást jelent, mint a következő ábrán látni fogjuk).

[1231] A finn cipőipart veszélyezteti az import. Világgazdaság, 1978. VI. 15., 8. 1977 végén összesen 842 volt a száma Finnországban azoknak a vállalatoknak, amelyek egészben vagy részben külföldi tőkével dolgoztak". Világgazdaság, 1978. XI. 2., 7. A vegyipar főleg import nyersanyagra épült. Világgazdaság, 1978. XI. 15., 8.

[1232] „A termelés visszaesése megállt, sőt az ipar (…) 1–2 százalékkal több árut is szállít, mint tavaly. Az inflációt megfékezték, a három évvel ezelőtti 14 százalék után jelenleg már a 10 százalékot sem éri el. A tavaly még deficites külkereskedelmi mérleg az idén aktívumba billen." A fő probléma a munkanélküliség, amely tovább nőtt. Az aktív lakosság 8%-a volt munka nélkül „a termelés racionalizálása, a terjedő gépesítés miatt. Sok finn külföldön, mindenekelőtt Svédországban keres állást". Világgazdaság, 1978. IX. 5., 2.

[1233] Konkrét példát említ erre az egyébként az átlagos szocialista vállalatokhoz képest sokáig hatékonyabb irányítású Rábánál Germuska és Honvári. Horváth Ede regnálása végén, már gazdaságtalan, voluntarista döntéseket hozott, amelyek később sok kárt okoztak, miután a „bebetonozott" győri vállalatvezető nem is merte fel hosszú vezérigazgatósága végén a változások főbb tendenciáit. Germuska–Honvári, 108-109.

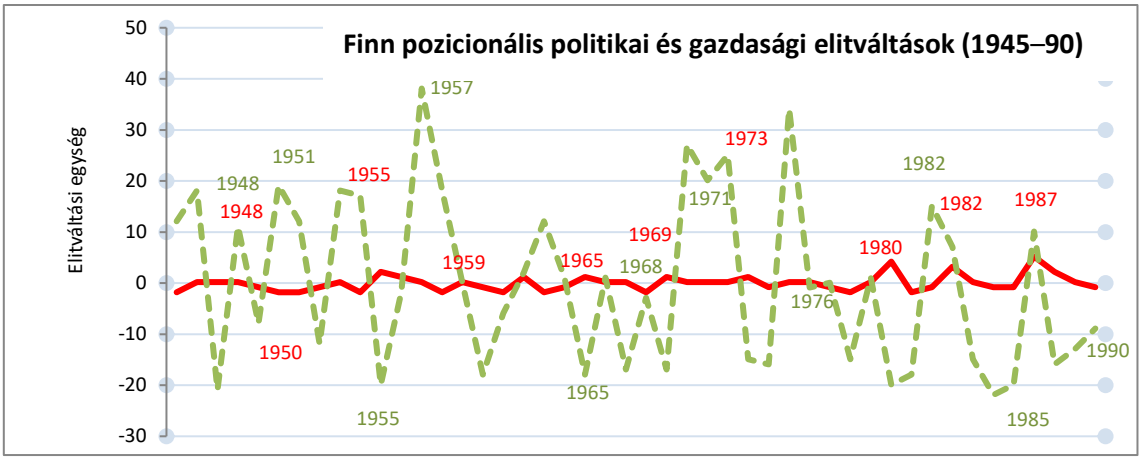

29. ábra: Finn pozicionális politikai csúcselit változása és a finn pozicionális gazdasági elitváltás (folyamatos); eltérés az átlagtól. Az elitváltási egységben számított változások a gazdasági elitnél kb. harmadannyi pozícióra vonatkoznak, így csak a tendencia hasonlítható össze, nem a konkrét adatsorok. (Ugyanakkora számszerű változás a gazdasági elitnél többszörös relatív módosulást jelent tehát.)

A 30. ábrán látszik, hogy a finn pozicionális gazdasági elit minimálisan ugyan, de emelkedő trendet mutat, amikor 46 év változásait tekintettem át. A minimális mértéket a 0,03-ot alig meghaladó meredekség mutatja a trendvonal egyeletnél. Vagyis a finn pozicionális gazdasági elit az ötvenes évek közepétől megkezdett kereskedelmi nyitásra, a fogyasztói és jóléti társadalom kialakulására és végeredményben a globalizációra is reagált. A trendből látszik, hogy csak a belső finlandizáció, azaz 1956 után gyorsulnak fel a cserék. A finn gazdasági elit három okból kezdett el gyorsabban változni 1955–56-tól: egyrészt a nagy sztrájk hatására kezdett kiépülni a jóléti állam, másrészt a belső finlandizáció is előrehaladt, ami a belpolitikát hatotta át (Halmesvirta), de a nagyobb állami cégekre is áttételesen hathatott. A 3. tényező a fogyasztói társadalom és a globalizáció hatása: a gazdasági elit nemzetközi és hazai piaci kihívásokhoz való alkalmazkodásához egyre több elitváltásra volt szükség. Tragikus példa erre a világpiacra kilépő Nokia vezérének, Kari Kairamónak az öngyilkossága – az elektronika globális piaca túl keménynek bizonyult a 80-as évek végén a Nokia számára.

30. ábra: A finn pozicionális gazdasági elitváltás; eltérés az átlagtól (trendvonal: Excel-számítás).

A 31. ábrán látható: a magyar gazdasági elit trendvonala kevésbé illeszkedik az adatokhoz, mint a finn trendvonal. Ám a pozicionális magyar gazdasági elit a magyar politikai pozicionális csúcselitnél kissé jobban illeszkedik a trendhez, és egyértelműen negatív tendenciát mutat, azaz időben csökken a váltások száma – ez a menedzserelit stabilizálódásához vezetett, amit Szalai Erzsébet érzékelt a nagyvállalati lobbi megerősödéseként. Ám e folyamat 56-os forradalom következménye volt, sőt előbb is jelentkezett (már 1958 és 1961 közt: VII. melléklet). A szovjet típusú rendszerek ugyanis nem

tudtak mit kezdeni az üzemi demokráciával, a munkásönigazgatással[1234] 1945 után Kelet-Közép-Európában (mutatja ezt a lengyel Szolidaritás „kezelése” is). Így 1956 novemberének végéig, a forradalom katonai leverése után Kádár is hezitált, hogy mit tegyen a munkástanácsokkal. Végül a szovjet beavatkozás döntötte el a kérdést: november 21-én tankok akadályozták meg az Országos Munkástanács megalakulását. Ezután megpecsételődött az önszerveződő munkások sorsa, akik hirtelen az ellenállás középpontjában találták magukat, a forradalom katonai leverése után: 1956. december 11-én tőrbe csalták és letartóztatták a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vezetőit.[1235] A helyi munkástanácsok felszámolása még 1957 elején is zajlott (IV. melléklet), több munkástanács-elnököt csak 1957-ben távolítottak el. Ezután „jégkorszak” következett a cégek vezetésében. A 60-as évek reformját pedig sokkal kisebb arányú személyi változások kísérték, mint az 1956–57-es újbóli rendszerkiépítés idején zajló, illetve az 1962-64-es központosító vagy az 1972–74-es „ellenreform-hangulatú” átszervezéseket. A VII. mellékletből kitűnik: a három konzervatív jellegű átszervezés 13–15 váltást jelentett egyenként (összesen 43-at), míg az 1967–69 közötti váltások összesen kilencet. Mindez eleve megkérdőjelezte az 1968-as átalakítások sikerét – miközben munkámban részletesen szóltam már a reformoknak a szovjet típusú rendszeren belüli inkompatibilitásáról is. Vagyis arról, hogy ezek a reformok csak akkor teljesedhettek ki, ha – mint az 1989-90 után meg is történt – széles körben végrehajtott tulajdonreformmal párosulnak.

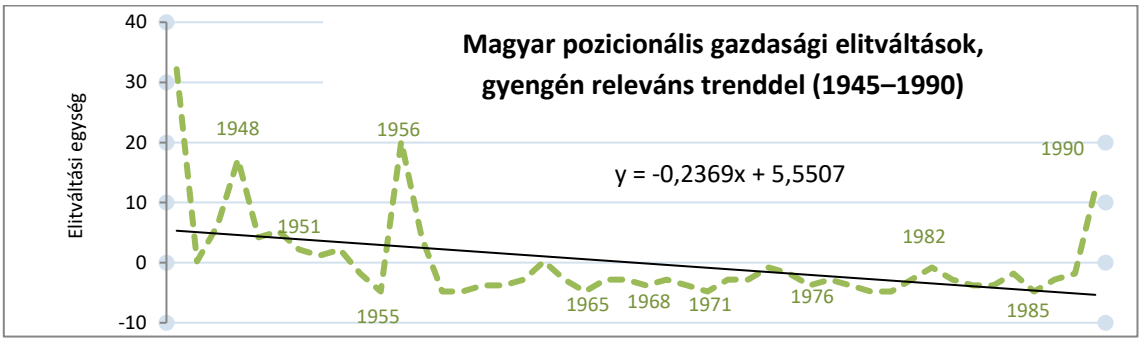

31. ábra: Magyar pozicionális gazdasági elit változása, eltérés az átlagtól.

Összefoglalva megállapítható: az általam alkalmazott vizsgálati módszer és adatbázis releváns eredményeket ad, méghozzá olyanokat, melyek egyfajta „gyorsteszt”-jelleget adnak módszeremnek. A mostani disszertáció eredményei ugyanis szűkebb adatbázison és egyszerűbb módszertannal esnek egybe a szélesebb körű és részletesebb információkat szolgáltató nómenklatúra-kutatások eredményeivel. Ennek oka egyszerű: a politikai és gazdasági hatalom a magyarországi szovjet típusú rendszerben egy szűk politikai csúcselit kezében összpontosult, így ennek változásai – a mérhetetlen fokú hatalomkoncentráció révén – meghatározták a teljes nómenklatúra mozgását is.

[1234] Lásd Nyers Rezső már idézett kikötéseit a 60-as évekbeli reformjavaslatok kidolgozásakor. Molnár A., 86.
[1235] Szakolczai, 83., 85,

11. Összefoglalás és új kutatási irányok

A 10.1. alfejezetben összefoglalt 14 kutatási eredmény mutatja: a magyar elitváltások véresebbek, drasztikusabbak és hirtelenebbek voltak 1945–90 között, mint a finn elitváltások. Nagyjából 3 éves ciklusok láthatók a két ország politikai pozicionális csúcselitváltásaiban és gazdasági ingadozásaiban.

Az is kiderült: mindkét országban 1956 a legfontosabb fordulópont az 1945–1990 közötti elitváltások során. Így a belső finlandizáció Halmesvirta-féle koncepcióján alapuló, általam megállapított periodizálását igazolják az elitváltási számadatok. A finn gazdasági és elitváltási trend egymással ellentétes 45 éves távlatban, ám rövidtávon kétféle kimenetel volt észlelhető: vagy felgyorsult (a 60-as évek végén), vagy lelassult (a 60-as évek elején) az elitváltás, ha hirtelen gazdasági növekedés következett be az országban.

A drasztikus gazdasági visszaesés hatása egyértelmű Magyarországon: a recesszió a politikai pozicionális csúcselitváltást gyorsította fel. A legsúlyosabb recesszió a politika által meghatározott magyar pozicionális gazdasági elitre is hatást gyakorolt. A hektikus elitváltásokat a szovjet típusú rendszer 1956 utáni második kiépítése fékezte le. Így a legfontosabb korszakhatárt az ideológialag egységes elit ismételt megteremtése jelenti 1957-től, a gazdasági vezetők egy részét bebetonozva. Ez a folyamat politikai stabilitást hozott átmenetileg, de döntően hozzájárult a gazdaság alkalmazkodóképtelenségéhez a 70-es és a 80-as években. A magyar gazdaság bukásának magyarázatát különböző közgazdaságtani iskolák és megközelítések alapján magyaráztam (8. fejezet). E fejezetben mutattam ki, hogy a magyar gazdaságra döntő hatással volt a Szovjetunió. Ám a 10. fejezetből kiderült: a hazai pozicionális gazdasági elitre nem hatottak különösebben a gazdasági folyamatok, csak akkor, ha már óriási volt a gazdasági visszaesés.

Mindkét országban a szovjet befolyás különösen erős volt 1945–58 között. Később nem volt látványos, Moszkva gazdasági gyengülésével enyhült is. Ám 1945–1990 között végig kimutatható a Kreml hatása a gazdasági döntésekre. Ez Finnországban gyengébb, de ott is mindvégig érvényesült. A szovjet szerep minőségileg más volt Helsinkiben – a gazdasági befolyásszerzés mellett a gesztuspolitika is helyet kapott, például az általam „gazdasági revíziónak” nevezett megoldásnál, a Saimaa-csatorna bérbeadásakor. Így a finn tóvidék iparát és erdőgazdaságát segítette Moszkva – jól felfogott politikai érdekből, Kekkonen szavazóbázisát megtámogatva.

A finn konszenzusos elitet szoros kapcsolatok rokoni kapcsolatok tartják össze, ennek a külső veszély elhárításakor (a háború utáni éveket a finn szakirodalom is gyakran a „veszély éveiként” aposztrofálja) fontos volt. Az intakt elit így őrizte meg részben az egységességét, másrészt a konszenzusos működést még az antidemokratikusabb időszakokban sem adta fel. Amikor pedig a szovjet nyomás megszűnt, a finn elit visszatért a képviseleti demokrácia alapelveihez (10. fejezet). Az intakt elit megőrzése fontos a kihívásokra adott válaszoknál. Itt is a kulturális tényezőkre hívtam fel a figyelmet finn és japán példák alapján (9. fejezet).

Finnországot geopolitikailag más régióba kell helyeznünk, mint Magyarországot. A geopolitika hatása így más is volt az északi államra: a szovjetizálás elkerülésekor figyelembe kell venni a svéd és az amerikai érdekeket is – Sztálinnak ezért volt fontos a finn ütközőállam fenntartása. A 2010-es évek megmutatták, hogy Moszkva befolyása hullámzóan változik a kelet-közép-európai térségben. Így a finlandizáció kutatása világíthat meg néhány olyan tendenciát, ami esetleg már feledésbe merült. Egy nyugati típusú politikai intézményrendszer, a választásokon alapuló szisztéma szovjet befolyásolásának módszerei a 21. században is fontossá váltak, hiszen Oroszország befolyásszerzési kísérletei láthatóan a 2010-es évek második felében ismét felerősödtek – és nem csak térségünkben.

E kutatás járatlan úton haladt: a gazdasági és elitváltási ciklusok összefüggéseit az általam használt módszerekkel eddig nemigen vizsgálták, a finn eset pedig speciális. Eredményeim ezért nem általánosíthatók globálisan releváns tudássá. Magyarország – különösen a korszak elején – kevésbé volt különleges eset, ha a kelet-európai szovjet típusú rendszereket nézzük, de 1956 után voltak olyan sajátosságai, amelyek szintén egyedivé tették. További vizsgálatokra, kutatásokra lesz tehát szükség a gazdasági és elitváltási folyamatok kapcsán, melyeknek irányai már most sejthetőek:

- több országra kellene kiterjeszteni a gazdasági és elitváltások összefüggéseinek vizsgálatát;

- hosszabb időszakokat kellene vizsgálni, így nemcsak 3 éves ingadozásokat lehetne elemezni;

- a rokoni kapcsolatok erejét más országokban is elemezni kellene; különös tekintettel a finn konszenzusos elit kialakulására, s hogy ez miért nem vezetett oligarchikus elit létrejöttéhez;

- a finlandizáció vizsgálata fontos lehet a 21. századi orosz szándékok megértésében;

- a lutheranizmuson belüli irányzat, a pietizmus hatását elemezni kellene más országokban is.

A további kutatások természetesen a statisztikai módszerek finomítása, más metódusok alkalmazása révén a jelenlegi adatok újra- vagy átértelmezését is segíthetik. Csak reményemet fejezhetem ki, hogy a felvetett problémák vizsgálata új kutatási eredmények megszületéséhez vezet a jövőben.

Milyen politikai rendszer hatékonyabb gazdaságilag? – e vita nem zárható le, de támpontokat adhatunk a demokrácia és autokrácia között ingadozóknak. Az Acemoglu–Robinson-szerzőpáros szerint rövidtávon általában az autokrácia a hatékonyabb, de hosszú távon a demokráciák (befogadó intézményrendszerek) effektívebbek. Dahl, Mosca és Arisztotelész demokrácia és oligarchia hatékonyságát, illetve piacgazdasággal való összehangolhatóságát vizsgálta. Dahl szerint a végleges válasz tudta nélkül is bizonyosan állítható: a demokrácia és a piacgazdaság (noha sok tekintetben ellentétben állnak), hosszú távon is működőképes szimbiózisban tudnak létezni.

A vizsgálatomban szereplő két ország közül 1945–1990 között e probléma Finnország kapcsán releváns. Magyarországon nem volt demokrácia, Finnország viszont 45 év alatt demokrácia és oligarchia között ingadozva jutott be a világ legfejlettebb államai közé. Helsinki esetében releváns kérdés, hogy ki a felelős az ország sikereiért[1236] – itt a politikai elit szerepét emelném ki, de ez a finn politikai elit megegyezésre törekedett más elitcsoportokkal is, különösen a gazdasági elittel.

A konszenzusos finn elitnek mind a mai napig folyamatosan reagálnia kell a kihívásokra: a Nokia gyengülése, a fa- és papíripar trendszerű hanyatlása ellenére is fenntartja a jóléti társadalmat a 2000-es években. Társadalmi, gazdasági és technikai innovációkkal (alapjövedelem bevezetésének kísérleti fázisa, oktatási reformok) folyamatosan modernizálja az országot. Beszélhetünk „finn modellről" is, amely a nyitott, jóléti és információs társadalom[1237] kiépítését célozza. Hogy ez sikerre vezet-e, azt csak a jövő döntheti el, de a Jeffrey D. Sachs által társszerkesztett, a globális boldogságot mérő *World Happiness Report 2018* – itt utalok az 1. fejezetben idézett Benthamre, aki boldogság és hasznosság között teremtett kapcsolatot – Finnországot rangsorolta a világon az első helyre.[1238]

[1236] Magyarországon e kérdés nem releváns: itt minden döntést a politikai elit ragadott magához. A probléma az viszont, hogy ez az elit döntően Moszkvától függött, tehát felelőssége önmagában nem is ítélhető meg.
[1237] Szabó–Hámori, 55.
[1238] Helliwell–Layard–Sachs (2018).

12. Irodalomjegyzék

Abelovszky Tamás: A Ganz-gyár nagyvasúti vontatójármű-gyártásának története. A gyár exportszállításai a (kül)politikai rezsimváltások tükrében. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézete. Grotius E-könyvtár, 2010. http://www.grotius.hu/doc/pub/GTFGTG/2010_149_abelovszky_tamas_szakdolgozat.pdf (Letöltés: 2017. február 13.)

Abramovitz, Moses: Az erőforrások és a termelés időbeli alakulása az Egyesült Államokban, 1870 óta. 17-36. In: A gazdasági növekedés feltételei. (Vál., a bevezető jegyzeteket írta: Szakolczai György.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1967.

Abramovitz, Moses: The Passing of the Kuznets Cycle. Economica. New Series, Vol. 35, No. 140 (Nov., 1968), 349-367.

Acemoglu, Daron: Oligarchikus és demokratikus társadalmak. Közgazdasági Szemle, 2008. július-augusztus, 622-659.

Acemoglu, Daron – Robinson, James A.: Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység elmélete. HVG Kiadó Zrt. Bp., 2013.

Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S.: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Aho, Esko – Alkio, Mikko – Lakaniemi, Ilkka: The Finnish approach to innovation strategy and indicators. In: Handbook of Innovation Indicators and Measurement. (Szerk.: Gault, Fred.) Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2013. 320-332.

Airio, Pentti: Urho Kekkonen ja puolustusvoimain komentajat 1945-1981. Tiede Ja Ase 65. (2007). https://journal.fi/ta/article/view/406 (Letöltés: 2018. június 9.)

Alanko, Anna – Outinen, Sami: Dualising activation. Responses to unemployment and mental health-related disability retirement in Finland at the turn of the millennium. European Societies, 2016/5., 417-437,

Aldcroft, Derek H. – Morewood, Steven: Economic Change in Eastern Europe since 1918. Edward Elgar, 1995.

Alessandria, George – Kaboski, Joseph – Midrigan, Virgiliu: Trade wedges, inventories, and international business cycles. Journal of Monetary Economics. Volume 60, 2013/1.

Alestalo, Matti: Structural Change, Classes and the State. Finland in an Historical and Comparative Perspective. Yliopistopaino, Helsinki, 1986.

Ali-Yrkkö, Jyrki: Introduction and Synthesising Discussion. In: Nokia and Finland in a Sea of Change. (Szerk.: Ali-Yrkkö, Jyrki.) ETLA – Research Institute of the Finnish Economy. Taloustieto Oy, Helsinki, 2010. 1-8. [Ali-Yrkkö (2010a)]

Ali-Yrkkö, Jyrki: The Role of Nokia in the Finnish Economy. In: Nokia and Finland in a Sea of Change. (Szerk.: Ali-Yrkkö, Jyrki.) ETLA – Research Institute of the Finnish Economy. Taloustieto Oy, Helsinki, 2010. 9-. [Ali-Yrkkö (2010b)]

Allardt, Erik: Finland as a Nordic Society. In: Finland. People – Nation – State. (Szerk.: Engman, Max – Kirby, David). Hurst & Company, London. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis. 1989. 212-226.

Anderson, Benedict: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.

Andor László: Jóléti modellek, európai válságok. Noran Libro, Budapest, 2017.

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem–Aula Kiadó, Budapest, 1990.

Andorka Rudolf: A magyarországi és finnországi hosszú távú társadalmi fejlődés a társadalmi jelzőszámok idősorai alapján. Szociológiai Szemle, 1991/1. 35-58.

Annus Sándor: A magyarországi papíripar összefoglaló története 1530-2010. Optima Téka Kiadó, Budapest, 2016.

Apunen, Osmo: Finnország külpolitikai vonala. Külpolitika, V. évf., 1978/1., 122-131.

Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

Arnault, Jacques: Finlande „Finlandisation" Union Soviétique… Editions L'Harmattan, Paris, 1986.

Augusztinovics Mária: A makrostruktúra változása Magyarországon. (1950-2000). Közgazdasági Szemle, 1981/9. 1026-1043.

Aunesluoma, Juhana – Rainio-Niemi, Johanna: Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War. Journal of Cold War Studies, 2016/4. 51-78.

Autio-Sarasmo, Sari: Knowledge through the Iron Curtain. Soviet scientific-technical cooperation with Finland and West Germany. In: Reassessing Cold War Europe. (Szerk.: Autio-Sarasmo, Sari és Miklóssy Katalin). Routledge, London – New York, 2011. 66-82.

Bajbakov, Ny. K.: A szovjet gazdaság az intenzív fejlődés útján. Közgazdasági Szemle, 1981/12. 1409-1428.

Bakos Károly-B. Fülöp Ágnes: A Szovjetunió hetven éve. Reflektor Kiadó, 1987.

Bálint József: 900 nap a 300 évből. Leningrád. Agroinform Kiadóház, Budapest, 2003.

Bánfalvy Csaba: A skandináv országok válasza a világgazdasági kihívásra az elmúlt évtizedben. Közgazdasági Szemle, 1986/6. 729-738.

Bara Zoltán – Csaba László – Gedeon Péter: Összehasonlító gazdaságtan és közgazdaságtan. In: Gazdasági rendszerek, országok, intézmények. Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba.(Szerk.: Bara Zoltán – Szabó Katalin.) Aula Kiadó, Budapest, 2005. 3-52.

Baráth István–Kázsmér János–Ujvári Zoltán (szerk.): A Videoton története - 1938-1990. Videoton Holding Zrt., 2012.

Baráth Magdolna: Kádár, Hruscsov, Brezsnyev. Szovjet külügyi dokumentumok a magyar pártvezetés reakciójáról Ny. Sz. Hruscsov leváltására. Történelmi Szemle, 2003/3-4., 331-349.

Baráth Magdolna: Magyarország és a Szovjetunió. Rubicon, 2004/8-9., 16-22. [Baráth (2004a)]

Baráth Magdolna: Magyarország és a Szovjetunió. „Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok. (Szerk.: Rainer M. János.) 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 31-62. [Baráth (2004b)]

Baráth Magdolna: Az SZKP XX. kongresszusa a legújabb szakirodalom tükrében. Múltunk, 2006/2., 177-200.

Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. Történelmi Szemle, 2008./4., 535-563.

Baráth Magdolna: Forradalom után – szovjet szemmel. A budapesti szovjet nagykövetség jelentése a magyarországi helyzetről 1957 februárjában. Történelmi Szemle, 2009/3., 431-457.

Baráth Magdolna: Magyar-szovjet kapcoslatok 1944-1953 között. In: A magyar-orosz kapcsolatok története. (Szerk.: Szaniszló Orsolya.) Russica Pannonicana, 2010.

Baráth Magdolna: A Kreml ányékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944-1990. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2017.

Barr, Nicholas: A jóléti állam gazdaságtana. A nagy ellátórendszerek működésének összefüggései. Akadémiai Kiadó, 2009.

Bartha Eszter: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: A sztálinizmus hétköznapjai. Tanulmányok a Sztálin-korszak történelméből. (Szerk.: Krausz Tamás.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 15-39.

Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Becker, Gary S.: A főiskolát végzett fehér férfiak tanulásának hozadéka. In: A gazdasági növekedés feltételei. (Szerk.: Szakolczai György.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Békés Csaba: A hidegháború eredete. [A fordulat évei, 1947-1949 című, 1998. IX. 10-11-én Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett és átdolgozott változata. 1-13.]

Békés, Csaba – Byrne, Malcolm: The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents. 2002.

Bekker Zsuzsa: A trendvonalról a századvégen, avagy megszabadulhatunk-e múltunktól? Közgazdasági Szemle 1995/4., 420-430.

Béládi László – Krausz Tamás: Életrajzok a bolsevizmus történetéből. ELTE ÁJTK Államtudományi és Politikatudományi Intézet, Bp., 1988.

Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország Történeti Kronológiája. IV. kötet. 1944-1970. Második, javított kiadás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.

Bentham, Jeremy: The Principles of Morals and Legislation. Prometheus Books, Buffalo, New York. 1988.

Bereczki András: Finnország. Európai politikai rendszerek. (Szerk.: Kardos József – Simándi Irén.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 187-206.

Bereczki András: Előszó. In: Antti Tuuri: A téli háború. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2017.

Berend T. Iván: A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon. 1945–1968. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Berend T. Iván: Növekedési pálya és tőkeigényesség. Közgazdasági Szemle, 1988/1. 18-33.

Berend T. Iván: Európa gazdasága a 20. században. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete. 2008.

Berend T., Ivan: From the Soviet Bloc to the European Union. The Economic and Social Transformation of Cental and Eastern Europe since 1973. Cambridge University Press. Cambridge, 2009.

Berend T. Iván–Ránki György: A Csepeli Vasmű rövid története. In: Kubinyi András, Berend T. Iván, Ránki György, Ince Miklós, Jenei Károly, Baksay Zoltán, Drucker Tibor: Csepel története. Felelős kiadó a Csepel Vas- és Fémművek Pártbizottsága. Kossuth Kiadó, Bp. 1965. 33-128.

Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Harmadik kötet. 1971-1979. Magvető Könyvkiadó. (Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor.) Budapest, 1986. 5-123.

Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó István Művei III., Fapadoskonyv.hu Kft., 2012., 180-264.

Bihari Mihály: Magyar politika 1945–1995. (A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után.) Korona Kiadó, Budapest, 1996.

Bihari Mihály: Magyar Politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Bihari Péter: A németek. 2000 év Európa közepén. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Birstein, Vadim J.: SMERSH, Stalin's Secret Weapon: Soviet Military Counterintelligence in WWII. Biteback Publishing, 2013.

Bódy Zsombor: Egy szocialista járműipari vállalat születése. Vállalati fejlődés a stráfkocsiktól a repülőgépeken át az önhordó karosszériás autóbuszokig. Korall - 14. évf. 52. sz. (2013.) 91-112.

Bódy Zsombor: Elitek a két világháború közötti Magyarországon. Századvég, 2017/3. 5-30. [Bódy (2017a)]

Bódy Zsombor: Az 1956-os forradalom és következményei az Ikarus gyárban. In: Munkások ’56. (szerk.: Rainer M. János, Valuch Tibor.) OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2017. 80-94. [Bódy (2017b)]

Bolla Dezső: Csepel Története. Helytörténeti vázlat az őskortól a XX. század utolsó évtizedéig. Kiadja Budapest-Csepel Önkormányzata és a Csepeli Helytörténeti és Városszépítő Egyesület. Csepel, 2010.

Borhi László: A magyar-szovjet gazdasági szerződés szerepe a magyar gazdaság szovjetizálásában. In: Borhi László: A vasfüggöny mögött. Bp. 2000. Ister, 31–49. http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/borhi.htm (Letöltés: 2016. VII. 28.)

Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. Corvina, Bp., 2005.

Borsodi Csaba: Forradalom az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1956-ban, in Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések V. Nagy Imre Alapítvány–Gondolat, Bp., 2009, 8–70.

Borvendég Zsuzsanna: Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „négazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

Bottomore, Tom: Élites and society. Second edition. Routledge, London and New York. 1993.

Bozóki András: Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. Politikatudományi Szemle, 2003/3. 5-40.

Bozóki András – Ripp Zoltán: Bevezetés. In: A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztaltárgyalások 1989-ben. Dokumentumok. (Főszerkesztő: Bozóki András.) Magvető, Budapest, 1999. I. kötet, 11-33.

Bozzai Rita – Farkas Zoltán: „Számomra még most is talány, hogy mi történt”. Válaszol egy volt gazdasági KB-titkár II. HVG, 1989. IX. 9., 62-63.

Bőhm Antal: Az ezredforduló magyar társadalma. Folyamatosság és megszakítottság a társadalomfejlődésben. Rejtjel Kiadó, Bp., 2007.

Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai. 1848-2004. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Böőr László – Gyarmati György – Horváth M. Ferenc: Vác ’56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény. II. Vác Város Levéltára, Vác, 2006.

Braudel, Fernand: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. In: Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.): Történelemelmélet II., Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 1159-1182.

Bray, Chad: Fiskars Agrees to Buy Owner of Wedgwood and Waterford. New York Times, 2015. V. 11. https://www.nytimes.com/2015/05/12/business/dealbook/fiskars-corporation-wwrd-wedgwood-waterford.html?_r=0 (Letöltés: 2017. I. 14.)

Breisach, Ernst: Historiográfia. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Brezsnyev, Leonyid Iljics: Az SZKP Központi Bizottságának beszámolója. Leonyid Iljics Brezsnyev előadói beszéde. [1976. február 24.] In: A Szovjetunió Kommunista Pártja XXV. kongresszusa. 1976. február 24–március 5. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976, 5-99.

Broadberry, S. – Klein. A.: When and why did eastern European economies begin to fail? Lessons from a Czechoslovak/UK productivity comparison, 1921-1991. Explorations in Economic History, 2001, 48, 1, 37-52.

Bródy András: Gazdasági növekedésünk üteme 1924-től 1965-ig. (Kísérlet néhány idősor összeállítására és elemzésére). Közgazdasági Szemle, 1967. április 14., 1967/4. 417-431.

Bródy András: Ciklus és szabályozás. Kísérlet a klasszikus piac- és cikluselmélet matematikai modelljének megfogalmazására. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 10-11.

Bródy András: Lassuló idő. A gazdasági bajok magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Bródy András: Miért maradtunk el technikailag? Közgazdasági Szemle, 1988/4. 457-465.

Bródy András: A piac és az egyensúly. A neumanni és a kvázi-hamiltoni rendszer. Közgazdasági Szemle, 1997. szept., 738-756. [Bródy (1997a)]

Bródy András: A kétszáz éves ciklus és az Egyesült Államok. A növekedési ráták alakulása. Közgazdasági Szemle, XLIV. évf., 1997. február. 113-123. [(Bródy (1997b).]

Brown, Archie: The Gorbachev Factor. Oxford University Press, 1996. (Újabb kiadás: 1997.)

Buchholz, Todd G.: Új ötletek halott közgazdászoktól. Bevezetés a modern közgazdasági gondolkodásba. Európa Könyvkiadó, Bp., 1998.

Buday-Goldberger Antal: A magyar-szovjet kereskedelmi kapcsolatok és a magyar pamutfeldolgozóipar. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1947/1. 13-17.

Burnham, James: Les Machiavéliens, défenseurs de la liberté. Paris, Calmann-Lévy, 1949.

Cabouret, Michel: La Finlande. Karthala Édition, 2005.

Coenen-Huther, Jacques: Sociologie des élites. Armand Colin, Paris, 2004.

Clark, William A.: Crime and Punishment in Soviet Officialdom. Combating Corruption in the Political Elite, 1965-1990, M. E. Sharpe. Armonk–London, 1993.

Clarkson, Jesse D.: A History of Russia. New York, 1961.

Clausing, Gustav: Spiethoff, Arthur. Encyclopedia.com. 2008. http://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/spiethoff-arthur (Letöltés: 2017. március 26.)

Cohen, Stephen F.: Soviet Fates and Lost Alternatives. From Stalinism to the New Cold War. Columbia University Press. New York, 2009.

Collingwood, Robin G.: A történelem eszméje. Gondolat, Budapest, 1987.

Colton, Timothy J.: The Dilemma of Reform in the Soviet Union. 1986.

Commons, J. R. – McCracken, H. L. – Zeuch, W. E.: Secular Trends and Business Cycles: A Classification of Theories. The Review of Economics and Statistics. Vol. 4, No. 4, Oct., 1922 244-263.

Considine, John: Small Dictionaries and Curiosity. Lexicography and Fieldwork in Post. Oxford University Press, Oxford, 2017.

Crimmins, James E.: Jeremy Bentham. In: Edward N. Zalta (szerk.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2015 Edition). http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/bentham/ (Letöltés: 2016. január 23.)

Cross: The Bible, the Trinity and History. In: Faith in the Millennium. (Szerk. Stanley E. Porter, Michael A. Hayes, David Tombs). A&C Black, 2001. 260-298.

Czakó Sarolta – Jenei Károly: A Telefongyár története 1876-1976. Telefongyár 1976.

Czeglédi Pál: Prediktív tudomány vagy világi filozófia? A gazdasági fejlődés kutlruális elméletei. Kommentár, 2017/4. 46-59.

Csaba László: Az összeomlás forgatókönyvei. A rendszer-átalakítás alkalmazott közgazdaságtana. Figyelő Kiadó Rt., [Budapest],1994.

Csaba László: A fölemelkedő Európa. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2006.

Csaba László: A magyar átalakulás és fejlődés néhány általánosítható elméleti tanulsága. Közgazdasági Szemle, 2011. október, 813–831.

Cseh Gergő Bendegúz: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. augusztus 22-i ülésének jegyzőkönyve. Történelmi Szemle, 2000/3-4., 393-405.

Csete, Örs – Richly, Gábor: 1956. Vuoden 1956 kasvoja ja kohtaloita – unkarilaisia ja suomalaisia / 1956. 1956-os arcok és sorsok – Magyarok és Finnek. Docendo, Jyväskylä, 2016.

Dahl, Robert A.: A pluralista demokrácia problémája. In: Fejezetek az egyetemes politikai gondolkodás történetéből II. Szöveggyűjtemény. Vál. és szerk.: Nuber István. Books in Print. Budapest, 2001. 215-235.

Dahl, Robert A.: Miért összeegyeztethetetlen a demokrácia és a szabadpiac. Mozgó Világ, 1992. 8/89-99.

Dancs József: Bábolna. A honfoglalás korától napjainkig. Felelős Kiadó: Kovács József polgármester. Bábolna, 1996.

Darvas Zsolt-Andrew K. Rose-Szapáry György: A fiskális divergencia és a konjunktúraciklusok együttmozgása – a felelőtlen fiskális politika az aszimmetrikus sokkok forrása. Közgazdasági Szemle, 2005. december, 937-959.

Davie, Grace: A vallás szociológiája. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2010.

Davies, Norman: Európa története. Osiris Kiadó/2000, Budapest, 2002.

Day, Kelly: The three real reasons for Finland's high PISA scores. 2015. június 8. https://fillingmymap.com/2015/06/08/the-three-real-reasons-for-finlands-high-pisa-scores/ (Letöltés: 2017. január 4.)

Day, Kelly: Breaking Through the Math Ceiling: Exploring Female Achievement in Mathematics. 2016. július 14. https://fillingmymap.com/2016/07/14/my-formal-research-project-breaking-through-the-math-ceiling-exploring-female-achievement-in-mathematics/ (Letöltés: 2017. január 4.)

Deane, Phyllis: A közgazdasági gondolatok fejlődése. Aula Kiadó, [Budapest], 1997.

Dobai Gábor: Az államosításon át a csúcs felé - A magyar olaj és földgáz története X.; 2014. január 31. https://www.vgfszaklap.hu/lapszamok/2014/januar-februar/3222-az-allamositason-at-a-csucs-fele-a-magyar-olaj-es-foldgaz-tortenete-x (Letöltés: 2017. december 10.)

Dolmányos István: A Szovjetunió története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Dolmányos István: Finnország története. Gondolat, Budapest, 1972.

Doob, Christopher: Social inequality and Social Stratification in US Society. Upper Saddle River, New Jersey, Pearson Education Inc. 2013.

Drucker Tibor: A felszabadult Csepel. In: Kubinyi András, Berend T. Iván, Ránki György, Ince Miklós, Jenei Károly, Baksay Zoltán, Drucker Tibor: Csepel története. Felelős kiadó a Csepel Vas- és Fémművek Pártbizottsága. Kossuth Kiadó, Budapest. 1965. 397-495.

Dutton, Ed: Playing the Blame Game: Finland and the Soviets. History Today, Vol. 59. 2009/10. 39-41.

E. Fehér Pál: Egy évtized, egy összeesküvés és egy nyugdíj históriája. In: Hruscsov, Szergej: Összeesküvés apám ellen. Hírlapkiadó V., 1989.

Easterly, William: The Ghost of Financing Gap. How the Harrod-Domar Model Still Haunts Development Economics. The World Bank Development Research Group. Policy Research Working Paper 1807. 1997. augusztus.

Éber Márk Áron – Gagyi Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András: 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. Fordulat, 6. évf. 2014/21., 10-63.

Ebon, Martin: Malenkov. Stalin's Successor. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York–Toronto–London, 1953.

Ebon, Martin: The Andropov File. McGraw-Hill, 1983.

Ebon, Martin: KGB: Death and Rebirth. Greenwood Publishing Group, 1994

Ehrlich Éva: Japán, a felzárkózás anatómiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Ehrlich Éva: Országok versenye. 1937-1986. Fejlettségi szintek, struktúrák, növekedési ütemek, iparosodási utak. KJK, Budapest, 1991.

Eichengreen, Barry: The European Economy since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond. Princeton University Press, 2008.

Eliade, Mircea: Myth and Reality. Waveland Press, 1998.

Eliasson, Gunnar: Advanced Public Procurement as Industrial Policy: The Aircraft Industry as a Technical University. Springer Science+ Media LLC, New York, 2010.

Elkner, Julie: The changing face of repression. In: Soviet State and Society Under Nikita Khruschev. (Szerk.: Ilic, MElanie – Smith, Jeremy.) Routledge. Tylor & Francis Group. London–New York. 2009. 142-161.

Eloranta, Jari – Tanaka, Yasushi: Military spending in Japan and Finland: from warfare to welfare state. In: Comparing Post-War Japanese and Finnish Economies and Societies: Longitudinal Perspectives. (Szerk.: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari.) Oxon – New York, Routledge, 2015. 71-91.

Enflo, Kerstin: Finland's regional GDPs 1880-2010: estimates, sources and interpretations. (Lund Papers in Economic History. General Issues; No. 135). Department of Economic History, Lund University. 2014.

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között I. Valóság, 1976/4; 22–53. [Erdei (1976a)]

Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között II. Valóság, 1976/5, 36–58. [Erdei (1976b)]

Etzioni-Halevy, E.: Elites: Sociological Aspects. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Editors-in-Chief: Neil J. Smelser, Paul B. Baltes.) Volume 7. Elsevier, Amsterdam-Paris-New York-Oxford-Shannon-Singapore-Tokyo. 2001, Vol. 7. 4420-4424.

Fábián György – Kovács László Imre: Parlamenti választások az Európai Unió országian (1945–2002). Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Faragó József: A túlélési elméletről Aubin alapján. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, tervgazdasági szak. [é. n.; kézirat.]

Farkas Gábor: A Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. székesfehérvári üzeme az alapítástól az államosításig 1939–1948. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 10., Székesfehérvár, 1976. 19-46.

Farrar, John – Zemtsov, Ilya: Gorbachev: The Man and the System. New Bunswick., N. J., Transaction Publishers, 1989.

Featherman, D. L. – Jones, F. L. – Hauser, R. M.: Assumptions of Social Mobility Research in the US. The Case of Occupational Status, Social Science Research, 1975. 329-360.

Feitl István: A magyar KGST reformjavaslat sorsa. Összefoglaló a Politikatörténeti Intézet Magyar külpolitika az 1960-as 1970-es években c. tudományos konferenciájának előadásáról (Bp., 2010. X. 28.). file:///C:/Users/SZ/Downloads/feitl20101028.pdf (Letöltés: 2016. VII. 13.)

Feiwel, George R.: The Soviet Quest for Economic Efficiency. Issues, Controversies, and Reforms. Frederick A. Praeger Publishers, 1967.

Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története I-II. Magvető Kiadó, Budapest - Magyar Füzetek, Párizs, 1991.

Ferber Katalin: A másság szigetein. Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 2012.

Ferber Katalin: A siker ára. Tanulmányok (a másik) Japánról. Syllabux Könyvkiadó, Budapest, 2014.

Feynman, R. P. – Leighton, R. B. – Sands, M.: Mai fizika. VI. kötet. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Fiziker Róbert: Leleplezett történelem. 39 história a huszadik századból. L'Harmattan, Budapest, 2015.

Fock Jenő: A szocialista építés gazdasági feladatairól. Közgazdasági Szemle, 1967/1. 1-7.

Fogarassy Béla alezredes: Hadiesemények a szovjet arcvonalon 1941 szeptember elejétől december elejéig. Magyar Katonai Szemle, 1942. I. Évnegyed., 471-484.

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó [Budapest], 2001.

Földes György: Az eladósodás politikatörténete 1957 – 1986. Maecenas Könyvkiadó, [Budapest]. 1995.

Földvári Péter: Gazdasági növekedés hosszú- és rövidtávon. Üzleti ciklusok: definíciók és empiria. http://www.inf.unideb.hu/oktatas/mobidiak/Foldvari_Peter/uzleti_ciklusok_empiria/ciklusok_1._empiria.ppt.

Frederiksen, N. C.: Finland. Its Public and Private Economy. Edward Arnold, London, 1902.

Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

Frøland, Hans Otto: Pursuit of Selective Protectionism: The Norwegian Experience, 1920s-1950s. In: Pathbreakers: Small European Countries Responding to Globalisation and Deglobalisation. (Szerk.: Müller, Margrit–Myllyntaus, Timo.) International Economic History Association; Peter Lang, Bern – New York, 2008. 348-374.

Füsti Pál: A magyar ipar fejlődésének főbb tendenciái. (1950–1967). Közgazdasági Szemle, 1969/9. 1005-1017.

Gábor Péter: A Jugoszláviának fizetendő magyar jóvátétel (1945–1949). Századok, 148. évf. 2014/1. 49-89.

Gaddis, John Lewis: Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Gagné, Learry: A Modern Interpretation of Machiavelli's Political Cycle. Canadian Political Science Review, 2011/2. 127-135. http://ojs.unbc.ca/index.php/cpsr/article/viewFile/176/350

Gambiez, F.: Préface. In: Arnault, Jacques: Finlande „Finlandisation" Union Soviétique… Editions L'Harmattan, Paris, 1986. 9-11.

Gati, Charles: Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Gati, Charles: Csak Lengyelországban volt aktív tömegmozgalom. [Gyarmati István interjúja.] In: Elbeszélt történelem. Huszonöten a közép-kelet-európai demokratikus átmenetről. (Szerk.: Heltai András–Novák Ágnes.). Demokratikus Átalakulásért Intézet, Budapest, 2011. 24-28.

Gelei Anna: Bevezető. In: Simon Kuznets: Struktúra és növekedés a modern gazdaságban. (Válogatás). KJK, Bp. 1981. 7-26.

Germuska Pál: Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok. Budapest, 2004.

Germuska Pál: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950-1975. Századok, 146. évf. 2012/1. 47-78.

Germuska Pál: A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó, 2014. [Germuska (2014a)]

Germuska Pál: Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979). Aetas, 2014/4. 125-144. [Germuska (2014b)]

Germuska Pál – Honvári János: A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. In: Győr fejlődésének mozgatórugói. (Szerk.: Honvári János.) Universitas-Gőr Nonprofit Kft., Győr, 2014. 21-111.

Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. (Ford.: Hegedűs József – Lengyel György.) In: Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Tanulmányok. Gondolat, Bp., 1984. 35-67.

Glatz Ferenc: Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban, 1945–1990. Források, adattárak Magyarország és a magyarság II. világháború utáni történetéhez. Történelmi Szemle, 2010/1., 1-11.

Goldmanis, Maris: The restoration of Latvian independence 1986-1992. 2011. augusztus 21. https://latvianhistory.com/2011/08/21/the-restoration-of-latvian-independence-1986-1992/ (Letöltés: 2016. június 14.)

Gombos József: A finn „második köztársaság" politikatörténete. 1944-2000. JGYF Kiadó, Szeged, 2001. [Gombos (2001).]

Gombos József: Két évszázad finn politikatörténete. 1809-2006. Szeged, 2006.

Gorbacsov, Mihail: Szemtől szemben önmagammal. Visszaemlékezések és töprengések. Scolar Kiadó, Budapest, 2013.

Granberg, Leo: Nehéz szerep – a kistermelő útja a letelepedéstől az információs társadalomig. Replika, 1997/III., 105-114.

Grove, Andy: Átúsztam. A mikroprocesszor alkotójának önéletrajza magyarországi éveiről. Eötvös Loránd Fizikai Társulat, Budapest, 2002.

Gruber Mihály: A szovjet-orosz rendszerváltás fordulópontjai. Vázlat az események értelmezéséhez. In: Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról. (Szerk.:) Krausz Tamás–Mitrovits Miklós–Zahorán Csaba. L'Harmattan Kiadó-ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest, 2010. 71-90.

Guiso, Luigi – Sapienza, Paola – Zingales, Luigi: People's Opium? Religion and Economic Attitudes. Working Paper 9237. National Bureau of Economic Research, Cambridge (MA, USA), 2002 October. http://www.nber.org/papers/w9237 (Letöltés: 2018. június 5.)

Guiso, Luigi – Sapienza, Paola – Zingales, Luigi: Does Culture Affect Economic Outcomes? Journal of Economic Perspectives. 2006/2, 23-48.

Gunder Frank, André: Az úgynevezett eredeti felhalmozásról. (Sur l'accumulation qu'on appelle primitive. L'Homme et la Société, 35-56, janvier-juin 1976, 45-75.) In: Fejlődés - tanulmányok. Szöveggyűjtemény. 4. „Perifériku" nemzetek és nemzetek feletti központok. ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszéke. (Szerk.: Béládi László, Miszlivetz Ferenc), Budapest, 1980. 41-92.

Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011.

Gyöngyösi Győző – Juhász Réka – Mihályi Dávid: Daron Acemoglu a Rajk László Szakkollégium 2007. évi Neumann János-díjasa. Közgazdasági Szemle, 2008. július-augusztus, 660-664.

György László: Egyensúlyteremtés. A gazdaságpolitika missziója. Századvég Kiadó, Budapest, 2017.

Gyurgyák János: Minerva baglya. Népszabadság, 2009. május 31. http://nol.hu/belfold/minerva_baglya-335184 (Letöltés: 2016. június 2.)

Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): Történelemelmélet I-II., Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Haatainen, Tuula: A nők szavazati joga és a 40 százalékos kvóta. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 40-41.

Häggman, Larserik: A skandináv együttműködés. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 184-185.

Häikiö, Martti: Kekkonen, Urho (1900-1986). President of Finland. http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=632 (Letöltés: 2017. I. 11.)

Hajdu Tibor: Meddig lehetett volna megvédeni Magyarország területi integritását? Múltunk, 2010/3. 155-161.

Halecki, Oscar: A nyugati civilizációperemén. Osiris-Századvég – 2000, Budapest, 1995.

Hall, Robert E. – Mishkin, Fredric: The Sensitivity of Consumption to Transitory Income: Estimates from Panel Data on Households. Econometrica, 1982. március, 461-481.

Hall, Robert E. – Taylor, John B.: Makroökonómia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Hall, Thomas E.: Business Cycles. The Nature and Causes of Economic Fluctuations. Praeger, New York. 1990.

Halmesvirta, Anssi (szerk.): Finnország története. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001.

Halmesvirta, Anssi: Editor's Introduction. In: Hungarologische Beiträge 14. Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland. (Szerk.: Halmesvirta, A.) University of Jyväskylä. Jyväskylä, 2002.

Halmesvirta, Anssi: Finlandizálás, a hideg béke és az intő magyar példa. Debreceni Disputa, VI. évf., 2008/9., 4-9.

Halmesvirta, Anssi: Kedves rokonok. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2014.

Hämäläinen, Unto: Vladimir Stepanov: KGB man and friend of Kekkonen. Helsingin Sanomat, 2003. szeptember 30. http://www2.hs.fi/english/archive/news.asp?id=20030930IE15 (Letöltés: 2012. augusztus 12.)

Hámori Balázs: Reformszocialista kísérletek. Piaci szocializmus avagy a reformok korlátai. In: In: Gazdasági rendszerek, országok, intézmények. Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba.(Szerk.: Bara Zoltán – Szabó Katalin.) Aula Kiadó, Budapest, 2005. 269-326.

Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. In: Történelmi Szemle, 1997/2, 159-178.

Hasanli, Jamil: Khrushchev's Thaw and National Identity in Soviet Azerbaijan, 1954–1959, Lexington Books, 2015.

Hasse, Rolf H. – Schneider, Hermann – Weigelt Klaus (szerk.): A szociális piacgazdaság lexikona. Gazdaságpolitika A-tól Z-ig. Budapest, 2006.

Havina, Sz.: Vimiszli o „kriziszah" i „ciklah" v szocialisztyicseszkom hozjajsztve (Koholmányok a szocialista gazdaság „válságairól" és ciklusairól"). Naucsnije dokladi viszsej skoli. Ekonomicseszkije nauki. 1967/2.

Hayek, Friedrich A.: The Use of Knowledge in Society. American Economic Review. XXXV, No. 4. (Sept. 1945). 519-30. 1945. http://www.econlib.org/library/Essays/hykKnw1.html (Letöltés: 2016. február 16.)

Heimonen, Kari – Miyagawa, Shigeyoshi – Morita, Yoji: The Financial Crisis of the 1990s in Finland and Japan. In: Comparing Post-War Japanese and Finnish Economies and Societies: Longitudinal Perspectives. (Szerk.: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari.) Oxon – New York, Routledge, 2015. 132-153.

Heinonen, Visa: Introduction: The formation of the Finnish type of consumer society between the East and the West, the 1950s and 1960s. In: Finnish Consumption: An Emerging Consumer Society Between East and West. (Szerk.: Heinonen, Visa – Peltonen, Matti.) Finnish Literature Society, Helsinki, 2013.

Helen, Tapio: Idestam, Fredrik (1838 - 1916). In: 100 Faces from Finland – a Biographical Kaleidoscope. http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=4296 (Letöltés: 2016. október 4.)

Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: Orosz történelem. I-II. Osiris Kiadó-2000, Budapest, 1996.

Helliwell, John F.–Layard, Richard–Sachs, Jeffrey D.: World Happiness Report 2018. Sustainable Development Solutions Network. New York, 2018. http://worldhappiness.report/ed/2018/ (Letöltés: 2018. március 17.)

Higley, John – Burton, Michael: Elite Foundations of Liberal Democracy. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2006.

Higley, John – György Lengyel: Elite Configurations after State Socialism. In: Elites After State Socialism (szerk.: J. Higley - Gy. Lengyel). Lanham, Rowman & Littlefield, 2000, 1–21.

H[irschler] R[ichárd]: A finn monetáris politika sajátosságai. Eredményes volt a finn márka többszöri leértékelése. Világgazdaság, 1978. noivember 9., 13.

Hirvonen, Pekka: Suku, uskonto, talous, politiikka. Eliittien verkostoja 1800-luvun Suomessa. Historiallisia Papereita 6: Valta, eliitit ja verkostot historiassa. 2000. jún. 15. http://www.helsinki.fi/historia/yhdistys/vanhat/julk/verkko00/hirvonen.html (Letöltés: 2017. jan. 13.)

Hjerppe, Riitta: An Economic History of Finland. EH.Net Encyclopedia. (Szerk.: Whaples, Robert). 2008. február 10. http://eh.net/encyclopedia/an-economic-history-of-finland/

Hoesch, Edgar: Kleine Geschichte Finnlands. Verlag C. H Beck, München, 2009.

Holländer Judit: A fordító előszava. In: Astrid Lindgren: Háborús napló 1939-1945. Móra Könyvkiadó, 2017. 5-8.

Honvári János: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a XX. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 1996.

Honvári János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Aula Kiadó, Budapest, 2006.

Honvári János: 20. századi magyar gazdasági válságok. In: Katona Csaba (szerk.): Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században. Szombathely, 2011. 93-116.

Honvári János: Magyar jóvátétel a II. világháború után. Rubicon, 23. évf. 2012/3. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovatetel_a_2_vilaghaboru_utan/ (Letöltés: 2017. november 4.)

Horváth Áron – Pete Péter: Makroökonómia. 2011. február.

Horváth Attila: A magyar közlekedési rendszert ért háborús károk és helyreállítás tapasztalatai. 1944-1947. Katonai logisztika, 2005/1. 232-254.

Horváth Jenő (szerk.): Világpolitikai lexikon (1945–2005). Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Horváth Nóra: Az ismeretlen Jeremy Bentham. Az antipátia princípiumának jelentősége Bentham pederasztiáról szóló írásaiban. Világosság, 2008/9-10. 55-69.

Horváth Róbert: Beszélgetések az olajiparról – vezetésről, iparvezetőkkel. MOIM Közleményei 10. Zalaegerszeg, 1999.

Hosking, Geoffrey: A History of the Soviet Union. Revised Edition. Fontana Press/Collins. Glasgow-London, 1990.

Hruscsov, Szergej: Összeesküvés apám ellen. Hírlapkiadó Vállalat. 1989.

Hubai László – Ronyecz Róbert: Az MSZP kongresszuson választott tisztségviselői. http://polhist.hu/adattarak/mszptort/index.php?fkod=302 (Letöltés: 2017. március 10.)

Hutcheson, James Olan: The End of a 1,400-Year-Old Business. What entrepreneurs starting family businesses can learn from the demise of Japanese temple builder Kongo Gumi. Bloomberg, 2007. április 17. https://www.bloomberg.com/news/articles/2007-04-16/the-end-of-a-1-400-year-old-businessbusinessweek-business-news-stock-market-and-financial-advice (Letöltés: 2018. január 22.)

Hungler Sára: A munkavállalói részvétel alakulása az 1944 és 1949 közötti Magyarországon. Múltunk 2013/4., 41–62.

Husz Ildikó: Az emberi fejlődés indexe. Szociológiai Szemle, 2001/2. 72-83.

Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza. 1-2. kötet. Szabad Tér Kiadó-Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. [Huszár (2003)]

Huszár Tibor: Bezsélgetések Nyers Rezsővel. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.

Huszár Tibor: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakuláa Magyarországon (1945–1989). Corvina, Bp., 2007.

Ilonszki Gabriella: Kormányzati elit Magyarországon, 1848-2010. Szakértelem és politika. In: Szakértők és pártemberek. Kormányzati elit Magyarországon 1848-2010. (Szerk.: Ilonszki Gabriella.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 15-54.

Iskanius, Markku: Ilmojen kenraali ja kiistelty komentaja J. F. Lundqvist, 1940–1946. Docendo, 2015.

Izsák Lajos: Rákosi-rendszer (1948 ősze–1956 nyara). Történelmi Szemle, 1995/1., 51-67.

Jakobson, Max: Finnország: mítosz és valóság. Minerva Kft. Budapest, 1990.

Jakobson, Max: Finland in the New Europe. Westport, Connecticut, 1998.

Jámbor Gyula: Volt egyszer MAGYAR autóbusz. Publio Kiadó Kft., 2012.

Jánossy Ferenc: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. Közgazdasági Szemle, 1969/7-8., 806-829.

Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető, Budapest, 1975.

Dr. Jenei Károly–Rácz Béla–Strassenreiter Erzsébet ((Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta.): Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért. 1944-1948. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete és a Magyar Országos Levéltár kiadványa. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Dr. Jenei Károly – Dr. Szekeres József: Az Ikarus Karosszéria és Járműgyár története. /1895-1970/ Budapest, 1971. [Kézirat.] FSZEK, Bq-0910/365.

Dr. Jenei Károly – Dr. Szekeres József: Az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár története. Felelős kiadó: Toldi József, az Ikarus gyár vezérigazgatója. Budapest, 1981.

Jensen-Eriksen, Niklas: Disband or go underground? The Nordic pulp and paper export cartels and European competition policies, 1970-1995. 11th Annual Conference of the European Business History Association. Genf, 2007. szeptember 13-15. http://www.ebha.org/ebha2007/pdf/Jensen.pdf (Letöltés: 2017. november 5.)

Jensen-Eriksen, Niklas: A Potentially Crucial Advantage. Export Cartels as a Source of Power for Weak Nations. Revue économique, 2013/6 (Vol. 64), 1085-1104.

Jussila, Osmo – Hentilä, Seppo – Nevakivi, Jukka: From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland since 1809. London. 1999.

Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko: Finnország történelme. Kairosz Kiadó, 2004.

Kaarninen, Pekka: Skog, Emil. Biografiskt lexikon för Finland 4. (2011) http://www.blf.fi/artikel.php?id=675 (Letöltés: 2017. március 14.)

Kahn, Charles H.: Plato and the Socratic Dialogue. The philosophical use of a literary form. Cambridge University Press. Cambridge, 1999.

Kajaste, Ilkka: Finland's trade with the Soviet Union: Its impact on the Finnish economy. Economic Bulletin for Europe. 1992. Vol. 44.

Káldor Miklós: Egy közgazda visszaemlékezései. In: Káldor Miklós: Gazdaságelmélet – Gazdaságpolitika. KJK, Budapest, 1989.. 233-253.

Káldor Miklós: Az új monetarizmus. In: Káldor Miklós: Gazdaságelmélet – Gazdaságpolitika. (Válogatott tanulmányok.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 189-204.

Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965-1973. In: „Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok. (Szerk.: Rainer M. János.) 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 161-197.

Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

Kalugin, Oleg: Spymaster: My Thirty-two Years in Intelligence and Espionage Against the West, Basic Books, New York, 2009.

Kansikas, Juha: The business elite in Finland: a prosopographical study of family firm executives 1762-2010. Business History, Vol. 57., 2015/7. 1112-1132. [Kansikas (2015)]

Kansikas, Juha: Career Paths in Institutional Business Elites. Finnish Family Firms from 1762–2010. Enterprise & Society. 2016/1. 1-38. [Kansikas (2016)]

Kántor Balázs: A Magyar Kir. Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) feldarabolása. Archívnet, 2012/2. http://www.archivnet.hu/gazdasag/a_magyar_kir._vas_acel_es_gepgyarak_mavag_feldarabolasa_19481949.html?oldal=2 (Letöltés: 2017. december 10.)

Kaposi Márton: Vico történetfilozófiája. Világosság, 2006/2., 97-112. http://epa.oszk.hu/01200/01273/00029/pdf/20060323092743.pdf

Kaposi Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete II. (1945–1990). Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.

Karner, Stefan – Bischof, Günter – Wilke, Manfred – Ruggenthaler, Peter: Der „Prager Frühling" und seine Niederwerfung. Der internationale Kontext. In: Karner, Stefan – Tomilina, Natalja – Tschubarjan, Alexander et al. (Hg.): Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Beiträge. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2008. 17-78.

Kasekamp, Andres: A history of the Baltic States. Palgrave Macmillan, New York, 2010.

Keep, John L. H.: A History of the Soviet Union, 1945–1991: Last of the Empires. Oxford University Press Oxford, 1995.

Kehl Dániel-Sipos Béla: Évszázados trendek és hosszú ciklusok az Amerikai Egyesült Államokban, Kínában és a világgazdaságban. Hitelintézeti Szemle, 2007. 3. szám, 248-282.

Kekkonen, Urho: A finn külpolitika útja. Válogatott beszédek és cikkek. 1975.

Kekkonen, Urho: A finn út. Magyar Eszperantó Szövetség. Budapest, 1989.

Keller, Bill: Gorbachev, in Finland, Disavows Any Right of Regional Intervention. New York Times, 1986. október 26.

Keller Márkus: A megértés lehetősége – az összehasonlító történetírás hasznáról. Aetas, 20. évf., 2005/4. 102–111

Kemenes Egon: Konjunkturális és szekuláris változások a világgazdaságban. 174. In: Változások, váltások és válságok a gazdaságban. Tanulmányok Varga István emlékezetére. (szerk.: Schmidt Ádám és Kemenes Egon.). KJK, Budapest, 1982. 172-191.

Kerékgyártó Györgyné – L. Balogh Irén – Sugár András – Szarvas Beatrix: Statisztikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági és társadalmi elemzésekben. Aula Kiadó, Budapest, 2008.

Kéry Sándor: Az aidzucsi szerepe a japán médiában. In: Farkas Ildikó – Sági Attila (szerk.): Kortárs japanológia I. L'Harmattan Kiadó, 2015. 161-171.

Kilpeläinen, Hannu: Karjala lakosságának áttelepítése. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 200-202.

Kinnunen, Helvi – Oinonen, Sami: Is Finland following the same path as Japan? Bank of Finland Bulletin, 2016/3. http://www.bofbulletin.fi/en/2016/3/is-finland-following-the-same-path-as-japan-/ (Letöltés: 2017. február 8.)

Kirby, D[avid]. G.: Finland in the Twentieth Century. London, 1979.

Kirby, David: A Concise History of Finland. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M.: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz, 1998.

Kiss András: A Csepel Autógyár 1956-ban és a forradalom után. In: Munkások '56. (Szerk.: Rainer M. János, Valuch Tibor.) OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest, 2017. 123-138.

Kiss Ádám: Zala megye vérző olaja. 2015. III. 22. http://vs.hu/magazin/osszes/zala-megye-verzo-olaja-0322#!s39 (Letöltés: 2016. VIII. 14.)

Kiss Erika: Ami egy könyvből kimaradt. Gorjanc Ignác. Élő Jászkunság, 2004/1. 122-130.

Terhi Kivistö: Heikki Huhtamäen rahasto. Yhteiskunnallinen yrittäjä Turun yliopiston kummisetänä. https://www.utu.fi/fi/yksikot/yliopistosaatio/rahastot/nimikkorahastot/Documents/Huhtam%C3%A4ki%20Heikki.pdf (Letöltés: 2018. II. 23.)

Klinge, Matti: Finnország rövid története. Forma Kiadó, Nyíregyháza, 1991.

Kodolányi János: Suomi. Turul Kiadás, Budapest, (é. n.).

Kokkinen, Arto: On Finland's Economic Growth and Convergence with Sweden and the EU15 in the 20th Century. Statistics Finland, 2012.

Kolosi Tamás: Társadalmi struktúra és szocializmus. Kossuth Könyvkiadó, 1974.

Komjáthy István: Forradalom napról napra. 1956. október – 1957. január (15.). Magyar Nemzet, 2006. december 30. https://mno.hu/migr_1834/forradalom-naprol-napra-484494 (Letöltés: 2017. december 10.)

Kondor Attila Csaba: Iparpolitika és Budapest a Kádár-korszakban. „A mechanizmus fojtogat bennünket". Napvilág Kiadó, 2013.

Konrád György: Antipolitika. Az autonómia kísértése. Codex Rt., 1989.

Konrád György-Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Párizs, 1978.

Koivisto, Mauno: Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto President of Finland, 1982-1994. SIU Press.

Koivukangas, Olavi: Finns Abroad. A short history of Finnish emigration. Siirtolaisuusinstituutti – Migrationsinstitutet. Turku–Åbo, 2003. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/artikkelit/finns_abroad_-_a_short_history_of_finnish_emigration.pdf (Letöltés: 2017. jan. 28.)

Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. 1957.

Kornai János: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Gondolatok a gazdasági növekedés elméletéről és politikájáról. Akadémiai, Bp., 1972.

Kornai János: A hiány. I. Alkalmazkodás árak nélkül. Harmadik kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt. Budapest, 1993.

Kornai János: Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. Első rész. Közgazdasági Szemle, 1995/12., 1097-1117.

Kornai János: Kornai János munkái. I. kötet. (A hiány). Kalligram, Pozsony, 2011.

Koroknai Ákos (szerk.): A Pamutfonó-ipari Vállalat története. Felelős kiadó: Krauth Pálné vezérigazgató. [Budapest, 1983]

Koroknai Ákos (szerk.): A Tungsram Rt. története. 1896-1996. Aschner Lipót Alapítvány, 2004.

Korpinen, Pekka: Nincsenek nyomortelepek. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 57-58.

Kós Péter: Japán – mélyponttól a csúcsig (1945–1992). Villányi úti könyvek 3. Villányi úti Konferenciaközpont és szabadegyetem Alapítvány, [Bp.] é. n. 103.

Kosáry Domokos: Utószó. In: M. Kiss Sándor (szerk.): Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 315-320.

Koskiknen, Sinikka: John Simon: Koneen ruhtinas. Pekka Herlinin elämä [The Prince of Kone. The life of Pekka Herlin]

15 January 2010. http://www.booksfromfinland.fi/2010/01/john-simon-koneen-ruhtinas-pekka-herlinin-elama-the-prince-of-kone-the-life-of-pekka-herlin/ (Letöltés: 2017. szeptember 19.)

Koszev, Dimitâr – Hrisztov, Hriszto – Angelov, Dimitâr: Bulgária története. Gondolat, Budapest, 1971.

Kovács Attila: Internálások, kitelepítések, deportálások a Muravidéken és a Rábavidéken a 20. században. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/kovacs_attila.pdf (Letöltés: 2016. július 15.)

Kovács Gábor: Tervezés vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszmetörténeti körkép. In: A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. Budapest, 1956-os Intézet, Évkönyv XIII. (Szerk.: Rainer M. János, Standeisky Éva.) 2005.

Kovács I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. Történeti elitvizsgálatok az ELTE Szociológia Tanszéke szervezésében 1978-tól. In: Kovács I. Gábor: Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. L'Harmattan, Budapest, 2011. 33-74.

Kövér György: A Kondratyev-ciklus története. Agrártörténeti Szemle, 1985/3-4. 435-457.

Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986.

Kövér György: N. D. Kondratyev és a gazdasági konjunktúra nagy ciklusai. Magyar Filozófiai Szemle, 1988/5-6. 559-564.

[Kövér György:] Válság avagy tartós hullám. Origo, 2008. szeptember 25. [Szegő Iván Miklós interjúja Kövér Györggyel.] http://www.origo.hu/gazdasag/valsag/20080924-valsag-hullam-vagy-trend-kondratyev-kitchen-juglarciklusok-es-az-evszazados.html (Letöltés: 2014. augusztus 24.)

Kramer, Mark: Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe. 1944-53. In: Tişmaneanu, Vladimir (szerk.): Stalinism Revisited. Budapest–New York, 2009.

Krausz Tamás: Kelet-Európa konzervatív forradalmai. (Fordulat Kelet-Európában: mítosz és valóság). Eszmélet, 1990/5. 4-23.

Krausz Tamás: Sztálin. In: Ormos Mária – Krausz Tamás: Hitler. Sztálin. Pannonica Kiadó, 1999. 181-324.

Krausz Tamás-Szilágyi Ákos (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája (1900-1991). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Kressel, Henry – Lento, Thomas V.: Entrepreneurship in the Global Economy: Engine for Economic Growth. Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Krugman, Paul: The narrow moving band, the Dutch disease, and the competitive consequences of Mrs. Thatcher. Notes on trade in the presence of dynamic scale economies. Journal of Development Economics, Vol 27., 1987/1-2. 41-55.

Krugman, Paul – Wells, Robin: Economics. Second Edition. Worth Publishers, New York, 2009.

Kugyela Ákos: A Weiss Manfréd konszerntől a Rákosi Mátyás Művekig: egy családi vagyon végnapjai. Archívnet, 4. évf., 2004/6. Létrehozás ideje: 2011.09.16. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=260 (Letöltés: 2016. augusztus 12.)

Kukić, Leonard: Socialist growth revisited. Insights from Yugoslavia. 2015. http://www.lse.ac.uk/economicHistory/seminars/EH590Workshop/papers2014-15/SocialistGrowthRevisited-Kukic.pdf (Letöltés: 2017. IV. 26.)

Kulin Ferenc: Az anyagi polgárosulás irodalmi vetületei. http://kolcsey.ttfk.hu/file/polgar.pdf (Letöltés: 2018. január 28.)

Kullaa, Rinna: Non-Alignment and its Origins in Cold War Europe: Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge. Lonon, 2012.

Kurtán Lajos: Közgazdaságtan. ELTE Eötsöv Kiadó, Budapest, 2008.

Kurtán Sándor: Miniszterek az államszocializmus korszakában, 1949-1990. In: Szakértelem és politika. In: Szakértők és pártemberek. Kormányzati elit Magyarországon 1848-2010. (Szerk.: Ilonszki Gabriella.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 139-161.

Kuznets, Simon: Struktúra és növekedés a modern gazdaságban. (Válogatás). KJK, Bp. 1981.

Kwasnicki, Witold: Kitchin, Juglar and Kuznetz business cycles revisited. [é. n.] http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/Kwasnicki_cyclesJEBO.pdf (Letöltés: 2013. november 2.)

Lampl Ágnes: Ki az elit? / A szlovákiai magyar elit tükre. Irodalmi szemle, 2011. október 8. http://irodalmiszemle.sk/2011/10/lampl-zsuzsanna-ki-az-elit-a-szlovakiai-magyar-elit-tukre/ (Letöltés: 2017. december 30.)

Langer, Erick D.: Economic Development. In: Encyclopedia of Social History. (Szerk: Peter N. Stearns.) Garland Publishing, New York & London, 1994. 217-218.

Lányi Gábor János: A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.

Lányi György: A 100 éves Chinoinról: 1910-2010. Gyógyszerészet, 2010/54., 557-562. 562.

Lavery, Jason Edward: History of Finland. Greenwood Publishing Group, 2006

Laqueur, Walter: The Specter of Finlandization. Commentary, 1977. szeptember. http://www.commentarymagazine.com/article/europe-the-specter-of-finlandization/ (Letöltés: 2012. szeptember 17.)

Laqueur, Walter: A Postscript on Finlandization. Commentary 95. 1993/1.

Lasswell, Harold D. – Kaplan, Abraham: Power amd Society. A Framework for Political Inquiry. Yale University Press, 1950.

Lauchert, Friedrich: Pietism. In: Catholic Encyclopedia, Vol. 12, 1913.

Leach, Peter: Családi vállalkozások. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2015.

Légmán Anna: A kvalitatív módszerek helye az elitkutatásokban. In: Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek. (Szerk: Kovách Imre.) Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 57-76.

Lengyel György: A multipozicionális elit a két világháború között. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. Budapest, 1993.

Lengyel György: A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén. Menedzserek, bankárok, gazdaságpolitikusok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. (Lengyel, 2007a)

Lengyel György: Megjegyzések az „elit minőségéről". In: Elitek Kelet-Közép-Európában. Érték és valóság. Nyolcadik füzet/2007. Friedrich Ebert Alapítvány. Budapest. 5-12. (Lengyel, 2007b)

Lengyel György: A gazdasági elit képzettsége és rekrutációja a 20. század végén. Iskolakutatás, 2007/2., 40-49. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00112/pdf/iskolakultura_EPA00011_2007_02_040-049.pdf (Letöltés: 2016. július 29.) (Lengyel, 2007c)

Lintunen, Jarmo: SDP hakeutui CIA:n Rahahanalle jo 1949. Kansan Uutiset, 2009. március 30. http://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/1827469-sdp-hakeutui-cian-rahahanalle-jo-1949 (Letöltés: 2017. március 15.)

Lipset, Seymour Martin: Homo politicus. A politika társadalmi alapjai. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Lloyd, Christopher: Concluding thoughts on the Finnish–Japanese comparison. In: Comparing Post-War Japanese and Finnish Economies and Societies: Longitudinal Perspectives. (Szerk.: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari.) Oxon – New York, Routledge, 2015. 219-224.

Locke, Stefan: Der lange Irrflug der Friedenstaube. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2012. május 12. http://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/kreml-flieger-mathias-rust-der-lange-irrflug-der-friedenstaube-11749475-p2.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2 (Letöltés: 2016. június 13.)

Lohr, Steve: Risk Inherited at Finnish Concern. New York Times, 1988. december 29. http://www.nytimes.com/1988/12/29/business/risk-inherited-at-finnish-concern.html (Letöltés: 2016. november 29.)

Lounasmeri, Lotta: Through Rose or Blue and White Glasses? Decades of News about the Soviet Union in the Finnish Press. Nordicom Review, 2013/1. June 2013. Vol. 34. 105-123.

Lovio, Raimo – Pulkkinen, Matti – Väänänen, Teemu: Cég átmeneti állapotban. Esettanulmány a Nokia-csoportról. Replika, 1997. március, 116-121.

Lőcsei Hajnalka: Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990-2008. Doktori értekezés. Bp. 2010. http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/locsei_h.pdf

Lőrincz József: A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban. Börtönügyi Szemle, 2006/2. 71-80.

Lőrincz Szabolcs: Reál üzleti ciklusok. Áttekintés. Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., 2000. július–augusztus, 509–530.

Löwith, Karl: Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. Atlantisz, Budapest, 1996.

Luukkanen, Arto: Finland in Russia's Pocket. Diplomaatia, No. 90., 2011 február. https://www.diplomaatia.ee/en/article/finland-in-russias-pocket/ (Letöltés: 2017. január 29.)

M. Kiss Sándor: Elitcsere a változások idején. In: Remény és realitás. Magyarország 1945. (Szerk.: Horváth Zsolt, Kiss Réka.) Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 55-82.

Maaluoto, Marko: Suomen Kaarti – Kaartin pataljoona. http://www.helsinki200.fi/node/add/page/suomen-kaarti-kaartin-pataljoona/ (Letöltés: 2017. január 14.)

Madarász Mihály: A világpiaci kőolajárak és a Szovjetunió felbomlása. In: Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról. (Szerk.: Krausz T.-Mitrovits M.-Zahorán Cs..) L'Harmattan Kiadó-ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Bp., 2010. 91-111.

Maddison, Angus: The World Economy: A Millennial Perspective. Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD, 2002.

Maddison, Angus: The World Economy. Vol. 1-2. OECD, Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris, 2006.

Magocsi, Paul Robert: A History of Ukraine. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1996.

Majander, Mikko: Demokratiaa dollareilla – SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954. Otava 2007.

Majander, Mikko: Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51, Helsinki, Yliopistopaino, 2004. http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/yhtei/vk/majander/pohjoism.pdf (Letöltés: 2017. március 15.)

Malmberg, Harri: Szabadkereskedelmi egyezmény Európa legtöbb országával. Világgazdaság, 1978. november 9., 10-16.

Mankiw, N. Gregory: Makroökonómia. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Mansala, Arto: Nagykövetszolgálat két időszak határán: a változás évei 1985–1989-ig. In: Rokoni körben. A magyarországi finn képviselet története. (Szerk.: Jaakko Sievers.) Finn Nagykövetség, Budapest, 2011. 69-79.

Marinov [Iván]: Mit mondott Litván, és mit (nem) Gerő? [2009]; http://www.urbanlegends.hu/2009/12/litvan-gyorgy-gero-erno-idezet/ (Letöltés: 2017. október 11.)

Márki-Zay Péter: Magyarország 20. századi fejlődésének összehasonlító elemzése. Ph.D értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2005. http://docplayer.hu/300016-Marki-zay-peter-magyarorszag-20-szazadi-fejlodesenek-osszehasonlito-elemzese.html (Letöltés: 2016. január 23.)

Dr. Márton Mátyás: Reguly Antal és az Északi-Urál térképe. Geodézia és Kartográfia, 2009/11. 20-30.

Mastny, Vojtech: The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years. Oxford University Press, New York – Oxford, 1996.

Matthews, John P. C.: Explosion: The Hungarian Revolution Of 1956. Hipocrene Books, 2007.

Maude, George: Historical Dictionary of Finland. Lanham, Md. & London, 1995.

Maude, George: Aspects of the Governing of the Finns. Peter Lang Publishing Inc., New York, 2010.

Mazat, Numa – Serrano, Franklin: An analysis of the Soviet economic growth from the 1950's to the collapse of USSR. (Second draft). http://www.centrosraffa.org/public/bb6ba675-6bef-4182-bb89-339ae1f7e792.pdf (Letöltés: 2016. június 12.)

McAuley, Mary: Soviet Politics. 1917-1991. Oxford University Press, Oxford, 1992.

Medvegyev, Roj: Hruscsov (Politikai életrajz), Laude Kiadó, 1989.

Meinander, Henrik: Finlands historia. Del 4. Schildts, Esbo, 1999.

Merton, Robert K.: Puritanizmus, pietizmus és tudomány. In: Válogatás Robert K. Merton tudásszociológiai és tudományszociológiai írásaiból. Szociológiai Füzetek 12. (Felelős szerkesztő: Hajdú Tibor.) Oktatási Minisztérium, Budapest, 1976.

Merza Ádám – London András – Kiss István Márton – Pelle Anita – Dombi József – Németh Tamás: A világkereskedelem hálózatelméleti vizsgálatának lehetőségeiről. Közgazdasági Szemle, 2016. január, 79-98.

Mićunović, Veljko: Tito követe voltam. Moszkva 1956-1958. Interart, Budapest, 1990.

Mihályi, Peter: Socialist Investment Cycles. Analysis in Retrospect. Springer-Science+Business Media B.V., 1992.

Mikheyev, Dmitry: The Rise and Fall of Gorbachev. Hudson Institute, Indianapolis, 1992.

Mikkonen, Simo: Soviet Cultural Operations and Small Nations – Cultural Imperialism or Mutual Benefit? In: Small Nations on the Borderlines of Great Powers. (Szerk.: Bárány, Attila – Matikainen, Satu.) Multiplex Media-Debrecen Kft. Debrecen – Jyväskylä, 2013. 239-254.

Millar, James R. (főszerk.): Encyclopedia of Russian History, Volume 2: E-L. Macmillan Reference, USA; New York. The Gale Group Inc., 27500 Drake Rd. Farmington Hills, MI Thomson/Gale, 2004.

Mills, Charles W.: Az uralkodó elit. 2. kiadás, Budapest, 1972.

Miloiu, Silviu: Vainö Tanner. In: World War II: The Definitive Encyclopedia and Document Collection [5 volumes]. The Definitive Encyclopedia and Document Collection. (Szerk.: Tucker, Spencer C.). ABC-CLIO, Denver, 2016. 1629-1630.

Miron, Jeffrey A.: The Economics of Seasonal Cycles. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England. 1996.

Mitchell, Wesley Clair: Business Cycles and Their Causes. Porcupine Press. Philadelphia. Reprinted 1989. First published in 1913 as Part III of Business Cycles. First separate edition 1941.

Moldova György: A szent tehén. Riport a textiliparról. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.

Molnár Adrienne (vál. és összeáll.): A hatvanas évek emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből. 1956-os Intézet, Bp., 2004.

Molnár Ferenc: Ciklikus-e a mai tőkés újratermelés. A kérdés felmerülése és megközelítése. Közgazdasági Szemle, 1967/1. 77-91.

Molnár Ferenc: Fogyasztói beruházás és konjunktúra. Közgazdasági Szemle, 1981/3. 257-277.

Mong Attila: Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956-1990. Libri Kiadó, Budapest, 2012.

Moon, David: The Grasslands of North America and Russia. In: McNeill, J. R. – Mauldin, Erin Stewart (szerk.): A Companion to Global Environmental History. John Wiley & Sons, Chichester, West Sussex, 2012. 247-262.

Moring, Tom: Political Elite in Action. Strategy and Outcomes. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1989.

Morita, Akio: Made in Japan. Árkádia, Budapest, 1989.

Dr. Mráz Ferenc – Dr. Hevér Dezső – Feuer László – Dr. Torzsa István: A Chinoin Gyár története. Chinoin Gyár, Budapest, 1964.

Mullineux, Andy–Dickinson, David G.–Peng, WenSheng: Business Cycles. Theory and Evidence. Blackwell, Oxford–Cambridge, USA. 1993.

Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Jaffa Kiadó, 2012.

Muraközy László: A japán rejtély. Útteremtő csodák és végzetes zsákutcák. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.

Murányi Gábor: Lapmargó lábjegyzetekkel. Könyvhét Könyvek, Budapest, 2009.

Murtorinne, Eino: The History of Finnish Theology 1828-1918. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1988.

Muszatov, Valerij: Gorbacsov politikájának metamorfózisa és a szocialista országok. Történelmi Szemle, 2009/1., 127-143.

Urho Myllyniemi: Ehrnrooth, Adolf (1905 - 2004) jalkaväenkenraali, Mannerheim-ristin ritari. Kansallisbiografia.fi. (2003. június 6.) https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4659 (Letöltés: 2018. június 3.)

N. Pataki Márta: A Kossuth Nyomda története. 1884–1984. Kossuth Nyomda, Budapest, 1984.

Nagy Péter: Kék-fehér zászlók alatt. Népszabadság, 1984. szeptember 8., 16.

Nahalka István: Az ország hatalmi központjának szereplői 1957 és 1988 között. In: Magyarország Politikai Évkönyve 1988. (Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László.) R-Forma Kiadói Kft., Alföldi Nyomda, Debrecen. 227-233.

Naimark, Norman M.: The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation. 1945–1949. Cambridge, Mass.–London, 1997.

Nars, Kari: Svindlerek. Elcsalt milliárdok, világraszóló szélhámosságok. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

Naumov, Vladimir: Repression and Rehabilitation. Taubman, William - Khrushchev, Sergei - Gleason, Abbott (szerk.): Nikita Khrushchev. Yale University Press, New Haven–London, 2000. 85-112.

Nieminen, Mika – Heimonen, Kari – Mangeloja, Esa: Culture and current account balances. Applied Economics Letters. 2015/11. 886-890.

Noack, Paul: Elite und Massendemokratie. Der Befund und die deutsche Wirklichkeit. In: Hatschikjan, Magarditsch A.–Altmann, Franz-Lothar (szerk.): Eliten im Wandel. Politische Führung, wirtschaftliche Macht und Meinungsbildung im neuen Osteuropa. Ferdinand Schöningh. Paderborn–München–Wien–Zürich. 1998. 15-32. 16.

Nordhaus, William D.: Soviet Economic Reform: The Longest Road. Brookings Papers on Economic Activity, 1990/1. http://www.brookings.edu/~/media/Projects/BPEA/1990%201/1990a_bpea_nordhaus_hewett.PDF (Letöltés: 2016. július 14.)

Nordstrom, Byron J.: The History of Sweden. Greenwood Press, Westport, Connecticut–London, 2002.

Nousiainen, Pekka: Az önkormányzati rendszer. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 25-26.

Nove, Alec: An Economic History of the U.S.S:R. Penguin Books, 1990. [Nove (1990a)]

Nove, Alec: A megvalósítható szocializmus, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990. [Nove (1990b)]

Nyyssönen, Heino: Political Cultures in Urho Kekkonen's Finland and János Kádár's Hungary. In: Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956-1989. (Szerk.: Halmesvirta, Anssi –Nyyssönen, Heino.) Hungarologische Beiträge 18. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2006. 13-76.

Nyyssönen, Heino: Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban. In: Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Évkönyv XIV. 2006-2007. (Szerk.: Rainer M. János és Somlai Katalin.) Budapest, 2007. 1956-os Intézet.

Nyírő András (szerk.): Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Interart Stúdió, Budapest. [é. n.]

Obádovics Csilla – Mokos Béla – Kulcsár László: A vidéki térségek emberi erőforrás fejlettségének alakulása Magyarországon. A Falu, 2001/4. 71-79.

Oblath Gábor: A finn gazdaságpolitika néhány vonása. Külgazdaság, 1983/8., 49-58.

Oblath, Gábor: Internal Regulation of Foreign Trade with Respect to Socialist Trading Partners: a Comparison of the Finnish and Hungarian Systems. In: The Challenge of Simultaneous Economic Relations with East and West. (Szerk.: Marrese, M. – Richter, S.). McMillan, 1990.

Ocskay Zoltán: Csepeli történet. A WM 250-től a P21-ig. Oldtimer Média Kft., Budapest, 2014.

Ofer, Gur: Liberman, Evsei Grigor'evich. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Liberman_Evsei_Grigorevich (Letöltés: 2016. július 13.)

Oinas, Päivi: Finland: A success story? European Planning Studies. Vol. 13., 2005/8. (december), 1227-1244.

Ojala, Anu – Tanaka, Yasushi – Turunen, Olli: Higher Education Systems and Labour Market Outcomes in Japan and Finland, 1950 – 2010. In: Comparing Post-War Japanese and Finnish Economies and Societies: Longitudinal Perspectives. (Szerk.: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari.) Oxon – New York, Routledge, 2015. 43-70.

Ojanperä, Heta: Kyllä kansa tietää! Veikko Vennamon käsitys kansasta. Jyväskylän yliopisto, 2000. file:///C:/Users/SZ/Downloads/hojanpera.pdf (Letöltés: 2017. január 28.)

Oláh Dániel: Ibn Khaldún helye és szerepe a közgazdasági elmélettörténetben. Didaktikai lehetőségek a középkori iszlám gondolkodásban. Közgazdasági Szemle, 2016. július-augusztus, 819-837.

Ollus, Simon-Erik – Heli Simola: Russia in the Finnish Economy. Sitra Reports 66. Edita Prima Ltd., Helsinki 2006.

Oplatka András – Németh Miklós: „Mert ez az ország érdeke". Helikon Kiadó, [Budapest], 2014.

Orbán Krisztián: Száz év szorongás. Miért ellenségei a magyar rezsimek az ország felzárkózásának? Index.hu, 2017. III. 27. http://index.hu/velemeny/2017/03/27/szaz_ev_szorongas_magyar_rezsimek_felzarkozas_orban_krisztian/ (Letöltés: 2017. június 8.)

Orengo, Philippe: La Finlande en 1983. In: Les pays d'Europe occidentale en 1983-84. (Szerk.: Grosser, Alfred.) Notes et Études Documentaires. La Documentation Francaise, Paris, 1984. 255-268.

Ormos Mária: Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. POLITIKAI SZEREPEK ÉS SZEMÉLYISÉGEK A HUSZADIK SZÁZADBAN. Magyar Tudomány 2003/1. http://epa.oszk.hu/00700/00775/00050/2003_01_02.html

Ornston, Darius: When Small States Make Big Leaps. Institutional Innovation and High-Tech Competition in Western Europe. Cornell University Press, Ithaca – London, 2012.

Oweiss, Ibrahim M.: "Ibn Khaldun, the Father of Economics" http://faculty.georgetown.edu/imo3/ibn.htm (Letöltés: 2014. augusztus 20.)

Ozsvald Éva: A megszállás évei – reformok és stablizáció (1945–1952). In: Völgyi Katalin: Japán gazdaságtörténete. MTA KRTK Világgazdasági Intzet, Budapest, 2015. 45-59.

Ö. Kovács József: Az újkori német társadalomtörténet útjai. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 127.

Paczkowski, Andrzej: Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939-1989. 1956-os Intézet, Budapest, 1997.

Pál Zoltán: „Külföldről irányított szabotázsakció". Koncepciós per a MAORT ellen 1948-ban. Kommentár 2013/2. http://kommentar.info.hu/iras/2013_2/_kulfoldrol_iranyitott_szabotazsakcio_ (Letöltés: 2017. december 10.)

Papp István: A magyar népi mozgalom története. 1920-1990. Jaffa Kiadó, 2012.

Parry, Geraint: Political Elites. ECPR Press, 2005.

Park, Seung-Joon – Ruuskanen, Esa: Energy supply and regulation, 1945–2012. In: Comparing Post-War Japanese and Finnish Economies and Societies: Longitudinal Perspectives. (Szerk.: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari.) Oxon – New York, Routledge, 2015.

Paxton, John: Leaders of Russia and the Soviet Union. From the Romanov Dynasty to Vladimir Putin. Fitzroy Dearborn. An Imprint of teh Taylor & Francis Group. New York–London, 2004.

Pécsi Vera – Pető Iván: A magyar gumiipar története. Felelős kiadó: Tatai Ilona vezérigazgató. Taurus Gumiipari Vállalat. [Budapest, 1982]

Peltonen, Eemeli: Oikeistososialidemokratia ansaitsee kunnianpalautuksen. Demokraatti.fi. 2015. július 24. https://demokraatti.fi/oikeistososialidemokratia-ansaitsee-kunnianpalautuksen/ (Letöltés: 2017. február 1.)

Peltonen, Matti: Változó finn önarckép. Replika, 1997. március, 123-132.

Risto E. J. Penttilä: Finland's Search for Security Through Defence, 1944-89. MacMillan, New York, 1991.

Petkova, Diana P.: Beyond silence. A cross-cultural comparison between Finnish 'quietude' and Japanese 'tranquility'. Eastern Academic Journal, 2015/4. 1-14. http://www.e-acadjournal.org/pdf/article_15132.pdf (Letöltés: 2017. november 5.)

Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. 1945–1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Picken, Stuart D. B.: Sourcebook in Shinto: Selected Documents. Greenwood Publishing Group. Praeger, 2004

Pihkala Erkki: The Political Economy of Post-War Finland, 1945–1952. Scandinavian Economic History Review, Vol. 47., 1999/3. 26-48

Piketty, T.: Top Incomes Over the Twentieth Century: A Summary of Main Findings. In: Atkinson, A. B.-Piketty, T. (szerk.): Top Incomes Over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries. Oxford University Press, 2007. 1-17.

Platón: Az államférfi. In: Platón összes művei. Harmadik kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Podgórecki, Adam: Mega-Sociology. (Szerk.: Jerzy Kwaśniewski.) Uniwersytet Warszawski. Warszawa, 2016.

Pogátsa Zoltán: A finn sikermodell. (2012. november 11.) http://pogiblog.reblog.hu/cimke/Finnorsz%C3%A1g (Letöltés: 2016. október 25.)

Polübiosz történeti könyvei. I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002.

Ponton, Geoffrey: The Soviet Era. Soviet Politics from Lenin to Yeltsin. Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1994.

Popper, Karl R.: A nyitott társadalom és ellenségei. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.

Pozsgay Imre: Előszó. In: Kekkonen, Urho: A Finn Út. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1989. V-VII.

Proszkurin, Alekszandr (szerk.): SZSZSZR. Hronyika deszjatyiletyija. Novosztyi, Moszkva, 1991.

Pukánszky Béla–Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1996. http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/12.htm (Letöltés: 2017. április 6.)

Puntila, L. A.: The Political History of Finland 1809-1966. Heinemann, London, 1975.

Putnam, Robert D.: The Comparative Study of Political Elites. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1976.

Rácz Attila: A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. Múltunk, 2013/1. 178-218.

Rácz József (szerk.): 75 éves a vas- és acélöntvénygyártás Csepelen. Budapest, 1986.

Dr. Radó Sándor (szerk.): Magyarország gazdasági földrajza. Gondolat, Budapest, 1963.

Rahner, Karl–Vorgrimler, Herbert (Füssel, Kuno közreműködésével): Teológiai kisszótár. Szent István Társulat, Budapest, 1980.

Rainer M. János: A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. Budapesti Negyed, 1993/1. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00001/fej06.htm (Letöltés: 2016. július 6.)

Rainer M. János: Hruscsov Budapesten, 1958 április. Egy látogatás anatómiája. Budapesti Negyed, II. évf. 2. szám, 1994. nyár. 159-190.

Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896-1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944-1948. In: Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János: A fordulat évei. 1947-1949. Politika – Képzőművészet – Építészet. 1956-os Intézet, Bp., 1998. 17-44.

Rainer M. János: Nagy Imre. 1953-1958. Politikai életrajz II. 1956-os Intézet, Budapest, 1999.

Rainer M. János: Egy kapcsolat vége. Kísrélet a feljegyzések értelmezésére. In: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel-Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból. 1985–1991. (Szerk.: Baráth Magdolna – Rainer M. János.) 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 15-33.

Rainer M. János: A „hatvanas évek" Magyarországon. (Politika)történeti megközelítések. In: Rainer M. János (Szerk.): „Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 11-30. [Rainer (2004a)].

Rainer M. János: A „hatvanas évek" Magyarországon. Rubicon, 2004/8-9. 4-15. [Rainer (2004b)].

Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba. Budapest, 2011.

Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok. Széttekintés. Évkönyv, XIX. OSZK-1956-os Intézet Alapítvány. Bp., 2013.

Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok. Mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány – Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

Rainer M. János: Kormány, legitimáció nélkül. Kézi vezérlés Moszkvából. In: Szilágyi Aladár: A számon tartott ország. Kényszerek és lehetőségek a magyar történelemben. Holnap Kulturális Egyesület, Nagyvárad, 2016. 357-374. [Rainer (2016a)]

Rainer M. János: Nagy Imre. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2016. [Rainer (2016b)]

Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. Történelmi Szemle, 1962/3-4. sz. 353-369.

Ránki György: Finnország gazdasgi fejlődésének néhány kérdése. Századok, 1977/2. 381-390.

Rechnitzer János: Az innovációk földrajza. In: Általános társadalomföldrajz II. (Szerk.: Tóth József.) Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002. 219-247.

Rentola, Kimmo: Great Britain and the Soviet threat in Finland, 1944-1951. Scandinavian Journal of History. 2012/V. 171-184.

Rév István: A bizonytalanság mint hatalomgyakorlási technika. Az átmenet megközelítése. In: Rév István (a szerkesztésért felel): Gazdaság- és társadalomtörténeti szöveggyűjtemény a szocializmus magyarországi történetének tanulmányozásához. Aula Kiadó, 1990. 658-676.

Rév Pál: Adatok a MASZOVLET történetéhez. A Közlekedési Múzeum Évkönyve 4. 1976-1978 (1979) II. RÉSZ • Módszertani és közlekedéstörténeti tanulmányok 123. 521-568.

Richly Gábor: Zsdanov másik arca. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Finnországban 1944–1948. Századok, 1997/2. 489-498.

Richly Gábor: A finn ébredési mozgalmak. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. (Szerk.: Abloczy Balázs et al.) Budapest, 2002. 258-268.

Richly Gábor: Történelemkép és nemzeti identitás Finnországban 1917-1944. Finn nyelvű történelemkönyvek a történeti és nemzeti diskurzus metszéspontjában. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007.

Richly Gábor: Vuosi 1956 Unkarissa ja Suomessa. / 1956 Magyarországon és Finnországban.) In: Csete, Örs – Richly, Gábor: 1956. Vuoden 1956 kasvoja ja kohtaloita – unkarilaisia ja suomalaisia / 1956. 1956-os arcok és sorsok – Magyarok és Finnek. Docendo, Jyväskylä, 2016. 125-148.

Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon. 1987-1990. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

Rockefeller, David: Memoirs. Random House Trade Paperback Edition. 2003.

Rogovin, Vagyim: A tömeges megtorló intézkedések áldozatainak statisztikája. In: 1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből. (Főszerk.: Krausz Tamás.) Magyar Ruszisztikai Intézet. 1998.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Második, javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás. Prohászka Imre fotóival. Rubicon-könyvek, Budapest, 2003.

Romsics Ignác: Gazdasági reformok a Kádár-korban. Élet és Irodalom, 2007. június 22. 4-5.

Romsics Ignác: Suomi titkai. In: Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002-2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 123-149.

Röpke, Wilhelm: Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Válogatás Wilhelm Röpke műveiből. (Válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta: J. Horváth Tamás.) Aula, [Budapest], 2000.

Ruostetsaari, Ilkka: Elite Recruitment and Coherence of the Inner Core of Power in Finland: Changing Patterns during the Economic Crises of 1991-2011. Lexington Books, Lanham – Boulder – New York – London, 2015.

Rusi, Alpo: Vasemmalta ohi. Jyväskylä, 2007.

Rusi, Alpo: Kalevi Sorsan erikoinen historia Sosialistisessa Internationaalissa. Alporusi.fi. 2017. január 31. http://www.alporusi.fi/blogi/kalevi-sorsan-erikoinen-historia-sosialistisessa-internationaalissa (Letöltés: 2018. március 3.)

Rutherford, Donald: Dictionary of Economics. Routledge, London-New York, 1992.

Sachs, Jeffrey D.: A civilizáció ára. Az amerikai értékek és a visszatérés a prosperitáshoz. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

Sajasalo, Pasi – Igawa, Kazuhiro: Growth of an industry. A comparison of paper industry in Japan and Finland. In: Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari: Comparing post-war Japanese and Finnish economies and societies: longitudinal perspectives. Oxon – New York, Routledge, 2015. 196-217.

Salo, Olli-Pekka: Finland's Official Bilingualism – a Bed of Roses or of Procrustes? In: Dangerous Multilingualism. Northern Perspectives on Order, Purity and Normality. (Szerk.: Blommaert, Jan – Leppänen, Sirpa – Pahta, Päivi – Räisänen, Tiina.) Palgrave Macmillan, 2012. 25-40.

Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D.: Közgazdaságtan I.-III. Második változatlan kiadás. KJK. Budapest, 1990.

Sanderson, Stephen K.: Civilizational Approaches to World-Historical Change. In: Civilizations and World Systems: Studying World-historical Change. (Szerk.: Sanderson, Stephen K.) Rowman Altamira, Walnut Creek–Lanham– New York–Oxford. 1995. 15-23.

Sarjala, Jukka: A finn gyermekek olvasási készsége. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 166-168.

Schlett András: Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között. Szent István Társulat, Bp., 2007.

Schöpflin, George: Politics in Eastern Europe. 1945–1992. Blackwell, 1993.

Schumpeter, Joseph A.: Business Cycles. A theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. Porcupine Press. Philadelphia, 1989. Reprint. Originally published: New York, McGraw Hill, 1964.

Seager, Robin: Elitism and Democracy in Classical Athens. In: The Rich, the Well Born, and the Powerful. Elites and Upper Classes in History. (szerk.: Frederic Cople Jaher.) The Citadel Press, Secaucus, 1975. 7-26.

Shackle, G. L. S.: Foreword. In: Knut Wicksell: Value, Capital, and Rent. London–New York, 1970. 5-13.

Shapoval, Iurii: The Ukrainian Years, 1894–1949. In: Taubman, William-Khrushchev, Sergei-Gleason, Abbott (szerk.): Nikita Khrushchev. Yale University Press, New Haven–London, 2000. 8-43.

Shoemaker, M. Wesley: Russia and The Commonwealth of Independent States 2012. Stryker Post, 2012.

Simai Mihály: Az Egyesült Államok helye és szerepe a világgazdaságban a késői 20. században. Közgazdasági Szemle, 1981/12. 1456-1469.

Simándi Irén: A nők választójoga a századfordulótól 1938-ig. Múltunk, 1998/1. 94-115.

Simon Róbert: Ibn Khaldún. Történelemtudomány és birodalmiság. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.

Simonovits András: A stop-go beruházási ciklus. A régi modell új értelmezése. Közgazdasági Szemle, 1987/9. 1027-1034.

Simonovits Istvánné Beke Anna: A dialektika Leibniz filozófiájában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Singleton, Fred: A Short History of Finland. Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Sipos Péter – Stier Miklós – Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931-1939. Századok, 1967/3-4. sz. 602-620.

Sipos Antalné (összeáll.): Az államosítás előtt működött textil-, szőrme- és bőripari vállalatok repertóriuma. A Magyar Országos Levéltár Segédletei. 14. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.

Sipos Antalné–Bencze Géza–Bikki István–Korbonits Dezső: Egy megújuló vállalat: a Chinoin története (1910-1995). A Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára Rt. Kommunikációs Osztálya. Felelős kiadó: Orosz Jenő. Készült Globál Reklámiroda gondozásában. Bp., 1996.

Skinner, Quentin: A machiavellista fejedelem erényei – mennyire volt machiavellista Machiavelli? Obeliscus, 2014/1. 23-44.

Snyder, Jack: The Gorbachev Revolution: A Waning of Soviet Expansionism? In: Hoffmann, Erik P.–Laird, Robbin Frederick–Fleron, Frederic J. (szerk.): Soviet Foreign Policy, 1917-1991. Classic and Contemporary Issues. Transaction Publishers, 2009. 743-776.

Snyder Timothy: Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában. Park Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Soikkanen, Timo: Aus einer Zwangslage zum aussenpolitischen Lehrstück. Finnlands Deutschlandspolitik 1947-1972. In: Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert. (Szerk.: Hösch, Edgar – Kalela, Jorma – Beyer-Thoma, Hermann.) 65-90.

Soós Károly Attila: A beruházások ingadozásának okai a magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1975/1. 104-111.

Soós Károly Attila: Terv, kampány, pénz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Soós Károly Attila: Ciklusok vagy ingadozások? Szabályos beruházási ciklusok vagy szabálytalan beruházásingadozások a szocialista tervgazdaságban? Közgazdasági Szemle, 1988/7-8., 848-865.

Srágli Lajos: Gyulay Zoltán. A magyar szénhidrogénipar nagyjai I. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 1987. 17-22.

Srágli Lajos – Tóth János: A magyarországi szénhidrogén-bányászat rövid története 1970-ig. In: Papp Simon: Életem. Második, bővített kiadás. (Szerk.: Srágli Lajos – Tóth János.) Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 2000. 9-18.

Steinbock, Dan: Wireless Horizon. Strategy and Competition in the Worldwide Mobile Marketplace. 2002.

Stiglitz, Joseph E.: Information and the Change in the Paradigm in Economics. Prize Lecture, 2001. december 8. https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2001/stiglitz-lecture.pdf (Letöltés: 2018. I. 13.)

Stojanović, R[admila]: Beruházási ciklusok a szocialista tervgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1968/7-8.

Stone, Lawrence: The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800. Weidenfeld & Nicolson, London, 1977.

Stone, Lawrence–Fawtier Stone, Jeanne C.: An Open Elite? England 1540-1880. Clarendon Press, Oxford, 1984.

Störig, Hans Joachim: A filozófia világtörténete. Helikon Kiadó, 1997.

Subáné Varga Judit: Ciklusok és „külkereskedelmi korlát". Közgazdasági Szemle, 1988/7-8. 879-899.

Subin, Alekszandr: Isztoki peresztrojki. 1978-1994 gg. Tom I., Moszkva, 1997.

Suleiman, Ezra N.: Elites in French Society. The Politics of Survival. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 1978.

Suomi, Juhani: Kuningastie – Urho Kekkonen 1950-1956. Otava, 1990.

Suraska, Wisła: How the Soviet Union Disappeared. Duke University Press. Durham and London. 1998.

Sz. Bíró Zoltán: Finnlandizáció. História, XXXIV. évfolyam, 7. szám, 2012/7. 40.

Szabó Katalin–Hámori Balázs: Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszer. Akadémiai Kiadó, Bp., 2006.

Szabó Péter: Németország szövetségesei az 1941. évi szovjetunióbeli hadműveletekben. Hadtörténeti közlemények, 2001/4. 563-572.

Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. 1956-os Intézet. Budapest, 2001.

Szakolczai György: [Bevezető jegyzet]. In: A gazdasági növekedés feltételei. (Vál.: Szakolczai György.) KJK, Bp. 1967. 122-126.

Szalai Erzsébet: Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek. KJK, Budapest, 1989.

Szalai Erzsébet: A reformfolyamat új szakasza és a nagyvállalatok. In: Fokasz Nikosz–Örkény Antal: Magyarország társadalomtörténete. (1945–1989). Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. I. 287-292.

Szalai Erzsébet: Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Aula, 2001.

Dr. Szántó Konrád: Egyháztörténelem. I-IV. kötet. Katolikus Teológiai Főiskolai Jegyzetek, Budapest, 1980.

Szczepanski, Jan: A szociológia története. A szociológia problematikájának és rendszereinek fejlődése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Szegő Iván Miklós: Rákosi leváltása: már '56 nyarán feltűnik a kádári elit. HVG Online, 2011. július 18. http://hvg.hu/tudomany/20110718_rakosi_levaltasa_1956_memento_gero_kadar (Letöltés: 2016. augusztus 22.) [Szegő (2011a)]

Szegő Iván Miklós: Szuperguru: Kína még évtizedekre van az USA-tól. HVG Online, 2011. szeptmer 20. http://hvg.hu/vilag/20110920_joseph_nye_ceu_usa_kina_smart_power (Letöltés: 2018. május 6.) [Szegő (2011b)]

Szegő Iván Miklós: Hruscsov és a finnek – területi helyett „gazdasági revízió". In: Konferenciák, műhelybeszélgetések. VII. Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9. (Szerk.: Ballabás Dániel.) Eger, 2013. 91-119. [Szegő (2013a)]

Szegő Iván Miklós: Nemzeti konzervativizmus – a megszakított észt jobboldali hagyomány újjáéledése. In: Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok. Széttekintés. Évkönyv, XIX. OSZK-1956-os Intézet Alapítvány. Bp., 2013. 39-88. [Szegő (2013b)]

Szegő Iván Miklós: Észtek és oroszok: 125 év. Korunk. III. folyam, 2014. április, 36-44. [Szegő (2014a)]

Szegő Iván Miklós: Jobbról balra – vagy mégsem? Csikós-Nagy Béla (1915-2005), az átmenet örök opportunistája. In: Rainer M. János (szerk.): Búvópatakok. Mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után. Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány – Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 198-246. [Szegő (2014b)]

Szegő Iván Miklós: Miért nem értük mi soha utol a Nyugatot? HVG Online, 2015. július 3. http://hvg.hu/kultura/20150703_miert_nem_ertuk_utol_a_nyugatot (Letöltés: 2016. augusztus 23.)

Szegő Iván Miklós: Mementó 1956: négy tömeggyilkos betoppan Varsóba. HVG Online. 2016. október 20. http://hvg.hu/kultura/20161020_Memento_1956_negy_tomeggyilkos_betoppan_Varsoba (Letöltés: 2017. X. 8.) [Szegő (2016a)]

Szegő Iván Miklós: Nem nálunk foglalták törvénybe 250 éve a sajtószabadságot. HVG Online, 2016. április 14. http://hvg.hu/itthon/20160414_sajtoszabadsag_finnorszag_svedorszag (Letöltés: 2018. február 4.) [Szegő (2016b)]

Szegő Iván Miklós: Az elitharc és a keresztény ifjúság 1945 után. In: „Illegális ifjúsági munka". Cserkészközösségek a diktatúrában. (Szerk.: Tabajdi Csaba.) Magyar Cserkészszövetség. Bp., 2017. 47–55. [Szegő (2017a)]

Szegő Iván Miklós: Keresztény egyetemisták a létező szocializmusban. In: „Illegális ifjúsági munka". Cserkészközösségek a diktatúrában. (Szerk.: Tabajdi Gábor). Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2017. 97-104. [Szegő (2017b)]

Szegő Iván Miklós: Akik kiszabadultak Sztálin vasmarkából: Az egységes finn és jugoszláv elitek 1948-ban. In: RMJ60: Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. (Szerk.: Fábián Máté – Romsics Ignác). EKE Líceum Kiadó, Eger, 2017. 151-175. [Szegő (2017c)]

Szegő Iván Miklós: Miben jobbak nálunk a finnek, és miben vagyunk jobbak mi, magyarok? 24.hu. 2017. 12. 06. https://24.hu/kulfold/2017/12/06/miben-jobbak-nalunk-a-finnek-es-miben-vagyunk-jobbak-mi-magyarok/ (Letöltés: 2017. december 30.) [Szegő (2017d)]

Szegő Iván Miklós: A kádári hatalom üzemi szintű kiépítése az 1956-os forradalom leverése után és a vállalatvezetők fluktuációja 1957 és 1982 között. Kézirat. (é.n.)

Szelényi Iván az értelmiség önvizsgálatáról. 168 óra, 2003. szept. 11. 19-25..

[Szemők Béla (felelős kiadó):] A magyar vasút 40 éve. Adatok és tények. Összeállította: A MÁV vezérigazgatóság munkaügyi és szociálpolitikai, tervgazdasági és műszaki fejlesztési főosztálya. Felelős kiadó: Szemők Béla általános vezérigazgató-helyettes. Készült a MÁV Vezérigazgatóság nyomdaüzemében. [1985].

Szentirmai József: Japán. Panoráma. Medicina Könyvkiadó Rt., 1999.

Szíj Enikő: Juhana Vilhelm Snellman és a társadalomtudományok. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. XXXIII. kötet, 1-4. szám. 64-71.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

Taipale, Ilkka: Az olvasóhoz. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 7-8.

Taipale, Vappu: Óvodai ellátás. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 76-78.

Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. Szociológiai Szemle, 1998/1.

Takács Róbert: A származási megkülönböztetés megszüntetése. 1962-1963. Napvilág Kiadó, Bp., 2008.

Takács Tibor: A fővárosi egyetemistákat ért megtorlás 1956 után, in Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések V. Nagy Imre Alapítvány–Gondolat, Budapest, 2009, 291–331.

Tanaka, Yasushi – Tamaki, Toshiaki – Ojala, Jari – Eloranta, Jari: Comparing post-war Japanese and Finnish economies and societies: longitudinal perspectives. Oxon – New York, Routledge, 2015.

Tarján Tamás: Az OECD-tagországok növekedésének Jánossy-féle trendvonala. Közgazdasági Szemle 1994/10. 914-925.

Taubman, William: Khruschev. The Man and his Era. W. W. Norton & Company. New York–London. 2003.

Tegyey Imre: Polübiosz és műve. In: Polübiosz történeti könyvei. II. kötet. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2002. 465-481.

Teräväinen, Erkki: Finnland: Satellit oder westliches Land – das politische Finnlandbild der Bundesrepublik. In: Zweihundert Jahre deutscher Finnlandbegeisterung. (Szerk.: Schweitzer, Robert.) 2010.

Tervonen, Viljo: Kulturális kapcsolataink építői a XIX. században. In: Barátok, rokonok. Tanulmányok a fin-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. (Szerk.: Heikkilä, Päivi – Karig Sára.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 47-90.

Therborn, Göran: The Killing Fields of Inequality. Polity Press, Cambridge, 2016.

Tikka, Juha-Pekka: KGB valmisti 1969 tietä Kalevi Sorsalle. Ilta-Sanomat, 2008. október 23. https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000145551.html (Letöltés: 2018. március 3.)

Tillotson, H. M.: Finland at Peace and War. 1918-1993. Michael Russell (Publishing) Ltd., Willby, 1993.

Titov, Alexander: The 1961 Party Programme and the fate of Khruschev's reforms. In: Soviet State and Society Under Nikita Khruschev. (Szerk.: Ilic, Melanie – Smith, Jeremy.) Routledge. Taylor & Francis Group. London-New York. 2009. 8-25.

Tomka Béla: Jóléti rendszerek a 20. századi Magyarországon. Történelmi szemle, 2001/3-4. 209-236.

Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Tomka Béla: Gazdaság, növekedés, fogyasztás és életminőség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

Tompson, William J.: Khrushchev. A Political Life. St. Martin's Griffin, New York, 1997.

Tompson, William J.: Industrial Management and Economic Reform. In: Taubman, William-Khrushchev, Sergei-Gleason, Abbott (szerk.): Nikita Khrushchev. Yale University Press, New Haven & London, 2000. 138-159.

Tonglet, Benoit: Les cycles Kondratieff: une phylosophie critique. Innovations; Cahiers d'Économie de l'innovation. No. 19. 2004/1, 9-36.

Toropova, Anna: An Inexpiable Debt: Stalinist Cinema, Biopolitics, and the Discourse of Happiness. The Russian Review. 2015/4. 665-683.

Tóth Ágnes: Kitelepítések, egyházak, identitás – Az evangélikus egyház törekvései nem magyar anyanyelvű hívei védelmében 1945–1948. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás / Konfesie, cirkevna politika, identiteta. (Szerk.: Balogh Margit.) Kossuth, Budapest, 2008. 73-87.

Dr. Tóth Béla (szerk.): A Budapesti Bőripari Vállalat és gyárainak története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Tóth János: Papp Simon. In: A magyar szénhidrogénipar nagyjai I. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 1987. 35-40.

Totman, Conrad: Japán története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Toynbee, Arnold J.: A Study of History. Oxford University Press, London–New York–Toronto. 1955–1956.

Toynbee, A. J.: Tanulmány a történelemről. In: Arnold J. Toynbee: Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1971.

Tuchtenhagen, Ralph: Kleine Geschichte Schwedens. Verlag C. H. Beck, München, 2008.

Tuchtenhagen, Ralph: Geschichte der Baltischen Länder. Verlag C. H. Beck, München, 2009.

Turtola, Martti: Mannerheimin ristiriitainen upseeri. Eversti Aladar Paasosen elämä ja toiminta. WSOY, 2012.

Ungvárszki Ágnes: GazdaságPolitikai ciklusok Magyarországon (1948-1988). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1989.

Uola, Mikko: Huurtamo, Erkki Kalervo. http://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/huurtamo-erkki-kalervo/ (Letöltés: 2017. március 14.)

Uosukainen, Riitta: Az egykamarás parlament. In: 100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK" az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig. (Szerk.: Taipale, Ilkka.) Leo Mechelin Alapítvány, Helsinki, 2016. 15-18.

Urkuti György: A valutaválságok kialakulása és hatásaik. PhD-értekezés. Bp., 2001. 66-68. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/urkuti_valutavalsagok.pdf (Letöltés: 2012. augusztus. 9.)

Urkuti György: Finnország, a későn jött „eminens". In: A huszonötök Európái. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 518-549.

Uusitalo, Olavi: Long Term Impact of Innovations – The Finnish Flat Glass and Related Industries. Proceedings of the Internetaional Scientific Conference Whither Our Economies. 2014 Oct., 207-222.

Vági Attila: Magyarország és Ausztria az annus mirabilis évében (1989). In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen" államtól a „boldogok szigetéig". (Szerk.: Németh István – Fiziker Róbert.) L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2011. 500-514.

Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom. Osiris, Budapest, 2015.

Varga Domokos: Bibó István eszményei és a finn fejlődés útja. In: Bibó Emlékkönyv. I. kötet. (Szerk.: Bence György et al.) é.n., 253-261.

Varga László (szerk.): 1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája. Századvég Kiadó – Atlanti Kiadó-1956-os Intézet. Budapest, 1990.

Varga Zsuzsannna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956-1967. Politikatörténeti Füzetek XVIII. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 99-125.

Varga Zsuzsanna: Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. Történelmi Szemle, 2012/4., 599-621.

Vas Zoltán: Betiltott könyvem. Életem III. Szabad Tér Kiadó, 1990.

Vass Tibor: A túlélés ára. Az ózdi Finomhengermű története. Ózdi Finomhegermű „Munkás" Kft. Ózd, 1996.

Verasztó Annamária: Tizenkét programmal emlékezik 1956-ra az Opera. Origo.hu, 2016. október 13. [Letöltés: 2017. szeptember 27.)

Verbászi Beáta: A rendszer tragédiája. Az 1968-as reform előzményei, beindítása és kudarca. Tudományos Közlemények 11. (2004. szept.), 111-121.

Vesikansa, Jyrki: Oliko nuori Kekkonen fasisti? http://www.iltalehti.fi/lapuanliike/oliko-nuori-kekkonen-fasisti/ (Letöltés: 2017. január 11.)

Vida István (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.

Vigh Márta: A magyar kultúra veszteségei. http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Richter_Gedeon_VighMarta.pdf (Letöltés: 2016. VIII. 12.)

Visuri, Pekka: Evolution of the Finnish Military Doctrine. 1945-1985. Finnish Defence Studies. War College, Helsinki, 1990.

Vonyó Tamás: Socialist Industrialisation or Post-War Reconstruction: Understanding Hungarian Economic Growth, 1949-1967. Journal of European Economic History, 39. 2010/2., 253-300.

Vonyó Tamás: War and socialism: why eastern Europe fell behinf between 1950 and 1989. Economic History Review, 2017/1. 248-274.

Vonyó, Tamás–Klein, Alexander: Why Did Socialism Fail? The Role of Factor Inputs Reconsidered. The University of Warwick, Working Paper Series. Centre for Competitive Advantage in the Global Economy, Department of Economics. (Paper revised and resubmitted May 2017.)

Vronskaya, Jeanne (with Vladimir Chuguev): A Biographical Dictionary of the Soviet Union 1917-1988. K. G. Saur, London, 1989.

Walbank, Frank William: Polybius. University of California Press, 1990.

Walker, Jack L.: A Critique of the Elitist Theory of Democracy. In: Peter Bachrach (szerk.): Political Elites in a Democracy. Atherton Press. New York, 1971. 69-92.

Wallerstein, Immanuel: A világkapitalizmus felemelkedése és jövőbeni összeomlása. Az összehasonlító vizsgálat szempontjai. In: Fejlődés - tanulmányok. Szöveggyűjtemény. 4. „Perifériikus" nemzetek és nemzetek feletti központok. ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszéke. (Szerk.: Béládi László, Miszlivetz Ferenc), Budapest, 1980. 93-144.

Watson, Derek: Molotov. A Biography. Palgrave Macmillan. Houndmills, Basingstoke, Hampshire–New York. 2005.

Watts, Larry: The Soviet-Romanian Clash over History, Identity and Dominion. 2012. január 31. https://www.wilsoncenter.org/publication/the-soviet-romanian-clash-over-history-identity-and-dominion (Letöltés: 2016. július 13.)

Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások. Gondolat, Budapest, 1982.

Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. 2., bővített kiadás. Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995.

Whiteside, R. M.: Major Financial Institutions of Continental Europe 1987/88. Graham & Trotman, London, 1987.

Whiteside, R. M.: Major Financial Institutions of Continental Europe 1989/90. Graham & Trotman, London, 1989.

Wiskari, Werner: Soviet Backing Gave Kekkonen Room for Finesse. New York Times, 1981. október 28. http://www.nytimes.com/1981/10/28/world/soviet-backing-gave-kekkonen-room-to-finesse.html?pagewanted=all (Letöltés: 2017. I. 31.)

Wren, Melvin C. – Stults, Taylor: The Course of Russian History, 5th Edition. Wipf and Stock Publishers, 2009.

Zala Júlia: Egy évtized gazdasági fejlődése. Gazdaság, 1967/1.

Zemtsov, Ilya: Chernenko: The Last Bolshevik. The Soviet Union on the Eve of Perestroika. Transaction Publishers, 1989.

Zetterberg, Hans L.: Introduction. In: Vilfredo Pareto: The Rise and Fall of Elites. An Application of Theoretical Sociology. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 1991.

Zsuravljev, V. V. (vezető szerző), Akszjutyin, Ju., V., Gorskov, M. K., Nyenarokov, A. P., Ozerszkij, I. Z.: Isztorija Rosszii. Szovjetszkoje obscsesztvo. 1917-1991. Rosszijszkij Nyezaviszimij Insztyitut Szocialnih i Nacionalnih Problem. Moszkva, Terra, 1997.

Zubok, Vladimir M.: The Collapse of the Soviet Union: Leadership, Elites, and Legitimacy. In: Lundestaad, Geir (szerk.): The Fall of Great Powers. Peace, Stability, and Legitimacy. Scandinavian University Press-Oxford University Press. Oslo-Oxford, 1994. 157-174.

Zubok, Vladimir M.: A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. The University of North Carolina Press. Chapel Hill, 2007.

Zubkova, Elena: The Rivalry with Malenkov. In: Taubman, William-Khrushchev, Sergei-Gleason, Abbott (szerk.): Nikita Khrushchev. Yale University Press, New Haven & London, 2000. 67-84.

Levéltári források:

E disszertációban először hivatkozott forrás:

MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 184/szig. titk./1956. Kuczka Mihály előadó. Helsinki, 1956. augusztus 17. Tárgy: Katonai kisajátítások Porkkala területén.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 003728./sz.t. Forgách Egon. I. o. tanácsos. a II. Politikai Osztály vezetője. Budapest, 1958. június 17. Tárgy: Osztrák–svájci–svéd–finn katonai együttműködés.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. 166/1964. sz.t. Kurtán Sándor nagykövet. Mészáros László segédattasé. Helsinki, 1964. július 11. Tárgy: Finnország és a Nyugat-európai integrációk.

Korábbi tanulmányomban – lásd: Szegő (2013a) – hivatkozott források:

MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. XX-202. tétel Pénzügyi kérdések. 616.Titkos.1953.; Helsinki, 1953, dec. 12. Tárgy: Kekkonen volt miniszterelnök nyilatkozata, Lebegyev, szovjet követtel lefolyt tárgyalásokról.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 139/szig.titk./1956; Mészáros Sándor segédattasé. Helsinki, 1956. május 21. Tárgy: Szovjet kormány és pártvezetők skandináviai látogatása.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956; Helsinki, 1956. VII. 20. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei.
MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 006387/sz-t./56.I. Követség. Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei. Mikola Rezső előadó megjegyzése. 1956. augusztus 14.
MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/2/szig.titk./1956. Helsinki, 1956. VIII. 25. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi tartózkodása.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961; Helsinki, 1961. jan. 9. Tárgy: A Saimaa-csatorna kérdése.
MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. – 296/962 szig.titk. Helsinki, 1962. szeptember 4. Tárgy: A Saimaa csatorna megállapodás.

Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Oral History Archívum életútinterjú:

Csanádi Mária interjúja Borovszky Ambrussal (1912-1995); »99« sz. interjú. 1988., 11 ív. [Csanádi.]

Egyéb adatok, dokumentumok, internetes közlemények, statisztikák, adatbázisok:

[BBC:] From Datsun to Nissan. BBC News [Online], 2001. I. 25. http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1136490.stm (Letöltés: 2017. XI. 3.)

Beruházási építőipari lakásépítési statisztikai évkönyv 1988. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1989. [KSH, 1989]

[Economist:] The world's oldest companies. The business of survival. What is the secret of corporate longevity? Economist, 2004. december 16. http://www.economist.com/node/3490684 (Letöltés: 2018. április 13.)

Embassy of Finland, Washington: Centennial Story of Finland Part 5: Recovering from War and Hosting Olympic Games 1947–1957. Finland.org. 2017. június 5. http://www.finland.org/Public/default.aspx?contentid=361566&culture=en-US (Letöltés: 2018. április 30.)

[FCC:] The Flight of the Creative Class. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, DC. July 19, 2005.

[Findikaattori.fi:] http://www.findikaattori.fi/en/2 (Letöltés: 2016. október 1.)

[Fiskars Museum:] Iron out of Ore. http://www.fiskarsmuseum.fi/en/fiskars-founded (Letöltés: 2017. január 15.)

[Fiskarsgroup.com:] Fiskars 1649. 365 years of Finnish Industrial History. http://www.fiskarsgroup.com/sites/default/files/Fiskars1649_en_low.pdf (Letöltés: 2017. január 13.)

Food Chain Magazine: McDonald's Finland. A fresh approach. 2010. VII. 17. http://www.foodchainmagazine.com/2010/07/17/mcdonalds-finland-2/ (Letöltés: 2018. IV. 30.)

Freedom House: Freedom in the World 2018. https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018 (Letöltés: 2018.I.18.)

Guardian: A history of Nokia's from paper mills to Gorbachev. Guardian, 2013. április 1. https://www.theguardian.com/technology/2013/apr/01/history-nokia (Letöltés: 2018. április 25.)

Hányattatott évek (1945–1949). A Tungsram gyár felszabadulása és tragédiája. http://1944.gportal.hu/gindex.php?pg=3468424 (Letöltés: 2017. XII. 7.)

[HDR:] Human Development Report 2016. Human Development for Everyone. Briefing note for countries on the 2016. http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/FIN.pdf (Letöltés: 2017. november 2.)

Heli Paasio. https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/589.aspx (Letöltés: 2017. április 16.)

[Iltasanomat:] Arvopaperi: Mannerheim oli Nokian suurimpia omistajia. Iltasanomat, 2012. szeptember 28. http://www.iltasanomat.fi/taloussanomat/porssiuutiset/art-2000001770200.html (Letöltés: 2016. november 29.)

[IS:] IS esittelee Mannerheim-ristin ritarit - lue 191 sankaritarinaa. Ilta-Sanomat, 2013. decemer 6. https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000690561.html (Letöltés: 2018. június 9.)

Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-i telefonbeszélgetése. In: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból. 1985–1991. (Szerk.: Baráth Magdolna – Rainer M. János.) 1956-os Intézet, Bp., 2000. 122-125.

Kela.fi: Objectives and implementation of the Basic Income Experiment. [Utolsó módosítás: 2017. január 13.] http://www.kela.fi/web/en/basic-income-objectives-and-implementation (Letöltés: 2018. január 18.) [Kela (2017a)]

Kela.fi: First payments of basic income go out today. http://www.kela.fi/web/en/-/first-payments-of-basic-income-go-out-today (Letöltés: 2018. január 18.) [Kela (2017b)]

Meyer Turku (2014). http://www.meyerturku.fi/en/meyerturku_com/media/press_release_4.jsp (Letöltés: 2016. IX. 26.)

Munkástanács híradója. 11. szám. Egyesült Izzólámpa és Vill. Rt. Bp. 1957. január 21. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HU_BFL_XXXV_9_c_1957_15/?pg=18&layout=s (Letöltés: 2017. december 9.)

[Nokia.com:] Vuorineuvos Björn Westerlund on kuollut. http://company.nokia.com/fi/uutiset/lehdistotiedotteet/2009/03/12/vuorineuvos-bjorn-westerlund-on-kuollut (Letöltés: 2016. július 31.)

Rafael Paasio. https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911187.aspx (Letöltés: 2017. április 16.)

[Rahamuseo:] Portrait of a nation – 150 years of statistics on Finland. (2015) http://www.rahamuseo.fi/vaihtuvat_nayttelyt/kansakunnan-kuva/en/#from-national-income-to-national-accounts (Letöltés: 2017. január 14.)

[RBC.ru:] Д. Медведев подписал закон о ратификации договора об аренде Сайменского канала. 2011. november 20. http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20111120112104.shtml Letöltés: 2012. május 1.

„Rockefeller opens office in Moscow." The Montreal Gazette, 1973. május 22.

[Statistics Finland:] The growing years of Finland's industrial production. Utoljára frissítve: 2007. május 15. http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html (Letöltés: 2012. április 15.)

[Suomen Pankki:] Suomen Pankin johtokunnan jäsenet 1970–2010. http://www.suomenpankki.fi/fi/suomen_pankki/organisaatio/johtokunta/Pages/jk_jasenet.aspx (Letöltés: 2016. XI. 30.)

[Suomen Pankki (2):] History. http://www.suomenpankki.fi/en/suomen_pankki/tehtavat/Pages/history.aspx (Letöltés: 2017. január 14.)

[SzPIKPiSzSz:] Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 – 1991. http://www.knowbysight.info/2_KPSS/07177.asp (Letöltés: 2017. október 7.)

[The Windsor Daily Star:] "Industrial Progress in Finland". The Windsor Daily Star, 1953. október 26. (Letöltés: 2017. II. 14.)

[Tiede.fi:] U.K. Kekkonen ja Väinö Tanner. 2008. III. 13. http://www.tiede.fi/keskustelu/28094/ketju/u_k_kekkonen_ja_vaino_tanner (Letöltés: 2017. II. 1.)

[Valtioneuvosto.fi:] „Governments in chronological order" és „Governments listed by the length of term". http://valtioneuvosto.fi/en/government/history/governments-and-ministers/report/-/r/v2 és http://valtioneuvosto.fi/en/government/history/governments-and-ministers/report/-/r/v3 (Letöltés: 2017. március 15.)

[Világbank:] Magyarország. Szerkezetváltás és tartós növekedés. Világbank országtanulmány. Világbank, Washington, 1995.

[VMFMG:] Vagyim Medvegyev feljegyzése Mihail Gorbacsov számára. In: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból. 1985–1991. (Szerk.: Baráth M.–Rainer M. J.) 1956-os Intézet, Bp. 2000. 207-208.

YLE.fi (2008): Rahasuku – tosi asiaa Ehrnrootheista. Yle.fi, 2008. március 13. https://yle.fi/aihe/artikkeli/2008/03/13/rahasuku-tosi-asiaa-ehrnrootheista#media=28728 (Letöltés: 2018. január 23.)

YLE.fi (2010): Georg C. Ehrnrooth on kuollut. 2010. október 19. https://yle.fi/uutiset/3-5653496 (Letöltés: 2018. január 23.)

YLE.fi (2013): Brita Kekkonen on kuollut. YLE, 2013. május 11. http://yle.fi/uutiset/3-6636815 (Letöltés: 2016. október 28.)

I. MELLÉKLET – FINN ÉS MAGYAR VÁLTÁSOK A KORMÁNYZATI ÉS NEM KORMÁNYZATI POLITIKAI POZICIONÁLIS CSÚCSELITBEN[1]

Az alábbiakban a finn és a magyar elit azon posztjait hasonlítom össze, amelyek a politikai csúcselithez tartoznak. A szakpolitikai csúcseliteket a paretói második elitdefiníció, illetve Lengyel György elitdefíníciói alapján (lásd: 4. fejezet) választottam ki, tehát nem az elit kiválósága, hanem döntéshozatalra gyakorolt befolyásának erőssége számított. A szakpolitikai eliteknél igyekeztem gazdaságpolitikai, kultúr- és oktatáspolitikai, belügyi, igazságszolgáltatási, helyhatósági és katonai elitposztokat is figyelembe venni. A magyar pártállami elitnek megfelelő párttisztségek Finnországban nem voltak, ezért szerepelnek a pártvezetők a finn adatbázisban. Országos rendőrfőkapitány nem volt mindig Magyarországon, ezért a folyamatosan betöltött budapesti rendőrfőkapitányi posztot vettem figyelembe.

Tisztség	1944. nov.	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
elnök	Mannerheim	Mannerheim	Mannerheim / Paasikivi (1 váltás)	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi	Paasikivi / Kekkonen (1 váltás)	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen
parlament elnöke	Hakkila, Väinö	Hakkila, Väinö / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August / Kekkonen, Urho (1 váltás)	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August / Sukselainen, Vieno / Fagerholm, Karl-August (2 váltás)	Fagerholm, Karl-August
jegybankelnök	Ryti, Risto	Ryti, Risto / Tuomioja, Sakari (1 váltás)	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari / von Fieandt, Rainer (1 váltás)	von Fieandt, Rainer	von Fieandt, Rainer / Klaus Waris (1 váltás)	Waris,	Waris, Klaus
legfelsőbb bíróság elnöke	Neovius, Hjalmar	Neovius, Hjalmar / Möller, Oskar	Möller, Oskar	Möller, Oskar	Möller, Oskar	Möller, Oskar	Möller, Oskar / Tarjanne,	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo

[1] Háttérszínekkel jelölve az egy posztot folyamatosan legalább négy naptári évben betöltő miniszterek, illetve azok, akik többször is betöltötték a posztot, esetleg nem folytonosan, de szintén legalább négy naptári évben az adott pozícióban voltak.

		(1 váltás)					Toivo (1 váltás)									
igazságügyi kancellár	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo / Möller, Carl (1 váltás)	Möller, Carl	Möller, Carl	Möller, Carl	Möller, Carl	Möller, Carl	Honka, Olavi (1 váltás)	Honka, Olavi	Honka, Olavi	Honka, Olavi
rendőrség főigazgatója	Koskimies, Martti	Koskimies, Martti	Koskimies, Martti / Gabrielsson, Karl (1 váltás)	Gabrielsson, Karl / Kiukas, Urho (1 váltás)	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho	Kiukas, Urho / Jarva, Fjalar (1 váltás)	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar
hadsereg főparancsnoka	Heinrichs, Erik (1 váltás)	Heinrichs, Erik / Jarl Lundqvist (1 váltás)	Jarl Lundqvist / Sihvo, Aarne (1 váltás)	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne	Sihvo, Aarne / Heiskanen, Kaarlo (1 váltás)	Heiskanen, Kaarlo	Heiskanen, Kaarlo	Heiskanen, Kaarlo	Heiskanen, Kaarlo	Heiskanen, Kaarlo	Heiskanen, Kaarlo / Simelius, Sakari (1 váltás)
Helsinki főpolgármester	Tulenheimo Antti / Rydman, Eero (1 váltás)	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero	Rydman, Eero / Aho, Lauri (1 váltás)	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri
Finn Akadémia elnöke	-	-		-	Virtanen, Artturi (1 váltás)	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi
Helsinki Egyetem kancellárja	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti	Tulenheimo, Antti / Myrberg, Pekka 1 váltás	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka
Helsinki Egyetem rektora	Nevanlinna, Rolf	Nevanlinna Rolf / Långfors, Arthur (1 váltás)	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur / Lönnroth, Erik (1 váltás)	Lönnroth, Erik	Lönnroth, Erik	Lönnroth, Erik / Ravila, Paavo (1 váltás)	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo / Linkomies, Edwin (1 váltás)	Linkomies, Edwin	Linkomies, Edwin	Linkomies, Edwin
Finn Nemzeti Opera főigazgatója	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva	Soini, Oiva / Räikkönen, Sulo (1 váltás)	Räikkönen, Sulo	Räikkönen, Sulo	Räikkönen, Sulo	Tolonen, Jouko (1 váltás)	Tolonen, Jouko	Tolonen, Jouko	Tolonen, Jouko
Finn PEN Klub elnökei	Koskenniemi, Veikko	Koskenniemi, Veikko	Koskenniemi, Veikko / Kalima, Eino (1 váltás)	Kalima, Eino / Bergroth, Kersti (1 váltás)	Bergroth, Kersti	Bergroth, Kersti	Bergroth, Kersti	Bergroth, Kersti	Bergroth, Kersti	Bergroth, Kersti / Kivimaa, Arvi (1 váltás)	Kivimaa, Arvi	Kivimaa, Arvi	Kivimaa, Arvi / Suolahti, Eino E. (1 váltás)	Suolahti, Eino E.	Suolahti, Eino E.	Suolahti, Eino E.
szociáldemokraták elnöke	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni / Skog, Emil (1 váltás)	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil / Tanner Väinö (1 váltás)	Tanner Väinö	Tanner Väinö
szociáldemok	Varjonen,	Varjonen,	Varjonen,	Leskinen,	Leskinen,	Leskine	Leskinen,	Leskinen,	Leskine	Leskinen,	Leskinen,	Leskine	Leskinen,	Leskinen,	Pitsinki,	Pitsinki,

raták titkára	Unto	Unto	Unto / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Väinö	Väinö	n, Väinö	Väinö	Väinö	n, Väinö	Väinö	Väinö	n, Väinö	Väinö	Väinö / Pitsinki, Kaarlo (1 váltás)	Kaarlo	Kaarlo
Agrárpárt / Centrumpárt elnöke	Kalliokoski, Viljami	Kalliokoski, Viljami	Kalliokoski, Viljami / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno
Agrárpárt / Centrumpárt titkára	Kaasalainen, Väinö	Kaasalainen, Väinö	Kaasalainen, Väinö / Miettunen, Martti (1 váltás)	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti / Korsimo, Arvo (1 váltás)	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo
Nemzeti Koalíciós Párt elnöke	Linkomies, Edvin	Linkomies, Edvin / Lehtonen, Kustaa (1 váltás)	Lehtonen, Kustaa / Salminen, Arvo (1 váltás)	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo	Salminen, Arvo / Saukkonen, Jussi (1 váltás)	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi
Nemzeti Koalíciós Párt titkára	Honka, Aarne	Honka, Aarne	Honka, Aarne / Honkala, Niilo (1 váltás)	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo / - (1 váltás)	-	- / Rihtniemi, Juha (1 váltás)
Finn Kommunista Párt elnöke	Aaltonen, Aimo (1 váltás)	Aaltonen, Aimo / Uusitalo, Aaro (1 váltás)	Uusitalo, Aaro	Uusitalo, Aaro	Uusitalo, Aaro / Aaltonen, Aimo (1 váltás)	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo	Aaltonen, Aimo
Finn Kommunista Párt főtitkára	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville
kormányfő	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti / Pekkala, Mauno (1 váltás)	Pekkala, Mauno	Pekkala, Mauno / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August / Kekkonen, Urho (1 váltás)	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho / Tuomioja, Sakari (1 váltás)	Tuomioja, Sakari / Törngren, Ralf (1 váltás) / Kekkonen, Urho (1 váltás)	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August / Sukselainen, Vieno / von Fieandt, Berndt (2 váltás)	von Fieandt, Berndt / Kuuskoski, Reino (1 váltás) / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August / Sukselainen, Vieno (1 váltás)
kancellária-miniszter	+Pekkala, Mauno (1 váltás)	Pekkala, Mauno; + Wuori, Eero; + Kilpi, Juho Eino; - Wuori, Eero; (3 váltás)	Pekkala, Mauno; Kilpi, Juho Eino / Kallinen, Yrjö (3 váltás)	Kallinen, Yrjö	Kallinen, Yrjö / Kuusinen, Hertta (1 váltás) / Aaltonen, Aleksi (1 váltás)	Aaltonen, Aleksi / - (1 váltás)	-	- / Virolainen, Johannes (1 váltás) / - (1 váltás)	-	-	-	-	- / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes / - / Simonen, Aarre (2 váltás) / - (1 váltás)	-/ Leivo-Larsson, Tyyne (1 váltás) / - (1 váltás)	-
miniszter-elnök-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Virolainen, J. (1 váltás)	Oittinen, Reino /	Hiltunen, Onni /

helyettes														/ Meinander, Tor / Kaitila, Esa / Simonen, Aarre / Virolainen, J. (5 váltás) / Oittinen, Reino (1 váltás)	Leivo-Larsson, Tyyne (1 áltás) / Virolainen, J. (1 váltás) / Hiltunen, Onni (1 váltás)	Törngren, Ralf (1 váltás) /
külügyminiszter (Virolainen)	Enckell, Carl	Enckell, Carl	Enckell, Carl	Enckell, Carl	Enckell, Carl	Enckell, Carl	Enckell, Carl / Gartz, Åke (1 váltás)	Gartz, Åke / Tuomioja, Sakari (1 váltás)	Tuomioja, Sakari / Kekkonen, Urho (1 váltás)	Kekkonen, Urho / Törngren, Ralf (1 váltás)	Törngren, Ralf / Kekkonen, Urho (1 váltás) / Virolainen, J. (1 váltás)	Virolainen, J.	Virolainen, J. / Törngren, Ralf (1 váltás)	Törngren, Ralf / Virolainen, J. (1 váltás) / Hynninen, Paavo (1 váltás)	Hynninen, Paavo / Virolainen, J. (1 váltás) / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August / Törngren, Ralf (1 váltás)
külügy-miniszté-riumi miniszter	Svento, Reinhold	Svento, Reinhold	Svento, Reinhold; + Gartz, Åke (1 váltás) / Svento, R.; Takki, Uuno (2 váltás)	Svento, Reinhold; Takki, Uuno	Svento, Reinhold; Takki, Uuno / Takki, Uuno (1 váltás)	Takki, Uuno	Takki, Uuno / Tuomioja, Sakari (2 váltás)	Tuomioja, Sakari / - / (1 váltás)	Törngren, Ralf (1 váltás)	Törngren, Ralf / - / Aura, Teuvo (2 váltás)	Aura, Teuvo / - (1 váltás)	-	-	-	-	- / Karjalainen, Ahti (1 váltás)
igazságügyi miniszter (sorozatban: Kekkonen és Högström)	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho	Kekkonen, Urho / Pekkala, Eino (1 váltás)	Pekkala, Eino	Pekkala, Eino / Suontausta, Tauno (1 váltás)	Suontausta, Tauno	Suontausta, Tauno / Kannisto, Heikki (1 váltás)	Kannisto, Heikki / Aura, Teuvo (1 váltás) / Kekkonen, U. (1 váltás) / Högström, Sven (1 váltás)	Högström, Sven	Högström, Sven / Kuuskoski, Reino (1 váltás)	Kuuskoski, Reino / Puhakka, Yrjö (1 váltás) / Simonen, Aarre (1 váltás) / Henriksson, Weio (1 váltás)	Henriksson, Weio	Henriksson, Weio / Väyrynen, Vilho (1 váltás) / Helminen, Arvo (1 váltás)	Helminen, Arvo / Söderhjelm, Johan (1 váltás) / Kaira, Kurt (1 váltás)	Kaira, Kurt / Söderhjelm, Johan (1 váltás) / Högström, Sven (1 váltás)	Högström, Sven / Hannikainen, Antti (1 váltás)
belügyminiszter (Leino és Väyrynen)	Hillilä, Kaarlo	Hillilä, Kaarlo / Leino, Yrjö (1 váltás)	Leino, Yrjö	Leino, Yrjö	Leino, Yrjö / Kilpi, Juho Eino (1 váltás) / Simonen, Aarre (1 váltás)	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre / Kekkonen, Urho (1 váltás)	Kekkonen, Urho / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno / Kannisto, Heikki (1 váltás)	Kannisto, Heikki / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Leskinen, Väinö / Käkelä, Valto (1 váltás)	Käkelä, Valto / Väyrynen, Vilho (1 váltás)	Väyrynen, Vilho / Kyttä, Harras / Aura, T. / Kiukas, U. (3 váltás)	Kiukas, Urho / Kyttä, Harras / Pakkanen, Atte (2 váltás)/	Pakkanen, Atte / Palovesi, Eino (1 váltás)
belügy-minisz-tériumi miniszter	+ Luukka, Eemil (1 váltás)	Luukka, Eemil	Luukka, Eemil / Viding, Paavo (2 váltás)	Viding, Paavo	Viding, Paavo / Raatikainen, Jussi (1 váltás)	Raatikainen, Jussi	Raatikainen, J. / Riikonen, Lauri / Virolainen, J. (4 váltás)	Virolainen, J. / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-	-
honvédelmi	Waldén, Karl	Valve, Väinö	Pekkala,	Kallinen,	Kallinen,	Skog,	Skog, Emil	Tiitu,	Skog,	Skog, Emil	Hetemäki,	Skog,	Skog, Emil	Skog, Emil	Lehmus,	Wiherhei

miniszter (Skog)	/ Valve, Väinö (1 váltás)	/ Pekkala, Mauno (1 váltás)	Mauno / Kallinen, Yrjö (1 váltás)	Yrjö	Yrjö / Skog, Emil (1 váltás)	Emil	/ Tiitu, Kustaa (1 váltás)	Kustaa / Skog, Emil (1 váltás)	Emil	/ Kleemola, Kauno (1 váltás) / Hetemäki, Olli (1 váltás)	Olli / Skog, Emil (1 váltás)	Emil		/ Pakkanen, Atte (1 váltás) / Malinen, Pekka (1 váltás) / Lehmus, Kaarle (1 váltás)	Kaarle / Björkenheim, Edvard (1 váltás) / Wiherheimo, Toivo (1 váltás)	mo, Toivo / Häppölä, Leo (1 váltás)
honvédel-miminisz-tériumi miniszter (Pekkala)	-	-	Pekkala, Mauno (1 váltás)	Pekkala, Mauno	Pekkala, Mauno / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pénzügyminiszter	Helo, Johan	Helo, Johan / Tuomioja, Sakari / Törngren, Ralf (2 váltás)	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Hiltunen, Onni (1 váltás)	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno / Hiltunen, Onni (1 váltás) / Rantala, Viljo (1 váltás)	Rantala, Viljo	Rantala, Viljo / Niukkanen, Juho (1 váltás) / Junnila, Tuure (1 váltás)	Junnila, Tuure / Sukselainen, Vieno (1 váltás) / Tervo, Penna (1 váltás)	Tervo, Penna	Tervo, Penna / Simonen, Aarre (1 váltás)	Simonen, Aarre / Meinander, Tor / Miettunen, M. / Hietanen, Lauri (3 váltás)	Hietanen, Lauri / Nurmela, Ilmo (1 váltás) / Hetemäki, Olli (1 váltás)	Hetemäki, Olli / Sarjala, Vihtori (1 váltás)
pénzügy-miniszté-riumi miniszter (Hiltunen)	Tuomioja, Sakari	Tuomioja, Sakari / Hiltunen, Onni (2 váltás)	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni / Aaltonen, Aleksi (2 váltás)	Aaltonen, Aleksi / Varjonen, Unto (2 váltás)	Varjonen, Unto / Meinander, Tor (2 váltás)	Meinander, Tor / Törngren, Ralf (2 váltás) / Miikki, Matti(2 váltás)	Miikki, Matti	Miikki, Matti / Meinander, Tor (1 váltás) / Kaitila, Esa (1 váltás)	Kaitila, Esa / Miettunen, Martti (2 váltás) / Vennamo, Veikko (2 váltás)	Vennamo, Veikko	Vennamo, Veikko / Jussila, Mauno (1 váltás)	Jussila, Mauno / Sarjala, Vihtori; - Sarjala, Vihtori; / Karjalainen, Ahti – Karjalainen, Ahti; Malinen, Pekka; Aura, T. / Karjalainen, Ahti (9 váltás)	Karjalainen, Ahti / - (1 váltás) / Jussila, Mauno (1 váltás)	Jussila, Mauno / Lehtosalo, Pauli (1 váltás)
oktatásügyiminiszter (Oittinen és Virolainen)	Takki, Uuno	Takki, Uuno / Helo, Johan / Pekkala, Eino (2 váltás)	Pekkala, Eino / Kilpi, Juho Eino (1 váltás)	Kilpi, Juho Eino	Kilpi, Juho Eino / Heljas, Lennart (1 váltás) / Oittinen, Reino (1 váltás)	Oittinen, Reino	Oittinen, Reino / Heljas, Lennart (1 váltás)	Heljas, Lennart / Oittinen, Reino (1 váltás)	Oittinen, Reino	Oittinen, Reino / Virolainen, Johannes (1 váltás) / Salminen, Arvo (1 váltás)	Salminen, Arvo / Virolainen, Johannes (1 váltás) / Saalasti, Kerttu (1 váltás)	Saalasti, Kerttu	Saalasti, Kerttu / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes / Saalasti, Kerttu (1 váltás) / Oittinen, Reino (1 váltás) /	Oittinen, Reino / Vilkuna, Kustaa (1 váltás) / Kajatsalo, Kaarlo (1 váltás)	Kajatsalo, Kaarlo / Hosia, Heikki (1 váltás)
agrárminiszter (Miettunenés Vesterinen)	Luukka, Eemil	Luukka, Eemil / Jutila, Kalle / Vesterinen,	Vesterinen, Vihtori	Vesterinen, Vihtori	Vesterinen, Vihtori / Lepistö, Leevi (1	Lepistö, Leevi	Lepistö, Leevi / Vilhula, Taavi (1	Vilhula, Taavi / Miettunen, Martti (1	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti / Jutila, Kalle (1	Jutila, Kalle / Kalliokoski, Viljami (1	Kalliokoski, Viljami	Kalliokoski, Viljami / Miettunen, Martti (1	Miettunen, Martti / Eskola, Kustaa (1	Perttula, Hans / Lehtosalo, Pauli /	Kähönen, Urho / Jaakkola, Juho (1

		Vihtori (2 váltás)			váltás)		váltás)	váltás)		váltás)	váltás)		váltás)	váltás) / Perttula, Hans (1 váltás)	Miettunen, M. / Kähönen, Urho (3 váltás)	váltás)
agrármi-nisztériumi miniszter (Luukka)	-	Luukka, Eemil (1 váltás)	Luukka, Eemil / Viding, Paavo (2 váltás)	Viding, Paavo	Viding, Paavo / Raatikainen, Jussi (2 váltás)	Raatikainen, Jussi	Raatikainen, Jussi / Luukka, Eemil (2 váltás)	Luukka, Eemil / Lepistö, Leevi (2 váltás) / Luukka, Eemil; Lepistö, Leevi (1 váltás)	Luukka, Eemil; Lepistö, Leevi; - Lepistö, Leevi + Tiainen, Johannes (2 váltás)	Luukka, Eemil; Tiainen, J. / - / Kullberg, Henrik / - Kullberg, H. / + Westermarck, Nils (5 váltás)	Westermarck, Nils / Tiainen, Johannes (2 váltás) / - (1 váltás)	-	- / Simonen, Vieno (1 váltás)	Simonen, Vieno / Lindh, Oskar – Lindh, Oskar; Lepistö, Leevi; (4 váltás) / - (1 váltás)	- Lepistö, Leevi (1 váltás) / Kosola, Niilo (2 váltás)	Kosola, Niilo / Antila, Toivo (1 váltás)
közleke-dési és közmunka-ügyi miniszter (Miettunen)	Wuori, Eero	Wuori, Eero / Peltonen, Onni (1 váltás)	Peltonen, Onni / Kaijalainen, Lauri (1 váltás)	Kaijalainen, Lauri	Kaijalainen, Lauri / Peltonen, Onni (1 váltás)	Peltonen, Onni	Peltonen, Onni / Miettunen, Martti (1 váltás)	Miettunen, Martti / Peltonen, Onni (1 váltás)	Peltonen, Onni / Huunonen, Eemil (1 váltás) / Karjalainen, Eetu (1 váltás)	Karjalainen, Eetu / Mäkinen, Eero / Eskola, Kustaa / Serlachius, Ralph (3 váltás)	Serlachius, Ralph / Miettunen, Martti (1 váltás)	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti / Palovesi, Eino (1 váltás)	Palovesi, Eino / Eskola, Kustaa / Sarjala, Vihtori / Sumu, Toimi (3 váltás)	Sumu, Toimi / Kastari, Paavo (1 váltás) / Eskola, Kustaa (1 váltás)	Eskola, Kustaa / Kleemola, Kauno (1 váltás)
közleke-dési és közmunka-ügyi minisztériumi miniszter (Härmä és Huunone; illetve Tiainen)	Hiltunen, Onni	Hiltunen, Onni / Murto, Yrjö (2 váltás)	Murto, Yrjö / Hillilä, Kaarlo / Hiltunen, Onni (4 váltás) / Härmä, Erkki (2 váltás)	Härmä, Erkki	Härmä, Erkki	Härmä, Erkki; + Simonen, Aarre; - Härmä, Erkki; + Huunonen, Eemil (3 váltás)	Simonen, Aarre; Huunonen, Eemil / Kleemola, Kauno; Riikonen, Lauri; - Riikonen, Lauri; + Vesterinen, Vihtori (6 váltás)	Kleemola, Kauno ; Vesterinen, Vihtori / Kleemola, Kauno; Paasio, Kustaa (2 váltás) / Huunonen, Eemil; Kleemola, Kauno (2 váltás)	Huunonen, Eemil; Kleemola, Kauno; - Huunonen, Eemil; + Huunonen, Eemil; (2 váltás)	Huunonen, Eemil; Kleemola, Kauno / Eskola, Kustaa - Eskola, Kustaa; (4 váltás) / Junttila, Kustaa (1 váltás)	Junttila, Kustaa / Sumu, Toimi (2 váltás) / Tiainen, Johannes (2 váltás)	Tiainen, Johannes	Tiainen, Johannes	Tiainen, J. / Nordström, Torsten - Nordström, T.; Tiitu, Kustaa - Tiitu, K.; Liljeström, Valdemar / Kastari, Paavo; (8 váltás)	Kastari, Paavo; / Lindfors, Erkki (1 váltás) / Antikainen, Eero (2 váltás) / Lindblom, Olavi (2 váltás)	Lindblom, Olavi / Korsimo, Arvo (2 váltás)
kereskedel-mi és ipari miniszter (Takki, Aura és Tervo)	Gartz, Åke	Gartz, Åke	Gartz, Åke / Takki, Uuno (1 váltás)	Takki, Uuno	Takki, Uuno	Takki, Uuno	Takki, Uuno / Tuomioja, Sakari (1 váltás) / Aura, Teuvo (1 váltás)	Aura, Teuvo / Tervo, Penna (1 váltás)	Tervo, Penna	Tervo, Penna / Aura, Teuvo (1 váltás)	Aura, Teuvo / Tervo, Penna (1 váltás) / Simonen, Aarre (1 váltás)	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre / Kleemola, Kauno (1 váltás)	Kleemola, Kauno / Kaitila, Esa (1 váltás) / Kivekäs, Lauri (1 váltás)	Kivekäs, Lauri / Hiltunen, Onni (1 váltás)	Hiltunen, Onni / Karjalainen, Ahti (1 váltás)
kereskedel-mi és ipari miniszté-	-	Takki, Uuno (1 váltás)	Takki, Uuno / - (1 váltás)	-	-	- / Toivonen, Onni	Toivonen, Onni / - (1 váltás)	-	-	- / Wiherheimo, Toivo	Wiherheimo, Toivo / - (1	-	-	- / Aura, Teuvo (1 váltás) / -	- / Wiherheimo, Toivo	Wiherheimo, Toivo /

riumi miniszter						(1 váltás)				(1 váltás)	váltás)			(1 váltás)	(1 váltás)	Lehtosalo, Pauli (2 váltás)
szociális miniszter (Törngren)	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Kilpi, Juho Eino (1 váltás)	Kilpi, Juho Eino / Janhunen, Matti (1 váltás)	Janhunen, Matti	Janhunen, Matti / Liljeström, Valdemar (1 váltás)	Liljeström, Valdemar / Leivo-Larsson, Tyyne / Aaltonen, Aleksi (2 váltás)	Aaltonen, Aleksi / Törngren, Ralf (1 váltás)	Törngren, R. / Vesterinen, Vihtori (1 váltás) / Törngren, R. (1 váltás)	Törngren, Ralf / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Leskinen, Väinö / Hietanen, Lauri (1 váltás) / Kaitila, Esa (1 váltás)	Kaitila, Esa / Leivo-Larsson, Tyyne (1 váltás) / Peltonen, Onni (1 váltás)	Peltonen, Onni	Peltonen, Onni / Saari, Eino (1 váltás)	Saari, E. / Leivo-Larsson, Tyyne / Karvikko, Irma / Malkamäki, Aino / Waris, H. (4 váltás)	Waris, Heikki / Liljeström, Valdemar (1 váltás) / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Leskinen, Väinö / Simonen, Vieno (1 váltás)
szociális minisz-tériumi miniszter (Härmä és Huunonen; illetve Leivo-Larsson és Tianen)	Leino, Yrjö	Leino, Yrjö; + Wuori, Eero (1 váltás) / - Leino, Yrjö; +Janhunen, Matti; - Wuori, Eero; Hillilä, Kaarlo (4 váltás)	Janhunen, Matti; Hillilä, Kaarlo + Hiltunen, Onni (1 váltás) / Heljas, Lennart; Härmä, Erkki (6 váltás)	Heljas, Lennart; Härmä, Erkki	Heljas, Lennart; Härmä, Erkki; + Peltonen, Onni (1 váltás) / Leivo-Larsson, Tyyne; Härmä, Erkki; (3 váltás)	Leivo-Larsson, Tyyne; Härmä, Erkki; - Härmä, Erkki + Huunonen, Eemil (2 váltás)	Leivo-Larsson, Tyyne; Huunonen, Eemil / Vesterinen, Vihtori; Kleemola, Kauno; - Kleemola, Kauno; Aura, Teuvo; (6 váltás)	Vesterinen, Vihtori; Aura, Teuvo / Huunonen, Eemil; Paasio, Kustaa (4 váltás) / Huunonen, Eemil; Murtomaa, Lauri; (2 váltás)	Huunonen, Eemil; Murtomaa, Lauri	Huunonen, Eemil; Murtomaa, Lauri / Simonen, Vieno (3 váltás) / Hetemäki, Olli; Karvikko, Irma (3 váltás)	Hetemäki, Olli; Karvikko, Irma / Simonen, Vieno; Sumu, Toimi (4 váltás) / Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, Johannes (4 váltás)	Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, Johannes	Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, Johannes	Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, Johannes / - Leivo-Larsson, Tyyne / Pakkanen, Atte; - Pakkanen, Atte; Malinen, Pekka - Malinen, Pekka; Uoti, Olli / Lindfors, Erkki (9 váltás)	Lindfors, Erkki / Paasio, Kustaa (1 váltás)	Paasio, Kustaa / Erkkilä, Eeli (2 váltás)
ellátásügyi miniszter	Jutila, Kalle	Jutila, Kalle / Hillilä, Kaarlo (1 váltás)	Hillilä, Kaarlo / Vilhula, Taavi (1 váltás)	Vilhula, Taavi	Vilhula, Taavi / Toivonen, Onni (1 váltás)	Toivonen, Onni	Toivonen, Onni / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-		
ellátásügyi minisz-tériumi miniszter (Härmä)	Aura, Jalo	Aura, Jalo; + Wuori, Eero (1 váltás) / Wuori, Eero + Takki, Uuno (2 váltás)	Takki, Uuno + Hiltunen, Onni (1 váltás) / Murto, Yrjö; Härmä, Erkki (4 váltás)	Murto, Yrjö; Härmä, Erkki	Murto, Yrjö; Härmä, Erkki / Härmä, Erkki (1 váltás)	Härmä, Erkki / Huunonen, Eemil (2 váltás)	Huunonen, Eemil / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-		
tárca nélküli miniszter	Pekkala, Mauno; - Pekkala, Mauno (1 váltás)	-	-	-	Kuusinen, Hertta (1 váltás) / Aaltonen, Aleksi (1 váltás) / -	- / Varjonen, Unto / - (2 váltás)	-	-	-	-	-	-	-	-		

					(3 váltás)											

Tisztség	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
elnök	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen
parlament elnöke	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August	Fagerholm, Karl-August / Kleemola, Kauno (1 váltás)	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno / Fagerholm, Karl-August (1 váltás)	Fagerholm, Karl-August / Paasio, Rafael / Johannes Virolainen (2 váltás)	Johannes Virolainen	Johannes Virolainen / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno / Paasio, Rafael (1 váltás)	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael / Sukselainen, Vieno (1 váltás)	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno
jegybankelnök	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Waris, Klaus	Koivisto, Mauno (1 váltás)	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno
legfelsőbb bíróság lnöke	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo	Tarjanne, Toivo / Piipponen, Matti (1 váltás)	Piipponen, Matti / Hannikainen, Antti (1 váltás)	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti / Olsson, Curt (1 váltás)
igazságügyi kancellár	Honka, Olavi	Honka, Olavi / Hannikainen, Antti (1 váltás)	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti / Nuorvala, Aarne (1 váltás)	Nuorvala, Aarne / Enäjärvi, Jaakko (1 váltás)	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko / Leskinen, Risto (1 váltás)	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto
Rendőrség főigazgatója	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar	Jarva, Fjalar / Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki
hadsereg főparancsnoka	Simelius, Sakari	Simelius, Sakari	Simelius, Sakari	Simelius, Sakari	Simelius, Sakari	Simelius, Sakari / Keinonen, Yrjö (1 váltás)	Keinonen, Yrjö	Keinonen, Yrjö	Keinonen, Yrjö	Keinonen, Yrjö / Leinonen, Kaarlo (1 váltás)	Leinonen, Kaarlo	Leinonen, Kaarlo	Leinonen, Kaarlo	Leinonen, Kaarlo	Leinonen, Kaarlo / Sutela, Lauri (1 váltás)	Sutela, Lauri
Helsinki főpolgármestere	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri / Aura, Teuvo (1 váltás)	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo
Finn Akadémia elnöke	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi	Virtanen, Artturi / Ravila, Paavo (1 váltás) / Aalto, Alvar (1	Aalto, Alvar	Aalto, Alvar	Aalto, Alvar	Aalto, Alvar	Aalto, Alvar / von Wright, Georg (1 váltás)	von Wright, Georg	von Wright, Georg (1 váltás)	-	-	-	-	-

				váltás)												
Helsinki Egyetem kancellárja	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka	Myrberg, Pekka / Linkomies, Edwin (1 váltás)	Linkomies, Edwin / Ravila, Paavo (1 váltás)	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo / Renvall, Pentti (1 váltás)	Renvall, Pentti	Renvall, Pentti	Renvall, Pentti	Renvall, Pentti	Renvall, Pentti / Juva, Mikko (1 váltás)	Juva, Mikko	Juva, Mikko
Helsinki Egyetem rektora	Linkomies, Edwin	Linkomies, Edwin	Linkomies, Edwin / Kivinen, Erkki (1 váltás)	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki / Juva, Mikko (1 váltás)	Juva, Mikko	Juva, Mikko / Palmén, Ernst (1 váltás)	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst
Finn Nemzeti Opera főigazgatója	Tolonen, Jouko / Almi, Alfons (1 váltás)	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Almi, Alfons	Söderblom, Ulf / Kauhanen, Kai (2 váltás)	Kauhanen, Kai / Segerstam, Leif (1 váltás)	Segerstam, Leif / Raiskinen, Juhani (1 váltás)	Raiskinen, Juhani
Finlandia Ház főigazgató	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Broms, Bengt (1 váltás)	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt
Finn PEN Klub elnökei	Suolahti, Eino E. / Tuulio, Tyyyni (1 váltás)	Tuulio, Tyyyni	Tuulio, Tyyyni	Tuulio, Tyyyni	Tuulio, Tyyyni / Joenpelto Eeva (1 váltás)	Joenpelto Eeva	Joenpelto Eeva	Joenpelto E. / Tiusanen, T. (1 vál.)	Tiusanen, Timo	Tiusanen, Timo	Tiusanen, Timo / Kilpi, Eeva (1 váltás)	Kilpi, Eeva	Kilpi, Eeva	Kilpi, Eeva	Kilpi, Eeva	Kilpi, Eeva / Kunnas, Kirsi (1 váltás)
szociáldemokraták elnöke	Tanner Väinö	Tanner Väinö	Tanner Väinö	Tanner V. / Paasio, R. (1 váltás)	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, Rafael	Paasio, R. / Sorsa, Kalevi (1 váltás)
szociáldemokraták titkára	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo / Raatikainen, Erkki (1 váltás)	Raatikainen, Erkki	Raatikainen, Erkki	Raatikainen, E. / Sorsa, K. (1 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Sundqvist, Ulf (1 váltás)
Agrárpárt / Centrumárt elnöke	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, V. / Virolainen, J. (1 váltás)	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes
Agrárpárt / Centrumárt titkára	Korsimo, Arvo / Silvola, Pekka (1 váltás)	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka	Silvola, Pekka / Loikkanen, J. (1 váltás)	Loikkanen, Jouko / Immonen, Mikko (1 váltás)	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko
Nemzeti Koalíciós Párt elnöke	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi / Juha Rihtniemi (1 váltás)	Juha Rihtniemi	Juha Rihtniemi	Juha Rihtniemi	Juha Rihtniemi	Juha Rihtniemi	Juha Rihtniemi / Holkeri, Harri (1 váltás)	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri
Nemzeti Koalíciós Párt titkára	Rihtniemi, Juha / Koski, Rauno (1 váltás)	Koski, Rauno	Koski, Rauno	Koski, Rauno	Koski, Rauno	Koski, Rauno / Holkeri, Harri (1 váltás)	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri / Tavastila, Veikko (1 váltás)	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko
Finn	Aaltonen,	Aaltonen,	Aaltonen,	Aaltonen,	Aaltonen,	Aaltonen,	Aaltonen,	Saarinen,	Saarinen,	Saarine	Saarinen,	Saarinen,	Saarinen,	Saarinen,	Saarinen,	Saarinen,

Kommunista Párt elnöke	Aimo	Aimo	Aimo	Aimo	Aimo	Aimo	Aimo / Saarinen, Aarne (1 váltás)	Aarne	Aarne	n, Aarne	Aarne	Aarne	Aarne	Aarne	Aarne	Aarne
Finn Kommunista Párt főtitkára	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi, Ville	Pessi V. / Aalto, A. (1 váltás)	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo
kormányfő (Karjalainen, Sorsa és Paasio)	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno / Miettunen, Martti (1 váltás)	Miettunen, Martti / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti / Lehto, Reino (1 váltás)	Lehto, Reino / Virolainen, J. (1 váltás)	Virolainen, J.	Virolainen, Johannes / Paasio, Kustaa (1 váltás)	Paasio, Kustaa	Paasio, Kustaa / Koivisto, Mauno (1 váltás)	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno / Aura, Teuvo / Karjalainen, Ahti (2 váltás)	Karjalainen, Ahti / Aura, Teuvo (1 váltás)	Aura, Teuvo / Paasio, Rafael / Sorsa, Kalevi (2 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Liinamaa, Keijo / Miettunen, Matti (2 váltás)
kancellária-miniszter (Louekoski)	-	-	-	- / Mattila, Olavi (1 váltás) / Nuorvala, Aarne (1 váltás)	Nuorvala, Aarne / - (1 váltás)	-	-	-	- / Linnamo, Jussi (1 váltás)	Linnamo, Jussi	Linnamo, Jussi / Eskman, Margit (1 váltás) / - (1 váltás) / Mattila, Olavi (1 váltás)	Mattila, Olavi / Timonen, Esa (1 váltás)	Timonen, Esa / Louekoski, Matti (1 váltás)	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti / Ahtiala, Kaarlo (1 váltás) / Karpola, Reino (1 váltás)
miniszterelnök-helyettes (Virolainen, Karjalainen)	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Luukka, Eemil / Kleemola, Kauno (2 váltás) / Luukka, Eemil (1 váltás)	Luukka, Eemil / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes / Nuorvala, Aarne / (1 váltás)	Nuorvala, Aarne / Oittinen, Reino (1 váltás) / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / Oittinen, Reino (1 váltás)	Oittinen, Reino	Oittinen, Reino / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes / Hetemäki, Olli (1 váltás) / Helle, Veikko (1 váltás)	Helle, Veikko / Hetemäki, Olli (1 váltás)	Hetemäki, Olli / Koivisto, Mauno (1 váltás) / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / Mattila, Olavi (1 váltás) / Sorsa, Kalevi (1 váltás)
külügyminiszter (Karjalainen)	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Sukselainen, Vieno / Karjalainen, Ahti (2 váltás)	Karjalainen, Ahti / Merikoski, Veli (1 váltás)	Merikoski, Veli / Hallama, Eino (1 váltás)	Hallama, Eino / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Leskinen, Väinö / Mattila, Olavi (1 váltás)	Mattila, Olavi / Sorsa, Kalevi (1 váltás) / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / Mattila, Olavi (1 váltás) / Sorsa, Kalevi (1 váltás)
külügyminisztériumi miniszter	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / - (1 váltás)	-	- / Mattila, Olavi (1 váltás)	Mattila, Olavi / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	- / Mattila, Olavi (1 váltás)	Mattila, Olavi / Rossi, Taru (2 váltás)	Rossi, Taru / Linnamo, Jussi (2 váltás)	Linnamo, Jussi / Laine, Jermu (1 váltás)	Laine, Jermu	Laine, Jermu / Rytkönen Arvo (2 váltás) / Lehto, Sakari (2 váltás)
igazságügyi miniszter (Söderhjelm és Simonen,	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti / Lehtosalo, Pauli (1 váltás)	Lehtosalo, Pauli / Söderhjelm, Johan (1 váltás)	Söderhjelm, Johan / Merimaa, Henrik (1 váltás)	Merimaa, Henrik / Söderhjelm, Johan (1 váltás)	Söderhjelm, Johan	Söderhjelm, Johan / Simonen, Aarre (1 váltás)	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre / Liinamaa, Keijo (1 váltás) /	Tuominen, Erkki / Laaksonen, Mikko (1 váltás) /	Lång, Karl / Paavola, Pekka (1 váltás) / Louekoski,	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti / Anttila, Sylvi (1 váltás) / Gestrin, Lars

illetve Louekoski)											Tuominen, Erkki (1 váltás)	Söderman, Jacob-Magnus (1 váltás) / Lång, Karl (1 váltás)	Matti (1 váltás)			(1 váltás)
belügyminiszter (Väyrynen és Tuominen)	Palovesi, Eino / Luukka, Eemil (1 váltás)	Luukka, Eemil	Luukka, Eemil / Erkkilä, Eeli (1 váltás)	Erkkilä, Eeli / Ryhtä, Niilo (1 váltás) / Hannus, Arno (1 váltás)	Hannus, Arno / Ryhtä, Niilo (1 váltás)	Ryhtä, Niilo	Ryhtä, Niilo / Viitanen, Martti (1 váltás)	Viitanen, M. / Väyrynen, O. (1 váltás)	Väyrynen, Onni	Väyrynen, Onni	Väyrynen, Onni / Hiltunen, Teemu / Jämsén, Artturi (2 váltás)	Jämsén, Artturi / Uusitalo, Eino / Tuominen, Heikki (2 váltás)	Tuominen, Heikki / Viitanen, Martti (1 váltás) / Tuominen, Heikki (1 váltás)	Tuominen, Heikki	Tuominen, Heikki	Tuominen, Heikki / Koski, Heikki (1 váltás) / Tiilikainen, Paavo (1 váltás)
belügyminisztériumi miniszter (Suorttanen és Tarjanne)	-	-	-	-	-	-	- / Suorttanen, Sulo (1 váltás)	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo / - (1 váltás)	Laaksonen, Mikko (1 váltás) / Söderman, Jacob-Magnus (2 váltás) / - (1 váltás)	Tarjanne, Pekka (1 váltás)	Tarjanne, Pekka	Tarjanne, Pekka	Tarjanne, Pekka / Strömmer, Aarno (2 váltás) / Hänninen, Mauno (2 váltás)
honvédelmi miniszter (Pentti és Suorttanen, illetve Gestrin)	Häppölä, Leo	Häppölä, Leo / Björkenheim, Edvard (1 váltás)	Björkenheim, Edvard / Pentti, Arvo (1 váltás)	Pentti, Arvo / Leinonen, Kaarlo (1 váltás)	Leinonen, Kaarlo / Pentti, Arvo (1 váltás)	Pentti, Arvo	Pentti, Arvo / Suorttanen, Sulo (1 váltás)	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo / Pentti, Arvo (1 váltás) / Gestrin, Lars (1 váltás)	Gestrin, Lars / Pentti, Arvo (1 váltás)	Pentti, Arvo / Hostila, Sulo (1 váltás) / Gestrin, Lars (1 váltás)	Gestrin, Lars	Gestrin, Lars / Homén, Carl-Olaf (1 váltás)	Homén, Carl-Olaf / Huurtamo, Erkki (1 váltás) / Melin, Ingvár (1 váltás)
pénzügyminiszter (Virolainen Sarjala)	Sarjala, Vihtori	Sarjala, Vihtori	Sarjala, Vihtori / Karttunen, Osmo (1 váltás)	Karttunen, O. / Jussila, Mauno / Rekola, Esko (2 váltás)	Rekola, Esko / Kaitila, Esa (1 váltás)	Kaitila, Esa	Kaitila, Esa / Koivisto, Mauno (1 váltás)	Koivisto, Mauno	Raunio, Eino (1 váltás)	Raunio, Eino	Raunio, E. / Hetemäki, Olli / Tallgren, Carl (2 váltás)	Tallgren, Carl / Hetemäki, Olli (1 váltás)	Hetemäki, Olli / Koivisto, M. (1 váltás) / Virolainen, J.	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, J. / Tuominen, Heikki / Paavela, P. (2 váltás)
pénzügy-minisztériumi miniszter (Alenius és Niskanen)	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli / Niemi, Juho (1 váltás)	Niemi, Juho / Koski, Onni; Söderhjelm, Johan; (3 váltás)	Koski, Onni; - Koski, O.; Söderhjelm, Johan; - Söderhjelm; + Jussila, Mauno / Tuominen, Heikki (5 váltás)	Tuominen, Heikki / Huurtamo, Erkki (1 váltás)	Huurtamo, Erkki	Huurtamo, Erkki / Alenius, Ele (2 váltás)	Alenius, Ele	Alenius, Ele	Alenius, Ele	Alenius, Ele / Liinamaa, Keijo (2 váltás) / Käkelä, Valto (2 váltás)	Käkelä, Valto / Uitto, Jorma (2 váltás)	Uitto, Jorma / Eskman, Margit / Karkinen, Seija / Niskanen, Esko (6 váltás)	Niskanen, Esko	Niskanen, Esko / Tuominen, Heikki (1 váltás)	Niskanen, Esko; Tuominen, Heikki / Varjas, Teuvo / Luukka, Viljo (5 váltás)
oktatásügyi miniszter (Hosia és	Hosia, Heikki	Hosia, Heikki	Hosia, Heikki / Hosia, Armi (1 váltás)	Hosia, Armi / Oittinen,	Oittinen, Reino / Saukkonen	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi / Oittinen,	Oittinen, Reino	Oittinen, Reino / Virolainen,	Virolainen, Johanne	Virolainen, Johannes / Nummine	Itälä, Jaakko / Louekoski,	Louekoski, Matti / Sundqvist,	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf / Kallio, Varma /	Sundqvist, Ulf / Posti, Lauri (1

Oittinen, illetve Sundqvist)				Reino (1 váltás)	, Jussi (1 váltás)		Reino (1 váltás)		Johannes (1 váltás)	s	n, Jaakko / Itälä, Jaakko (2 váltás)	Matti (1 váltás)	Ulf (1 váltás)		Sundqvist, Ulf (2 váltás)	váltás) / Väyrynen, Paavo (1 váltás)
oktatásügyi minisztérium miniszter (Väänänen)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	- / Kalavainen, Meeri (1 váltás)	Kalavainen, Meeri / Tyyri, Jouko (2 váltás)	Tyyri, Jouko / Holappa, Pentti (2 váltás) / Väänänen, Helmi (2 váltás)	Väänänen, Helmi	Väänänen, Helmi	Väänänen, Helmi / - (1 váltás) / Kivistö, Kalevi (1 váltás)
agrárminiszter (1971-től mezőgazdasági és erdészeti miniszter)	Jaakkola, Juho	Jaakkola, Juho / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes / Suomela, Vilho (1 váltás)	Suomela, Vilho / Jussila, Mauno (1 váltás)	Jussila, Mauno	Jussila, Mauno / Kaasalainen, Nestor (1 váltás)	Kaasalainen, Nestor	Kaasalainen, Nestor / Miettunen, Martti (1 váltás)	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti / Westermarck, Nils (1 váltás) / Kaasalainen, Nestor (1 váltás)	Kaasalainen, Nestor / Suomela, Vilho (1 váltás)	Suomela, Vilho / Happonen, Leo (1 váltás) / Haukipuro, Erkki (1 váltás)	Haukipuro, Erkki / Linna, Heimo (1 válság)	Linna, Heimo	Linna, Heimo / Ihamuotila, Veikko (1 váltás) / Linna, Heimo (1 váltás)
agrárminisztériumi miniszter	Antila, Toivo	Antila, Toivo / Rönkkö, Tahvo (1 váltás)	Rönkkö, Tahvo / Korsbäck, Verner (2 váltás)	Korsbäck, Verner / - (1 váltás)	Lahti, Ida (1 váltás)	Lahti, Ida	Lahti, Ida / Lindeman, Lars (2 váltás)	Lindeman, Lars	Lindeman, Lars / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-
közl.-i és közmunkaügyi miniszter 1970: közl. miniszter) (Kleemola, Tarjanne)	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno / Erkkilä, Eeli (1 váltás) / Savela, Erkki (1 váltás)	Savela, Erkki / Niskala, Martti (1 váltás)	Niskala, Martti / Teir, Grels (1 váltás)	Teir, Grels	Teir, Grels / Suonpää, Leo (1 váltás)	Suonpää, Leo	Suonpää, Leo / Aitio, Paavo (1 váltás)	Aitio, Paavo	Aitio, Paavo / Niskala, Martti (1 váltás) / Saarto, Veikko (1 váltás)	Saarto, Veikko / Haapasalo, Kalervo / Timonen, Esa (2 váltás)	Timonen, Esa / Nevalainen, Valde / Tarjanne, Pekka (2 váltás)	Tarjanne, Pekka	Tarjanne, Pekka	Tarjanne, Pekka / Timonen, Esa / Hjerppe, Kaukko (2 váltás)
közlekedési és közmunkaügyi minisztériumi miniszter	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo / Erkkilä, Eeli (1 váltás)	Erkkilä, Eeli / - (1 váltás) / Närvänen, Onni (1 váltás)	Närvänen, Onni / Lahtela, Olavi (2 váltás) / - (1 váltás)	Timonen, Esa (1 váltás)	Timonen, Esa	Timonen, Esa / Ryhtä, Niilo (2 váltás)	Ryhtä, Niilo / Kekkonen, Matti (2 váltás)	Kekkonen, Matti / Virtanen, Viljo	Helle, Veikko (2 váltás)	Helle, Veikko / - (1 váltás)	-	-	-	-	
kereskedelmi és ipari miniszter (Wiherheimo)	Karjalainen, Ahti	Karjalainen / Westerlund B. / V. Hustich (2 váltás)	Hustich, Väinö / Wiherheimo, Toivo (1 váltás)	Wiherheimo, Toivo / Mattila, Olavi (1 áltás)	Mattila, Olavi / Wiherheimo, Toivo (1 váltás)	Wiherheimo, Toivo	Wiherheimo, Toivo / Salonen, Olavi (1 váltás)	Salonen, Olavi	Salonen, Olavi / Teir, Grels (1 váltás)	Teir, Grels	Teir, Grels / Mattila, Olavi / Berner, Arne (2 váltás) /	Berner, Arne / Korhonen, Gunnar (1 váltás)	Korhonen, Gunnar / Linnamo, Jussi / Teir, Grels (2 váltás)	Teir, Grels / Jansson, Jan-Magnus (1 váltás)	Jansson, Jan-Magnus / Gestrin, Lars (1 váltás)	Gestrin, L. / Rytkönen, Arvo / Rantala, Eero (2 váltás)
kereskedelmi és ipari minisztériumi miniszter	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli / Saarinen, Olavi (2 váltás)	Saarinen, Olavi / Pohjala, Kyllikki (2 váltás) / Niini, Aarno (1	Niini, Aarno / - (1 váltás)	-	-	-	- / Leskinen, Väinö (1 váltás)	Leskinen, Väinö	Leskinen, Väinö / - (1 váltás) / Haapasalo, Kalervo; Mattila, Olavi	Haapasalo, K.; Mattila, - Kalervo; Mattila, Olavi; Salonen, Olavi /	Rossi, Taru / Lindblom, Seppo (2 váltás) / Linnamo, Jussi (2 váltás)	Linnamo, Jussi / Laine, Jermu (2 váltás)	Laine, Jermu	Laine, Jermu (Uitto, Jorma (2 váltás) / Lehto, Sakari (2 váltás)

				váltás)							Johannes (2 váltás)	Rossi, Taru (7 váltás)				
szociális miniszter (1970-től szociális és egészségügyi miniszter) (Tiekso és KArkinen)	Simonen, Vieno	Simonen, Vieno	Simonen, Vieno / Pohjala, Kyllikki (1 váltás)	Pohjala, Kyllikki / Ojala, Olof (1 váltás)	Ojala, Olof / Tenhiälä, Juho (1 váltás)	Tenhiälä, Juho	Tenhiälä, Juho / Koivunen, Paavo (1 váltás)	Koivunen, Paavo	Koivunen, Paavo / Tiekso, Anna-Liisa (1 válság)	Tiekso, Anna-Liisa	Tiekso, Anna-Liisa / Korhonen, Gunnar (1 váltás) / Tiekso, Anna-Liisa (1 váltás)	Tiekso, Anna-Liisa / Kuusi, Pekka (1 váltás) / Lahtinen, Alli (1 váltás)	Lahtinen, Alli / Kaipainen, Osmo (1 váltás) / Karkinen, Seija	Karkinen, Seija	Karkinen, Seija	Karkinen, Seija / Lahtinen, Alli (1 váltás) / Toivanen, Irma (1 váltás)
szociális min.-i miniszter (1970: szociális és egészségügyi min.-i miniszter) (Pekkarin)	Erkkilä, Eeli	Erkkilä, Eeli / Jussila, Mauno (1 váltás)	Jussila, Mauno / - (1 váltás)	Kull, Magnus (1 váltás)	Kull, Magnuss / Sorkio, Kaarle (1 váltás)	Sorkio, Kaarle	Sorkio, Kaarle / Timonen, Esa (2 váltás)	Timonen, Esa / Saloranta, Toivo (2 váltás)	Saloranta, Toivo / Partanen, Juho (2 váltás)	Partanen, Juho	Partanen, J. / Lahtinen, Alli / Eskelinen, Katri-Helena; Berner, Arne (5 váltás)	Eskelinen, Katri-Helena; Berner, Arne / Korhonen, Gunnar (3 váltás)	Korhonen, Gunnar / Fredriksson, Ahti; Linnamo, Jussi / Pekkarinen, Pentti (5 váltás)	Pekkarinen, Pentti	Pekkarinen, Pentti	Pekkarinen, Pentti / Karpola, Reino /Teir, Grels / Työläjärvi, Pirkko (6 váltás)
munkaügyi miniszter (Nevalainen)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Helle, Veikko (1 váltás) / Timonen, Esa (1 váltás) / Helle, Veikko (1 váltás)	Helle, Veikko / Liinamaa, Keijo (1 váltás)	Liinamaa, Keijo / Helle, Veikko (1 váltás) / Nevalainen, Valde	Nevalainen, Valde	Nevalainen, Valde	Nevalainen, Valde / Paananen, Ilmo (1 váltás) / Aitio, Paavo (1 váltás)

Tisztség	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Finn elnök	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen	Kekkonen / Koivisto (hiv.) (1 váltás)	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto
parlament elnöke	Sukselainen, Vieno / Helle, Veikko (1 váltás)	Helle, Veikko	Helle, Veikko / Pekkala, Ahti (1 váltás)	Pekkala, Ahti / Virolainen, Johannes (1 váltás)	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, J. / Pystynen, Erkki (1 váltás)	Pystynen, Erkki	Pystynen, Erkki	Pystynen, Erkki	Pystynen, Erkki / Suominen, Ilkka / Ahde, M. (2 váltás)	Ahde, Matti	Ahde, Matti / Sorsa, Kalevi (1 váltás)	Sorsa, Kalevi
jegybankelnök	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti / Rolf Kullberg (1 váltás)	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg	Rolf Kullberg
legfelsőbb bíróság elnöke	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt	Olsson, Curt / Heinonen, Olavi (1 váltás)	Heinonen, Olavi

igazságügyi kancellár	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto / Korte, Kai (1 váltás)	Korte, Kai	Korte, Kai	Korte, Kai	Korte, Kai / Aalto, Jorma S. (1 váltás)	Aalto, Jorma S.	Aalto, Jorma S.	Aalto, Jorma S.	Aalto, Jorma S.
Rendőrség főigazgatója	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen, Erkki	Korhonen / Urponen (1 váltás)	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli	Urponen, Olli
hadsereg főparancsnoka	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri	Sutela, Lauri / Valtanen, Jaakko (1 váltás)	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko	Valtanen, Jaakko / Klenberg, Jan (1 váltás)
Helsinki főpolgármestere	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo	Aura, Teuvo / Ilaskivi, Raimo (1 váltás)	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo
Helsinki Egyetem kancellárja	Juva, Mikko	Juva, Mikko	Juva, Mikko / Palmén, Ernst (1 váltás)	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst	Palmén / Oker-Blom (1 váltás)	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom / Lehto (1 váltás)	Lehto, Olli	Lehto, Olli
Helsinki Egyetem rektora	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst / Oker-Blom, Nils (1 váltás)	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils	Oker-Blom, Nils / Lehto, Olli (1 váltás)	Lehto, Olli	Lehto, Olli	Lehto, Olli	Lehto, Olli	Lehto, Olli / Tommila, Päiviö (1 váltás)	Tommila, Päiviö	Tommila, Päiviö
Finn Nemzeti Opera főigazgatója	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani	Raiskinen, Juhani / Kuusisto, Ilkka (1 váltás)	Kuusisto, Ilkka	Kuusisto, Ilkka	Kuusisto, Ilkka	Kuusisto, Ilkka	Kuusisto, Ilkka	Kuusisto, Ilkka
Finlandia Ház főigazgató	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt	Broms, Bengt / Öhman, Carl (1 váltás)	Öhman, Carl	Öhman, Carl	Öhman, Carl	Öhman, Carl	Öhman, Carl	Öhman, Carl / Matti Kivinen (1 váltás)	Matti Kivinen	Matti Kivinen
Finn PEN Klub elnöke	Kunnas, Kirsi	Kunnas, Kirsi	Kunnas, Kirsi	Kunnas, Kirsi	Kunnas, Kirsi	Kunnas, Kirsi / Haavikko Ritva (1 váltás)	Haavikko Ritva	Haavikko Ritva / Nummi, Lassi (1 váltás)	Nummi, Lassi	Nummi, Lassi	Nummi, Lassi	Nummi, Lassi	Nummi, Lassi / Ruohonen, Pentti (1 váltás)	Ruohonen, Pentti	Ruohonen, Pentti
szociáldemokraták elnöke	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Paasio, Pertti (1 váltás)	Paasio, Pertti	Paasio, Pertti	Paasio, Pertti
szociáldemokraták titkára	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf / Liikanen, Erkki (1 váltás)	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki / Iivari, Ulpu (1 váltás)	Iivari, Ulpu	Iivari, Ulpu	Iivari, Ulpu
Agrárpárt / Centrumpárt	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, J. /	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo /

elnöke					Väyrynen, P. (1 váltás)										Aho, Esko (1 váltás)
Agrárpárt / Centrumpárt titkára	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko	Immonen, Mikko / Kääriäinen, Seppo (1 váltás)	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo	Kääriäinen, Seppo / Tikka, Erja (1 váltás)
Nemzeti Koalíciós Párt elnöke	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri / Suominen, Ilkka (1 váltás)	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka
Nemzeti Koalíciós Párt titkára	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko	Tavastila, Veikko	Isotalo, Jussi (1 váltás)	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Isotalo, Jussi	Kaila, Arno (1 váltás)	Kaila, Arno / Kivelä, Pekka (1 váltás)	Kivelä, Pekka
Finn Kommunista Párt elnöke	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne	Saarinen, Aarne / Kajanoja, Jouko (1 váltás)	Kajanoja, Jouko	Kajanoja, Jouko / Aalto, Arvo (1 váltás)	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo / Wahlström, Jarmo (1 váltás)	Wahlström, Jarmo	Wahlström, Jarmo / Tammisola, Heljä (1 váltás)
Finn Kommunista Párt főtitkára	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo / Kivimäki, Erkki (1 váltás)	Kivimäki, Erkki	Kivimäki, Erkki	Kivimäki, Erkki	Kivimäki, Erkki / Aalto, Arvo (1 váltás)	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo / Aitamurto, Aarno (1 váltás)	Aitamurto, A. / Vainionpää, Esko (1 váltás)	Vainionpää, Esko	Vainionpää, Esko	Vainionpää, Esko / Tammisola, Heljä (1 váltás)	Tammisola, Heljä	Tammisola, Heljä / Mäki, Asko (1 váltás)
Tisztség	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
kormányfő (Karjalainen, Sorsa, Paasio, Miettunen, Koivisto, Holkeri)	Miettunen, Matti	Miettunen, Martti / Sorsa, Kalevi (1 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Koivisto, Mauno (1 váltás)	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno / Sorsa, Kalevi (1 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Holkeri, Harri (1 váltás)	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri	Holkeri, Harri
kancellária-min. (Louekoski és Uusitalo, Kanerva)	Karpola, Reino / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti / Rekola, Esko (1 váltás)	Rekola, Esko	Rekola, Esko / Uusitalo, Eino (1 váltás)	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino / Jokela, Mikko (1 váltás)	Jokela, Mikko / Yläjärvi, Toivo (1 váltás)	Yläjärvi, Toivo / - (1 váltás)	-	-	- / Kanerva, Ilkka (1 váltás)	Kanerva, Ilkka	Kanerva, Ilkka	Kanerva, Ilkka
kormányfő-h. (Virolainen, Karjalainen, Uusitalo, Sorsa, Väyrynen)	Sorsa K. / Karjalainen, Ahti (1 váltás)	Karjalainen, Ahti / Virolainen (1 váltás)	Virolainen, Johannes	Virolainen / Uusitalo, Eino (1 váltás)	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino / Pekkala, Ahti (1 váltás)	Pekkala, Ahti / Väyrynen, Paavo (1 váltás)	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo / Sorsa, Kalevi (1 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Paasio, Pertti (1 váltás)	Paasio, Pertti
külügyminiszter (Karjalainen és Väyrynen, Sorsa,)	Sorsa, Kalevi / Korhonen, Keijo (1 váltás)	Korhonen, Keijo / Väyrynen, Paavo (1 váltás)	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo / Stenbäck, Pär (1 váltás)	Stenbäck, Pär / Väyrynen, Paavo (1 váltás)	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo / Sorsa, Kalevi (1 váltás)	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi / Paasio, Pertti (1 váltás)	Paasio, Pertti
külügymin.-i min. (Rekola és Laine; illetve Salolainen, Pertti; Suominen, Ilkka)	Lehto, Sakari / Aminoff, Albrecht Carl Göran	Aminoff, Albrecht Carl Göra / - (1 váltás)	-	- / Rekola, Esko (1 váltás)	Rekola, Esko	Rekola, Esko	Rekola, Esko / Rekola, Esko; Berner, Arne (2 váltás)	Berner, Arne / Laine, Jermu (2 váltás)	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu / Salolainen, Pertti; Suominen,	Salolainen, Pertti; Suominen, Ilkka	Salolainen, Pertti; Suominen, Ilkka	Salolainen, Pertti; Suominen, Ilkka

	(2 váltás)											Ilkka (3 váltás)			
igazságügyi miniszter (Söderhjelm Simonen, Louekoski és Taxell)	Gestrin, Lars	Gestrin, Lars / Salo, Tuure (1 váltás)	Salo, Tuure / Nikula, Paavo (1 váltás)	Nikula, Paavo / Taxell, Lars (1 váltás)	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars / Louekoski, Matti (1 váltás)	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti / Halonen, Tarja (1 váltás)
belügyminiszter (Väyrynen, Tuominen, illetve Uusitalo, Raatikainen, Rantanen)	Tiilikainen, Paavo / Uusitalo (1 váltás)	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino / Ahde, Matti (1 váltás)	Ahde, Matti / Luttinen, Vilho (1 váltás)	Luttinen, Vilho / Raatikainen, Kaisa (1 váltás)	Raatikainen, Kaisa	Raatikainen, Kaisa	Raatikainen, Kaisa / Rantanen, Jarmo (1 váltás)	Rantanen, Jarmo	Rantanen, Jarmo	Rantanen, Jarmo
belügyminisztériumi miniszter (Suorttanen és Tarjanne, Koikkalainen, illetve Yläjärvi, Liikanen)	Hänninen, Mauno / - (1 váltás)	Gestrin, Lars; Salo, Tuure (2 váltás)	Gestrin, Lars; Salo, Tuure / Rantala, Eero (3 váltás)	Rantala, Eero / Koikkalainen, Eugen (2 váltás)	Koikkalainen, Eugen	Koikkalainen, Eugen	Koikkalainen, Eugen / Jokela, Mikko (2 váltás)	Jokela, Mikko / Luttinen, Vilho; - Luttinen, Vilho (2 váltás)	- / Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo / Liikanen, Erkki (2 váltás)	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki / Puhakka, Matti (2 váltás)
honvédelmi miniszter (Pentti, Suorttanen, Gestrin, Äikäs , Pihlajamäki)	Melin, Ingvár / Westerlund, Seppo (1 váltás)	Westerlund, Seppo / Tähkämaa, Taisto (1 váltás)	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto / Äikäs, Lasse (1 váltás)	Äikäs, Lasse	Äikäs, Lasse	Äikäs, Lasse / Saukkonen, Veikko (1 váltás)	Saukkonen, V. / Pihlajamäki, Veikko (1 váltás)	Pihlajamäki, Veikko	Pihlajamäki, Veikko	Pihlajamäki, Veikko	Pihlajamäki, Veikko / Norrback, Johan (1 váltá)	Norrback, Johan	Norrback, Johan	Norrback, Johan / Rehn, Märta (1 váltás)
pénzügyminiszter (Paavela, Pekkala é Liikanen)	Paavela, Paul / Rekola, Esko (1 váltás)	Rekola, Esko / Paavela, Paul (1 váltás)	Paavela, Paul	Paavela, Paul / Pekkala, Ahti (1 váltás)	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti / Ollila, Esko (1 váltás)	Ollila, Esko / Liikanen, Erkki (1 váltás)	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki / Louekoski, Matti (1 váltás)
pénzügymin.-i miniszter (Alenius Niskanen, Pekka Vennamo Puolanne)	Luukka, Viljo / Loikkanen, Jouko (2 váltás)	Loikkanen, Jouko / Rekola, Esko (2 váltás)	Rekola, Esko	Rekola, Esko / Työläjärvi, Pirkko (2 váltás)	Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi, Pirkko / Forsman, Mauno	Forsman, Mauno / Forsman, M.; - Forsman, M.; Laine, J. (2 váltás)	Laine, Jermu / Vennamo, Pekka (1 váltás)	Vennamo, Pekka	Vennamo, Pekka	Vennamo, Pekka	Vennamo, Pekka / Puolanne, Ulla (2 váltás)	Puolanne, Ulla	Puolanne, Ulla ; + Kanerva, Ilkka (1 váltás)	Puolanne, Ulla; Kanerva, Ilkka
oktatásügyi miniszter (Hosia és Oittinen, ill. Sundqvist; és Kivistö, Suonio, Taxell)	Väyrynen, Paavo / Väänänen, Helmi (1 váltás)	Väänänen, Helmi / Gestrin, Lars (1 váltás)	Gestrin, Lars / Itälä, Jaakko (1 váltás)	Itälä, Jaakko / Kivistö, Kalevi (1 váltás)	Kivistö, Kalevi	Kivistö, Kalevi	Kivistö, Kalevi / Kivistö, Kalevi / Suonio, Kaarina (1 váltás)	Suonio, Kaarina	Suonio, Kaarina	Suonio, Kaarina	Suonio, Kaarina / Ala-Kapee, Pirjo (1 váltás)	Ala-Kapee, Pirjo / Taxell, Lars (1 váltás)	Taxell, Lars	Taxell, Lars	Taxell, Lars / Norrback, Johan (1 váltás)
oktatásügyi min.-i miniszter (Kivistö, Björkstrand, Kasurinen)	Kivistö, Kalevi / - (1 váltás	Kivistö, Kalevi (1 váltás)	Kivistö, Kalevi	Kivistö, Kalevi / - (1 váltás)	-	-	- / Suonio, Kaarina / Suonio, K.; - Suonio, K.; Salo, Arvo (3 váltás)	Salo, Arvo / Björkstrand, Hilding (2 váltás)	Björkstrand, Hilding	Björkstrand, Hilding	Björkstrand, Hilding	Björkstrand, Hilding / Kasurinen, A.-L. (2 váltás)	Kasurinen, Anna-Liisa	Kasurinen, Anna-Liisa	Kasurinen, Anna-Liisa
agrárminiszter (1971: mzg. és	Linna, Heimo /	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes	Virolainen, Johannes /	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto /	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo /	Pohjala, Toivo	Pohjala, Toivo	Pohjala, Toivo

erdészeti min.) (Virolainen, Tähkämaa, Yläjärvi, Pohjala)	Virolainen, J. (1 váltás)			Tähkämaa, Taisto (1 váltás)				Yläjärvi, Toivo (1 váltás)				Pohjala, Toivo (1 váltás)			
agrármin.-i min. (Saarto és Ahde, illetve Norrback)	-	- / Saarto, Veikko (1 váltás	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko / Wahlström, Jarmo / - (2 váltás)	- / Ahde, Matti (1 váltás)	Ahde, Matti	Ahde, Matti	Ahde, Matti	Ahde, Matti / Norrback, Johan (2 váltás)	Norrback, Johan	Norrback, Johan	Norrback, Johan
közlekedési és közmunkaügyi (1970-től közl.) miniszter (Kleemola, Tarjanne; Saarto, Luttinen)	Hjerppe, Kaukko / Granvik, Ragnar (1 váltás)	Granvik, Ragnar / Saarto, Veikko (1 váltás)	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko / Wahlström, Jarmo / Breilin, Reino (2 váltás)	Breilin, Reino / Puhakka, Matti (1 váltás)	Puhakka, Matti / Luttinen, Vilho (1 váltás)	Luttinen, Vilho	Luttinen, Vilho	Luttinen, Vilho / Vennamo, Pekka (1 váltás)	Vennamo, Pekka	Vennamo, Pekka / Vistbacka, Raimo (1 váltás)	Vistbacka, Raimo / Kanerva, Ilkka (1 váltás)
közl. és közm. min.-i min.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	- / Kasurinen, Anna (1 váltás)
kereskedelmi és ipari miniszter (Rantala és Lindblom, illetve Suominen)	Rantala, Eero / Berner, Arne (1 váltás)	Berner, Arne / Rantala, Eero (1 váltás)	Rantala, Eero	Rantala, Eero / Sundqvist, Ulf (1 váltás)	Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf / Työläjärvi, Pirkko (1 váltás)	Työläjärvi, Pirkko / Ollila, Esko (1 váltás)	Ollila, Esko / Lindblom, Seppo (1 váltás)	Lindblom, Seppo	Lindblom, Seppo	Lindblom, Seppo	Lindblom, Seppo / Suominen, Ilkka (1 váltás)	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka
kereskedelmi és ipari minisztériumi miniszter (Laine és Salolainen)	Lehto, Sakari / Aminoff, Albrecht Carl Göran (2 váltás)	Aminoff, Albrecht Carl Göran / - (1 váltás)	-	- / Koikkalainen, Eugen; Rekola, Esko (2 váltás)	Koikkalainen, Eugen; Rekola, Esko	Koikkalainen, Eugen; Rekola, Esko	Koikkalainen; Rekola / Rekola; - Rekola; Ahde, Matti; Berner, A. (4 váltás)	Ahde M.; Berner, A. / Ahde M.; - Ahde M.; Laine, J. (3 váltás)	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu / Salolainen, Pertti; Vennamo, Pekka (3 váltás)	Salolainen, Pertti; Vennamo, Pekka	Salolainen, Pertti; Vennamo, Pekka; - Vennamo, Pekka (1 váltás)	Salolainen, Pertti
szociális miniszter (1970-től szociális és egészségügyi miniszter) (Työläjärvi és Kuuskoski)	Toivanen, Irma	Toivanen, Irma / Työläjärvi, Pirkko (1 váltás)	Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi, Pirkko / Luja-Penttilä, Sinikka (1 váltás)	Luja-Penttilä, Sinikka	Luja-Penttilä, Sinikka	Luja-Penttilä S. / Söderman, Jacob-Magnus / Taipale, Vappu (2 váltás)	Taipale, Vappu / Kuuskoski, Eeva (1 váltás)	Kuuskoski, Eeva	Kuuskoski, Eeva	Kuuskoski, Eeva	Kuuskoski, Eeva / Pesola, Anja (1 váltás)	Pesola, Anja	Pesola, Anja / Miettinen, Mauri (1 váltás)	Miettinen, Mauri
szociális min.-i min. (1970: szoc. és eügyi min.-i min.) (Pekkarin, Eskelinen, Koikkalainen; Ahde, Puhakka, Halonen)	Työläjärvi, Pirkko / Kangas, Ilmi (2 váltás)	Kangas, Ilmi / Martikainen, Veikko (2 váltás)	Martikainen, Veikko	Martikainen, Veikko / Eskelinen, Katri-Helena; Koikkalainen, Eugen (3 váltás)	Eskelinen, Katri-Helena; Koikkalainen, Eugen	Eskelinen, Katri-Helena; Koikkalainen, Eugen	Eskelinen, Katri-Helena; Koikkalainen E. / Ahde, Matti; Väänänen, Helmi (4 váltás)	Ahde, Matti; Väänänen, Helmi / Ahde, Matti; Taipale, Vappu (2 váltás)	Ahde, Matti; Taipale, Vappu; - Taipale, Vappu; + Puhakka, Matti (2 váltás)	Ahde, Matti; Puhakka, Matti	Ahde, Matti; Puhakka, Matti	Ahde, Matti; Puhakka, Matti / Halonen, Tarja; Puhakka, Matti (2 váltás)	Halonen, Tarja; Puhakka, Matti	Halonen, Tarja; Puhakka, Matti; - Puhakka, Matti (1 váltás)	Halonen, Tarja / Hämäläinen, Tuulikki (2 váltás)
munkaügyi miniszter (Nevalainen és	Aitio, Paavo / Väyrynen,	Väyrynen, Paavo / Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo / Kajanoja, Jouko (1	Kajanoja, Jouko / Helle, Veikko (1	Helle, Veikko / Leppänen,	Leppänen, Urpo	Leppänen, Urpo	Leppänen, Urpo	Leppänen, Urpo / Puhakka,	Puhakka, Matti	Puhakka, Matti	Puhakka, Matti

Aalto, Leppänen és Puhakka)	Paavo (1 váltás)	(1 váltás)				váltás)	váltás)	Urpo (1 váltás)				Matti (1 váltás)			
környezetvédelmi miniszter (Ahde és Bärlund)	-	-	-	-	-	-	-	Ahde, Matti (1 váltás)	Ahde, Matti	Ahde, Matti	Ahde, Matti	Ahde, Matti / Bärlund, Kaj-Ole (1 váltás)	Bärlund, Kaj-Ole	Bärlund, Kaj-Ole	Bärlund, Kaj-Ole

Tisztség	1944. okt.	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
állampárt, ill. elődd- és utódpárt első embere		Rákosi Mátyás (1 váltás)	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás	Rákosi Mátyás / Gerő Ernő / Kádár János (2 váltás)	Kádár János	Kádár János	Kádár János
PB-tagok	-	Farkas Mihály; Gerő Ernő; Horváth Márton; Kádár János; Kiss Károly; Kossa István; Kovács István; Nagy Imre; Rajk László; Rákosi Mátyás; Révai József; 11 váltás	Ue. / + Apró Antal; - Horváth Márton; - Kovács István; - Kiss Károly; 4 váltás	Ue.	Ue. / + Harustyák József; + Marosán György; + Rónai Sándor; + Szakasits Árpád; + Vajda Imre; 5 váltás	Ue. / - Rajk László; - Nagy Imre; + Kovács István; 3 váltás	Ue. / - Szakasits Árpád / Ue. + Szabó István; + Zöld Sándor / - Marosán György; - Vajda Imre; 5 váltás	Ue. / + Hegedüs András; -Kossa István; + Kiss Károly; + Nagy Imre; + Vas Zoltán; + Zsofinyecz Mihály; - Zöld Sándor; / + Hidas István; - Kádár János; + Kristóf István; 10 váltás	Ue.	Ue. / + Ács Lajos; - Kovács István; - Vas Zoltán / - Apró Antal; - Farkas Mihály; + Földvári Rudolf; -Harustyák József; - Horváth Márton; - Kiss Károly; - Révai József; - Rónai Sándor; - Szabó István / + Farkas Mihály / + Apró Antal; 14 váltás	Ue./ - Földvári Rudolf; + Szalai Béla; - Zsofinyecz Mihály; 3 váltás	Ue. / - Farkas Mihály; + Kovács István; + Mekis József; 3 váltás	Ue./ + Kádár János; + Kiss Károly; + Marosán György; - Rákosi Mátyás; + Révai József; - Ács Lajos; + Gáspár Sándor; - Hidas István; + Kállai Gyula; + Köböl József; - Kovács István; - Mekis József; + Nagy Imre; - Révai József; - Szalai Béla; + Szántó Zoltán; - Gerő Ernő; KV Eln.: Ue. - Gáspár Sándor; - Hegedüs András; - Köböl József; - Marosán György; + Münnich Ferenc; MSZMP Int. Biz.: Ue. - Apró Antal; + Donáth Ferenc; - Kiss Károly; - Münnich Ferenc; + Kopácsi Sándor; + Losonczy Géza; + Lukács György; Ideigl. Int. Biz.: + Apró Antal; + Biszku Béla; + Fehér Lajos; - Donáth Ferenc; - Kopácsi Sándor; -	Ue. / + Rónai Sándor; + Somogyi Miklós; + Fock Jenő; 3 váltás	Ue.	Ue. / + Nemes Dezső; 1 váltás

													Losonczy Géza; - Lukács György; - Nagy Imre; - Szántó Zoltán; + Kállai Gyula; + Kiss Károly; + Marosán György; + Münnich Ferenc; 35 váltás			
KB-titkárok (vagy annak megfelelő tisztségviselők)	-	Gerő Ernő; Kossa István; Kovács István; Révai József; Vas Zoltán / + Rákosi Mátyás / + Kádár János; - Kovács István; - Vas Zoltán; / + Farkas Mihály; - Gerő Ernő; / + Rajk László; - Kossa István; (13 váltás)	Ue. / Ue. - Rajk László; - Révai József; 2 váltás	Ue.	Ue. / + Gerő Ernő; + Marosán György; + Rajk László; + Révai József; + Szakasits Árpád / + Kovács István; 6 váltás	Ue. / - Rajk László; 1 váltás	Ue. / - Szakasits Árpád / + Dénes István; Hegedüs András / - Marosán György; 4 váltás	Ue. / - Dénes István; + Kristóf István; + Nagy Imre / - Kádár János; + Hidas István; 5 váltás	Ue.	Ue. / + Ács Lajos; + Vég Béla; - Farkas Mihály; - Gerő Ernő; - Hegedüs András; - Hidas István; - Kristóf István; - Nagy Imre; - Révai József; - Kovács István / + Farkas Mihály; 11 váltás	Ue. / + Matolcsy János; 1 váltás	Ue. / - Farkas Mihály / + Szalai Béla / + Egri Gyula; + Kovács István; 4 váltás	Ue. / + Gerő Ernő; + Kádár János; - Rákosi Mátyás / + Donáth Ferenc; + Kállai Gyula; - Ács Lajos; - Egri Gyula; - Kovács István; - Szalai Béla; - Vég Béla / - Donáth Ferenc / - Gerő Ernő; MEGSZŰNÉS; 14 váltás	ÚJ: Fock Jenő; Kádár János; Kállai Gyula; Kiss Károly; Marosán György; 5 váltás	Ue.	Ue. / + Fehér Lajos; + Szirmai István; 2 váltás
államfő	Szálasi Ferenc / - (2 váltás)	Szálasi Ferenc - Szálasi Ferenc (1 váltás)	- / Tildy Zoltán (1 váltás)	Tildy Zoltán	Tildy Zoltán / Szakasits Árpád (1 váltás)	Szakasits Árpád	Szakasits Árpád / Rónai Sándor (1 váltás)	Rónai Sándor	Rónai Sándor / Dobi István (1 váltás)	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István
parlament elnöke	Zsedényi Béla (1 váltás)	Zsedényi Béla / Nagy Ferenc (1 váltás)	Nagy Ferenc / Varga Béla (1 váltás)	Varga Béla / Szabó Árpád / Nagy Imre (2 váltás)	Nagy Imre	Nagy Imre / Olt Károly / Drahos Lajos (2 váltás)	Drahos Lajos	Drahos Lajos / Dögei Imre (1 váltás)	Dögei Imre / Rónai Sándor (1 váltás)	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor
MNB elnöke	Temesváry László (1 váltás)	Oltványi Imre / Kárász Artúr / Oltványi Imre (2 váltás)	Oltványi Imre / Csejkey Ernő (1 váltás)	Csejkey Ernő	Csejkey Ernő	Csejkey Ernő / Jeszenszky Ferenc (1 váltás)	Jeszenszky Ferenc	Jeszenszky Ferenc	Jeszenszky Ferenc / Vörös János (1 váltás)	Vörös János	Vörös János	Vörös János	Háy László / Szántó Dénes (1 váltás)	Szántó Dénes	Szántó Dénes	Szántó Dénes
legfőbb bírói testület elnöke	Szemák Jenő (1 váltás)	Szemák Jenő / Kerekess István (1 váltás)	Kerekess István	Kerekess István	Kerekess István	Kerekess István / Somogyi Ödön (1 váltás)	Somogyi Ödön / Jankó Péter (1 váltás)	Jankó Péter	Jankó Péter	Jankó Péter / Molnár Erik (1 váltás)	Molnár Erik / Domokos József (1 váltás)	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József / Jahner-Bakos Mihály (1 váltás)	Jahner-Bakos Mihály
az ügyészi szervezet vezetője	Mendelényi László (1 váltás)	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József	Domokos József / Czakó Kálmán (1 váltás)	Czakó Kálmán	Czakó Kálmán / Nonn György	Nonn György / Szénási Géza (1 váltás)	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza

												(1 váltás)				
vezérkari főnök	Beregfy Károly (1 váltás)	Beregfy Károly / - / Vörös János (2 váltás)	Vörös János / - (1 váltás)	-	- / Sólyom László (1 váltás)	Sólyom László	Sólyom László / Bata István (1 váltás)	Bata István	Bata István	Bata István / Székely Béla (1 váltás)	Székely Béla / Tóth Lajos (1 váltás)	Tóth Lajos	Tóth Lajos / Kovács István / Hegyi László (2 váltás)	Hegyi László / Tóth Lajos (Ugrai Ferenc) (1 váltás)	Tóth Lajos (Ugrai Ferenc)	Tóth Lajos – (Ugrai Ferenc)
Budapest főpolgármester	Mohay Gyula (1 váltás)	Mohay Gyula / Vas Zoltán / Szakasits Árpád (2 váltás)	Szakasits Árpád	Szakasits Árpád	Szakasits Árpád / Köböl József (1 váltás)	Köböl József / Pongrácz Kálmán (1 váltás)	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán	Pongrácz Kálmán / Veres József (1 váltás)	Veres József
Budapest rendőrkapitánya	Sédey Gyula (1 váltás)	Sédey Gyula / Sólyom László (1 váltás)	Sólyom László / Münnich Ferenc (1 váltás)	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc / Ratulovszky János (1 váltás)	Ratulovszky János	Ratulovszky János / Moravetz László (1 váltás)	Moravetz László / Kopácsi Sándor (1 váltás)	Kopácsi Sándor	Kopácsi Sándor	Kopácsi Sándor	Kopácsi Sándor / Soós György (1 váltás)	Soós György	Soós György	Soós György
kormányfő	Szálasi Ferenc/ Dálnoki Miklós Béla (2 váltás)	Szálasi Ferenc; - Szálasi Ferenc; Dálnoki Miklós Béla / Tildy Zoltán (2 váltás)	Tildy Zoltán / Nagy Ferenc (1 váltás)	Nagy Ferenc / Dinnyés Lajos (1 váltás)	Dinnyés Lajos / Dobi István (1 váltás)	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István / Rákosi Mátyás (1 váltás)	Rákosi Mátyás / Nagy Imre (1 váltás)	Nagy Imre	Nagy Imre / Hegedűs András (1 váltás)	Hegedűs András / Nagy Imre / Kádár János (2 váltás)	Kádár János	Kádár János / Münnich Ferenc (1 váltás)	Münnich Ferenc
államminiszter / minisztertanács első elnökhelyettesei	-	Rákosi Mátyás; Szakasits Árpád; Dobi István; (3 váltás)	Rákosi Mátyás; Szakasits Árpád; Dobi István; / - Dobi István; + B. Szabó István; / - B. Szabó István; + Dobi István (4 váltás)	Rákosi Mátyás; Szakasits Árpád; Dobi István; - Dobi István; (1 váltás)	Rákosi Mátyás; Szakasits Árpád; - Szakasits Árpád; Erdei Ferenc; (2 váltás)	Rákosi Mátyás; - Erdei Ferenc; / Gerő Ernő (2 váltás)	Gerő Ernő	Gerő Ernő	Gerő Ernő / - (1 váltás)	- / Gerő Ernő (MTEEH); Hegedüs András (MTEEH) (2 váltás)	Gerő Ernő (MTEEH); Hegedüs András (MTEEH)	Gerő Ernő (MTEEH); Hegedüs András (MTEEH) / - Hegedüs András (MTEEH) (1 váltás)	Gerő Ernő (MTEEH) / - Gerő Ernő (MTEEH); Hidas István (MTEEH); - Hidas István (MTEEH); / - - / Tildy Zoltán; - Tildy Zoltán; Kádár János; - Kádár János; Losonczy Géza; - Losonczy Géza; Bibó István; - Bibó István; B. Szabó István; - B. Szabó István; Farkas Ferenc; - Farkas Ferenc; Fischer József; - Fischer József; Kelemen Gyula; - Kelemen Gyula; Kéthly Anna; - Kéthly Anna; Kovács Béla; -	- / Münnich Ferenc (MTEEH); Marosán György; (1 váltás)	Münnich Ferenc (MTEEH); - Münnich Ferenc (MTEEH) / Apró Antal (MTEEH); Marosán György; Kállai Gyula; Kádár János; (4 váltás)	Apró Antal (MTEEH); Marosán György; Kállai Gyula; Kádár János;

													Kovács Béla; / Marosán György; 23 váltás			
belügyminiszter	Vajna Gábor / Erdei Ferenc /Nagy Imre (3 váltás)	Vajna Gábor; - Vajna Gábor / Nagy Imre / Rajk László (2 váltás)	Rajk László	Rajk László	Rajk László / Kádár János (1 váltás)	Kádár János	Kádár János / Zöld Sándor (1 váltás)	Zöld Sándor / Házi Árpád (1 váltás)	Házi Árpád / Györe József (1 váltás)	Györe József / Gerő Ernő (1 váltás)	Gerő Ernő / Piros László (1 váltás)	Piros László	Piros László / Münnich Ferenc / - (2 váltás)	Biszku Béla	Biszku Béla	Biszku Béla
külügyminiszter	Kemény Gábor / Gyöngyösi János (2 váltás)	Kemény Gábor; - Kemény Gábor / Gyöngyösi János (1 váltás)	Gyöngyösi János	Gyöngyösi János / Mihályfi Ernő / Molnár Erik (2 váltás)	Molnár Erik / Rajk László (1 váltás)	Rajk László / Kállai Gyula (1 váltás)	Kállai Gyula	Kállai Gyula / Kiss Károly (1 váltás)	Kiss Károly / Molnár Erik (1 váltás)	Molnár Erik / Boldóczki János (1 váltás)	Boldóczki János	Boldóczki János	Boldóczki János / Horváth Imre / Nagy Imre / Horváth Imre (2 váltás)	Horváth Imre	Horváth Imre / Sík Endre (1 váltás)	Sík Endre
igazságügyi miniszter	Budinszky László / Valentiny Ágoston (2 váltás)	Budinszky László; - Budinszky László / Valentiny Ágoston / Ries István (1 váltás)	Ries István	Ries István	Ries István	Ries István	Ries István / Molnár Erik (1 váltás)	Molnár Erik	Molnár Erik / Décsi Gyula (1 váltás)	Décsi Gyula / Kovács Béla / Erdei Ferenc (2 váltás)	Erdei Ferenc / Molnár Erik (1 váltás)	Molnár Erik	Molnár Erik / - (1 váltás)	Nezvál Ferenc (1 váltás)	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc
honvédelmi miniszter	Beregfy Károly / Vörös János (2 váltás)	Beregfy Károly; - Beregfy Károly / Vörös János/ Tombor Jenő (2 váltás)	Tombor / Nagy Ferenc / Bartha Albert (2 váltás)	Bartha Albert / Veres Péter (1 váltás)	Veres Péter / Dinnyés Lajos/ Farkas Mihály (2 váltás)	Farkas Mihály	Farkas Mihály	Farkas Mihály	Farkas Mihály	Farkas Mihály / Bata István (1 váltás)	Bata István	Bata István	Bata István / Janza Károly / Maléter Pál / Münnich Ferenc (3 váltás)	Münnich Ferenc / Révész Géza (1 váltás)	Révész Géza	Révész Géza
pénzügyminiszter	Reményi-Schneller Lajos / Vásáry István (2 váltás)	Reményi-Schneller Lajos; - Reményi-Schneller Lajos / Vásáry István / Oltványi Imre / Gordon Ferenc (3 váltás)	Gordon Ferenc / Rácz Jenő (1 váltás)	Rácz Jenő / Nyárádi Miklós (1 váltás)	Nyárádi Miklós / Gerő Ernő (1 váltás)	Gerő Ernő / Kossa István (1 váltás)	Kossa István / Olt Károly (1 váltás)	Olt Károly	Olt Károly	Olt Károly	Olt Károly	Olt Károly	Olt Károly / Kossa István (1 váltás)	Kossa István / Antos István (1 váltás)	Antos István	Antos István
földművelésügyi miniszter	Pálffy Fidél / Nagy Imre (2 váltás)	Pálffy Fidél / Nagy Imre / Kovács Béla (2 váltás)	Kovács Béla / Dobi István / Bárányos Károly (2 váltás)	Bárányos Károly / Szabó Árpád (1 váltás)	Szabó Árpád / Dobi István / Csala István (2 váltás)	Csala István / Erdei Ferenc (1 váltás)	Erdei Ferenc	Erdei Ferenc	Erdei Ferenc	Erdei Ferenc / Hegedüs András (1 váltás)	Hegedüs András / Erdei Ferenc (1 váltás)	Erdei Ferenc / Matolcsi János (1 váltás)	Matolcsi János / Kovács Béla / - / Dögei Imre (3 váltás)	Dögei Imre	Dögei Imre	Dögei Imre
Gazdasági Főtanács/ Országos	-	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Vas Zoltán (OT:	Vas Zoltán (OT: Vajda Imre)	Vas Zoltán (OT: Vajda Imre / Vas	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Vas Zoltán	Szalai Béla	Szalai Béla / Berei	Berei Andor	Berei Andor / Kiss Árpád / - (2 váltás)	Kiss Árpád (1 váltás)	Kiss Árpád	Kiss Árpád

Tervhivatal				Vajda Imre) (1 váltás)		Zoltán) (1 váltás)					Andor (1 váltás)					
MTA elnöke	Habsburg József fhg. / - (1 váltás)	- / Kornis Gyula / Moór Gyula (2 váltás)	Moór Gyula / Kodály Zoltán (1 váltás)	Kodály Zoltán	Kodály Zoltán	Kodály Zoltán / Rusznyák István (1 váltás)	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István
Írószövetség elnöke	-	Gergely Sándor (1 váltás)	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor	Gergely Sándor / Darvas József (1 váltás)	Darvas József	Darvas József / Veres Péter (1 váltás)	Veres Péter	Veres Péter	Veres Péter	Veres Péter / - (1 váltás)	-	- / Darvas József (1 váltás)
Zeneakadémia igazgatója	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede	Zathureczky Ede / Szabolcsi Bence (elnök) – Szabó Ferenc – Kadosa Pál (4 váltás)	Szabolcsi Bence (elnök) – Szabó Ferenc – Kadosa Pál / Szabó Ferenc (2 váltás)	Szabó Ferenc
Operaház igazgatója	Lukács Miklós / Sámy Zoltán / - (2 váltás)	- / Székely Mihály – Nádasdy Kálmán – Komáromy Pál (3 váltás)	Székely Mihály – Nádasdy Kálmán – Komáromy Pál / Tóth Aladár (4 váltás)	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár	Tóth Aladár / - (1 váltás)	- / Palló Imre (1 váltás)	Palló Imre / Fajth Tibor (1 váltás)	Fajth Tibor
Pázmány Péter Tudományegyetem rektorai	Aisleitner József (1 váltás)	Aisleitner József / Frigyesi József / Moór Gyula (1 váltás)	Moór Gyula / Ádám Lajos (1 váltás)	Frigyesi József / Német Gyula (1 váltás)	Német Gyula	Német Gyula / Vadász Elemér (1 váltás)	Vadász Elemér / Trencsényi-Waldapfel Imre (1 váltás)	Trencsényi-Waldapfel Imre	Trencsényi-Waldapfel Imre	Trencsényi-Waldapfel Imre / Tamás Lajos (1 váltás)	Tamás Lajos	Tamás Lajos / Sőtér István (1 váltás)	Sőtér István / Székely György / Világhy Miklós (2 váltás)	Világhy Miklós / Ortutay Gyula (1 váltás)	Ortutay Gyula	Ortutay Gyula
képzőművészeti főiskola / egyetem vezetői	Bory Jenő	Bory Jenő / Varga-Nándor Lajos / Kandó László (2 váltás)	Kandó László	Kandó László / Pátzay Pál (1 váltás)	Pátzay Pál	Pátzay Pál / Bortnyik Sándor (1 váltás)	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor	Bortnyik Sándor / Domanovszky Endre (1 váltás)	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre

Tisztség	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
állampárt, ill. elődd- és utódpárt első embere	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János
PB-tagok	Ue.	Ue.	Ue. / - Kiss Károly; / -	Ue.	Ue.	Ue. / + Fock Jenő;	Ue. / - Münnich	Ue.	Ue.	Ue. / - Szirmai	Ue. / + Aczél	Ue.	Ue.	Ue.	Ue. / - Komócsin

			Fock Jenő; - Marosán György; + Gáspár Sándor; + Komócsin Zoltán; + Szirmai István; 6 váltás			/ - Rónai Sándor; 2 váltás	Ferenc; + Nyers Rezső; - Somogyi Miklós; 3 váltás			István; 1 váltás	György; + Benke Valéria; + Németh Károly; 3 váltás				Zoltán; (1 váltás)
KB-titkárok	Ue.	Ue. / - Fock Jenő; + Gáspár Sándor; - Kiss Károly; + Nemes Dezső; 4 váltás	Ue. / - Marosán György; / + Biszku Béla; - Fehér Lajos; - Gáspár Sándor; + Németh Károly; + Nyers Rezső; 6 váltás	Ue. / + Cseterki Lajos; + Korom Mihály; + Szurdi István; 3 váltás	Ue.	Ue. / + Komócsin Zoltán; - Nemes Dezső; - Németh Károly; 3 váltás	Ue. / - Korom Mihály; - Szirmai István; - Szurdi István; + Pullai Árpád; 4 váltás	Ue. / + Aczél György; - Cseterki Lajos; 2 váltás	Ue.	Ue.	Ue. / + Óvári Miklós; 1 váltás	Ue.	Ue.	Ue.	Ue. / - Aczél György; + Győri Imre; + Németh Károly; / - Komócsin Zoltán; 4 váltás
államfő	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István	Dobi István / Losonczi Pál 1 váltás	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál
parlament elnöke	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor	Rónai Sándor / Vass Istvánné (1 váltás)	Vass Istvánné	Vass Istvánné	Vass Istvánné	Vass Istvánné / Kállai Gyula (1 váltás)	Kállai Gyula	Kállai Gyula	Kállai Gyula	Kállai Gyula / Apró Antal (1 váltás)	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal
MNB elnöke	Szántó Dénes / Sulyok Béla (1 váltás)	Sulyok Béla / László Andor (1 váltás)	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor	László Andor
Kúria elnöke / Legfelsőbb Bíróság elnöke	Jahner-Bakos Mihály	Jahner-Bakos Mihály	Jahner-Bakos Mihály	Jahner-Bakos Mihály / Szalay József (1 váltás)	Szalay József	Szalay József	Szalay József	Szalay József	Szalay József / Szakács Ödön (1 váltás)	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön
koronaügyész / legfőbb államügyész	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza	Szénási Géza
vezérkari főnök	Tóth Lajos (Ugrai Ferenc)	Tóth Lajos / Ugrai Ferenc (1 váltás)	Ugrai Ferenc	Ugrai Ferenc / Csémi Károly (1 váltás)	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly	Csémi Károly / Oláh István (1 váltás)	Oláh István
Budapest főpolgármester	Veres József	Veres József	Veres József	Veres József /	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István /	Kelemen Lajos /	Szépvölgyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán

e				Sarlós István (1 váltás)							Kelemen Lajos (1 váltás)	Szépvölgyi Zoltán (1 váltás)			
Budapest rendőrkapitánya	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György	Soós György / Baranyai György (1 váltás)	Baranyai György	Baranyai György	Baranyai György	Baranyai György
kormányfő	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc / Kádár János 1 váltás	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János / Kállai Gyula 1 váltás	Kállai Gyula	Kállai Gyula / Fock Jenő 1 váltás	Fock Jenő	Fock Jenő	Fock Jenő	Fock Jenő	Fock Jenő	Fock Jenő	Fock Jenő
államminiszter / minisztertanács első elnökhelyettesei	Apró Antal (MTEEH); Kállai Gyula (MTEEH); Marosán György; - Marosán György; Kállai Gyula; - Kállai Gyula; Kádár János; (3 váltás)	Apró Antal (MTEEH); Kállai Gyula (MTEEH) / - Kádár Ján os; / Münnich Ferenc (2 váltás)	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc	Münnich Ferenc / - (1 váltás)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
belügyminiszter	Biszku Béla	Biszku Béla / Pap János (1 váltás)	Biszku Béla / Pap János (1 váltás)	Pap János / Benkei András (1 váltás)	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András
külügyminiszter	Sík Endre	Sík Endre / Péter János (1 váltás)	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János	Péter János / Puja Frigyes (1 váltás)	Puja Frigyes
igazságügyi miniszter	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc	Nezvál Ferenc / Korom Mihály (1 váltás)	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály
honvédelmi miniszter	Révész Géza / Czinege Lajos (1 váltás)	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos
pénzügyminiszter	Antos István / Nyers Rezső (1 váltás)	Nyers Rezső	Nyers Rezső / Tímár Mátyás (1 váltás)	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás / Vályi Péter (1 váltás)	Vályi Péter	Vályi Péter	Vályi Péter	Vályi Péter / Faluvégi Lajos (1 váltás)	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos
földművelésügyi miniszter	Dögei Imre / Losonczi Pál (1 váltás)	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál / Dimény Imre (1 váltás)	Dimény Imre	Dimény Imre	Dimény Imre	Dimény Imre	Dimény Imre	Dimény Imre	Dimény Imre

Országos Tervhivatal	Kiss Árpád	Kiss Árpád / Ajtai Miklós (1 váltás)	Ajtai Miklós	Ajtai Miklós	Ajtai Miklós	Ajtai Miklós	Ajtai Miklós	Ajtai Miklós / Párdi Imre (1 váltás)	Párdi Imre	Párdi Imre	Párdi Imre	Párdi Imre	Párdi Imre	Párdi Imre / Lázár György (1 váltás)	Lázár György
MTA elnöke	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István	Rusznyák István / Erdey-Grúz Tibor (1 váltás)	Erdey-Grúz Tibor	Erdey-Grúz Tibor	Erdey-Grúz Tibor	Erdey-Grúz Tibor
Írószövetség elnöke	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Dobozy Imre
Zeneakadémia igazgatója	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc / Kovács Dénes (1 váltás)	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes
Operaház igazgatója	Fajth Tibor	Fajth Tibor	Fajth Tibor / Nádasdy Kálmán 1 váltás	Nádasdy Kálmán	Nádasdy Kálmán	Nádasdy Kálmán	Nádasdy Kálmán / Lukács Miklós (1 váltás)	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós
Pázmány Péter Tudományegyetem rektorai	Ortutay Gyula	Ortutay Gyula	Ortutay Gyula	Ortutay Gyula / Sőtér István (1 váltás)	Sőtér István	Sőtér István	Sőtér István / Nagy Károly (1 váltás)	Nagy Károly	Nagy Károly	Nagy Károly	Nagy Károly	Nagy Károly	Nagy Károly / Ádám György (1 váltás)	Ádám György	Ádám György
Képzőművészeti Egyetem / Főiskola vezetői	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre	Domanovszky Endre / Somogyi József (1 váltás)

Tisztség	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
állampárt, ill. elődd- és utódpártvezetője	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János	Kádár János / Grósz Károly (1 váltás)	Grósz Károly / - (1 váltás); MSZP: Elnök: Nyers Rezső (1 váltás)	MSZP: Elnök: Nyers Rezső / Horn Gyula (1 váltás)
PB-tagok	Ue. / - Fehér Lajos; - Kállai Gyula; + Lázár György; + Maróthy László; - Nyers Rezső; + Óvári Miklós; + Sarlós István; + Huszár István; + Losonczi Pál;	Ue.	Ue.	Ue.	Ue.	Ue. / - Apró Antal; - Biszku Béla; - Fock Jenő; + Havasi Ferenc; - Huszár István; + Korom Mihály; + Méhes Lajos; - Nemes Dezső; 8	Ue.	Ue.	Ue. / - Losonczi Pál; 1 váltás	Ue.	Ue. / - Benke Valéria; + Grósz Károly; + Hámori Csaba; + Losonczi Pál; - Méhes Lajos; + Szabó	Ue.	Ue. / + Berecz János; + Csehák Judit; - Losonczi Pál; - Sarlós István; 4 váltás	Ue. / - Aczél György; - Gáspár Sándor; - Havasi Ferenc; + Iványi Pál; + Lukács János; + Németh Miklós; + Nyers Rezső; + Pozsgay Imre; - Kádár	Ue. / Ue. –Berecz János; - Csehák Judit; + Jassó Mihály; - Lukács János; + Vastagh Pál / Elnökség: - Hámori Csaba; - Iványi Pál; - Jassó Mihály; - Tatai Ilona; - Vastagh Pál; MEGSZŰNÉS; 14 váltás MSZP Elnökség: Boros	MSZP Elnökség: Nagy Imre; - Nagy Imre; Fábry Béla; - Fábry Béla; Kárászné Rácz Lídia; - Kárászné Rácz Lídia; Ormos Mária; - Ormos Mária; Katona Béla; - Katona Béla; Vass Csaba; - Vass Csaba; Hámori Csaba; -

	9 váltás					váltás					István; 6 váltás			János; - Lázár György; - Maróthy László; - Németh Károly; - Óvári Miklós; + Tatai Ilona; 14 váltás	László, Fábry Béla, dr. Géczi József, Hámori Csaba, Horn Gyula, Katona Béla, Kárászné dr. Rácz Lídia, Kósa Ferenc, Kovács Jenő, Körösfői László, dr. Lakos László, Mádlné Maár Ilona, dr. Menyhárt Lajos, Nagy Imre, Németh Miklós, dr. Ormos Mária, Pál László, Pozsgay Imre, Szabó György, Szili Sándor, dr. Vass Csaba, dr. Vastagh Pál, Vitányi Iván. (23 váltás) - Németh Miklós (1 váltás)	Hámori Csaba; Vastagh Pál; - Vastagh Pál; Vitányi Iván; - Vitányi Iván; Pál László; - Pál László; Menyhárt Lajos; - Menyhárt Lajos; Szili Sándor; - Szili Sándor; Lakos László; - Lakos László; Körösfői László; Körösfői László; Mádlné Maár Ilona; - Mádlné Maár Ilona; Szabó György; - Szabó György; Horn Gyula; - Horn Gyula; Boros László; - Boros László; Kovács Jenő; - Kovács Jenő; Pozsgay Imre; - Pozsgay Imre; (40 váltás) Géczy József Alajos; Kósa Ferenc; (0 váltás) Vargáné Kerékgyártó Ildikó; Kovács László; Marosán György; Szabó Lajos Mátyás; Jánosi György; Baja Ferenc; Csintalan Sándor; Tóth András; (8 váltás)
KB-titkárok	Ue. / + Gyenes András; 1 váltás	Ue. / Ue. +Borbély Sándor; - Pullai Árpád; 2 váltás	Ue.	Ue. / - Biszku Béla; + Havasi Ferenc; + Korom Mihály; 3 váltás	Ue.	Ue. / - Borbély Sándor; - Győri Imre; 2 váltás	Ue.	Ue. / + Aczél György; - Gyenes András; + Várkony i Péter; 3 váltás	Ue. / - Várkony i Péter; + Szűrös Mátyás; 2 váltás	Ue.	Ue. / + Berecz János - Aczél György + Horváth István - Korom Mihály + Pál	Ue.	Ue. / + Fejti György - Havasi Ferenc - Horváth István + Lázár György; + Lukács János +	Ue. / + Grósz Károly - Kádár János - Óvári Miklós / + Iványi Pál; - Németh Miklós; - Pál Lénárd; 6 váltás	Ue. / - Szűrös Mátyás / - Lukács János / + Barabás János; - Berecz János; + Kovács Jenő; MEGSZŰNÉS: 10 váltás	MSZP Országos titkár: Szekeres Imre; - Szekeres Imre; Ügyvezető alelnök: Szekeres Imre; Alelnök: Pozsgay Imre; - Pozsgay Imre; (5 váltás)

											Lénárd; 5 váltás		Németh Miklós - Németh Károly 7 váltás			
államfő	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál	Losonczi Pál / Németh Károly (1 váltás)	Németh Károly / Straub F. Brunó (1 váltás)	Straub F. Brunó / Szűrös Mátyás (1 váltás)	Szűrös Mátyás / Göncz Árpád (1 váltás)
parla-ment elnöke	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal	Apró Antal / Sarlós István (1 váltás)	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István	Sarlós István / Stadinger István (1 váltás)	Stadinger István / Szűrös Mátyás / Fodor István (2 váltás)	Fodor István / Göncz Árpád / Szabad György (2 váltás)
MNB elnöke	László Andor / Tímár Mátyás (1 váltás)	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás	Tímár Mátyás / Bartha Ferenc (1 váltás)	Bartha Ferenc	Bartha Ferenc / Surányi György (1 váltás)
Kúria / Legfelsőb b Bíróság elnöke	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön	Szakács Ödön / Szilbereky Jenő (1 váltás)	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbere ky Jenő	Szilbereky Jenő	Szilbereky Jenő	Szilbereky Jenő / Solt Pál (1 váltás)
korona- / legfőbb ügyész	Szénási Géza / Szíjártó Károly (1 váltás)	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly	Szíjártó Károly / Györgyi Kálmán (1 váltás)
vezérkari főnök	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István	Oláh István / Pacsek József (1 váltás)	Pacsek József	Pacsek József	Pacsek József	Pacsek József	Pacsek József / Borsits László (1 váltás)	Borsits László
Buda-pest főpolgárm estere	Szépvölgyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvölgyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán	Szépvöl gyi Zoltán / Iványi Pál (1 váltás)	Iványi Pál	Iványi Pál / Bielek József (1 váltás)	Bielek József	Bielek József / Demszky Gábor (1 váltás)
Buda-pest rendőrkap itánya	Baranyai György	Baranyai György	Baranyai György / Vincze Lukács (1 váltás)	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács	Vincze Lukács / Konczer István (1 váltás)	Konczer István	Konczer István	Konczer István	Konczer István / Barna Sándor (1 váltás)	Barna Sándor
kormányf ő	Fock Jenő / Lázár György (1 váltás)	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György	Lázár György / Grósz Károly (1 váltás)	Grósz Károly / Németh Miklós (1 váltás)	Németh Miklós	Németh Miklós / Antall József (1 váltás)

államminiszter / minisztertanács első elnökhelyettesei	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Pozsgay Imre; Nyers Rezső; (2 váltás)	Pozsgay Imre; Nyers Rezső; - Nyers Rezső; (1 váltás)	Pozsgay Imre; - Pozsgay Imre (1 váltás)
belügy-miniszter	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András	Benkei András / Horváth István (1 váltás)	Horváth István	Horváth István	Horváth István	Horváth István	Horváth István / Kamara János (1 váltás)	Kamara János	Kamara János / Horváth István (1 váltás)	Horváth István	Horváth István	Horváth István / Gál Zoltán / Horváth Balázs / Boross Péter (3 váltás)
külügy-miniszter	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes	Puja Frigyes / Várkonyi Péter (1 váltás)	Várkonyi Péter	Várkonyi Péter	Várkonyi Péter	Várkonyi Péter	Várkonyi Péter	Várkonyi Péter / Horn Gyula (1 váltás)	Horn Gyula / Jeszenszky Géza (1 váltás)
igazságügyi miniszter	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály	Korom Mihály / Markója Imre (1 váltás)	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre	Markója Imre / Kulcsár Kálmán (1 váltás)	Kulcsár Kálmán	Kulcsár Kálmán / Balsai István (1 váltás)
honvédelmi miniszter	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos	Czinege Lajos / Oláh István (1 váltás)	Oláh István / Kárpáti Ferenc (1 váltás)	Kárpáti Ferenc	Kárpáti Ferenc	Kárpáti Ferenc	Kárpáti Ferenc	Kárpáti Ferenc / Für Lajos (1 váltás)
pénzügy-miniszter	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos / Hetényi István (1 váltás)	Hetényi István	Hetényi István	Hetényi István	Hetényi István	Hetényi István	Hetényi István	Medgyessy Péter / Villányi Miklós (1 váltás)	Villányi Miklós	Villányi Miklós / Békesi László	Békesi László / Rabár Ferenc / Kupa Mihály (2 váltás)
földmű-velésügyi miniszter	Dimény Imre / Romány Pál (1 váltás)	Romány Pál	Romány Pál	Romány Pál	Romány Pál	Romány Pál / Váncsa Jenő (1 váltás)	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő	Váncsa Jenő / Hütter Csaba (1 váltás)	Hütter Csaba / Nagy Ferenc József (1 váltás)
Országos Terv-hivatal vezetője	Lázár György / Huszár István (1 váltás)	Huszár István	Huszár István	Huszár István	Huszár István	Huszár István / Faluvégi Lajos (1 váltás)	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos	Faluvégi Lajos / Maróthy László (1 váltás)	Maróthy László / Hoós János (1 váltás)	Hoós János	Hoós János / Kemenes Ernő / - (2 váltás)	-
MTA elnöke	Erdey-Grúz Tibor	Erdey-Grúz Tibor / Szentágothai János (1 váltás)	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János	Szentágothai János / Berend T. Iván (1 váltás)	Berend T. Iván	Berend T. Iván	Berend T. Iván	Berend T. Iván	Berend T. Iván / Kosáry Domokos (1 váltás)
Írószövet-	Dobozy Imre	Dobozy	Dobozy	Dobozy	Dobozy	Dobozy Imre	Dobozy	Hubay	Hubay	Hubay	Hubay	Hubay	Cseres	Cseres Tibor	Cseres Tibor /	Göncz Árpád /

ség el-nöke		Imre	Imre	Imre	Imre		Imre / Hubay Miklós (1 váltás)	Miklós	Miklós	Miklós	Miklós	Miklós / Cseres Tibor (1 váltás)	Tibor		Göncz Árpád (1 váltás)	Jókai Anna (1 váltás)
Zenea-kadémia igaz-gatója	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes	Kovács Dénes / Ujfalussy József (1 váltás)	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József	Ujfalussy József / Soproni József (1 váltás)	Soproni József	Soproni József
Opera-ház igaz-gatója	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós	Lukács Miklós / Mihály András (1 váltás)	Mihály András	Mihály András	Mihály András	Mihály András	Mihály András	Mihály András	Mihály András	Mihály András / Petrovics Emil (1 váltás)	Petrovics Emil	Petrovics Emil	Petrovics Emil	Petrovics Emil
ELTE és jogelődje rektorai	Ádám György	Ádám György	Ádám György / Eörsi Gyula (1 váltás)	Eörsi Gyula	Eörsi Gyula	Eörsi Gyula	Eörsi Gyula	Eörsi Gyula	Eörsi Gyula / Fülöp József (1 váltás)	Fülöp József	Fülöp József	Fülöp József	Fülöp József	Fülöp József	Fülöp József	Fülöp József / Vékás Lajos (1 váltás)
képzőmű-vészeti egyetem / főiskola vezetői	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József	Somogyi József / Kiss István (1 váltás)	Kiss István	Kiss István	Kiss István	Sváby Lajos (1 váltás)

Források:

Governments in chronological order. http://valtioneuvosto.fi/en/government/history/governments-and-ministers/report/-/r/v2 (Letöltés: 2017. március 15.)

Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai. 1848-2004. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Nahalka István: Az ország hatalmi központjának szereplői 1957 és 1988 között. In: Magyarország Politikai Évkönyve 1988. (Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László.) R-Forma Kiadói Kft., Alföldi Nyomda, Debrecen. 227-233.

Nyírő András (szerk.): Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Interart Stúdió, Budapest. [é. n.]

Wikipedia.org

II. MELLÉKLET – ROKONI VISZONYOK A FINN POLITIKAI POZICIONÁLIS CSÚCSELIT TAGJAI KÖZÖTT

Itt azok szerepelnek, akik 1945-90 között politikusok voltak, és felmenőik, oldalági rokonaik vagy leszármazottaik is politikai pályát választottak. ***Vastag, dőlt betűkkel*** az adatbázisban szereplők vannak. A táblázat az I. melléklet kivonata, csak azok a sorok szerepelnek benne, ahol rokonokkal rendelkező politikusok tűnnek fel. (A táblázat kiegészítésénél kapcsos zárójelben láthatók az adatbázisban eredetileg nem szerepelt rokonok.) A női egyenjogúságot jelzi, hogy sok a politikusházasság. A sógori kapcsolat sem ritka: Heikki és Armi Hosia például sógor-sógornői kapcsolatban voltak, és egymást váltották oktatási miniszterként. A Zilliacusok egyikéből brit politikus lett. A Kuusinenek közül Otto szovjet emigráns politikusként ismertebb, lánya viszont a finn kommunisták soraiban szerepelt, Yrjö Leino, háború utáni belügyminiszter pedig Otto Kuusinen veje volt. A régi nemesi családok és katonai dinasztiák közül a Mannerheimek, az Aminoffok és az Enckellek tűnnek fel többek között az 1945-90 közötti politikai elitben, de nem a nemességük miatt, hanem mert közvetlen rokonaik is politikusok voltak. (Önmagában a nemesség nem volt elég a rokonsági táblázatban való megjelöléshez, Rainer von Fieandt miniszterelnököt ezért is hagytam ki, hiszen neki csak távoli rokonai voltak a finn történelem jellegzetes alakjai.)

[Torsten Aminoff (apa)], ***Albrecht Carl Göran Aminoff*** (fiú)
Jalo Aura (nagyapa), ***Teuvo Aura*** (fiú), ***Alli Lahtinen*** (Teuvo Auro nem hivatalos élettársa), [Matti Aura (Teuvo Aura fia, Jalo Aura unokája)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Jalo_Aura
[Rolf B. Berner (apa)], ***Arne Berner*** (fiú)
[Carl Enckell (apa)], ***Carl Enckell*** (fiú)
Erkki Härmä (férj), [Laura Härmä (feleség)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Laura_H%C3%A4rm%C3%A4
[Edvard Helle (apa)], ***Veikko Helle*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Edvard_Helle
Onni Hiltunen (apa), ***Teemu Antero Hiltunen*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Teemu_Hiltunen
Olavi Honka (testvér), ***Aarne Honka*** (testvér) https://fi.wikipedia.org/wiki/Aarne_Honka
Heikki Hosia (sógor), ***Armi Hosia*** (sógornő) https://fi.wikipedia.org/wiki/Armi_Hosia
[Ilmari Verner Kaitila (apa)], ***Esa Kaitila*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Ilmari_Kaitila
[Elias Käkelä (apa)], ***Valto Käkelä*** (fiú), [Anneli Kiljunen (unoka, Valto Käkelä lánya)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Valto_K%C3%A4kel%C3%A4
Urho Kekkonen (nagyapa), ***Karl-August Fagerholm*** (nagyapa), ***Matti Kekkonen*** (Kekkonen fia, Taneli ikertestvére), [Taneli Kekkonen nagykövet (Kekkonen fia, Fagerholm veje, Matti Kekkonen ikertestvére)]
Juho Eino Kilpi (férj), [Sylvi-Kyllikki Kilpi (feleség)], [Kalevi Kilpi (Juho Eino Kilpi és Sylvi-Kylikki Kilpi fia)], [Elvi Sinervo (Sylvi-Kyllikki Kilpi lánystetvére)], [Edvard Sinervo (Sylvi-Kyllikki Kilpi apja)], https://fi.wikipedia.org/wiki/Sylvi-Kyllikki_Kilpi
[Otto Kuusinen (apa)], ***Hertta Kuusinen*** (lány); Yrjö Leino (Hertta Kuusinen férje, Otto Kuusinen veje); https://fi.wikipedia.org/wiki/Otto_Wille_Kuusinen ; Varga D., 256.
Reino Kuuskoski (nagybácsi), **Eeva Kuuskoski** (unokahúg) https://fi.wikipedia.org/wiki/Reino_Kuuskoski
Reino Ragnar Lehto (apa); ***Sakari Tapani Lehto*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Sakari_T._Lehto
Olavi Lindblom (apa), ***Seppo Lindblom*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Seppo_Lindblom
Heimo Linna (testvér), [Lauri Linna (testvér)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Heimo_Linna
Sinikka Luja-Penttilä (feleség), [Sulo Penttilä (férj)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Sinikka_Luja-Penttil%C3%A4
Eemil Luukka (apa), ***Viljo Luukka*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Eemil_Luukka
[Carl Erik Mannerheim (dédapa)], [Carl Gustaf Mannerheim (nagyapa)], ***Carl Gustaf Emil Mannerheim*** (unoka)
Oskar Möller (testvér), ***Carl (Gustaf) Möller*** (testvér) https://fi.wikipedia.org/wiki/Oskar_M%C3%B6ller
Yrjö Murto (apa), [Pauliina Murto-Lehtinen (Yrjö Murto lánya)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Yrj%C3%B6_Murto
Reino Oittinen (unokaöcs), [Iida Vihuri (Reino Oittinen nagynénje)]; [Kaisa Hiilelä (Reino Oittinen nagynénje)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Kaisa_Hiilel%C3%A4
Rafael Paasio (nagyapa), ***Pertti Paasio*** (fiú), [Heli Paasio (unoka)]
Mauno Pekkala (testvér), ***Eino Pekkala*** (testvér) https://fi.wikipedia.org/wiki/Mauno_Pekkala
Arvo Pentti (apa), [Klaus Pentti (fiú)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Klaus_Pentti
[Toivo Pohjala (apa)], ***Toivo T. Pohjala*** (Toivo Pohjala fia, Sinikka Linkomies-Pohjala férje), [Sinikka Linkomies-Pohjala (feleség)], ***Edwin Linkomies*** (Sinikka Linkomies-Pohjala apja) https://fi.wikipedia.org/wiki/Sinikka_Linkomies-Pohjala
Erkki Pystynen (férj), [Marja-Liisa Pystynen (feleség)], [Jouni Pystynen (fiú)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Erkki_Pystynen
Jussi Raatikainen (Erkki Raatikainen apja), ***Erkki Raatikainen*** (Jussi Raatikainen fia, Kaisa Raatikainen férje), ***Kaisa Raatikainen*** (Erkki Raatikainen felesége) https://fi.wikipedia.org/wiki/Kaisa_Raatikainen
[Yrjö Rantala (apa)], ***Eero Rantala*** (fiú)
[Henrik Wilhelm Johan Zilliacus (Konni Zilliacus apja)], Henrik Johan Wilhelm Zilliacus (Henrik Wilhelm Johan Zilliacus fia, Konni Zilliacus testvére), [Konni Zilliacus (Henrik Wilhelm Johan Zilliacus fia, Werner Söderhjelm unokatestvére)], [Laurin Zilliacus (Konni Zilliacus fia)], [ifjabb Konni Zilliacus (Konni Zilliacus fia, Laurin Zilliacus testvére)], [Werner Söderhjelm (Konni Zilliacus unokatestvére, Johan Söderhjelm apja)], ***Johan Söderhjelm*** (Werner Söderhjelm fia)
Reinhold Svento (Antti Hackzell sógora, Martti Miettinen apósa), [Antti Hackzell (Reinhold Svento sógora)], [Martti Miettinen (Reinhold Svento veje)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Reinhold_Svento; https://fi.wikipedia.org/wiki/Martti_Miettinen_(sotilas)
Vappu Taipale (feleség), [Ilkka Taipale (férj)]

[Päivö Tarjanne (Toivo Tarjanne unokatestvére], [Heikki Ritavuori (Eero Rydman testvére)] **Toivo Tarjanne** (Päivö Tarjanne unokatestvére), **Pekka Tarjanne** (Päivö Tarjanne fia, Heikki Ritavuori unokája)), **Eero Rydman** (Heikki Ritavuori testvére) https://fi.wikipedia.org/wiki/Toivo_Tarjanne; https://fi.wikipedia.org/wiki/Heikki_Ritavuori; https://fi.wikipedia.org/wiki/Pekka_Tarjanne

Uuno Takki (testvér), [Toivo Takki (testvér)]

Lars Taxell (apa), ***Christoffer L. Taxell*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Christoffer_Taxell

Sakari Tuomioja (apa), [Erkki Tuomioja, fiú)], Hella Wuolijoki (Erkki Tuomioja anyai nagyanyja)], [Sulo Wuolijoki (Erkki Tuomioja anyai nagyapja)], [Wäinö Wuolijoki (Sulo Wuolijoki testvére)], Juho Wuolijoki (Erkki Tuomioja anyai dédapja)]

Veikko Vennamo (apa), ***Pekka Vennamo*** (fiú) https://fi.wikipedia.org/wiki/Veikko_Vennamo

Johannes Virolainen (férj), [Kyllikki Virolainen (feleség)] https://fi.wikipedia.org/wiki/Kyllikki_Virolainen

Tisztség	1944. nov.	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
elnök	***Mannerheim, Carl Gustaf Emil***	***Mannerheim, Carl Gustaf Emil***	***Mannerheim, C. G. E.*** / Paasikivi	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi / ***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***
parlament elnöke	Hakkila, Väinö	Hakkila, Väinö / ***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August / Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho / Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August*** / Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno / ***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm*** / Suk-selainen / ***Fager-holm***	***Fagerholm, Karl-August***
jegybankelnök	Ryti, Risto	Ryti, Risto / ***Tuomioja***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja*** / v. Fieandt	von Fieandt, Rainer	von Fieandt / Klaus Waris	Waris,	Waris, Klaus
legfelső bíróság eln.	Neovius, Hjalmar	Neovius, H. / ***Möller, O.***	***Möller, Oskar***	***Möller, Oskar***	***Möller, Oskar***	***Möller, Oskar***	***Möller / Tarjanne***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, T.***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***
igazságügyi kancellár	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne / Möller***	***Möller, Carl***	***Möller, Carl***	***Möller, Carl***	***Möller, Carl***	***Möller, Carl***	***Honka, Olavi***	***Honka, Olavi***	***Honka, Olavi***	***Honka, Olavi***
Helsinki főpolmest.	Tulenheimo / ***Rydman, E.***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero***	***Rydman, Eero*** / Aho, L.	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri
Helsinki Egyetem rektora	Nevanlinna, Rolf	Nevanlinna Rolf / Långfors, A.	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur	Långfors, Arthur / Lönnroth	Lönnroth, Erik	Lönnroth, Erik	Lönnroth, Erik / Ravila, P.	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo	Ravila, Paavo / ***Linkomies, Edwin***	***Linkomies, Edwin***	***Linkomies, Edwin***	***Linkomies, Edwin***
szoc.dem. elnök	***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni*** / Skog	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog / Tanner	Tanner Väinö	Tanner Väinö
Nemzeti Koalíciós Párt titkára	***Honka, Aarne***	***Honka, Aarne***	***Honka, Aarne*** / Honkala, N.	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	Honkala, Niilo	-	- / Rihtniemi, Juha
kormányfő	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti	Paasikivi, Juho Kusti / ***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno / Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August / Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho / Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, S.*** / Törngren, R. / ***Kekkonen***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho / Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm*** / Sukselainen, V. / von Fieandt, Rainer	von Fieandt, / ***Kuuskoski, R.*** / ***Fagerholm***	***Fagerholm, K.-A.*** / Sukselainen, Vieno
kancellária-miniszter	***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno; +*** Wuori, E.; ***Kilpi, J. E.***	***Pekkala, M.; Kilpi J. E.*** / Kallinen, Y.	Kallinen, Yrjö	Kallinen / ***Kuusinen, Hertta*** / Aaltonen	Aaltonen, Aleksi / -	-	- / ***Virolainen, J.*** / -	-	-	-	-	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, J.*** / Simonen, Aarre	Leivo-Larsson, Tyyne / -	-
miniszter-elnök-helyettes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	***Virolainen*** / Meinander / ***Kaitila, E.*** / Simonen / ***Virolainen /***	***Oittinen*** / Leivo-Larsson / ***Virolainen / Hiltunen,***	***Hiltunen, Onni*** / Törngren, Ralf /

														Oittinen	***Onni***	
külügyminiszter	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl***	***Enckell, Carl /*** Gartz, Åke	Gartz, Åke / ***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari / Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho*** / Törngren, Ralf	Törngren/ ***Kekkonen, U. / Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes*** / Törngren, Ralf	Törngren, / ***Virolainen*** / Hynninen, Paavo	Hynninen / ***Virolainen / Fager-holm***	***Fagerholm*** / Törngren, Ralf
külügy-miniszté-riumi miniszter	***Svento, Reinhold***	***Svento, Reinhold***	***Svento, R.;*** Gartz, Åke / ***Svento, R.; Takki, U.***	***Svento, Reinhold; Takki, Uuno***	***Svento, Reinhold; Takki, Uuno***	***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno / Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari*** / - /	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / ***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo*** / -	-	-	-	-	- / Karjalainen, Ahti
igazságügyi miniszter	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho / Pekkala, Eino***	***Pekkala, Eino***	**Pekkala, Eino** / Suontausta, Tauno	Suontausta, Tauno	Suontausta, Tauno / Kannisto, Heikki	Kannisto/ ***Aura, T. / Kekkonen, U.*** / Högström	Högström, Sven	Högström, Sven / ***Kuuskoski, Reino***	***Kuuskoski, Reino*** / Puhakka; Simone; Henriksson	Henriksson, Weio	Henriksson, Weio / Väyrynen, Vilho / Helminen, A.	Helminen, Arvo / ***Söderhjelm, Johan*** / Kaira, Kurt	Kaira, K. / ***Söderhjelm, J.*** / Högström, Sven	Högström, Sven / Hannikainen, Antti
belügyminiszter	Hillilä, Kaarlo	Hillilä, Kaarlo / ***Leino, Yrjö***	***Leino, Yrjö***	***Leino, Yrjö***	***Leino, Y.*** / ***Kilpi J. E.*** / Simonen	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre / ***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho*** / Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen / Kannisto, H.	Kannisto, Heikki / Leskinen, Väinö	Leskinen, V. / ***Käkelä, Valto***	***Käkelä, Valto*** / Väyrynen, Vilho	Väyrynen, V. / Kyttä, H. / ***Aura, T.*** / Kiukas	Kiukas U. / Kyttä, Harras / Pakkanen	Pakkanen, Atte / Palovesi, Eino
belügy-min.-i miniszter	***Luukka, Eemil***	***Luukka, Eemil***	***Luukka, Eemil*** / Viding, Paavo	Viding, Paavo	Viding, P; ***Raatikainen, Jussi***	***Raatikainen, Jussi***	***Raatikainen, J.*** / Riikonen / ***Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	-	-	-	-	-	-	-	-
honvédelmi miniszter	Waldén, Karl / Valve, Väinö	Valve, Väinö / ***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno*** / Kallinen, Yrjö	Kallinen, Yrjö	Kallinen, Yrjö / Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil / Tiitu, Kustaa	Tiitu, Kustaa / Skog, Emil	Skog, Emil	Skog / Kleemola, K./ He-temäki O.	Hetemäki, Olli / Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil	Skog, Emil / Pakkanen / Malinen, P. / Lehmus	Lehmus / Björkenheim / Wi-herheimo	Wiherheimo, T. / Häppölä, Leo
honv. min.-i miniszter	-	-	***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno***	***Pekkala, Mauno***	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pénzügyminiszter	Helo, Johan	Helo, Johan / ***Tuomioja, Sakari*** / Törngren	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / ***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni*** / Sukselainen, Vieno	Sukselainen, V. / ***Hiltunen*** / Rantala, V.	Rantala, Viljo	Rantala, Viljo / Niukkanen / Junnila	Junnila, T. / Sukselainen. / Tervo	Tervo, Penna	Tervo, Penna / Simonen, Aarre	Simonen / Meinander / Miettunen / Hietanen	Hietanen / Nurmela / Hetemäki, Olli	Hetemäki, Olli / Sarjala, Vihtori
pénzügy-miniszté-riumi miniszter	***Tuomioja, Sakari***	***Tuomioja, Sakari / Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni*** / Aaltonen, Aleksi	Aaltonen, Aleksi / Varjonen, Unto	Varjonen, Unto / Meinander, Tor	Meinander, Tor / Törngren, Ralf / Miikki, Matti	Miikki, Matti	Miikki, Matti / Meinander / ***Kaitila, Esa***	***Kaitila, Esa*** / Miettunen, M. / ***Vennamo, Veikko***	***Vennamo, Veikko***	***Vennamo, Veikko*** / Jussila, Mauno	Jussila / Sarjala, V. / Karjalainen; Malinen; ***Aura, T.*** / Karjalainen	Karjalainen, Ahti / Jussila, Mauno	Jussila, Mauno / Lehtosalo, Pauli
oktatásügyi miniszter	***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno*** / Helo, Johan / ***Pekkala, Eino***	***Pekkala, Eino / Kilpi, Juho Eino***	***Kilpi, Juho Eino***	***Kilpi, J. E.*** / Heljas, L. / ***Oittinen, Reino***	***Oittinen, Reino***	***Oittinen, Reino*** / Heljas, Lennart	Heljas, Lennart / ***Oittinen, Reino***	***Oittinen, Reino***	***Oittinen / Virolainen, Joh.*** / Salminen	Salminen, A. / ***Virolainen*** Saalasti	Saalasti, Kerttu	Saalasti, Kerttu / ***Virolainen, Johannes***	***Virolainen*** / Saalasti, K. / ***Oittinen, Reino***	***Oittinen*** / Vilkuna / Kajatsalo, Kaarlo	Kajatsalo, Kaarlo / ***Hosia, Heikki***
agrárminiszter	***Luukka, Eemil***	***Luukka, E. /*** Jutila, K. / Vesterinen, Vihtori	Vesterinen, Vihtori	Vesterinen, Vihtori	Vesterinen, Vihtori / Lepistö, Leevi	Lepistö, Leevi	Lepistö, Leevi / Vilhula, Taavi	Vilhula, Taavi / Miettunen, Martti	Miettunen, Martti	Miettunen, Martti / Jutila, Kalle	Jutila, Kalle / Kalliokoski, Viljami	Kalliokoski, Viljami	Kalliokoski, Viljami / Miettunen, Martti	Miettunen / Eskola, Kustaa / Perttula, H.	Perttula / Lehtosalo/ Miettunen / Kähönen	Kähönen, Urho / Jaakkola, Juho
agrármi-nisztériumi miniszter	-	***Luukka, Eemil***	***Luukka, Eemil /*** Viding, Paavo	Viding, Paavo	Viding, Paavo / ***Raatikainen, Jussi***	***Raatikainen, Jussi***	***Raatikainen, Jussi / Luukka, Eemil***	***Luukka, Eemil /*** Lepistö, Leevi/ ***Luukka, E.;***	***Luukka, E.;*** Lepistö, Leevi + Tiainen, Johannes	***Luukka, E.;*** Tiainen / Kullberg / Westermarck	Westermarck, Nils / Tiainen, J. / -	-	- / Simonen, Vieno	Simonen, Vieno / Lindh, Oskar; Lepistö, Leevi / -	- Lepistö, Leevi / Kosola, Niilo	Kosola, Niilo / Antila, Toivo
közleke-dési	***Hiltunen,***	***Hiltunen,***	Murto, Yrjö /	***Härmä,***	***Härmä,***	***Härmä, E.***	Simonen;	Kleemola;	Huunonen,	Huunonen,	Junttila,	Tiainen,	Tiainen,	Tiainen, J. /	Kastari,	***Lindblom,***

és közmunka-ügyi miniszté-riumi miniszter	***Onni***	***Onni / Murto, Yrjö***	Hillilä, Kaarlo / ***Hiltunen, Onni / Härmä, Erkki***	***Erkki***	***Erkki***	+ Simonen, Aarre; - ***Härmä;*** + Huunonen, Eemil	Huunonen, Eemil / Kleemola; Riikonen; + Vesterinen, Vihtori	Vesterinen / Klee-mola ***Paasio, R.*** / Huu-nonen	Eemil; Kleemola, Kauno; - Huunonen, Eemil;	Eemil; Kleemola / Eskola; / Junttila	Kustaa / Sumu, Toimi / Tiainen, J.	Johanne s	Johannes	Nordström, Torsten; T., Kustaa - Liljeström, Valdemar / Kastari, P.	Paavo; / Lindfors, Erkki / Antikainen, Eero / ***Lindblom***	***Olavi*** / Korsimo, Arvo
kereskedel-mi és ipari miniszter	Gartz, Åke	Gartz, Åke	Gartz, Åke / ***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno***	***Takki U. / Tuomioja, S. / Aura, T.***	***Aura, Teuvo*** / Tervo, Penna	Tervo, Penna	Tervo, Penna / ***Aura, Teuvo***	***Aura Teuvo***/ Tervo / Simonen	Simone n, Aarre	Simonen, Aarre / Kleemola, Kauno	Kleemola, K. / Kaitila, E. / Kivekäs, Lauri	Kivekäs, Lauri / ***Hiltunen, Onni***	***Hiltunen, Onni*** / Karjalaine n, Ahti
keresk. és ipari min.-i miniszter	-	***Takki, Uuno***	***Takki, Uuno / -***	-	-	- / Toivonen, Onni	Toivonen, Onni / -	-	-	- / Wiherhei mo	Wiherhei mo, Toivo	-	-	- / ***Aura, Teuvo***	Wiherhei mo, Toivo	Wiherhei mo / Lehtosalo
szociális miniszter (Törngren)	Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / ***Kilpi, Juho Eino***	***Kilpi, Juho Eino*** / Janhunen, Matti	Janhunen, Matti	Janhunen, Matti / Liljeström, Valdemar	Liljeström, V. / Leivo-Larsson, T. / Aaltonen	Aaltonen, Aleksi / Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Vesterinen, V. / Törngren, Ralf	Törngren, Ralf / Leskinen, Väinö	Leskinen, V. / Hietanen, Lauri / ***Kaitila, Esa***	***Kaitila, Esa*** / Leivo-Larsson / Peltonen, O.	Peltone n, Onni	Peltonen, Onni / Saari, Eino	Saari, Eino / Leivo-Larsson, T. / Karvikko / Malkamäki, A. / Waris	Waris, Heikki / Liljeström, V. / Leskinen, Väinö	Leskinen, Väinö / Simonen, Vieno
szociális minisz-tériumi miniszter	***Leino, Yrjö***	***Leino, Yrjö***; + Wuori, Eero / Janhunen, Matti; Hillilä, Kaarlo	Janhunen, Matti; Hillilä, K. + ***Hiltunen, Onni*** / Heljas, L.; ***Härmä, Erkki***	Heljas, Lennart; ***Härmä, Erkki***	Heljas, L., ***Härmä, E.*** Pelto-nen, O. / Leivo-Larsson; ***Härmä, E.***	Leivo-Larsson, Tyyne; ***Härmä, Erkki;*** Huunonen, Eemil	Leivo-Larsson; Huu-nonen / Vesterinen;Kleemola, K; ; ***Aura***	Vesterinen; ***Aura*** / Huunonen; ***Paasio R.*** / Huuno-nen; Mu-rtomaa	Huunonen, Eemil; Murtomaa, Lauri	Huunonen; Mur-tomaa / Simonen / Hetemäki; Karvikko	Hetemäki; Karvikko; Simonen; Sumu; Leivo-Larsson; Tiainen	Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, J.	Leivo-Larsson, Tyyne; Tiainen, Johannes	Leivo-Lars-son; Tiai-nen / Pakka-nen, Mali-nen, P. - Malinen; Uoti / Lindfors	Lindfors, Erkki / ***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael*** / Erkkilä, Eeli
ellátásügyi min.-i miniszter	***Aura, Jalo***	***Aura, Jalo;*** + Wuori, E. ***+ Takki, U.***	***Takki U.; Hiltunen, O.*** / ***Murto, Y.; Härmä***	***Murto, Yrjö; Härmä, Erkki***	***Murto, Yrjö; Härmä, Erkki***	***Härmä, Erkki*** / Huunonen, Eemil	Huunonen, Eemil / -	-	-	-	-	-	-	-		
tárca nélküli miniszter	***Pekkala, Mauno;***	-	-	-	***Kuusinen, Hertta*** / Aaltonen	- / Varjonen, Unto / -	-	-	-	-	-	-	-	-		

Tisztség	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
elnök	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkon en, U.***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkon en, U.***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***	***Kekkonen, Urho***
parlament elnöke	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August***	***Fagerholm, Karl-August /*** Kleemola	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno / ***Fagerholm, K-A.***	***Fagerholm / Paasio, Rafael / Virolainen***	***Virolain en, J.***	***Virolainen*** / Sukselaine n	Sukselai nen, Vieno	Sukselainen, Vieno / ***Paasio, R.***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, R.*** / Sukselainen, Vieno	Sukselaine n, Vieno	Sukselaine n, Vieno	Sukselainen, Vieno
legfelsőbb bíróság lnöke	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, Toivo***	***Tarjanne, T.***/Piippon en, M.	Piipponen, M. / Hanni-kainen, A.	Hannikain en, Antti	Hannikainen, Antti	Hannika inen, Antti	Hannikain en, Antti	Hannika inen, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikain en, Antti	Hannikainen, Antti	Hannikain en, Antti	Hannikain en, Antti	Hannikainen, Antti / Olsson, C.
igazságügyi kancellár	***Honka, Olavi***	***Honka, O. /*** Hannikainen, A.	Hannikain en, Antti	Hannikain en, Antti	Hannikainen, A. / Nu-orvala, A.	Nuorvala, A. / Enä-järvi, J.	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, Jaakko	Enäjärvi, J. / Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto	Leskinen, Risto
Helsinki polgmester	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, Lauri	Aho, L. / ***Aura, T.***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***
Helsinki	Myrberg,	Myrberg,	Myrberg /	***Linkomies,***	Ravila, Paavo	Ravila,	Ravila, Paavo	Ravila,	Ravila, P. /	Renvall,	Renvall,	Renvall,	Renvall,	Renvall,	Juva,	Juva, Mikko

Egyetem kancellárja	Pekka	Pekka	***Linko-mies, E.***	***Edwin*** / Ravila		Paavo		Paavo	Renvall, Pentti	Pentti	Pentti	Pentti	Pentti	Pentti / Juva, M.	Mikko	
Helsinki Egyetem rektora	***Linkomies, Edwin***	***Linkomies, Edwin***	***Linkomies, Edwin*** / Kivinen	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki	Kivinen, Erkki / Juva, M.	Juva, Mikko	Juva, M. / Palmén, Ernst	Palmén, Ernst	Palmén, Ernst
szoc.dem. pártelnök	Tanner Väinö	Tanner Väinö	Tanner Väinö	Tanner / ***Paasio R.***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, R.*** / Sorsa, K.
szociáldemokrata párt titkára	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, Kaarlo	Pitsinki, K. / ***Raatikainen, Erkki***	***Raatikainen, Erkki***	***Raatikainen, Erkki***	***Raatikainen*** / Sorsa,	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa / Sundqvist
Agrár/Centr ump. eln.	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno	Sukselainen / ***Virolainen, J.***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, J.***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, J.***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***
kormányfő	Sukselainen, Vieno	Sukselainen, Vieno / Miettunen, Martti	Miettunen, M. / Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti / ***Lehto, Reino***	***Lehto, Reino / Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes / Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael***	***Paasio, Rafael*** / Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Koivisto / ***Aura, Teuvo*** / Karjalainen	Karjalainen, Ahti / ***Aura, Teuvo***	***Aura, T. / Paasio, Rafael*** / Sorsa, K.	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa / Liinamaa, Keijo / Miettunen
miniszterelnök-helyettes	Törngren, Ralf	Törngren / ***Luukka, E.*** / Kleemola / Luukka,	***Luukka, Eemil / Virolainen, J.***	***Virolainen, Joh.*** / Nuorvala, A.	Nuorvala A. / ***Oittinen, Reino*** / Karjalainen	Karjalainen, Ahti	***Karjalainen, Ahti / Oittinen, Reino***	***Oittinen, Reino***	***Oittinen, Reino / Virolainen, J.***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen*** / Hetemäki, Olli / ***Helle, Veikko***	***Helle, Veikko*** / Hetemäki, Olli	Hetemäki / Koivisto, M. / Karjalainen	Karjalainen, Ahti	Karjalainen, Ahti	Karjalainen / Mattila, Olavi / Sorsa
igazságügyi miniszter	Hannikainen, Antti	Hannikainen, Antti / Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli / ***Söderhjelm, Johan***	***Söderhjelm, Johan*** / Merimaa	Merimaa, Henrik / ***Söderhjelm, Johan***	***Söderhjelm, Johan***	***Söderhjelm, Johan*** / Simonen, Aarre	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre	Simonen, Aarre	Simonen A. / Liinamaa, Keijo / Tu-ominen, E.	Tuominen / Laakso-nen / Söderman / Lång	Lång, Karl / Paavola, P. / Louekoski, M.	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti / Anttila, Sylvi / Gestrin, L.
belügyminiszter	Palovesi, Eino / ***Luukka, E.***	***Luukka, Eemil***	***Luukka, E. /*** Erkkilä, Eeli	Erkkilä, E. / Ryhtä / Hannus	Hannus, Arno / Ryhtä, Niilo)	Ryhtä, Niilo	Ryhtä, Niilo / Viitanen, Martti	Viitanen / Väyry-nen, A.	Väyrynen, Antero	Väyrynen, Antero	Väyrynen O. / ***Hiltunen, T.*** / Jämsén	Jämsén / Uusitalo; Tuominen	Tuominen, Heikki / Viitanen	Tuominen, Heikki	Tuominen, Heikki	Tuominen, H. / Koski / Tiilikainen
belügyminisztériumi miniszter	-	-	-	-	-	-	- / Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo /	Laaksonen / Sö-derman /	***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne*** / Strömmer, / Hänninen
honvédelmi miniszter	Häppölä, Leo	Häppölä, Leo / Björkenheim, Edvard	Björkenheim, E. / ***Pentti, Arvo***	***Pentti, Arvo*** / Leinonen, Kaarlo	Leinonen, Kaarlo / ***Pentti, Arvo***	***Pentti, Arvo***	***Pentti, Arvo*** / Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, Sulo	Suorttanen, S. / ***Pentti, Arvo*** / Gestrin, L.	Gestrin, Lars / ***Pentti, Arvo***	***Pentti, A.*** / Hostila, Sulo) / Gestrin, L.	Gestrin, Lars	Gestrin, Lars / Homén, Carl-Olaf	Homén, Carl-Olaf / Huurtamo, E. / Melin I.
pénzügyminiszter	Sarjala, Vihtori	Sarjala, Vihtori	Sarjala / Karttunen, Osmo	Karttunen / Jussila / Rekola	Rekola, Esko / ***Kaitila, Esa***	***Kaitila, Esa***	***Kaitila, Esa*** / Koivisto, Mauno	Koivisto, Mauno	Raunio, Eino	Raunio, Eino	Raunio, E. / Hetemäki / Tallgren, C.	Tallgren, Carl / Hetemäki	Hetemäki / Koivisto / ***Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen*** Tuominen / Paavela
pénzügy-minisztériumi miniszter	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli / Niemi, Juho	Niemi, J. / Koski, O.; ***Söderhjelm, Johan***	Koski, O.; ***Söderhjelm;*** Jussila, Tuominen	Tuominen, H. / Huurtamo, Erkki	Huurtamo, Erkki	Huurtamo, Erkki / Alenius, Ele	Alenius, Ele	Alenius, Ele	Alenius, Ele	Alenius, Ele / Liinamaa, Keijo / ***Käkelä, Valto***	***Käkelä, Valto*** / Uitto, Jorma	Uitto, J. / Eskman, M. / Karkinen / Niskanen	Niskanen, Esko	Niskanen, Esko / Tuominen, Heikki	Niskanen; Tuominen / Varjas, T. / ***Luukka, Viljo***
oktatásügyi miniszter	***Hosia, Heikki***	***Hosia, Heikki***	***Hosia, H. / Hosia, Armi***	***Hosia, Armi / Oittinen***	***Oittinen, Reino*** / Saukkonen	Saukkonen, Jussi	Saukkonen, Jussi / ***Oittinen, R.***	***Oittinen, Reino***	***Oittinen / Virolai-nen, J.***	***Virolainen***	***Virolainen*** / Nummi-nen / Itälä	Itälä, J. / Louekoski, Matti	Louekoski, Matti / Sundqvist	Sundqvist, Ulf	Sundqvist / Kallio / Sundqvist	Sundqvist / Posti, L. / Väyrynen
agrármin. (1971: mzg és erd. min.)	Jaakkola, Juho	Jaakkola, Juho / ***Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen /*** Suomela, Vilho	Suomela, Vilho / Jussila, M.	Jussila, Mauno	Jussila, M. / Kaasalainen, Nestor	Kaasalainen, Nestor	Kaasalainen, N. / Miettunen	Miettunen, Martti	Miettunen; Westermarck / Kaasalainen	Kaasalainen / Suomela	Suomela / Happonen / Haukipuro	Haukipuro, Erkki / ***Linna, H.***	***Linna, Heimo***	***Linna, Heimo*** / Ihamuotila, Veikko
közl. és közm.ügyi min. (1970: közl. min.)	Kleemola, Kauno	Kleemola, Kauno	Kleemola / Erkkilä, E. / Savela, E.	Savela, Erkki / Niskala, Martti	Niskala, Martti / Teir, Grels	Teir, Grels	Teir, Grels / Suonpää, Leo	Suonpää, Leo	Suonpää, Leo / Aitio, Paavo	Aitio, Paavo	Aitio, Paavo / Niskala, Martti / Saarto, V.	Saarto / Haapasalo, K. / Timonen	Timonen / Nevalainen / ***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne, Pekka***	***Tarjanne Pekka*** / Timonen, E. / Hjerppe

közl. és közmunkaügyi min.-i miniszter	Korsimo, Arvo	Korsimo, Arvo / Erkkilä, Eeli	Erkkilä, Eeli / - / Närvänen, Onni	Närvänen, Onni / Lahtela, Olavi / -	Timonen, Esa	Timonen, Esa	Timonen, Esa / Ryhtä, Niilo	Ryhtä / ***Kekkonen, Matti***	***Kekkonen, Matti*** / Virtanen, Viljo	***Helle, Veikko***	***Helle, Veikko / -***	-	-	-	-	
kereskedelmi és ipari miniszter	Karjalainen, Ahti	Karjalainen / Westerlund / Hustich	Hustich, Väinö / Wiherheimo, T.	Wiherheimo, T. / Mattila, Olavi	Mattila, Olavi / Wiherheimo, Toivo	Wiherheimo, Toivo	Wiherheimo, Toivo / Salonen, Olavi	Salonen, Olavi	Salonen, Olavi / Teir, Grels	Teir, Grels	Teir / Mattila, O. / ***Berner, Arne***	***Berner Arne*** / Korhonen, G.	Korhonen, G / Linnamo, Jussi / Teir	Teir / Jansson, Jan-Magnus	Jansson, J-M. / Gestrin, Lars	Gestrin / Rytkönen, Arvo / ***Rantala, E.***
kereskedelmi és ipari minisztérium i miniszter	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli	Lehtosalo, Pauli / Saarinen, Olavi	Saarinen / Pohjala, Kyllikki / Niini, A.	Niini, Aarno / -	-	-	-	- / Leskinen, Väinö	Leskinen, Väinö	Leskinen / Haapasalo, Kalervo; Mattila	Haapasalo; Mattila; Salonen / Rossi, T.	Rossi, Taru / ***Lindblom, S.*** / Linnamo, Jussi	Linnamo, Jussi / Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu (Uitto, Jorma / Lehto, S.
szociális miniszter (1970: szoc. és eü.-i min.	Simonen, Vieno	Simonen, Vieno	Simonen, Vieno / Pohjala, Kyllikki	Pohjala, Kyllikki / Ojala, Olof	Ojala, Olof / Tenhiälä, Juho	Tenhiälä, Juho	Tenhiälä, Juho / Koivunen, Paavo	Koivunen, Paavo	Koivunen, Paavo / Tiekso, Anna-Liisa	Tiekso, Anna-Liisa	Tiekso, Anna-Liisa / Korhonen / Tiekso, A-L.	Tiekso, A.-L. / Kuusi, P / ***Lahtinen***	***Lahtinen, Alli*** / Kaipainen / Karkinen, Seija	Karkinen, Seija	Karkinen, Seija	Karkinen, Seija / ***Lahtinen, Alli*** / Toivanen
szoc. min.-i min. 1970: szoc. és eü. min.-i min.	Erkkilä, Eeli	Erkkilä, Eeli / Jussila, Mauno	Jussila, Mauno / -	Kull, Magnus	Kull, Magnuss / Sorkio, Kaarle	Sorkio, Kaarle	Sorkio, Kaarle / Timonen, Esa	Timonen, Esa / Salorantа, T.	Saloranta, Toivo / Partanen, Juho	Partanen, Juho	Partanen / ***Lahtinen, Alli*** / Eskelinen; ***Berner, A.***	Eskelinen; ***Berner, A.*** / Korhonen	Korhonen,/ Fredriksson; Linnamo, J. / Pekkarinen	Pekkarinen, Pentti	Pekkarinen, Pentti	Pekkarinen / Karpola / Teir, Grels / Työläjärvi, P.
munkaügyi miniszter	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	***Helle, Veikko*** / Timonen	***Helle Veikko*** / Liinamaa	Liinamaa / ***Helle, V.*** / Nevalainen	Nevalainen, Valde	Nevalainen, Valde	Nevalainen / Paananen / Aitio, P.

Tisztség	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Finn elnök	***Kekkonen***	***Kekkonen***	***Kekkonen***	***Kekkonen***	***Kekkonen***	***Kekkonen***	***Kekkonen*** / Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto	Koivisto
parlament elnöke	Sukselainen / ***Helle***	***Helle, Veikko***	***Helle, Veikko*** / Pekkala, A.	Pekkala, Ahti / ***Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen / Pystynen, E.***	***Pystynen, Erkki***	***Pystynen, Erkki***	***Pystynen, Erkki***	***Pystynen*** / Suominen / Ahde	Ahde, Matti	Ahde, Matti / Sorsa	Sorsa, Kalevi
Helsinki fő-polg.mest.	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, Teuvo***	***Aura, T.*** / Ilaskivi, R.	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo	Ilaskivi, Raimo
szoc.dem. párt elnök	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa, Kalevi	Sorsa / ***Paasio, P.***	***Paasio, Pertti***	***Paasio, Pertti***	***Paasio, Pertti***
Agrárpárt / Centrumpárt elnöke	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen*** / Väyrynen, P.	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen / Aho, Esko
kormányfő-h.	Sorsa / Karjalainen, Ahti	Karjalainen / ***Virolainen***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen Johannes*** / Uusitalo	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, E. / Pekkala, Ahti	Pekkala, Ahti / Väyrynen	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen / Sorsa	Sorsa, Kalevi	Sorsa / ***Paasio, Pertti***	Paasio, Pertti
külügyminiszter	Sorsa / Korhonen, Keijo	Korhonen, Keijo / Väyrynen	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen / Stenbäck, Pär	Stenbäck, Pär / Väyrynen	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo	Väyrynen, Paavo / Sorsa	Sorsa, Kalevi	Sorsa / ***Paasio, Pertti***	***Paasio, Pertti***
külügymin.-i min.	***Lehto, Sakari*** / ***Aminoff***	***Aminoff, A. C. G.***	-	Rekola, Esko	Rekola, Esko	Rekola, Esko	Rekola, E. / ***Berner, Arne***	***Berner, Arne*** / Laine, J.	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, J. / Salolainen; Suominen	Salolainen Suominen, Ilkka	Salolainen; Suominen	Salolainen, Pertti; Suominen
igazságügyi miniszter	Gestrin, Lars	Gestrin / Salo, T.	Salo, Tuure / Nikula, P.	Nikula, P. / ***Taxell, Chr.***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell, Chr.***	***Taxell, Chr.***	***Taxell, Chr.***	***Taxell, Chr.*** / Louekoski	Louekoski, Matti	Louekoski, Matti	Louekoski / Halonen
belügyminiszter	Tiilikainen, P. /	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino	Uusitalo, Eino / Ahde,	Ahde / Luttinen, V.	Luttinen / ***Raati-***	***Raatikainen, Kaisa***	***Raatikainen, Kaisa***	***Raatikainen, Kaisa*** /	Rantanen, Jarmo	Rantanen, Jarmo	Rantanen, Jarmo

	Uusitalo						Matti		***kainen K.***			Rantanen			
belügyminisztériumi miniszter	Hänninen, Mauno / -	Gestrin, L.; Salo, Tuure	Gestrin; Salo / ***Rantala, E.***	***Rantala, E.*** / Koikkalai-nen, Eugen	Koikkalainen, Eugen	Koikkalainen, Eugen	Koikkalainen, E. / Jokela, M.	Jokela, M. / Luttinen, Vilho	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, T. / Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, Erkki	Liikanen, E. / Puhakka, Matti
pénzügymin. -i miniszter	***Luukka, Viljo*** / Lo-ikkanen	Loikkanen, Jouko / Rekola, E.	Rekola, Esko	Rekola, E. / Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi / Forsman, Mauno	Forsman, Mauno / Laine, J.	Laine, J. / ***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka*** / Puolanne	Puolanne, Ulla	Puolanne + Kanerva, Ilkka	Puolanne; Kanerva, Ilkka
oktatásügyi miniszter	Väyryne; Väänänen	Väänänen / Gestrin	Gestrin, Lars / Itälä, J.	Itälä, Jaakko / Kivistö	Kivistö, Kalevi	Kivistö, Kalevi	Kivistö, K. / Suonio, K.	Suonio, Kaarina	Suonio, Kaarina	Suonio, Kaarina	Suonio / Ala-Kapee	Ala-Kapee, Pirjo / ***Taxell***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell, Christoffer***	***Taxell Chr.***/ Norrback
agrármin (71: mzg. + erd. min.)	***Linna, Heimo*** / ***Virolainen***	***Virolainen , Johannes***	***Virolainen, Johannes***	***Virolainen, Johannes*** / Tähkämaa	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa, Taisto	Tähkämaa / Yläjärvi, T.	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, Toivo	Yläjärvi, T. / ***Pohjala, T.***	***Pohjala, Toivo***	***Pohjala, Toivo***	***Pohjala, Toivo***
közl.-i és közmunka min. ('70: közl. min.)	Hjerppe, K. / Granvik, Ragnar	Granvik, R. / Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, Veikko	Saarto, V. / Wahlström, J. / Breilin, Reino	Breilin, Reino / Puhakka, Matti	Puhakka, Matti / Luttinen, Vilho	Luttinen, Vilho	Luttinen, Vilho	Luttinen, Vilho / ***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka***	***Vennamo, Pekka /*** Vistbacka, Raimo	Vistbacka, Raimo / Kanerva, Ilkka
kereskedelmi és ipari miniszter	***Rantala, E. / Berner A.***	***Berner, A. / Ran-tala, E.***	***Rantala, Eero***	***Rantala, E.*** / Sundqvist, Ulf	Sundqvist, Ulf	Sundqvist / Työläjärvi, P.	Työläjärvi, Pirkko / Ollila, Esko	Ollila, E. / ***Lindblom, Seppo***	***Lindblom, Seppo***	***Lindblom, Seppo***	***Lindblom, Seppo***	***Lindblom, S.*** / Suomi-nen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka	Suominen, Ilkka
kereskedelmi és ipari minisztériumi min.	***Lehto, Sakari*** / ***Aminoff, A. C. G.***	***Aminoff, Albrecht Carl Göran***	-	Koikkalainen, Eugen; Rekola, E.	Koikkalainen, E.; Rekola, E.	Koikkalainen, E.; Rekola, E.	Koikkalainen; Rekola / Ahde; ***Berner, A.***	Ahde, M; ***Berner, Arne*** / Laine, J.	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine, Jermu	Laine / Salolainen; ***Vennamo, Pekka***	Salolainen, Pertti; ***Vennamo, Pekka***	Salolainen, Pertti; ***Vennamo, Pekka;***	Salolainen, Pertti
szociális min. ('70-től szoc. és eü. min.)	Toivanen, Irma	Toivanen, I. / Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi, Pirkko	Työläjärvi, P. / ***Luja-Penttilä, Sinikka***	***Luja-Penttilä, Sinikka***	***Luja-Penttilä, Sinikka***	***Luja-Penttilä, S.*** / Söderman / ***Taipale***	***Taipale, Vappu / Kuuskoski, E.***	***Kuuskoski, Eeva***	***Kuuskoski, Eeva***	***Kuuskoski, Eeva***	***Kuuskoski, Eeva*** / Pesola, Anja	Pesola, Anja	Pesola, Anja / Miettinen, Mauri	Miettinen, Mauri
szoc. min.-i min. '70: szoc+eü. min.-i min.	Työläjärvi, Pirkko / Kangas, Ilmi	Kangas, Ilmi / Martikaine n, V.	Martikainen, Veikko	Martikainen / Eskeli-nen; Koik-kalainen, E.	Eskelinen; Koikkalainen	Eskelinen; Koikkalainen, E.	Eskelinen; Koikkalainen, / Ahde; Väänänen	Ahde, M. Väänänen, / Ahde, ***Taipale, V.***	Ahde, M; ***Taipale, Vappu***; + Puhakka	Ahde, Matti; Puhakka, Matti	Ahde, Matti; Puhakka, Matti	Ahde, M.; Puhakka / Halonen, T.;	Halonen, Tarja; Puhakka, Matti	Halonen, Tarja; Puhakka, Matti;	Halonen, Tarja / Hämäläinen, Tuulikki
munkaügyi miniszter	Aitio, P. / Väyrynen	Väyrynen / Aalto A.	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo	Aalto, Arvo / Kajanoja	Kajanoja, J. / ***Helle, V.***	***Helle, V.***/ Leppänen	Leppänen, Urpo	Leppänen, Urpo	Leppänen, Urpo	Leppänen / Puhakka M.	Puhakka, Matti	Puhakka, Matti	Puhakka, Matti

III. MELLÉKLET

Stabil finn kormányok miniszterei a politikai pozicionális csúcselit mobilitási vizsgálatához[1]

1947-es Pekkala-kormány (Népfront-vezetésű kormány)					
	párt	**születési év**	**születési hely**	**apa foglalkozása**	**a miniszter első foglalkozása(i)**
Enckell, Carl	hivatalnok	1876	Szentpétervár	tábornok	katonatiszt, gépészmérnök
Härmä, Erkki	SDP	1890	Turku	munkás	munkás
Heljas, Lennart	Agrárpárt	1896	Viborg		evangélikus lelkész
Hiltunen, Onni	SDP	1895	Jyväskylä	munkás	munkás
Janhunen, M.	SKDL	1902	Rautalampi	kisbirtokos	katonatiszt
Kaijalainen, L.	Agrárpárt	1900	Laukaa	vasúti őr	újságíró
Kallinen, Yrjö	SDP	1886	Oulu	kisbirtokos, munkás	munkás
Kilpi, Eino	SDP	1889	Uusikaupunki	- apa, varrónő	újságíró
Leino, Yrjö	SKDL	1897	Helsinki	munkás	(föld)munkás
Murto, Yrö	SKDL	1899	Revonlahti		munkás
Pekkala, Eino O.	SKDL	1887	Seinäjoki		tanár
Pekkala, Mauno	SKDL	1890	Sysmä		bölcsész, erdész
Svento, R.	SKDL	1881	Szentpétervár		jogász
Takki, Uuno	SDP	1901	Kotka		kereskedelmi és jogi képzés
Törngren, Ralf	RKP	1899	Oulu	iskola-igazgató	kereskedelmi főiskolai tanár
Vesterinen, V.	Agrárpárt	1885	Kivijärvi	kisbirtokos	kisbirtokos
Viding, Paavo	Agrárpárt	1899	Jääski		agronómus
Vilhula, Taavi	Agrárpárt	1897	Multia		agronómus
	Agrárp.: 5 SDP: 5 SKDL: 6 RKP: 1	1876-90: 8 1891-1900: 7 1901- : 2		munkás: 5 kisbirtokos: 3 értelmiségi: 1 felsőosztály: 1	munkás: 5 kisbirtokos: 1 értelmiségi: 12
1965-ös centrumpárti vezetésű Virolainen-kormány					
Huurtamo, Erkki Kalervo	Nemzeti Koalíció	1917	Hollola	vasutas	ügyvéd, tartalékos tiszt
Jussila, Mauno Nikolai	Centrumpárt	1908	Vahto	kisbirtokos	agronómus, kisbirtokos
Kaitila, Esa H.	Finn Néppárt	1909	Viborg	professzor	főiskolai tanár
Karjalainen, Ahti	Centrumpárt	1923	Hirvensalmi	kisbirtokos	katona, államtudományi diploma
Lahti, Ida M.	Centrumpárt	1901	Kymi		gazdasági tanácsadó
Pentti, Arvo V.	Centrumpárt	1915	Hämeenkyrö		kisbirtokos
Ryhtä, Niilo M.	Centrumpárt	1906	Tammela		agronómus
Saukkonen, Jussi Jaakko	Nemzeti Koalíció	1905	Oulu	üzletvezető	történész, nyelvész, középiskolai tanár
Sorkio, K. V.	hivatalnok	1910	Alastaro	asztalos	gazdasági szakértő
Söderhjelm, Johan Otto	RKP	1898	Helsinki	professzor, diplomata	jogász
Teir, Grels Olof	RKP	1916	Lapväärtti		jogász
Tenhiälä, Juho Jalmari	Finn Néppárt	1912	Hämeenkoski	kisbirtokos	lelkész, mezőgazdasági munkás
Timonen, Esa Elias	Centrumpárt	1925	Nurmes		agronómus
Virolainen, Johannes	Centrumpárt	1914	Yläsommee	kisbirtokos	tisztiiskola, erdész, agronómus
Wiherheimo,	Nemzeti	1898	Helsinki	építőmester	egyetemi diploma, gazdasági

[1] Olyan kormányokról van szó (összesen négy ilyet találtam a vizsgált 46 évben, de ezek közül kettőt Kalevi Sorsa vezetett, ezért a Sorsa-kabinetek közül csak egyet vettem figyelembe), amelyek összetétele nem változott az adott naptári éven belül. Az év tehát nem azt jelenti, hogy ebben az esztendőben került hatalomra az adott kormány, hanem azt jelöli, amikor változatlan volt az összetétel. Ekkor tudtam ugyanis társadalmi mobilitás szempontjából vizsgálni a szóban forgó kabinetek összetételét.

Toivo Antero	Koalíció				tanácsadó, újságíró
	Nemzeti Koalíció: 3 Centrumpárt: 7 Finn Néppárt: 2 RKP: 2	1898-1910: 7 1911-20: 5 1921- : 2		munkás: 3 kisbirtokos: 4 értelmiségi: 3 felsőosztály: 0	értelmiségi: 14 kisbirtokos: 1
1985-ös szociáldemokrata vezetésű Sorsa-kormány					
Ahde, Matti	SDP	1945	Oulu		villanyszerelő
Björkstrand, Hilding	RKP	1941	Kokkola		teológus
Kuuskoski, Eeva	Centrumpárt	1946	Aura	nagybáty: kormányfő; nagyapa: bankár	orvos
Laine, Jermu	SDP	1931	Turku	munkás	jogász
Leppänen, Urpo	SMP (Vidék Pártja)	1944	Polvijärvi	sofőr	államtudományi diploma
Lindblom, Seppo Olavi	SDP	1935	Helsinki	apa: miniszter, szakszervezeti vezető	államtudományi diploma
Luttinen, Vilho	SDP	1936	Haapavesi	árva (16 éves)	munkás
Pekkala, Ahti	Centrumpárt	1924	Haapavesi		biztosítási szakértő, tanár
Pihlajamäki, V.	Centrumpárt	1922	Kauhava		mérnök
Puhakka, Matti	SDP	1945	Eno		technikus, szerelő
Raatikainen, K.	SDP	1928	Viitasaari		
Sorsa, Kalevi	SDP	1930	Keuruu	útfelügyelő	munkás, irodalom-történész
Suonio, Kaarina	SDP	1941	Helsinki	jogfilozófus	jogász, pszichológus
Taxell, Lars	RKP	1948	Turku	pártvezető	jogász, cégvezető
Väyrynen, Paavo	Centrumpárt	1946	Kemi	kisbirtokos	újságíró, államtudományi diploma
Vennamo, Pekka	SMP (Vidék Pártja)	1944	Helsinki	pártvezér, miniszter	mérnök
Yläjärvi, Toivo	Centrumpárt	1941	Ruovesi	kisbirtokos	agronómus
	SDP: 8 Centrum: 5 SMP: 2 RKP: 2	1922-30: 4 1931-40: 3 1941-48: 10		munkás: 3 kisbirtokos: 2 értelmiségi: 1 felsőosztály: 4	munkás: 4 értelmiségi: 13

IV. MELLÉKLET: Magyar cégvezetői posztok változása 1945–1990 között

Fogalmak és rövidítések magyarázata:

Első számú irányító (1. sz. ir.): elnök, igazgatóság elnöke, (vezér)igazgató, megbízott (vezér)igazgató, vezérigazgatót helyettesítő vezérigazgató-helyettes, gyárgondnok, kormánybiztos, miniszteri megbízott, jószágigazgató, állami gazdaság vezetője, tsz-elnök, stb. – az a személy, aki a cég működtetéséért volt első számú felelős.
ÜB-elnök: Üzemi Bizottság elnöke. Az első üzemi munkásszerv a Szegedi Kenderfonógyárban, 1944 októberében alakult. E szervezetek neve változatos: „termelési bizottság, intéző bizottság, üzemi tanács, munkásbizottság, munkástanács, üzemi bizottság, ötös munkásbizottság, üzemi választmány, üzemi irányító bizottság, ötös üzemi tanács, termelési tanács, üzemi tisztikar".[1] Az MKP „korán felismerte, mekkora potenciál rejlik a munkások spontán kialakított intézményében, és igyekezett azt mihamarabb saját érdekeinek szolgálatába állítani. (…) Arra törekedett, hogy összemossa az üzemi bizottságok részvételi funkcióját és a szakszervezetek érdek-képviseleti tevékenységét, és ezzel fokozatosan felszámolja az előbbieket. A (…) valódi cél a demokratikus intézmények megszüntetése volt."[2] „A kormány előírta, hogy a munkaadó negyedévente tegyen jelentést az üzemi bizottságnak a vállalat helyzetéről, a munka menetéről. Az üb betekintési jogot kapott az üzleti könyvekbe, részvételi jogot az igazgatósági üléseken."[3]
Mt-elnök: Munkástanács elnöke, ideiglenes munkástanács elnöke, más forradalmi munkás-önigazgatási szerv vezetője 1956-ban.
Kat. par.: Katonai parancsnok – 1944-45-ben lehetett magyar (azon belül reguláris hadsereghez tartozó vagy nyilas), német vagy szovjet. 1956-ban szovjet.
***:** 1945-ben kerül a posztra.
Ügyv.ig./Vez.ig.: ügyvezető igazgató/vezérigazgató. Ez a döntően menedzseri (nem feltétlenül tulajdonosi – de a tulajdonosi státuszt sem kizáró) funkció elsősorban a finn cégeknél a napi működés első számú irányítóját jelenti. Általában ez felel meg a magyar cégek első számú irányítójának.
Elnök: Elnök, igazgatótanácsi/felügyelőbizottsági elnök. Ilyen funkció a magyar cégeknél általában 1948-ig fordul elő, a finneknél viszont mindvégig. Döntő többségében a tulajdonosok érdekeit képviselő testület első emberét jelenti, de akár a napi működésbe is beleszólhat egyes cégeknél.
Az adatbázisban szereplő cégpárok: *Chinoin* (gyógyszergyár) – *Kemira* (vegyipar); *Maszovlet/Malév* – *Finnair* (légiforgalom); *Vadásztölténygyár/Videoton* (fegyveriparból elektronikára váltó cég) – *Suomen Kaapelitehdas/Nokia* (kábelgyártó, fa- és gumiiparról elektronikára váltó cég); *MAORT / Maszolaj / Magyar Kőolaj / OKGT* – *Neste* (olajipar); *Sztálin/Dunai Vasmű* (acélipar) – *Fiskars* (acélipari vállalatból ollógyártó[4]); *Diósgsyőri Vas- Acélgyár/ Lenin Kohászati Művek* (acélgyártás) – *Outokumpu* (színesfémipar és acélgyártás); *Weiss Manfréd/Rákosi Mátyás/Csepel Művek* (eredetileg konzervgyártás, de a vizsgált korszakra fegyver-, gép- és csőgyártás, acél- és fémipar, kerékpár- és motorkerékpár-gyártás, autóipar) – *Tampella* (eredetileg szövőipar, de a vizsgált korszakra, gőzturbina- és gépgyártás, fém-, fa- és csomagolóipar, mozdony-, fegyvergyártás); *Csepeli Papírgyár/Papíripari Vállalat* (papíripar) – *Kymmene* (fa- és papíripar); *MÁV* – *Finn Államvasutak*; *Ikarus* (buszgyártás) – *Kone* (liftgyártás) – a párosítás alapja: a legismertebb gépipari márkák közül kiválasztva; *Bábolna* – *Fazer* (élelmiszeripar); *Salzmann és Tsa Rt./Pamutfonó-ipari Vállalat* (fonóipar) – *Huhtamäki* (eredetileg édesipar, majd ruhaipar, gyógyszeripar, éttermi felszerelések gyártása, elektronika, élelmiszercsomagolás, stb. – a párosítás alapja: egy ágazat gyengülésével a tevékenység megváltoztatása járulhat hozzá a cég fennmaradásához.)

[1] Jenei–Rácz–Strassenreiter, 11-12.
[2] Hungler, 41.
[3] Pécsi–Pető, 38.
[4] A 60-as évek végéig főleg vas- és acéltermelés folyt, a 70-es években ollógyártásra váltottak. 1978-ban már saját ollógyárat nyitottak az USA-ban. HVG, 1990. nov. 3., 33.

Nem párosítható cégek: *KOP* (a legnagyobb finn bankok egyike – hasonló funkciójú magyar bank e korban nem létezett); *Sampo* (biztosítótársaság); *Kesko* (kiskereskedelmi cég); *Tungsram, Telefongyár, Taurus Gumiipari Művek* (e három cég tulajdonképpen a Nokiával lenne párosítható, amelyet a Videotonnal már párhuzamba állítottam);
Szürkével háttérszínezve: más politikusokkal és gazdasági vezetőkkel rokoni kapcsolatba hozható finn gazdasági vezetők.
Sárga színnel jelölve azok a finn gazdasági csúcsvezetők, akik a politikai pozicionális adatbázisban is szerepelnek (pl.: Eero Mäkinen).

Elitváltási egység (speciális értelmezésben): A finn személyi váltásoknál az I. és II. mellékletnek megfelelő elitváltási egységet számítottam, a magyar vállalatoknál azonban a speciális helyzet miatt a többféle funkciót (vezérigazgató, igazgatótanács elnöke, felügyelő bizottság elnök, Üzemi Bizottság elnöke, munkástanács elnöke, katonai parancsnok, gyárvezető, gyárgondnok, állami gazdaság vezetője, stb.) egyetlen mutatóval jellemeztem. Így akárhányan töltötték be azt egyszerre, egyetlen elitváltási egységnek tekintettem az új személy felbukkanását, bármelyik poszton is történt ez. A vállalatok első számú irányítóit kerestem ugyanis – és a vizsgált korszak nagy részében ez létező pozíció volt. Ám például 1945-ben, 1948-ban vagy 1956-ban nem lehetett minden kétséget kizáróan megállapítani ezt az első számú irányítót. (1948-ban pl. a külföldi résztulajdonú Ruggyantagyárban bizonytalan volt ez a személy.) Ezért ezekben az években egyedi szabályt alkalmaztam a magyar vállalatoknál. Máskülönben kezelhetetlen lett volna az adatsor, hiszen a katonai parancsnokok általában más személlyel együtt irányították a cégeket, és nem is mindig közvetlenül a céghez voltak kirendelve (Székesfehérváron például a szovjet városparancsnok rendelkezett kinevezésekről). Máshol az Üzemi Bizottság nevezett ki 1945-ben gyárvezetőt.

Tisztség	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Chinoin 1. sz. ir.	Földi Zoltán[5] / Wolf Emil	Wolf Emil	Wolf Emil[6] / Kőnig Rezső	Kőnig Rezső / Somfai Zoltán[7]	Somfai Zoltán	Somfai Zoltán	Somfai Z. / Darvas József / Kőszegi	Kőszegi Gyula (mb.)	Kőszegi Gy. / Vályi Péter (mb.) / Darvas J.[8]	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József
Chinoin ÜB/Mt-elnök	*Hlatky János											Kovács András[9]			
Chinoin kat. par.	*Schurmann szovjet hadnagy														
Ikarus[10] 1. sz. ir.	Uhri Zsigmond	Uhri Zsigmond	Uhri Zs. / Zerkovitz Béla	Zerkovitz Béla / Urda Kálmán[11]	Urda K. / Domoszlai Imre[12]	Domoszlai I. / Holics Sándor [13]	Holics Sándor / Szőcs A.[14]	Szőcs András	Szőcs András	Szőcs András	Szőcs András	Szőcs András	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc
Ikarus ÜB/Mt-eln.	*Farkas István / Grundits B.	Grundits Béla										Balogh Ignác	Balogh Ignác		

[5] https://www.ch.bme.hu/page/291/ (Letöltés: 2017. december 7.)
[6] Mráz et al., 74., 76.
[7] Siposné et al., 43.; Magyar Ipar, 1948. október 1., 21.
[8] Mráz et al., 87.
[9] Népszabadság, 1957. december 12.
[10] Bódy (2013), 109.; Jenei–Szekeres, 82.; Jámbor (2012).
[11] Jenei–Szekeres, 71.; Bódy (2017b);
[12] Domoszlai átmenetileg helyettesítette Urdát. Jenei-Szekeres (1971).
[13] Kézirat, 88.
[14] 96. oldal, kézirat

Ikarus kat. p.	*van (név: n.a.)														
Tungsram 1. sz. ir.[15]	Bay Zoltán + Jankovich Dénes gr.	Bay Zoltán + Jankovich Dénes gr.	Bay Zoltán + Jankovich (letart.)	Bay Zoltán / Beer Frigyes	Beer Frigyes	Beer Frigyes	Beer Frigyes	Beer Frigyes / Viola Gyula	Viola Gyula (mb.) / Natonek Imre	Natonek Imre	Natonek Imre	Natonek Imre / Vaszily György / Farkas Mihály /	György Gyula	György Gyula	György Gyula
Tungsram ÜB/Mt-elnök	*Nagy Pál Jenő / Somlai László											Valcsicsák Imre	Valcsicsák Imre[16] / -		
Tungsram kat. par.	*Galdin ezredes[17]														
Maszovlet / Malév 1. sz. ir.	-	Joszif Krajnov	Joszif Krajnov	Joszif Krajnov	Joszif Krajnov[18]	Andrej Bocskarjev	Andrej Bocskarjev	Bocskarjev	Bocskarjev	Bocskarjev / Tarján Endre[19]	Tarján Endre	Tarján Endre / Németh Béla	Németh Béla / Hűvös S.	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor
Vadásztöltén ygyár / Videoton 1. sz. ir.[20]	*Horváth László[21]	Lépes Andor[22]	Lépes Andor / - Lépes A. / n. a.[23]	Szép Sándor / Ferenc Mózes / Tószegi Andor[24] + Petz János[25]	Székács Imre[26]	n. a.[27] (váltás biztos)	n.a.	Fáy László / Papp István[28]	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István
Vadásztöltén ygyár/Videot on ÜB/Mt-el.	*Szabó Lajos[29]			Ferenc Mózes[30]			Szántai István[31]			Gáspár Károlyné[32]		Vajda István / Németh Ferenc[33]			
Vadásztöltén ygyár kat.	*Piszarenko szovjet														

[15] Koroknai (2004), 162.
[16] Munkástanács híradója. 11. szám. Egyesült Izzólámpa és Vill. Rt. Bp. 1957. január 21.
[17] H. é. (1945-1949).
[18] Budapesti távbeszélőnévsor, 1949. december, 206.
[19] Rév P., 561-562. Bocskarev és Bocskarjev átírás is előfordul (a helytelenebb – tehát a Bocskarev – a gyakoribb).
[20] 1945-ig: Vadásztöltény, Csappantyú, Gyutacs és Fémárugyár; 1945-től: Vadásztölténygyár; 1961: Villamossági Televízió Rádiókészülékek Gyára; 1967-től Videoton a cég neve. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 166.
[21] Horváth a székesfehérvári gyáregység igazgatója 1945 áprilisától. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 25., 29-30.
[22] Központi Értesítő, 1946. december 26., 1288. Lépes az Alba Chemia cégvezetője, ezt a céget azért választották le a Vadásztölténygyárról, hogy elkerüljék az államosítást. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 28. Lépes és Bozzay a fővárosi központ, a Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár Rt. cégvezetői. Központi Értesítő, 1946. szeptember 5., 710.
[23] Lépes megbízatása megszűnik. Utódjának kiléte bizonytalan. Központi Értesítő, 1947. április 24., 441.
[24] Szép Sándor munkásigazgató 1948-ban. Szabad Nép, 1948. február 25. Fehérvári Hírek. A Szabad Nép Fejérvármegyei Melléklete, 1. Az államosítás utáni első igazgató, Tószegi volt a Népszabadság szerint. Népszabadság, 1978. március 25., 6. Farkas szerint Ferenc Mózes volt két hónapig az igazgató. Farkas, 45. Októberben Tószeg (sic!) Andort nevezi meg a Magyar Ipar a Vadásztölténygyár székesfehérvári vezetőjének. Magyar Ipar, 1948. október 1., 21.
[25] Az Alba Chemia Vegyipari Rt. vezetője és a Vadásztölténygyár központjának vezetője. Magyar Ipar, 1948. október 1., 22.
[26] Bizonytalan a kinevezések ideje, Székács mindössze egy napig volt a gyárban. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 37.
[27] Gergely Béla nem kizárt, hogy ekkor igazgató a cégnél. De bizonytalan a kinevezésének ideje. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 167.
[28] Fáy miniszteri biztos, helyére lépett Papp István, új igazgatóként. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 41.; Népszabadság, 1978. március 25., 6.
[29] Baráth–Kázsmér–Ujvári, 29.
[30] Farkas, 45.
[31] ÜB-titkárról van szó. Fejérmegyei Néplap, 1951. január 30., 6. Más forrás szerint: Szánti István. Fejérmegyei Néplap, 1951. február 18., 4.
[32] Magyar Közlöny, 1954. december 24., 1.
[33] Vajda István az ideiglenes munkástanács elnöke, december 12-én nyugatra disszidált. Németh Ferenc a végleges munkástanács elnöke volt. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 50.

par.	ezredes[34]														
Sztálin / Dunai Vasmű 1. sz. ir.					Sebestyén János[35]	Sebestyén János	Sebestyén János	Sebestyén János	Sebestyén János / Borovszky A.	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus
Sztálin/Dunai Vasmű ÜB- / Mt-elnök												Kolumbán Sámuel (ÜB); Jáger Tamás (Mt)			
LKM[36] 1. sz. ir.	*Korán Imre	Korán Imre	Korán I. / Herceg F.[37]	Herceg Ferenc	Herceg Ferenc	Herceg Ferenc	Herceg Ferenc	Herceg F. / Varga G.	Varga Géza / Valkó M.	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton
LKM ÜB/Mt-elnök												Rimán János			
Csepel Művek[38] 1. sz. ir.	Lázár Andor + *Jünker Géza[39] / Korbuly Lajos[40]	Korbuly Lajos[41]	Zathureczky Jenő[42]	Bíró Ferenc[43]	Bíró Ferenc	Bíró Ferenc + Mekis József[44]	Bíró Ferenc + Mekis József	Mekis J. / Komjáthy L. + Hegyi Ferencí[45]	Komjáthy László + Hegyi Ferenc	Komjáthy + Hegyi / Zsofinyecz Mihály	Zsofinyecz Mihály[46]	Zsofinyecz Mihály / Komjáthy László / Illés Béla / Papp Károly[47]	Papp Károly / Komjáthy László	Komjáthy László	Komjáthy László
Csepel Művek kat. par.	Elekes / Kramszkoj[48] / Fiszak											Abramov szovjet ezredes			
Csepel Művek (ÜB / Mt- eln.)	*Drahos Lajos[49] / Ivanics István	Ivanics István	Ivanics István[50]		Drahos Lajos[51]							Illés Béla / Nagy Elek[52]	Nagy Elek / -		
Bábolnai ménesbirtok	Anker Alfonz / n.a. (szovj. kap.)	Horváth László	Horváth László /	Martos Gyula / Ruitch Ödön[56]	Földi István[57]	Földi István[58]	Szvisztuni László	Szvisztuni László[59]	Szvisztuni László /	Ádám András	Ádám András[61]	Ádám András / n. a. / Ádám	Ádám András	Ádám András[63]	Ádám András

[34] Székesfehérvár szovjet városparancsnoka. Baráth–Kázsmér–Ujvári, 33.
[35] A vasmű építését vezette.
[36] Diósgyőri Vas- és Acélgyár / 1949: MÁVAG Kohászati Üzemek Nemzeti Vállalat / 1952: MÁVAG Kohászati Üzemek Miskolc Diósgyőr-Vasgyár / 1953: Lenin Kohászati Művek / 1989: DIMAG Diósgyőri Metallurgiai és Alakítástechnológiai Gyárak Rt.
[37] Herceg Ferenc a kohászat élére került Diósgyőrben. Kántor (2012). Nevét írják Herczegnek is. Magyar Ipar, 1948. október 1., 19.
[38] Weiss Manfréd Acél- és Fémművei Rt. / Rákosi Mátyás Művek / Csepel Vas- és Fémművek / Csepel Művek Tröszt / Csepel Művek Ipari Központ.
[39] Jünker korábban is igazgató volt, de nem számított első számú vezetőnek.
[40] Ocskay, 43.
[41] Korbulyt a munkások távolítják el a gyárból. Drucker, 435.
[42] Rácz J., 62.
[43] 1948-ban nem volt vezérigazgató, a cégcsoportot Bíró Ferenc vezérigazgató-helyettesként irányította. Ocskay, 354. Bíró vezérigazgató 1949-ben. Drucker, 452.
[44] Mekis József. https://www.neb.hu/hu/mekis-jozsef (Letöltés: 2017. december 10.)
[45] Mekisre vonatkozóan lásd: Rácz J., 71.; Csepelen ekkor párhuzamos vezetés alakul ki: Kohászati Tröszt: Komjáthy. Gépgyárak: Hegyi. Drucker: 459.
[46] Szabad Föld, 1955. december 4.
[47] Drucker, 470., 475., 479.
[48] Elekes magyar vezérőrnagy. Kramszkoj/Kramszkoje szovjet őrnagy vagy alezredes. Fiszak szovjet mérnök alezredes volt. Ocskay, 41.; Berend T.–Ránki, 93.
[49] Kugyela (2004).
[50] Ivanics ebben az évben mond le. Drucker, 441.
[51] Drucker, 458.
[52] http://mek.oszk.hu/15200/15248/15248.pdf

/ Bábolnai ÁG[53] 1. sz. ir.	/ Pintér Béla / Kováts Géza[54]		Martos Gyula[55]						Ádám András[60]			András[62]			
Telefongyár 1. sz. ir.[64]	v. Kelenfy Károly / Neuhold Kornél / Gordon Imre (ÜB-megbízás[65])	Liebhardt Gyula[66]	Liebhardt Gyula	Liebhardt / Báthory E., Bogát, Csihalovszky J., Gordon I., Pollák Miklós / Farkas J.	Farkas János / Bogát László	Bogát / Paulich Ferenc / Kulcsár Mihály / Bogát / Pártos	Pártos Gusztáv / Szabó Árpád	Szabó Árpád	Szabó Árpád	Szabó Árpád	Szabó Árpád	Szabó Árpád	Szabó Árpád / Berecz Bertalan	Berecz Bertalan	Berecz Bertalan
Telefongyár ÜB/Mt-eln.	*Kender Károly	Vaszátka Béla[67]			Duchon Lajos										
Telefongyár kat. par.	*Odajnyik mérnök őrnagy[68]														
Csepeli Papírgyár / Papíripari V.[69] 1. sz. ir.	Neményi József[70]	Neményi József	Neményi József / Tháli S.	Tháli Sándor[71]	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor
MÁV[72] 1. sz. ir.	Farkas-Nirnsee Gy. / Zachariás	Varga László	Varga László	Varga László	Varga L.[74] / Oláh I.[75] /	Csanádi György	Csanádi György	Csanádi György	Csanádi György	Csanádi György	Csanádi György	Csanádi György[77] / Németh József	Németh József	Németh József	Németh József

[56] Dancs, 108. Ruitch esetében nincs pontos kinevezési időpont (a többi adatból következtethető ki jószágigazgatói tevékenységének időtartama).
[57] Nagy idők tanúi. Bábolnai Helytörténeti Baráti Kör. http://helytortenet-babolna.hu/page.php?180
[58] 1950 decemberéig volt Földi bábolnai vezető. In: Hogyan tovább? http://helytortenet-babolna.hu/page.php?179
[59] Komárommegyei Dolgozók Lapja, 1952. december 3.
[61] Szabad Nép, 1955. november 21.
[63] Schlett, 103.
[53] 1948: Bábolnai Állami Gazdaság Nemzeti Vállalat megalapítása. 1949: Bábolnai Állami Gazdaság. 1955: Bábolnai Törzstenyésztő Állami Gazdaság. 1959: Bábolnai Állami Gazdaság. http://www.babolna.hu/varosunk/varosunk-tortenelme/
[54] Dancs, 76., 83.
[55] Keszthelyi Életrajzi Lexikon. Horváth László címszó. http://193.225.122.118/eletrajzilexikon/?dir=H; Dancs, 108.
[60] Szabad Föld, 1986. június 28.
[62] Szabad Föld, 1956. január 29., 1.; „1956-ban jól elverték és megkergették", de visszajött Ádám András. Szabad Föld, 1986. június 28.
[64] Czakó–Jenei, 256.
[65] Neuhold alenökként vezeti az igazgatóság azon ülését, ahol leváltják Kelenfy addigi vezérigazgatót, de hamarosan Neuhold meghal. Czakó–Jenei, 108.
[66] Czakó–Jenei, 111.
[67] Czakó–Jenei, 112.
[68] A Telefongyár története, 1945–1991. http://telefongyar.hu/gyartortenet/1945-1991/ (Letöltés: 2017. december 5.); A gyárat a Vörös Hadsereg 1945. június 24-én adta vissza a vállalatnak. Czakó-Jenei, 107.
[69] 1923: Neményi Testvérek Papírgyára Rt. / 1948: Csepeli Papírgyár. Annus, 108-109. 1963. július 1-jén jelentős változás történt az iparágban, összevonták az iparág teljes termelőkapacitását – néhány papírfeldolgozó, papírterméket gyártó kisüzem, szövetkezet kivételével. Létrejött a Papíripari Vállalat, amelynek része lett a Csepeli Papírgyár mint törzsgyár. Annus, 119.
[70] A háború befejezésétől a Papíripari Vállalat megalakulásáig (1945-1963). http://www.csepel-sziget.hu/wordpress/files/bookpapirgyar/6.htm (Letöltés: 2017. dec. 6.)
[71] Annus, 116.
[72] 1946. június 29.: A Magyar Királyi Államvasutak új neve Magyar Államvasutak. Frisnyák, 195.

	L. / Bánhidi Z. / Varga L.[73]				Csanádi Gy.[76]										
MÁV ÜT/Mt-elnök	*Csanádi György[78]											Kamuti Jenő / Pelcz József[79]			
MÁV kat. par.	*Koszov tábornok[80]														
MAORT → OKGT; az olajipar fő cégének[81] 1. sz. ir.	Papp Simon	Papp Simon	Papp Simon	Papp Simon / Paul Ruedemann / Gyulay Zoltán / Székely Pál[82]	Székely Pál	Székely / Golubjev[83]	Golubjev (Maszolaj)	Golubjev	Golubjev	Golubjev	n.a.	n.a.	Bese Vilmos[84]	Bese Vilmos	Bese Vilmos[85]
MRG / OGV / Taurus Gumiipari Vállalat[86] 1. sz. ir.	*Veszlényi János / Klein Pál + Veszlényi János[87]	Klein Pál + Veszlényi János[88]	Klein + Veszlényi + Kelemen Lajos + Katona István[89]	Klein Pál + Veszlényi János / Kawka Marian József / Jánosi Miklós[90]	Jánosi Miklós	Jánosi Miklós / Koszler Károly[91]	Koszler Károly / Somogyi Pál[92]	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál

[74] 1949. február 16.: A MÁV elnökét, Varga Lászlót és Lux Ernőt, a MÁV ny. igazgatóját letartóztatja az ÁVH. Koncepciós per után Varga Lászlót 1950. február 4-én kivégzik. Frisnyák, 200.
[75] Magyar Államvasutak felsőbb szervezeti tagozódásának változásai és vezetése. Összeállította: Fényes József vezetésével a MÁV Pécsi Igazgatóság munkaközössége: Méhes István mérnök-főtanácsos, Sülle Ferenc mérnök-tanácsos, Hajdu Gyula mérnök-tanácsos. 1988-1989. 103.
[77] http://www.nevpont.hu/view/4485 (Letöltés: 2017. december 7.)
[73] Fényes, 36.
[76] 1949. március 15.: „Átszervezik a MÁV Igazgatóságát. A MÁV Igazgatóság feladatát a Közlekedési Minisztérium Vasúti Főosztálya, egyben a MÁV Vezérigazgatósága veszi át. A MÁV vezérigazgatója: Csanádi György.” 1949. április 1. „A MÁVAUT kiválik a MÁV-ból és önálló vállalat lesz.” Frisnyák, 200.
[78] Frisnyák, 191 1945. július 9.: Megszűnik a MÁV-üzletvezetőségekben és forgalmi szolgálatokban felállított üzemi bizottságok működése.
[79] 1956. október 30.: A MÁV Vezérigazgatóság Ideiglenes Munkástanácsát Ideiglenes Forradalmi Bizottsággá alakítják át. Frisnyák, 222-223.
[80] Horváth A. 240. „1945. április 4.: A MÁV személyzete a Vörös Hadseregtől átveszi a Hatvan – Miskolc-Sátoraljaújhely és a Miskolc-Bánréve vonal szolgálatát.” „1945. április 15.: A tiszántúli vasútvonalak ügyeinek intézését a szovjet hatóságok átadják a MÁV-nak.” „1945. május 12.: A szovjet hatóságok átadják a MÁV Miskolci Üzletvezetőség vonalhálózatának teljes irányítását a MÁV-nak.” „1945. június 17.: A MÁV Igazgatóság körrendeletet ad ki a forgalmi szolgálatnál tapasztalt nehézségek megszüntetéséről. Meg kell akadályozni, hogy illetéktelenek beavatkozzanak a szolgálat lebonyolításába. Az illetékes orosz vasúti katonai parancsnokság hozzájárulásával kiadott rendelkezéseket végre kell hajtani.” Frisnyák, 192-193.
[81] MAORT / Maszovol és Molaj egyesítésével: Maszolaj / Magyar Kőolaj Rt. (1954) / Kőolajipari Tröszt (1957) / OKGT. Ezek a cégek nem feltétlenül jogutódjai egymásnak, a válogatás alapja az volt, hogy az adott pillanatban lehetőleg az ágazat legnagyobb vállalatának vezetője szerepeljen az adatbázisban.
[82] Tóth J., 37. Dobai (2014); Pál (2013); Srágli, 19.
[83] Horváth R., 31. Szatmári Ferencet a forrás vezérigazgatónak mondja, de a Magyar Életrajzi Lexikon szerint Szatmári csak vezérigazgató-helyettes volt.
[84] Népakarat, 1957. szeptember 25., 1.
[85] Kőolajipari Tröszt vezérigazgatója. Népszabadság, 1959. január 7., 9.
[86] Magyar Ruggyantaárugyár Rt. / Ruggyantaárugyár / Országos Gumiipari Vállalat / Taurus Gumiipari Vállalat. Pécsi–Pető, 55., 78., 95.
[87] A korábban is a gyárban lévő Veszlényi előbb a szovjet parancsnokságtól kap igazgatói megbízást, majd év közben hazatér Klein Pál. Pécsi–Pető, 39.
[88] Klein 1946-ban Nyugaton marad, 1948-ig feltehetően vezérigazgató maradt. Pécsi–Pető, 39., 43-44., 46.
[89] Klein ekkor már Nyugaton, Veszlényi feltehetően a napi működés irányítója, de szociális és termelési munkásigazgatókat is kineveznek az év végén, Kelemen és Katona személyében.
[90] Kawka „tévedésből” pár napig vezeti a gyárat, miután munkásigazgatói kinevezést csak egy kisebb gyárba kap. (1948-ban: Kawka bejelentette: „míg hivatalosan nem jelölik ki a vállalatvezetőt, az üzemi bizottság elnöke áll a vállalat élén.” De kiderült, hogy tévedett.) Veszlényit ebben az évben letartóztatják. Kleint leváltják a vezérigazgatói posztról. Jánosit előbb állami

MRG / OGV / Taurus Gumiipari Vállalat kat. par.	Cserneczky Béla / szovjet parancsnok, n. a.[93]														
MRG / OGV / Taurus Gumiipari Vállalat ÜB-/ Mt-elnök	*Taksás Jenő / Kawka Marian József	Kawka Marian József	Kawka Marian József	Kawka Marian József								Sós Gyula (?)[94]			
Salzmann és Tsa Rt. / Pamutfonó-ipari Vállalat[95] 1. sz. ir.	Rubin Sándor[96]	Rubin Sándor	Rubin Sándor	Rubin Sándor / Nagy Ottó[97]	Nagy Ottó	Nagy Ottó	Nagy Ottó	Nagy Ottó	Nagy Ottó / Derkai Nándorné[98]	Derkai Nándorné	Derkai Nándorné	Dornai Sándorné / Bolyai Oszkár[99]	Hartai Géza[100]	Hartai Géza	Hartai Géza
Salzmann és Tsa Rt. / Pamutfonó-ipari Vállalat ÜB/ Mt-elnök												Nagy Károly[101]			
Váltás	37	5	11	22	9	10	7	6	7	3	0	25	9	0	0

Tisztség	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Chinoin 1. sz. ir.	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas József	Darvas / Mezey B.	Mezey Barna	Mezey Barna
Ikarus vezérig. / ig.	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc	Hirth Ferenc / Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József
Tungsram 1. sz. ir.	György Gyula	György Gyula	György Gyula / Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla

ellenőrré nevezik ki, miután a magyar állam egy ideig csak lefoglalás és árverés révén jut befolyáshoz a cégben, az állami tulajon csak 1949-ben stabilizálódik. Jánosi még 1948-ban vállalatvezető lesz. Az MRG az 1949. évi XX. törvénnyel vált állami kezelésű vállalatból állami tulajdonúvá, 1949. december 20-i hatállyal. Pécsi – Pető, 49-50.

[91] Jánosit 1950-ben tartóztatják le. Pécsi–Pető, 57.

[92] Koszler Károlyt 1951-ben tartóztatják le és ítélik el. Pécsi–Pető, 58-59.

[93] Később, 1946-ban a Szovjetunió résztulajdont szerez. A cég igazgatótanácsába bekerül Viktor Szergejevics Oszipov. Pécsi–Pető, 40.

[94] Komjáthy (2006).

[95] Salzmann és Társa Rt. Pamutfonó és Cérnagyár (Vác) / Finompamutfonó és Cérnázógyár (FICE, Vác) / Pamutfonó-ipari Vállalat / Masterfil Pamutfonóipari Vállalat.

[96] Koroknai (1983), 64.

[97] Feltételezhető váltás. Koroknai (1983), 64. és 98. alapján.

[98] Koroknai (1983), 98.

[99] Böőr et al., 859.

[100] Koroknai (1983), 245.; Böőr et al., 910.

[101] Böőr et al., 1089.

Maszovlet / Malév 1.sz.ir.	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös Sándor	Hűvös S. / Lénárt	Lénárt György	Lénárt György	Lénárt György	Lénárt György	Lénárt György	Lénárt György	Lénárt György
Vadásztöltényg yár / Videoton 1. sz. ir.	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István
Sztálin Vasmű / Dunai Vasmű 1. sz. ir.	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Závodi Imre[102]	Závodi Imre / Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus	Borovszky Ambrus
LKM 1. sz. ir.	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton	Valkó Márton / Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes Sándor	Énekes / Csépányi Sándor
Csepel Művek 1. sz. ir.	Komjáthy László	Komjáthy László / Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László	Csató László / Soltész István
Bábolnai Állami Gazdaság 1. sz. ir.	Ádám András / Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert
Telefongyár 1. sz. ir.	Berecz Bertalan	Berecz Bertalan	Berecz Bertalan	Berecz Bertalan / Kálmán József	Kálmán József	Kálmán József	Kálmán József	Kálmán József / Kincses István	Kincses István	Kincses István / Csuhai Sándor	Csuhai Sándor	Csuhai Sándor	Csuhai Sándor	Csuhai Sándor	Csuhai / Rózsavölgyi J.
Csepeli Papírgyár / Papíripari Váll. 1. sz. ir.	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor	Tháli Sándor / Czímer László[103]	Czímer László	Czímer László	Czímer László	Czímer László	Czímer László	Czímer László / Manek Gyula[104]	Manek Gyula	Manek Gyula	Manek Gyula / Juhász Mihály[105]	Juhász Mihály	Juhász Mihály
MÁV 1. sz. ir.	Németh József	Németh József	Németh / Csanádi György[106]	Csanádi Gy. / Rödönyi Károly[107]	Rödönyi Károly	Rödönyi Károly	Rödönyi Károly	Rödönyi Károly	Rödönyi Károly	Rödönyi Károly	Rödönyi / Mészáros Károly[108]	Mészáros Károly	Mészáros Károly	Mészáros / Urbán Lajos	Urbán Lajos
OKGT (1960-tól) 1. sz. ir.	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese Vilmos	Bese V. / Simon Pál[109]	Simon / Bán Ákos
MRG / OGV / Taurus Gumiipari Váll. 1. sz. ir.	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál	Somogyi Pál / Horváth László[110]	Horváth László	Horváth László	Horváth László	Horváth László	Horváth László	Horváth László	Horváth László	Horváth László

[102] http://ht.jakd.hu/index.php?p=search&targyszo=Z%C3%A1vodi+Imre+%281927.09.11-1984.08.04.%29&formsent=1 (Letöltés: 2017. december 7.)
[103] Annus, 120.
[104] Annus, 128.
[105] https://www.ch.bme.hu/document/1102/original/2013_Juhasz_ad.pdf (LEtötlés: 2017. december 10.)
[106] http://www.nevpont.hu/view/4485 (Letöltés: 2017. december 7.)
[107] Fényes, 159.
[108] http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10420.htm (Letöltés: 2017. december 6.)
[109] Világgazdaság, 1973. május 24., 3.
[110] Pécsi–Pető, 78-79.

Salzmann és Társa Rt. / Pamutfonó-ipari Vállalat 1. sz. ir.	Hartai Géza	Hartai Géza	Hartai Géza	Hartai Géza / Győri Tibor[111]	Győri Tibor	Győri Tibor	Győri Tibor / Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné
Váltás	1	1	2	5	2	0	2	2	1	2	1	0	2	2	4

Tisztség	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Chinoin 1. sz. ir.	Mezey Barna	Mezey Barna	Mezey Barna	Mezey Barna	Mezey Barna	Mezey Barna	Mezey Barna	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István	Bihari István[112]
Ikarus 1. sz. ir.	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi József	Toldi / Semsey András	Semsey András	Semsey András	Semsey András	Semsey András[113]
Ikarus Mt-elnök																Steer Ferenc[114]
Tungsram 1. sz. ir.	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes Béla	Dienes / Demeter Károly[115]	Demeter Károly	Demeter / Gábor András	Gábor András	Gábor András	Gábor András	Gábor András	Gábor András / George F. Varga
Maszovlet / Malév 1. sz. ir.	Lénárt György / Jávor József	Jávor József	Jávor József	Jávor József	Jávor József	Jávor József	Jávor József	Jávor József / Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos	Jahoda Lajos / Odor Tamás / Fazekas József / Skonda Ödön / Déri Tamás[116]
Vadásztölténygyár / Videoton 1. sz. ir.	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István	Papp István / Kázsmér János	Kázsmér János	Kázsmér János	Kázsmér János	Kázsmér János / Ábrahám László / Garami László / Berzéthy Pál[117]
Vadásztölténygyár / Videoton Mt-elnök																Horváth Pál[118]
Sztálin / Dunai Vasmű 1. sz. ir.	Borovszky Ambrus / Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc	Szabó Ferenc
Sztálin /																Simon Ervin[119]

[111] Hartai marad a váci gyár vezetője, de azt az összevont vállalat, a Pamutfonó-ipari Vállalat alá rendelik, ennek igazgatója Győri. Koroknai (1983), 244-245.
[112] HVG, 1990. november 24., 8.
[113] HVG, 1990. augusztus 18., 6.
[114] Beszélő, 1990. április 28., 25.
[115] http://mek.oszk.hu/15700/15733/15733.pdf TUNGSRAM- (arc)képek 2. (bővített) kiadás. Felelős kiadó: P. Szabó Gábor TUNGSRAM, 2015.
[116] HVG, 1990. október 20., 9.
[117] Kázsmér 1990-ben távozott, Ábrahámot is csak volt megbízott vezérigazgatóként említi: Beszélő, 1990. október 6. Garami vállalati biztos lett. Világgazdaság, 1990. szeptember 29. 3. Berzéthyt Garami javasolta ideiglenes elnök-vezérigazgatónak. Világgazdaság, 1990. október 20.
[118] Bizonytalan adat – az egyik „társgyár” munkástanácsának elnöke. Népszava, 1990. szeptember 22., 1.

Dunai Vasmű Mt-elnök																
LKM 1. sz. ir.	Csépányi Sándor	Csépányi Sándor / Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld Sándor	Szeppelfeld / Herendi Rezső / Drótos	Drótos László	Drótos László	Drótos László	Drótos László	Drótos László	Drótos László	Tolnay Lajos[120]	Tolnay Lajos[121]
LKM Munkástanács elnöke																Suhajda József[122]
Csepel Művek 1. sz. ir.	Soltész István[123]	Soltész István	Soltész István	Soltész / Garai Vilmos	Garai Vilmos	Garai Vilmos	Garai Vilmos	Garai Vilmos	Garai[124] / Tari Antal[125]	Tari Antal	Tari Antal	Tari Antal	Tari Antal	Tari Antal		
Bábolnai ÁG 1. sz. ir.	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert Róbert	Burgert / Papócsi László[126]
Telefongyár 1. sz. ir.	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József	Rózsavölgyi József / Koncz Károly[127]	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly	Koncz Károly / Beke-Martos Gábor[128]
Csepeli Papírgyár / Papíripari V. 1. sz. ir.	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály	Juhász Mihály[129]
MÁV 1. sz. ir.	Urbán Lajos	Urbán Lajos	Urbán Lajos /	Szűcs Zoltán	Szűcs Zoltán	Szűcs Zoltán	Szűcs Zoltán	Szűcs Zoltán	Szűcs Zoltán[130]	Bajusz Rezső[131]	Bajusz Rezső[132]	Bajusz Rezső[133] /	Várszegi Gyula	Várszegi /	Ónozó György	Urbán Lajos / Csárádi János

[119] Bizonytalan adat. „Dunaújvárosi" munkástanács-vezetőként emlegetik. Beszélő, 1990. szeptember 15., 13.
[120] 1989. január elsejétől vezérigazgató. HVG, 1990. július 14., 79.
[121] HVG, 1990. július 14., 79.
[122] Bizonytalan adat, csak 1991-ből van rá biztos adat, hogy ő vezette a munkástanácsot a Dimagnál. Népszava, 1991. augusztus 23., 13. A Digépnél 1990-ben Sárkány Gábor volt a munkástanács elnöke. Beszélő, 1990. augusztus 18.
[123] Csepel Művek. VT – Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. Felelős Kiadó: Teszár József.
[124] Garai felmentése: 1983. március 31. Bolla, 326. 1983. július 31.: Megszűnt a Csepel Vas- és Fémművek Tröszt, 10 önálló, 3 közös és 2 kisvállalat alakult. Létrehozták a Csepel Művek Igazgatótanácsát és Dr. Tari Antal elnök-igazgató vezetésével a Csepel Művek Ipari Központot. Bolla, 326. 1988. június 30.: Megszüntették a CSM Ipari Központot és megalakult az Ipari Egyesülés.
[125] Miniszteri biztos, a Csepel Művek szétdarabolásának bejelentésekor. Dolgozók lapja, 1983. július 1.
[126] Meghalt a volt Bábolna-vezér. 2015. december 19. https://24.hu/belfold/2015/12/19/meghalt-a-bolt-babolna-vezer/
[127] A Telefongyár története, 1945–1991. http://telefongyar.hu/gyartortenet/1945-1991/ (Letöltés: 2017. december 5.)
[128] A Telefongyár története, 1945–1991. http://telefongyar.hu/gyartortenet/1945-1991/ (Letöltés: 2017. december 5.)
[129] HVG, 1990. augusztus 18., 6.
[130] 1983. december 31-ig volt hivatalban Szűcs Zoltán. Fényes, 159.
[131] Fényes, 151.
[132] Szemők (1985).
[133] Fényes, 159.

			Szűcs Zoltán									Várszegi Gyula[134]		Szemők Béla / Ónozó Gy.[135]	[136] / Urbán Lajos	
OKGT 1. sz. ir.	Bán Ákos	Bán Ákos	Bán Ákos	Bán Ákos	Bán Ákos	Bán Ákos	Bán / Zsengellér István[137]	Zsengellér István[138]	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István	Zsengellér István
MRG / OGV / Taurus Gumiipari V. 1. sz. ir.	Horváth László / Tatai Ilona[139]	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona	Tatai Ilona / Palotás László[140]
Munkás-vezető (szegedi gumigyár)																Csányi László[141]
Salzmann és Tsa Rt. / Pamutfonó-ipari Vállalat 1. sz. ir.	Végh Józsefné	Végh Józsefné	Végh Józsefné / Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné	Krauth Pálné[142] / Eitler György	Eitler György[143]
Váltás	3	1	2	1	0	0	2	4	2	1	1	3	0	2	3	17
Σ váltás: 220																
Átlagos évi váltás ≈ 4,8																

V. MELLÉKLET: Finn cégvezetői posztok változása 1945-1990 között

Tisztség	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Kemira ügyv. ig.[144]	Fredrik Gustaf Hackzell[145]	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	Fredrik G. Hackzell	F. G. Hackzell	F- G. Hackzell	Fredrik G. Hackzell	F. Gustaf Hackzell	Fredrik G. Hackzell	Fredrik G. Hackzell	Martti Hovi[146]	Martti Hovi	Martti Hovi	Martti Hovi	Martti Hovi

[134] Fényes, 155.
[135] Fényes, 159.
[136] Sosem aludnánk másban. IHO.hu, 2015. május 30. http://iho.hu/hir/sosem-aludnank-masban-150530 (Letöltés: 2017. december 6.)
[137] Január elsejétől nevezték ki Zsengellért. Központi Hírlap. Az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt lapja, 1981. február, 1.
[138] Zsengellért 1980-ban nevezték ki, 1982-ben létrehozták az igazgatótanácsot, melynek elnöke. Megtartotta a vezérigazgatói posztot is. Világgazdaság, 1983. január 18., 3.
[139] Pécsi–Pető, 96.
[140] Világgazdaság, 1990. július 18., 5.; HVG, 1990. augusztus 18., 6.
[141] A Szegedi Gumigyár Dolgozói Egyesületének vezetője. Népszabadság, július 30., 4.
[142] Népszava, 1989. január 2.
[143] HVG, 1990. augusztus 18., 6.
[144] History. Kemira milestones 1920-1994. http://www.kemira.com/en/about-us/history/pages/default.aspx (Letöltés: 2017. december 26.) A cég neve a korszak kezdetén: Rikkihappo- ja Superfosfaattitehdas Oy. https://www.sotasampo.fi/fi/persons/page/person_2051 (Letöltés: 2018. február 23.)
[145] Fredrik Gustaf Hackzell. https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/509 (Letöltés: 2018. február 23.)

Kemira elnöke	Fredrik G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	F. G. Hackzell	Martti Hovi	Martti Hovi	Martti Hovi	Martti Hovi	Martti Hovi
Kone ügy. ig.[147]	Heikki Herlin[148]	H. Herlin	H. Herlin	Heikki Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	Heikki Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin
Kone elnök[149]	Heikki Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	Herlin	Herlin
Finnair ügyv. ig. / vez.ig.	Gunnar Ståhle	C. J. Ehrnrooth	Ehrnrooth / Grandell[150]	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell	Leonard Grandell
Suomen Kaapelitehdas / Nokia ügyv. ig.[151]	Verner Weckman[152]	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Verner Weckman	Björn Westerlund[153]	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund
Fiskars ügyv. ig.	Lauri Helenius[154]	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Lauri Helenius	Helenius / Holmberg	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg
Fiskars elnöke	-	-	Jacob v. Julin[155]	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob v. Julin	Jacob v. Julin
Outokumpu ügyv. ig.	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Mäkinen[156] / Bryk[157]	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk
Outokumpu elnök	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Eero Mäkinen	Mäkinen / Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk
Tampella [158]ügyv. ig.	Arno Solin[159]	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Arno Solin	Solin / Kihlman
Tampella elnök	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fazer ügyv. ig.	Sven Fazer[160]	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Sven Fazer	Fazer / Kivijärvi[161]	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi

[146] Hovi, Martti. Kuka kukin on 1978. http://runeberg.org/kuka/1978/0246.html (Letöltés: 2018. február 23.)
[147] A Kone angol nyelvű vállalattörténete szerint „president" tisztségről van szó, ami inkább beosztott igazgatónak, illetve menedzsernek felel meg, az igazgatóság elnöke „chairman" a Konénél. Kone News & Views, 2004/4. Special Issue. Kone History. 34.
[148] Herlin, Heikki. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-HerlinHeikki (Letöltés: 2018. február 23.)
[149] Kone News & Views, 2004/4. Special Issue. Kone History. 34.
[150] Leonard Grandell. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-GrandellLeonard (Letöltés: 2018. február 24.)
[151] A Suomen Kaapelitehdas (Finn Kábelművek) és két másik, hasonló tulajdonosi körben lévő cég 1967-ben egyesült Nokia néven. A Suomen Kaapelitehdas volt ezek közül az, amelynek a tevékenysége a legfontosabb volt a Nokia későbbi működése szempontjából.
[152] Weckman, (Johan) Verner. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-WeckmanVerner (Letöltés: 2018. február 23.)
[153] Westerlund, Björn. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-WesterlundBjoern (Letöltés: 2018. február 23.)
[154] https://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_Helenius (Letöltés: 2018. február 23.)
[155] von Julin, Jacob. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-VonJulinJacob2 (Letöltés: 2018. február 23.)
[156] https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/405 (Letöltés: 2018. február 24.)
[157] https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1532 (Letöltés: 2018. február 24.)
[158] 1963-ig: Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö, ezután: Tampella.
[159] Arnold (Arno) Solin. Kuka kukin on 1954. http://runeberg.org/kuka/1954/0822.html (Letöltés: 2018. február 23.)
[160] Fazer, Sven Edvard. Vem och vad? 1967. http://runeberg.org/vemochvad/1967/0123.html (Letöltés: 2018. február 23.)
[161] Kivijärvi, Kai. Vem och vad? 1967. http://runeberg.org/vemochvad/1967/0282.html (Letöltés: 2018. február 23.)

Kymmene[162] ügyv. ig.	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	K.-E. Ekholm	K.-E. Ekholm
Kymmene el.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vasúti főnökök[163]	Harald Roos vezérőrnagy[164]	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos	Harald Roos / Erkki T. Aalto[165]	E. T. Aalto	E. T. Aalto	Erkki T. Aalto
Neste ügyv. ig.				Eino Erho[166]	Eino Erho	Eino Erho	Eino Erho	Eino Erho	Eino Erho	Eino Erho	Eino Erho / Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade
Neste elnöke					Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Väinö Vartiainen	Vartiainen / Raade[167]
Huhtamäki ügyv. ig.	Heikki Huhtamäki[168]	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Huhtamäki [169] / E. J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen
Huhtamäki elnök	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Heikki Huhtamäki	Huhtamäki / Puntila	Lauri Puntila	Lauri Puntila
KOP vez.ig.	Mauri Honkajuuri[170]	Mauri Honkajuuri	Mauri Honkajuuri	Honkajuuri / Virkkunen[171]	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Matti Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen
Sampo ügyv. ig.	Ilmari Kataja[172]	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja
Sampo eln.	Ilmari Kataja	I. Kataja	I. Kataja	Ilmari Kataja	Kataja	Kataja	Kataja	Kataja	Kataja	Kataja	Kataja	Ilmari Kataja	I. Kataja	Kataja	Kataja
Kesko elnök-vez.ig.	Kalle Heikki Lehtinen[173]	Lehtine / Railo[174]	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo	Eemeli Jonas Railo / I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	Nurmela	Nurmela
Váltás	0	2	2	2	1	0	0	1	2	0	4	3	2	0	2
Eltérés az átlagtól	-1,8	0,2	0,2	0,2	-0,8	-1,8	-1,8	-0,8	0,2	-1,8	2,2	1,2	0,2	-1,8	0,2

Tisztség	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Kemira ü. ig.	Martti Hovi	Martti Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	Martti Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi
Kemira-elnök	Martti Hovi	Martti Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	Martti Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi
Kone ügyv. ig.	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	H. Herlin / P. Herlin[175]	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin

[162] A cég neve jelenleg UPM-Kymmene, a világ egyik legnagyobb papíripari vállalata. Az elődcégek a 30-as évekbeli első fúziós hullám előtt: Walkiakoski, Jämsänkoski, Kaukas, Halla, Kajaani, Toppila, Kymmene, Kuusankoski, Kymi, Voikkaa, Lohjan Paperi, Wilh. Schauman, W. Rosenlew, Raf. Haarla, Myllykoski. https://en.wikipedia.org/wiki/UPM_(company)

[163] Finn Államvasutak Vasúti Igazgatóság (Valtionrautatiet, Rautatiehallitus) – vezérigazgató (pääjohtaja); vasúti főnök (rautatiepäällikö).

[164] Roos, Harald (Vilhelm). Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-RoosHarald (Letöltés: 2018. február 23.)

[165] Erkki Tauno Aalto. Kuka kukin on 1978. http://runeberg.org/kuka/1978/0013.html; http://runeberg.org/kuka/1978/0014.html (Letöltés: 2018. február 23.)

[166] https://www.neste.com/fi/fi/konserni/tietoa-meist%C3%A4/juuremme

[167] https://www.neste.com/fi/fi/konserni/tietoa-meist%C3%A4/juuremme ; http://132.155.58.87/default.asp?path=1,41,537,2396

[168] http://www.huhtamaki.com/about-us (Letöltés: 2018. február 23.); Kivistö (é.n.)

[169] Kivistö (é.n.)

[170] Honkajuuri, Mauri. Uppslagsverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-HonkajuuriMauri (Letöltés: 2018. február 23.)

[171] https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/matti-virkkunen-presidentinvaalitentissa (Letöltés: 2017. december 27.)

[172] Ilmari Kataja. Kuka kukin on 1954. http://runeberg.org/kuka/1954/0346.html (Letöltés: 2018. február 23.)

[173] https://muotokuvagalleria.fi/henkilo/kalle-lehtinen/ (Letöltés: 2018. február 23.)

[174] Lehtinen, Kalle. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-LehtinenKalle; Eemeli J. Railo. Kuka kukin on 1954 http://runeberg.org/kuka/1954/0678.html (Letöltés: 2018. II. 23.)

Kone-elnök	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	Heikki Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin	H. Herlin
Finnair ügyv. ig. / vez.ig.	L. Grandell / G. Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen
Suomen Kaapelitehdas / Nokia ügy. ig	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Björn Westerlund
Fiskars ügyv. ig.	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg	Fjalar Holmberg	Holmberg /Ehrnrooth[176]	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth
Fiskars-elnök	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin
Outokumpu ügyv. ig.	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Bryk[177] / Honkasalo	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila
Outokumpu elnöke	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Petri Bryk	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila
Tampella ügyv. ig.	Åke Kihlman	Åke Kihlman	Kihlman / J. Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Johan Nykopp	Nykopp / Grotenfelt[178]	Nils Grotenfelt
Tampella elnöke	-	-	- / Åke Kihlman	Åke Kihlman	Åke Kihlman	Åke Kihlman	Åke Kihlman	Åke Kihlman	Åke Kihlman	-	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth
Fazer ügyv. ig.	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kai Kivijärvi	Kivijärvi / P. Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer
Kymmene ügyv. ig.	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm	Karl-Erik Ekholm[179]	Ekholm / Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung	Kurt Swanljung
Kymmene elnöke	-	-	-	-	-	-	-	C. J. C. Ehrnrooth / Tiivola[180]	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola
vasúti főnökök	Erkki Tauno Aalto	Erkki Tauno Aalto	Erkki T. Aalto	Erkki Tauno Aalto	Erkki T. Aalto	Erkki T. Aalto	E. T. Aalto / Rekola[181]	Esko Rekola	Esko Rekola	Esko Rekola	Esko Rekola	Esko Rekola	Rekola / Paavela[182]	Paul Paavela	Paul Paavela
Neste ügy. ig.	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	Uolevi Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade
Neste-elnök	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	Uolevi Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade	U. Raade
Huhtamäki ügyv. ig.	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen
Huhtamäki eln.	Lauri Puntila	Lauri Puntila	L. Puntila	Lauri Puntila	Puntila	Puntila	Puntila	Puntila	Lauri Puntila	Puntila	Puntila	Puntila	Puntila	Puntila	Puntila
KOP vez.ig.	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	M. Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen	Virkkunen
Sampo ügyv. ig.	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	I. Kataja / K. Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	K. Raade / Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja
Sampo elnöke	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	Ilmari Kataja	I. Kataja / K. Raade	Kaarlo Raade	Kaarlo Raade	K. Raade	K. Raade / V. Kunnas	Kunnas / Kyttä	Harras Kyttä	Harras Kyttä	Harras Kyttä	H. Kyttä / S. Stendahl

[175] Herlin, Pekka. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-HerlinPekka (Letöltés: 2018. február 23.)
[176] https://www.fiskarsgroup.com/vsk/Fiskars_ENG_1978.pdf (Letöltés: 2017. december 27.)
[177] https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1532 (Letöltés: 2018. február 24.)
[178] Henkilöhakemistö 1972. https://www.porssitieto.fi/nimi1972.html (Letöltés: 2018. február 25.)
[179] Ekholm, Karl-Erik. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-EkholmKarlErik (Letöltés: 2018. február 23.)
[180] Tiivola, Mika. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-TiivolaMika (Letöltés: 2018. február 24.)
[181] http://runeberg.org/kuka/1978/0796.html (Letöltés: 2017. december 27.)
[182] https://fi.wikipedia.org/wiki/Paul_Paavela (Letöltés: 2017. december 27.)

Kesko elnök-vez.ig.	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	I. O. Nurmela	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski
Váltás	1	0	3	0	1	3	2	2	0	3	2	2	2	3	1
Átlagtól eltérés	-0,8	-1,8	1,2	-1,8	-0,8	1,2	0,2	0,2	-1,8	1,2	0,2	0,2	0,2	1,2	-0,8

Tisztség	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Kemira ügyv. ig.	M. Hovi / Y. Pessi[183]	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi
Kemira eln.	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	M. Hovi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Yrjö Pessi	Y. Pessi	Y. Pessi	Y. Pessi	Yrjö Pessi
Kone ügyv. ig.	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin / Matinpalo[184]	Matti Matinpalo	Matinpalo / G. Wendt[185]	Gerhard Wendt
Kone- elnök	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Heikki Herlin	Herlin / P. Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin	Pekka Herlin
Finnair ügyv. ig. / vez.ig.	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Gunnar Korhonen	Korhonen/ Potila	Antti Potila	Antti Potila	Antti Potila
Suomen Kaapelitehdas / Nokia ügyv. ig.	Björn Westerlund	Björn Westerlund	Westerlund / Kairamo[186]	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kari Kairamo	Kairamo / S. Vuorileht o	Simo Vuorileht o	Simo Vuorilehto
Fiskars ügyv. ig.	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Reijo Kaukonen	Reijo Kaukonen	Reijo Kaukonen	Kaukonen	Kaukonen	Kaukonen	Reijo Kaukonen
Fiskars-eln.	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob von Julin	Jacob v. Julin[187]	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth	Ehrnroosth	Ehrnrooth	Ehrnrooth	Göran J. Ehrnrooth
Outokumpu ügyv.ig.	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kaasila / Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen	Pertti Voutilainen
Outukumpu-elnök	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kauko Kaasila	Kaasila / Honkasalo	Jorma Honkasalo	Jorma Honkasalo	Voutilainen	Voutilainen	Voutilainen	Voutilainen	Voutilainen	Voutilainen	Voutilainen	Pertti Voutilainen
Tampella ügyv. ig.	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Grotenfelt[188]	Grotenfelt / Vatanen	Leo Vatanen	Leo Vatanen	Leo Vatanen	Vatanen[189]	Vatanen / P. Salo	Pekka Salo	Pekka Salo
Tampella-elnök	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Göran Ehrnrooth	Ehrnrooth / Nils Grotenfelt	Nils Grotenfelt	Grotenfelt / Helge Haavisto	Helge Haavisto[190]	Haavisto /Wegelius	Wegelius	Wegelius	Christopher Wegelius
Fazer ügyv. ig.	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Peter Fazer	Fazer / Meincke	Stig-J. Meincke	S.-J. Meincke	Meincke / T. von Weymarn
Kymmene	Kurt	Kurt	Kurt	Kurt	Swanljung	Fredrik	Fredrik	Fredrik	Fredrik	Fredrik	Fredrik	Castrén /	C.	Casimir	Casimir	Casimir

[183] https://fi.wikipedia.org/wiki/Yrj%C3%B6_Pessi (Letöltés: 2018. február 24.)
[184] https://muotokuvagalleria.fi/henkilo/matti-matinpalo/ (Letöltés: 2018. február 23.)
[185] Kone News & Views, 2004/4. Special Issue. Kone History. 34.
[186] https://sv.wikipedia.org/wiki/Kari_Kairamo ; https://sv.wikipedia.org/wiki/Jorma_Ollila
[187] https://www.fiskarsgroup.com/vsk/Fiskars_ENG_1985.pdf (Letöltés: 2017. december 27.)
[188] https://www.porssitieto.fi/nimi1972.html (Letöltés: 2018. február 25.)
[189] Whiteside (1989), 83.
[190] Whiteside (1989), 83.

ügyv. ig.	Swanljung	Swanljung	Swanljung	Swanljung	/ Castrén	Castrén	Castrén	Castrén	Castrén	Castrén	Castrén	Casimir Ehrnrooth	Ehrnrooth	Ehrnrooth	Ehrnrooth	Ehrnrooth
Kymmene elnöke	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola	Mika Tiivola
vasúti főnökök	Paul Paavela	Paul Paavela	Paul Paavela	Paul Paavela	Paul Paavela	P. Paavela / Herbert Römer[191]	Herbert Römer	Herbert Römer	Herbert Römer	Herbert Römer	Herbert Römer	Herbert Römer	Herbert Römer	Römer / Saarinen	Eino Saarinen	Eino Saarinen
Neste ügyv.ig.	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Ihamuotila[192]	Jaakko Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila
Neste-elnök	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Uolevi Raade	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Ihamuotila	Jaakko Ihamuotila
Huhtamäki ügyv. ig.	Erkki J. Partanen	Partanen / Tarkka[193]	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Tarkka / Peltola	Timo Peltola
Huhtamäki elnöke	Lauri Puntila	Puntila / Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Erkki J. Partanen	Partanen / Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka	Asko Tarkka
KOP vez. ig.	Virkkunen / V. Makkonen	Veikko Makkonen[194]	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen	Veikko Makkonen / J. Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila	Jaakko Lassila[195]
Sampo ügyv. ig.	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja	Kataja / Pihlava	Kauko Pihlava	Pihlava[196]	Kauko Pihlava
Sampo elnöke	Sven Stendahl	Sven Stendahl	Sven Stendahl	Sven Stendahl	Stendahl / Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Heikki Löyttyniemi	Löyttyniemi / Kataja[197]	Antti Kataja	Antti Kataja	Antti Kataja
Kesko elnök-vez.ig.	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski	Tapio Koski[198] / Mikkola	Sakari Mikkola	Sakari Mikkola	Mikkola / Mansuskoski[199]	Erkki Mansuskoski	Erkki Mansuskoski	Erkki Mansuskoski	Erkki Mansuskoski	Mansuskoski / Utter	Eero Utter[200]	Eero Utter
Váltás	2	2	1	0	2	6	0	1	5	2	1	1	7	4	2	1
Eltérés az átlagtól	0,2	0,2	-0,8	-1,8	0,2	4,2	-1,8	-0,8	3,2	0,2	-0,8	-0,8	5,2	2,2	0,2	-0,8
Σ váltás: 83																
Átlagos évi váltás: 83/46 ≈ 1,8																

[191] http://www.kysy.fi/kysymys/herbert-romer (Letöltés: 2017. december 27.); http://runeberg.org/kuka/1978/0831.html (Letöltés: 2017. december 27.)
[192] https://www.neste.com/en/corporate-info/who-we-are/our-roots
[193] Tarkka, Asko. Uppslagverket Finland. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-TarkkaAsko (Letöltés: 2018. február 24.)
[194] Makkonen, (Urho) Veikko (Henrik). Kuka kukin on 1978. http://runeberg.org/kuka/1978/0564.html (Letöltés: 2018. február 24.)
[195] Whiteside (1989), 45.
[196] Whiteside (1989), 45.
[197] Kataja elnöki pozíciója ellenére Löyttyniemi az igazgatóság tagja maradt. Whiteside, 45.
[198] https://www.hs.fi/muistot/art-2000002626369.html (Letöltés: 2018. február 24.)
[199] https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7132 (Letöltés: 2018. február 24.)
[200] https://muotokuvagalleria.fi/henkilo/eero-utter/ (Letöltés: 2018. február 24.)

VI. melléklet: MAGYAR ÉS FINN VÁLLALATI RANGSOROK

Az alábbiakban olyan rangsorokat idézek, melyek alapján a vizsgált 15-15 magyar és finn cég reprezentativitása ítélhető meg. Mind a finn, mind a magyar ranglistákból kitűnik, hogy a legnagyobb cégek közül számos bekerült a disszertációban elemzett cégek közé. Zöld kiemeléssel és vastag, dőlt betűkkel láthatók azok a vállalatok, amelyek – illetve jogutódaik vagy jogelődeik – szerepelnek az adatbázisomban. Sárgával jeleztem azokat a vállalatokat, amelyeket egy kiegészítő tanulmányban vizsgálok, a Kádár-kori vállalatvezetői elit változását elemezve, s amelynek eredményeit a VII. melléklet tartalmazza.[1]

A 40 legnagyobb magyar iparvállalat (termelési érték alapján, 1985-86)[2]

Termelési érték szerinti sorrend		Vállalat
1986	1985	
1.	1.	***Dunai Kőolajipari Vállalat****
2.	2.	***Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat****
3.	3.	Magyar Vagon- és Gépgyár (RÁBA)
4.	4.	***Ikarus Karosszéria és Járműgyár***
5.	7.	***Dunai Vasmű***
6.	5.	Tiszai Vegyi Kombinát
7.	19.	Magyar Villamosművek Tröszt
8.	8.	***Papíripari Vállalat***
9.	9.	***Videoton Elektronikai Vállalat***
10.	10.	***Lenin Kohászati Művek***
11.	11.	***Csepel Autógyár***
12.	6.	***Tiszai Kőolajipari Vállalat****
13.	13.	Székesfehérvári Könnyűfémmű
14.	12.	Ózdi Kohászati Művek
15.	16.	***Taurus Gumiipari Vállalat***
16.	17.	Kőbányai Gyógyszerárugyár
17.	14.	Borsodi Vegyi Kombinát
18.	20.	Fővárosi Gázművek
19.	15.	Növényolaj-ipari és Mosószergyártó Vállalat
20.	18.	***Kőolaj- és Földgázbányászati Vállalat****
21.	22.	***Tungsram Részvénytársaság***
22.	24.	Üvegipari Művek
23.	21.	Dunamenti Hőerőmű Vállalat
24.	25.	Tiszántúli Gázszolgáltató Vállalat
25.	23.	***Chinoin Gyógyszergyár Rt.***
26.	28.	Cement- és Mészművek
27.	26.	Tiszai Erőmű Vállalat
28.	37.	Budapesti Édesipari Vállalat
29.	30.	Nitrokémia Ipartelepek
30.	31.	Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár
31.	34.	EGIS Gyógyszergyár
32.	32.	Magyar Kábel Művek
33.	33.	***Csepel Művek Fémmű*****
34.	35.	***Csepel Művek Vasmű*****
35.	36.	Tatabányai Szénbányák
36.	39.	Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó
37.	40.	Kohászati Alapanyag-előkészítő KV.
38.	43.	Ganz-Danubius Hajó és Darugyár
39.	29.	Péti Nitrogénművek
40.	42.	***Hűtőgépgyár***

*Adatbázisomban az OKGT (Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt) szerepel.
** Adatbázisomban a Csepel Vas- és Fémművek szerepel, amelyet a nyolcvanas évek elején részeire bontottak.

[1] Szegő (2018).
[2] Tények Könyve ’88. Magyar és Nemzetközi Almanach. (Szerk.: Baló György és Lipovecz Iván.) Computerworld Informatikai Kft. – Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1987. 742-743. (A Tények Könyve az ötven legnagyobb vállalatot sorolja fel.)

A nagyvállalatok jegyzéke az 1972. évben[3]

Sorrend		Vállalat
1972	1968	
1.	1.	***Dunai Vasmű***
2.	7.	***Egyesült Izzó***
3.	11.	***Ikarus***
4.	3.	***Lenin Kohászati Művek***
5.	4.	Tégla- és Cserépipari Vállalat
6.	8.	Magyar Vagon- és Gépgyár
7.	2.	Pamutnyomóipari Vállalat
8.	6.	***Papíripari Vállalat***
9.	23.	***Dunai Kőolajipari Vállalat***
10.	9.	Cement- és Mészművek
11.	10.	Ganz-MÁVAG
12.	18.	Tiszai Vegyi Kombinát
13.	15.	***Csepel Autógyár***
14.	16.	Borsodi Vegyi Kombinát
15.	13.	Villamos Berendezés és Készülék Művek
16.	5.	Ózdi Kohászati Üzemek
17.	17.	Üvegipari Művek
18.	20.	***Országos Gumiipari Vállalat***
19.	19.	***Videoton***
20.	12.	***Csepeli Fémmű***
21.	28.	Finomkerámiaipari Művek
22.	35.	Kőbányai Gyógyszerárugyár
23.	-	Székesfehérvári Könnyűfémmű
24.	22.	Magyar Kábelművek
25.	-	Kohászati Alapanyag Előkészítő Vállalat
26.	57.	43. sz. Állami Építőipari Vállalat
27.	21.	Magyar Hajó- és Darugyár
28.	24.	Diósgyőri Gépgyár
29.	63.	Péti Nitrogénművek
30.	25.	Komáromi Kőolajipari Vállalat
31.	26.	Beton és Vasbetonipari Művek
32.	34.	Elzett Fémlemezipari Művek
33.	66.	Vegyiműveket Szerelő Vállalat
34.	46.	***Chinoin***
35.	37.	Lampart Zománcipari Művek
36.	31.	Beloiannisz Híradástechnikai Gyár
37.	33.	Szerszámgépipari Művek
38.	29.	***Csepeli Acélmű***
39.	30.	***Pamutfonóipari Vállalat***
40.	45.	Lenfonó és Szövőipari Vállalat

FINNORSZÁG HARMINC LEGNAGYOBB VÁLLALATA (1976. évi adatokkal)[4]

Vállalat[5]	Ágazat[6]	Forgalom (millió finn márka)
Kesko	kereskedelem	6458,1
SOK	kereskedelem	5429,4

[3] Az ipari nagyvállalatokról. A Gazdaságkutató Intézet tanulmánya. Gazdaság, 1973/4. 76-93. 90.
[4] Világgazdaság, 1978. november 9., 16.
[5] A táblázat összeállításakor feltehetően nem vették figyelembe, hogy a kereskedelmi cégeknél a nettó forgalmat kellene figyelembe venni, különben torzul a lista. (A kereskedőknél tulajdonképpen az iparvállalatoknak megfelelő bruttó árbevétel az a kereskedelmi árrés lenne.) Így fordulhatott elő, hogy a 30 legnagyobb cég között 12 kereskedő van. Ám a táblázatban szereplő 18 nem kereskedelmi cég közül 8 szerepel az általam vizsgált adatbázisban, tehát az a legnagyobb finn nem-kereskedő cégekre nézve reprezentatív. A finn vasúttársaság és a Finnair jelentősége pedig nyilvánvaló a korabeli Finnország gazdasági életében. A kereskedelmi vállalkozások közül a legnagyobb, a Kesko viszont szintén szerepel az adatbázisomban.
[6] A kereskedelemi cégeket összevontam, a korabeli táblázat ugyanis az ágazati besorolást tekintve pontatlan volt, már ami a nagy- és kiskereskedelem elkülönítését illeti. Az általam összevont kategória viszont megfelel a cégek tevékenységének (és így ebbe a kategóriába kerültek az olajkereskedők is, mint például a Shell).

Neste	vegyipar	5242,4
OTK-ryhmä	kereskedelem	3809,7
Valmet	fémipar	3439,1
Hankkija-yhtymä	kereskedelem	3155,5
Enso-Gutzeit	faipar	2271,5
Rauma-Repola	vegyes	2265,6
Valio Meijerien Keskusosuuliike	kereskedelem	2157,6
Nokia	vegyes	2096,2
Wärtsilä	fémipar	1441,9
Imatran Voima	energiaipar	1435,9
A. Ahlström	vegyes	1426,6
Kemira	vegyipar	1382,3
Shell	kereskedelem	1379,0
Yhtyneet Paperitehtaat	faipar	1314,8
Esso	kereskedelem	1287,2
Tukkukauppojen	kereskedelem	1167,5
Kymi Kymmene	faipar	1165,9
Outukumpu	fémipar	1165,0
Kone	fémipar	1125,6
Metsäliitto-Yhtyma	faipar	1045,4
Tampella	vegyes	1014,6
G. A. Serlachius	faipar	1035,2
Teboil	kereskedelem	988,8
Saastamoinen Yhtyma	vegyes	957,0
Rautaruukki	fémipar	947,8
Rautakonttori	kereskedelem	919,8
Elanto	kereskedelem	896,9
Kesoil	kereskedelem	741,1

VII. melléklet:

Vezetőváltások 30 magyar vállalatnál, szövetkezetnél és állami gazdaságnál (1957–1982)[1]

Váltás a vállalati és állami gazdasági igazgatói, illetve szövetkezeti elnöki poszton										
Vállalat[2]	1957[3]	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Chinoin[4]	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.
Kőbányai Gyógyszerárugyár[5]	Alföldi L. / Német E.* / Varga E.*	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.
Ikarus[6]	Hirth F.*	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.	Hirth F.
Csepel Autógyár[7]	Csányi A.**	Csányi A.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.	Szőnyi M.
Rába[8]	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.

[1] Részlet egy készülő tanulmányból: Szegő (kézirat, é. n.).
[2] A vállalatok legismertebb neve szerepel az adatbázisban. A cégek, illetve az elődd- és utódvállalatok teljes neve a lábjegyzetekben.
[3] *: a posztot 1957-ben újonnan betöltők. **: az 1956-ban igazgatói posztot szerzők. A Munkástanácsok vezetői nem szerepelnek az adatbázisban. .
[4] Lányi Gy., 562.
[5] Beke Zsuzsa, a Richter Gedeon Nyrt. PR és Kormányzati Kapcsolatok vezetőjének adatközlése.
[6] Bódy Zsombor (2013.) 91-112.; Bódy (2017b), 80-94.; Jenei–Szekeres (1971).
[7] Kiss A. (2017).
[8] Horváth Ede a Győri Szerszámgépgyár igazgatója 1951–1963 között, majd a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár igazgatója 1964-től.

Ganz-MÁVAG	Fröschl G.[9]	Fröschl G.	Fröschl G. / Mausz P.	Mausz P.	Mausz P.	Mausz P.	Mausz P. / Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.
Tungsram[10]	György Gy.*	György Gy.	György Gy.	György Gy.	György Gy.	György Gy. / Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.
Telefongyár[11]	Berecz B.*	Berecz B.	Berecz B.	Berecz B.	Berecz B.	Berecz B.	Berecz B. / Kálmán J.	Kálmán J.	Kálmán J.	Kálmán J.
Videoton[12]	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.
Lehel Hűtőgépgyár[13]	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.
Gamma Művek[14]	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy.	Vass Gy. / Henz J.	Henz J.	Henz J.
Dunai Vasmű[15]	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Závodi I.	Závodi I. / Borovszky A.	Borovszky A.
LKM[16]	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M.	Valkó M. /	Énekes S.	Énekes S.

[9] Fröschl a MÁVAG vezetője volt az 1959-es összevonásig.
[10] Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. / Tungsram Rt. (1975-től) Koroknai (2004). 136.
[11] Adatok forrása: Czakó–Jenei (1976). A Telefongyár története, 1945–1991. http://telefongyar.hu/gyartortenet/1945-1991/ (Letöltés: 2017. december 5.);
[12] 1945-ig: Vadásztöltény, Csappantyú, Gyutacs és Fémárugyár; 1945-től: Vadásztölténygyár; 1961: Villamossági Televízió Rádiókészülékek Gyára; 1967-től Videoton a cég neve. Baráth István–Kázsmér János–Ujvári Zoltán (2012).
[13] Fémnyomó- és Lemezgyár / Hűtőgépgyár / Lehel Hűtőgépgyár.
[14] Gamma Finommechanikai és Optikai Művek. Adatok forrása: http://www.gammatech.hu/index.php?module=showpage&lang=hun&site=history/leaderofgamma (Letöltés: 2018. május 20.)
[15] Sztálin Vasmű, Dunai Vasmű.
[16] Lenin Kohászati Művek.

								Énekes S.		
Csepel Vas- és Fémművek	Papp K.** / Komjáthy L.*[17]	Komjáthy L.	Komjáthy L.	Komjáthy L.	Komjáthy L. / Csató L.	Komjáthy L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.
Bábolnai ÁG[18]	Ádám A.	Ádám A.	Ádám A.	Ádám A. / Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.
Nádudvari Tsz[19]	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.
MÁV	Németh J.**	Németh J.	Németh J.	Németh J.	Németh J.	Németh J. / Csanádi Gy.	Csanádi Gy. / Rödönyi K.	Rödönyi K.	Rödönyi K.	Rödönyi K.
Malév	Németh B.** / Hűvös S.*	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.	Hűvös S.
Mahart	Bélay J.[20]	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.	Bélay J.
Papíripari V.[21]	Tháli S.	Tháli S.	Tháli S.	Tháli S.	Tháli S.	Tháli S.	Tháli S. / Czímer L.	Czímer L.	Czímer L.	Czímer L.

[17] Korábban már volt a vállalat vezetője, de 1957-ben visszakerült oda.
[18] 1955-től: Bábolnai Törzstenyésztő Állami Gazdaság. 1959: Bábolnai Állami Gazdaság. http://www.babolna.hu/varosunk/varosunk-tortenelme/ (Letöltés: 2018. május 20.) Adatok forrása: http://helytortenet-babolna.hu/page.php?180 ; http://helytortenet-babolna.hu/page.php?179 (Letöltés: 2018. május 20.);
[19] Nádudvari Vörös Csillag Tsz. Adatok forrása: https://www.neb.hu/asset/php5PZ0U7.pdf (Letöltés: 2018. május 20.)
[20] Kormánybiztos 1957-ben a Mahartnál. Népakarat, 1957. február 21., 1.
[21] A vállalat összevonásáig (1963) a Csepeli Papírgyár vezetői szerepelnek. 1948-63: Csepeli Papírgyár. 1963. július 1-jén jelentős változás történt az iparágban, összevonták az iparág teljes termelőkapacitását – néhány papírfeldolgozó, papírterméket gyártó kisüzem, szövetkezet kivételével. Létrejött a Papíripari Vállalat, amelynek része lett a Csepeli Papírgyár mint törzsgyár. Annus, 119.

Tatabányai Szénbányák[22]	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.
OKGT[23]	Bese V.*	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.
TVK[24]	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy.	Fodor Gy. / Huszár A.	Huszár A.
Taurus[25]	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P.	Somogyi P. / Horváth L.
Magyar Viscosagyár[26]	Fekete F.**	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.	Fekete F.
Pamutfonóipari V.[27]	Hartai G.*	Hartai G.	Hartai G.	Hartai G.	Hartai G.	Hartai G.	Hartai G. / Győri T.	Győri T.	Győri T.	Győri T. / Végh Józsefné
Bőripari Vállalat[28]	Bakonyi Gy. / Ignác J.*	Ignác J.	Ignác J.	Ignác J.	Ignác J.	Ignác J.	Ignác J. / Vajda Gy.[29]	Vajda Gy.	Vajda Gy.	Vajda Gy.

[22] http://ombke-tatabanya.hu/solymos-andras/; http://ombke-tatabanya.hu/fekete-lajos/ (Letöltés: 2018. május 20.)
[23] Kőolajipari Tröszt (1957) / OKGT.
[24] Tiszai Vegyi Kombinát. Adatok forrása: https://mol.hu/images/pdf/A_MOL_rol/tvk-rol/tarsasagunkr%C3%B3l_roviden/torteneti_attekintes/tvk60_teljes_31_final.pdf (Letöltés: 2018. május 20.)
[25] Magyar Ruggyantaárugyár Rt. / Ruggyantaárugyár / Országos Gumiipari Vállalat / Taurus Gumiipari Vállalat. Pécsi– Pető, 55., 78., 95.
[26] Magyar Viscosa Rt - Zoltek Rt. http://www.nyergesujfalu.hu/index.php/nyergesujfalu/nyergesujfalu-tortenete/124-magyar-viscosa-rt-zoltek-rt (Letöltés: 2018. május 20.)
[27] Salzmann és Társa Rt. Pamutfonó és Cérnagyár (Vác) / Finompamutfonó és Cérnázógyár (FICE, Vác) / Pamutfonó-ipari Vállalat / Masterfil Pamutfonóipari Vállalat. Koroknai Ákos (1983), 64.
[28] 1963-ig az Újpesti Bőrgyár, utána 1963-1971 között a Bőripari Vállalat, majd a Budapesti Bőripari Vállalat vezetői szerepelnek itt.
[29] A Bőripari Vállalat – mint országos nagyvállalat – 1963. július 1-én alakult meg. Tóth B., 87. Ignác az összevont cégcsoportban az újpesti üzem élén maradt 1973-ig.

Állami Biztosító	Köves A.	Köves A.	Köves A.	Köves A.	Köves A.	Köves A. / Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.
Duna InterContinental[30]	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.
Kossuth Nyomda[31]	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L.
Éves vezetőváltás összesen	10 (1956: +5[32])	0	2	1	1	3	6	3	2	2

Váltás a vállalati és állami gazdasági igazgatói, illetve szövetkezeti elnöki poszton										
Vállalat	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Chinoin	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J.	Darvas J. / Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.
Kőbányai Gyógyszerárugyár	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.
Ikarus	Hirth F.	Hirth F. / Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.

[30] A Duna Szálló vezetője 1953-tól Réder, majd az Inter-Continental építését irányítja, az elkészült új szállodát is vezeti. Népszabadság, 1969. december 25., 23.
[31] Szikra, illetve Kossuth Nyomda nevet viselte. Adatok forrása: N. Pataki (1984).
[32] Az 1956-os vezetőváltások egy része az év végén történt, a forradalom leverése után, így az 1957-es váltásokkal szorosan összefügg.

Csepel Autógyár	Szőnyi M.	Szőnyi M. / Fröschl G.	Fröschl G.	Fröschl G.	Fröschl G.	Fröschl G.	Fröschl G.	Fröschl G. / Novák B.	Novák B.	Novák B.
Rába	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.
Ganz-MÁVAG	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.	Csergő J.
Tungsram	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.
Telefongyár	Kálmán J. / Kincses I.	Kincses I.	Kincses I. / Csuhai S.	Csuhai S.	Csuhai S.	Csuhai S.	Csuhai S.	Csuhai S. / Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J.
Videoton	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.
Lehel Hűtőgépgyár	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.
Gamma Művek	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.
Dunai Vasmű	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A.	Borovszky A. / Szabó F.	Szabó F.
LKM	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S.	Énekes S. / Csépányi S.	Csépányi S.	Csépányi S. / Szeppelfeld S.
Csepel Vas- és Fémművek	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L.	Csató L. / Soltész I.	Soltész I.	Soltész I.

Bábolnai ÁG	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.
Nádudvari Tsz.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.
MÁV	Rödönyi K.	Rödönyi K.	Rödönyi K.	Rödönyi K. / Mészáros K.	Mészáros K.	Mészáros K.	Mészáros K. / Urbán L.	Urbán L.	Urbán L.	Urbán L.
Malév	Hűvös S. / Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy.	Lénárt Gy. / Jávor J.	Jávor J.
Mahart	Bélay J.	Bélay J. / Lékai E.	Lékai E.	Lékai E.	Lékai E.	Lékai E.	Lékai E. / Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.
Papíripari V,	Czímer L.	Czímer L.	Czímer L. / Manek Gy.	Manek Gy.	Manek Gy.	Manek Gy. / Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.
Tatabányai Szénbányák	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Gál I.
OKGT	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V.	Bese V. / Simon P.	Simon P. / Bán Á.	Bán Á.	Bán Á.
TVK	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.
Taurus	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L.	Horváth L. / Tatai I.	Tatai I.
Magyar Viscosagyár	Fekete F. / Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I.	Zsengellér I. / Kovács Gy.	Kovács Gy.
Pamutfonóipari	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh	Végh

V.	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné	Józsefné
Bőripari Vállalat	Vajda Gy.	Vajda Gy.	Vajda Gy.	Vajda Gy.	Vajda Gy. / Királyhidi Z.[33]	Királyhidi Z.	Királyhidi Z.	Királyhidi Z. / Pesti E.	Pesti E.	Pesti E.
Állami Biztosító	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S.	Fehér S. / Gerebenics I.	Gerebenics I.	Gerebenics I.
Duna InterContinental	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy.	Réder Gy. / Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.
Kossuth Nyomda	Lengyel L.	Lengyel L.	Lengyel L. / Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I.
Éves vezetőváltás összesen	3	3	3	1	1	2	4	7	4	1

Váltás a vállalati és állami gazdasági igazgatói, illetve szövetkezeti elnöki poszton							
Vállalat	1977	1978	1979	1980	1981	1982	Összes váltás (1957-1982)[34]
Chinoin	Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.	Mezey B.	Bihari I.	2

[33] A Budapesti Bőripari Vállalat 1971. január 1. óta működik 6 gyárral és ezekhez tartozó négy üzemmel. Tóth B., 18-19.
[34] Negatív előjellel szerepel, ha valaki visszatér a posztjára.

Kőbányai Gyógyszerárugyár	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	Varga E.	2
Ikarus	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	Toldi J.	1
Csepel Autógyár	Novák B.	Novák B.	Novák B.	Novák B.	Novák B.	Novák B.	3
Rába	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	Horváth E.	0
Ganz-MÁVAG	Csergő J. / Dunajszki A.	Dunajszki A.	Dunajszki A.	Dunajszki A.	Dunajszki A.	Dunajszki A.	3
Tungsram	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	Dienes B.	1
Telefongyár	Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J.	Rózsavölgyi J. / Koncz K.	Koncz K.	6
Videoton	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	Papp I.	0
Lehel Hűtőgépgyár	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	Gorjanc I.	0
Gamma Művek	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	Henz J.	1
Dunai Vasmű	Szabó F.	Szabó F.	Szabó F.	Szabó F.	Szabó F.	Szabó F.	3
LKM	Szeppelfeld S.	Szeppelfeld S.	Szeppelfeld S.	Szeppelfeld S.	Szeppelfeld S.	Szeppelfeld S. / Herendi R. / Drótos L.	5

Csepel Vas- és Fémművek	Soltész I.	Soltész I. / Garai V.	Garai V.	Garai V.	Garai V.	Garai V.	4
Bábolnai ÁG	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	Burgert R.	1
Nádudvari Tsz.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	Szabó I.	0
MÁV	Urbán L. / Szűcs Z.	Szűcs Z.	Szűcs Z.	Szűcs Z.	Szűcs Z.	Szűcs Z.	5
Malév	Jávor J.	Jávor J.	Jávor J.	Jávor J.	Jávor J.	Jávor J. / Jahoda L.	4
Mahart	Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.	Kovács I.	3
Papíripari V.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	Juhász M.	3
Tatabányai Szénbányák	Gál I.	Gál I.	Gál I.	Solymos A. / Fekete L.	Fekete L.	Fekete L.	2
OKGT	Bán Á.	Bán Á.	Bán Á.	Bán Á.	Bán Á. / Zsengellér I.	Zsengellér I.	4
TVK	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	Huszár A.	1
Taurus	Tatai I.	Tatai I.	Tatai I.	Tatai I.	Tatai I.	Tatai I.	2
Magyar Viscosagyár	Kovács Gy.	Kovács Gy.	Kovács Gy.	Kovács Gy.	Kovács Gy.	Kovács Gy.	2
Pamutfonóipari	Végh Józsefné /	Krauth	Krauth	Krauth	Krauth	Krauth	3

V.	Krauth Pálné	Pálné	Pálné	Pálné	Pálné	Pálné	
Bőripari Vállalat	Pesti E.	Pesti E. / H. Nagy M.	H. Nagy M.	H. Nagy M.	H. Nagy M.	H. Nagy M.	6
Állami Biztosító	Gerebenics I.	Gerebenics I.	Gerebenics I.	Gerebenics I.	Gerebenics I.	Gerebenics I.[35]	2
Duna InterContinental	Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.	Menyhárt L.	1
Kossuth Nyomda	Monori I.	Monori I.	Monori I.	Monori I. / Bede I.	Bede I.	Bede I.	2
Éves vezetőváltás összesen	3	2	0	2	2	4	72
Átlagos éves vezetőváltás							72/26=2,77
Vállalati átlagos vezetőváltás							72/30=2,4
Összes vezetőváltás 1958-81 között							58
Átlagos éves vezetőváltás							58/24=2,42

[35] Elhunyt Gerebenics Imre. Népszava, 1983. december 23,. 6. o.

1958-81 között	
Vállalati átlagos vezetőváltás 1958-81 között	58/30=1,93